1917 JANUÁR 1. SZÁM

TURÁN

ТУРАНЪ

تۇران

A MAGYAR KELETI KULTÚRKÖZPONT (TURÁNI TÁRSASÁG) ÉRTESÍTŐJE

MEGJELENIK HAVONKÉNT

SZERKESZTI:

VIKÁR BÉLA,

a M. Tud. Akadémia, a helsingforsi Finn Irodalmi Társaság és a Finn-Ugor Társaság l. tagja.

TARTALOM:

Pekár Gyula: Turáni munka. — Travail touranien.
Széchenyi Béla gróf: Emlékezzünk régiekről. — „Souvenons-nous des ancêtres." (Képmelléklet).
Teleki Pál gróf: Táj és faj. — Landschaft und Rasse.
F. Takács Zoltán: Egy Szeged-öthalmi hunn emlékről. — Ein hunnisches Denkmal aus Szeged-Öthalom (illusztrációk).
Rohonyi Gyula: A Bolgárokról. — Les bulgares. (Első közlemény.)
Fayer Pál: A bolgár külkereskedelmi statisztika tanulságai. — Leçons à tirer de la statistique du commerce extérieur de la Bulgarie.
Kisebb közlések: B. V., Une tribu turque inconnue (képmelléklet).
Ismertetések: Jules **Szekfü**, Correspondance en hongrois des Pachas de Bude. (Voir le supplément.)
Tárcza: Zempléni Árpád — **Max Bujdossy:** Lemminkäinens Tod.
Társasági ügyek.

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Főherceg Sándor-tér 3.

ELŐFIZETÉSI DIJ EGY ÉVRE 12 KOR., EGYES SZÁM ÁRA 1.50 KOR.

Pénzküldemények: KERESKEDELMI BANK, V., Fürdő-utca 3. (Keleti Kulturközpont).

A TURÁN

MUNKATÁRSAI:

AHMED HIKMET bej, ALMÁSY GYÖRGY dr., BÁNFFY MIKLÓS gróf, CHOLNOKY JENŐ dr., CSÁNKI DEZSŐ dr., DÉCHY MÓR dr., ERŐDI BÉLA dr., GOLDZIHER IGNÁC dr., GOMBOCZ ZOLTÁN dr., HAVASS REZSŐ dr., HEGEDÜS LORÁNT dr., KMOSKÓ MIHÁLY dr., LÓCZY LAJOS dr., MÁRK SÁNDOR dr., MÉSZÁROS GYULA dr., MILLEKER REZSŐ dr., NÉMETH GYULA dr, NOPCSA FERENC báró dr., PAIKERT ALAJOS dr., PEKÁR GYULA dr., PÓSTA BÉLA dr., PRINZ GYULA dr., PRÖHLE VILMOS dr., SEBESTYÉN GYULA dr., SZINNYEI JÓZSEF dr., F. TAKÁTS ZOLTÁN, TELEKI PÁL gróf dr., VARGA GYULA dr., ZEMPLÉNI ÁRPÁD

FOLYÓIRAT- ÉS KÖNYVKIADÓ-SZAKOSZTÁLY:

Bánffy Miklós gróf, Benisch Artur dr., Csánki Dezső dr., Farkas Pál dr., Gorka Sándor dr., Heinrich Gusztáv dr., Herczeg Ferenc, Paikert Alajos dr., Pekár Gyula dr., Prinz Gyula dr., Réz Mihály dr., Szily Kálmán dr., Teleky Pál gróf dr., Vikár Béla és Zempléni Árpád.

KÉZIRATAINK:

Rohonyi Gyula v. b. t. t.: A bolgárokról (második közlemény).

Cholnoky Jenő dr.: Az alföldi medence. Kína régi földmívelési kultúrája (képekkel).

Balabanoff Sándor dr.: (Szófia). A bolgár ifjúság hőse.

Milleker Rezső dr.: Kis-Ázsia rézkincse.

Szádeczky-Kardoss Lajos dr.: Kaukázusi magyar-rokon népekről.

M. Kovács Jenő dr.: Gazdasági megfigyelések a Kaukázusban.

Márki Sándor dr.: Rákóczi és a török diplomácia.

Horváth Béla dr.: Klasszikus földön a XX. században.

Pósta Béla dr.: A moszlim művészet hatásának példái Erdélyben (képekkel).

Galgóczy János dr.: A sumir nyelvrokonság ügyéhez.

Varga Zsigmond dr.: Az ókor keleti népeinek művelődéstörténetéhez.

Toperczer Ákosné: Shambala (emlékezések K. Csoma Sándorra).

Zempléni Árpád: Das Reich Tschinimatschin (műfordítás Bujdossy-tól).

Fodor Ferenc dr.: A turáni államok jövője.

Zichy István gróf: A honfoglaláskori tegez és keleti kapcsolatai (képekkel).

Herczeg Ferenc: Turáni mese.

Vámbéry Á.: A mohamedánok ébredése Ázsiában.

Vikár B.: Nuradin Pridon országa (műfordítás grúzból). Zichy Mihály képeivel. Avar-magyar kapcsolatok stb. stb.

HIRDETÉSEINK: A félhasábos nonpareille sor 50 fill. Hirdetéseket fölvesz a kiadóhivatal: Hornyánszky Viktor, V., Akadémia palotája.

ANNONCEN: Die zweispaltige Nonp.-Zeile oder der dem entsprechende Raum kostet 50 H. Annoncen-Expedition beim Verleger Viktor Hornyánszky, Budapest, V., Palais der Akademie der Wissenschaften.

TURÁN

MAGYAR KELETI KULTÚRKÖZPONT
(TURÁNI TÁRSASÁG) ÉRTESÍTŐJE

— 1917 —

SZERKESZTETTE

VIKÁR BÉLA

MAGY. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

BUDAPEST

KIADTA A MAGYAR KELETI KULTÚRKÖZPONT (TURÁNI TÁRSASÁG)

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

KELETI-KÖNYVTÁR

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK, ÖNÁLLÓ CIKKEK.

Lap

Balabanoff Sándor: Boteff, a bolgár ifjúság hőse 101
Cholnoky Jenő: A magyar medence kapcsolata a Balkánnal 76
— — A kínai művelődés kezdetei 267
Donner Gyula: Gazdasági kultúrmunka Törökországban . 95
Fayer Pál: A bolgár külkeresk. statisztika tanulságai . . 52
Fodor Ferenc: A turáni államok jöv. békéjének földr. 337, 447
Herczeg Ferenc: Turáni mese 73
A. H.: Une épopée géorgienne (törökül) 241
Lenhossék Mihály: Anthropologische Untersuchungen an russ. Kriegsgefangenen 136
— — Balkáni anthropologia 359
Marczali Henrik: A jövő történetírás föladatai 14
— — A magy. őstört. forrásainak historiografiája . . . 257
Márkus László: Thoroczkai Wigand Ede könyvei . . . 459
Mészáros Gyula: Konstantinápolyi levél (törökül) 176
Milleker Rezső: Kis-Ázsia rézkincse 237
B. Nopcsa Ferenc: Adalékok É.-Albánia népesed. statisztikájához 311, 347
Paikert Alajos: Der turanische Gedanke 182, 291
Pekár Gyula: Turáni munka (törökül és bolgárul is) . . 1
Pósta Béla: Moszlim művészeti hatások Erdélyben . . . 192
Rohonyi Gyula: A bolgárokról 40, 86, 132
Sebők Imre: A fehérlóáldozat 373, 426
Szádeczky-Kardoss Lajos: Magyarrokon népek a Kaukázusban 177, 301, 369
Gróf Széchenyi Béla: Emlékezzünk régiekről 8
F. Takáts Zoltán: Egy szeged-öthalmi hunn emlékről . . 30
Gróf Teleki Pál: Táj és faj 17
Gróf Zichy István: A honfoglaláskori tegez 152
Zemplényi Árpád: Turáni egység 417

KISEBB KÖZLÉSEK.

Lap

Hajós Péter: A szegedi Balkán-Akadémia 243
Jósa János: „Csuvasz — lófő" 470
Sebők Imre: Burját lóáldozat 105
Supka Géza: Archäologische Randbemerkungen zu J. Rohonyis Studie 322
V. B.: Une tribu turque inconnue 58
— — Csuvasz — lófő 402
— — Szampo 405
V. V.: A koronázási emlékkiállítás 166
K. B. Wiklund: Finn, Finnland 473

ISMERTETÉSEK.

Blankenburg: Die Zukunftsarbeit der deutschen Schulen in d. Türkei. *Prinz Gyula* 110
Busse: Bewässerungswirtschaft in Turan. *Prinz Gyula* . . 107
Diest: Die Dardanellen im Weltkrieg. *Fodor Ferenc* . . . 65
Dobay: Törökök. *Fodor Ferenc* 331
Dobreff: Getreideproduktion u. -handel Bulgariens. *P. A.* . 247
Fodor: A turáni államok és a tenger (*rf*) 171
Grothe: Türkisch-Asien u. seine Wirtschaftswerte (*r*) . . 474
Hachtmann: Die türkische Literatur. *Pröhle Vilmos* . . . 326
Ischirkoff: Bulgarien, Land u. Leute. *Fodor Ferenc* . . . 246
Junge: Das Problem der Europäisierung orient. Wirtschaft. *Prinz Gyula* 107
Jireček: Die Handelsstrassen u. Bergwerke v. Serbien u. Bosnien. *P. A.* 329
Kaukasielli: Der Kaukasus im Weltkrieg. *V. B.* 111
La Géorgie et la guerre actuelle. *V. B.* 111
Oberhummer: Die Türken u. das Osmanische Reich (*rb*) . 475
Osztern: Der heilige Krieg. *V. B.* 171
Philippson: Das türkische Reich. *T. P.* 110
Rácz Lajos: Erdély vasútpolitikája. *Prinz* 228
Rohrbach: Weltpolitisches Wanderbuch. *F. F.* 330
Schulman: Zur türkischen Agrarfrage. *P. A.* 247
Stuhlmann: Der Kampf um Arabien. *P. A.* 475
Takáts Sándor: Budai pasák levelei. *Szekfű Gyula* . . . 60

Lap
Táltos könyvei (*m*) 475
Teleki: A földrajzi gondolat. *Milleker* 407
Temesvári Balkán-iroda kiadványai. *Schiff Péter* 408
Tseretheli: Rassen- u. Kulturprobleme des Kaukasus. *V. B.* 171
SZEMLE: 69, 114, 171, 247, 332, 411, 477

TÁRCA.

Bujdossy: Das Märchen von Lemminkäinen (ford.) 66
— — Das Reich Tschinimatschin (ford.) 479
Gragger levele 255
(jh) Ungarischer Abend in Leipzig 172
Mészáros Gyula: Magyar testvérek (ford.) 335
Stumme: Besser ist's zuhaus! (ford.) 478
Víkár Béla: Avar népköltés 112
— — Nuradin Pridon országa (ford.) 250
— — Turáni leányok (ford.) 413
Georg Víkár: Csongor et Tünde 113
G. V.: Philharmonie 414
Zemplényi Árpád: Király-ének 172
TÁRSASÁGI ÜGYEK: . . 70, 118, 174, 256, 336, 416, 480

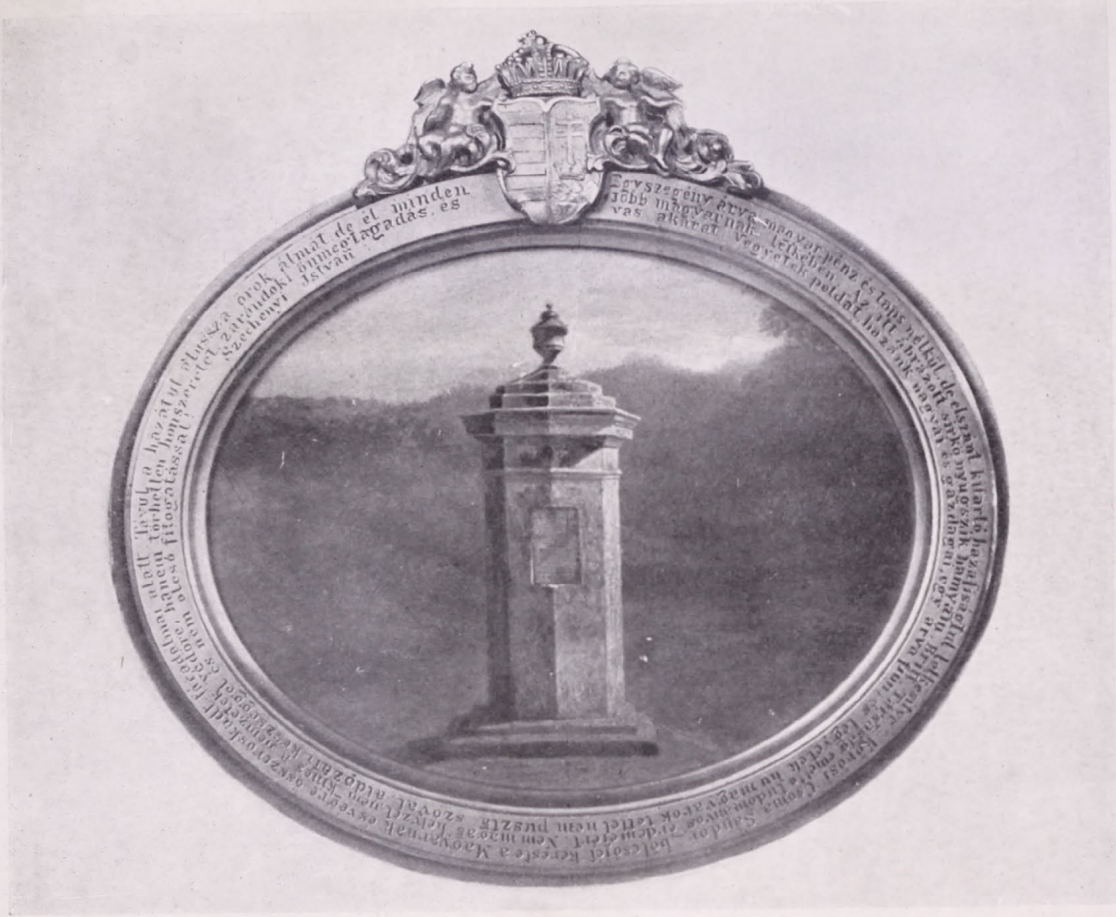

KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR SÍRJA.

L. Széchenyi Béla gróf: Emlékezzünk régiekről, 9. l.

M.T. AKAD. KÖNYVTÁRA

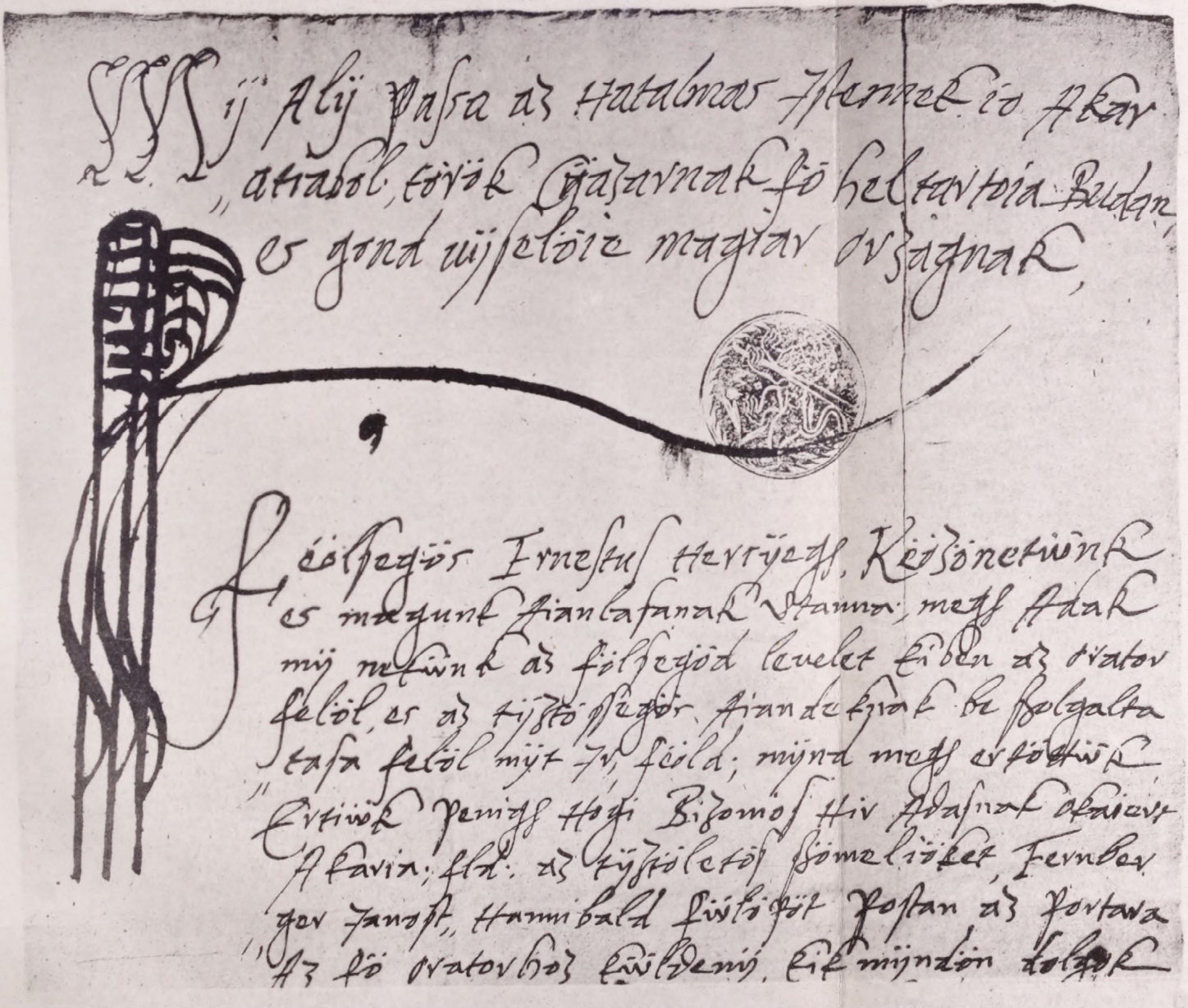

Voir l'article: Correspondance des pachas de Bude, par J. Szekfű, p. 60.

MTA AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

M.T. AKAD. KÖNYVTÁRA

Voir l'article: Correspondance des pachas de Bude, par J. Szekfű, p. 60.

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

TURÁNI MUNKA.

Írta: PEKÁR GYULA.

Elnöki megnyitó a K. K. K. első előadó estéjén, 1916 november 17-én.

Üdvözöljük a Magyar Keleti Kultúrközpont nevében és részéről régi Turáni Társaságunknak ama régi hű közönségét, mely oly szívesen kereste föl érdeklődésével előadásainkat a háborúelőtti multban — akkor, mikor az azóta oly rohamosan fejlődő turáni valóság még csak álom: foszlékony délibáb volt a történeti jövő messzeséges szemhatárán. Ez álom, e délibáb azonban nem foszlott szét ebben a kétéves világviharban. Ellenkezőleg, úgy látszik, e vihar kellett neki, hogy realitássá tömörüljön s oly tényezővé rögződjék, mely, hisszük, számot teend majd a századok jövendő könyveiben.

Szörnyű kor ez a mienk, — sohase ömlött még ily bőven a kiontott vér; amióta csak földgolyónk forog s rajta ember él, nem gyűlöltek és nem öldököltek így még. De tegyük hozzá, a végletek törvényeinél fogva nem is szerettek még így soha: a Teremtő akaratából e kor nemcsak a halálé és gyűlöleté, hanem az életé és szeretetté is, — nemzetek vesznek, népek temetkeznek, de a nagy történeti perc hatása alatt más népek viszont

élednek, ébrednek, egymásra ösmernek s e testvéri felösmerésben dicsően újjászületnek. A háború egyetemes nagy gyászában bennünket ér íly kárpótló, fölemelő nagy öröm; temetünk mi is, de ugyanakkor ünneplünk is, ünnepeljük a *testvéri felösmerést, a turáni újjászületést!*

Turán! . . . mert hisz világuralmat jelentő hatalmas szó volt ez egykoron, az ős Ázsia csatakiáltása, — elfeledett a közelmultban, de a jövő tán majd ismét fölmenő csillagként üdvözlendi a népek egén. Turán! ura a gyors paripának s a véghetetlen sík Ázsiának, e győzhetetlen ősfaj dicsőségétől zengnek ma is a Kelet rettegő époszai. Firduszi mondja a Shahnameban, hogy „a turániak lova dübörgése oly rengésbe hozta a földet, mintha az ítélet napja következett volna el" . . . Diadallal villan a kardjuk mind a négy égtáj felé; kik mi ma vállvetve együtt harcolunk: magyar, török és bolgár, mi e Turán név alatt egykor egyek voltunk Ázsia mélyén, egykor mindhárman együtt melegítkeztünk a turul madár szülői szárnyai alatt. Hatalmas madár, e szárnyak alatt csak hősök születtek, Attilától fogva csupa világhóditók termettek. Urai a nagy síkságnak, a gyors paripának, mások voltak a *turániak* mindig, mint a szomszéd emberiség *iráni* másik fele, a latin, germán, szláv *árya* nemzetek. Ezek az áryák mind *tengerkeresők, városépitők* s *nem lovasok,* — a turániak ellenkezőleg *tengerkerülők, sátorlakók* s mind *született lovasok.* Innen a két világnézlet teljes különbözősége: a szabad nagy végtelenségnek azt az érzetét, ami után a népek vágynak s amit a többiek a tengeren találnak meg, ezt a lovas turániaknak nem a vizi, hanem a földi síkság, a puszta végtelensége adja meg. A szálló vitorla gyorsaságát náluk a száguldó paripa

vágtája helyettesítette, ez adta meg nekik a széllel való versengésnek a virtusos mámorát. Nem praktikusok: sohse a tengert, mindig csak a földet, a síkot hódították, de mert nem voltak városépítők, óriási birodalmaik, mint Attila és Dsingisz patkója nyomán a por, oly múlóan enyésztek el . . . Nagy volt a világtörténeti lecke, ebből a fajrokonok közül igazában csak mi magyarok tanultunk. Turánnak legszélsőbb nyugati bástyája, mi megálltuk itt Európában a sarat, mi, ha magányos szigetként is az idegen népek tengerében, de éltünk, ébren voltunk, mialatt mögöttünk Ázsiában a többi fáradt turáni a népek százados álmába merült. Most majd a már felébredt török és bolgár testvérrel együtt a mi magyar kötelességünk lesz azokat a távoli alvókat fölkölteni. Nem lesz nehéz, ők is ébredeznek, — kérdjétek tudós utazóinkat: messze rokonok, tudnak ők rólunk s Ázsia mélyéből mint a turániak természetes vezetőjére, néznek a magyarra. Csak az a tudat, az *összetartozóság szent tudata* járja át villámként e százmilliókat . . .

Magyar, török és bolgár: mi, a legközelebbiek, már ismét újra együtt vagyunk, mint ahogy hódító hármas testvérségben a volgai Nagy Magyarországban egykor együtt lehettünk. Együtt győztünk ott, együtt éltünk, szinte még tán egy nyelven beszéltünk is . . . Aztán egyszerre széjjelmentünk, a három néptestvér elindult három más-más irányban nyugat felé; elszálltak a közös ősmadár, az őket védő turul szárnyai alól. Vajjon mondották-e a búcsúnál: „a viszontlátásra ezer év mulva"? A magyar ment Attila örökéért, neki a havas Kárpátoknak, s a harcos, munkás út után Munkácsnál állott meg, hogy hont foglaljon, — a bolgár lentebb haladt előre a fekete

Pontus partjain a Balkánra, legyőzte az ellenálló szlávokat, de maga is legyőzetett nyelvük és vallásuk által, virtusa azonban ma is hamisítatlan hős turáni maradt, — a harmadik testvér, a török, még lejebb történett, el a Kaukázus havas bércein át a ragyogó Bizánc felé s ez övé is lett, az ő diadalmas Félholdjáé . . . S most a küzdés és félreértés századai következnek: hogy-mint eshetett, hogy a testvérek, annyiszor állva szemben, egymásra mégse ösmertek? Véres ezer évnek kellett elmúlnia, a világnak kellett sarkaiból kifordulnia, hogy e szent perc elkövetkezzék . . . De most végre itt van, s nagy a felismerés, a viszontlátás ez örömpillanata! Az, amit századokkal ezelőtt a rokontkereső Julián barát látott s ami után a két tudós nagy turáni álmodó, Körösi Csoma és Reguly vágyott, az íme valósággá kezd lenni: terjed az összetartozóság rokoni tudata kelet felé . . .

Nekünk, modern turáni álmodozóknak, csak az az érdemünk, hogy mi e percben, ennek elkövetkezésében hittünk, lestük a jöttét, vártuk és reméltük — akkor, mikor mások még mindezt csak merő, dőre képzelgésnek vélték. A jelen igazol minket, igazolja Turáni Egyesülésünk multját s logikusan írja elő munkánk jövőjét. A Magyar Keleti Kultúrközpont (Turáni Társaság) újult erővel lép most erre az útra, s midőn egyik legfontosabb kötelességének vallaná a fajrokonok megösmertetését és a *turáni összetartozóság tudatának terjesztését*, kéri mind e szempontokból régi hű közönségének az érdeklődő csatlakozását. Nincs turánibb, tehát magyarabb kötelesség ennél. Aki a turáni eszmét megismeri és tovább ismerteti, az a jövendő nagyobb Magyarország határát, fundamentomát erősíti!

توران.ك مسلكی

بو داشیه شرقه معارف مرکزی هیئتی طرفندن ۱۹۱۶ سنه‌سی تشرین ثانی سنك اون
یدنجی کونی ویریلن ایلك قونفرانس مناسبتیله هیئت مذکوره رؤساسندن وماجار
محررینندن مبعوث دوقتور گولا پقار خلاصه‌سی بروجه آتی افتتاح نطقنی ایراد ایله‌مشدر
اوچ ییل اول «تورانیلك» فکری برقاچ هوسکارك، برقاچ متعصبك خولیاسندن
باشقا برشی دکلدی. بو عمومی محاربه‌دن برو، حتی محاربه‌نك فیضیله بو خیال بر معظم
حقیقت صورتنده تظاهر ایله‌دی.

هیچ بر وقت قوملر آراسنده، نفرتك بو درجه حکمفرما اولدیغی، فقط بر قانون
تضاد نتیجه‌سنده، محبتك ده بو قدر تقرر ایله‌دیکی کورولمه‌مشدر. بو جهتله عصرمزه
بر اولوم هنگامی اولدیغی قدر بر حیات چاغیدر دینلسه روادر. بر طاقیم اقوام قانلر
ایچنده باتارکن، آتشلر ایچنده بیترکن دیکرلری نسیان قارانلقلرندن چیقیور، غفلت
اویقولرندن اویانیور. ایلك یورد داشلرینی بولویور، طانییور. توران قارده‌شلکی
خاطراتیله شرفلی بر حیات قزانییور. وقتیله بو قارده‌شلك قوتی، شانیله، عظمتیله،
جهانی صارصمش ایکن صوکرا بر زمانلر اونوتولمش قالمشدی. شیمدی ایسه‌ینه اسکیسی کبی
قوی و مقتدر اوله‌رق جهانه شامل اوله‌جقدر و اولمالیدر.

«توران!...» آهنکی مشترك اجدادمزك بر محاربه چیغلغی قوتنده قولاقلرمزه چارپان
بو کلمه، آسیانك اوجرا طرفلرنده مقدس طوغرول قوشنك ایری قانادلری آلتنده
بر زمان ماجار، تورك و بولغارلری طوپلامشدی. بلکه او زمانلر عینی لسانی قونوشویوردق

چویك آتلریله اوجی، بوجاغی کورونمز بوزقیرلرك حاکمی اولان تورانیلر، مع التأسف،
ایرانیلر، آریائیلر، هندوکرمانلر کبی دکیز آرامیورلردی وبلکه عمانلره یاقلاشمق
بیله ایستمیورلردی. بو احتراز نه‌دن ایله‌ری کلیوردی؟ هر قومك آرادیغی وبعضیلرینك
دکیزلرده کمیلرینی یوزدورمکله طاتدیغی نامتناهیلك تحسساتنی تورانیلر لایتناهی بر
ساحه، بر دوز طوپراق عمّانی اولان بوزقیرلره دالمقله طویدیلر. کمی یلکنلرینك
ویردیکی سرعت سرخوشلغنی آنلره دورت نعله قوشان قیصراقلرینك حیزی ویردی.
تورانیلر دواملی برصورتده دکیزلره حاکم اوله‌مادیلر، ودائما دوز صحرالرده
آلدیلر یورودیلر، ده ویردیلر کچدیلر. بو حیزله شهرلر بناسنه وقت بوله‌مادقلرندن
حکومتلری، ینه کندیلرینده اولان، آتیلالرك وجنکیزلرك آتلرینك نعللری آلتنده ازیلدی
بوبزلر ایچون بر درس ایدی. صاییسیز تورانی حکومتلرندن یالکز ماجارلر، تورکلر و
بولغارلر بو درسدن عبرت آلیورلردی.
عصرلرجه دوام ایدن بو غوشمالر دوکوشمه‌لردن یورولان، آسیا وشرقه تورانیلری
دیکلنمك احتیاجیله اوزون ودرین بر اویقویه طالدیلر. حالبوکه بو حیراده تورانیلکك
آوروپاده وغربده بر استحکامی اولان ماجارستان اویانیقدی وچالیشیوردی.
شیمدی بز مقدّس توران قارده شلکنك مبارك وجدانك اعلاسی ایچون ایچری
آسیاده کی برادرلرمزی اویاندیرمق ایستیورز. ایشته عهده‌مزه ترتب ایدن ایلك
وظیفه، ایشته مسلکمزك اساسی!

Прѣди три години туранизма бѣше само една мечта на нѣколко фанатици, обаче отъ войната насамъ и посрѣдствомъ войната тая мечта се прѣвърна въ една мощна дѣйствителность.

Прѣзъ никое врѣме не е била проявана толкова умраза и сѫщеврѣменно по закона на контраститѣ толкова любовъ и симпатии, както сега Нашата епоха не е само епоха на смърть, но и на животъ. Цѣли народи загинаха, други се пробудиха, опознаха се взаимно и се възродиха чрѣзъ спомена за тѣхното туранско братство. Това братство което сѫществуваше нѣкогажъ, и по сетнѣ бѣ забравено, сега има всички изгледи да стане силно и мощно, както нѣкогажъ.

Туранъ! Военния зовъ на нашитѣ прѣдѣди, това име съединяваше въ сърдцето на Азия подъ крилата на светата птица Турулъ — Маджари, Турци и Българи. Ний бѣхме всички заедно и може би че говорѣхме тогава единъ и сѫщи езикъ. Владѣтели на безкрайнитѣ степи, Туранцитѣ за съжаление не дирѣха никогажъ океана, както това правѣха Ирийцитѣ, Арийцитѣ и Индогерманцитѣ; тѣ го избѣгваха напротивъ. Защо? Вѣроятно, защото безкрайното което всѣки народъ търси и намира въ морскитѣ ширини, туранцитѣ го намираха въ своитѣ родни безконечни степи; удоволствието, което доставя скоростьта на корабленнитѣ платна, тѣ го замѣстватъ съ галопа на тѣхнитѣ бързоноги конье . . . Никогажъ тѣ не се стрѣмяха да завладѣватъ морета, защото прѣдпочитаха Материка. Тѣ не обичаха да строятъ градове и селища и за това тѣхнитѣ Империи се разсѣха, като праха подъ копитата на коньетѣ на Атила и Чингисъ Хана. Това бѣ единъ добъръ урокъ, отъ който ний унгарцитѣ, турцитѣ и българитѣ се възползувахме.

Западна твърдина на туранизма-Унгария стоеше като буденъ стражъ, когато туранцитѣ въ Азия, изнурени отъ толкова вѣкове борби, се отдадоха на дълъгъ покой. Днесъ е дошелъ момента да разбудимъ у нашитѣ азиатски братия святото съзнание на туранското братство.

Ето нашия пръвъ и сѫщественъ дългъ, който ни прѣдстои да изпълнимъ.

EMLÉKEZZÜNK RÉGIEKRŐL.

Írta: SZÉCHENYI BÉLA gróf, a magyar szent korona őre.

Most, midőn a Magyar Keleti Kultúrközpont folyóiratát „Turán" név alatt újra megindítjuk, úgy vélem: kötelességet teljesítünk, egyúttal hálánkat róva le azon honfitársaink iránt, kik mint úttörők indultanak el a magyarok őshazáját és azon vidékeket felkeresni, melyeken a turáni fajhoz tartozó rokon népek éldegélnek.

Kőrösi Csoma Sándor első volt közöttük: Csoma András székely nemes és Gócz Ilona fia; 1784 április 4-én született Kőrösön, Háromszék megyében, 1819-ben indult el Enyedről, hogy a magyar nemzet eredetét és régibb történetét kutassa. 1820 január 1-én hagyta el Bukarestet és május 19-én Aleppóból karaván kíséretében, ázsiai ruhába öltözködve, továbbutazott. Július 23-án ért Bagdadba, október 14-én Teheránba, hol a perzsa nyelvet tanulmányozta és előmenetelt tett az angolban is. 1821 március 1-én örménynek öltözködve utazott tovább és április 18-án érkezett Meshedbe, Khorassanban. Október 20-án folytatta útját és november 18-án ért Bokharába. 1822 január 6-án Kabulban, március 12-én Lahorban volt, április 14-én Kasmírban, június 9-én Lehben.

Július 16-án visszautazott Kasmírba, hol Mr. Moorcrofttal ismerkedett meg, ki az Alphabetum Tibetanum nagy kötetét kölcsönözte neki, melyből a tibeti nyelv szerkezetét tanulta meg. 1823-ban hagyta el Kasmírt, visszatért Lehbe, onnét Kalon miniszter ajánlólevelével június 26-án a yanglai lámához érkezett és október 22-ig a zanskari zárdában tartózkodott, a tibeti irodalom tanulmányozására. Onnét eljutott Sabathuba; azon időben részesítette őt a keletindiai kormány rendes havifizetésben. 1829-ben Fraser, az „Asiatic Society" tagjának közbenjárása folytán a tár-

saság Csoma illetményét megkétszerezte, de ezen összegeket ő mind megtérítette azon pénzekből, melyeket Pest városában József nádor működése folytán s a Tud. Akadémián és tizenkét megyében teljesített gyűjtések eredményeztek. Háromszor utazott Tibetbe és a kanumi zárdában 1830-ban végezte be tibeti tanulmányait.

1831-ben tibeti nyelvtanát a lexikonnal együtt sajtó alá rendezte Kalcuttában. 1834-ben február 30-án az „Asiatic Society" egyhangúlag választotta meg tiszteleti tagjának.

1835-ben elhagyta Kalcuttát tanulmányai folytatására. Három hónapig időzött a szikkimi határszélen, a Himalaya közelében, a bengáli nyelv megtanulása végett. 1837-ben tért vissza Kalcuttába, hol az „Asiatic Society" helyiségében lakott mint a társaság könyvtárnoka. Hivatali teendői mellett folytatta nyelvészeti tanulmányait. Tudományos cikkeket hozott nyilvánosságra. A missziónáriusok számára liturgiát, zsoltárokat és imakönyveket fordított tibeti nyelvre.

1842 elején végkép elhagyta Kalcuttát és északkeleti irányban Lassa felé indult. Darjilingbe március 24-én érkezett, szokása szerint szegényesen, valószínűleg gyalog tevé meg az utat.

Április 6-án lázba esett és 11-én alkalmasint tüdőgyulladás vetett véget a nagy férfiú nemes életének, kinek szíve csak honáért dobogott, ki nemzete feldicsőítésének szentelte napjait.

A Magyar Tud. Akadémia XII. közgyűlésén, 1843 október 8-án Eötvös József báró tartott remek, megható gyászbeszédet az elhunyt felett.

A bengáli „Asiatic Society" egy nyolcoldalú, hét láb magas műemléket emeltetett hamvai felett. Érdemeit elismerő angol felirat fehér márványtáblán látható.

E síremlék egy fényképét Londonban leltem véletlenül 1858-ban és felejthetlen édesatyámnak adtam át. Ő efelett örömében azt olajban másoltatta le (l. képmellékletünket) és sárga bronzból készült keretére a következőt vésette:

Egy szegény árva magyar, pénz és taps nélkül,
de elszánt, kitartó hazafiságtól lelkesítve —
Kőrösi Csoma Sándor — bölcsőjét kereste a Magyarnak,
és végre összeroskadt fáradalma alatt.
Távol a hazától alussza őrök álmát; de él
minden jobb magyarnak lelkében.

Az itt ábrázolt sírkő nyugszik hamvain.
Britt társaság emelte tudományos érdemeiért.

Nem magas helyzet, nem kincs a nemzetek
véd-őre, hanem törhetlen honszeretet, zarándoki
önmegtagadás és vasakarat. Vegyetek példát
hazánk nagyjai és gazdagai egy árva fiún és
legyetek hű magyarok tettel, nem puszta
szóval, áldozati készséggel és nem olcsó fitogtatással!

Széchenyi István.

*

Besse János Károly 1765-ben született Ó-Gyallán, 1829-ben Humboldt Sándorral utazta be a Kaukázust. Tudósítása „Madzsar romjairól" a Tud. Tárban 1843-ban jelent meg, kisebb munkái francia nyelven. Volt Kelet-Indiában és Madagaskarban is, — onnét adott utoljára életjelt. —

Reguly Antal 1819-ben született Zircen, Veszprém megyében. Kőrösi Csoma Sándor neve és vállalkozása szokatlan hatással volt reá.

A finn-magyar rokonság megfejtését tűzte élte feladatául és 1839 november 8-án Abóban (Turku) lépett finn földre. Onnan Szent-Pétervárra utazott, hogy a keleti finnugor néptörzsek felkeresésére illően elkészülhessen. Ekkor kezdődött meg Magyarországon a mozgalom, a fiatal Reguly által annyi szilárdsággal és férfiassággal, annyi nélkülözéssel követett célnak pártolására.

A Magyar Tud. Akadémia, pénzerejéhez képest, némi pénzsegedelmet és megbízásokat küldött neki. Az Akadémia segedelme nagy erkölcsi hatással volt nemes törekvéseire. 1842-ben azonban az Akadémia nagygyűlésén hathatósabb pártfogásra talált, nagyobb összeg ajánltatott fel útiköltségei pótlására.

1846-ban érkezett vissza Szt.-Pétervárra roncsolt egészséggel, miután Moszkván és Novgorodon át, a Volgán lefelé, Kazánt elérte. A keleti finnugor népek között közelebb jutott úticéljához és azt tovább követte a votják és baskír népfajok között, azoknak nyelvét és szokásait sajátítva el.

Átkelvén az Uralon, Vszevolodszkióban a voguloktól vett tanítást és vogul szótárt írt.

A vogulok hazájából az osztják nyelv és népélet vizsgálatára tért át, közöttük lakott 1845 márciusig. Visszautaztában

Kazánban a cseremisz és csuvas nyelveket tanulmányozta. A csuvas nyelvet meg is tanulta. Elhagyva Kazánt, Nisni-Novgorodon át a mordvinok közé indult. Elkészülvén nyelvük vizsgálatával, a csuvasok fölkeresésére készült, ez azonban költséghiány miatt elmaradt. 1847 február 3-án hagyta el Szt.-Pétervárt és megromlott egészsége érdekében Gräfenbergbe ment, majd onnét rövid látogatásra Magyarországba tért.

1848-ban a magy. kir. közoktatásügyi minisztérium őt a pesti egyetemi könyvtár első őréül nevezte ki. Hivatalát haláláig viselte, mely 1858 augusztus 23-án a Buda melletti Istenhegyen következett be. A Magy. Tud. Akadémiában 1863-ban Eötvös József báró tartott fölötte emlékbeszédet. —

Jerney János 1800-ban született Dorozsmán, Csongrád megyében. Ügyvéd volt, több megyének táblabírája, a M. T. Akadémia rendes tagja.

1840-ben magyar őstörténelmi vizsgálódása folytán érlelődni kezdett benne az eszme, hogy felkeresse Ázsiának azon részeit, melyek a magyarfajú népek bölcsőjeül és lakhelyül szolgáltak. 1844 április 23-án hagyta el Budapestet, átkelt a Dnyeszteren s Besszarabián át jutott Taganrogba. Megtalálta véleménye szerint a magyarok egyik legrégibb honát: Lebediát és abban eleink ezer meg ezer kőszoboremlékét. Tervezett útját, hogy a Kaukázuson át Tiflíszbe jusson, közbejött akadályok miatt kénytelen volt félbeszakítani. Bejárta Krimiát, Moldvát — szerinte Etelközt — és a régi Cumaniát is kutatása tárgyává tette. Odesszába jutva, 1845-ben lépte át Erdély határát és április 23-án érkezett meg Budapestre. Utazását egy év alatt tette meg. Szélütés oltotta ki életét 1855 december 24-én. Műve: „Keleti utazásom a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett" két kötetben jelent meg 1844—1845-ben. —

Vámbéry Ármin sz. 1832-ben D.-Szerdahelyen, a Csallóközben. 1860-ban ajánlatot tett a Magy. Tud. Akadémiának, hogy beutazza a Keletnek eddig utazóktól kevéssé érintett vidékeit, kutatva a magyar nép fajrokonait.

1863-ban álruhában — dervisnek öltözködött — mint Resid efendi egy mekkai karaván hoz csatlakozott. Hajón kelvén át a Kaspi-tengeren, egy turkoman táborba jutott. Húsz nap alatt tette meg az utat a Khivai-sivatagon és huszonkét napig tartózkodott Bokharában. Ugyanazon évben tért vissza Heratból Teheránba.

1864-ben érkezett Londonba. Ünnepelték a „Royal Geographical Society" részéről, hol szabad előadást tartott angolul bokharai útjáról.

1865-ben jelent meg „Középázsiai utazás" című könyve. 1905-ben „Küzdelmeim" magyarul, angolul már 1884-ben.

Számtalan cikke, felolvasása, előadásai a hírlapokban, folyóiratokban és évkönyvekben jelentek meg. —

Hunfalvy Pál, a Magy. Tud. Akadémiának rendes és igazgató tagja s később főkönyvtárnoka, 1810-ben született Nagy-Szalókon, Szepes megyében. Tüzetesen foglalkozott 1853-ban a finn és magyar, — 1855-ben a török, magyar és finn szavak egybehasonlításával, s ekkor az volt a nézete, hogy a magyar nyelv közepett áll a finn-ugor és török nyelvek közt.

E nézete azonban módosult, amint jobban ismerkedett meg a finnen kívül a többi ugor nyelvekkel.

1855-ben indította meg „Magyar nyelvészet" című folyóiratát. Regulyval tanulmányozta ennek vogul gyűjtéseit. 1869-ben kereste fel Finnországot, a nyelvészeti tért azonban 1875 után egészen Budenznek és Budenz iskolájának engedte át. Az utóbbi évtizedben nem egyszer kellett Vámbéryvel megküzdenie, ki a magyaroknak a török-tatár népfajjal való közelebbi rokonságát vitatta.

Jobblétre szenderült Budapesten, 1891-ben.

Hunfalvy és Budenz példáját a kutatók egész sora követte, akik éjszaki és éjszakkeleti rokonaink nyelvét és néprajzát tanulmányozták. Csak nevüket jegyzem fel. Megfigyeléseikben és jeles munkáikban számolnak be tevékenységükről. Ezek: Szinnyei József, Vikár Béla, Bán Aladár. —

Szentkatolnai Bálint Gábor, orientálista nyelvész, 1844-ben született Szenkatolnán, Erdélyben. 1869-ben a Magy. Tud. Akadémia részéről küldetett ki a mongol és mandzsu nyelveknek a helyszínén való tanulmányozására.

1877-ben résztvett tudományos utamban. Kelet-Indiában, Bangalore-ban, Mysore tartomány fővárosában a tamul (dravida) nyelveket tanulmányozta.

Expedíciómat nagy csapás érte: el kelle veszítenie e ritka tehetségű sinologust, aki Vámbérynek legkitűnőbb tanítványa volt és tőle sajátitá el lehetetlen könnyűséggel a keleti nyelveket. Sanghaiban súlyosan megbetegedvén, orvosok tanácsára rögtön

vissza kellett utaznia Európába és így nyelvészeti tudományát nélkülözni voltam kénytelen.

Bálint magára vállalta volt a nyelvek tanulmányozását, a tolmács szerepét és — növények gyűjtését is. —

Ónody Bertalan 1875-ben nagyobb utat tett Közép-Ázsiában. Munkája 1889-ben jelent meg. —

Zichy Ágoston gróf, József testvérbátyjával, 1875-ben Pekingből a mongoliai sivatagon, Urgán és Szibérián át az első magyarok, akik ezen hosszú, terhes szárazföldi utat megtették. —

Ujfalvy Károly 1842 május 18-án született Erdélyben. 1876-ban mint a Keleti Akadémia magántanára a francia kormány megbízásából nejével együtt Kelet-Ázsiába utazott. 1880-ban újabb nagyobb utat tett Közép-Ázsiába, honnét betegen tért vissza és nyugalomba vonult; meghalt 1904 június 31 én Firenzében.

Neje, Bourdon Mária, francia hölgy, férjének hű kísérője volt utazásaiban. Ő írta meg „Ujfalvy utazását Közép Ázsiában", mely magyar nyelven is megjelent. Továbbá munkái: „La langue Magyare — son origine, ses rapports avec les langues finnoises ou Tschoudes — ses particularités — Paris, 1871". Ugyanott 1872-ben: „La Hongrie, son histoire et sa littérature"; 1873-ban: „Les Migrations des peuples et particulièrement celle des Touraniens". —

Széchenyi Béla gróf 1873 február 3-án született Budapesten. 1877-ben indult keletázsiai útjára, honnét 1880-ban tért vissza. Útikísérői valának: Ióczi Lóczy Lajos geológus, Bálint Gábor nyelvész, Kreitner Gusztáv főhadnagy topográfus. „Kelet-ázsiai útjának tudományos eredményei" három kötetben, rajzokkal és térképekkel 1890—1897-ben jelentek meg. —

Déchy Mór 1847-ben született Budapesten. 1879-ben Kelet-Indiában a Himalaya hegységeiben tett kutatásokat. Több ízben utazta be a Kaukázust tudományos célból és magyar tudósok kíséretében; ezek valának: Lajka Hugó, Schafarzik Ferenc, Papp Károly, Laczkó Dezső és Hollós S. Munkája remek, mondhatni páratlan kiadásban jelent meg. —

Zichy Jenő gróf született 1837-ben Nagylángon. Feltűnést keltettek Oroszországba és Ázsiába vezetett expedíciói. Céljuk a magyarság eredetének kutatása volt. Legnevezetesebb az 1898-iki utazása. Útjairól és útitársainak kutatásairól nagy munkában számolt be. —

Almásy György dr. első útját 1900-ban tette meg. „Vándorutam Ázsia szívében" c. munkája 1903-ban jelent meg. Második útján 1906-ban Prinz Gyula dr. kísérte el. —

Prinz Gyula 1908-ban a Magyar Tud. Akadémia segélyével maga járt a Tiensánban és a Kasgáry-hegységben (Alai). Munkája 1911-ben jelent meg. —

Sebők Imre magyar vonatkozások érdekében ismételve, legutóbb 1913—1914-ben járt Észak-Kínában, Transbajkaliában és a burjátok földjén.

Magyar keleti utazók és útjuk éveí:

1.	Kőrösi Csoma Sándor	1820—1842
2.	Besse János Károly	1829—1843
3.	Reguly Antal	1839—1847
4.	Jerney János	1844—1847
5.	Vámbéry Ármin	1863
6.	Hunfalvy Pál	1869
7.	Bálint Gábor	1869
8.	Ónody Bertalan	1870
9.	Zichy Ágoston és József grófok . .	1875
10.	Ujfalvy Károly Jenő	1876
11.	Széchenyi Béla gróf	1877—1880
12.	Déchy Mór	1879
13.	Zichy Jenő gróf	1898
14.	Almásy György	1900—1906
15.	Prinz Gyula	1908
16.	Sebők Imre	1913—1914

*

Iparkodtam csokorba foglalni azok nevét, akik Kőrösi Csoma Sándor példáján lelkesülve, sóvárgó kebellel keresték azon tájakat, hol a szittya magyarok őshazáját gyaníták, sírjaikon akarván leróni irántuk való hálánkat és új hazánk: Magyarország javáért és fennmaradásáért könyörögni, melyet vitéz utódaik Európa szívében a IX-ik században alkotának.

Emlékezve régiekről, vessünk egy pillantást a jövőbe is:

Lelki megnyugvással és örömmel látjuk, hogy a világháború kitörése óta megmozdultak a turáni fajhoz tartozó népek és nép-

családok. Összeköttetésbe óhajtanak jutni Törökországgal, Magyarország- és Bulgáriával; érzik, hogy ezek segélyével vívhatnák ki szabadságukat és függetlenségüket.

E nagy munkánál nem egyedül a faji rokonságra tekintenek, de közös érdekeikre is.

A turánizmus eszméje hódítani kezd. Célja a hasonfajú népek egyesülése, tömörülése.

Magyarországon, valamint Törökországban kultúrközpontok alakultak; más turáni népfajoknál, ha erőre jutnak, valószínűleg szintén fognak ily központok létesülni, országuk fellendülését vonva maguk után.

A Törökbirodalom felifjodva egy új és szebb jövőnek néz elébe. A turáni eredetű népek úgy fognak forogni körülötte, mint planéták a nap körül. A keleten élő törzseket magához fogja vonni s jóvoltukat minden téren előmozdítani és gyarapítani.

Az oroszországi mohammedán török-tatár népek jogainak védelmére egy bizottság alakult a török kormány égisze alatt, mely elsősorban a testvér magyar nemzet elé terjesztette kérését.

Az emlékiratban a vezető bizottság képviselői — mint a kazáni, krimi és turkesztáni törökök küldöttei — felsorolják ezen fajilag, nyelvileg, vallásilag egységes népek nemzeti törekvéseit. Szemük előtt tartva a világháború által beállható változásokat, az orosz járom alóli felszabadításukat kérelmezik elsősorban a török szultán szövetségeseitől és barátaitól: Németország és Ausztria császárjaitól, Magyarország és Bulgária királyaitól és hős népeitől, — továbbá a semleges országoktól s végre az egész művelt világtól. A keleteurópai és középázsiai khánságok felállítása képezné kezdetét az új átalakulásnak.

E felsoroltakon kívül milliókra megy azon turkmenek száma, kik a Kaspi-tenger, az Amu Darja és a perzsa határok között élnek s a régi Kokand, Taskend, Bokhara és Kína területein fennállt hajdani szabad khánságok népei volnának. És mennyi török él Kelet-Indiában! Húsz millión felül teszen ki a Kínának Yünan, Ordos és Kanszu tartományaiban élő törökség.

Oda kell törekednünk, hogy ezen népek is a szabadság és függetlenség jótéteményeihez juthassanak, — hogy saját erejük vagy mások segélyével önállásukat érjék el.

A világsiralom rettenetes éveinek elmultával, ha nem is rohamosan, de fejlődni és erősbülni fognak a turán fajhoz tartozó nemzetek, ha lesz köztük egyetértés, összetartás és egymásiránti bizalom — és akkor e nemzetek sorában legyen imádott hazánk, Magyarország oly nagy, szabad, megelégedett és hatalmas, mint azt Széchenyi István élte legboldogabb pillanataiban lelkiszemei előtt látta![1]

[1] „Souvenons-nous des ancêtres", par Son Excellence le comte Béla Széchényi, membre de l'Académie Hongroise des Sciences, garde de la Sainte Couronne, fils du comte Etienne Széchényi appelé „le plus grand Hongrois". L'auteur se souvient dans son article de ses précurseurs qui cherchaient en Asie les origines de la nation hongroise. Il rappelle les belles strophes composées il y a plus d'un demi-siècle par son père, en mémoire d'Alexandre Csoma, premier explorateur hongrois de l'Asie Orientale, et dont nous ne pouvons donner qu'une traduction bien faible :

„Un pauvre garçon hongrois,
sans argent ni relations,
Alexandre de Csoma,
sacrifia sa vie,
á chercher avec zèle
le berceau de son peuple.

Enfin exténué,
rompu de fatigues il succomba.
Mourut en terre étrangère,
il repose sous la pierre
qu'ériga en son honneur
une société britannique,
pour ses mérites scientifiques. —
Si loin que soit-elle cette tombe,
la mémoire du vaillant défunt
vivra à jamais en son peuple.

Riches, puissants, ou tristes fanfarons,
prenez exemple de ce pauvre orphelin,
qui avec sacrifices, mérites et assidu travail,
augmenta l'honneur de sa patrie.
Car le patriotisme et les biens des peuples
la réelle défense des biens publics,
sont dans l'abnégation et le ferme vouloir
de ses enfants".

C'est avec une vive satisfaction que l'auteur peut constater que les nations appartenant à la grande famille turanique cherchent dans la terrible guerre actuelle à s'unir par des liens de fraternité pour assurer la liberté et l'indépendance de la Turquie, de la Bulgarie et de la Hongrie.

L'Empire Ottoman rajeuni peut certes compter sur un bel avenir. Il sera le vrai centre et le défenseur de tous les peuples turco-tatares.

TÁJ ÉS FAJ.

Írta: TELEKI PÁL gróf (Budapest).

„A Turán előttem földrajzi fogalom. Típusfogalom. A középázsiai, a sivataggal a klíma hullámzásainak befolyásai alatt küzködő steppe fogalma. A rónáé, amelyen belől nincs néphatár és amely a benne hullámzó, időnként birodalmakká összeverődő törzsekre rásüti az egyformaság bélyegét." Közgyűlés, 1916 május 2.

Táj alatt értem azt, amit a német a „Landschaft" szóval jelöl. Nem gyűjtőfogalom, hanem organikus, egy magasabbrendű életegység fogalma. Ez az életegység a földfelszín egy-egy része, az ember környezete.

A primitív ember első felfogása érzet, életérzet, az öntudat előfutára. A primitív ember világnézete, a környezetről való felfogása önmagából indul ki és mindig antropomorf, egomorf. Neki a környezetben minden él. Mindennek, aminek önállóságát felismerte, a magáéhoz hasonló életereje, személyisége van, — orenda, mana,[1] — s ami ezeken kívül van, az a nagy ismeretlen, később szintén személyiség, amelyből a megismertek lassanként kiválnak.[2] Az egészen primitív felfogás még nem ismeri az általánosítást és sokban, pl. állatban, növényben nem különbözteti meg az egyedet. A kettő között marad: a fajt, a génuszt, az egyforma jelenségek vagy egyedek csoportját ismeri. Egy fogalom a test és annak bármely része: haj, ruha, árnyék, sőt tükörkép és lábnyo-

[1] *Róheim:* Varázserő, 1913. — *Preuss:* Geist. Kultur d. Naturvölker, Teubner 1914. — *Söderblom:* Werden d. Gottesglaubens, 1915.

[2] *Hartland E. Sidney:* Presid. Address, Brit. Assoc. 1906., 675.

mok is. Amint aztán az ember lassanként gondolkodó lénnyé lesz, az empirisztikusból racionálissá, — logikaivá és matematikaivá — fejlődő gondolkodásával a környezetből kiindulva mind tovább igyekszik haladni az egyeden és összességen át a végtelen nagy és kicsi, valamint az egyszerű érzéklésen túl fekvő felé. Az ember mindjobban részeire bontja környezetét és az egyes jelenségeket elvont — analitikus — vizsgálat tárgyává teszi. A tudományok differenciálódnak, útjaik szétválnak. De az analízisnyerte ismereteknek és tudatoknak meg kell vívniok egymás között küzdelmöket a létért; a logikai gondolkodás eléri magasabb fokát: az általánosítását, a logikai analízis logikai szintézissé fejlődik, hogy azután együtt és felváltva dolgozzanak.

De a logikai formák csak munkahipotézisek. A körülöttünk folyó élet egyszerűsített sémái, amelyek célja a megértetés. Logikai szintézisünkben annak az óriási szintézisnek, amely maga a természet, csak egyes elemeit fonjuk össze. Wundt teremtő szintézisnek nevezi a természetnek a variabilitáson, az élet és továbbélés e sine qua nonján[3] alapuló teremtő munkásságát és lényegét e szavakban foglalja össze: „Nincs egyetlenegy oly tünemény sem, amely tartalmának jelentőségében és értékében ne volna több, mint komponenseinek egyszerű mechanikai eredője."[4] A sejt, az egyedek és az egyedek csoportjai e teremtő szintézis eredményei. És fokozatosan magasabbrendű életegységek. Életegység, életközösség maga az egész természet a maga végtelen változatosságában és szövevényességében, amelyet az élőlényeknek egymásközötti, valamint az élő- és életteleneknek kisebb, hely- és időbelileg megnyilvánuló életközösségeiben ismerünk meg.

Heterogén elemek életközösségeinek a biológiai tudomány a *symbiosis* nevet adta.[5] A tiszta szimbiózis legismertebb formája az algák és a gombák egyesülése zuzmókká. Ezeknél a gomba vízzel látja el az algát, amely íly kedvező feltétellel több szerves anyagot fejleszt és ezt a gombának juttatja. Így együtt megélhet-

[3] *Preyer:* Lebensänderungen. 29. (Veränderung der Variabilität).

[4] *Wundt:* Logik, 1895., II., 267. — V. ö. *Ward:* Reine Soziologie, 1907., 100.

[5] *Hertwig:* Symbiose, 1883. — *Morgan:* Evolution and Adaption, New-York, 1903. — *Kammerer,* Symbiose und Kampf ums Dasein. Archiv für Rassen- u. Ges.-Biol., 1909. — *Hertwig:* Werden der Organismen, 1916., 496.

nek ott, ahol külön-külön egyik sem volna képes megélni. A szimbiózissal rokon jelenségek a parazitizmus, amely gyakran ártalmas, degenerálja az élősködőt, megöli a gazdát, — és a kommenzualizmus, amely kevésbbé szoros, mint a szimbiózis s amelynek ismert példája a remeterák. Ez üres csigaházban lakik, amelyhez kívül egy aktinia-faj tapad s védelemben és táplálkozásban egymást segítik. A hímport átvivő rovarok és madarak is ismeretesek. Érdekes példája a szimbiózisnak a macska, egér, dongó és lóhere szimbiózisa.[6] A dongó az egyetlen rovar, amely a lóhere beporzását végzi. Az egerek megsemmisítik a lóherefészkeket, a macskák pusztítják az egeret. Falvak közelében kevesebb az egér, több lenne a dongó, ha a macska nem fogná a dongót is; másrészt a lóhere gyökere erősíti az egérutak oldalát, az egerek és összehordott készleteik pedig megtrágyázzák a lóherét, ezenfelül magvát fészkeikben kiteleltetik. A példa talán bonyolult. De mennyivel bonyolultabb az emberé, aki szimbiózisban él háziállataival, vadjával, növényeivel, földjével.[7] Életközösségek az úgynevezett regionális asszociációk is, például az erdők és más növénycsoportok, amelyeknél az egyes alkotóelemek víz-, levegő- és talajszükségleteinek egymással, valamint a meglevő mennyiségekkel egyensúlyban kell lenniök; — az állatkoloniák, mint például a polipoké, amelyek szaporodó, tápláló és védő egyedekből állanak; — végül a mimikri, a szín- és alakmajmolás számtalan változata. Hertwig szerint pedig szimbiózis mind az organizmusok sejtjeinek együttműködése, mind az egész természetben az állat- és növényvilágnak az oxigén termelésében és elhasználásában egymást kiegészítő működése. Az állatok számát Malthus törvénye szerint szabályozza a növények száma.[8]

A földfelszín a rajta lévő valamennyi élő- és élettelennek egyetlen nagy szimbiózisa. Az egyes tünemények, amelyek ma alkotják, minden tulajdonságukkal és így elterjedésökkel is, történelmi fejlődés eredményei s a továbbfejlődés átmeneti alakjai. Erejök különböző és változó. Jelentőségük a többi tényező köze-

[6] *Kammerer* id. h. 601. — *Darwin:* Entstehung der Arten, 1876. Carus, 74.

[7] *Hoernes:* Natur- u. Urgesch. d. Menschen. 1909.

[8] *Hertwig:* Werden der Organismen, 496.

pett hellyel és idővel változó, néha domináló. Egy-egy, néha több tünemény bizonyos időben rányomja bélyegét valamely tájra és életközösségbe, szimbiózisba kapcsolja a táj minden tüneményét. Kialakul, karaktert nyer a táj, mint organikus, élő egység, mint életközösség. Ez földrajzi fogalom és a földrajznak legegyénibb, legsajátabb tárgya, amelyet nem gondolati, de a természetes teremtő szintézis hoz létre. Az a faktor, amely valamely geográfiai táj karakterét adja, lehet egyébként geológiai: felszíni alakulat, meteorológiai: klimatikus, történelmi: település vagy más, de földrajzi tájfaktorrá, tájalkotó tényezővé válik, mihelyt a táj képére és annak kialakulására hatással van — és annyira, amennyire e hatása megvan. Ha például egy geológiai törésvonalat új alakulás, erozió és alluvió, avagy a tenger alá süllyedés elfedett, ez aligha érdekli a geográfiát, elvesztette jelentőségét mint tájfaktor. De a keletafrikai törésvonal a nagy tavakkal, az északamerikai Piedmonté a Fall-Line vízeséseihez települt városaival jelentős tájfaktorok. E tájalkotó tényezők jelentőségét nem a periférián, nem elhatárolásukban kell keresnünk, hol éles határok helyett csak lassú átmeneteket találhatni, hanem abban az erőben, amelyet barátságos, közömbös és ellenséges tényezők között kifejteni, kisugározni birnak. Erejükben pedig kifejezésre jut fejlődésük egész története, s ezért csak genetikusan jellemezhetők.

Az ember is részese a földfelszín életének és annak összes tüneményei között önmaga érdekli legjobban. A tudományos kutatás szempontjából — hogy úgy mondjam — legnagyobb a fajsúlya. Ő a megfigyelő, a nézőpont, a központ, a tudomány belőle indul ki és hozzá tér vissza alkalmazásában; s ide jut a túlhajtott skepticizmusnak tagadásában, a teoretikai egoizmusban, a spiritualizmusban, amely tagadja a külvilág realitását. Az embert antropomorf felfogása szellemi fejlődésének legalacsonyabb fokától a legmagasabbig nem hagyta el. Szembeállította önmagát környezetével és kölcsönös befolyásukat mint különálló egyenrangú tényezőkét vizsgálta. Sőt rendszerint a környezet befolyásának is csak egy-egy mozzanatát ragadják ki önkényesen, pedig a milieubefolyások nem oly egyszerűek, amint akár a milieuteóriák felállítói, akár cáfolóik hiszik. Ha Taine[9] a görögök politeizmusát

[9] Philosophie de l'Art. 1909.

hegyek és tengerek osztotta hazájukból származtatja, ebben csak a művész szellemes játékát láthatom; de már az, hogy Odin,[10] nem tudván 6382 francia író születési helyét a földrajzi fekvéssel és alakulatokkal semmi összefüggésbe hozni, ebből a milieu befolyása ellen kovácsol bizonyítékot: gyermekes![11] Ha az élet kérdései ily egyszerűek volnának, nem lenne művészet azokba behatolni! Taine, Gobineau, Chamberlain, Buckle filozófikus milieuőjátékainak, de nemkülönben az utóbbi idők számos „antropogeográfusának", főleg Ratzel némely követőinek, hibájuk az általánosítás.[12] Nem lehet tagadni, sőt meg kell becsülni azt a sok szolgálatot, amelyet ez a tudományos haladásnak gondolatok keltésével tett. De ezek a szellemes gondolatok az élet változékony és változatos valósága — empirikus — megismerésének csak előfutárai lehetnek és gyakran könnyelmű absztrakcióik végzetesen valótlanokká válhatnak.

A biológiai életközösség, az egyed tekintetében ma már empirikus eredményekre támaszkodhatunk. A modern örökléstan szerint a gameták, tojás- és spermasejtek és az egyesülésökből származó zigóták szervezetében rejlő „valami", amit általánosságban határozatlanul „hajlandóság"-nak, határozottabban körvonalozva Vries „pangéné"-nek, Johannsen „gén"-nek neveznek, határozza meg az egész milieuvel való összjátékban az új organizmus karakterét.[13] A génekben adva van a szervezetek reakciónormája; de hogy az ontogenezis ebből mit és mennyire fejleszt ki, az a milieutől függ.[14] Johannsen itt természetesen a biológiai és nem a geográfiai miljőről beszél, de szavai emerre is állanak, mert szimbiótikus természetében e kettő analóg. „Nem érinti lényegesen a szervezetek alapstuktúráját — egész struktúrájuk azon részét, amely az életképességnek nélkülözhetlen előföltétele — mondja Preyer —, ha számos élő sejtet elválasztanak a szervezettől; ellenben igen lényegesen érinti, ha változott életkörülmények közt addigi rendes energiaváltozásainak egy részét nem bonyolíthatja le szokott mó-

[10] *A. Odin:* Genèse des grands hommes. 1895.

[11] *Giesswein:* Egyén és társadalom. 17.

[12] Pld. *Ellen Ch. Semple:* Influences of Geographic Environment. 1911. (külömben a legjobbak egyike).

[13] *Johannsen:* Elemente der exacten Erblichkeitslehre, 1893., 143.

[14] Ugyanott, 146.. 661.

don, hanem azok állandó jellegű változást szenvednek, mint például életfogytig tartó élelem- és klímaváltozások esetén."[15]

Általánosságban naiv dolog a környezet befolyását abban keresni, hogy egy-egy tényezője szemmelláthatő, közvetlen, gyors behatást eredményezzen, még ha vannak is esetek, amelyek új körülmények között látszólag igazolnak gyors átalakulást, olykor még szomatológiai átalakulást is, mint Boasnak tapogatózó kísérletei amerikai bevándorlók és ivadékaik koponyaelváltozása iránt.[16] Aki szemmelláthatő gyors környezetbefolyásokat keres, az feledi nemcsak a környezet tüneményeinek bonyolult voltát, de elfeledi azt is, hogy a természetben minden átalakulás míly óriási időt kíván meg — jobban mondva, míly végtelenül csekély az az idő, amelyet áttekinthetünk, az ú. n. történelmi idő. És azért, ha a fentemlített milieuteoriákat megcáfolhatjuk is az öreg A. R. Wallacenek utolsó munkájában[17] kifejezett konkluziójával, hogy az ember magasabb erkölcsi és szellemi természete az emberi történelem minden korában megközelítőleg állandó,[18] — „stacionary" — ez a környezet lassú befolyását évezredek során, vagy jobban mondva: a föld tüneményeinek és lényeinek kölcsönös hatásait nem cáfolja. Gondoljuk meg, hogy ezzel a kétezer esztendős ismert szellemi tevékenységgel szemben, amely jóformán jelenünk, hiszen gondolatsorait ma kezdjük kiegyensúlyozni, körülbelül 50,000 évvel ezelőtt már a Magdalenian-kornak műveltsége volt, amelyet Spanyolország és Dél-Franciaország mészkőbarlangjainak vadászati képei és női arcképei igazolnak.[19] És messze kereskedelmi összeköttetéseiről tanuságot tesznek a Magdalenian-korbeli leletek távol vidékekről származó csigái és silexei.[20] És ez az 50,000 év sem nagy időköz, csakhogy éppen hozzámérhető már azokhoz az óriási időközökhöz, amelyekbe tellett a föld geológiai átalakulása és amelyek szükségesek voltak az élőlényeknek a geológiai változások idején

[15] *Preyer:* Lebensänderungen. 61. 112.

[16] Kultur u. Rasse. 1914. — Changes in Bodily Form of Descendants of Immigrants. New-York, 1912. — Headforms of Italians as influenced by heredity and environment. Amer-Anthropologist. 1913.

[17] Social Environment. 103.

[18] *Giesswein:* Egyén és társadalom. 12.

[19] *Arrhenius:* Werden der Welten. 13.

[20] *Morgan:* Premières Civilisations. 131.

való részleges megsemmisülésére, valamint a közbeeső kiegyenlítődések geográfiai korszakaiban való alkalmazkodására, új fejlődésére.[21]

A földrajzi milieu hatása lassú. Mindenkor csak átalakító, sohasem közvetlenül teremtő. Boas még a legközvetlenebbül befolyásolt első előállítási cikkekre: fegyver, ruha, lakásra nézve is fönntartja ezt. Mennyivel inkább áll hát életfolyamatokra. A kedvező életföltételek a variabilitást, a változékonyságot mozdítják elő.[22] A többi nem az ő közvetlen hatásuk. A táj befolyása nehezen ellenőrizhető, hiszen egyes tényezői sem maradnak állandók, variabilitásuk is változó, teremtő szintézis útján alakulnak át új életegységekké, s a földfelszín szimbiózisából egyikük sem szakítható ki. Nem felel meg tehát a való helyzetnek, a természetnek, ha a földfelszín bármely tüneményénél, vagy lényénél a környezetnek erre gyakorolt hatásáról beszélünk, helyesebb arról beszélni, hogy hogyan fejlődik környezetében. Ward, a jeles amerikai szociológus, egy helyen odaveti, hogy „a környezet átformálja az állatot, de az ember átformálja környezetét".[23] Így, íly röviden ez nem helyes; íly éles határt nem lehet vonni. Valamelyes hatást a legkisebb egyed is gyakorol környezetére. De a kérdés lényege az, hogy mikor válik egy életegység tájalkotóvá, az összesség, a táj képére és kialakulására döntő, vagy legalább is befolyásoló tényezővé.

Az élőlény a maga tömegével geográfiai faktor. Nem mint halandó egyed, hanem mint az életet megőrző életegység, mint *faj* érvényesül a földfelszín életében, a tájban. S e beállítás mutatja, hogy az embernél a fajt nem abban az értelemben vesszük, mint az állatnál, hiszen íly értelemben az ember *egy* faj. A fajbiológiának, e máris hatalmasan víruló fiatal tudománynak képviselői a fajt nem biológiai, rendszertani fogalom gyanánt értik, hanem értik alatta azt az életegységet, amelyet együttélő emberek nemzedékről nemzedékre alkotnak.[24]

A faj (Rasse) földrajzi, tájalkotó tényező. De úgy, mint

[21] *Osborn:* Age of Mammals. — *Frech:* Geol. Triebkräfte u. die Entw. d. Lebens. Arch. für Rassen- u. Ges.-Biol. 1907.

[22] *Preyer W.:* Lebensänderungen. 29.

[23] *Ward:* Soziologie. 20.

[24] Nevezetesen Ploetz és az Archiv für Rassen- und Gesellschafts-Biologie.

más — geológiai, klímatológiai, biológiai — tájalkotó tényezők, nem ipso fakto dominál, hanem csak ezekkel küzdve juthat uralkodószerephez. Ott, ahol valamely tényező, tünemény különösen hatalmas, mint a trópusokon, a sivatagokban, a sarkvidékeken, a fiatal, zord magashegységekben nehezen — ott, ahol azok egyensúlyozottak, a mérsékelt égöv tájain, könnyebben juthat érvényre. Itt variabilitásának a körülmények különösen kedveznek, míg például közismert az európai ember szellemi variabilitásának csökkenése a trópusokon és sarkvidékeken. És érvényre jut különösen ott, ahol az emberi faj maga fejlődött ki egyik leghatalmasabb életegységgé, a művelt nemzetekben. De itt sem szakad el az emberi faj környezetétől. Fajjá kereszteződött, amalgamálódott együttélő emberek fejlődnek ki történelmük során földjükkel, amelynek képét sajátos településükkel, művelési módjaikkal egységessé formálják, a határosaktól elütővé, hatalmas organizmussá, földrajzi tájjá; az emberek maguk annak jelentős, esetleg dominálló tájfaktorává. A faj néppé, földjével állammá erősödik, organizálódik, csontosodik, plasztikitása csökken.[25] Csontosodásában, az alkalmazkodás elvesztésében rejlenek aztán pusztulásának csírái.

De hogyan keletkezik a faj? És itt ismét vissza kell térnem arra, hogy a tájalkotó tünemények lényege nem perifériájukon, határaikon van, hanem gócpontjukban s az ebből kisugárzó erőben. Nem kell, hogy a fajnak mindenfelé éles, avagy csak felismerhető határai is legyenek — sőt ez a legritkább eset is. Egy-egy helyen, ahol azt talán más faktorok is előmozdítják, kialakulhat egy-egy élesebb fajhatár, de az ilyen faj-határral is úgy vagyunk, mint minden más természetes határral: különbözőket elválaszt, anélkül, hogy teljesen egységest határolna körül. Terjeszkedésében egy faj megállhat más faktorok alkotta természetes határnál, mint ahogy az inkák birodalma megáll Bolívia erdei előtt, ahol az öntözött, jól mívelt platókról rövid napok járójára kőkorban élő indiánusok tanyájára jutunk. A plató földmívesét a legyőzhetetlen növényzet, pásztorát a trópikus betegségek és rovarok tartották vissza.[26] A faj kitölthet egy más faktorszabta,

[25] *Wilser:* Rassen u. Völker. Geogr. Congr. Berlin, 1899, II., 592.

[26] *Bowman I.:* Distrib. of Population in Bolivia. Bull. Geo. Soc. Philadelphia. 1909.

más faktorjellemezte természetes földrajzi tájat, mint nálunk a magyarság az Alföldet és a völgytorkokat. Sargon és Maram Sin Kr. e. 4000-nél korábban Elam romjain emelkedett birodalma is a síkság birodalma volt, mert az Akkadok sehol sem nyomultak meredekebb, nehezebb területre.[27] Ilyen természetes földrajzi tájakban egy fajjá amalgamálódhatnak hosszabb történelmi izoláltság alatt különböző emberek, mint ahogyan Burgund népe alakult germánokból és románokból,[28] avagy megtörténhetik, hogy különböző földrajzi tájakon a bevándorló faj csak az egyik tájat foglalja el és a másikon egyelőre az autochton marad; így nyomul az Appalachok átlépése után az európai farmer a prairiek termékeny folyóvölgyein végig s ugyanígy nyomul a szlávság Észak-Oroszországban a folyók mentén a mongol-finn őslakos ság közé.[29]

A fajnak nem is kell egységesnek lennie, különösen nagy területen a legritkábban az; közös származás nem kritérium sine qua non — s azok a fajmeghatározások, amelyeket a tudós világ eleintén a nyelv és a testalkat, majd Nuttal, Uhlenhut, Brück kísérletei óta[30] vérazonosság vizsgálataival is igyekezett megállapítani, a történelmi fejlődés során előttünk álló fajok magyarázatára magukban sohasem vezetnek. Ugyanígy vagyunk a kultúra külső jeleivel is, nem is szólván a mulandó és könnyebben befolyásolható fegyverről, ruháról, ékszerről, a házzal, sőt a legkonzervatívabbal, legmaradandóbbal: a település formájával is. Meitzen óriási munkásságának[31] eredményeként felállítja a germán, kelta és szláv település típusait. A kelta tanyaszerűen települ; a germán falvakban, amelyek körül a művelt földet törzsszervezete alapján, házastelkek (Hufe) szerint osztja fel, úgy hogy minden Gewannban, dűlőben mindenkinek egyforma rész jut. A szlávok a germán szórványfaluval (Haufendorf) szemben körösfalvakba (Runddorf) és útmenti falvakba (Strassendorf) települt házközösségben éltek (Zadruga), s falvaik neve egy ősbirtokosra, azaz bizonyára a telep fejére enged-

[27] *Morgan:* Premières Civilisations. 476.
[28] *Chamberlain:* Grundlagen, VI. kiad. I. 331.
[29] *Semple E. Ch.:* Influences of geogr. environment. 210.
[30] *Seber:* Moderne Blutforschung- u. Abstammungslehre. 1909.
[31] *Meitzen:* Siedelung u. Agrarwesen der West- u. Ostgermanen, Kelten, Römer, Finnen u. Slaven. 1895., négy kötet.

nek következtetni. A kelta település hazája egész Nyugat-Európa. Tiszta germán települést találunk a Taunustól és Wesertől messze fel Skandináviába. A szláv település legtisztább a Visztula, Volga és a Szarmát síkság között. De már azok a germánok például, akik két tömegben kelta földre törtek a Weser és Rajna között és a gallusokat a Rajna jobb partjáról kiszorították,[32] jóformán sehol sem változtatták meg a kelta települést, sőt az otthon, falvakban élők itt alkalmazkodtak a tanyai rendszerhez. De a megszállás módjai különbözők; a pusztító háborúban foglaló türingiek és markomannok[33] falvakat alapítanak s csak a kelta házakat tartják meg; a chaukok és angivarok részben lassanként áttelepülve a Weser balpartjára, ott megtartják a kelta házat és települési formát, míg a jobbparton, ahol addig mint nomádok éltek, falvakba települve, a kelta házat honosítják meg.[34] És hogy a faj- és a foglalásmódon kívül a természeti tényezők — talaj, víz, klíma — mennyire befolyásolnak, arra csak azt az egy példát hozom fel, hogy Észak-Franciaország agyagos platóin, ahol egy különös háztípus fejlődött ki: a teljesen zárt udvarú, kifelé ablaktalan épületnégyszög, elől a magtár, hátul a lakóház, oldalt istállók, színek, ezt a háztípust, amely eredetében bizonyára tanyai, ebben a formájában csak Brieben, Páris vidékén, Vexinben s a Laonnaisban és Soissonaisben találjuk meg, míg Beauce, Picardia és Santerre mészvidékén ezek az udvarok ablaktalan utcafalvakká tömörülnek, mert itt a ritkább vízforrások köré kellett települni.[35]

Ha kianalizálhatjuk is az egyes típusokat, a természetben többnyire csak átmeneti alakokat találunk. Így van ez a műveltség jellemző anyagi eszközeinél és így az emberek alkatával, nyelvével, vérével, származásával. A faj, mint életegység történelmi kifejlődésének ezek természetesen tényezői és jelenségei, de nem többek ennél, és elterjedésük, hatásuk körei sem egymást, sem a fajét, mint történelmi alakulatét, életegységét nem fedik.

Faj és táj szimbiózisok. Részeik, alkotóelemeik nem egyneműek, hanem egymást életfolyamataikban támogatók, kiegé-

[32] *Meitzen*, II., 664.
[33] II., 660.
[34] II., 658.
[35] *Vidal de la Blache*: L'habitation des plateaux limoneux du N. de la France. Geogr. Congr. Berlin. II. 498.

szítők. Kapcsolatuk lényege életfolyamataiknak valamelyes részleges közössége a jelenben, avagy a multban. A multbeli közösségnek nyomai sohasem csak egyes közös jellemi vonásokban maradnak meg. A közös életfolyamatok komplex jelenségek. Nyilvánulásaikban is azok. S a történeti kutatás szempontjából egyetlen tényező sem dönti el magában a multban volt közösséget; az egykori közösség, egyáltalában az egész mult az életfolyamatban, mint egészben tükröződik vissza és mindenkor mindaz lényeges benne, ami a jelen faji karakter kifejezésére befolyással van. Fajalkotó tényező abban az értelemben, amelyben tájalkotó tényezőkről beszéltünk. A faj életegysége, szimbiózisa a gondolat szimbiózisa is, és helyesen mondja Nietzsche: Leben könnte kein Volk, das nicht erst schätzte, will es sich aber halten, so darf es nicht schätzen, wie der Nachbar schätzt.[36] Ez a történelmi öntudat.

Nekünk, magyaroknak, történelmi öntudatunkban él keleti, turáni voltunk. Tudományosságunk is ezért fordította fáklyáját előszeretettel ez irányba. Kerestük a nyelvi és szokásbeli kapcsolatokat, a testvéreket, bölcsőnket, az őshazát — s ez nem lehet más, mint a táj, amelyben karakterünk született.

A Turán is tájfogalom és pedig olyan, amelynek határai, gyepűelvei[37] szélesek és hullámzóak. Hullámzóak a természeti, a klimatikus behatások alatt, amelyek a nomád pásztor és az öntöző oázislakó életét, életének terét szabályozták, és hullámzóak történelmileg is azon energia szerint, amelyet időnkint birodalmakká szerveződő, majd széthulló népei kifelé gyakoroltak. A Turán tájfogalom és nem — legalább egészben nem — nyelvi, embertani, származási vagy akár néprajzi. E tudományok egyike sem adhatja meg magyarázatát egymagában. Amit például dr. Germanus Gyula a „Figyelő"-ben megjelent[38] értekezésében ellene felhoz, azok „a filológia rideg adatai".[39] Nem vagyok filológus, érveit nem bírálhatom el. De bármennyire helytállók legyenek is, csak azt a — különben is mindenesetre jogosult —

[36] *Zarathustra:* Krőner. Leipzig, 1910., 84.
[37] V. ö. *Tagányi K:* Gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv, IX.
[38] 1916.
[39] Különnyomat, 30.

következtetést szabad vonni belőlük, hogy a turáni jelző alatt összefogható, vagy összefoglalt népek nincsenek mindannyian nyelvi rokonságban egymással, és megdől tiszta közös törzsből származásuk föltevése. Azonban senki sem vonná kétségbe valamely vidék morfológiai egységét azért, mert az különböző korú, származású és anyagú kőzetekből épült fel. Egy életegység, életközösség egységét sem szabad tagadni csak azért, mert egy, vagy néhány önkényesen — a tudományos analízis önkényével — kiragadott szempontból nem egységesek elemei. A természet történelmileg fejlődő életegységeinek magyarázatára a logikai analízis elégtelen. Az élet szimbiózisait csak szintétikus fogalmak adhatják vissza. Helyesen látja ezt már például a „Turán"-ban felvinczi Takács Zoltán. E „jelző" szerinte „megilleti mindazt, aminek kialakulására Ázsia belsejének összefüggő síkságai elhatározó befolyást gyakoroltak"[40] és amely név „egykor csak nyugat és dél felől határolt földrajzi ismeretet jelentett, egybefogva az egész Keletet, mert mindennek, ami onnan jött, egy karaktere volt".[41] Helyesen látja Cholnoky Jenő Vámbéry-emlékbeszédében[42] a turáni alföldet, amelyet nomád pásztoraival és öntöző földmíveseivel oly sok szép cikkében jellemzett és fog bizonyára jellemezni a „Turán" hasábjain is, az egyiptomihoz, iráníhoz s mezopotámiaihoz hasonló művelődési kohónak, amelybe különböző származású népek — kínai dungánok, mongol kalmükök, csagatájtörök és tatár turkmenek és kirgizek — tévedtek bele, edződtek, amalgamálódtak ott át és széthordozták műveltségét.

A nagy népvándorlás magyarjai ebből a műveltségből, Közép-Ázsia a sivataggal, a klíma hullámzásainak befolyása alatt[43] küzködő steppéinek műveltségéből hoztak magukkal a délorosz steppébe, Lebediába és Etelközbe, majd Eurázsiának legnyugatibb steppéjére, a magyarra, amelyet megszálltak, de amelyről más természetű tájra csak az ezredik esztendő után kezdtek nyomulni, és csakis a népszaporodás kényszerűsége alatt.[44] E művelődés bélyegét még ma is sokban magán viseli népünk. És ha szeren-

[40] Figyelő, 1916, 171.
[41] Hungarian Review, 1916, 194.
[42] Földrajzi Közlemények, 1913, 556.
[43] *Brückner:* Klimaschwankungen.
[44] *Györffy:* A feketekőrösvölgyi magyarság. Földr. Közl. 1913., 467, 479.

csére volt a bevándorló fajnak elég plaszticitása az alkalmazkodásra, faji jellege nem tört meg, nem veszett el. Bár „számtalan gyökérrel fogódzik az európai talajba",[45] de ez a talaj sem egyforma e sokat élt kontinensen. Különböző tájain különböző fajok élnek, oly távol sokban egymástól, hogy a háború beigazolta Nietzsche szavait: Nie verstand ein Nachbar den Anderen: stets verwunderte sich seine Seele ob des Nachbaren Wahn und Bosheit.[46]

Úgy hiszem, hogy csak a faj és táj szimbiótikus fogalmain épülhet fel a Turán megértése, ami e lapok legfőbb tudományos feladata leszen.

(Landschaft und Rasse.) Beide sind Symbiosen, Lebensgemeinschaften heterogener Elemente; — die Landschaft im Sinne moderner Geographie, die Rasse als Einheit der von Generation auf Generation zusammenlebenden Menschen. Die Elemente der Landschaft mögen ansonsten geologische, klimatologische, biologische, geschichtliche Tatsachen sein; sie werden geographische Faktoren, wenn und soweit sie an der Herausbildung des geographischen Landschaftsbildes teilnehmen. — Der Primitive sieht die Umwelt und denkt nach der unzerteilten Erscheinungsform. Die logische Analyse zerteilt sie in ihre Elemente. Die logische Synthese, so schöpferisch sie auch sein mag, vereinigt aber immer nur wieder einzelne Gruppen dieser Elemente. Die zu Grunde gelegten kausalen Beziehungen sind der Natur gegenüber abstrakt, und die „Milieutheorien" meist falsch, weil kein Element herausgerissen und als gleichwertiger Faktor der Gesamtheit gegenübergestellt werden darf. — Die Lebensgemeinschaften, wie ihre Elemente sind in steter Entwicklung, im Kampf um die Möglichkeit dieser und um die Macht über andere Elemente. Örtlich und zeitlich gewinnen sie manche, sie werden dominierende Elemente und schliessen die anderen Elemente, alle Erscheinungen eines Teiles der Erdoberfläche zur Symbiose einer Landschaft zusammen. — Der Mensch und jedes Lebewesen kann nur als höhere Lebenseinheit, als Rasse, nicht aber als kurzlebiges Individuum geographischer Faktor sein. Ein dominierender kann er dort werden, wo kein anderer Faktor absolut dominierende Stellung einnimmt, wie solches in den Tropen, den Wüsten, jungen, steilen Gebirgen, an den Polen der Fall, — also in gemässigten Zonen. — Diese höhere Lebenseinheit, Rasse, ist schon selbst Lebensgemeinschaft, Symbiose. Die Faktoren, welche sie schaffen, sind Abstam-

[45] *Germanus:* Turán, 31.
[46] *Zarathustra,* 84.

mung, Sprache, Geschichte, Sitte und vieles andere. Doch wie Geologie oder Demographie die Landschaft nicht bestimmen können, so können weder Ethnographie, noch Anthropologie oder Sprachwissenschaft allein die Rasse bestimmen. — *Turan* ist auch vor allem eine Landschaft. Es ist die den Klimaschwankungen nach mit der Wüste ringende Steppe Eurasiens. Der charakteristische Landschaftstyp schafft eine eigenartige Lebensweise. Die Steppe amalgamiert die Horden und Stämme, die sie betreten, und innerhalb ihrer endlosen Gleichförmigkeit bestehen keine Völkergrenzen. Nur ab und zu rafft alle oder Teile ihrer Stämme Kraft und Wille eines Herren zu mächtigen, aber vergänglichen Reichen zusammen. Hier überall gleiche Abstammung oder Sprache zu suchen, ist vergebens, aber immer wird man Lebensgemeinschaft, gleiche Lebensart finden, deren Prägung sich auch beim Weggewanderten lange erhält. *Dr. Graf Paul Teleki.*

EGY SZEGED-ÖTHALMI HUNN EMLÉKRŐL.

Írta: Felvinczi TAKÁCS ZOLTÁN.

Az Archaeologiai Értesítő XXXV. évfolyamának 1—2. és 3—5. számaiban előbb egy rövid jegyzetben, utóbb kisebb tanulmány keretében közöltem, hogy a szegedi múzeumban őrzött és régészeti irodalmunkban többször említett népvándorláskori trébelt bronzlemezt (1. kép), melyet egy prédáját marcangoló halászsas domborművű ábrázolása (2. kép) díszít, hunn emléknek tartom. Megállapításomat azzal indokoltam, hogy e kisplasztikai alkotás kétségbevonhatatlan rokonságot mutat mind tartalmilag, mind stílus szempontjából bizonyos Han-korszakbeli kínai emlékekkel (3. kép). Miután abban a helyzetben vagyok, hogy állításomat oly bizonyítékokkal is tudom támogatni, melyekre fent említett közléseimben nem terjeszkedtem ki, szabad legyen újra visszatérnem erre az érdekes kérdésre.

Szükségesnek tartom a nevezett emlék behatóelemzését és részletes megvilágítását azért, mert véleményem szerint a hunnok hagyatékának megállapításában még csak a kezdet kezdetén vagyunk. Sürgős föladatunk tehát, hogy e ránk nézve nagyon fontos rekonstrukcióhoz mennél biztosabb kiindulópontot teremtsünk.

1. kép.
Bronzlemez halászmadár-ábrázolással. Szeged-öthalmi lelet. Szeged, Városi Múzeum.

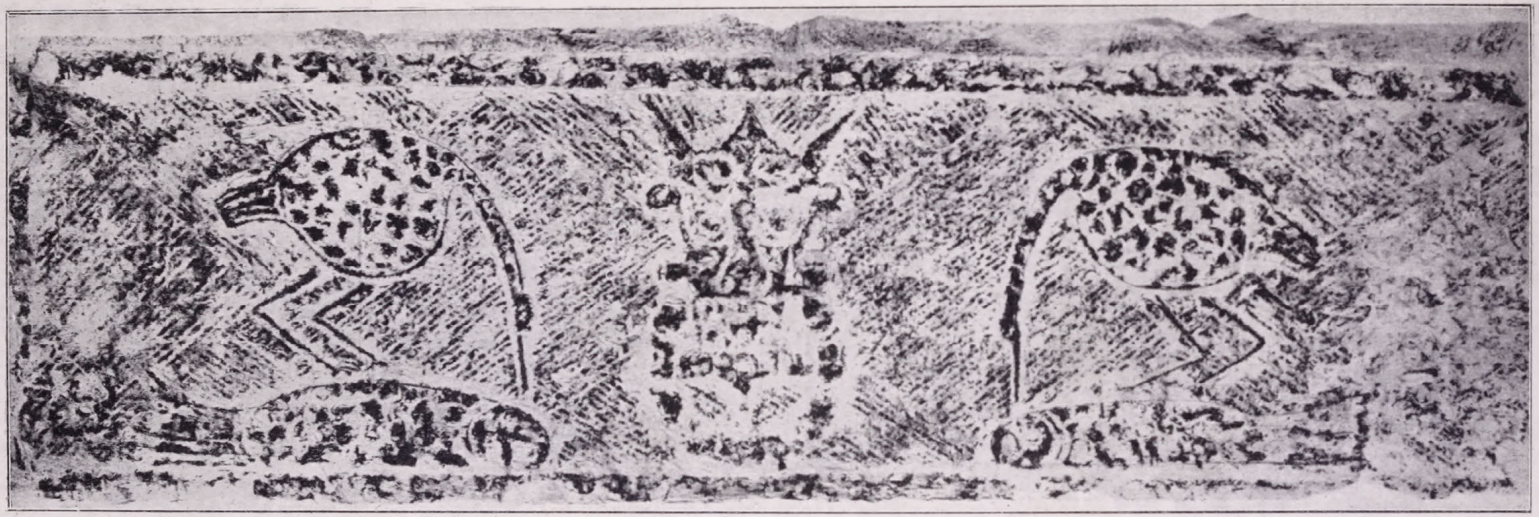

3. kép.
Dombormű halászmadár-ábrázolásokkal Chao-che síremlékén. Teng-fong hien (Hno-nau). Kr. u. 123? — Ed. Chavannes, Mission archéologique dans la Chine septentrionale pt. XIX.

Az Archaeologiai Értesítőben megemlékeztem arról is, hogy a szeged-öthalmi domborművel rokon ábrázolások a mindennapi jelenségek közé tartoztak a görög művészetben, azaz kisplasztikában is. (Ahogy mindennapossá váltak a középkor ábrázoló- és díszítőművészetében.) Közvetlen kapcsolat azonban nem állapítható meg köztük és a minket érdeklő népvándorláskori emlék közt. Nagy tévedésbe esnénk akkor is, ha azt állítanók, amit ugyancsak az Archaeologiai Értesítőben (XXXV. köt. [1915] 349—357. l.) egyik nekem mindenáron ellentmondani akaró „bírálóm" hangoztat, hogy t. i. a szeged-öthalmi halászmadaras bronzlemez a görögből eredő római művészet provinciális termékei közé tartozik.

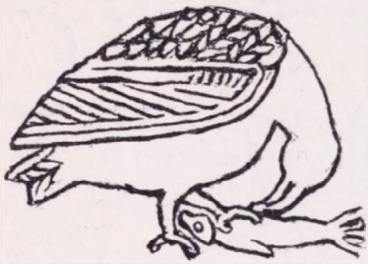

2. kép.
Halászmadár a szeged-öthalmi bronzlemezen.

Fent említett tanulmányomban (Arch. Ért. XXXV. köt., 215—218. l.) kifejtettem, hogy a mi esetünkben nem lehet szó klasszikus antik leszármazásról nemcsak azért, mert a rokontartalmú görög-római ábrázolásokban a közönséges halforma helyett a delfin alakja szokott előfordulni, hanem azért is, mert a szegedi múzeum kis bronzlemezének minden egyes részén megállapítható a kínai eredet.

Ennek bizonyítására még néhány egyezésre hivatkozom az annak idején említetteken kívül.

Valószínűnek tartom most is, mint előbb, amiről még nem tettem említést, hogy t. i. a szeged-öthalmi lemezen ábrázolt madár nem sas, hanem kormorán. Ezzel kapcsolatban hivatkoznom kell Hirth Frigyes néhány megjegyzésére, mely a nagy sinologus „Chinesische Ansichten über Bronzetrommeln" c. tanulmányában olvasható:

„Aus Tschu-ti-Bronze war nun eine grosse Anzahl alter Becken gemacht, die zum Teil mit Inschriften versehen, aus denen Ort und Jahr der Anfertigung hervorgeht, unter den Altertümern der späteren Han-Dynastie beschrieben und abgebildet sind. Einige dieser von den Chinesen *sí* („Waschbecken") genannten Gefässe werden im Po-ku-t'u-lu (Kap. 21) besprochen. So auf S. 22*f.* ein ausnahmsweise tiefes Becken, auf dessen Boden sich

die Inschrift mit Jahresangabe „135 n. Chr." findet. Nach den Angaben des Textes war rechts von der Inschrift ein Fisch eingraviert, links ein Fischreiher (lu). Zu diesem Ornament bemerkt Wang Fu: „Dass der Fischreiher Fische fängt, indem er sich ans Wasser gewöhnt, das ist eine Allegorie dafür, als ob jemand sich an Höflichkeit gewöhnt, um Menschen zu gewinnen. Das Becken ist ein zum Waschen der Hände benutztes Gefäss" usw. Während bei diesem Gefäss der Herstellungsort nicht angegeben wird, ist dies bei einer Reihe von Abbildungen des Kin-schi-so (Abt. Kin, Bd. 3) der Fall, von denen mehrere als „in Tschu-ti verfertigt", durch die das Datum enthaltende Inschrift bezeichnet sind. Unter den Daten finden wir verschiedene Jahre des ersten und zweiten Jahrhunderts n. Chr. genannt. Ausser der Inschrift finden sich häufig Ornamente, z. B. links und rechts von der Inschrift je ein Fisch, in einem Falle ausser den Fischen noch zwei Glückskash, ferner der Hammel als Symbol des Segens, da *yang* = Schaf, im Altertum mit *siang* = Glück, Segen, gleichlautend war. Unter diesen Ornamenten findet sich nun auch der Fisch mit dem Reiher gepaart, der an den beiden Stellen im Kin schi-so, wo er in der begleitenden Illustration abgebildet (Fol. 6 und 8) an dem charakteristischen Federschopf erkennbar ist. Mit dem Fischreiher nicht zu verwechseln ist der Kormoran, der im Chinesischen einen ähnlichen Namen hat, lu-tzi (Loo-tsze, Amoy, Law-tshe: Cormorant, „Phalacrocorax carbo" Swinhoe, op. cit. S. 42), der vielleicht mit den fischenden Vögeln gemeint ist, die sich unter den Darstellungen der Steinreliefs des II. Jahrhunderts n. Chr. finden (s. Éd. Chavannes, La sculpture sur pierre en Chine, Paris, 1893, Tafel XIII)."

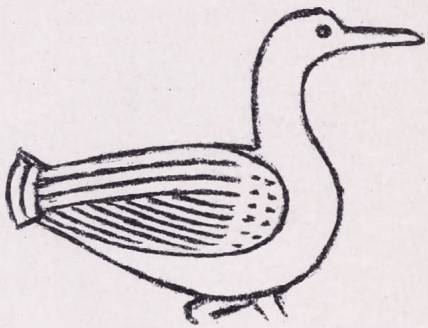

4. kép.
Kínai madárábrázolás a Han-korszakból.
Hiao-t'ang-shan.

Az Archaeologiai Értesítőben több példát közöltem annak igazolására, hogy a szeged-öthalmi emléken a Han-korszakbeli kínai művészetre utal az ábrázolásnak nemcsak tárgya, hanem

módja is. Álljon itt e bizonyítékaim kiegészítésére még néhány egyezés.

A Hiao t'ang-hegyen (Hiao-t'ang-shan) emelkedő mauzoleum kőfalát vésett ábrázolások gazdag sorozatai díszítik. (Ed. Chavannes: Mission archéologique dans la Chine septentrionale, Pl. XXIII—XXXI), melyeknek egy része rendkívül érdekes a mi szempontunkból azért is, mert harcoló hunn lovasok láthatók rajta. (L. egyebekben erre vonatkozólag Sekino Tei tanulmányát — Stone mortuary Shrines with engraved Tablets of ancient China under the latter Han-dynasty — a „Kokka" 225., 227. és 233. számaiban.) Ezekre a csatajelenetekre többször is hivatkoztam (Monatshefte für Kunstwissenschaft. 1915, III. 108. l., Hungarian Rewiew 1916, 3. sz.: Ostasiatische Zeitschrift IV, 188. l.) és kapcsolatba hoztam velük egy Szibériában (Kulundinszkoje községben) talált kis bronz függőt, melyen szintén egy nyilazó hunn harcos alakja látható (Aspelin, Types de peuple de l'ancienne Asie centrale. Helsingfors 1890, 13. l., 8. kép. — Közli Nagy Géza is a Szilágyi Sándor-féle Magyar Nemzet Története I. kötetének CCCIV. lapján). Érdekes azonkívül a Hiao-t'ang hegyen levő egyik ábrázolás (Chavannes, XXVI) azért is, mert ezen két szertartásosan meghajló férfi közt egy áldozati edény is látható, melynek formája a sokat emlegetett törteli és kaposvári üstökkel lényeges egyezést mutat.

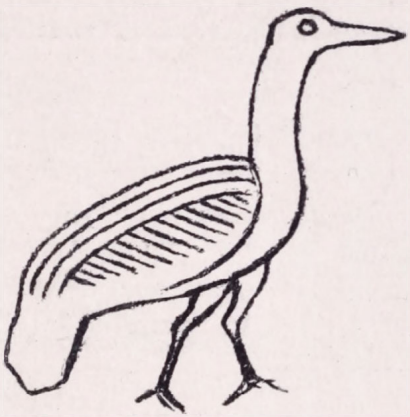

5. kép.
Kínai madárábrázolás a Han-korszakból. Kiao-t'ang-shan.

Különös jelentőséget kell tulajdonítanom annak, hogy az említett motívumok szomszédságában olyan madárábrázolások fordulnak elő, amelyeknek rajza a szeged-öthalmi halászmadáréval minden kétséget kizáró módon egyezik.

A Chavannes idézett művének XXIV. tábláján ábrázolt emeletes ház fedelén öt madár [balról a 3., 4. (4. kép), 6. 7. (5. kép) és 8.) különböztethető meg a többitől azáltal,

hogy szárnytollaikat úgy foglalta párhúzamos ferde vonalakba a művész, mint a szeged-öthalmi madárét. Hasonló egyezés állapítható meg Chavannes művében a XXV. táblán is, a karmai közt nyulat tartó ragadozó madár rajzában. (Más egyezések a szárnyak ábrázolásában Chavannes művének XXV. tábláján. A felső fedélen balról jobbra számítva a 3., 4. és 6., az alsón pedig a 2. madár.)

Még kevésbbé ismerhető félre a kínai jelleg a szeged-öthalmi lemez ékítményein. A keretet díszítő pikkelyformák (6. kép, *a*) a maguk teljességében fordulnak elő egyes ókori kínai bronzokon. Csak néhány válogatás nélkül kiragadott példát idézek, ha a Po-ku-t'u-lu következő fametszeteire hivatkozom: II—III. köt.

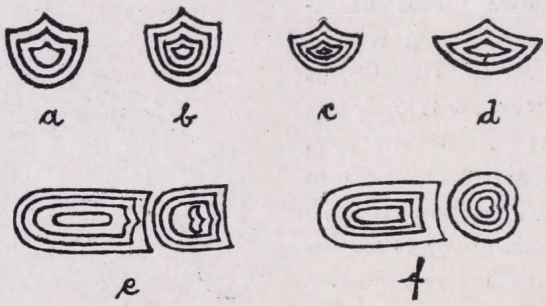

6. kép.
Pikkelyszerű ékítmények a szeged-öthalmi bronzlemezen (*a*) és őskínai bronzedényeken (*b—f*).

14 (6. kép, *c*), 32 (6. kép, *f*) és több más kép; IV—V. köt. 12 (6. kép, *d*) és 28 kép (6. kép, *e*) stb.; XVII—XVIII. köt. 1—3 kép (6. kép *b*) stb. A példák számát mondhatni tetszés szerint gyarapíthatnók a többi híres kínai katalógusból. (Hsi-tsing-ku-kien, K'ao-ku-t'u.) Rokonformákra is hivatkozhatnék, ha nem akarnék ezúttal szigorúan megszabott határok közt mozogni. Nem hagyhatom azért említés nélkül, hogy az említett pikkelyszerű ékítményekkel rokonformájú és a ló nyomára emlékeztető, ugyancsak kínai ornamentum az altaji bronzkorszak emlékein is előfordul. R. F. Martin „L'age du bronze au Musée de Minoussinsk" c. művében egész sorát közli a leleteknek, melyeket ez a forma díszít. (V. ö. Muth G. Fr., Stilprinzipien der primitiven Tierornamentik bei Chinesen und Germanen. Tafel XXVIII, 297a.)

A szeged-öthalmi lemez épen maradt jobboldali sarkában, köralakú keretben, egy kétfelé hajló indához hasonló ékitmény is látható, mely alatt egy gyöngyszem foglal helyet. (7. kép.) Fölötte nem! Az ellenkezőjét magam is tévesen állitottam az Archaeologiai Értesitőben. A rajz, melyet a nevezett folyóirat egyik régi folyama s ezután Hampel is közöl (A régibb középkor emlékei Magyarhonban I. köt. LXIX.) egészen rossz. Pontosabb vizsgálat meggyőzött arról, hogy e diszitő motivum a kinai „selyemhernyó" (wo-tsan)- és „gyöngy" (lien-chu)-ékitmények összevont formáiból áll.

A selyemhernyó-ornamentum nagy szerepet játszott a kinai diszitőművészet háztartásában már a Chou-korszakban. Berthold Laufer a következőképen ismerteti „Chinese Pottery of the Han Dynasty" c. művében (5. l. jegyz.): „The „reclining silkworm" is the name for an ornament of the shape ⊙ or ⊙ or ⊙⊙ (see Ku yü t'u p'u, Book 6, pp. I—4, wehre it appears on two jade tablets of the Chou time; ibid, Book 5, pp. 9, 11; Book 59, pp. 7, 9, 11; Book 60, p. 11; K'ao ku yü t'u, Book p. 11)".

7. kép. Ékitmény a szeged-öthalmi bronzlemezen.

Jellemző példáit közli ugyancsak Laufer „Jade" c. művében (208. l., 109. kép) a Ku-yü-t'u-p'u után. (8. kép) Nem kell szem elől tévesztenünk, hogy ebben az esetben a nevezett ékitmények egy függőhöz tartozó félköralakú korongon, tehát a szeged-öthalmi lemezhez hasonló tárgyon fordulnak elő.

Az Archaeologiai Értesitőben megjelent cikkemben nem hagytam figyelmen kivül, hogy a szeged-öthalmi emlék úgy fogható fel, mint egy függő főalkatrésze, s ennek bizonyitására népvándorláskori permvidéki függőkre hivatkoztam. Módomban van a bizonyitékok sorát még néhány darabbal kiegésziteni.

A kievi Khanenko féle gyűjtemény pompásan illusztrált katalógusa néhány bronzfüggőt közöl (IV. köt., VIII. tábla, 244., 252. kép.), melyeknek alapformája szintén félköralakú, fent a középen és lent a két sarkon egy-egy köralakú taggal. A gyűjtemény kiadványa ez ékszereket a gót emlékek csoportjába sorozza. Ezt a megállapitást azonban véleményem szerint bizonyos fenntartással kell fogadnunk. Közéjük tartozik ugyanis technikájánál és stilusánál fogva egy függesztőkarikával ellátott nyitott gyűrű is, amiben lehe-

tetlen fel nem ismernünk a *küeh* név alatt ismert kínai jelvényt, mely a bírói hatáskör, illetőleg az ítéletmondásra való jogosultság kifejezésére szolgált és az övre akasztva hordoztatott. (L. Berthold Laufer, Jade XXVI. tábla.) A Khanenko-gyűjteményben levő gyűrű hosszában két szalagra oszlik, melyek közül a külsőt indaszerű ékítmények borítják. Ezeket a díszítő motívumokat nagyon könnyű kimutatni a régi kínai ornamentika formakincsében.

Láttuk tehát, hogy a népvándorláskori ékszereknek az a csoportja, amelyikhez az említett nyitott gyűrű is sorozható, rokonságot mutat a távol Kelet jellemző formáival. Nem hiányzik azonban a kapcsolat közte és a nagy népvándorlás magyarországi emlékei közt sem.

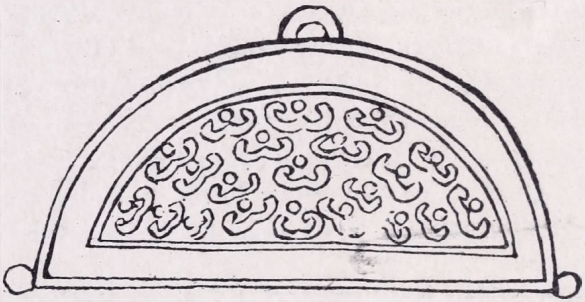

8. kép.
Kínai nefrit függő egyik része. (A „Ku yü t'u p'u" után.)

Két aranyfüggő a Magyar Nemzeti Múzeumban (Hampel, id. m. I. köt. XLI.; közölte első ízben Hampel József [Arch. Ért. 1881, 348—349. l., 74. kép] mint népvándorláskori emléket) a Khaneko-féle gyűjtemény függőivel egyező szerkezeti elemekből, vagyis körfoglalatú, most már hiányzó drágakövekkel kombinált ívekből, lent és kétoldalt pedig összelapított kúpalakú csengőkből áll. Az egymásbahajló két ív tetején pedig egy-egy madár foglal helyet, miáltal az ékszer közelebbi rokonságba jut a motívum szempontjából is a szeged-öthalmi lemezzel. A félkör-, illetőleg kúpalakú függők alkalmazása gyakori jelenség a régi kínai iparművészetben. Valószínű, hogy innen vette útját nyugat felé.

A kis szeged-öthalmi bronzlemez figurális és ékítményes díszе mindenesetre nyomatékos bizonyíték a távol keleti hatás mellett, különösen akkor, ha rokontárgyú antik-klasszikus emlékekkel hasonlítjuk össze. Azt a folyamatot jelzi, melyet a hazai népvándorlás-

kori emlékek közül legjobban az említett törteli és kaposvölgyi áldozati edények illusztrálnak.

Ezekre vonatkozólag még pótlólag meg kell jegyeznem, hogy a rajtuk előforduló gyűrűs függők és rekeszekre osztott szalagok feltalálhatók teljesen azonos formában és domborművű kivitelben, egy a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályában őrzött Han korszakbeli kerek tükrön is (75914 sz.), melynek dísze az ú. n. geometriai stílust képviseli. Igazolja tehát ezekkel együtt azt a többször hangoztatott nézetemet, hogy a hunn művészeti emlékek megállapításánál abból a történelmi tényből kell kiindulnunk, hogy a távol Keleten élő hunnok szoros összeköttetésben voltak az ókori Han-korszakbeli Kínával. A népvándorlás hazai emlékei közül tehát azokat tulajdoníthatjuk elsősorban a hunnoknak, amelyeken kínai hatás állapítható meg.

Nem hagyhatom még említés nélkül azt sem, hogy két szegedöthalmi szíjvéget [Hampel, id. m, LXXIII, 4—5] egymásba hajló zsinorokból álló ékítmény díszít, melynek formája a fonás, sodrás, fonal, fonadék, zsinor és hasonló fogalmak (*kiu*) jelölésére szolgáló őskínai írásjegyekkel csodálatosan egyezik. (Frank H. Chalfant, Early Chinese Writing, XXI—292, XXX. — Rokonformájú jelölések u. o.: *chie* — XV—209, XXXIII, XXXIV = pecsét, csomó; *kü* — XXIV—326 = kinyilatkoztatás, ítélet, közmondás; *kü* XXXIV = szólásforma; *pao* — XXIV, 327 = bezárni, beburkolni, elragadni.)

A mondottak után azt hiszem nem szorultam rá, hogy fölényes hallgatással mellőzzem Supka Géza ellenem írt és az Archaeologiai Értesítőben közölt cikkét (XXXV [1915], 341—358. l.), mely többek közt a következőket tartalmazza: „Hogy a csőrét halba vágó madaras szeged-öthalmi díszítménynek a kínai művészethez szintén semmi köze sincs, azt bővebben hangsúlyoznunk nem kell . . . Nyilván csakis az idevágó emlékek ismeretének hiánya okozta, hogy T. Z. oly határozottsággal és kizárólagossággal említette csupán az olbiai érmeket, s azok közül is csak a korábbi időszakokból valókat mint olyanokat, amelyek a szeged-öthalmi lemez motívumának származtatásánál kizárandók. (Jegyzet: A szeged-öthalmi lemezben kínai stílusleveleket a legjobb akarattal sem tudunk felfedezni, viszont stílárisan beleilleszkedik a Balkán thrák területének kései és barbár emlékei közé, amelyeknek stílusára jellemző a félkörívben elhelyezett, félreértett tojássor, kyma

s egyéb antik motívumok, aminőket a thrák istenségek réz- és ólomtábláin találunk. Arch. Ért. XXIII. 305–365: 40, 43, 46, 51, 52, 63 sz. XXV. k., 13. l. 74. sz.) Ezzel szemben mi a következő szerves emléksort mutattuk ki:

Szeged-öthalmi lemez (legkésőbb) V—VI. század Kr. u.;
VIII. Rhescuporis érme IV. század Kr. u.;
istrosi érmek III. század K. u-tól 4. sz. Kr. e. (335. Kr. e.);
Aristagoras emléktáblája, 2. sz. Kr. e.;
olbiai érmek teljes sora (legkorábbiak) 5. sz. Kr. e.;
sinope quadr. inc.-érmei (legkésőbb) 415. Kr. e.;
kyzikosi quadr. inc.-érmek 450. Kr. e.;
Kypros szigetén paphosi érmek 460. Kr. e.

s ismerve és fönnebb taglalva azt a hatást, amelyet a kyprosi iparművészet egyébként gyakorolt a Fekete-tenger északi partvidékére, most már határozottan kimondhatni véljük, hogy az ottani haliaetos-ábrázolások, s velök együtt a szeged-öthalmi lemez képe végső eredményben a kyprosi művészetre vezetendők vissza, még pedig úgy, hogy a szeged-öthalmi lemezben valamely pontusi (talán Istros) város címerével ellátott dísztárgy maradványát kell felismernünk, amelyhez utóbbi birtokosa — akinek tárgyai, Hampel észleletei szerint is, előtnek a lemeztől — akkor juthatott, amikor csapatjával végigharácsolta a Pontust és Moesiát. Hogy ez a csapat hún volt-e, vagy nem, az természetesen továbbra is kérdés tárgya marad; a szeged-öthalmi lemez éppen az a tárgy, amely legkevésbbé szolgáltathat mellette bizonyítékot. A tárgyak „Kínával való kapcsolata" a föntiek értelmében nyugodtan elmellőzhető."

Én pedig ezek után nyugodtan kérdem: Vajjon ki látja kettőnk közül „szervesebben" az emlékek sorát?

Ein hunnisches Denkmal aus Szeged-Öthalom, von *Zoltán v. Takács*. Eine im Jahre 1879 in Szeged-Öthalom gefundene, kleine getriebene Bronzeplatte im Museum der Stadt Szeged, mit der Darstellung eines Vogels, der einen Fisch unter den Krallen hat und mit dem Schnabel zerfleischt (Abb. 1 u. 2 zum ungarischen Text), wurde von mir bereits in den Nummern 1—2 und 3—4 des Jahrganges XXXV des „Archaeologiai Értesítő" als hunnisches Denkmal besprochen. Als weitere Beweise dieser Annahme seien dieses Mal folgende Beobachtungen nachgetragen. Es ist nicht ausgeschlossen, dass der Vogel nicht einen Seeadler, sondern einen Kormoran darstellen will. (Vgl. das in dem ungarischen

Text eingeschaltete deutsche Zitat aus Fr. Hirth, Chinesische Ansichten über Bronzetrommeln.) Unter den eingravierten Darstellungen auf dem Berge Hiao-t'ang (Ed. Chavannes, Mission archéologique dans la Chine septentrionale, Pl. XXVI) ist auch die Abbildung eines Opfergefässes zu sehen, das den Opfervasen von Törtel und Kapostal verwandte Bildung zeigt. In der Nähe dieses Gefässes finden sich auch Vögel, bei denen die Darstellung des Flügels dieselbe Eigentümlichkeit — Zusammenfassen des Gefieders in schräggestellte parallele Streifen — aufweist, welche auch den Vogel der Bronzeplatte von Szeged-Öthalom charakterisiert. Die Umrahmung dieser Bronzeplatte wird von schuppenartigen Ornamenten geziert, die mit einigen Dekorationen altchinesischer Bronzen im wesentlichen identisch sind. (Po-ku-t'u-lu: II—III, 11, 32; IV—V, 12, 28; XVII—XVIII, 1—3, usw.) Das Eckornament der Bronzeplatte enthält eine Kombination der chinesischen Ornamente *wo-tsan* (Seidenwurm) und *lien-chu* (Perle). Die ganze Platte ist als Bestandteil eines Anhängsels aufzufassen, und in der Grundform mit Denkmälern verwandt, die in der Dnjepr-Gegend gefunden wurden und für gotischen Nachlass gehalten werden. (Collection Khanenko, Bd. IV, Taf. VIII, Nr. 244, 253) Ein zu dieser Gruppe gehörendes Anhängsel in der Form eines geteilten Ringes in der Sammlung Khanenko (Coll. Khanenko, Bd. VI, Nr. 344) ist mit dem chinesischen Halbring (*küeh*), das als Symbol der Verbannung, bezw. der Befugnis der Urteilsfähigkeit am Gürtel getragen wurde (Laufer, Jade, Taf. XXVI) unverkennbar analog. Zwei goldene Anhängsel im Ungarischen Nationalmuseum können in gewisser Hinsicht (Grundform, Vogeldarstellungen als Ziermotive) als Bindeglied zwischen den Stücken von der Dnjepr-Gegend und dem von Szeged-Öthalom aufgefasst werden. Das Zellenband und die geschweiften Ringe, die in Reliefausführung die Opfergefässe von Törtel und Kapostal zieren, kommen, wie ein Beispiel in der ethnographischen Abteilung des Ungarischen Nationalmuseums (Nr. 75,914) zeigt, auch unter den Ornamenten der chinesischen Spiegel der Hanzeit vor. Sie schmücken auch einen zum Funde von Szeged-Öthalom gehörenden Riemenbeschlag. Auf zwei anderen Riemenbeschlägen desselben Fundes kommen Ornamente in der Form von ineinandergreifenden Schnüren vor, die mit den altchinesischen Ideogrammen für *kiu* (drehen, flechten, umwinden, Geflechte, Faden, Strick, Schnur, usw. — Frank H. Chalfant, Early Chinese Writing XXI — 292, XXX) vollkommen übereinstimmen und mit den Zeichen für *chie* (Siegel, Knoten), *kü* (Erklärung, Urteil, Sinnspruch, Redensart) und *pao* (einhegen, einschliessen, wickeln, entzücken) im wesentlichen verwandt sind.

A BOLGÁROKRÓL.

Írta: ROHONYI GYULA.

1. A bolgárok eredete.

Már a mult század elején heves viták folytak a bolgárok eredetéről.

Az egyik nézet szerint, melyet Thunmann és Engel képviselt, a bolgárok tatár (helyesebben török-tatár) nép voltak; a másik nézet — különösen Raics és az orosz Venelin — őket *eredetileg* is szláv népnek tartotta.

Roesler a bolgárokat szamojéd törzsnek vélte.

A híres szlavista Schafarik „Slovanské Starožitnosti" (szláv régiségek) című művében azt mondja, hogy úgy a wolgai bolgárok, mint a Moesiában (a Dél-Dunánál) megtelepedett bolgarok, akik a dunai Bulgáriát alapították, csúd vagy finn származásúak s a wotjákok, cseremiszek és zürjének rokonai voltak; de meghódoltjaikkal: a szlávokkal (délszlovénekkel) összeolvadtak és — a keresztény vallást fölvevén — elszlávosodtak.

Ezt a nézetet vallja a bolgár tudós: Drinov is, s ezt fogadták el azután Európa szláv és nem szláv etnológusai többnyire.

Hunfalvy Pál (Ethnografiájában) csak odáig megy, hogy a bolgárok ugor nép voltak; de hogy az ugorok mely ágához tartoztak, azt ki nem fejti.

József kazár király ismert levelében, khasdai ben Sapruthoz, azt állítja, hogy Jafet fiának, a bibliai Togarmának tíz fia volt, ezeknek egyikét *Bulgarnak* hívták s ettől származnak a bolgárok.

Teljesen tévesnek tartjuk azonban azt a nézetet, hogy a bolgárok népnevöket a Wolga-folyamtól kapták volna; mert a bolgárok már a Pontus és Moeotis partján is mai nevök alatt voltak ismeretesek; pedig csak ezután szakadt el egy részök új hazájukba a Wolga mellé.

Az eddigi etnológiai kutatások szerint a bolgár nép az *uralaltaji népcsoporthoz* tartozik, még pedig annak *finnugor ágához*.

Így tanítják ezt az etnológusok, akik a népeket főleg a *nyelvrokonság* alapján szokták néprajzilag osztályozni.

Azonban ez az osztályozási alap éppen a bolgárokra nézve nagyon kétes értékű, mert régi nyelvök előttünk ismeretlen.

A bolgárok ugyanis régi hazájukban, a Pontus partján és a Wolga mellékén Nagy-Bulgáriában nyom nélkül eltüntek, más népekbe beolvadtak; a Dél-Dunánál lakó bolgárok pedig a IX. században, a keresztény vallás felvétele után teljesen elszlávosodtak, csak népnevöket hagyták utódaikra, annyira, hogy régi nyelvökből csak néhány szó és név maradt meg, véletlenül, néhány ó-szláv és görög iratban.

A *nyelv alapján* tehát a bolgárokat ma már etnológiailag osztályozni alig lehetséges.

Azonban az arab és bizanci írók följegyzései között több támaszpontot találunk a bolgárok etnikai meghatározására. Ezek őket ismerték már régi hazájukban, a Wolga mellékén, a VII. század óta, sőt már eredeti hazájukban: a Pontus északi partján is, ahonnan gyakrabban intéztek becsapásokat a keletrómai birodalomba.

II. A bolgárok őstörténete és népélete.

Az első történelmi följegyzések a bolgárokról az V. századból valók. Attila nagy birodalmának felbomlása után tünnek fe a Wolga-Káma melléki hazájukban. Jordanes azonban eredeti lakóhelyeiket a Pontus északkeleti partjára helyezi, s már innen intéznek rablóhadjáratokat a Moesiában lakó szlávok ellen.

Ebből az időből ismerjük régi fejedelmeik, a Duló-dinasztiából származó Avitochol és Irnik, Kurt és Bezmér neveit, bár Kurtot azonosnak tartják a bizanci krónikákban előforduló Kubrát (Kuvrat)-tal, akiről már a történetírók is tudnak. Kubrát halála után a bolgárok között a főhatalom felett nagy viszály támadt, s miután egymás közt megegyezni nem tudtak: öt hordára (csoportra) oszlottak.

Az első csoport Kubrat legidősebb fia: Batbáj vezérlete alatt megmaradt az azovi-tenger partján és a Kuban folyó vidékén.

Kotrag, Kubrat második fia a Don-folyótól keletre eső területre vonult. A harmadik — Avarországba (a mai Magyarországba) költözött, a negyedik állítólag Itáliába vándorolt. Az ötödik: Isperich (Aszparuch) pedig az „Onglosz"-ban, a mai Besszarábiában, a Duna-Dnyeszter és a Pontus közti „sarokban, zúgban" települt meg népével.

Mindezeket Nikeforos elbeszéléséből ismerjük, csakhogy e szétválás és kivándorlás bizonyára nem egy időben, s nem a VII. században, hanem a IV. századtól a VII. századig, rajonként, történt.

A bolgárok szétválása után történelmük is szétágazik. Az Avariába és Itáliába kiköltözött bolgárokról alig tudunk valamit; a Don-, illetve Wolga-melléki bolgárokról azt tudjuk, hogy a Wolga-Káma mellékén országuk még évszázadokig fennállott, melyet a történetírók Nagy(Fehér)-Bulgária néven ismertek.

Az „Onglosz"-ban megtelepedett bolgárok 679-ben, *Isperich* uralkodása és vezérlete alatt törtek be Moesiába s leigázván az ott lakó szlávokat, ott meg is telepedtek.

Isperich állítólag 60 esztendeig uralkodott felettük.

Utána az uralkodásban *Tervel* (700—720) következett, aki az elűzött II. Justinian bizanci császárt trónjára visszahelyezte s utóbb vele háborúba keveredett.

Tervel utódja *Kormis* lett (753—760-ig), aki a Duló-dinasztiát megbuktatta és hosszas polgárháborúkba keverte országát, nemzetét.

Kormist az uralkodásban *Telec* követte. Ez is hadjáratot vezetett Bizanc ellen s egy döntő vereség után saját népe által megöletett.

Baján után *Umar*, majd *Toktu* és *Cerig* következtek rövid ideig tartó uralmukkal. Cerig után a hatalmas *Krum* következett (802—815-ig), kinek uralma a Haemus (Balkán)-tól a déli Kárpátokig kiterjedt, sőt Krum állítólag Avariának keleti részét (a Tisza-Maros vidékét) is elfoglalta az erejökben Nagy Károly által megtört avaroktól.

Krum után *Omortag* következett az uralkodásban, aki a frankokkal is hadakozott a tőlük s Dráva-Száva közének keleti részét (a mai Szerém megye területét) elfoglalta.

Omortag után *Boris* következett, akinek uralkodása alatt

(860 körül) történt a kereszténység fölvétele és a bolgár nép teljes elszlávosodása.

Az utána következő uralkodók már nem is a régi bolgár, hanem az újon felvett szláv neveket viselik. Körülbelül 200 esztendeig tartott a bolgár nép elszlávosodásának ez a processzusa a déldunai Bulgáriában.

De térjünk át a *wolgai bolgárok* történetére, akik Batbáj alatt eredeti hazájokban: a Pontus és Moeotisi-tenger partján visszamaradtak.

Ez a csoport valamely nyomás folytán északra húzódott a Wolga-Káma mellékére, s így a bizanci írók kevésbbé ismerték.

Azonban arab írók gyakrabban fordultak meg köztük, akik életviszonyaikat, országukat, intézményeiket a következőleg írják le:

Ibn Roszteh szerint a bolgárok az Itil (Wolga) partján laknak, mely folyó a Khazar-tengerbe (Kaspi-tó) ömlik. Országuk a kazárok és szlávok földje közt terül el. Királyukat „Álmus"-nak hívják s az iszlám vallás követői.

A nép három törzsre oszlik: a *barszula*, az *eszegel* és a tulajdonképeni *bolgár* törzsre. A kazárokkal és oroszokkal kereskedést folytatnak, főleg nyuszt-, nyest- és menyétbőröket adnak el. Szántanak, vetnek és különféle gabonát termelnek. Lakóhelyeiken mecsetjeik, iskoláik, papjaik és müezzinjeik vannak. A bolgárok lovas nép, lovaik, mellvértjeik és szúrófegyvereik vannak. Királyuknak lovakat és egyebet adnak adó fejében. Ruházatjuk olyan mint a mohamedánoké; mozlim pénz is van náluk forgalomban.

Gurdezi körülbelül ugyanazt jegyzi fel a bolgárokról, hozzá meg azt a fontos adatot is közli róluk, hogy „ez a nép ötszázezer családból áll": mindenesetre túlzás, mert akkor a wolgai bolgárok népe több mint kétmillió lélekből állott volna, ami a népvándorlás idején nomád vagy félnomád népnél alig lenne lehetséges, s az általuk elfoglalt területen íly nagy számban meg sem élhettek volna.

Ibn Fadhlan pedig azt írja a bolgárokról, hogy fővárosuk neve: *Bulgar*, házaikat csak fából építik s hogy Muktedir Billah (908—922) uralkodása alatt vették fel a mohamedán vallást.

III. A bolgárok eredeti nyelve.

A bolgárok eredeti nyelve semmi esetre sem volt szláv nyelv, hanem a finnugor népek nyelvéhez hasonló idióma, melyből írott okmány eddig sehol sem találtatott.

Elveszett, kihalt e nyelv, mert ahol a bolgár uralom legtovább fennállt: a mai Bulgáriában is, a bolgárok teljesen elszlávosodtak, a wolgai Bolgarország pedig, bár évszázadokig fennállott, fokozatosan gyengült, mígnem az orosz uralom egészen megtörte; s a megtört, több részre szakadt nép a tatárok beütése után lassan eltünt, a szomszéd népekbe beolvadt. Miután pedig saját irodalma nem volt, néhány szó kivételével, amely megmaradt a dunai bolgárok nyelvéből — nyelve holtnyelvvé lett.

Egy-két ó-szláv okmányban és egyik-másik bizanci írónál ugyanis néhány szó és név maradt meg az eredeti bolgár nyelvből, de oly csekély számban, hogy e néhány adatból a bolgár nyelvet osztályozni s rokonságát valamely élő- vagy holtnyelvhez kideríteni — alig lehetséges.

A régi bolgár uralkodók reánk maradt nevei pedig a következők:

Dulo, Álmos, Béla, Irnik (Attila egyik fiát Irnák-nak hívták), *Gosztun, Kurt* (az egyik magyar törzsnek a honfoglalás idején, Konst. Porphyrogenitus szerint Kurt-Germat volt a neve), *Bezmér, Batbáj, Isperich* (Asparuch), *Kotrag, Tervel* (Konst. Porphyr. szerint Árpád egyik unokáját Tevelének hívták), *Telec* (ugyanazon író szerint Árpád egyik fiát Jelechnek hívták), *Baján* (a legnagyobb avar khagán ugyanazon nevű), *Umor* és *Toktusz*.

Ezekre a megmaradt bolgár szavakra és nevekre nézve Hunfalvy (Ethnogr. 341. l.) azt tartja: „ugorok voltak tehát mind a húnok, mind a bolgárok: de különösen milyen ugor nyelvűek, azt lehetetlen volna megmondanunk".

Hilferding orosz történetíró szerint e szavak és nevek csak a magyar nyelvből fejthetők meg; hiába igyekeztek azt a tudósok, különösen a nyelvészek más nyelvekből megfejteni, az e részbeli kísérletek teljesen eredménytelenek maradtak.

Nem is csoda, mert az eredeti bolgár nyelvhez úgy látszik a húnok és kazárok nyelve állt legközelebb, valószínűleg ugyan-

azonos volt vele, de ezek a nyelvek is eltűntek, elvesztek, egyetlenegy okmány, nyelvemlék nélkül; a magyar nyelv pedig 1200 év alatt szintén nagy változáson ment át.

Az ó-bolgár nyelv ismertetett csekélyke maradványai alapján a bolgár népet etnográfiailag osztályozni tehát igen bajos volna.

Azonban egykorú és közelkorú bizanci, arab és orosz írók, krónikások egyes megmaradt feljegyzéseiből kétségbevonhatlan bizonyossággal megállapítható, hogy az ó-bolgárok (kiket egykoron húnok, uturgurok, kuturgurok, hunnoundobolgároknak neveztek) a kazár néppel igen közeli rokonságban állottak, velök egy nyelven beszéltek.[1]

Névszerint Nesztor orosz krónikája azt írja: „Midőn a szlovén nép, mint mondottuk, a Dunaj (Duna) mentén lakott, eljöttek a scytháktól, még pedig a *kazároktól*, akiket *bolgároknak* neveznek, és megtelepedvén a Dunaj mentén, a szlovének utódai lettek".

Nesztornak ez adatát egészben megerősíti Theofanes bizanci író ama följegyzése, hogy a bolgárok Berziliából, a Wolga vidékéről jöttek mai (déldunai) hazájukba és *„szintén kazárok"*.

Ezzel megegyezőleg Ibn Haukal, Ibn Fadhlan és Istachri arab geográfusoknak a Wolga mellékén lakott népek viszonyairól szóló feljegyzése szerint „a *bolgár nyelv azonos a khazar nyelvvel*, ellenben egészen más, mint a burtaszok (ma mordvinok), persák, törökök és oroszok nyelve".

Ibn Roszteh és Gurdézi arab geográfusok szerint a bolgárok három törzsre oszlanak: a *berzula*, *bolgár* és *eszegel* törzsre. És a bolgárok eszegel törzse volt az, mely a magyarok közvetlen szomszédságában lakott.

Ugyanezen arab írókból ismerjük azon adatot, mely így szól: „A besenyők és eszegel bolgárok földje közt fekszik a magyarok földje".

Mindezekből kétségtelen, hogy a kazárok és bolgárok nyelvileg egy népet képeztek, s ha talán nyelvük nem volt is teljesen

[1] A bolgárok régi nyelve török-tatár nyelv volt s a mai *csuvashoz* állt legközelebb. Ezt a fennmaradt emlékek *számnevei* kétségtelenül eldöntötték. L. erről Gombocz: Bulgarisch-türkische Lehnwörter im Ungarischen.
A szerk.

azonos, de igen közel állhatott egymáshoz, talán csak tájszólási különbség volt köztük, úgy hogy e két nép egymást teljesen megérthette, amit Nesztor Kievben, az arab geográfusok Bagdadban s a görög írók Bizáncban tudtak; tehát ez a tény az akkori egész művelt világ köztudomásában, meggyőződésében élt.

Megjegyzésre méltó ezek mellett az, hogy Nesztor a kazárokat következetesen „*fehér ugorok*"-nak, a honfoglaló magyarokat pedig „*fekete ugorok*"-nak hívja.

Már magában ez az elnevezés is valami nyelvi vagy etnikai rokonságra enged következtetni a két nép között.

Eichwald szerint a törökök a kazárokat „*fehér kazarok*" (ak-katzir)-nak hívták.

A hét magyar törzs közül kettőt Konst. Porphyrogenitus szerint *Kara* és *Kazar*-nak hívtak, amely két név összetétele: *Karakazar*„ fekete kazar"-t jelent.

Köztudomású dolog, hogy a IX. és X. század bizánci írói a magyarokat következetesen „turkok"-nak, Magyarországot „Turkiá"-nak hívják. Theofanes pedig azt írja, hogy a *keleti turkokat* „*kazarok*"-nak nevezik.

Ebből viszont, és nem alap nélkül, a kazároknak és magyaroknak közeli rokonságára lehet következtetni, amit egyébiránt más adatok még alaposabban igazolnak.

A legdöntőbb bizonyítékot e részben, a kazár-magyar nyelvrokonságra, Konstantinus Porphyrogenitusnál találjuk, aki elbeszéli, hogy a kazárok egyik törzse, a kabar, a kazárok ellen föllázadván s leveretvén, a kazároktól elszakadt s önkényt a magyarokhoz csatlakozott.

Ez az elszakadt kabar törzs, mely a magyarokkal egyesült, a honfoglalásban mint nyolcadik törzs résztvett, — megtanította a magyarokat saját nyelvére: a kazárra; a kabarok viszont megtanulták a magyarok nyelvét, mert csak nyelvjárási (dialektus) különbség van e két nyelv közt, a császáríró szerint:

„καὶ μέχρι τοῦ νον τὴν αὐτὴν διάλεκτον ἔχουσιν".

Pedig Konstantin, aki a honfoglalás után alig 50 évvel írta meg művét, nagyon jól ismerte a kazárokat, kiknek követsége gyakran járt a bizánci udvarnál, de ismerte a magyarokat is, mert Árpád fejedelem unokája: Tarkács, Bulcsu vezérrel, hosszabb ideig tartózkodott nála, a bizánci udvarnál, mint „vendégbarát".

Ugyancsak e rokonság igazolására szolgál József kazár király ismert levele Khasdai ben Sapruthoz, melyben a nevezett király magát Jáfet fiától: Togarmától származtatja, akinek tíz fia közül csak Ugurt, Avart, Kazart, Uguzt és Bulgart említjük. Ezek közül Ugur a magyarok ősét, Avar az avarok, Uguz (guz) a kúnok, Kazar és Bulgar pedig a hasonnevű népek ősét jelenti.

Bölcs Leo pedig azt az etnikailag nagyon szembeszökő tulajdonságot emeli ki a bolgárokról, hogy a scytha népek között csak ők és a turkok (magyarok) „ügyelnek erősebb hadszerkezetre".

IV. A bolgárok fajismérvei, életmódja, szokásai, állami élete, hadviselése.

A bolgárokat faji jellegük tekintetéből is bajos ma már osztályozni. A tudósok számos kísérletei e részben teljesen meddők maradtak, mert az oly keveréknépnél, mint a bolgár, alig lehet ma megállapítani, koponyaméretek vagy hajzat alapján, hogy mely fajhoz tartoztak ősei.

Az etnográfia úgy tanítja, hogy a bolgár nép az ural-altaji népcsoportnak finnugor ágához tartozik, az ural-altaji népcsoportot pedig a mongol (helyesebben középázsiai) fajhoz sorolják.

A *mongol faj*, az etnográfiai leírások szerint, sárgásbarna arcbőrű, ferdeszemű, ritkaszakállú, széles, laposfejű, lapult orrú.

Azonban éppen ezen ural-altaji népcsoporthoz tartozó népek igen nagy része, mentül jobban terjedtek el, vagy mentül jobban költöztek nyugat felé, annál jobban közeledtek a földközi (kaukáziai) faj jellegéhez, úgy hogy ma pl. a finn és orosz között alig lehet faji jellegükre nézve különbséget észlelni.

A török és magyar nép pedig külsőleg egészen a kaukáziai faj jellegével bír.

Teljesen ugyanez áll a bolgárra is.

A külső faji ismérvek tehát nem hogy etnikai, de még a faj szerint való osztályozásra sem szolgáltatnak általában, különösen a szlávsággal annyira összevegyült *dunai bolgárokra* nézve biztos osztályozási alapot.

Kanitz, Baker, Diel, Diefenbach kutatásai és az általuk felhozott összes adatok, bármilyen nagy apparátussal fogtak is azok feldolgozásához, — eredményre nem vezettek, éppen a fentjelzett okokból.

De ha már a nyelv maradványait teljesen elégtelen osztályozási eszköznek találjuk, ha a faji jelleg megállapítása a keverék népeknél lehetetlen: — vizsgáljuk az ó-bolgárok szokásait, viseletét, életmódját, vallását, állami szerkezetét és hadviselését, hogy ama gyér adatokból, melyeket a bolgárokról *egykorú* íróknál találunk, ezeknek legalább *etnikai minőségét* megállapíthassuk.

A régi bolgárok szokásait gondosan egybegyüjtötte az egykorí írók műveiből Jiriček „A bolgárok története"-ben.

Náluk, mikor pogányok voltak (mert az iszlámot csak a wolgai bolgárok vették fel), — a többnejűség volt szokásban. A fejedelmek egész háremmel utaztak. Nők és férfiak széles bugyogóban jártak, a nők a lakáson kívül csak eltakart, elfátyolozott arccal voltak láthatók. A férfiak rövidre nyiratkoztak és turbánt viseltek.

Suidas szerint viseletük egészben az *avarhoz* hasonlított. Többnyire húsételekkel éltek. Halottaikat nagyobbrészt elégették, előkelőiket tumulusokba (halmokba) temették, ahova az illetők nejeit és szolgáit gyakran élve elhantolták.

Jogszolgáltatásuk kegyetlen és barbár volt. A tetten ért tolvajt vagy rablót kinvallatás alá vették s a büntettek jó részét halálbüntetéssel sujtották.

Szerződések és békekötések alkalmával a földbe tüzött kardra tették le az esküt.

Megjegyzem, hogy Menander szerint Baján avar khagán is a kardra tette le az esküt, midőn a bizanciakat arról akarta biztositani, hogy a Száván vert hidat nem az ellenük indítandó hadjárat céljából verette.

A régi bolgárok harcias, vad nép volt, mint a népvándorlás többi népei.

Arab írók szerint országukat tüskés kerítéssel (valószínűleg olyannal, mint az avarok „gyürűi") keritették körül, s ezen belül községeik, szállásaik nem voltak egymástól elkerítve.

A szökést az ellenség előtt vagy az engedetlenséget a fölebbvalók iránt kegyetlenül büntették.

Békében játékokkal, dalolással, bűvész-mutatványokkal, tánccal és jóslásokkal foglalkoztak, szórakoztak.

Marha és juh volt náluk a fizetési eszköz, mert pénzt nem vertek. Az elfogott szláv fiúkat és leányokat Bizancba vitték s

ott eladták. Ugyanezt írják az arab geográfusok a magyarokról is.

A régi bolgár államszervezetnek határozottan arisztokratikus jellege volt.

A fejedelmöket *khán* (khagán)-nak hívták. A fejedelem mellett egy hat előkelő bolgárból álló *államtanács* állott, ezeket az előkelőket boliadesz (βολιάδες)-nek hívták. Bizáncban ismerték ezenfelül a *Bolías Tarchan* és *Konartikén* méltóságot is, mely a magyar gyeas és kharkas méltóságnak látszik megfelelni.

Leghíresebb uralkodóházuk a Dulo-dinasztia volt, melynek nevét a magyar ősmondában (Hunor és Magor mondája) megtaláljuk.

Ez a Dulo-dinasztia nemcsak a Pontus melléki bolgárokon, a bolgár őshazában, hanem Isperich elköltözése után a moesiai bolgárokon is uralkodott.

A bolgárok éppen úgy, mint a húnok, avarok és magyarok, sőt mondhatjuk: az összes turáni népek, a meghódolt szláv fejedelmekkel jó viszonyban állottak s inkább szövetségeseiknek tekintették őket. A hódítók alkották a nemességet, s a szlávokat, bár meghódoltak nekik, saját fejedelmeik alatt meghagyták.

A bolgárok ősei pogányok voltak; de a wolgai, sőt a déldunai bolgárok között is már a IX. században nagyon el volt terjedve az iszlám vallás. A wolgai bolgárok ezen a hiten maradtak, míg a déldunaiak a keresztény vallásra tértek át Boris fejedelmök alatt.

Miklós pápa oklevelében szaracén (iszlám vallású) könyvekről tétetik említés, s ezekre a pápa azt rendeli, hogy e könyvek elégetendők.

Még a XIII. században is voltak iszlámhitűek a bolgárok között.

A régi bolgárok hadiszervezete úgy látszik egészen megegyezett az avarok- és magyarokéval, amint azt Maurikios és Bölcs Leo részletesen leírják, mint fentebb láttuk. Bölcs Leo különösen kiemeli, hogy csak a „bolgárok és turkok (magyarok) ügyelnek erősebb hadszervezetre". Hadijelvényük (zászlajuk) szintén „lófark" volt.

A szokások, erkölcsök s az egész népélet rendesen igen nagy változáson megy át minden népnél a vallászcserével.

Annyival nagyobb volt az ősi szokások és népélet átváltozása a régi bolgároknál, akik eredetileg pogányok voltak, utóbb az iszlám vallásra tértek, végre pedig (legalább a déldunai bolgárok) a keresztény vallást vették fel. Ilyen nagy átalakulás után bajos volna a bolgárok mai népéletéből a népnek etnográfiai osztályozását megkísérleni.

Tény, hogy szokásaik között sok van, ami részben a pogány, részben a mohamedán vallásra emlékeztet, s így nem lehet eredeti vonás.

Annyit azonban bizvást megállapithatunk, hogy legalább a déldunai bolgárokra a velök egy hiten volt s talán egy nyelven beszélt avaroknak volt a VIII. és IX. században igen nagy befolyásuk; mert ezeknek szomszédai, a tiszai részeken lakótársai és szövetségesei voltak s velük együtt harcoltak, különösen Baján avar khagán idejében; ezért olyan feltünő a két nép hasonlatossága egész etnikumában.

Tudjuk, hogy Kubrát harmadik fia bolgár népével az avarok között Pannoniában megtelepedett, sőt a Tisza-Maros vidékén is laktak meglehetős számban bolgárok, bolgár törzsek külön fejedelmeik alatt, az avarok idejében.

Midőn pedig az avarok hatalma Nagy Károly hadjárata folytán (803) megtört, a bolgárok az avarokkal teljesen összeolvadtak, úgy hogy a magyar honfoglalási kútfők (Anonymus, Kézai, a Budai és a Képes Krónika) az avarokról már nem is tesznek említést; ellenben a bolgárokat igenis ismerik.

(**Les Bulgares**, par Son Excellence *Jules Rohonyi*.) Les origines du peuple bulgare furent l'objet de longues discussions. Aujourd'hui le problème paraît être résolu. Les recherches ethnologiques, philologiques, de même que les sources historiques fournissent des preuves suffisantes pour établir que les Bulgares appartiennent à la branche ougro-finnoise des peuples ouralaltaïques.

L'histoire primitive des Bulgares remonte au V. siècle. Ils habitaient alors au nord-est du Pont-Euxin (mer Noire). Après la mort du prince Kurt (Kubrat) ils se divisèrent en cinq tribus dont l'une s'établit dans „*l'Onglos*" en Bessarabie, l'angle entre le Danube, le Dniestr et la mer Noire. C'est de là que les Bulgares envahirent en Mésie (679), subjuguèrent les habitants slaves et s'y établirent définitivement. Leur pays s'étendit bientôt des

Karpathes du Sud jusqu'au Balkan et même jusqu'à la vallée de la Tisza et Maros. Sous le règne du prince *Boris* les Bulgares se convertirent au christianisme et finirent par revêtir entièrement le caractère slave.

Il est aujourd'hui hors de doute que la langue primitive des Bulgares n'était pas une langue slave, mais appartenait aux langues ougro-finnoises. La transformation du caractère et de la langue a fait disparaître cette langue primitive et il ne nous en reste que quelques noms de princes. Mais ces peu de vestiges nous révèlent le caractère ougro-finnois et l'historien russe Hilferding déclare que ces noms ne peuvent être expliqués qu'à l'aide de la langue hongroise. Il est difficile de préciser les rapports de la langue primitive bulgare avec les langues ougro-finnoises, mais tout nous engage à supposer qu'elle était la plus rapprochée de l'idiome des Huns et des Kazars. Aussi les vieilles chroniques bizantines, arabes et russes parlent-elles à plusieurs endroits de la parenté des Bulgares avec le peuple des Kazars.

Les mêmes sources nous autorisent à établir la parenté des Kazars avec les Hongrois. C'est en premier lieu à Konstantinus Porphyrogenitus que nous pouvons nous en rapporter, car il avait des relations directes avec les Kazars et connaissait très bien les Hongrois.

Les témoignages de l'ethnographie appuient la supposition suivant laquelle les Bulgares appartiennent à la branche ougro-finnoise des peuples ural-altaïques. Ces peuples, à l'origine de race jaune, se sont peu à peu assimilés à la race caucasienne, de sorte qu'il est difficile de trouver p. e. des différences de race entre Finnois et Russes et que les Hongrois et les Turcs portent extérieurement les traits de la race blanche. Il en est de même avec les Bulgares.

Les restes de la langue primitive et les traits caractéristiques de la race ne suffisant pas à établir la *qualité etnique* des Bulgares, il faut recourir au petit nombre de dates fournies par les auteurs contemporains sur les moeurs et coutumes, la religion, la vie politique et l'art de guerre des anciens Bulgares. Toutes ces dates servent à démontrer la parenté du peuple bulgare avec les Avares et les Hongrois.[1]

[1] Les suppositions de l'honorable auteur ne correspondent pas aux résultats de la linguistique selon lesquels les Bulgares étaient, en ce qui concerne leur langue, de race turque. Mais il n'est pas impossible qu'au milieu de ce peuple si grand jadis eussent vécu aussi des tribus non-turques ; par rapport à ces dernières la théorie émise par l'auteur est digne de toute attention. Note de la red.

A BOLGÁR KÜLKERESKEDELMI STATISZTIKA TANULSÁGAI.

Írta: FAYER PÁL.

A Balkán-félsziget országai közül csupán Bulgária behivelében volt képes a monarchia megtartani régi vezető szerepét. A mult század nyolcvanas éveiben a Balkán valamennyi államában elvitázhatatlan volt még vezető helyzetünk: behivelünk Szerbiába az egész szerb behivelnek 90%-a volt, a román behivel fele tőlünk származott, és Bulgáriában is a behiveli államok közt az első hely a behivel 25%-ával a mienk volt.

Mindez az idők folyamán megváltozott. Nem szólunk itt részletesen arról, hogy a monarchia külkereskedelme a Balkánon miképen és milyen okokból szorult folytonosan hátra; de e hanyatlás mellett is a *bolgár* külkereskedelmi statisztika szerint ott még ma is 24·2%-kal első helyen állunk a behiveli államok sorában. Ma már nem kétséges, hogy Szerbiába és Romániába irányuló kivivelünk hanyatlásának a vámháborúk voltak okai, amelyek folyamán versenytársaink szivós munkával sikeresen tért hódítottak. A vámháborúkkal tehát egyenesen elősegítettük, hogy a többi országok ott befészkelték magukat.

Bulgáriára nézve ez nem áll. Ezzel az országgal sohasem élesedett ki semmiféle ellentétünk annyira, hogy vele vámháborúba keveredjünk, és ez megóvott bennünket attól, hogy ily időszak folyamán más államok a mi régi összeköttetéseinket ott maguknak elhódítsák. Igaz, hogy Bulgária velünk szemben gazdaságilag mindig sokkal függetlenebb volt, mint pl. Szerbia. Mutatják ezt a már említett adatok: a bolgár behivelnek mindössze egy negyedrésze érkezett a monarchiából. A kivivelben pedig még kisebb volt részesedésünk: a bolgár külkereskedelemben a Feketetenger jelentősége csakhamar első helyre került, a Duna pedig,

mely Bulgáriával való forgalmunkat hivatva van közvetíteni, jelentőségben harmadik helyen áll. Ez a körülmény, úgy hisszük, szembetünően bizonyítja azt, hogy Bulgáriának a monarchiával való kereskedelmi összeköttetése — bár a bevitelben első helyen állunk — a bolgár külkereskedelemnek soha nem volt olyan létérdeke, mint pl. a tengerparttal nem rendelkező Szerbiának.

Amint tehát Bulgáriának a természetadta földrajzi fekvés tette lehetővé, hogy kiviteli árúit a mi megkerülésünkkel is elhelyezhesse, ugyancsak földrajzi fekvésünk előnyét élveztük mi, amikor képesek voltunk változatlanul megtartani első helyünket Bulgáriában a kiviteli országok közt. Ez a földrajzi előny ellensúlyozta még ama hátrányt is, hogy Bulgáriával még mindig csak a legtöbb kedvezményt biztosító szerződésünk van életben, mert az 1912-ben kötött tarifaszerződés még nem vált törvénnyé. Ha már korábban erősítettük volna tarifaszerződésekkel külkereskedelmünket, akkor ennek hatása bizonyára mutatkoznék az összeköttetések élénkülésében.

Jóllehet megtartottuk az első helyet a bolgár behozatali országok sorában, mégis helyénvaló vizsgálni, hogy mily körülmények közt történt ez és mily okoknak köszönhetjük ezt az előnyt. És vizsgálni kell azt is, hogy a külkereskedelemnek többi része, az, amely nem velünk bonyolódik le, milyen változáson ment át. Mert azzal tisztában kell lennünk, hogy csak a legkomolyabb erőkifejtés képesíthet bennünket arra, hogy a vezetést tovább is kezünkben tartsuk.

Arra is törekednünk kell, hogy *a bolgár kivitelben* a monarchia részesedése ne legyen olyan elenyésző, mint eddig volt; 1911-ben pl. alig volt 6%. Az összeköttetések megszilárdítására és főleg kibővítésére van szükség, és noha ránk nézve a Bulgáriából kivitelre kerülő nyersanyagok egy részének a háború utáni nyersanyaghiány pótlásánál nagy jelentősége lesz, a bolgár kivitel fejlesztését és ebben a mi részesedésünket ottani, erre hivatott körökre bízhatjuk. Részünkről csak holmi elzárkózási törekvésekkel nem szabad ennek útjába állani.

A magyar kivitel fejlesztése viszont a mi feladatunk, és a következőkben — csak nagy vonásokban — azt kutatjuk, hogy Bulgária, a monarchia és Magyarország külkereskedelmi statisztikáinak alapul vételével, a magyar kivitelnek itt milyen lehetőségek kínálkoznak.

Ha az osztrák-magyar vámterületnek Bulgáriába irányuló 1911-ik évi kivitelét tekintjük, — mert későbbi évek adatai a balkáni háborús bonyodalmak miatt nem lehetnek irányadók — látjuk, hogy a mintegy 35 millió korona értékű kivitel a monarchia egész kivitelének mindössze 1·4%-a. Ebben a kivitelben Magyarország több mint nyolc millióval részesedik, de ez Magyarország vámkülföldi kivitelének 2·19%-át jelenti. A közös vámterület Bulgáriába irányuló kivitele tehát *Magyarországra nézve jelentősebb, mint Ausztriára nézve.* Sőt a fenti számokból nemcsak az tünik ki, hogy a Magyarországból Bulgáriába kivitt árúk a magyar vámkülföldi kivitelnek nagyobb részét teszik, mintha a közös vámterület bolgár kivitelét a közös vámterület egész kivitelével viszonyítjuk, hanem kitünik az is, hogy a közös vámterületnek Bulgáriába irányuló kivitelében a magyar árúkra *alig egy negyedrész jut.*

Mondottuk, hogy a bolgár statisztika tanusága szerint a monarchia a behozatali országok közt mindenkor első helyen állt. Ha azonban a mi helyzetünket a németek behozatalával hasonlítjuk össze, mindjárt másképp látjuk a mi részesedésünket:

	Ausztr.-Magyarország részesedése Bulgária behozatalában	Németország	Anglia
	%	%	%
1907	27·82	15·77	17·19
1908	27·30	16·02	17·82
1909	24·23	18·21	16·83
1910	26·89	19·24	12·79
1911	24·19	19·98	15·07

Ezek a számok igen tanulságosak: a monarchia behozatala az itt feltüntetett öt év alatt ingadozó, de folytonos hanyatlást mutató vonalat ir le, mellyel szemben a német behozatal céltudatosan és akadálytalanul egyre nagyobb százalékot foglal el. Ez elsősorban az angol behozatal rovására történt ugyan, mert 1907-ben még Anglia foglalta el az utánunk következő második helyet; de 1909-ben már az, hogy a német behozatal jelentősége több mint 2%-kal emelkedett, részint a mi részesedési arányunknak 3%-os csökkenését, részint pedig Angliának véglegesen harmadik helyre való szorítását jelentette. Jellemző az is, hogy a német behozatalban egyetlenegy évben sem volt visszaesés. De még ennél is jelentő-

sebb az az óriási haladás, mely német részről mutatkozik, ha a legutóbbi harminc év adatait hasonlítjuk össze: 1881-ben Németország bevitele Bulgáriába mindössze 300,000 frank körül volt, s ez az egész bolgár bevitelnek alig egy fél százalékát képviselte. Az 1911-iki bevitel már a 40 millió körül jár, és az összes bevitelnek 20%-a. Ezzel szemben a mi 15 millió frankos bevitelünk 48 millióra emelkedett, a részesedés azonban csaknem változatlan maradt: 1881-ben 25·6%, harminc évvel később 24·2%. Éppen a részesedésnek ez a mozdulatlansága mutatja, hogy a monarchia külkereskedelme itt semmi erőkifejtést a maga érdekében nem tett. Ha az abszolút számok emelkedtek is, ez csak azt jelenti, hogy régi összeköttetéseink a bulgáriai fejlődő viszonyok, a jólét ottani fejlődése folytán megnövekedtek, kiszélesedtek.

Ami e harminc év alatt Anglia helyzetét illeti, az határozottan gyengülő és hanyatló: 1881-ben még 23%-kal szerepelt a bevitelben, tehát a monarchiának közvetlen versenytársa volt; az utóbbi öt év alatt azután — mint a táblázat mutatja — a német bevitel a maga javára kiszorította régi helyzetéből az angol kereskedelmet.

Ez az általános helyzetről adott kép tehát arra mutat, hogy a monarchia bevitele egyelőre megtartotta ugyan régi helyét, de ha a Bulgáriába irányuló kivitel fejlesztése és megerősödése érdekében nem történik semmi, és a részesedési arány vonala a megkezdett módon halad, *a monarchia* rövid pár év alatt *leszorul* vezető helyzetéből.

Nem arról van itt szó, hogy a német bevitellel szemben védekezzünk vagy akár csak szót is emeljünk a német térhódítás miatt; hanem igenis arról, hogy amint Németország eddig főképen más államok rovására és nem annyira a mi rovásunkra terjeszkedett, ebben a térfoglalásban a monarchia kereskedelme is résztvegyen. A versenytársak egyes árúcsoportjaiból tisztán látjuk, hogy a monarchia ipara és ezen belül a magyar iparágak részére itt olyan lehetőségek kínálkoznak, melyeknek ki nem használása a nemtörődömséggel egyértelmű.

Bulgária mezőgazdasága meglepő fejlődést mutat; ennek adatai a Bulgáriáról szóló minden ismertetésben megtalálhatók. A megmívelt föld nagysága folyton növekszik, a mezőgazdasági

eszközök és gépek használata mind nagyobb mértékben terjed. Az ország szükségletére jellemző adat, hogy e cikkben pl. az 1911-ik évi bevitel (3·8 millió frank) több mint egy millióval nagyobb, mint az előző évi (2·6 millió frank). Ebben az emelkedésben a monarchia bevitele is kivette ugyan a maga részét, de azt hisszük, ez a jövőben még nagyobb mértékben lehetséges volna, mert bizonyára sok olyan mezőgazdasági gépet vittek be Angliából és az Egyesült-Államokból, — mert ezek az országok általában vezetnek e cikk bevitelében — melyeket tőlünk is beszerezhettek volna.

A bevitel másik fontos csoportjába tartoznak a textilárúk. Ezekben számunkra szintén nagyobb térfoglalás várható. A bolgár külkereskedelmi statisztikában a legnagyobb értékű beviteli cikkek táblázata, a nagyértékű gépbevitelen kívül, szembetünően a textil-, de főleg a pamutárú- és pamutfonálbevitel nagy tételeit mutatja. Ilyen nagy tétel pl. a nyers és fehérített pamutfonalaké, és pedig az alacsonyabb számúaké: már pedig éppen ezeket a durvább fonalakat gyártják a magyar gyárak; a magasabb számú, finomabb fonalak bevitelében az osztrák, német és angol gyárakkal úgysem képesek versenyezni. A bolgár statisztika 630—633. számú tételei mutatják ki a pamutfonalak forgalmát. Ez árúknál is elsősorban Anglia és Olaszország a versenytársak, és bármennyire fejlett is ez országok fonóipara, a hazai fonók — különösen az alacsonyabb számokban — könnyedséggel kihasználhatják azt az előnyt, amit az ország közeli fekvése nyujt. Eszerint a bevitel 1911-ben a következő volt:

Bevitel:	Ausztria-Magyarországból	Angliából	Olaszországból	Összesen
Pamutfonál:		frankokban		
630. nyers, a 12. számig	189,015	354,991	1.496,555	2.954,075
631. fehérített, a 12. számig	285,329	504,510	282,335	1.134,674
632. nyers, a 12—30. számig	193,946	3.604,430	1.176,093	5.076,463
633. fehérített, a 12—30. számig	68,946	1.386,419	76,164	1.573,502

Míg nyers fonalakban Anglia és Olaszország állnak első helyen: a fehérített fonalaknál Olaszország és a monarchia körül-

belül egyforma értékű bevitellel következnek Anglia után. A német bevitel elenyésző. Hasonlókép a bolgár bevitel legnagyobb tételében: a színnyomatos pamutszövetek hét millió frankos bevitelében 1911-ben Angolország és a monarchia egyenlően két-két millió frank bevitellel szerepelnek, míg Olaszország és Németország beviteli tételei egyenkint körülbelül 900,000 frank körül vannak. Itt szintén a magyar nyomóiparra, de a hazai textilkereskedelemre is nagy feladatok várnak.

Természetesen található még számos hasonló tétel a külkereskedelmi statisztikában. A monarchia oda irányuló kivitele meglehetősen különbözik a német kiviteltől, és mint a fenti tételek is mutatják, mi inkább az angol és olasz verseny rovására terjeszkedhetünk, úgy, amint eddig a német ipar és kereskedelem tette. A német bevitel inkább gyógyszerekre, festékekre és különböző gépekre szorítkozik, mi pedig elsősorban mezőgazdasági gépekben, textilárúkban fedezhetjük a szükségletet.

Hogy a monarchiának Bulgáriába irányuló kivitelében a magyar ipar és kiviteli kereskedelem milyen mértékig vette ki eddig a részét, az a bevezető számokból tünik ki; a magyar kiviteli kereskedelemre váró lehetőségeket és a fokozottabb kivitelnél reá jutó rész nagyságát érdemes lesz külön kutatni és megállapitani.

(**Leçons à tirer de la statistique du commerce extérieur de la Bulgarie**, par *Paul Fayer*.) Parmi les pays des Balkans c'est dans l'importation de la Bulgarie seule que la Monarchie a pu conserver son ancien rôle dominant; en Serbie et en Roumanie, par suite des guerres douanières, nous avons perdu peu à peu du terrain. En Bulgarie il faut donc nous efforcer de maintenir la place que nous occupons. Pour affermir et étendre nos relations avec ce pays, nous devons participer en plus grandes mesures à l'exportation bulgare vers notre pays.

Mais il appartient aux autorités bulgares de favoriser leur commerce d'exportation; quant à nous, il suffit d'empêcher toutes les tendances d'interdiction.

Par contre, c'est à nous de développer notre commerce d'exportation. Dans l'exportation de la Monarchie s'élevant à 35 millions de couronnes, la Hongrie participe avec 8 millions. Ce chiffre exprimé en pour cent est plus favorable à la Hongrie qu'à l'Autriche. Quant à la concurrence, les efforts de l'Allemagne méritent la plus grande attention, mais ses succès n'entravent pas

nos intérêts, car ils n'ont pas fait diminuer notre part proportionnelle (il est vrai qu'elle ne l'a pas augmenté non plus), tandis que l'Angleterre a été opprimée au troisième rang. Mais si notre part reste constante, la situation s'empirera avec le temps et nous perdrons dans quelques années la place occupée en ce moment.

Ce n'est pas la défense contre la concurrence allemande qui améliorera notre situation, mais l'imitation de l'exemple fourni par l'Allemagne et les efforts à gagner du terrain. L'Allemagne se borne à l'importation des produits de pharmacie et des articles de teinture, la Monarchie pourra couvrir le besoin en machines agricoles et articles de cotons.

KISEBB KÖZLÉSEK

Une tribu turque inconnue. Parmi les peuples habitant le Nord du Caucase on désigne le groupe oriental par le nom de „Lezghiens". Auparavant cette dénomination n'a été employée qu'à trois tribus connues sous les noms de Dido, Djar et Kurin. C'est ainsi que les appelle encore Schiefner dans „Ausführlicher Bericht über Baron P. v. Uslar's awarische Studien" (p. 1.). Mais depuis quelque temps on compte parmi les Lezghiens les autres tribus habitant au Sud du Daghestan dans les régions de Kuborn, Semahen, Nichan et Sakataly, tels que les Avares, Ands, Kazikoumuks, Daghins, Tabassarans, Agouls, Routouls, Zahours, Ouds etc. Le groupe comprend 27 tribus dont quelques-unes p. e. celle des Ouds n'occupent plus qu'un ou deux villages. Toutes ces tribus sont des „Lezghiens". C'est sous ce nom qu'elles sont connues au peuple le plus connu et le plus civilisé du Caucase, aux Grousiens ou Géorgiens dont la poésie littéraire aussi bien que les traditions populaires font souvent mention des Lezghiens, ravisseurs de femmes.

Jusqu'ici nous avons donc dit que le nom de Lezghiens est la dénomination collective de toute une famille de peuples.

C'est la guerre actuelle qui nous a appris que cette supposition était fausse. Il existe une tribu turque séparée portant le nom de Lezghiens qui n'a rien de commun avec les autres peuples connus sous ce nom. Dans un de nos camps de prisonniers de guerre nous avons rencontré un vrai Lezghien, originaire de Temirhan-Šura en Daghestan. Il s'appelle Agai Kurban(ow) et s'est engagé comme volontaire dans l'armée russe. Il a l'âge de 60 ans et d'après son costume on le prendrait chez nous pour un

Voir l'article: Une tribu turque, par B. V., p. 58.

Circassien. C'est le cas du héros mahométan Samil, mentionné dans toutes les encyclopédies comme chef des Circassiens, tandis qu'il était Avare et les Avares eux-mêmes en parlent avec fierté. Un des ses descendants, Djamal Edin Samil, officier russe, Avare de naissance, est maintenant notre prisonnier de guerre. Et un troisième, Ali Arslan confirme notre supposition.

C'est au vieux Agai Kurban(ow) que nous devons sur les Lezghiens les données authentiques confirmées par les autres Avares. Dans le Nord du Daghestan, aux bords de la mer Caspienne entre les rivières du Sulak et du Sanur, habitent les Lezghiens proprement dits, mêlés aux Avares, Koumuks et autres tribus turco-tatars. Quant à leur langue, ils sont des Turcs purs, bien que, pour la plupart, ils parlent aussi l'avare. Mais même en cela ils font preuve de leur caractère turc qu'ils prononcent par un *j* les mots avares commençant par un *r*. Les données fournies par Kurban confirment absolument notre supposition. Voici les adjectifs numéraux Lezghiens (1—10): *bir, eti, uč, dört, beš, antı, jeti, segiz, toguz, on; on bir* (11), *igirma* (20), *otuz* (30), *girk* (40), *elli* (50), *altmuš* (60), *jetmuš* (70), *seksen* (80), *toχsan* (80), *juz* (100).

D'autres mots Lezghiens: *giz* (fille), *jaš* (garçon), *gičı jaš* (petit garçon), *ol jaš* (grand garçon), *gelin* (fiancée), *erı* (époux), *menı erim* (mon époux), *senı erin* (ton époux), *gun* (soleil, jour), *erten gun čegatura*, le matin le soleil se lève; *giši* (homme), *gaten giši* (femme); *kok* (ciel), *ot* (feu) etc. etc. C'est à nos linguistes turcs de classifier ce dialecte.

Nous présentons à nos lecteurs le portrait du premier — mais peut-être pas du dernier — Lezghien venu en Hongrie (Voir le supplément).

Que faire maintenant des peuples appelés jusqu'ici Lezghiens? Comment les appeler désormais? Je crois que le nom commun le plus convenable serait celui des *Avares-Ouds* exprimant les deux limites de langues.

B. V.

ISMERTETÉSEK

Correspondance en hongrois des pachas de Bude. La partie la plus grande et plus fertile du royaume hongrois: la grande plaine du Danube et de la Tisza, bien au-delà des pieds des montagnes, avec la majeure partie de la Croatie et Slavonie était, pendant cent cinquante ans, assujettie à la domination turque. Cet état des choses a, très naturellement, mis une triste empreinte sur le jugement des historiens — s'occupant des relations turco-hongroises — au fait de l'indépendance de l'état hongrois. On a pris l'habitude de qualifier ce siècle et demi l'âge de la servitude turque, de le peindre en couleurs sombres et repoussantes, de parler de l'autorité despotique des conquérants, sans rechercher de plus près, si la vie des hongrois sous la domination turque avait été en vérité à ce point dure et pitoyable. Il en restait ainsi jusqu'au dernier quart du siècle passé. Depuis ce temps, sous l'influence de l'activité d'un seul homme, de l'érudit historien M. Alexandre Takáts, un changement profond de vue et de jugement se fait remarquer en matière de la domination turque en Hongrie.

Les recherches historiques de M. Takáts ont en effet ouvert une nouvelle ère dans l'histoire des relations turco-hongroises. Fouillant de fond une série considérable d'archives, il a mis en lumière une masse imposante des faits nouveaux, à l'aide desquels il a mis dans son vrai jour et révélé dans sa mâle beauté cette époque turque, jusqu'alors regardée d'une vague mélancolie. Ces faits nouveaux donnent l'image d'une civilisation particulière, très curieuse et de tout point inconnue jusqu'ici: de la civilisation développée au pays hongrois sous le régime turc des rapports belliqueux, paisibles et amicaux des deux races. Dans une multitude de livres et d'articles, M. Takáts a non seulement découvert, mais aussi éclairé et illustré par des tas de documents tous les côtés de cette civilisation turco-hongroise. Il a donné la biographie de presque tous les personnages principaux de cette époque de cent cinquante ans: celles des généraux, capitaines et hommes d'État

hongrois, tout comme celles des serdars turcs et des pachas de Bude, de Kanizsa, de Temesvár, celles même des simples heyduques hongrois et des spahis turcs, les exploits et combats singuliers desquels étaient décrits dans les manuscrits contemporains et furent déterrés par lui du fond des archives. Il a ressuscité des héros sans noms, longtemps oubliés; il a donné des portraits vivants d'un nombre de pachas, dont le nom seul fut connu de notre temps, et par ces images claires et chaudes, esquissées d'un style animé, il a rapproché du coeur du public hongrois ces pachas turcs, qui régnaient sur notre pays plutôt d'une sage modération que d'un despotisme haineux de conquérant. Le fait important que le Turc de Hongrie n'était pas notre ennemi juré, mais — tant qu'il fut possible, au temps de paix — notre ami et protecteur, c'est une découverte de M. Takáts, qui l'a prouvée, l'a divulguée et l'a bien empreinte dans la conscience du public, préparant ainsi, sans parti pris, l'âme de son pays à l'alliance effectivement conclue des deux nations! Et ce ne fut pas au moyen d'une propagande volontaire, d'une altération ou d'un groupement tendancieux des faits historiques, mais au moyen d'un travail d'érudit impeccable, d'une bonne foi consciencieuse: ce qui indique le mieux à quel point étaient profondes les racines de l'amitié turco-hongroise.

Dans la masse de documents qui servaient à M. Takáts de matières premières pour la construction de son grand oeuvre, les lettres hongroises de pachas de Bude occupent une place de premier ordre. À partir de l'an 1541 jusqu'à l'an 1683, ce furent eux qui gouvernaient la Hongrie turque, ils étaient les substituts de leurs maîtres, les sultans, leurs titres portaient, conformément à cela: „le pacha de Bude, premier vicaire du puissant empereur turc et gouverneur-provident de la Hongrie". Leurs correspondances sont naturellement d'une éminente valeur comme sources d'histoire, étant donné qu'ils étaient les arbitres de toutes les causes célèbres; toutes les affaires passaient par leurs mains et tout le pays, Turcs et Hongrois, les regardait. L'historiographie turque et hongroise sont dans l'heureuse situation de posséder une partie notable de ces correspondances. Les archives des pachas de Bude furent malheureusement anéanties par l'incendie lors de l'occupation de Bude, mais un grand nombre des lettres écrites par eux était conservé dans les archives des destinataires. En raison de leur suprême position politique, les pachas de Bude devaient beaucoup correspondre avec les principales autorités de la Hongrie soumise à la domination des rois Habsbourg, ainsi même avec les rois de Hongrie, les archiducs, les présidents du conseil de guerre et les capitaines en chef des armées hongroises. Ces lettres sont conservées en original dans les Archives de la Maison imp. et roy., de Cour et d'État à Vienne, en nombre de plus de mille des années

de 1541 à 1620. En y ajoutant les lettres adressées aux pachas de la part des rois, dont on conserve les minutes, nous nous pouvons dire en possession de près de 1200 pièces des correspondances des pachas de Bude.

M. Takáts a déniché, cité et commenté dans ses oeuvres une grande quantité de ces lettres, et les passages cités par lui ont dès le début attiré l'attention et l'intérêt général à tout ce qu'il y a d'attrayant et de curieux dans ces lettres, écrites en bon hongrois, dont on savourait la langue archaïque, pure, d'un goût mâle, bien hongrois. C'étaient les publications de M. Takáts qui attiraient à ces lettres l'attention de l'Académie des Sciences Hongroise. La conséquence en fut la publication intégrale de toute la correspondance. Peu de temps avant la guerre, l'Académie a chargé deux archivistes hongrois, les propres conservateurs de ces lettres: M. François Eckhart et l'auteur de cette notice, sous la direction de M. Alexandre Takáts, de préparer l'édition de cette correspondance si importante pour l'histoire et la civilisation hongroises. Ce fut un vrai plaisir pour les éditeurs de voir paraître en 1915 le premier volume de cette publication, contenant 450 lettres, des années 1553—1589, de la correspondance hongroise des pachas de Bude, lettres écrites par eux ou adressées à eux. L'ouvrage a paru avec un frontispice hongrois et turc et donne en facsimilé une lettre avec la „tugra" du pacha de Bude.

Le titre même semble, au premier abord, demander une explication. Correspondance en hongrois des pachas, des pachas turcs! C'est étrange, sans doute, c'est fabuleux, si l'on veut, mais c'est le fait: les lettres originales que les pachas de Bude nous ont laissées, sont — sauf l'intervalle de 1541 à 1533 — toutes écrites en hongrois. Dans les premières douze années de leur régime, exercé à Bude, ils avaient écrit en latin, mais après s'être solidement établis, ils faisaient écrire leurs lettres en langue hongroise par leurs clercs (íródeák) ou secrétaires de chancellerie, et désormais ils conservaient toujours la langue que leurs sujets ont parlé. Les autorités impériales, résident à Vienne, essayaient bien de fois leur adresser des écrits latins ou allemands, ils les refusaient constamment et exigeaient une correspondance hongroise, de sorte que le conseil de guerre de la Cour viennoise était obligé, pendant une longue série d'années, à rédiger en hongrois les lettres adressées aux pachas. Les secrétaires de cour des pachas étaient ordinairement des Hongrois convertis à l'islam et il s'ensuit que la correspondance de leurs maîtres réfléchit le pur suc du parler populaire hongrois. La correspondance officielle des gouverneurs turcs de la Hongrie est tenue dans la langue, plus d'une fois dans le dialecte des magyars de l'Alföld (grande plaine hongroise): une preuve de plus, quels étroits lieus de sentiment et de culture

rattachaient l'un à l'autre les deux races, conquérant et conquis, apparentés encore du temps de leur vie nomade en Asie. Cette parenté était, bien entendu, ignorée *alors*, mais les deux peuples — frères se trouvaient — à leur insu. La correspondance des pachas de Bude figure maintenant parmi les monuments de l'ancienne langue hongroise, et c'était justement une des considérations qui dirigeaient les éditeurs dans la reproduction littérale de ces textes.

La seconde moitié du seizième siècle peut être dite l'âge d'or des pachas de Bude. C'étaient presque tous des hommes très considérables, qui gouvernaient le pays du haut du palais de Bude du grand roi Mathias: les pachas Sokolli Moustapha, Kalajlikoz Ali, Frenk Joussouf Sinan en sont les plus éminents. Le public hongrois connait leurs biographies des ouvrages de M. Alexandre Takáts; dans le présent volume, les éditeurs étaient en mesure de faire et offrir au public la collection de près de 120 lettres de Moustapha, cent lettres d'Ali et autant du pacha Sinan. Le profil des pachas turcs saillit bien nettement de ces lettres. Ils sont des hommes d'État sérieux, qui représentent avec dignité leur padichah en face de la cour de Vienne; conformément à leur devoir, ils sauvegardent fidèlement l'intégrité de l'empire turc dans ces temps agités, où ils devaient promener leurs regards du pays des Tartares de la Crimée et des Walaques de la Moldavie à travers la Transsylvanie et la Hongrie jusqu'à l'empire allemand et la Littorale croato-vénitienne. Leurs vertus militaires n'étaient égalées que par leurs hautes qualités de diplomates. Bien que ce volume traite en grande partie d'une période de calme entre le roi et le sultan, la correspondance s'occupe néanmoins presque toujours d'affaires de guerre. Les pachas tentent aussi en paix à élargir les frontières de l'empire, les braves gens de guerre hongrois ne connaissent non plus le repos: bref, il y avait une guerre continuelle aux frontières turco-hongroises. La règle de cette vie aux confins se bornait à la défense de se servir du canon en temps de paix; à part cela, la valeur des braves guerriers hongrois et turcs demandait également que le métier des armes ne fût pas négligé. Notre volume présente je ne sais combien d'exemples de cette lutte incessante, dans laquelle Turcs et Hongrois, en bon gens de guerre, font preuve d'estime réciproque et sont toujours adversaires chevaleresques l'un de l'autre, les faits d'armes et combats singuliers étant à l'ordre du jour entre habitants des places fortes aux confins.

La place nous manque à nous enfoncer plus profondément dans les curiosités objectives du volume. Il n'y a pas un côté de l'activité de gouvernement des pachas, qui ne fût pas mis en lumière par leurs lettres. Ils défendent energiquement l'intérêt de leurs sujets; ils écrivent souvent au roi de Hongrie et aux principaux du royaume en but de délivrer quelques prisonniers turcs;

ils protégent le droit des Juifs de Bude au libre commerce; ils négocient de l'assiette et la perception des impôts des serfs magyars. Avec le roi, ses conseillers et les capitaines hongrois, ils conversent d'un ton familier et amical, comme bons voisins entre eux.

En 1583, le pacha Alí dut quitter Bude, étant nommé beglerbeg de la Roumélie; à cette occasion, il prend congé du roi Rodolphe, empereur romain-germanique et le fait en ces termes: „Nous voulions faire savoir à Votre Majesté que — par grâce de Dieu — le puissant Empereur nous a confié le gouvernement de Roumélie, en donnant le pachalik de Bude à un autre pacha. Voilà la quatrième année que nous sommes là, à Bude, dans le voisinage de Votre Majesté. Nous nous appliquions toujours à sauvegarder la paix entre notre gracieux souverain et Votre Majesté; nous voyions de Votre Majesté la bienveillance et le bon voisinage, dont nous nous remercions beaucoup et nous voulons persévérer aussi en l'avenir dans les meilleurs sentiments pour Votre Majesté".[1] Il recommande même son successeur dans l'amitié de bon voisin du roi de Hongrie: „Le pacha qui nous succède est aussi un homme de bien, Votre Majesté fera bien d'entretenir avec lui de bons rapports de voisin".

Nous croyons que c'est unique au milieu des formes primitives, presque barbares, des relations diplomatiques d'alors, que la cordialité et la chaleur des rapports que Turcs et Hongrois, tout en se combattant sans cesse, entretenaient l'un avec l'autre. Notre volume fournit de preuves innombrables de la délicatesse et noblesse de sentiment qui caractérise ces rapports; nous en extrayons deux pour finir.

Kara Ovejs, pacha de Bude, adressa cette prière touchante à l'archiduc Ernest: „D'un pauvre Turc de Fejérvár, auquel, pour sa vieillesse, il n'a resté qu'un seul fils, un misérable larron de soldat séduisit l'enfant et l'entraîna à Palota; il y est encore aujourd'hui, chez le capitaine de Palota, quoique — ayant dix ans — il n'eût commis rien de mal; son père le pleure jour et nuit, c'est pourquoi nous prions Votre Grandeur de regarder Dieu et les pleurs de ce vieux père, et — d'amitié pour nous — veuil-

[1] „Negyedik esztendeje, miolta itt Budán az fölségöd szomszédságában vagyunk. Az mi kegyelmes fejedelmünk és fölségöd között való frigynek oltalmazására szorgalmatosak voltunk, és hogy az mi kegyelmes fejedelmünk és fölségöd között való barátság megmaradjon, azon igyekeztünk. Az fölségöd hozzánk való jóakaratját és jó szomszédságát láttuk és hogy mind az hatalmas császárnak s mind az fővezérnek levele által mi felőlünk fölségöd jó emlékezetöt tött, megértettük. Kit igen köszönünk és jó néven vesszük fölségedtül. Ha Isten beviszen, ezután is minden jóval akarok fölségödnek lenni és ha mi történnék, fölségöd levele által minket megta álván, mindenben az mennyiben lehet az fölségöd kívánsága szerint törekedünk az hatalmas császárnál és az fölségöd emberinek minden jóval leszünk." (Buda, 1583 okt. 15.)

lez rendre l'enfant à ce malheureux. Nous attendons une bonne réponse de Votre Grandeur".

Ce cas illustre mieux que toute description le coeur sensible et les soins paternels du pacha de Bude pour ses moindres sujets; le suivant caractérise sa générosité chevaleresque vis-à-vis de l'ennemi hongrois. Quand en l'an 1566, après une défense héroïque, la place forte Szigetvár tomba aux mains du Turc — le grand sultan Soliman ne put voir la fin du siège —, Moustapha, le pacha de Bude, envoie au roi de Hongrie la tête du glorieux défenseur, comte Nicolas de Zrínyi, qui trouva la mort à la tête de ses braves. On avait la coutume autrefois, d'ériger ce fait en exemple criant de l'atrocité turque; on lit encore chez quelques auteurs autrichiens, qui ne connaissent pas les nouvelles recherches historiques en Hongrie, que „Moustapha fit trancher par vengeance" la tête du héros hongrois. Dans notre volume, on trouve la lettre (de Moustapha au roi Maximilian) qui fut jointe à la tête tranchée de Zrínyi. La pacha écrit mot pour mot: „Je voulus faire savoir à Votre Majesté l'affaire du feu Zrínyi, comment il se conduisit, car il m'était bon voisin et sa mort me fait grand chagrin encore aujourd'hui; pour ce prouver, au lieu de planter sa tête sur le pal, je l'envoie à Votre Majesté; je lui fis l'honneur d'enterrer son corps, car il serait dommage de laisser en proie des oiseaux le corps d'un si valeureux seigneur".

À cela, sans doute, il ne faut point de commentaire! Pour grande que fût jadis la distance qui — en raison de la différence de culture, de religion, par suite des conflits politiques et de l'état de guerre — séparait le Hongrois, défendant le sol natal et le Turc, élargissant l'empire de l'islam: la manière humaine de penser et les sentiments chevaleresques des deux races firent même alors trouver le chemin du rapprochement mutuel. Ce fait significatif est révélé au public hongrois dans les documents authentiques de la correspondance des pachas de Bude.

Vienne. *Jules Szekfű.*

v. Diest, ezr.: Die Dardanellen im Weltkrieg. Zeitschr. d. Ges. f. Erdkunde, Berlin. 1916. 193—221. Illustr.

Érdekes leírásban állítja elénk *a harcteret, a harcmodort,* amelyet az megszab, — *a harc eszközeit* és *a harcok történetét*; — gazdag történelmi reminiszcenciákkal, főleg hadtörténetiekkel, a taktikának koronkint a terephez alkalmazkodását írva meg. Amennyire a hadiérdek engedi, megemlékezik a haderőkről, erődítésekről, hajókról. Magát az ostrom történetét naplószerűen adja. Végül a török helynevek fordítását és értelmi magyarázatát közli. *T. P.*

TÁRCA

DAS MÄRCHEN VON LEMMINKÄINEN.[1]

Von ÁRPÁD ZEMPLÉNI.

Lemminkäinen, Sohn des Nordens,
Kühner Held du, frischer Recke,
Wider Unhold, wider Scheusal
Oft ins Feld gezogner Skythe:
Nicht die Kraft und nicht das Schicksal,
Nicht das Schwert konnt' dich verderben,
Nicht das Raubtier, nicht der Drache —
Knechtes List bracht' dich zu Falle!
Kraft stemmst du der Kraft entgegen,

[1] *Lemminkäinen* ist ein sympathischer Held des grossen nationalen Epos' der Finnen, der „*Kalevala*" (= Kaleva's Heim, Land) betitelten Sagenreihe. Ein Knecht, den er in irgend einem Wortkampf öffentlich demütigte, spann wider ihn einen hinterlistigen Racheplan aus. Er lauerte ihm am unterweltlichen Flusse Tuonela auf, warf ihm vom Versteck aus eine giftige Schlange an den Hals und als der Held am Schlangenbiss gestorben, kroch dieser Knecht (Kuhhirt) aus dem Rohrdickicht hervor, rannte auf den Toten zu, zog das Schwert von dessen Seite, zerstückte damit den Leib und warf die einzelnen Körperteile in den Fluss. Als Lemminkäinens Mutter die Nachricht vom Tode ihres Sohnes vernommen, folgte sie ihm in die Unterwelt nach, sammelte die Stücke der Leiche mit einem goldnen Rechen, passte die Teile einander an, kittete dieselben mit einem vom Himmel gebrachten Wunderbalsam und zauberte in den Leichnam neues Leben.

Solch ein zerstückter Riese ist auch das Turanentum, dessen finnische, ungarische, mongolische und türkische Stämme, auf Eurasiens weitgestreck-

Stolzen Haupts, auf gradem Wege;
Kämpfest gut, mit Schwert und Bogen,
Doch du hütest nicht die Zunge,
Und im Brüsten, im Verlachen
Findest du nicht deinesgleichen.
Und so bracht' dir der verhöhnte
Feige Knecht dein frühes Ende!
Lauernd auf dem Wege, wirft er
Um den Hals dir eine Schlange
Eklen Leibes, gift'gen Geifers:
Und du stirbst, o Heldenseele!
Als du, Braver, tot da liegest,
Hebt der feige Feind behutsam
Sich empor und rennt auf dich zu,
Tritt die Heldenbrust mit Füssen
Und mit deinem eignen Schwerte
Haut er deinen Leib in Stücke.
Deine Glieder dann, zerschnitten,
Streut er hin in alle Winde.
Östlich liegt dein glühend Herz nun,
Und dein trotzig Haupt im Westen,

tem Festlande zerstreut, kaum etwas von einander wissen. Für die Erweckung dieser Menschenrasse zu einem neuen, politisch-literarisch-künstlerischen Gesamtleben arbeitet in der ungarischen Literatur der Verfasser gegenwärtiger Dichtung seit zwei Jahrzehnten. Sein diesbezügliches Hauptwerk ist die Gedichtsammlung: „Turanische Lieder", welche sagenhafte und geschichtliche Heldengesänge enthält aus der riesengrossen Vergangenheit der turanischen Völker, dann politische Gedichte bezüglich ihrer Gegenwart und Zukunft. Der Band erschien: ungarisch („*Turáni Dalok*") im Verlag des Franklin-Vereins (Budapest, 1910), deutsch („*Turanische Lieder*") in Übersetzung Julius *Lechner's* von der Lech (Budapest, 1914), englisch („*Turanian Songs*") in Übersetzung Gregory A. *Page's*, Mitglieds der Londoner Goethe-Gesellschaft (New-York).

Über die deutsche Ausgabe äussert sich die *Deutsche Literaturzeitung* (Jg. 1915. Nr. 16) folgenderweise: In seinen „Turáni dalok" hat Zempléni das Schönste, Originellste von dem, was die den Magyaren verwandten

Nord und Süd bekam die Arme:
So vergehst du, edler Toter,
Schmuck und Zierde unsrer Mythen,
Sinnbild unsres Skythenschicksals! . . .

Giebts im Himmel, giebts auf Erden
Keinen Balsam, der die Glieder
Lemminkäinens wieder heil macht,
Urals Völker neu verbindet?! . . .
Nur allein der Brudertreue
Schwärmerei vermag zu heilen,
Welche nie ein Hinderniss scheut,
Weder Berg, noch Tal, noch Tod;
Welche deine Glieder sammelt,
Liebend aneinander füget,
Bein zu Bein und Nerv zu Nerve,
Fleisch zu Fleisch und Blut zu Blute.
Teuren Himmelsbalsam bringt sie,
Der ein neues Dasein weckt.
Und dein stockend Blut, es lodert,
Strömet hin von Glied zu Gliede,

Völker an alten Sagen bewahrt haben, zu selbständigen Gedichten verwebt und etwas ungarisch Nationales bieten wollen. Seine Verse führen, wie er sagt, „in vom Weltanfang bis zum Weltenende reichendem Rundbilde finnische, vogul-ostjakische, türkisch-tatarische, babylonische, hunnische und magyarische Heldengestalten der Sage und Geschichte vor, und behandeln manches Thema noch entfernteren Ursprungs". Die Sammlung hat verdient, durch eine deutsche Auswahl-Übersetzung, die Lechner im Originalversmass gibt, Westeuropa bekannt zu werden. Dem Übersetzer ist sicher Formgewandtheit zuzuerkennen; ob er immer den Ton des Originals getroffen hat, scheint uns zweifelhaft. Zu tadeln sind die Druckfehler. — In diesen Tagen scheint es uns zeitgemäss, an die Worte in Z.'s Vorrede zu erinnern, dass die Völker nicht nur eins des andern Schüler, nicht bloss Wettbewerber sind, sondern als ein mit gegenseitiger Vernichtung, dem völligen Untergang der einen oder andern Rasse drohendes Verhängnis einander gegenüberstehen, wenn sie sich nicht rechtzeitig verstehen lernen. *M. B.*

Aus ists mit dem bösen Zauber,
Und es heilt der Schlangenbiss.
Wie ein Traum vergeht die Trauer,
Du erneust den Kampf auf Erden! . . .

Neigen muss sich Blut zu Blute,
Fleisch zu Fleische, Nerv zu Nerve!
Flohn auch Tausende von Jahren,
Nimmer werden wir zu Fremden!
Unsrer Liebe Wunderbalsam
Weckt aufs neu zu neuem Leben
Jenen Riesen alter Zeiten,
Jene blüh'nde Welt der Skythen! . . .

Aus dem Ungarischen: *Max Bujdossy.*

SZEMLE

RADISICS JENŐ „Elegáns megjelenésű, kitünő modorú ember volt, igazi európai" mondták reá sokan, azzal a fölületességgel, amivel bármilyen hasonló külsejü emberről szólnának.

Igazi európai volt — mondhatjuk mi is, akik ismertük és becsülni tanultuk benne azt, hogy külső megjelenése az ő európai széles látókörének, kiválóan csiszolt ízlésének csak természetes járuléka volt.

Mikor az Iparművészeti Múzeumba került, ezzel a veleszületett jóizléssel s élesen látó szemmel együtt végig frissnek maradt felfogóképességet hozott ide magával. E tulajdonságai segítségével folyton bővítve szakismeretét, mindvégig elfogulatlan tudott maradni. És mert nemzetközi műveltségű volt, nagy összehasonlító anyagával annál könnyebben felismerte régiségeinkben a sajátszerűen magyart.

Emlékét az Iparművészeti Múzeumon kivül, melynek kifejlesztése és *fölépítése* életének főműve lett, számos más tudományos és művészeti intézmény fogja megőrizni, de megőrzi mély tudásról tanuskodó irodalmi működése is. Munkái a magyar művelődéstörténetnek mindenkor becses forrásai lesznek.

Korán felismerte és méltányolta a Kelet műveltségi körével való kapcsolataink fontosságát, mint a múzeumában rendezett pompás keletázsiai kiállítások bizonyították. Egyesületünk benne olyan értékes tagját gyászolja, akinek *közreműködéséhez* még sok, nagyon sok reményt fűzött. *Z. I.*

A budapesti kereskedelmi kikötő. — Havass Rezső dr., udv. tan., alelnökünk, aki e kikötő lelkes szószólója, december 6-án újból interpellált kérdésében, kívánva: adjon a polgármester felvilágosítást a munka állásáról, amely igen lassan halad. Tudvalevő, hogy a Dunakonferencián nem tudtuk Budapestnek határozatilag az őt megillető helyet kivívni. Annál fontosabb ma, hogy minden erőnkkel arra törekedjünk, hogy a békekötés pillanatára a kereskedelmi vonzás kérdésében útvonalaink és emporiumunk használhatóvá tételével fait accompli-t teremtsünk. Ez a háború nagyrészben a keleti útvonalakért folyik. Budapest ezeknek első nyugati osztó emporiuma lehet, — fekvésénél fogva kell, hogy legyen — ha erősen és tettekkel akarjuk. És pedig szellemiekben és anyagiakban egyaránt. Ezért kell itt, bármily áldozatok árán, mindent megteremtenünk — könyvtárakat és tudományos intézeteket, úgy mint rakodókat és árúcsarnokokat —, hogy Kelet és Nyugat itt a legkényelmesebben cserélhesse ki javait. *T. P.*

TÁRSASÁGI ÜGYEK

A Turáni Társaság 1916. évi május hó 2-án tartotta alakuló ülését a Magyar Tudományos Akadémia üléstermében, több mint 60 tag jelenlétében. Teleki Pál gróf elnök kifejtette, hogy a társaságnak a világháború folytán nagyobb és erősebb szervezetté való átalakítása vált szükségessé. A közgyűlés egyhangúlag elfogadta az új szervezet: a „Magy. Keleti Kultúrközpont" alapszabályait s megválasztotta *elnökévé* Széchényi Béla grófot, *társelnökökké* Berzeviczy Albert dr.-t, Cholnoky Jenő dr.-t, Kazy József bárót, Klebelsberg Kunó gróf dr.-t, Lóczy Lajos dr.-t, Thallóczy Lajos dr.-t és Vargha Gyula dr.-t; *alelnökökké*: Bánffy Miklós gróf dr.-t, Csánki Dezső dr.-t, Déchy Mór dr.-t, Erődi Béla dr.-t, Esterházy Móric grófot, Goldziher Ignác dr.-t, Havass Rezső dr.-t, Hegedüs Loránt dr.-t, Paikert Alajos dr.-t, Pekár Gyula dr.-t, Teleki Pál gróf dr.-t és Vojnits Sándor bárót.

Az így megalakult Magyar Keleti Kultúrközpont (Turáni Társaság) közgyűlését *Széchenyi* Béla nyitotta meg. *Balkányi* Kálmán a Magyar Keleti Gazdasági Központ nevében üdvözölte az új alakulatot s bejelentette a gazdasági központ hozzájárulását egy nagy „keleti szövetség" megalkotásához,

melynek elnökeivé *Andrássy* Gyula gróf, *Apponyi* Albert gróf, *Bárczy* István dr., *Berzeviczy* Albert dr., *Burián* István báró, *Chorin* Ferencz dr., *Ghillány* Imre báró, *Harkányi* János báró, *Jankovich* Béla dr., *Matlekovits* Sándor, *Nagy* Ferencz dr., *Pallavicini* János őrgróf, *Sándor* Pál, *Skerlecz* Iván báró, *Tisza* István gróf és *Wekerle* Sándor megválasztattak.

A színtén most választott *elnöki tanács* a közgyűlés után azonnal megtartotta első ülését. Ebben megválasztotta a *munkabizottságot Bánffy* Miklós gróf, *Pekár* Gyula dr. és *Teleki* Pál gróf dr. alelnökökből, úgyszintén a szakosztályokat, és pedig:

1. a *folyóirat- és könyvkiadó-szakosztályt Bánffy* Miklós gróf, *Benisch* Artur dr,, *Csánki* Dezső dr., *Farkas* Pál dr., *Gorka* Sándor dr., *Heinrich* Gusztáv dr., *Herczeg* Ferenc, *Paikert* Alajos dr., *Pekár* Gyula dr., *Prinz* Gyula dr., *Réz* Mihály dr., *Szily* Kálmán dr., *Teleki* Pál gróf dr., *Vikár* Béla és *Zemplényi* Árpád tagokból;

2. a *föld- és természettudományi szakosztályt Almásy* György dr., *Bornemisza* Gyula báró, *Cholnoky* Jenő dr., *Déchy* Mór dr., *Degen* Árpád dr., *Havass* Rezső dr., *Horváth* Géza dr., *Inkey* Béla, *Kormos* Tivadar dr., *Lakos* Béla dr., *Lóczy* Lajos dr., *Méhely* Lajos dr., *Milleker* Rezső dr., *Nopcsa* Ferenc dr., *Papp* Károly dr., *Prinz* Gyula dr., *Schafarzik* Ferenc dr., *Tímkó* Imre és *Túzson* János dr. tagokkal;

3. az *oktatás- és neveléstigyi szakosztályt Bárdossy* Antal, *Benisch* Artur dr., *Csűrös* Ferenc dr., *Dubrovszky* Róbert dr., *Erődi* Béla dr., *Eszterházy* Jenő dr., *Jancsó* Benedek dr., *Kollányi* Ferenc dr., *Magyary* Zoltán dr., *Morlin* Emil dr., *Neményi* Imre dr., *Péterffy* Lajos dr., *Schack* Béla, *Tóth* Lajos dr., *Vig* Albert dr., *Wildner* Ödön dr. és *Zsedényi* Béla dr. tagokból;

4. a *nyelvészeti és néprajzi szakosztályt* Barátosi *Balogh* Benedek, *Bartucz* Lajos dr., *Erődi* Béla dr., *Goldziher* Ignác dr., *Gombocz* Zoltán dr., *Györffy* István dr., *Kunos* Ignác dr. *Lenhossék* Mihály dr., *Mészáros* Gyula dr., *Munkácsi* Bernát dr., *Németh* Gyula dr., *Paikert* Alajos dr., *Pröhle* Vilmos dr., *Sebestyén* Gyula dr., *Strausz* Adolf, *Szegedy* Rezső dr., *Vikár* Béla és *Vincze* Frigyes dr. tagokból;

5. a *történelmi és régészeti szakosztályt Csánki* Dezső dr., *Heckler* Antal dr., *Hodinka* Antal dr., *Márki* Sándor dr., *Miskolczy* Jenő, *Pósta* Béla dr., *Tagányi* Károly dr., *Takáts* Sándor dr., felvinczi *Takács* Zoltán dr. és *Thallóczy* Lajos dr. tagokból;

6. a *művészeti szakosztályt Alpár* Ignác, *Bánffy* Miklós gróf, *Huszka* József, *Kertész* Róbert, *Koós* Károly, *Petrovich* Elek dr., *Radisich* Jenő dr., *Sváb* Károly és *Vágó* Pál tagokból;

7. a *propaganda-szakosztályt Bánffy* Miklós gróf, *Bethlen* István gróf, *Farkas* Pál dr., *Hegedűs* Lóránt dr., *Lánczy* Leó, *Nagy* Emil dr., *Paikert* Alajos dr., *Pásztor* Árpád, *Pözel* Tibor dr., *Rakovszky* Béla és *Széchényi* Viktor gróf tagokból; végül

8. a *közművelődési szakosztályt Dessewffy* Emil gróf, *Gaál* Jenő dr., *Gerenday* György dr., *Jekelfalussy* Zoltán, *Kunos* Ignác dr., *Libits* Adolf, *Paikert* Alajos dr., *Radisics* György dr., *Rákosi* Jenő, *Vay* Péter gróf és *Zichy* Tivadar gróf tagokból.

Megválasztotta még az elnöki tanács a társaság igazgatóját *Benisch* Artur dr. és titkárát *Marzsó* Lajos személyében.

Az elnöki tanács 1916 június hó 23-án tartott ülésén elfogadta a pénzügyi, valamint a szakosztályi ügyrendet. Tagjaink ezeket az alapszabályokkal együtt kapják meg. Ugyanekkor megválasztotta még a pénzügyi bizottságot, melynek tagjai lettek: barátosi *Balogh* Benedek, *Dömötör* László dr., *Hegedüs* Loránt dr., *Tóth* Béla dr., egressi *Nagy* Sándor és *Rüblein* Richárd.

A munkabizottság minden pénteken tartott ülést, melyen a társaság folyóügyei nyertek elintézést. A munkabizottságba képviselőiket küldték ki az illetékes minisztériumok, és pedig a vallás- és közoktatásügyi minisztérium: *Tóth* Lajos min. tanácsost, a kereskedelemügyi minisztérium: *Vig* Albert iparoktatásügyi főigazgatót, a földmívelésügyi minisztérium: *Zsedényi* Béla dr. min. tanácsost és *Eszterházy* Jenő min. o.-tanácsost. Meghivattak állandó bizottsági tagokul: Péterffy Lajos min. tan., Erődi Béla dr. és Paikert Alajos dr. elnökségi tanácstagok. Pekár Gyula dr. alelnök az elnökhelyettesi funkciók végzésével bizatott meg. *Vikár* Béla akad. tagot szerkesztőül választották.

A szakosztályok közül megalakultak:

1. *a folyóirat- és könyvkiadó szakosztály*, elnök *Pekár* Gyula dr.;
2. *a közoktatásügyi szakosztály*, elnök *Teleki* Pál gróf;
3. *a föld- és természetrajzi szakosztály*, elnök *Dégen* Árpád;
4. *a néprajzi és nyelvészeti szakosztály*, elnök *Pekár* Gyula dr., alelnökök *Sebestyén* Gyula dr. és *Pröhle* Vilmos dr., jegyző *Bartucz* Lajos dr.;
5. *a művészeti szakosztály*, elnök *Radisich* Jenő dr., állandó előadó *Lechner* Gyula dr.

A szakosztályok érdemleges szaküléseket is tartottak s ezeknek határozatait a munkabizottság elé terjesztették.

A pénzügyi bizottság november hó 10-én tartotta alakuló ülését. Elnökévé *Gaál* Jenő dr. főrendházi tagot választotta meg. Tagjai: *Balogh* Benedek, *Dömötör* László dr., *Hegedüs* Loránt dr. és *Tóth* Béla dr. A kultuszminisztérium részéről: egressi *Nagy* Sándor és *Rüblein* Richárd számvevőségi aligazgatók.

A pénzügyi bizottság több érdemleges ülésen letárgyalta a költségvetést, melyet elfogadás végett a munkabizottság elé terjesztett.

A Magyar Keleti Kultúrközpont (Turáni Társaság) céljának megfelelően turáni tárgyú előadások rendezését határozta el. Ezt a turáni ciklust Pekár Gyula dr. elnökhelyettes nyitotta meg lelkes szavakkal 1916. évi november hó 17-én a Nemzeti Múzeum dísztermében, előkelő és nagyszámú közönség jelenlétében. (L. jelen számunk élén.) A megnyitó után *Vay* Péter gróf pápai protonotárius: A közelebbi Keletről, Budapest—Bagdad között címen tartott ismeretterjesztő előadást.

□ □ □

JELEN SZÁMUNK 4½ ÍVRE TERJED. ILY TERJEDELEMBEN FOGJUK KIADNI FOLYÓIRATUNKAT A HÁBORÚ UTÁN. ADDIG HAVONKINT KB. 3 ÍVEN. A SZERK.

VICTOR HORNYÁNSZKY

IMPRIMERIE DE LA COUR IMPÉRIALE ET ROYALE

BUDAPEST, V., PALAIS DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES. ❦❦❦ FONDÉE EN 1863.

Se recommande spécialement pour publications illustrées et pour l'édition de ::: revues en langues étrangères. :::

Ausführung von Buchdruck-Arbeiten und illustrierten Werken, Zeitschriften etc. in ::: erstklassiger Ausstattung. :::

Elvállalja elsőrangú kivitelben illusztrált művek, idegennyelvű folyóiratok könyv- ::: nyomdai sokszorosítását. :::

VIKÁR BÉLA:

KULLERVO ÉNEKEI.

A Kisfaludy-Társaság által a Széher Árpád-díjjal jutalmazott műfordítás, finnből.
Gallén-Kallela Axel világhírű finn művész képeivel.

Bibliophil kiadás.

Ára 5 kor. Hornyánszky Viktor, Budapest.

KELETRE MAGYAR! TANULJUNK TÖRÖKÜL!

A török nyelvre szükségünk van. A török nyelv utat nyit nekünk a messze Keletre. A török nyelv lehetővé teszi a magyar kultura, a magyar ipar, a magyar kereskedelem térfoglalását a Balkánon, Kis-Ázsiában, Perzsiában, Afrikában.

تورک دیلی

TÖRÖK NYELVKÖNYV

jelent meg végre magyar nyelven. Lehetővé vált tehát a könnyű és gyors nyelvtanulás. Dr. **Kunos Ignácz**, a kiváló orientalista minden tudásának, évtizedes tapasztalatainak latbavetésével írta. Két kötetben teljes kiképzést nyújt a török nyelvben. Az első kötetben a török életet, erkölcsöket és szokásokat ismerteti, a második kötetben a török beszédet és a török írást, fogalmazást, levelezést stb. tanítja s a török kereskedelmet, ipart és üzleti életet ismerteti. Minthogy magyar tudós munkája, a magyar gondolkodás és nyelvhasználat szempontjából az elérhető legnagyobb könnyedséget nyujtja.

Magyarok! Turániak! Tanuljatok törökül,
hogy megteremtsétek Magyarország szellemi és gazdasági Kapcsolatát a testvér török néppel.

Az első kötet ára . . . . . 3.60 korona.
A második kötet ára . . . . . 4.— korona.

Az „ATHENAEUM" kiadásában jelent meg.

Megrendelhető: az „Athenaeum" Könyvkiadóhivatalában, Budapest, VII., Erzsébet-körut 7, és bármely Könyvkereskedésben.

A Vörös Félhold javára.

TÁBORTÜZEK

Vikár Béla műfordításai német költőkből.

Schiller, Hauff, Uhland, Schneckenburger, Detlev v. Liliencron, R. Dehmel, G. Hauptmann, Leonhardt, Adellt stb.

A német hazafias költészet gyöngyei.

A borítékrajz Grünwald Klára műve.

!! Amateur-kiadás !!

Grill-féle cs. és kir. udv. könyvkereskedés.

Ára 1 korona 50 fillér.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdája, Budapest.

1917 FEBRUÁR 2. SZÁM

TURÁN

A MAGYAR KELETI KULTÚRKÖZPONT (TURÁNI TÁRSASÁG) ÉRTESÍTŐJE

ثوران

MEGJELENIK HAVONKÉNT

SZERKESZTI:

VIKÁR BÉLA,

a M. Tud. Akadémia, a helsingforsi Finn Irodalmi Társaság és a Finn-Ugor Társaság l. tagja.

TARTALOM:

Herczeg Ferenc: Turáni mese. — Conte touranien.

Dr. Cholnoky Jenő: A magyar medence kapcsolata a Balkánnal. — Die Verbindung des ungarischen Beckens mit dem Balkan.

Rohonyi Gyula: A bolgárokról. — Les bulgares. (Második közlemény.)

Donner Gyula: Gazdasági kultúrmunka Törökországban. — L'oeuvre de culture économique en Turquie.

Dr. Balabanoff Sándor: Boteff, a bolgár ifjúság hőse. — Boteff, le héros de la jeunesse bulgare.

Kisebb közlések: Sebők Imre, Burját lóáldozat. — Pferdeopfer bei de Burjäten.

Ismertetések: Prinz Gyulá-tól, T. P.-tól, V. B.-tól.

Tárca: Vikár Béla, Avar népköltés. **George Vikár:** Csongor et Tünde, musique de Léon Weiner.

Szemle (Voir les suppléments).

Társasági ügyek.

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Főherceg Sándor-tér 3.

ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 12 KOR., EGYES SZÁM ÁRA 1.50 KOR.

Pénzküldemények: KERESKEDELMI BANK, V., Fürdő-utca 3. (Keleti Kultúrközpont).

A TURÁN

MUNKATÁRSAI:

AHMED HIKMET bey, dr. ALMÁSY GYÖRGY, gróf BÁNFFY MIKLÓS, dr. CHOLNOKY JENŐ, dr. CSÁNKI DEZSŐ, dr. ERŐDI BÉLA, dr. GOLDZIHER IGNÁC, dr. GOMBOCZ ZOLTÁN, dr. HAVASS REZSŐ, dr. HEGEDÜS LORÁNT, dr. KMOSKÓ MIHÁLY, dr. LÓCZY LAJOS, dr. MÁRKI SÁNDOR, dr. MÉSZÁROS GYULA, dr. MILLEKER REZSŐ, dr NÉMETH GYULA, dr. báró NOPCSA FERENC, dr. PAIKERT ALAJOS, dr. PEKÁR GYULA, dr. PÓSTA BÉLA, dr. PRINZ GYULA, dr. PRÖHLE VILMOS, RESID SZÁFVET bey, dr. SEBESTYÉN GYULA, dr. SZINNYEI JÓZSEF, dr. F. TAKÁCS ZOLTÁN, dr. gróf TELEKI PÁL, dr. VARGHA GYULA, ZEMPLÉNI ÁRPÁD.

FOLYÓIRAT- ÉS KÖNYVKIADÓ-SZAKOSZTÁLY:

dr. gróf Bánffy Miklós, dr. Benisch Artur, dr. Csánki Dezső, dr. Farkas Pál, dr. Gorka Sándor, dr. Heinrich Gusztáv, Herczeg Ferenc, dr. Paikert Alajos, dr. Pekár Gyula, dr. Prinz Gyula, dr. Réz Mihály, dr. Szily Kálmán, dr. gróf Teleki Pál, Vikár Béla és Zempléni Árpád.

KÉZIRATAINK:

Rohonyi Gyula v. b. t. t.: A bolgárokról (harmadik közlemény).
dr. Milleker Rezső: Kis-Ázsia rézkincse.
dr. Szádeczky-Kardoss Lajos: Kaukázusi magyar-rokon népekről.
dr. M. Kovács Jenő: Gazdasági megfigyelések a Kaukázusban.
dr. Márki Sándor: Rákóczi és a török diplomácia.
dr. Horváth Béla: Klasszikus földön a XX. században.
dr. Pósta Béla: A moszlim művészet hatásának példái Erdélyben (képekkel).
dr. Galgóczy János: A sumir nyelvrokonság ügyéhez.
dr. Varga Zsigmond: Az ókor keleti népeinek művelődéstörténetéhez.
Toperczer Ákosné: Shambala (emlékezések K. Csoma Sándorra).
Zempléni Árpád: Das Reich Tschinimatschin (műfordítás Bujdossy-tól).
dr. Fodor Ferenc: A turáni államok jövője.
gróf Zichy István: A honfoglaláskori tegez és keleti kapcsolatai (képekkel).
Vámbéry Á.: A mohamedánok ébredése Ázsiában.
Vikár B.: Nuradin Pridon országa (műfordítás grúzból). Zichy Mihály képeivel. Avar-magyar kapcsolatok stb. stb.
dr. Marczali Henrik: A jövő történetírás föladatai.
dr. báró Nopcsa Ferenc: Adalékok Északalbánia népességi statisztikájához.
Ahmed Hikmet bey: Roustaveli.
dr. Kúnos Ignác: Tatár népköltés.
dr. Melich János: A bolgárok régi nyelvéről.
Huszka József: Hún-magyar fülbevalók, mint a magyar ősvallás tárgyi bizonyítékai. — A papirus a magyar ornamentikában (mint a másvilági élet jelképe).

HIRDETÉSEINK: A félhasábos nonpareille sor 50 fill. Hirdetéseket fölvesz a kiadóhivatal: Hornyánszky Viktor, V., Akadémia palotája.

ANNONCEN: Die zweispaltige Nonp.-Zeile oder der entsprechende Raum kostet 50 H. Annoncen-Expedition beim Verleger Viktor Hornyánszky, Budapest, V., Palais der Akademie der Wissenschaften.

SAÏD BEY.

Voir: Szemle, 115.

TURÁNI MESE.

Írta: HERCZEG FERENC.

A mesék bíborszínű korában élt a *puszták nagyasszonya*.

Királyi sátra ott tornyosult a turáni rónaság hullámzó fűtengerében.

Fenséges volt, titokzatos és félelmetes volt, mint maga a népek ősanyja, a szent Ázsia.

Két fia volt a pusztai asszonynak. *Egy* vérből való *két* oroszlánkölyök. A *Magyar* s a *Török*.

Midőn betelt az idő, — miként a mesékben szokás — édesszülejük egy-egy acélkardot adott a fiúk kezébe s útjokra bocsátotta őket.

De a nagyasszony megfeledkezett róla, hogy megáldja a fiait.

És ment a két pusztai kalandor, *más-más* úton *egy* közös cél felé. Céljuk: a préda s a dicsőség. Prédára s dicsőségre szomjasan törtettek Nyugat felé, hol aranykupolás városok ragyogtak. S amerre mentek, a lovuk patkója alatt megremegett a föld.

Amerre mentek, arcra borultak a nemzetek és hollóseregek vonultak a kitüzesedett égen.

*

Egy borús napon Turán két fia szembe találkozott a Kelet kapujában.

És mivel nem kisérte őket a szülei áldás, nem ismerték meg egymás arcán a rokon vonásokat. Ellenségnek nézték egymást és szilaj oroszlánkölykök módjára csaptak össze.

Mily szörnyű tusa volt!

A Kárpátoktól a Balkánig égő városok füstfelhői gomolyogtak.

A testvérnépek egymás vérében fürödtek és hegyeket raktak egymás teteméből.

A lantosok belefáradtak a csataénekekbe, csak a török és a magyar anyák nem fáradtak bele a könnyhullajtásba.

A kisebbik fivér vérzett el elsőnek.

A Magyar.

Csonka kardja kihullott kezéből. Fényes koronája legördült fejéről. Ő maga aléltan roskadt a véres rabságba.

De a török hódító sem örült a dicsőségének.

Szívét elperzselte, vérét kiszárította a harci düh. Beteg oroszlánként bujt meg barlangjában és bús álmokat szőtt elmult dicső ifjúságáról.

*

A maga gyöngeségének rabbilincseit viselve álmodott sokáig a magyar és a török.

Európa két legbúsabb nemzete.

Szörnyű szégyenükben megeredtek a könnyeik, a fájdalom lemosta szemükről a hályogot és ekkor megint egymásra ismert Turán két fia.

Egymás felé nyujtották erőtlen kezüket és bánatos örömmel nevezték egymást *testvér*-nek.

Eddig a turáni mese.

Az egymást irtó testvérnépek meséje.

*

És most halljátok a *valóságot!*

A valóságot, amely mesésebb minden mesénél.

A valóság sötét hópusztákból tör elő és nyüzsgő farkascsorda képében rohanja meg az alélt testvérpárt.

A *Halál*, gyémántkoronával a koponyáján, előrekorbácsolja éhes hadait.

Üvöltésük már fölveri a Kárpátok szent csendjét... Hallod? Sunyi morgással kerülgetik már Sztambul aranykapuját . . .

A két testvér fölriad.

És íme: boldog csoda történt! Karjukról lehull a bilincs. Izmaikban acél erő feszül. Szívükben ifjú bátorság lángol.

*

Folyik a nagy csata.

Germán lovagok és turáni vitézek vasfalba nőve verik vissza a Sötétség támadó démonjait.

Újból fölrikolt a magyar s a török csatakiáltás — Európa hallja! — s német vasemberek ujjongva válaszolnak reá.

Előre testvérek! *Egymással, egymásért!* A turáni átok megtörött.

Az Igazság Istene, akit valamennyien imádtok, legyen bár Isten vagy Allah a neve, az Igazság Istene megáldotta szeplőtlen zászlóitokat.

Karddal a kezetekben védjétek meg Turán ősi dicsőségét. Karddal a kezetekben törjetek utat egy ifjú jövendő tündöklő hegycsúcsai felé!

Conte touranien, par *François Herczeg*. — La grande Reine de Touran avait deux fils: le Hongrois et le Turc. Lorsqu'ils se préparèrent à quitter leur patrie et aller chercher la proie et la gloire, leur mère remit à chacun un sabre d'acier, mais oublia de les bénir. Les deux aventuriers partirent et partout où ils passaient, le sol tremblait et les nations se prosternaient. Un jour ils se rencontrèrent à la Porte de l'Orient, mais, dépourvue de la bénédiction maternelle, ils ne se reconnurent pas et un combat acharné s'engagea entre les deux frères, combat sanglant, dans lequel les deux peuples s'entretuèrent et accumulèrent des monts de cadavres. Ils se sont humiliés et affaiblis l'un l'autre. Leur état fut bien triste à tous deux, et ils se mirent tous deux à pleurer. Les larmes lavèrent la cataracte de leurs yeux, ils se reconnurent enfin et se tendirent la main. — Et voilà la grande bataille qui sévit. Des chevaliers germaniques et des preux touraniens formant un mur de fer repoussent les démons des Ténèbres. De nouveau retentit le cri de guerre hongrois et turc — l'Europe l'entend, et les hommes de fer allemands y répondent transportés de joie. — En avant, frères! L'un avec l'autre, l'un pour l'autre! La malédiction touranienne est rompue!

A MAGYAR MEDENCE KAPCSOLATA A BALKÁNNAL.

Írta: Dr. CHOLNOKY JENŐ.

A Balkán-félszigetnek meglehetősen szétdarabolt földrajzi képével szemben a magyar medence oly egységes és olyan domináló helyzetben fekszik, hogy a magyar medence, gazdasági életének fejlődése esetében, okvetetlenül domináló szerepet fog vinni a Balkán gazdasági életében is. Ez a természetes, ezt parancsolják a földrajzi tényezők s ennek a fejlesztése a legfontosabb, mindent felülmúló gazdaságpolitikai föladat. Remélhető, hogy az a sok évszázadon át tartó bizonytalanság, amelyben a balkáni területek politikai helyzete lebegett, a háború szerencsés befejezésével végleg meg fog szűnni s egy-két jóravaló és nagyra hivatott nép kezében olyan szép jövő elé tekint, amilyenben a középkor eleje és az ókor óta nem volt része.

A Balkán-félszigeten túl, Kis-Ázsiában, Szíriában és Mezopotámiában szintén új élet hajnala dereng. Ez a vidék Elő-Ázsia, mely az ókorban és az arabok uralma alatt olyan világraszóló jelentőségű s olyan fölényes gazdasági és hatalmi centrum volt, ismét nagy erők, nagy gazdaság, nagy hatalom országa lehet. Minden jel arra vall, hogy a hanyagságával és nemtörődömségével mindent elpusztító, régi török uralomnak vége van s helyette új, az európai műveltséghez hozzásimult török uralom kezdődik.

Alig van a földnek még egy olyan helye, ahol nagyobbarányú gazdasági tevékenység és jólét fejlődhetnék ki, mint éppen Elő-Ázsiában. Közép-Európának valóságos Indiája lehet ez, sőt ha figyelembe vesszük, hogy nincs úgy túlnépesedve, mint India, bizonyos tekintetben még kedvezőbbnek mondhatjuk. A Közép-Európa kifejezést rendes használata értelmében említettem; de meg kell jegyeznünk, hogy geográfiai szempontból egyedül a magyar

medence érdemli meg a Közép-Európa elnevezést, ennek a kérdésnek feszegetése azonban most nem tartozik ide.

A magyar medence tehát a közelebbi Kelettel — a Balkánnal és Elő-Ázsiával — szemben olyan előnyös helyzetben van, hogy ezt a helyzetet kihasználatlanul hagyni annyi volna, mint hazánk természetes fejlődését nem mozdítani elő, tehát a legoktalanabb és legkárosabb politika, amit csak elképzelhetünk.

A mai viszonyok közt a gazdasági élet tudatos fejlesztésének legfontosabb eszközei a jó közlekedőutak. Lehetőleg gyorsan, olcsón és biztosan kell a forgalomnak lebonyolódnia s különösen az árúk versenyképességét a rövid és így olcsó szállítóutak létesítésével kell növelni.

Rendkívül szerencsés körülmény, hogy a magyar medence dél felé benyúlik a Balkán hegyei közé, s a félszigetnek jókora része állandóan a magyar medencére van utalva. Az a rész t. i., amelyikről a folyók a Dunába sietnek. Ennek a területnek egy része: Bosznia, állandóan a magyar medencéhez van politikailag is csatolva, de Szerbiát is, legalább gazdasági érdekei szempontjából, okvetetlenül ide kell csatolni. A legfontosabb dolog azonban az a szerencsés helyzet, hogy éppen a Balkán-félsziget középvonalán széles és mély öböl nyúlik be a félsziget hegyei közé. A Morava völgye egészen Nisig szinte tátongó rés, amelyen keresztül a magyar medence alföldi jellegű élete egész a Balkán mélyéig nyúlik be.

Ez az a fontos kapu, az a nagyszerű rés, amelyen át a magyar medence a közelebbi Keletet magához kapcsolhatja. Tudjuk, hogy a Morava széles völgyén fölfelé a Nisava völgyébe jutunk s ezen át föl Szófiához. A Nisava völgye is azt a nevezetes hegyszerkezeti vonalat követi, amely elválasztja a Balkánhegység láncát a balkáni őshegység tájképeitől. A Nisava völgyén fölfelé vízválasztóra jutunk, de könnyen átkapaszkodik rajta a vasút, mert hisz ugyanabban a hegyszerkezeti mélyedésben maradunk. Szófia igen érdekes helyen van. Az Iszker-folyó a balkáni őshegyek közt ered s átvágva a Balkán láncait, a Dunába folyik. Így tehát az a kis medence, amelyben Szófia fekszik, elkülönül a Nisava—Morava völgyétől is, meg a Marica völgyétől is. Szófiától délkeletre ugyanis megint vízválasztóra jutunk, az Iszker és a Marica vízválasztójára, az úgynevezett Trajanus-kapuhoz s

ezen át a kelet-rumélíai medencébe Plovdív (Filippopolisz), majd még tovább Edirne (Drinápoly) környékére. Onnan pedig már csak egy ugrás Sztambul, a Boszporusz és Kis-Ázsia.

Végtelenül fontos ez az átjáró nekünk. Igazi rés, keresztülvágja az egész Balkán-félszigetet s Görögország kivételével a félsziget valamennyi különálló medencéjével könnyen és logikusan kapcsolatba hozható. A jövő világkereskedelmének egyik legfontosabb, legkényelmesebb és legforgalmasabb közlekedőútja ez. Az volt már igen régi történelmi időkben is; ezen az úton érintkezett Bizancium az Árpádok birodalmával, ezen törtek elő a törökök, hogy a Morava-kapun át hazánkat elárasszák. Ennek az útnak védelmezője volt Nándorfehérvár meg Szemendria stb.

Az aldunai út nehézségei miatt ez az oldalátjáró lényegesen jelentékenyebb volt mindig s annak kell lennie jövőre is, talán még sokkal inkább. Az aldunai, a vöröstoronyi és a tömösi nagy kereskedelmi utak a Havas-Alföldre és Dél-Oroszországra vitték át Közép-Európa kereskedelmét, de a közelebbi Keletnek nem ezek, hanem a Morava-kapu volt az igazi útja, tehát az, amely Szófián át vezetett.

Ennek a kapunak jelentőségét alig lehet kellőképen kiemelni. A tengeri utak Szuezi-csatornája vagy Gibraltárja, az Alpok Szent-Gotthard hágója, a Pireneusok Col de la Perche hágója hasonlítható hozzá. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy a magyar medence és a magyar medencén át a közelebbi kelettel érintkező európai országok legfontosabb országútjai itt futnak össze, hogy együttesen nyomuljanak be a Balkánra. Itt jártak át a keleti-expressz gyorsvonatai s minden európai posta és kereskedelem, amely nem mehetett a tengeri úton, itt járt keresztül Sztambul felé.

Talán naponkint láthattuk keresztülrobogni hazánkon ezt a keleti-expresszt s nem gondoltunk arra, hogy azok a fényes, nagy hálókocsis és étkezőkocsis gyorsvonatok olyan üzletembereket hoznak és visznek, akik a mi orrunk elől igyekeznek elkaparintani a közelebbi Keletet. A vonatokon csak elvétve lehetett magyar szót hallani, s a mi hazánk egyszerűen kellemetlen útmeghosszabbító volt, unalmas síkság, amelyen a vonatnak keresztül kell robogni, hogy Kelet kapujához juthasson. Tömérdek árú jött-ment ezen az úton; a mi hazánk csak alkalmatlan árdrágító, úthosszabító föld-

terület volt és meglehetősen méla és tétlen szemlélője mindennek. Az a vonat valami idegen nagyszerűség volt, arrogáns „Nyugat", amely csak éppen köszönt a mi országunkban, mintha valami nagy úr menne keresztül a „Kelet" előszobáján.

Ki kell már egyszer vetkőznünk az üres, a tétlen előszoba szerepéből s magunknak kell a legfontosabb szállítónak és fogyasztónak, meg a legszemfülesebb kereskedőnek lenni a közelebbi Kelettel szemben!

Okvetlenül oda kell terelnünk legfontosabb útvonalainkat a Morava-kapuhoz. Miként Britanniának Liverpool és London, Németországnak Hamburg az a kapuja, amelyen át fogyasztóival és termelőivel érintkezik, azonképen nekünk a tengeren Fiume legyen a földközi-tengeri kapunk és a Morava-völgy a szárazföldi kapunk. Mintha nagy tengeri kikötő volna ott valahol Bázias, vagy Pancsova táján, hatalmas úthálózat gyűjtőpontja, nagyszerű átkelőhely a Dunán s aztán következnék az út Szófia—Sztambul—Bagdad felé!

Ebbe a csomópontba belefutnak azok az utak is, amelyek már Belgrádon át ugyanebből a célból vezettek kelet felé. Az egyik a Duna vízi útja, a másik a Budapest—Zimony—Belgrád vasutvonal. Belgrád azonban nem lehet a gyűjtőpont, nem lehet a magyar medence legnagyobb részének „porta orientalisa". Nem lehet ez Orsova sem, mert félrevezet bennünket mindkettő. Az egyenes, a legrövidebb út egyesegyedül a Morava-völgy nyílásával szemben, a Duna magyar partján kínálkozik. Az alföldi út és vasúthálózat nem csomósodhatik Belgrádban, mert ez kerülő, s ok nélkül hegyek közé vezet. Oldalt kell hagynunk ezt a helyet, mint csak részletcsomópontot, az igazi csomópontnak csak gyűjtőállomását.

Eddig ez a csomózás ki nem fejlődhetett, mert Nyugat- és Észak-Európára nézve természetesebb volt a belgrádi átkelés. De a magyar medencére nézve nem ez a természetes. Ott kell valahol nagy hidat építenünk a Dunán keresztül, a Morava-völgy nyílása előtt, ahol már a Tisza, Duna, Dráva, Száva mind együtt van s egyetlen híddal valamennyinek a vize keresztezhető. Ezen a hídon át közlekedjék a magyar medence a közelebbi Kelettel. Világkereskedelmi, kiviteli és behozatali állomás fejlődik ott, hatalmas emporium, mintha fontos tengeri kikötőnk volna.

Az Arad—Temesvár—Báziás vasútvonal a magyar medence keleti forgalmának a törzsútja. Ezt okvetetlenül fővonalként kell végigvezetni az egész medencén több ágban. Az első hozzácsatlakozó ág az erdélyi, Piskin át, tehát a Maros völgyében. A második Nagyváradról irányuljon ide. Sajnos, nincs helyes összeköttetésünk Nagyvárad és Arad közt. Nagy mulasztás ez, okvetetlenül segíteni kell rajta. Nagyvárad felveszi a Királyhágó nevezetes útvonalát, szükséges már ebből a szempontból is egyenes közvetlen csatlakozás a Morava-völgyi útvonalhoz. Elsőrendű fővonallá kell tehát kiépíteni a Nagyvárad—Arad—Temesvár—Báziás vonalat, kettős sínpárral, tágas, kényelmes állomásokkal, rendezőpálya-udvarokkal.

De Nagyvárad van hivatva felvenni az Alföld északi részeinek s a hozzá csatlakozó északi hegyvidékeknek a forgalmát is. Nevezetes, elsőrendű útvonal legyen a Nagyvárad—Debrecen—Csap—Lemberg és a Nagyvárad—Debrecen—Nyíregyháza—Miskolc—Kassa vonal is. Ha valaki ma Miskolcról Aradra akar utazni, kénytelen Budapesten át kerülni; holott Nyíregyházán, Debrecenen, Nagyváradon és Békéscsabán át majdnem egyenes út vezethetné céljához. Ma Nyíregyháza és Debrecen közt ugyanis másodrangú vasút, Debrecen és Nagyvárad közt meg éppen igen gyarló vicinális vasút közlekedik, sőt Nagyváradról is csak átszállással lehet Aradra jutni. Ez nagyon helytelen dolog, s az incidentaliter építgetett vicinálisok ilyen töredékes, toldott-foldott sorozata sehogy sem válik a kereskedelem és közlekedés hasznára; még kevésbbé kielégítő abban az esetben, ha a közelebbi Kelettel való forgalmunk igazán nagyarányú lesz.

Ezt az utóbbi vonalat tarthatjuk a legfontosabbnak, a leglényegesebbnek és mindenekelőtt átépítendőnek. Lengyelország felől Eperjesen, Kassán, Debrecenen, Nagyváradon, Aradon, Temesváron át nyílegyenesen fut le ez a fővonal a Moravakapuhoz s gyűjti a következő területek kiviteli árúit: 1. Lengyelország gabonafeleslegét, mezőgazdasági ipartermékeit; 2. a magyar felvidék fejlett ipari termékeit: vas- és gépárúit, textilipari készítményeit, papiros-, cukor- és bőrárúit; 3. az Alföld északi részének termékeit: gabonáját, borát, szőllőjét, gyümölcsét, mezőgazdasági ipartermékeit, tehát lisztet, szeszt, szappant, keményítőt stb., ami részben még megvalósításra vár, de a közel jövőben remélhető;

AKAD KÖNYV-TÁRA

4. részben az erdélyi medence termékeit is, ha azok a vasútról a víziútra, onnan megint a vasútra való átrakást nem bírják meg.

Vegyünk néhány példát. Az erdélyi földgáz segítségével előállított nitrogénsalétrom olyan árú, amely tömegességénél fogva inkább szeretné a víziutat. Ha sikerülne a Marost és Aranyost hajózhatóvá tenni, akkor ez az árú a Maroson, Tiszán, Dunán átrakodás nélkül utazhatnék le a Duna torkolatához, de ott csak átrakodással juthatna tengerre s bonyolult tengeri úton Kis-Ázsiába. Pedig ott szükség lesz reá! Románia és Dél-Oroszország szükséglete mindenesetre mehetne ezen az úton, de már Bulgária délibb részeibe lehetetlen így szállítani. Sokkal egyszerűbben vasúton, mert így lényegesen rövidebb vonalon és átrakodás nélkül juthatna a Morava-kapun keresztül rendeltetése helyére.

Az erdélyi kősó, a faipar termékei meg a földgázzal előállított cement bizonyosan szintén ezt az utat követné, ha megvolna. Ma roppant kerülővel, átrakodással, késleltetéssel, ezer akadályon át juthat csak céljához, mígnem az utiköltség akkorára nő, hogy a nagy Nyugat hasonló termékeivel szemben letörik, a versenyt nem bírja, s a magyar medence kivitele bénultan hanyatlik le vetélytársai előtt.

Az osztrák közlekedés-politika jól tudta azt, mit jelent a kényelmes és egyenes vasúti összeköttetés, ezért mindig, minden lehető eszközzel meg is akadályozta a hazánkon keresztülvezető, legrövidebb keleti utak tökéletes kiépítését. Nagy bajok származtak ebből az önző, rövidlátó politikából az egész monarchiára most, a világháború idején, de hozzájárult ehhez igen nagy mértékben a mi tudatlanságunk és nemtörődömségünk is. A Feketetenger felé irányuló forgalomnak legfontosabb útvonala a Budapest—Szolnok—Nagyvárad—Kolozsvár—Brassó-vonal. S ez a világvonal, amelyen át a legrövidebben juthatunk Konstanzához, díríb-darabból összefaragva, szűk és nyomorult állomások közt, egyetlen vágánnyal bonyolítja le a forgalmat. Mint valami jobb vicinális, kellő pályakifejtések nélkül, meredek lejtőkön jut le, felépítménye oly gyönge, hogy igazi gyorsvonatok nem futhatnak rajta, a vonatok sűrűségét fokozni nem lehet, mert a pályaudvarok befogadóképessége korlátolt.

Így nem lehet igazi kereskedelmet fejleszteni. Még békeidőben is mennyi baj volt azzal, hogy a fát nem lehetett elég gyor-

san szállítani, a szenet nem lehetett a kellő időben helyére juttatni, s amint a legkisebb zavar történt a forgalomban, hetekre megállt minden szállítás. Azt mondták nekem azelőtt, hogy olyan nagy az államvasutak forgalma, annyira túl vannak zsúfolva a pályák és állomások, hogy a második vágány építése és a pályaudvarok kiépítése az anyagszállítás nehézségei miatt lehetetlen. Már akkor, békeidőben egy rendkívüli kavicsvonatnak Kis-Terennéről Püspökladányig hetekre volt szüksége a folytonos torlódás miatt. Tehát nem lehet építeni. Dehát akkor mi lesz? A M. Á. V. vonalai tehát már sohasem lesznek jobbak? Hisz ez circulus vitiosus: nem lehet építeni, mert nagy a forgalom, nem elég nagy a forgalom, mert nem építenek!

Így nem válhatunk a világkereskedelem részesévé. Erős kéz, elhatározottság, gyors cselekvés kell ide. S éppen így valósítandó meg a Morava-kapu rendszere is. Fiume felől Dombóvár—Szegeden át, Budapest felől Szeged—Temesváron át, vagy esetleg a régi vonal fenntartásával: Belgrádon át, az Odera völgyéből Hatvanon és Szolnokon át, Lengyelországból Kassán és Debrecenen át, Erdélyből Nagyváradon, illetőleg Aradon át kell ide összefutniok az utaknak, s akkor majd kezünkben tartjuk a Balkán és Kis-Ázsia vasúti forgalmát s ezzel kapcsolatban külkereskedelmét is.

Ha Báziásnál építjük meg a hidat, akkor természetesen a Nagybecskerek—Pancsova-vonalat szintén fővonallá kell tennünk s elvezetnünk egészen Báziásig.

A Morava-kapu természetesen az Európába való importálásnak is nagyszerű elosztó-állomása lenne, éppen úgy, mint valami tengeri kikötő.

A következő nevezetes utak futnak ugyanis ide össze:

1. A bagdadi vasút Kis-Ázsián, Brusszán, Sztambulon, Szófián át a legfőbb vonal, ami idefut. Mennyi, de mennyi dolog, mennyi alkotni, építeni, tenni való van Kis-Ázsiában és Mezopotámiában! Ha csak a berendezkedésekhez szükséges anyagok exportálására számítunk, már az is hatalmas kereskedelmet jelent. De megszámlálhatatlan az az árú, amit itt hozhatunk be s amivel különösen a most velünk ellenséges lábon levő államok útján való behozatalt helyettesíthetjük. Ezen az úton jönne hozzánk Kis-Ázsiából a faolaj, citrom, narancs, füge, déligyümölcs, amit

eddig Itáliából kaptunk. Miért forduljunk mi vissza a hűtlen árulóhoz, miért hizlaljuk mi a taliánt ezentúl? Hisz egy kis igyekezettel Kis-Ázsiában hűséges török szövetségesünk kertjeiben bőségesen túlszárnyalhatjuk Itália termékeit! Miért hozassunk mi a francia Algerből ezentúl datolyát, mikor éhen akartak veszteni bennünket? Hisz Szíria és Mezopotámia oázisaiban százszor annyit lehet termelni! Éppen olyan jól és gondosan lehet pakkolni, mint Algerban! Innen jön a mazsolaszőlő egy része ma is, innen fogjuk ezután hozatni mind!

Miért hozassuk ezentúl mi a rizst Indiából, hisz a mezopotámiai öntözések helyreállításával onnan is, de meg Perzsiából is kaphatunk. Arábiában a kávétermelést, Kis-Ázsiában a gyapot- és lentermelést lehet meghonosítani; miért ne hoznók aránylag csekély szükségletünket ezentúl innen! Igaz, Dél-Amerikával, a kávé legfőbb termelőjével jó barátságban maradtunk, Kínából is lehet teát, rizst és gyapotot importálni, tehát ezekre nézve nem olyan fontos termelővidék Elő-Ázsia; de van temérdek más, amit az ántánt-államok gyarmatai helyett ezentúl Elő-Ázsiában fogunk termeszteni. Mindennek tehát a legfontosabb útja Szófián keresztül vezet a Morava-kapuhoz.

2. Nisnél elágazik a Szaloniki felé vezető vasút. Görögországgal és Macedóniával kapcsol össze ez bennünket, s onnan is sok mindent lehet Közép-Európába behordani. Szaloniki, mint ennek a majdnem pontosan meridionális irányú vasútnak (Varsó – Kassa—Arad—Bázias—Szaloniki) természetes, legközelebbi tengeri kikötője, igen nevezetes szerepre van hivatva. Nem csoda, ha fáj rá az angolok foga s mindenáron be akarnak oda fészkelődni. Reméljük, hogy megjelenésük csak ideiglenes lesz.

3. Szófiából Bulgária többi része felé vasutak ágaznak el, a háború szerencsés befejezése után még inkább, még sűrűbben. A szorgalmas bolgár kertészek bizonyosan temérdek zöldséggel és friss, Bulgáriában sokkal hamarabb érő veteménnyel fogják ellátni Közép-Európa piacait. A franciák Algerből kapnak friss zöldséget, újdonságokat téli időben stb. Mi Bulgáriából fogjuk ezeket kapni. De ezt nem tekintve, igen sok holmija teremhet Bulgáriának, amit nálunk nem lehet termeszteni s ami ezen a vasútvonalon leggyorsabban lesz importálható; viszont a gyorsan fejlődő Bulgáriának igen sok olyasmire lesz szüksége, amivel mi

is el tudjuk látni országukat. Ez a vasúthálózat tehát természetesen csoportosul a Morava-kapuhoz.

4. Az Alduna vízútja is ideérkezik, s szükség esetén az árú itt vasútra átrakható.

De hisz nem kell egyebet mondanunk, mint hogy egész Elő-Ázsia, tehát Kis-Ázsia, az Örmény felvidék, Szíria, Palesztína, Arábia, Mezopotámia és Perzsia ezen a nevezetes kapun keresztül áll vasúti összeköttetésben egész Közép- és Nyugat-Európával, s megérthetjük világforgalmi jelentőségét! Feltétlenül a mi kezünkben kell lennie ennek a vasúti gócpontnak, magyar területen, Belgrád elejtésével. A magyar medence pedig csak úgy vehet részt ennek a nagyfontosságú és beláthatatlan jövőjű csomónak és kapunak kereskedelmi forgalmában, ha a Kassa—Debrecen—Nagyvárad—Arad—Temesvár—Báziás-vonal elsőrendű fővonallá fejlődik, átmenő, megszakítatlan forgalommal. Budapestnek, mint vasúti csomópontnak jelentőségét ez semmiképpen sem alterálja, legfeljebb az amúgy is túlzsúfolt budapesti pályaudvarokat mentesítjük bizonyos átmenőforgalomtól, amelynek a fővárosra nézve édes-kevés jelentősége van. Ma már minden országban fejlesztettek ki a főváros elkerülésével járó, közvetlen összeköttetéseket, hisz mindegyik annyira konszolidálódott már, hogy nem kell forgalmuk csökkenésétől tartaniok.

A báziási Duna-híddal kapcsolatban tehát ez a legfontosabb teendőnk. De nem elég ám csak egyszerűen beállítani néhány közvetlen vonatot a szedett-vedett pályán, hanem a hosszú pályát egységesen, kétvágányúan át kell építeni, a legsebesebb gyorsvonati közlekedésre is alkalmasan, tágas, kényelmes állomásokkal.

A másik legfőbb vonalunkkal: Wien—Budapest—Nagyvárad—Brassó—Bukarest Nagyváradon metsződik az új vonal, nem csekély hasznára ennek a gyönyörűen fejlődő, nagyrahivatott városnak.

A harmadik fővonal: Fiume—Budapest—Miskolc—Lemberg stb. az új vonalat Miskolcon metszi, régi, jelentős vásárhelyen, mintegy bizonyítékául annak, hogy mennyire fontos vonal ez a Morava-nyíláshoz siető, meridionális, főútőér.

Lehetetlen politika volna az, amely a háború szerencsés befejezte után nem vetné a fősúlyt arra, hogy a közelebbi Kelettel a legszorosabb gazdasági kapcsolatba kerüljünk. A jövő, új,

nagy Magyarországnak föltétele, életkérdése ez, s ennek legelső tényezője a helyesen tervezett közlekedő-úthálózat. Már pedig mi sem természetesebb, mint hogy a nagyszerűen elrendezett szófiai átjárót és a Morava-völgy tátongó kapuját használjuk föl erre. De azt meg is kell látni és meg is kell csinálni, különben elkésünk s minden piacot elfoglalnak szemfülesebb szomszédaink.

Die Verbindung des ungarischen Beckens mit dem Balkan. Von *Dr. Eugen v. Cholnoky,* ord. öff. Prof. d. Geogr. a. d. Univ. Kolozsvár. Das ungarische Becken liegt der Balkanhalbinsel so offen und dominierend gegenüber, dass es nur dessen wirtschaftlicher Entfaltung bedarf, um im Wirtschaftsleben des Balkans eine dominierende Stellung einzunehmen. Die Täler und Ebenen Serbiens gehören zum ungarischen Becken und die gleiche Lebensart des Alföld dringt Morawa-aufwärts bis Nis. Das ist der Weg der Zukunft, des Indiens Mitteleuropas, Kleinasiens. Dieser Weg führt heute über Belgrad, was Westeuropa mehr entspricht. Unser Weg führt in der Hauptachse des Tieflandes und der Morawa. Etwa bei Báziás liegt der natürliche Brückenpunkt. Wir haben unser Eisenbahnnetz dieser Aufgabe gemäss auszugestalten. Vor allem ist die Linie Báziás—Temesvár—Arad—Nagyvárad—Debrecen—Kassa—Eperjes als Weltlinie auszubauen. Wir müssen unsere Eisenbahnen leistungsfähiger gestalten. Wir müssen unser Auge nach Osten richten, dem bulgarischen und dem türkischen Verbündeten und Bruder zu. Was Italien uns bisher an Südfrüchten, was Indien an Reis, Algier an Datteln lieferte, das kann uns ein kulturell gehobenes Kleinasien und Mesopotamien alles liefern. Was Frankreich an frühen Gemüsen aus Algier erhält, das können wir ebenso aus Bulgarien bekommen. Es ist eine Lebensfrage des neuen Ungarns, nach dem Kriege diesen Weg zu erkennen, zu benützen und auszubauen.

A BOLGÁROKRÓL.

Írta: ROHONYI GYULA.

— *Második közlemény.* —

V. A bolgár—magyar—kazar rokonság a magyar nemzeti hagyományban.

A bolgárok eredeti nyelvéről szóló fejezetben történelmi adatokkal mutattuk ki azt, hogy a bolgár és kazar tulajdonképen (legalább nyelvileg) egy népet képezett, amit Byzancban, Bagdadban és Kievben írók, tudósok közismeretűnek tartottak s hogy Konstantin Porphyrogenitus, a keleti népek legalaposabb ismerője viszont megállapította azt, hogy a magyar és kazar (illetve kabar) nyelv is igen közeli rokon volt egymáshoz, csak tájszólási különbség volt köztük.

Erről a közeli rokonságról tud ám a *magyar nemzeti hagyomány* is, aminek nyomait őstörténetünk számos lapja mutatja. S míg a hagyomány határozott állást foglal a hunn-magyar rokonság mellett, úgy hogy a hunnokat egyenesen magyaroknak tekinti (Kézai, Budai, Bécsi Képes Króníka) s míg őket „hunni seu hungari" néven említi, sőt a magyar honfoglalást a magyarok, illetve hunnok „visszatérésének" mondja: addig a kazar-bolgár rokonságot inkább sejtetni engedi, erre nézve különös adatokat nem nyujt.

A magyar őskrónikák közlik még Álmos vezér leszármazását is Atillától: Almus „qui fuit Eleud, qui fuit Ugek, qui fuit Chaba, qui fuit Ethele" s így tovább, föl egész Nimródig.

A hunn és magyar nemzet egy közös őstől való leszármazását ismerjük a csodaszarvas-mondából, melyet a magyar őskrónikák örökítettek meg.

Ezek szerint, a Maeoti-tenger partvidékén vadászó két testvér: Hunor és Magor, Menrót fiai, ott találták Dulo alán (helyesebben bolgár) fejedelem két leányát, számos más nővel, valami

ünnepi mulatságon s e két ifjú a Dulo két leányát első látásra annyira megszerette, hogy társnőitől elragadta, magával vitte és nőül vette őket.

Hunor és Magor ezen házasságából származott azután a magyar őskrónikák szerint a *hunn* és *magyar nemzet.*

Az őskrónikák szövegében Dulo alán fejedelemnek van mondva. Azonban nem „alán", hanem „bolgár" fejedelem volt Dulo, mert ugyanezen krónikák néhány sorral följebb Belár vagy Bular gyermekeiről szólanak. E neveken pedig kétségtelenül „bolgár" értendő, mert ilyen név alatt fordulnak elő gyakran a bolgárok; végre a Dulo-dinasztia a történelem tanusága szerint valóban a legrégibb dinasztiájuk volt.

Konstantin Porphyrogenitus szerint (De adm. imp. 38. fej.) a kazar khagán a még Lebédiában lakó magyarok fővezérének, Előd nek (Lebedias) egy kazar nemes leányt adott nőül.

Az Anonymus által reánk hagyott magyar monda szerint (melynek azonban erős történeti alapja van) Mén-Marót bihari bolgár vezér leányát Árpád fiának, Zsoltnak adta nőül, s bár Marót Árpád hadai által legyőzetett, Bihar vára birtokában továbbra is meghagyatott.

Így hát anyai ágról az Árpádházi fejedelmek és királyok ereiben bolgár vér folyt.

A magyar nemzeti hagyománynak még egy adata támogatja a hunn-magyar és kazar-bolgár rokonságot.

Történelmi adataink a bolgárokat a hunnok utódainak mondják. Atilla birodalmának ők (a hunno-bulgárok, uturgurok és kuturgurok) alkották a keleti részét, s a hunn birodalom összeomlása után alapították meg a Wolga mellékén államukat, Nagy Bulgáriát.

A magyarságnak a kazarokkal való rokonságát fentebb tárgyaltuk.

Ezekbe mintegy belekapcsolódik a nemzeti hagyománynak az a része, mely a hunn és magyar nép között nemcsak a nyelvrokonságot ismeri, de ennél többet: mert a hunnt és magyart nem testvérnépeknek, hanem *ugyanazon* népnek tartja („hunni seu hungari"); sőt a Kézai-féle, a budai, bécsi és pozsonyi krónikák egybehangzón azt írják, hogy Hunor és Magor maradékai, testalkatra és arcszínre hasonlók egymáshoz, csak táplálásban kü-

lönböznek egymástól annyira, mint a szászok és a thüringek a németeknél.

Tehát arab, szláv, byzanci kútfők, a nemzeti hagyomány és régi krónikáink egyaránt megerősítik a hunn-magyar és kazar-bolgár-magyar rokonságot.

VI. A Tisza—Maros vidéki bolgár uralom a honfoglalás előtt.

Sokat vitatkoztak történetíróink s a külföldi tudósok afölött, hogy hitelt érdemel-e Anonymus krónikája, mely a honfoglalásról szól. Hitelesek-e különösen azon adatai, melyeket a honfoglalás előtt itt élt és uralkodott fejedelmekről közöl, akiktől a magyarok új hazájukat elfoglalták; valóban léteztek-e Zalán, Mén-Marót, Glád bolgár fejedelmek?

Hunfalvy Pál Ethnografiájában, Roesler és Schlözer nyomán, egyenesen tagadásba veszi Anonymusnak a bolgár fejedelmekre vonatkozó adatai hitelességét, sőt egyenesen koholtaknak találja a fejedelmek neveit, és bármily bolgár uralomnak a Tisza vidékén való fennállását kétségbevonja: „mert ezekről sehol a külföldi krónikákban szó nincs".

Pedig az ilyen alap a régi krónikák megítélésére nemcsak helytelen, hanem egyenesen *veszedelmes*.

Helytelen az ilyen álláspont, mert a krónikákban általában csak azt tekinteni hitelesek, ami más („külföldi") krónikákban is megvan, nagyon egyoldalú, félszeg kritika volna. Például Nestornál le van írva Oleg hadjárata Byzanc ellen; meg van örökítve a békeszerződés is az orosz fejedelem és Byzanc között. S ezekről az eseményekről, erről a szerződésről a byzanci krónikákban egy szót sem találunk. De azért Nestor ezen adatainak hitelét senkinek sem jutott eszébe kétségbevonni.

Egy másik példa: a frank kútfők sehol sem említik Arpád fejedelmet, akinek vezérlete alatt a honfoglalás történt. Konstantin s a többi byzanci kútfők ellenben ismerik, sőt családjának genealógiáját is közlik.

Ezért azonban senkinek sem jutott eszébe akár Nestornak, akár Konstantinnak hitelességét kétségbevonni, vagy Árpádot mesealaknak tekinteni.

Veszedelmes pedig ez a kritikai alap azért, mert önkénytelenül is odavezet, ahova Omár khalifa jutott, midőn a híres alexandriai könyvtárt elégette, „mivel — úgymond — vagy az van e könyvekben, ami a Koránban, s akkor fölöslegesek; vagy az, ami a Koránban nincs, s akkor veszedelmesek". Tehát a „tűzbe velök!"

És Roesler, akinek nyomán Anonymus megítélésében Hunfalvy halad, egyenesen ki is mondta, hogy Anonymust „a tűzbe kell vetni!" Mert Roeslert nemzetünk elleni erős ellenszenv vezette kútfőink megbírálásában.

Ezzel szemben arra hivatkozunk, hogy a belföldi történetírók nagy része, sőt külföldi történetírók is, Anonymust különösen a honfoglalásra hitelesnek ismerik el. Hilferding orosz történetíró (A szerbek és bolgárok történetében, 79. l.) pedig egyenesen kijelenti, hogy „a történészek nagyobb része igazságtalan volt vele szemben"; a honfoglalás leírása szerinte olyan, hogy „*annak menete biztosan, híven van megírva*".

Nem tekintve azonban Anonymus hitelességét, nem tekintve a közölte adatokat, nemcsak Hilferding orosz történetíró, de Jiříček is „A bolgárok története" című művében, továbbá Dümmler, Büdinger, Huber, különösen pedig Kaindl teljesen beigazoltnak tartják, hogy hazánk keleti része, a Tiszáig, a honfoglalás előtt közvetlenül *bolgár uralom alatt állott*, amit egykorú krónikások és okiratok is támogatnak.

Hogy Magyarország területén a honfoglalás előtt *bolgárok* nagyobb számban laktak, azt a következő adatok igazolják.

Már Alboin longobard seregében is nagyobb számú bolgárt találunk.

Baján 582. évi hadjáratában, midőn Syrmiumot és Singidunumot pusztítja, szintén szerepelnek bolgár csapatok, mint szövetségesek, saját fejedelmeik alatt.

Fredegarius szerint 630 táján az uralom fölött vetélkedő avarok és bolgárok közt *belháború* ütvén ki, a győztes avarok 9000 bolgárt űznek ki Pannoniából.

A bolgárok (t. i. azok, akik az avarok közt megtelepültek) még 558-ban hódolnak meg az avaroknak, *csakhogy megtartják saját fejedelmeiket;* inkább szövetségesekül lehet őket tekinteni, mint meghódoltakul.

Ha utóbb Pannoniából egy részöket kiűzték is az avarok, annál többen maradhattak a Tisza vidékén.

Erre látszik mutatni a nagyszentmiklósi lelet, melynek alapján Strakosch-Grossmann azt állítja, hogy a temesi bánság területén a IX. század közepén, tehát a honfoglalás előtt, bolgárok laktak.

Egyébként nemcsak Engl, Durlik és Schaffarik, hanem ujabban Jiriček, Hilferding, Dümmler, Huber és hazánk újabb történetirói között Marczali és Pauler szerint is a honfoglalás bolgárokat talált a Tisza vidékén.

Ha pedig laktak itt bolgárok, akik fejedelmeik alatt meghagyattak az avarok uralma alatt is — annál inkább voltak fejedelmeik az avarok hatalmának megtörése után. Sőt igen valószinű, hogy a tiszavidéki avarok éppen a bolgárok fejedelmeinek uralma alá kerültek, mert egykorú és közelkorú irók tudósitásaiból azt látjuk, hogy a IX. század végén is laktak Avaria területén bolgárok. Sőt a magyar őskrónikák, nemcsak Anonymus, hanem a Kézai-, Budai, Képes Pozsonyi Krónika is találnak az új honfoglaláskori hazában bolgárokat, de már avarokról egy szót sem szólanak.

Emlitettük már, hogy a bolgárok népe Kubrat halála után öt felé szakadt s Kubrat öt fia alatt különböző vidékekre költözött.

Kubrat 3-ik fia Theofanes szerint Pannoniában, az avar khagán hatósága alatt telepedett meg.

Engl szerint a bolgárok Pannoniába (Avariába) való költözésük után a Tisza és Maros tájékán telepedtek meg, vagy legalább ott is, nemcsak Pannoniában.

Ezt nagyon valószinűnek tartjuk, mert a „Pannonia" elnevezés itt nemcsak a régi római Pannonia területét jelenti, hanem Avarországét is (itt Avaria helyett áll).

Az avarok khagánja ott adott lakóhelyet alattvalóinak, ahol országa kevésbbé volt népes, s igy nagyobb részüket nem Pannoniában, ahol az avarok zöme lakott és amely népesebb volt mint más területük, hanem a Tisza-Maros vidékén telepitette le, ahol gyérebb volt a lakosság mint Pannoniában, legalább Nagy Károly hadjáratáig.

Őstörténelmünk alapos kutatója, Nagy Géza szintén egész határozottan vallja, hogy „a tiszai bolgárság, melyről a magyar hagyomány beszél, nem mese, hanem annak históriai alapja van".

S itt nemcsak Anonymusra hivatkozunk, aki három bolgár fejedelmet ismer a honfoglalás idején (Zalán, Mén-Marót, Glád), hanem a Kézai-féle, a Budai és a Képes Krónikára is, melyek a honfoglalás idején a Tisza vidékein lakó bolgárokról is szólnak.

Nagy Alfréd király geografiája (871—901) azt mondja, hogy „Karinthiától keletre, a *nagy puszlaságon túl* (Solitudines avarorum, — az a terület, melyet a frankok N. Károly alatt elpusztítottak) *van Bulgária*" (Bulgaraland).

A „Solitudines avarorum" pedig csak Pannoniában s azon túl legfeljebb a Duna-Tisza közére terjedhetett ki, mert N. Károly seregei Pipin alatt az avarok elleni hadjáratukban csak a Tiszáig jártak, csak odáig pusztíthattak.

A *bajor geográfus* szerint (866—890 között) „a cseheknek 15 városuk, a morváknak 11 városuk van. A bolgárok országa *mérhetetlen nagy* és népe sok, városuk 5 van, mivel nem törődnek azzal, hogy városaik legyenek". Ez pedig nagyon érthető, mert a bolgárok a Tisza vidékén, de még Moesiában is, a IX. században félnomád életet éltek.

És a „megmérhetetlen terület" alatt a bajor geográfus egyedül a kis moesiai Bulgáriát nem is érthette, hanem csakis a Tisza-Maros-Duna mellékén lakó bolgárok országával együtt, mely a mai Magyarország egész keleti felét, a mai Romániát és moesiai Bulgáriát, tehát a Duna-Tisza közét föl a Kárpátokig, a Tiszántúlt, Erdélyt, a Havasalföldet és Moesiát a Balkánhegységig foglalta magában.

Igazolja végre, hogy a Tisza vidéke bolgár uralom alatt állott, a fuldai évkönyvnek (Auss. fuld. Pertznél, 408. l.) ismert adata, mely szerint Arnulf 892-ben, tehát közvetlenül a honfoglalás előtt követeket küldött Wladimir (Laodamur) bolgár királyhoz avégből, hogy a morváknak ne engedje meg a só vételét.

Kétségtelen, hogy itt vagy erdélyi, vagy máramarosi sóról lehet csak szó, melyet a bolgárok saját sóbányáikból nyervén, a Maroson, illetve Tiszán leúsztattak s a morváknak árúba bocsátották.

A morva uralomnak, mely Magyarország észak-nyugati részére is kiterjedt, a bolgár területtel valahol a Tisza táján kellett érintkeznie, hol a sót a bolgárok a morváknak eladhatták.

Alighanem Szolnok tájékán, a Felső-Tiszánál volt a márma-

rosi sónak ez a piaca; ide járhattak a morvák sót venni a bolgárokhoz. Szolnok neve is szláv eredetű szó (a bolgárok között szlávok is laktak) és szláv nyelven „sókereskedést, sóraktárt" jelent.

Sőt a történelem tanusága szerint 827-ben a bolgárok fejedelme, Omortag, még Pannonia egy részét is (bár csak ideiglenesen) elhódította a frankoktól, úgy hogy a mai Szerém megye (a Dráva-Száva közének keleti része) még a honfoglalás alatt is bolgár birtok volt.

Ehhez hozzáfűzi mint teljesen igazolt állitást Jiriček „A bolgárok történetében" (139. l.), hogy a Dráva-Száva közének ez a része, „valamint keleti Magyarország bolgár fenhatóság alatt maradt, egészen a magyarok beköltözéséig".

A tiszavidéki Bolgárország annyira igazolt történelmi tény a históríkusok előtt, hogy pl. a Spruner-Menke-féle nagy történelmi atlasz egyik térképén („Europa zur Zeit Karl des Grossen") Bulgária a Tiszától a Dél-Dunáig és a Fekete-tengerig terjedő területen van feltüntetve.

A térkép magyarázó szövegében azután elmondja a mű, hogy a tiszavidéki területet Bulgária hatalmas fejedelme, Krum hódította el az avaroktól és birodalmához csatolta, s az oda is tartozott a magyarok honfoglalásáig.

Midőn tehát Nagy Károly az avarok uralmát Pannoniában megtörte s ezt birodalmához csatolta, az avarok nagy hatalma a Tisza vidékén is megtört, s a meghódolt szövetséges bolgárok, akiknek saját fejedelmeik voltak, felülkerekedtek s *urává lettek az avaroknak*, mert a moesiai bolgárokban (különösen Krum uralkodása alatt, 802—814 között) erős támaszuk volt, sőt Jiriček szerint ő hódította el az avaroktól a Tisza vidékét, az egész keleti Magyarországot.

Mindezek igazolják, hogy a honfoglalás előtt a Tisza vidéke bolgár uralom alatt állott. Ez esetben azonban e területnek *saját fejedelmei is voltak*, annál inkább, mert a bolgárok, még mikor avar uralom alatt állottak is, meghagyattak saját fejedelmeik alatt, úgy hogy inkább szövetségesei, mintsem alattvalói voltak az avaroknak.

E fejedelmek akár egészen függetlenek is lehettek, akár — mint valószínűbb — a déldunai bolgár khánok — királyok — főhatósága alatt is állhattak, ezektől többé-kevésbbé függő viszonyban.

Neveiket egyedül Anonymusnál találjuk meg, szerinte a

Duna-Tisza közén, föl a Kárpátokig *Zalán*, a Körös-Maros vidékén, a Tiszántúl *Mén-Marót*, a temesi bánság területén *Glád* uralkodott bolgár és szláv népeken; míg *Gelou* hatalma alatt a mai Erdély területén „blachok" voltak.

Ez utóbbi adatáért támadták Anonymust Hunfalvy és azok a német történetírók, akiknek nyomán Hunfalvy haladt, mert szerintök a blachok (oláhok) csak 2—3 századdal később vándoroltak Erdélybe, s így Anonymus adatai tiszta anakronizmus.

Azonban Réthy László beigazolta, hogy a honfoglalás idején a „blachok" neve alatt *nem oláhokat* kell érteni, hanem „bolgárokat", valószínűleg hegyi lakó, pásztorkodásból élő bolgár népet.

Anna Komnena azt mondja, hogy a nép nyelvén a bolgárokat „blach"-oknak szokták hívni.

Abulghasi a wolgamelléki bolgárokat „olak- v. ulakok"-nak nevezi.

Csak azért, mert a Tisza-Maros vidéki bolgár fejedelmek neveiről más krónikás (Anonymuson kívül) nem tud, az utóbbinak adatait egyszerűen elvetni nem szabad, de helyesen nem is lehet; annál kevésbbé, mert nemcsak saját történészeink, hanem külföldiek is, köztük leginkább Hilferding (bár rólunk nem nagy szimpatiával ír) Anonymusnak e részbeli adatait helyesekül, hitelesekül ismeri el.

Marót nevét a többi magyar őskrónikákban is megtaláljuk. Így Kézai Krónikája szerint „azt mondják, hogy a magyarok, második honfoglalásuk alkalmával, Pannonia uralkodójaképp nem Szvatoplukot, hanem Marótot találták".

A Képes Krónika pedig azt írja, hogy Szvatopluk Marót fia volt, aki „Bulgaris Moesianisque imperabat" (a bulgárok- és moesianok-, azaz morvákon uralkodott).

Pedig a mi őskrónikáink Anonymusról, Anonymus pedig az őskrónikákról mitsem tudtak.

De mindezeknél alaposabban igazolják krónikáink íly bolgár uralom létezését a honfoglalás előtt, mikor *a honfoglás után* 100 évvel, még Szt. István alatt is, íly fejedelmekről tudnak, akiket az első magyar királynak haddal kellett megtámadnia s levernie.

Már pedig sem Ahtum, sem Keán uralma *a vezérek korában* nem keletkezhetett, ha már korábban fenn nem állott volna.

De a mi őskrónikáink egyes fejedelmekről is tesznek említést a honfoglalás után, akiket „duces provinciales" (tartományi

fejedelmek) néven említenek. Ilyenek: Belind, Kulán, Keán (Budai és Képes Krónika).

A Budai Krónika adataiban két bolgár fejedelemségnek találjuk nyomát.

A Maros-Duna-Tisza közén a temesi bánságban uralkodott fejedelmek (kenézek) voltak: Glád, Kután, Belind és Ahtum.

A másik területen (határait nem tudjuk) csak Keánt ismerjük.

Azt hiszem, hogy a magyar honfoglalók (úgy mint a hunnok és avarok annak idején) az itt uralkodott „bolgár-szláv" fejedelmeket uralmukban meghagyták, mert ezek önkényt meghódoltak.

A Lech-partí vereség után, mikor a nemzet Taksony alatt meggyöngült, ezek a fejedelmek magukat függetleníteni igyekeztek a magyar uralom alól s bizonyos felségjogokat gyakoroltak, melyek őket nem illették.

A Szt. Gellért-legenda szerint Ahtum a Maroson Erdélyből leúsztatott só után vámot szedett, s ez volt az összeütközésnek közvetlen oka Szt. István és Ahtum között.

Csak amikor István Gyulát és Ahtumot leverte, írta magát „Rex totius Hungariae"-nak.

Les Bulgares, par Son Excellence Jules de *Rohonyi*. L'auteur rapporte les traditions primitives des Hongrois, selon lesquelles Hunor et Magor, aïeux des Hongrois, ont enlevé et épousé les filles de Doulo, prince des Bulgares. C'est de ce mariage que les nations hune et hongroise sont issues. Du côté maternel les Bulgares sont donc ancêtres des Hongrois. Ensuite l'auteur s'occupe de l'affinité hunno-hongroise et kazare-bulgare-hongroise et des données écrites qui la confirment et puis de l'Empire des Bulgares établi entre la Tisza et la Maros avant l'invasion des Hongrois. Il démontre que le notaire anonyme du roi Béla III. mérite crédit entier. Les nombreuses sources étrangères citées par l'auteur confirment la vérité des dates fournies par les chroniqueurs hongrois. Il faut donc admettre qu'avant l'occupation du pays par les Hongrois la région de la Tisza était sous la domination des Bulgares, mais gouvernée par des princes hongrois. En Transylvanie, Gelou aussi était un prince bulgare. Le nom des *blaches* cité par Anonymus n'indiquait pas les Roumains, comme on l'a cru, mais les Bulgares. Ceci est confirmé aussi par Anna Komnena et Abulghasi.

GAZDASÁGI KULTÚRMUNKA TÖRÖKORSZÁGBAN.

Írta: DONNER GYULA, a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. ügyvezető-igazgatója.

A tengerentúli nyugati piac elzárása közgazdaságunk figyelmét természetszerűen a Kelet felé terelte. A központi hatalmak pénzmozgalmának háborús történetéhez szervesen hozzátartozik az az új perspektíva, mely a balkáni és keleti piacok megmunkálásában rejlik. A vérrel megpecsételt bajtársi közösség és az egymásrautaltság kényszere lényeges tényezők voltak annak előidézésében, hogy a német, osztrák és magyar vállalkozási szellem, a nyugati versenytől megszabadulva, a tőke és szakértelem felkészültségével a Kelet felé irányítsa tevékenységét.

Törökország belesodrása a világháborúba nemcsak a diadalokban gazdag történelmi multú állam fizikai erejét állította sorompóba, hanem fölébresztette az ország szunnyadó gazdasági energiáit is. Az államélet irányítói s a nemzeti ipar és kereskedelem vezetői egyaránt vállvetve munkálkodnak egy új Törökország kiépítésén. A barátság, a megértés és bizalom erkölcsi készségével fogadnak bennünket, s a török gazdasági élet metamorfozisát, amelyet évtizedek békéje képtelen volt előteremteni, a háború alkotóereje soha nem remélt arányokban segítette elő.

Ha a Kelet kincseinek gazdasági feltárásáról szólunk, nyomban meg kell állapítanunk, hogy a török gazdasági élet fejlesztése elsősorban finanszírozási probléma, amellyel koordinált jelentőségű a közlekedési nehézségek megoldása és csak másodsorban bír fontossággal a csekély népesség.

Hogy minő rendkívüli munkával van a Kelet gazdasági feltárása egybekötve, az legjobban megítélhető abból, ha a mai tényleges helyzetre egy pillantást vetünk. Az oszmán birodalom

területe 1.795,000 négyzetkilométer, 21 millió lakossal. Ezt a hatalmas területet, amely háromszor akkora mint Németország, mindössze 7500 km vasúti vonal szeli át. A mezőgazdaság mai elmaradottsága pedig megítélhető abból a körülményből, hogy a birodalom óriási területéből hivatalos megállapítás szerint csak 2·78 % van gazdaságilag megművelve.

Tévedés volna föltételezni, hogy ez a helyzet a lakosság tunyaságának tulajdonítható, holott ez a feltevés a közvéleményben erős gyökeret vert. A mezőgazdaság primitív állapota főként a kezdetleges forgalmi viszonyokra vezethető vissza, s ennek eleven bizonyítékát szolgáltatja az a körülmény, hogy amióta az anatóliai vasutak üzembe helyeztettek, e vasútvonalak mentén valóságos gyarmatok keletkeztek és a mezőgazdasági termelés e vidéken megháromszorozódott.

Hasonlóan a kezdetleges közlekedési viszonyoknak tulajdonítható az is, hogy Törökország, kizárólagos mezőgazdasági jellege dacára, a szükséges kenyérmagvakkal még önmagát sem tudja egyenletesen ellátni, s az Oroszországból, Romániából és Bulgáriából való évi rendszeres búzabehozatal mintegy 10,000 waggonra, a liszbehozatal mintegy 16,000 waggonra rúg.

Az első kérdés, mely a mezőgazdaság e primitív állapotának s a ritka népességnek figyelembevételével önként adódik, az, vajjon az oszmán birodalom mai népessége elég számos-e arra, hogy a mezőgazdasági termelés emelését nagymértékben továbbvigye. A török mezőgazdasági termelés legközelebbi jövőjéhez ugyanis szervesen tartozik az, hogy a megművelt terület, amely ma a birodalom egész területének — mint már említettük — csak mintegy 3 %-át teszi, legalább is 12 % magasságig legyen fokozható; másrészt pedig a termelés okszerű gazdálkodás útján a mai termési eredménynek hat-nyolcszorosára legyen fejleszthető.

Meggyőződésünk, hogy a török mezőgazdaságnak a mai népességi viszonyok mellett való ilyen arányú fejlesztése inkább közlekedési és kulturális, mint népességi probléma. Igen jól tudjuk, hogy Észak-Amerika, hasonlóan ritka népessége dacára, a mezőgazdasági termelésnek jelentékeny fokán áll, mert a mezőgazdasági gépek pótolják a munkáskezet. Az okszerű mezőgazdasági művelésben pedig a munkáskezek gondossága mellett azzal egyenrangú szerepet játszik a belterjes üzemvitel szabályainak át-

vitele s az a helyzet, hogy a mezőgazda könnyű és gyors közlekedési eszközökkel egyrészt megszerezze magának a gazdálkodásra nélkülözhetetlen eszközöket, másrészt gondoskodhassék termékeinek elszállításáról és értékesítéséről.

Minél hamarább nyer megvalósítást a kisázsiai vasútvonalak kiépítésének programmja s minél hamarabb jut megoldáshoz a török mezőgazdasági hitel problémája, annál rohamosabban következik be ott a mezőgazdaság föllendülése. A vasúti hálózat kiépítése azután bizonyára olyan erdőségek és bányák kihasználását is lehetővé fogja tenni, amelyek üzembehelyezését mai napig tisztán közlekedési akadályok gátolták.

A török mezőgazdasági termelés fejlődésének e kilátásai után térjünk át a török ipar helyzetére.

Kétségkívül az európai nagyhatalmaknak a háború előtt Törökországgal szemben tanusított politikai magatartására vezethető vissza az, hogy míg a többi állam, sőt a kis államok is, a modern ipari rendszer technikai és gazdasági berendezéseit törekedtek többé-kevésbbé megvalósítani, addig Törökországban a modern értelemben vett iparnak úgyszólván még a legkezdetlegesebb nyomai sincsenek meg. Az igen nagymérvű fogyasztás dacára Törökországban, egyes kivételeket nem tekintve, nincs üzem, amely gyárnak volna nevezhető.

A török iparnak ez az elmaradottsága közelfekvő okokra vezethető vissza. A háború előtt fennállott 8 %-os értékvám, amely 1911-ben is csak 11 %-ra emeltetett föl és amelynek mind a félgyártmányok, mind a nyersanyagok egyenlő mértékben alá voltak vetve, döntő fontosságú akadálya volt a török ipar megteremtésének. Ez a sajátos vámrendszer természetszerűen ahhoz az állapothoz vezetett, hogy míg a védővámos rendszer még a tisztán agrárius államokban is az iparra serkentőleg hatott, addig Törökországban a legnélkülözhetetlenebb iparágak is vagy teljesen hiányzanak, vagy csak kezdetleges műhelyekkel vannak képviselve. Törökország az ipari cikkekkel való ellátás tekintetében tehát teljesen a külföldre szorult, egyrészt azért, mert a nyersanyagok nem voltak feltárva, másrészt, mert még a legégetőbb iparágak számára sem állt rendelkezésre a kellő tőke, szakértelem, állami támogatás és fejlődési lehetőség.

Már a háború előtt megkezdődött Törökországban az az

irány, mely a gazdasági fellendülést célozza. A kapituláció megszüntetése révén Törökország lerázta magáról a nagyhatalmak beavatkozásának béklyóit; az új vámtarifával, amelynek egyoldalúan jótékony hatása valójában csak a háború után lesz érezhető, megteremtette magának az ipari boldogulás külső lehetőségét és végül az új iparpártolási törvénnyel egyenesen biztatóan hatott a vállalkozási szellemre. Mindezek a gyökeres reformok a vállalkozási szellem figyelmét fokozottan terelik Anatolia még ki nem pusztított hatalmas erdőségei, gazdag ércbányái s Mezopotámia nyersolaj-forrásai felé, melyeknek kiaknázása a tőke nagyságától és a kellő közlekedési utak megteremtésétől függ.

Amint Bulgária épp 10 évvel ezelőtt a védővámrendszer megteremtésével soha nem remélt fejlődésnek indult, hasonlóan áll ma Törökország a gazdasági újjászületés fordulópontján. Bármiképp végződjék az európai háború, Törökország gazdasági függetlenségi törekvését nem lehet többé feltartóztatni. A török gazdasági politika ma úgyszólván a legtúlzottabb nacionalizmus jegyében áll. A török kamara fáradhatatlan a gazdasági törvényhozómunkában, melynek nemcsak a gazdasági élet általános fellendítése, hanem ennek egyenesen a nemzeti irányban való kiépítése a célja. A török közmunkaügyi minisztérium nagyirányú programmot dolgozott ki az oszmán birodalom meglévő úthálózatának mennél sürgősebb kiterjesztésére, azonkívül mintegy 5000 kilométer útvonalban új vasúti hálózat felállítását is tervbe vette.

E jelenségek az új Törökország megalkotásának alaptényezői. A védővámrendszer, amelyről fent szólottunk, a török ipar megteremtésére van hivatva; az új úthálózat és vasúti közlekedés kibővítése pedig olyan vidékek feltárásához nyújt eszközt, amelyek eddig vagy csak a helyi szükséglet kielégítése szempontjából jöttek számba, vagy a gazdasági kutató előtt általában hozzáférhetetlenek voltak.

A mezőgazdasági termelés fokozásával és az ipari üzemek létesítésével a népesség fogyasztóképessége is természetszerűen emelkedni fog. A mai helyzet a központi hatalmak vállalkozói számára Törökországban különösen biztató. El kell vinnünk tőkénket, szakértelmünket, munkabírásunkat és becsületességünket a Törökbirodalom feltárásra váró kincsesházába, s az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a török közvélemény vállalko-

zásainkat rokonszenvvel és megértéssel fogadja. A háború előzte a Dette Publique kezelőitől kezdve az anatóliai bányakitermelőkig a zsákmányra éhes francia és angol vállalkozókat, akik Törökországot saját államaik nagyhatalmi súlyával szándékosan igyekeztek egy exótikus és kezdetleges gazdasági állapotban élő gyarmat színvonalán megtartani és e kultúranélküli országot mind állami jövedelmeitől megfosztani, mind mezőgazdaságának és iparának természetes fejlődésétől önérdekből elzárni. Az eltünt francia és angol tőkés helyére nekünk nem szabad ilyen elvekkel jönnünk. A történelem sajátos játéka, mely a háborúban bennünket és német szövetségeseinket Törökországgal összeforrasztott, a keleti kultúrmunka súlyát is reánk rakta. Törökország, amely véres küzdelmek árán szerzett diadalokkal életképességét bemutatta, jogosan követel helyet az egyenrangú európai államok sorában. S ezt nekünk nem szabad elfelejtenünk. Nem a pénzéhes idegent várja bennünk Törökország, hanem a komoly gazdasági programmal közeledő nagytőkést, aki nem a pillanatnyi előnyöket keresi, hanem nagyarányú befektetések és fáradhatatlan munkának évek hosszú sora után érlelődő gyümölcsét.

L'oeuvre de culture économique en Turquie, par *Jules Donner,* directeur de la Société Anonyme Hongroise de Banque et de Commerce. — La situation créée par la guerre a dirigé notre attention vers l'Orient. En Turquie une nouvelle époque a été inaugurée, les énergies économiques longtemps assoupies se sont éveillées. L'essor économique de la Turquie est en premier lieu un problème financier relié intimement à la solution des difficultés de communication. La rareté de la population n'a qu'une importance secondaire. Pour faire saisir la tâche immense à accomplir il suffit de considérer les données suivantes: sur un territoire de 1.795,000 km carrés habité par 21 million d'âmes il n'existe qu'un réseau de chemin de fer de 7500 km; la partie labourée du territoire ne dépasse pas les 2·78 pour cent. Ce serait une erreur d'attribuer cette situation à l'indolence de la population. La vraie cause en est l'état primitif des voies de communication. Nous pouvons nous en persuader par le fait que dès la construction des chemins de fer d'Anatolie, la production agricole a triplé le long des nouvelles lignes. C'est l'état primitif des moyens de communications qui réduit le pays à l'importation de grains. On importe d'année en année 10,000 vagons de blé et 16,000 vagons de farine. C'est notre ferme conviction que la production agricole

en Turquie n'est pas un problème de population, mais de communication et de culture. En créant les moyens de communication nécessaires on pourrait arriver à une production dépassant six à huit fois les chiffres actuels et comprenant non pas 2·78% mais tout au moins 12% du territoire. Disposant des moyens de communication, l'agriculteur se procure aisément l'outillage nécessaire, et d'un autre côté il n'a pas de difficultés à transporter et à réaliser ses produits. Le développement du réseau de chemin de fer rendra possible encore l'exploitation des forêts et des mines. — Quant à l'industrie, c'est un fait connu que la Turquie d'aujourd'hui est dépourvue même des premiers débuts industriels. Il n'existe pas une seule entreprise méritant le nom d'une fabrique. La cause principale de cette situation est le système douanier qui a empêché tout développement industriel. Tout manquait: le capital, les connaissances spéciales, l'appui du gouvernement etc. Mais avant la guerre déjà l'essor économique a commencé. Les capitulations sont supprimées, le tarif douanier est transformé, la nouvelle loi sur la protection de l'industrie est promulguée. La nouvelle époque voit naître les grandes entreprises dans l'exploitation des immenses forêts et des riches mines d'Anatolie et des sources huilières de Mésopotamie. Le ministère des travaux publics a élaboré un vaste programme de l'extension urgente du réseau des routes et de la construction d'environ 5000 km de nouvelles lignes de chemins de fer. Il est certain que la force consommatrice de la population va s'accroître considérablement. — La situation actuelle est extrêmement favorable aux entrepreneurs des Puissances centrales. Nous devons apporter à la Turquie nos capitaux, nos connaissances, nos forces et notre solidité. Le peuple turc nous fera l'accueil le plus sympathique. La guerre a chassé les entrepreneurs français et anglais, des administrateurs de la Dette publique aux exploiteurs des mines d'Anatolie, dont le seul but était de s'enrichir aux dépens du pays turc. Nos principes seront les contraires. Notre tâche est plus élevée. Il s'agit de procurer à la Turquie la place qui lui est due au milieu des États européens.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

BOTEFF, A BOLGÁR IFJÚSÁG HŐSE.

Írta: Dr. BALABANOFF SÁNDOR, egy. tanár (Szófia).

A bolgár ifjúság forró, el nem múló szeretettel csüng költőjén és tanítóján, Boteff Christón. E mester tanításait legjobban a bolgár katona tanulta meg, mert e tanítás egyszersmind Boteff végrendelete is volt. Lehetséges, hogy e szavak az idegen előtt képletesek lesznek, de Bulgáriában annyira igazak, hogy csak halvány kifejezői a valóságnak. Azt hiszem azonban, hogy ha valaki, úgy épen a magyarok fogják megérteni e szavak helyes értelmét, mert hiszen a magyar ifjúságnak is megvan a maga Petőfi Sándora, s a legegyszerűbb magyar katona se fogja soha elfelejteni kiskörösi bajtársát.[1]

Mind fiatalsága, mind vérmérséklete, mind tehetsége és népszerűsége, mind sorsa révén a mi Boteffünk nagyon emlékeztet Petőfi Sándorra, a hős költőre, akit Bulgáriában is jól ismernek.

Boteff 1848-ban, kevéssel Petőfi halála előtt született Kaloferen. Viharos ifjúság után, emberei élén, karddal kezében, esett el hazája szabadságáért a Balkán-hegység egyik ormán 1876-ban, nem messze Vratza városától.

[1] L. *Gyóni* Géza hatalmas költeményét: *Petőfi lelke*. Lengyel mezőkön, tábortűz mellett, 40—42. Az utolsó versszak:

Hurrá, testvér, csak most szorítsd még,
Rontsunk reájuk énekelve!
Velünk az Isten s minden szentség,
S velünk harcol Petőfi lelke.
S ha úgy akarja Végzet úr,
S rablók golyója minket is talál, —
Hurrá, testvér, a menyországban is
Petőfi lelke vár!

Mintha csak Petőfit vagy Boteffet hallanók.

Főiskolára iratkozott, de hamarosan otthagyta az egyetem padjait, hogy az életnek szentelje magát.

Mint mérgestollú forradalmi költő, publicista és tárcaíró, mindenütt ugyanazt a tehetséget és bátorságot mutatja. E tulajdonságok benne összeforrva jelentkeznek. Innen az, hogy ha ezúttal mint költőt akarjuk őt jellemezni, arcképe mint szabadsághősé is önkéntelenül kidomborodik. Ez jellemzi költészetét is, mely igazában a kivont kardú költő kiáltása nemzete szabadságáért.

Boteff, mint költő és ember, a szerelem boldogságát és kínjait mélyen érzi, de nem ér rá velük törődni, mert a szerelmi dalok veszedelmes méreg a szabadság felé csapongó lelkére. Neki is van kedvese, kinek bájos lényét rövid, jellemző vonásokkal ecseteli. Leleplezi előttünk nagy szerelmét, melynek azonban el kell halnia keblében, „ahol csak mély fájdalom uralkodik, ahol szívét elborítják a sebek s a keserűség" *(Barátomhoz)*. A költő Isten szolgája, Isten pedig a nép és „a nép zokogása Isten szava" *(Fivéremhez)*. És ő, hogy e zokogásra a szabadság révén vigaszt nyújtson, még költészetéről is lemond; szavainak helyét ezentúl tettei fogják elfoglalni: „Szívünket eddig szomorú dalainkban öntöttük ki, de most előre, eskünket betartani . . . gyerünk a halálba, testvér, gyerünk!" *(Válás)*.

Az egyéni jólétnek, a családi boldogságnak még csak gondolata is hallatlan, állatias dolog, miatt a nép rabigában szenved *(A vándor)*.

* * *

Ezen általános jegyzetek után lássunk Boteff verseiből néhány költői képet.

Mindenekelőtt jegyezzük meg, hogy Boteffnél nem találunk semmi cifraságot, semmi mesterkéltséget, ha mesternek hívjuk is őt. Mindig szilaj, tüzes, mindig incselkedő és csúfolódó, vígságában bús, nyugtalan vándor; úgy énekelt, mint azok, akik a népdalokat költötték.

Költeményeiben mindig felragyog izzó hazafisága és hazája elnyomatásán érzett határtalan méltatlankodásának kifejezése. Ez magyarázza merészségét, kegyetlenségét, buzgóságát és lángeszét. Csak vagy húsz költemény megírására volt ideje, csupa

kis vers, melyek azonban mind igen népszerűek. Minden írni-olvasni tudó bolgár e költeményeknek legalább felét könyv nélkül tudja, és találunk nem egy analfabéta parasztot is, aki Boteff dalait szavalja vagy énekli. E dalok igen fontos tényezők a bolgár katona nevelésében.

És e csekélyszámú költeményekben a képeknek micsoda gazdagságát találjuk! Mennyi új minta, amit ennek a született költőnek istenáldotta tehetsége varázsol elénk!

„Válás előtt" című költeményében anyját kérleli, hogy ne sirassa, ha korán halna el. Nem tudja elviselni a zsarnok dühöngéseit szülőhazája szeretett földjén, mely őt felnőni látta. Remekül rajzolja ifjúsága legszebb emlékének képét: „Ott, ahol szép kedvesem fekete szemeit rámemelte s édes mosolyával fájó szívemre pilantott . . ." — Ha Boteff szobrász lett volna és márványban alkotta volna meg az akkori idők bolgár leányának képmását, úgy mi, azt most látva, szinte várnók: mikor fogja újra fölemelni s megint lehajtani fejét.

Ugyane költemény vége felé győzelmi reménytől repeső szívvel festi a viszontlátás örömeit és boldog fogadtatását, ha majd családja és kedvese sértetlenül látják hazatérni. Ha pedig mégis elesnék, kéri anyját, hogy ne sirassák őt, hanem tudassa testvéreivel halálának okát: „Hogy megkeressék holttestem darabjait a sziklák és sasfészkek között, fekete véremet pedig a földben".

Majd anyját és kedvesét látja, amint faluja terére mennek s az ifjúság közé vegyülve sóhajtoznak, hogy őt nem láthatják ott:

„Ha szemed találkozik édes szép kedvesem pillantásával, mély sóhajtás tör fel a nékem oly kedves két szívből és két könnycsepp gördül alá."

A következő képben, ahol a győzelmet írja le, minden szava öröm, még a halál is, mert Boteff szerint:

„Aki harcban esik el a szabadságért, nem hal meg: az ég és föld, az állatok s a természet viselnek érte gyászt és megénekli a költők."

A költemény, melyből e néhány sort kölcsönöztük, a szabadságért meghalt Hadzsi Dimitriről szól s a bolgár hazafias líra remeke. A belőle áradó üde gyengédséget csakis az erdőnek tavaszi csillagos éjszakán hallható suttogásához lehet hasonlitani. Hadzsi Dimitri, mint annyi más szabadságharcos, régen a föld

alatt pihen már, de emléke a nép képzeletében örökké frissen marad meg Boteff versei révén, melyeket minden bolgár könyv nélkül tud.

Boteff kifejezései, még a legerősebbek is, minden darabosságuk mellett, határozottak és csiszoltak, mint a köszörült gyémánt. „Az ellenséget golyóval kell köszönteni és karddal simogatni", mondja egy helyen *(Válás előtt)*. „A kereszt az eleven testbe van tűzve" (*Elégia*). Aki a rabigát tűri, az csak állat lehet: „a bátor nem tűr elnyomást". „A jókkal jót kell tenni, a rosszaknak fejüket kell széthasítani" (*Hajdúk*). Parancsolólag kiált kedvesére, hogy ne énekeljen neki szerelemről most, midőn az ő szíve ott van, „hol a föld reszket és mennydörög, ahol rettentő szakadékok nyílnak s az ólomgolyó fütyül, de a halál csak édes mosoly s a hideg sír édes nyugvóhely. Ott, ott, ahol a vihar ágakat tépdes s a leszakított lombokból kardok fonnak koszorút . . ."

Ritkán szólt költő az ifjúsághoz bátorságról és kötelességről íly szép szavakban. A legmerészebb kép is természetes lesz bennök és épen ezek a képek azok, melyeket a bolgár katona szívében hordoz.

Boteff, le héros de la jeunesse bulgare, par *dr. Alexandre Balabanoff*. L'auteur, poète lui-même et professeur à l'Université de Sofia, nous fait, en quelques lignes, un croquis exquis du poète et héros national de la jeune et vaillante Bulgarie, Christo Boteff, en relevant les analogies frappantes qui le rapprochent tellement du célèbre poète hongrois Alexandre Petőfi, c'est à dire sa jeunesse, son tempérament, son talent, son style, sa popularité et son sort: la mort héroïque pour la liberté de sa patrie. Il nous donne quelques échantillons pris aux poésies les plus connues de Boteff, tout en y relevant les images les plus caractéristiques et qui eurent une si grande influence sur la mentalité du peuple et du soldat bulgares.

KISEBB KÖZLÉSEK

Burját lóáldozat. A vasútvonalat Irkucknál hagytam el és először a bajkálonninneni burjátoknál jártam. Lóczy professzor úr Radlovhoz ajánlott, Radlov pedig az irkucki Persinhez, az ottani néprajzi múzeum custosához. Tőle és Fedor Gennadiev Sirjaëvtől, a császári orosz földrajzi társaság ottani titkárától kaptam a jó hirt, hogy a burjátoknak Tailagan-juk, ünnepük lesz, menjek ki gyorsan. Hosszú tarantaszutazás volt Ust-Ordáig, ami félig burját ulusz, félig orosz telepitvény. Az áldozatért tovább kellett menni Kara-Zargájba, ez tiszta burját hely, de már sedentär lakossággal. A falun kivül van az Uchir-Hauchai (Ökörhegy),[1] azon lesz holnap az áldozat. A többit a naplóból:

1913 augusztus 2. Az áldozati nap reggele. Négy órakor felkelek és kimegyek a még alvó ulusz elé. Rögtön feltünik az áldozati hegy éles konturjával és 10—12 farakással a magányosan álló sziklahegy tetején. Nálam van Busson 1912. évi útjának leirása erről a környékről, Bulletin de la Soc. de Géogr. XXVI. 5., de ő inkább az uluszokkal foglalkozik. Nekem az áldozat kell. Annak lényeges része, mint már az este hallottam, hogy hegyen van. Nemcsak ezen az egyen lehet áldozni, vannak egyéb áldozati helyek is, de ennek a környéknek a népe ide jár. — És tényleg jönnek. Apró telegákon bukkannak fel, azután magányos lovasok jönnek, mindez nagy zajjal. Ahogy az egyes családok, törzsek elfoglalják a maguk helyét, szünni kezd a zaj, és megkezdődnek az áldozat előkészületei. Tiz óra tájban készülnek leszúrni az első lovat; addig elvégezték az áldozás első részét: kumiszt és tejből készült pálinkát öntenek ki az oltáruk előtti földre, a még nem égő oltárra is ráfreccsentenek belőle. Ezután hajlongó, mormogó, egyre magasabban felszökő ima következik. Az értelme, ahogyan Al Sachanov, a burját tanító és tolmács által kiveszem, hálaadás a föld és a

[1] V. ö. a székelyföldi „Ökörütő hegy"-et Alsórákoson, Nagy-Küküllő vm.-ben. (De ez *ökör-ítő*, vagyis: ököritató fogott lenni eredetileg; v. ö. az ugyanily nevü, egy időben sürün emlegetett szatmármegyei falut. *A szerk.*)

nyáj termékeiért. Az ő beszédéből meg a többiekéből az világlott ki, hogy az áldozat közvetlenül az ember és az istenség között folyik le, és a samánnak, bár a csbajkáliai burját még erősen samanista, semmi köze ehhez az aktushoz. Maga az aktus, annak főrésze elég csúnya jelenet: az állatot először meglocsolják a természet ajándékával, a tejjel, azután földre döntik, rövid kis kést ütnek a hasába, felhasítják azt és a kitóduló belek közt nyulkálva, megkeresik az aortát, azt átvágják és „mikor az állat lelke az istenséghez száll, ez az áldozat". A szétvagdalt test részeit anatómiai sorrendben helyezik el az oltáron; a fejet ott hagyják, a többi darabot később leveszik és hol félig sülve, hol üstökben megfőve, megeszik. A csontok tovább égtek az oltárparázson, néha tejet loccsantottak reájuk, húsdarabkákat is dobtak az oltárra, végül öt óra tájban nagy zsivajgás közben oszolni kezdett az áldozatra összegyült tömeg és széllyelment. Megtörtént az istenségnek járó hálaadás az idei termésért.

A samanizmus helyszíni tanulmányozása után ezt a samán nélkül, közvetlenül az áldozatot bemutató ember és az áldozatot elfogadó istenség között lefolyt aktust a homályosan derengő monotheizmus megnyilvánulásának ismertem fel a burját népben, és tekintve a nem túlságosan nagy földrajzi távolságot az altaji népek és Csbajkália közt, el tudom gondolni a kapcsolatot a régi magyar kultusz és az évenkinti burját lóáldozat között.

Transbajkáliában egyre vész a tiszta burját típus; nagyon közel kerül itt a Selenga mentén a mongolhoz, annak révén pedig a lamaita kultuszhoz. Már pedig a lamaizmus nem a burjátnak való: enerválja. Házigazdám, Aksagë, a gazdag öreg burját, átkozódva mutatott a Salenga felé, azt mondotta, hogy onnan jöttek a lámák, akik elférfiatlanitották, tunyává tették először a mongolokat, azután őket. Igazat adtam neki néhány nap mulva; Novo-Selenginsken túl, már Transbajkáliában, a „Lúd-tó" mellett vendége voltam egy burját dacán-nak, kolostornak és láttam a lamaizmusnak a burját fajt jelleget elnivelláló hatását a kolostor lakóin és a környezeten.

Utam tovább vitt Urgába, a Kutuchta-Láma nagy kolostorvárosába; búcsúztam a burját földtől azzal a szomorú érzéssel, amely elfogja az embert, ha pusztuló népet lát. Ilyen pusztuló ethnos a Hawai-szigeteken a kanak és ilyen a burját is. Ma még megvan mint sziget a félig orosz, félig bennszülött eredetű szibirjákok és a rokon mongol között, de élete nem lesz hosszú, azért kell a tárgyi néprajznak megmenteni múzeumai számára, amit lehet. *Sebők Imre.*

Pferdeopfer bei den Burjaten, von Emmerich *Sebők*. — Der Autor hat sich im Interesse der Erforschung der ungarischen Beziehungen wiederholt am Oriente aufgehalten. (Siehe Graf Béla

Széchenyi: Emlékezzünk régiekről, Turán I, 14.) Bei den Burjaten nahm er an einem Tailaganfest teil, wobei auf einem einsamen Felsen ein weisses Pferd geopfert wird. Um 10 Uhr wird das erste Pferd gestochen und auf den bereitstehenden Scheiterhaufen gelegt. Dieser wird dann unter den murmelnden, aber stets lauter werdenden Gebeten des Volkes angezündet. Der Moment, in welchem die Seele dem Opfertier entflieht, bildet das Opfer. Der Vermittler desselben ist der Schamane. Übrigens breitet sich der Schamanenkultus unter dem Einfluss des nahen Mongolentums unter den Burjaten immer mehr aus und entkleidet sie ihres Urwesens. Nach Ansicht des Verfassers bildet diese Einwirkung einen Faktor des Hinschwindens der Burjaten. Die hier mitgeteilte interessante Beschreibung ist ein Fragment aus dem im Werden begriffenen Werke des Autors.

ISMERTETÉSEK

Junge: Das Problem der Europäisierung orientalischer Wirtschaft. — Archiv für Wirtschaftsforschung im Näheren Orient A. o. Veröff. Nr. 1. Weimar, 1915.

Busse W.: Bewässerungswirtschaft in Turan und ihre Anwendung in der Landeskultur. — Veröff. d. Reichs-Kolonialamts Nr. 8. Jena, 1915.

Tudományos és gazdasági érdeklődés sokszor haladnak ugyanazon az úton. A mult század derekán Belső-Ázsia az angolok- és oroszokra nagy vonzóerőt gyakorolt, a század végén azonban az angolok érdeklődése ismét Afrika és Szíria felé fordul, a jelen században már csak *Stein* Aurél kizárólagosan kutató szenvedélyből fakadó utazásai képviselik az angol színeket Belső-Ázsiában. Az angolok elmaradása Belső-Ázsiából, hol azelőtt rendes évi vendégek voltak, feltünően megegyezik a Pamír- és Perzsiára vonatkozó angol-orosz megegyezések időpontjával. A Pamírt a diplomáciai csatában győztes oroszok teljesen el is zárják az angol utazók elől, ezzel természetesen minden más idegen kutató elől is. Az angolok helyét azonban szinte észrevétlenül a németek foglalták el, még pedig nem tervszerűen, hanem a német közvéleményből és népérdeklődésből sarjadzó önálló és magánjellegű vállalkozások sorozatossá növekedésével. Turánban *Hedín* az első nem angol, sem orosz kutató, de nyomában megjelent a Holderer—Futterer-féle első német utazótársaság, s azóta szakadatlan sort alkotnak a németek Turán kikutatásának történetében.

Junge és *Busse* a turáni őstermeléssel foglalkoznak, az első elmélkedő, a második tiszta, világos képre törekvő rendszerező. *Junge* az ősi turáni kultúrának és az európai polgárosodásnak egybeolvadási jelenségeit boncolgatja. Valamennyien tudjuk, hogy az európai gyarmatosításnak ez a legmélyebben szántó problémája. Irtózatos károkat okozott már, nagy gazdasági és kulturális leromlásokat e probléma megoldatlan volta. Az európai gyarmatosítás a helyi kultúra és a magával hozott technikai polgárosodás összeegyeztetésével keveset törődött, a nagy gyarmasító népek etikája az egész gyarmatosításra sajátságos bélyeget nyom. Az angol gyarmatosítás elsősorban kizsákmányoló, a helyi kultúrát fejlődésében ez megakadályozza ugyan, a népre azonban nem erőszakolja a saját kultúráját. A francia és német gyarmatosítás az endemikus importált kultúra erős összeütközésével jár. Az orosz gyarmatos maga Turánban a legsimulóbb. A turáni nép kulturális tekintetben azonban magasan az orosz felett van, viszont utóbbi az európai polgárosodás technikáját hozza magával. Itt veszedelmes keveredés áll elő.

Az európai polgárosodás Turánban egészen idegen területre kerül. Észak-Amerika, Ausztrália és Dél-Afrika könnyen fogadja be az európai polgárosodást, mert földje, klímája az európaihoz hasonló. Turánban tipikusan *száraz klímaterületen* kívül az iszlám, a turk, perzsa és arab *rasszkeveredés*, az *európai polgárosodással érintkezés teljes hiánya* a mult század közepéig olyan tényezők, amelyek csak itt találhatók meg. Az orosz gyarmatosít, nemcsak kizsákmányol, ezért az összeütközés mindkét részről pozitív, s minthogy a turáni kultúra először komolyan csak 1863-ban érintkezik az európai polgárosodással, különösen heves, hirtelen fellépő.

Junge könyvében részletesen foglalkozik az európai polgárosodás megalkotta gazdasági élet földrajzi feltételeivel és e földrajzi feltételek hatása alatt kialakult turáni kultúrával. Turánt általában anyagtermelés nézőpontjából igen kedvezően ítéli meg, s különösen kiemeli, hogy a helyi kultúrától megteremtett gazdasági formák a kifejlesztéshez kitűnő alapot nyujtanak. Az orosz kormány gazdasági politikáját kedvezőtlenül ítéli meg. A termelés fokozásánál az állam politikája teljesen következetlen, hiányzik a szintétikus gazdaságtudományi alapja. Részleteiben kidolgozatlan terv nélkül építenek. Nemcsak Turánban, Irán és Kis-Ázsiában is alapkívánalmak: a kishitel és uzsora szabályozása, a közlekedési hálózat kiépítése, az *európai ipar felesleges árucikkeinek távoltartása*, a termelés intenzitásának művelésén kívül.

Junge könyvét a német sajtó feltünően nagy elismeréssel fogadta. Azt hiszem, ez nem mentes egy kis túlzástól. Junge nagy anyagot hordott össze, de nem minden megbízható benne. Térképvázlatai az eredetieknek igen sílány utánzatai. Nehezen áttekinthető, kissé unalmasan általános helyenkint.

Busse Walter titk. főkormánytanácsos mindössze két hónapot töltött Orosz-Turkesztánban, főcélja a gyapottermelés tanulmányozása volt. Míg *Junge* műve gazdaságpolitikai célzatú, s eredményei a német Balkán- és törökbirodalmi politikát érintik, addig *Busse* az afrikai gyapottermelés előmozdítása céljából kutat. Rendkívül világosan, szabatosan, körültekintően, rendszeresen ismerteti meg a turáni őstermelést és a turáni kultúra legnagyobb alkotását: hatalmas öntöző berendezéseit. A német kormány az afrikai gyarmatokon öntözőműveket és gazdasági (termelési) kísérleti telepeket óhajt alkotni, a német bankok pedig Kis-Ázsiában ugyancsak öntöző berendezésekkel óhajtanak a német ipartelepek számára nyersanyagokat termelni. Új alkotásokról van szó, melyeknél a németek értékesíteni óhajtják az oroszok harmínceszténdős tapasztalatait Turánban. A turáni orosz öntözőcsatornákról már többször hallottunk, én részben láttam is azokat, s arról nevezetesek, hogy több anyagot szolgáltattak eddig az élcelődések számára, mint vizet a földekre. Kétségtelenül rosszul sikerültek az orosz öntözőberendezések, az orosz mérnökök sem tudtak mérkőzni a turáni arik akszakalokkal, de a komoly tanulmányozó meglátja a hibákat s meglát olyan tényeket, amelyek az orosz építkezések nélkül sokáig rejtettek maradtak volna. A magyar nemzet és a magyar föld jövője nézőpontjából nagyon értékes minden tanulmány, mely Turán öntözőműveiről szól. Ma még iskolakönyveink frázisai közé tartozik, hogy Alföldünket a folyók „öntözik", de hogy az öntözésberendezések- és csatornákban van az Alföld jövője, abban nem lehet kétség.

Busse saját tapasztalatai s majdnem kizárólag az eddigi német irodalom felhasználásával írja le a turáni orosz kísérleti állomásokat és öntözőműveket, még pedig egész Turán gazdasági leírásának keretében. *Middendorf* és *Schwarz* munkái itt is keresztülkíséreződnek, amint majdnem az összes Turánról író újabb szerzők gondolatait ezek irányítják, még pedig nem minden esetben jótékony hatással. De amit *Junge* és különösen *Busse* a saját szemeikkel is láttak, azokról értékesnél értékesebb megfigyeléseket közölnek. *Busse* könyvének azon részéből, melyben Krivosein miniszter telepítési törekvéseiről s ennek tapasztalt eredményeiről ír, kiviláglik, hogy az öntözés technikáját csak hosszú kísérletezés alapján lehet eltanulni. Az orosz kormány öntözőcsatornákat épít, a betelepített oroszok azonban nem boldogulnak a vízzel. A földet és vizet ezért rövid időre a turáni kapásoknak adják bérbe, hogy azután a kész termőföldet ismét elszedjék tőlük. De elszednek ezeréves öntözött termőföldet is, s az eredmény az, hogy az orosz telepes kezében a harmadik évben már ismét értéktelenné válik minden. Előttünk van a mi bolgár „kertészeink"-nek példája. Évtizedek óta itt vannak és senki sem tanul tőlük. Az Alföldön több helyen próbálkoztak öntözéssel, de a rétöntözésen túl tud-

tommal nem jutottak vele. Néhány évvel ezelőtt, mikor magyar nyelven közöltem megfigyeléseimet a turáni öntözésberendezésekről, több alföldi földbirtokos fordult hozzám részletesebb felvilágosításokért, de én a *termeléshez* nem értek, az öntözőműveket csak néprajzi nézőpontból ismerem, azzal pedig a gazda nem sokra megy. Ebből az érdeklődésből azonban kitetszik, hogy az öntözés szükségét sok művelt gazda érzi. Olyan *turáni* ügyről van szó, mely a mi anyagi boldogulásunkat érinti. Az öntözést nekünk kell eltanulnunk a turániaktól. Őseink a kapásokat, sajnos, otthon hagyták. Csak lovasok, urak jöttek, pedig a kapásokra nagyobb szükségünk van most.

A magyar művelt gazdatársadalom figyelmét fel kell hívnom *Busse* munkájára. Arra nem alkalmas ugyan, hogy belőle az öntözésberendezések létesítésének módját eltanuljuk, mert azt *nem lehet könyvből megtanulni*, a mérnökök is csak a földekig tudják a vizet elvezetni, de megismerkednek belőle egy nagy eszmével. Turánban a föld értéktelen, közvagyon. A három évig parlagon hagyott földet bárki elfoglalhatja. De az öntözött föld az nagy vagyon. Megismerkednek gazdáink egy, sajnos, nálunk nem egészen általános nézőponttal, melyből a magyar földet, mint a gazdasági élet természetes talapzatát látják. Ennek az áldott földnek nyugatról nem óragyárra, hanem jó ekére, kelet felől nem kényelemre, hanem „arik"-ra, öntözőcsatornára van szüksége.

Turánnak vigyünk nemzeti öntudatot, s hozzuk el Turánból az ott felejtett kapásokat. *Prinz Gyula.*

Philippson, Prof. Dr. Al.: Das türkische Reich. Eine geographische Übersicht. Kiepenheuer. Weimar. 1915. 8°. 100. 1 M 50 Pf.

A keletet alaposan ismerő jeles geografusnak ügyesen szerkesztett összeállítása. Zömét a felszíni formák és főleg az ember gazdasági életére való klimatikus befolyások rajzának szenteli. A birodalmat három nagy természetes tájra osztja: a szárazvidék, a földközi tengeri vidék, az északi átmeneti tájak. A németséghez intézett felszólítással zárja művét: kezdjék meg egységes terv szerint Törökország föld-, nép- és természetrajzi és gazdasági tudományos átkutatását. *T. P.*

Blankenburg, Dr. W. Die Zukunftsarbeit der deutsehen Schule in der Türkei. (Länder u. Völker d. Türkei. I.) Veit & Co. Leipzig, 1915. 8°. 31. — M 50 Pf.

Rövid jellemzése az eddigi 1. török, 2. görög és örmény, 3. francia, amerikai, olasz, orosz és német iskoláknak, — és egy német erővel való reorganizáció terve. Első feladat megbízható oszmanli tanítóság nevelése, szervezése; azután a népoktatás, mert az eddigi reformátorok — újtörökök — inkább a felső oktatással törődtek. Foglalkozik avval a kérdéssel, hogy a török birodalom

egyes népei hogyan fognak a reformokkal szemben viselkedni. Végül avval, hogy mi haszna van e kultúrmunkából a németségnek.

T. P.

La Géorgie et la guerre actuelle. Orient-Verlag, Zürich, 1915. 1 Fr.

Georgia szempontjából mérlegeli a most folyó háború esélyeit. Oda konkludál, hogy a négyesszövetség győzelme után a Kaukázus ne maradjon tovább orosz kézen, mely ott méltatlannak s az európai művelődésre és a gazdasági értékesítésre egyaránt meddőnek bizonyult. Kívánja, 1. hogy a karsi kormányzóság egy része és Eriván Törökországé legyen; 2. az egész többi Kaukázus semleges területté alakíttassék át, köztársasági kormányformával, Svájc mintájára; 3. Georgiának elrabolt függetlensége állíttassék helyre; 4. az örmények és tatárok külön kantont kapjanak; 5. a Kaukázus hegyi népei szintén önálló szövetségben egyesüljenek, s az egész államszervezet neutralitását az összeülő hatalmak együttesen garantálják. A történeti háttért megvilágosító képek nagyban emelik a szépen megírt kis mű értékét.

V. B.

K. Kaukasielli: Der Kaukasus im Weltkrieg. Deutsche Orientbücherei. Herausgeber Ernst Jäckh, Verlag Gustav Kiepenhauer. Weimar, 1916. 41 l. 0·75 M.

E kis füzet avatott tollból ismerteti a Kaukázus népeinek helyzetét a világháborúval szemben. Elsősorban a grúzzal, mint a Kaukázus főnépével foglalkozik s rövid történeti visszatekintés után a száz éve inaugurált orosz rendszer gyümölcseiről számol be. Felpörkölt városok és falvak, az ősi kultúrnép legjobbjainak hóhérkézre vagy Szibériába juttatása és más hasonló nyomok jelzik sűrű egymásutánban ezt a civilizatórius hivatással tetszelgő barbár uralmat. Sorra veszi a többi lakosságot: az oroszoknak sokban kezére járó, a haszonért minden egyéb tekintettől ment örménységet, a mohamedán hitükhöz lelkesen ragaszkodó tatárokat és a hegyi népeket, köztük a daghestani avarokat. Valamennyien a központi hatalmak győzelmét óhajtják, egyedül ebbe helyezik utolsó reményüket arra, hogy sorsuk intézése, annyi szenvedés után, ismét saját kezükbe kerüljön. A végcél az, melyet *Borg* königsbergi egyet. tanár úgy fejezett ki Das Georgische Volk c. röpiratában, hogy a Kaukázus népei neutrális zónát alkossanak Oroszország és a Törökbirodalom között.

A messze távlatokat nyitó munka megérdemli a Kelet iránt érdeklődők figyelmét.

V. B.

TÁRCA

AVAR NÉPKÖLTÉS.[1]

Szerelem, szerelem, mért vagy oly kegyetlen,
e világgal együtt mért teremtett Isten?

Oh szemek, oh szemek, szemek pillantása!
Istentől oly édes, nékem üröm mása.

Szerelem tüzétől hogyha el nem égek,
a pokol tüzétől semmiképp se félek.

Pillantásodtól ha el nem vész a lelkem,
halál angyalától nincs miért remegnem.

Én ezüstmellemtől kezed elbucsúzott —
más fehér mell volt-e, amely jobban húzott?

Rózsa-ajkaimról levetted a szádat —
most helyettem csókot melyik piros száj ad?

Drágaköved voltam, égihez hasonló —
mi az oka, édes, hogy már nem vagyok jó?

Kaaba Fatiméja voltam a szemedben —
mit vétettem, édes, hogy most megvetsz engem?

[1] Az eredetit közli Schiefner: Baron P. von Uslars Awarische Studien, 83—4. l.

Mint vadász mezőre, állata nyomában,
látásomra, édes, úgy jártál utánam.

Most pedig, mint szarvas megfut a vadásztól,
mit szaladsz elölem, hogyha engem látol?

Hét föld meghasadjon s mind reám szakadjon,
mért is néztem rád, hogy szíved így elhagyjon!

Hét ég menydörögjön és víze vegyen fel,
mért voltam, te hűtlen, hozzád szerelemmel!

Ford. *Vikár Béla.*

CSONGOR ET TÜNDE (conte dramatique de Michel Vörösmarty, représenté à l'Opéra royal le 6me décembre 1916). Les personnages des vieux contes hongrois survivant dans le chef-d'oeuvre de Vörösmarty et résistant à la poussière grise de l'oubli, ont reparu sur la scène de l'Opéra et nous ont fait goûter de nouveau les beaux vers, délice de notre jeunesse.

L'effet de la représentation a été rehaussé par la musique de Léon *Weiner*, exécutée pour la première fois à cette occasion. La composition de Weiner est fortement individuel et hongrois dans la suite des mélodies comme dans le mouvement des rhytmes. L'instrumentation est brillante. L'orchestre de Weiner est extrêmement riche en couleurs, le scintillement des violons et de la harpe, le doux chant des instruments de bois caractérisent la partition. Il faut mentionner spécialement les instruments à cuivre, surtout les cors, dont la splendeur recouvre tout l'orchestre.

Le poème de Vörösmarty est un songe magnifique et Weiner en a éprouvé et nous en fait éprouver toute la beauté. Ses mélodies semblent arriver du pays lointain des fées. L'image musicale de la reine de la nuit: le rayonnement froid des étoiles; l'immense calme, immobile et raidi; l'espièglerie des trois jeunes diables peint dans un scherzo magistral; tout cela culmine dans un intermezzo précieux et coloré: l'Espérance emporte Csongor vers le pays des fées, où Tünde l'attend... La composition de Weiner est un hommage éloquent et digne au grand poète Vörösmarty. *George Vikár.*

SZEMLE

Gróf Széchenyi Béla. Abból az alkalomból írjuk e rovatunk élére a „legnagyobb magyar" fiának nevét, hogy febr. 3-tól kezdve 80-ik évében jár. Hosszú élet, szép élet, tele jótetemények kel a nemzet számára. Méltó ahhoz, amelynek folytatása lett. S koronája a testi és szellemi erőnek az a csorbítatlan teljessége, amelyben előttünk áll. Turánunk első száma, kedves meglepetésül a magyar közönségnek, beszédes tanuságot tesz erről. Turáni Társaságunk hajója, íme, duzzadó vitorlákkal, fürgén siklik előre az ő kormányosi vezetése alatt. Nemcsak a magyar szent koronának, a nemzet e legféltőbb kincsének, — a turáni eszmének, e legmagyarabb gondolatnak is hatalmas őrét tiszteljük benne. Bízva bízunk a magyarok istenében, hogy megtartja őt nekünk — ad multos annos!

Dr. DÉCHY MÓR A Magyar Földrajzi Társaság tb. elnökét, kultúrközpontunk egyik alelnökét veszítette el a február 10-én Budapesten elhunyt dr. Déchy Mórban. Halála nagy veszteség a magyar tudományos világra és Társaságunkra nézve, amely joggal fűzött nagy várakozásokat az ő támogatásához. A Kaukázusról írt hatalmas műve, sokévi önálló kutatás terméke, amely rövidebb magyar és háromkötetes német kiadásában méltó elismerést szerzett neki, maradandólag fenn fogja tartani nevét. Sok más munkája is számottevő eredménye gazdag tudásának és áldozókészségének. Szeretetreméltó egyéni tulajdonságainak emléke pedig mindazok szívében élni fog, akik őt valaha ismerték. *V. B.*

Mohamedán hadifoglyaink. A monarchia külön fogolytábort létesített, ahol a mohamedán hadifoglyok csaknem mind együtt vannak, hogy vallási és rituális életük folytonossága zavart ne szenvedjen. Köztük számosával az oroszországi török-tatár népek s nem egy a daghestani *avarok* közül. Az utóbbiakról dr. *Pöck* F. bécsi egyetemi tanár gondos embertani fölvételeket

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

MOHAMEDÁN HADIFOGLYAINK. — NOS PRISONNIERS MAHOMÉTANS.

Voir: Szemle, 115.

MOHAMEDÁN HADIFOGLYAINK. — NOS PRISONNIERS MAHOMÉTANS.

Voir: Szemle, 115.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

MOHAMEDÁN HADIFOGLYAINK. — NOS PRISONNIERS MAHOMÉTANS.

Voir: Szemle, 115.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

eszközölt és le is fényképezte őket; szivességéből mutatjuk be jelen számunkban néhány ily avarnak fényképét (l. a mellékletet) s érdekes népköltésüknek egy emlékét Tárcarovatunkban. Hadifoglyaink a pénteket, mint ünnepüket a mecset buzgó látogatásával ülik meg. Ily napokon a szórakozásra is jut idő, mint egyik képünk feltünteti (l. a mellékletet). A török-tatár hadifoglyok közt dr. *Kúnos* Ignác tagtársunk, ismert orientalistánk, sikeres népköltési gyüjtést végzett. Ebből egyik legközelebbi számunkban érdekes izelitőt fogunk bemutatni.

M. Saïd bey, inspecteur de l'enseignement industriel, chef du département de l'industrie au Ministère de l'Agriculture et de l'industrie de Turquie, un des propagateurs ardents de la fraternité turco-hongroise et organisateur actif de l'instruction industrielle et agricole de la jeunesse turque en Hongrie, s'est rendu le mois dernier après sa visite à Budapest dans les villes hongroises Debrecen, Szeged, Temesvár, Pozsony, Pápa etc. — où les élèves turcs font leurs études sous le patronage du Bureau Hongrois-Oriental de Culture. M. Saïd bey a exprimé son entière satisfaction et ses sincères remerciements pour les soins dont les autorités compétentes entourent, fidèles aux intentions du Bureau, la jeunesse turque qui leur est confiée et il s'est prononcé de la manière la plus flatteuse sur le niveau élevé et l'installation parfaite de nos écoles spéciales. Pendant son séjour en Hongrie M. Saïd bey a délibéré sur une nouvelle action: l'instruction des jeunes filles turques dans les écoles de Hongrie. Nous publions dans ce numéro le portrait de M. Saïd bey. *j. sz.*

Finnország sorsa. (Levél Stockholmból.) A világháború forgatagában keveset lehet hallani Finnország sorsáról. Az orosz erőszak annyira elzárta az országot, hogy onnan csak a legnagyobb nehézségekkel jut ki valami hír, még kevésbbé hagyhatja el valaki az ország határait. Katonai kordon őrzi a finn-svéd határt, és csak kevés embernek sikerül az erdőkön át onnan kijönni.

A hírek, amiket ily módon kaphatunk a szerencsétlen finnekről, nagyon szomorúak. Az orosz rémuralom ott napról napra tűrhetetlenebbé válik. Rengeteg embert, a legmagasabb osztálytól a legszegényebb munkásemberig, börtönbe hurcoltak. A petrográdi tömlöcök tele vannak elfogott finnekkel. Az akasztás sem tartozik a ritkaságok közé.

Sokat írtak az európai lapok arról, hogy az oroszok már hadseregükbe is erőszakkal besorozzák a finneket. Ez még eddig nem történt meg, de már többször volt róla szó, s így került e hír az európai lapokba. Ellenben valóság, hogy rengeteg sok finn munkást erődítési munkákra fognak. Az egész országot keresztülkasúl lövészárkokkal szelik át, és sok helyen egész erődöket készítenek. Ezekért a munkákért semmi fizetést nem, csak utal-

ványokat adnak ki, s ezeket állítólag majd a „győzedelmes" háború végével fogják beváltani.

Ezenkívül már egy év óta kínai kulikat hoznak az országba tízezerszámra. Vad hordák, amelyek valóságos rémeivé válnak ama vidéknek, ahová viszik őket. A kulikat erdőirtásra is használják. Megszámlálhatatlan sok erdőt pusztítottak már el, köz- és magánvagyont. Pl. a főváros körül volt erdőket mind letarolták.

A védtelen nép fölött még a kuliknál is nagyobb csapás az az orosz katonaság, ázsiai ezredek és kozákok, amelyek 100—140 fönyi csapatokban mindenütt cirkálnak, és ahová mennek, a szegény népnek kell őket ingyen élelmezni. E csapatok erkölcsi színvonalát jellemzi az, hogy a lakosság minduntalan női holttesteket talál erdőkben és másutt. Egy alkalommal, mikor egy helsingforsi iskolában elszállásolt szibériai ezred a frontra indult és az iskolát utánuk meg kellett tisztítani (Augias istállója gyermekjáték volt ehhez képest), *tizenhat női holttestet* találtak az iskola pincéjében. Többször előfordult, hogy fényes nappal Helsingfors utcáin az orosz tisztek automobilon raboltak el sétáló nőket. A rendőrség tehetetlen a katonasággal szemben.

Hogy Oroszország a háború miatt már élelmiszerhiányban is kezd szenvedni, mutatja az, hogy az orosz katonaság számára Finnországban rekvirálnak élelmiszereket, holott — mint köztudomású — Finnország gabonában mindig importra szorult. Emiatt nagy az aggodalom a finnek közt: méltán félnek, hogy tavasszal éhínség fog kitörni.

A különböző népelemeket Finnországban, melyek azelőtt széjjelhúztak és pártharcokban egymást gyengítették, az orosz rémuralom teljesen eggyé forrasztotta. Mint egy ember, küzd elnyomója ellen a fegyvertelen nép. Van egy fegyvere, amely a legerősebbnek bizonyult, a kultúra. Ezzel a fegyverrel kezében nem fog elpusztulni a finn nép, hanem ellentáll a barbár elnyomó százszorta nagyobb erejének. És a nép el van határozva, hogy mihelyt megjön a döntő pillanat, saját kezébe veszi sorsa intézését, mint 1905-ben, a nagy orosz forradalom idején, amikor Finnország maga cselekedett és egy időre kivívta felszabadulását a zsarnoki elnyomás alól.

Most minden azon múlik: hoz-e a mostani háború valamit, ami ebben az irányban fordulatot jelenthet az országra nézve?

Három lehetőségre gondolnak. Az első az, hogyha a háború Oroszországban a szabadelvű alkotmányos elemeket juttatja hatalomhoz és ennek következtében Finnországban is helyreállítják az alkotmányt. Azonban nem lehet letagadni, hogy ez a lehetőség nagyon is bizonytalan, mert a háború alatt az orosz liberálisok éppen úgy behódoltak az imperialisztikus iránynak, mint a reakcionáriusok. És ha ők mutatnának is hajlandóságot arra, hogy visszaállítják Finnország autonómiáját, kérdés: vajjon a jövendő

kormány nem folytatná-e tovább a mostani szisztemát. Hisz Oroszországban többség és kormány nem járnak szükségkép egy úton.

A második lehetőség az, hogy Oroszországban a háború után forradalom törhet ki. Erre komolyan számítanak, de ez sem biztos eszköz, mert kérdéses, van-e az orosz népnek, különösen a munkásosztálynak elég ereje ahhoz, hogy kiemeljék az országot az uralkodó bürokrácia öleléséből. Az is teljesen bizonytalan, elég érett-e az orosz nép arra, hogy majd ki tudja használni a forradalom gyümölcseit és megteremtse az új, szabad Oroszországot. A legközelebbi multnak tapasztalatai nem igen kecsegtetők ez irányban sem.

A harmadik és legutolsó lehetőség: ha a háború folyamán nyílnék alkalom arra, hogy a finn nép maga vegye kezébe sorsát. Ez eshetőség a finn népet nem találná készületlenül. Finnország tudja, hogy ez esetben mit kell tennie. Tudja, hogy sohasem fogná teljes eredménnyel védhetni jogait, míg az orosz bürokrácia hatalomban van. Azt is tudja, hogy egy regimeváltozás Oroszországban még nem biztosítja Finnországot az oroszosító politikának folytatása ellen. A szabadulásnak egyetlen módja csak a teljes kimenekülés az orosz kapcsolatból. A finn nép tökéletesen érett a politikai függetlenségre s a nyugati művelt nagy népek és a magyarok győzelmétől reméli a maga jól megérdemelt jövőjének, nemzeti kultúrája zavartalan fejlődésének biztosítását.

Akármilyen felszabadulási lehetőségeket hozhat is a háború, az bizonyos, hogy csak a teljes politikai függetlenség az egyetlen mentsvára Finnországnak. *(—dt.)*

Le sort de Finlande. (Lettre de Stockholm.) Les nouvelles qui nous arrivent de Finlande sont bien tristes. La terreur russe commence à être insupportable. Les prisons de Petrograde sont pleins de captifs finnois, et même les pendaisons ne sont pas rares. Un nombre immense d'ouvriers finnois sont astreints aux travaux de fortifications et de tranchées qui sillonnent le pays entier. Ces ouvriers ne recoivent aucun salaire, mais on leur remet des assignations remboursables „après la guerre victorieuse". Depuis un an on fait venir des Koulis de Chine pour défricher les forêts. Un grand nombre de forêts, propriétés publiques et privées, ont été déjà dévastées. Des troupes asiatiques et des kozaks circulent de toutes parts et la population pauvre est forcée de les ravitailler. Mais il y a des faits encore plus tristes. On a trouvé après le passage de ces hordes des cadavres de femmes tuées. Dans une école de Helsingfors qui avait servi de caserne à un régiment sibérien, le nombre des cadavres de femmes était de *seize*. A plusieurs reprises, des officiers russes traversant en automobil les rues de Helsingfors ont enlevé, au grand jour, des femmes en promenade. C'est en Finlande, pays qui était toujours forcé d'importer

du blé, qu'on réquisitionne pour l'armée russe, ce qui fait craindre une famine pour le printemps. La terreur russe a produit l'union des différents éléments du peuple finnois qui lutte, forces réunies, contre son oppresseur, et sa seule arme est la culture, par laquelle il résistera a la barbarie et arrivera de prendre, comme en 1905, la direction de ses destinées. La seule forme de la délivrance est la rupture des liens russes. Le peuple finnois est parfaitement mûr à l'indépendance politique et espère obtenir par la victoire commune du grand peuple cultivé de l'Occident et des frères hongrois et turcs, la sûreté de son avenir et du développement de sa culture nationale. (Voici la solidarité du peuple touranien du Nord, se manifestant dans sa situation désespérée. Et voici, d'un autre côté, l'ennemi barbare s'arrogeant le nom de *défenseur de la civilisation* et opprimant le peuple de vraie culture. En effet, la Russie est allée jusqu'au bout et l'Europe civilisée ne peut plus tarder de délivrer les esclaves touraniens. La Finlande compte sur notre secours, et elle l'aura. — Note de la rédaction.)

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Kitüntetések.

IV. Károly apostoli királyunk Őfelsége Bécsben 1916 december 30-án kelt legfelsőbb elhatározásával, megkoronázása alkalmából gróf *Széchenyi* Béla koronaőrt, a Magyar Keleti Kultúrközpont (Turáni Társaság) elnökét a Lipót-rend nagykeresztjével tüntette ki; dr. gróf *Klebelsberg* Kunó vallás- és közoktatásügyi államtitkárnak, a Magyar Keleti Kultúrközpont társelnökének és dr. gróf *Bánffy* Miklós országgyűlési képviselőnek, a m. kir. Operaház és a magyar Nemzeti Színház kormánybiztosának, a Magyar Keleti Kultúrközpont alelnökének a belső titkos tanácsosi méltóságot, dr. *Berzeviczy* Albertnek, a M. Tud. Akadémia elnökének s a Magyar Keleti Kultúrközpont társelnökének a „művészetért és tudományért" c. díszjelvényt adományozta; *Pekár* Gyula országgyűlési képviselőnek, a Magyar Keleti Kultúrközpont elnökhelyettesének megengedte, hogy a Vörös Félhold körül kifejtett buzgó és eredményes munkásságáért V. Mehmed szultán Őfelségétől neki adományozott Medzsidie-rend II. osztályát elfogadhassa és viselhesse; dr. *Csánki* Dezső min. tanácsos, országos főlevéltárosnak pedig a Lipót-rend lovagkeresztjét adományozta. Elnökségünk tagjait jól megérdemelt kitüntettetésük alkalmából a legmelegebben köszöntjük s emelkedésükben a turáni gondolat emelkedését is üdvözöljük.

Előadásaink.

1916. évi december hó 16-án dr., Cholnoky Jenő kolozsvári egyetemi tanár tartotta meg a Tur. Társ.-ban előadását: Kína régi gazdasági kultúrája

címmel. A pompás illusztrációkkal kísért előadás szövegét közölni fogjuk. Az előadásokat dr. Paikert Alajos alelnökünk rendezi.

Elnöki tanácsülések.

1916 december hó 1-én az elnöki tanács a Társaság pártoló tagjai sorába fölvette nemeskéri Kiss Sándort, nemeskéri Kiss Gézát, özv. Sztánkay Bélánét és Laub Gyulát. Részvétiratot intézett a kabinetiroda útján IV. Károly király Őfelségéhez I. Ferenc József apostoli királyunk elhunyta alkalmából s a Társaság mély gyászát fejezte ki Thallóczy Lajos elnöki tanácstag elhunyta felett.

1917 január hó 12-én tartott ülésén rendes tagjai sorába választotta dr. iglói Szontagh Tamás udv. tanácsost, dr. Berinkey Dénes min. osztálytanácsost, Zsigmondy Árpád okl. bányamérnököt, Gárdonyi Albert egyetemi m.-tanár, székesfővárosi levéltárost, Gonda Béla min. tanácsost, az Adria-Egyesület igazgatóját és Zilahy Dezsőt, a székesfővárosi idegenforgalmi hivatal igazgatóját. Megválasztotta a *Közművelődési (Társadalmi) szakosztályt*, és pedig a Társaság elnökségén kívül a következő tagokból: dr. Apáthy István, gróf Apponyi Sándor, almási Balogh Elemér, dr. Bárczy István, dr. Beöthy Zsolt, dr. Bernát István, gróf Bethlen István, Buday Barna, Csajthay Ferenc, gróf Dessewffy Emil, gróf Esterházy Móric, Gaál Jenő, Gárdonyi Albert, Gerenday György, Gonda Béla, dr. Gorka Sándor, Halász Gyula, Heinrich Ferenc, Hoitsy Pál, Hopp Ferenc, Kállay Ubul, Jekelfalussy Zoltán, Kúnos Ignác, Lánczy Leó, Libits Adolf, dr. Nagy Emil, ifj. gróf Nemess János, őrgróf Pallavicini György, Pásztor Árpád, Petrovich Elek, Piukovich József, Radisics György, dr. Rákosi Gyula, Rákosi Jenő, Réz Mihály, Rohonyi Gyula, Szemere Miklós, báró Szentkereszthy Béla, Takáts Zoltán, gróf Teleki Sándor, gróf Vay Péter, Vikár Béla, gróf Zichy Géza Lipót, gróf Zichy István, gróf Zichy János, gróf Zichy Tivadar, Wildner Ödön és Zilahy Dezső. Az így megválasztott *Közművelődési (Társadalmi) szakosztály* január hó 19-én tartotta meg *alakuló ülését*, melyen gróf Dessewffy Emilt elnökévé, dr. Prinz Gyulát, dr. Rákosi Gyulát, dr. Takáts Zoltánt és gróf Zichy Istvánt pedig a szakosztály állandó előadóivá megválasztotta.

A *folyóirat- és könyvkiadó szakosztálynak* január hó 12-én *Pekár* Gyula elnökletével tartott ülésén a „Turán" folyóirat és a Társaság kiadványainak (Turáni Könyvtár) ügyei kerültek napirendre.

A *művészeti szakosztály* február hó 14-én tartott ülésén Radisics Jenő elhalálozásával megüresedett elnöki széket gróf *Bánffy* Miklóssal töltötte be. Előadó és jegyző dr. *Lechner* Jenő műépítész, tanár. Elhatározta a szakosztály, hogy magát a képzőművészet különböző ágaiból kiegészíti s evégből Warga László-, Medgyaszay István- és Csányi Károlynak a szakosztály tagjaiul való meghívását fogja kérni a munkabizottságtól.

A *munkabizottság* hetenkint pénteki napon ülésezett. A török gyermeknevelés s a társaság ügyeinek intézése volt napirenden. Jövőben üléseit a keddi napokra helyezte át.

A *pénzügyi bizottság* tagjai sorában (Turán I, 72) Balogh Benedek helyett almási *Balogh* Elemér olvasandó.

Alapítványok és adományok.

Széchenyi Béla gróf koronaőr, v. b. t. t., a M. Keleti Kultúrközpont elnöke *500 koronás alapítványt tett*, melynek összegét a Pesti Kereskedelmi Bankba fizette be.

Néhai özv. Kéler Teréz úrnő hagyatékának végrehajtója: *Kéler* Napoleon úr a végrendelet szellemében *6000 korona névértékű alapítványt tett*, melynek kamatai a M. Keleti Kultúrközpont (Turáni Társaság) alapszabályaiban megjelölt célokra fordíthatók. Az alapítványt a Magyar Földhitelintézetnél helyezte el a társaság.

Özv. Sólyom-Fekete Zsigmondné úrnő megboldogult férjének keleti vonatkozású, rendkívül becses könyvtárát, melyet eddig a Turáni Társaság letétként kezelt, a társaságnak örök tulajdonaképen átadta azzal a kéréssel, hogy a könyvgyűjtemény mindenkor a megboldogultnak nevét viselje.

A Társaság e helyen is hálás köszönetét nyilvánítja a nemeslelkű adakozóknak.

Egyéb hírek.

A Magyar Keleti Kultúrközpont (Turáni Társaság) 1916. évi május hó 8-án vette át a Turáni Társaságtól vagyonát, iratait és könyvgyűjteményét e célból összehívott bizottság előtt. Az átadásról, illetőleg átvételről szóló jegyzőkönyv irattárunkba helyeztetett.

A temesvári kereskedelmi és iparkamara május hó 16-án tartotta balkáni közgazdasági előadó-ciklusa megnyitóját, melyen Társaságunkat *Almásy* György képviselte.

Pröhle Vilmos tagtársunkat a kultuszkormány Nyiregyházáról a debreceni főreáliskolához nevezte ki tanárnak. Debrecenben alakult helyi bizottságunkban dr. Pröhle képviseli központunkat és résztvesz az elhelyezett török ifjak nevelési ügyeinek intézésében.

Mészáros Gyula tagtársunkat a török kormány a konstantinápolyi egyetemre a török-magyar összehasonlító nyelvészet és néprajz katedrájára tanárnak hívta meg. Dr. *Mészáros* Gyula az elmult év őszén foglalta el új állását. A konstantinápolyi magyar ház felügyeletével és gondozásával őt bízta meg társaságunk.

Kedvezmények.

Dr. *Fáy* Elek elhunyt tagtársunk művét: „*A magyarok őshona. Legrégibb nyomok*" a Turáni Társaság tagjai s egyetemi hallgatók 8 K helyett 5 K-ért, — *Vámbéry-plakettünket* 10 K helyett szintén 5 K-ért szerezhetik meg. (Keleti Kultúrközpont, Budapest, Országház.)

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

VICTOR HORNYÁNSZKY

IMPRIMERIE DE LA COUR IMPÉRIALE ET ROYALE

BUDAPEST, V., PALAIS DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES. FONDÉE EN 1863.

Se recommande spécialement pour publications illustrées et pour l'édition de ::: revues en langues étrangères. :::

Ausführung von Buchdruck-Arbeiten und illustrierten Werken, Zeitschriften etc. in ::: erstklassiger Ausstattung. :::

Elvállalja elsőrangú kivitelben illusztrált művek, idegennyelvű folyóiratok könyv- ::: nyomdai sokszorosítását. :::

VIKÁR BÉLA:

KULLERVO ÉNEKEI.

A Kisfaludy-Társaság által a Széher Árpád-díjjal jutalmazott műfordítás, finnből.
Gallén-Kallela Axel világhírű finn művész képeivel.

Bibliophil kiadás.

Ára 5 kor. Hornyánszky Viktor, Budapest.

KELETRE MAGYAR! TANULJUNK TÖRÖKÜL!

A török nyelvre szükségünk van. A török nyelv utat nyit nekünk a messze Keletre. A török nyelv lehetővé teszi a magyar kultura, a magyar ipar, a magyar kereskedelem térfoglalását á Balkánon, Kis-Ázsiában, Perzsiában, Afrikában.

تورک دیلی

TÖRÖK NYELVKÖNYV

jelent meg végre magyar nyelven. Lehetővé vált tehát a könnyű és gyors nyelvtanulás. **Dr. Kunos Ignác**, a kiváló orientalista minden tudásának, évtizedes tapasztalatainak latbavetésével írta. Két kötetben teljes kiképzést nyújt a török nyelvben. Az első kötetben a török életet, erkölcsöket és szokásokat ismerteti, a második kötetben a török beszédet és a török írást, fogalmazást, levelezést stb. tanítja s a török kereskedelmet, ipart és üzleti életet ismerteti. Minthogy magyar tudós munkája, a magyar gondolkodás és nyelvhasználat szempontjából az elérhető legnagyobb könnyedséget nyujtja.

Magyarok! Turániak! Tanuljatok törökül, hogy megteremtsétek Magyarország szellemi és gazdasági Kapcsolatát a testvér török néppel.

Az első kötet ára . . . . . 3.60 korona.
A második kötet ára . . . . . 4.— korona.

Az „ATHENAEUM" kiadásában jelent meg.

Megrendelhető: az „Athenaeum" Könyvkiadóhivatalában, Budapest, VII., Erzsébet-körut 7, és bármely Könyvkereskedésben.

A Vörös Félhold javára.

TÁBORTÜZEK

Vikár Béla műfordításai német költőkből.

Schiller, Hauff, Uhland, Schneckenburger, Detlev v. Liliencron, R. Dehmel, G. Hauptmann, Leonhard Adelt stb.

A német hazafias költészet gyöngyei.

A borítékrajz Grünwald Klára műve.

!! Amateur-kiadás !!

Grill-féle cs. és kir. udv. könyvkereskedés.

Ára 1 korona 50 fillér.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdája, Budapest.

1917 MÁRCIUS 3. SZÁM

TURÁN

A MAGYAR KELETI KULTÚRKÖZPONT (TURÁNI TÁRSASÁG) ÉRTESÍTŐJE

MEGJELENIK HAVONKÉNT

SZERKESZTI:

VIKÁR BÉLA,

a M. Tud. Akadémia, a helsingforsi Finn Irodalmi Társaság és a Finn-Ugor Társaság l. tagja.

TARTALOM:

Dr. Marczali Henrik: A jövő történetírás föladatai. — L'avenir de l'historiographie.

Rohonyi Gyula: A bolgárokról. — Les Bulgares. (Befejező közlemény.)

Dr. Lenhossék Mihály: Anthropologische Untersuchungen an russischen Kriegsgefangenen finnisch-ugrischer Nationalität. (Képpel.)

Gróf Zichy István: A honfoglaláskori tegez és keleti kapcsolatai. — Der Pfeilköcher der ung. Landnahmezeit u. dessen Zusammenhang mit dem Orient. (4 táblával.)

Kisebb közlések: A koronázási emlékkiállítás. — L'exposition commémorative du couronnement, par **V. V.** (3 illustrations.)

Ismertetések.

Szemle.

Tárca: Király-ének, **Zempléni Árpád**-tól. — Ungarischer Abend in Leipzig.

Társasági ügyek.

Dr. Mészáros Gyula: Levél Konstantinápolyból.

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Főherceg Sándor-tér 3.

ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 12 KOR., EGYES SZÁM ÁRA 1.50 KOR.

Pénzküldemények: KERESKEDELMI BANK, V., Fürdő-utca 3. (Keleti Kultúrközpont).

A TURÁN

MUNKATÁRSAI:

AHMED HIKMET bey, dr. ALMÁSY GYÖRGY, gróf BÁNFFY MIKLÓS, dr. CHOLNOKY JENŐ, dr. CSÁNKI DEZSŐ, dr. ERŐDI BÉLA, dr. GOLDZIHER IGNÁC, dr. GOMBOCZ ZOLTÁN, dr. HAVASS REZSŐ, dr. HEGEDÜS LORÁNT, dr. KMOSKÓ MIHÁLY, dr. LÓCZY LAJOS, dr. MÁRKI SÁNDOR, dr. MÉSZÁROS GYULA, dr. MILLEKER REZSŐ, dr NÉMETH GYULA, dr. báró NOPCSA FERENC, dr. PAIKERT ALAJOS, dr. PEKÁR GYULA, dr. PÓSTA BÉLA, dr. PRINZ GYULA, dr. PRÖHLE VILMOS, RESID SZÁFVET bey, dr. SEBESTYÉN GYULA, dr. SZINNYEI JÓZSEF, dr. F. TAKÁCS ZOLTÁN, dr. gróf TELEKI PÁL, dr. VARGHA GYULA, ZEMPLÉNI ÁRPÁD.

FOLYÓIRAT- ÉS KÖNYVKIADÓ-SZAKOSZTÁLY:

dr. gróf Bánffy Miklós, dr. Benisch Artur, dr. Csánki Dezső, dr. Farkas Pál, dr. Gorka Sándor, dr. Heinrich Gusztáv, Herczeg Ferenc, dr. Paikert Alajos, dr. Pekár Gyula, dr. Prinz Gyula, dr. Réz Mihály, dr. Szily Kálmán, dr. gróf Teleki Pál, Vikár Béla és Zempléni Árpád.

KÉZIRATAINK:

Dr. Milleker Rezső: Kis-Ázsia rézkincse.
Dr. Szádeczky-Kardoss Lajos: Kaukázusi magyar-rokon népekről.
Dr. M. Kovács Jenő: Gazdasági megfigyelések a Kaukázusban.
Dr. Márki Sándor: Rákóczi és a török diplomácia.
Dr. Horváth Béla: Klasszikus földön a XX. században.
Dr. Pósta Béla: A moszlim művészet hatásának példái Erdélyben (képekkel).
Dr. Galgóczy János: A sumir nyelvrokonság ügyéhez.
Dr. Varga Zsigmond: Az ókor keleti népeinek művelődéstörténetéhez.
Toperczer Ákosné: Shambala (emlékezések K. Csoma Sándorra).
Zempléni Árpád: Das Reich Tschinimatschin (műfordítás Bujdossy-tól).
Dr. Fodor Ferenc: A turáni államok jövője.
Vámbéry Á.: A mohamedánok ébredése Ázsiában.
Vikár B.: Nuradin Pridon országa (műfordítás grúzból). Zichy Mihály képeivel. Avar-magyar kapcsolatok stb. stb.
Dr. báró Nopcsa Ferenc: Adalékok Északalbánia népességi statisztikájához.
Ahmed Hikmet bey: Roustaveli.
Dr. Kúnos Ignác: Tatár népköltés.
Dr. Melich János: A bolgárok régi nyelvéről.
Huszka József: Hún-magyar fülbevalók, mint a magyar ősvallás tárgyi bizonyítékai. — A papirus a magyar ornamentikában (mint a másvilági élet jelképe).
Dr. Supka Géza: Archäologische Randbemerkungen zu J. Rohonyi's Studie. (Képpel.)
Dr. Heinrich Gusztáv: Das Goethe-Zimmer der Ung. Akademie der Wiss. (Képekkel.)
Dr. Osztern Salamon: Az iszlám bölcselete.
Dr. Tóth László: A bolgár jog fejlődése.
Dr. Sebestyén Gyula: A török-magyar ősírás. (Illusztrációkkal.) — Julián és Nagy-Magyarország.
Dr. Schiff József: A bolgár nemzet küzdelmei a berlini szerződéstől a királyság kialakulásáig.

HIRDETÉSEINK: A félhasábos nonpareille sor 50 fill.
Hirdetéseket fölvesz a kiadóhivatal: Hornyánszky Viktor, V., Akadémia palotája.

ANNONCEN: Die zweispaltige Nonp.-Zeile oder der entsprechende Raum kostet 50 H. Annoncen-Expedition beim Verleger Viktor Hornyánszky, Budapest, V., Palais der Akademie der Wissenschaften.

Ottó Ferenc József trónörökös díszöltönye. Benczúr Gyula tervezése szerint.

Costume de gala du *prince héritier Otto François Joseph,* d'après les dessins de Jules Benczúr.

Exposition commémorative du couronnement.

Voir l'article p. 166—170.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICA
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

Brandenburgi Katalin erdélyi fejedelemasszony (1644†) *ruhája*. Sötétkék, bársonyvirágos szövet, nemesstílű aranyhímzéssel. A kiállítás történelmi részéből.

Robe de fête de *Catherine de Brandebourg*, princesse de Transsylvanie. Etoffe bleu foncé ornée de fleurs de velours et de broderies d'or d'un style noble. De la partie historique de l'exposition.

Exposition commémorative du couronnement.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Voir l'article p. 166—170.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

Herceg Esterházy Antal Miklósné díszruhája. A sötétzöld bársonyt ékesítő aranyhímzés szolgált mintául Zita királyné ruhája díszéhez.

Robe de gala de la *duchesse Antoine Nicolas de Esterházy.* Les broderies d'or ornant le velours vert foncé ont servi de modèle aux ornements de la robe de la reine Zita.

Exposition commémorative du couronnement.

Voir l'article p. 166—170.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

A JÖVŐ TÖRTÉNETÍRÁS FELADATA.

Írta: Dr. MARCZALI HENRIK.

Jean Baptiste Rousseau, híres francia líríkus költő, egy ideig könyvtárosa volt Savoyai Eugén hercegnek. Megelégelte költői babérjait és egyszer kijelentette urának, hogy történetíró akar lenni. A nagy hadvezér és bölcs államférfiú lebeszélte őt e szándékáról, és azt tanácsolta neki, ha már mindenáron historikus akar lenni, foglalkozzék csupán ókori történettel. „Mert mindig vannak fejedelmek és népek, kik nem bírják el az igazságot."

Ha valakinek, úgy nekem volt módomban meggyőződni e mondás bölcsességéről. De kiben igazi történetírói véna ég, az mégsem fog soha megelégedni rég elavult állítások kérődzésével és sem a zsarnok követelő tekintete, sem a gonoszat parancsoló polgárok heve nem fogja őt visszatartani föltett szándékától. Nem tarthatja vissza azért, mert a történetírónak elsősorban a maga korát kell ismernie, hogy valóban lásson és ítélhessen. Ha az élet könyve nem nyílik meg előtte, hiába betűz fakó levelekben. Magam részéről soha nem bíztam az olyan tudósnak régi történeteket tárgyaló kutatásaiban, ki szóval vagy írásban bebizonyította hogy nem érti azt, mi ma megy végbe. Amint csak a mult alapján érthetjük meg a jelent, úgy csak a mostani történeti tényezőknek, elsősorban az embernek és a nemzeteknek ismerete szolgálhat biztos alapul a mult felvilágosítására. Hiszen minden tudományban sarkalatos elv: az ismertről átmenni az ismeretlenre és a történetben sem lehet másként.

A jelentől kell tehát kiindulnunk, a mult és jövőnek összekötő inkább mint elválasztó küszöbétől. De ha a tárgy mindun-talan változik is, a feladat megmásíthatlanul egy marad: igazán elmondani azt, mi történt. Nem mindent, ami történt, mert akkor

csupa cserjétől és avartól nem látnók, nem csupán az erdőt, hanem a fát sem, hanem azokat az eseményeket és állapotokat, melyek az emberiséget mai helyzetéhez vezették.

Sok mindennek szülőanyja lehet e háború, de ezen a feladaton nem változtathat. Ezentúl is éppúgy kötelessége lesz a történetírásnak a valóság megismertetése; ezentúl is a lényegest és nem a mellékest kell felölelnie. Ezen tehát a háború, bármilyen széles a tere, roppant a mérete, bármilyenek is lesznek következései, nem változtathat semmit.

Járjunk el módszeresen. Először is tudni kell az igazat: az egyes adatokat és eseményeket. Aztán meg kell érteni őket, vagyis megállapítani összefüggésüket és jelentőségüket az egészre nézve. Végre el kell mondani a megismert és megértett anyagot: elmondani igazán.

Az első tehát az igaz megtudása. Sohasem könnyű, legnehezebb ott, hol nagy, vagy legalább nagynak vélt érdekek követelik az elhallgatást, a megmásítást, félreértést, vagy a túlzást, vagy kicsinyítést, mi mind egyaránt az igazság rovására megyen. Hányszor kérdezhettük Pontius Pilátussal: hol vagyon az igazság? Engem legalább az igazság megtudása a háború alatt folytonos izgatottságban tart és valószínűleg másokat is. A kritika, melyet így magán-, fél-, egész- és több mint hivatalos értesítéseken kell gyakorolni, még más szempontból is tanulságos, mint az adatok megismerését illetőleg. A hazugság gyöngeség jele, úgy egyesnél, mint hadseregnél és államnál. Eddig, ezt teljes meggyőződéssel mondhatom, nem mi forgattuk legsűrűbben a gyarlóság e fegyverét.

De megtudhatjuk-e a teljes igazságot? Megtudhatunk-e mindent a már 1904-ben írt könyvemben elkerülhetetlennek tartott háborúnak előkészületeit illetőleg? Diplomáciai jegyzékeket, bizalmas beszélgetéseket, titkos sürgönyöket, mindazt, mi a legfelső helyről szabadalmazott szerbiai orgyilkostanyát a nagyhatalmak kabinetjeivel összekötötte? Megtudhatunk-e mindent a két nagy szövetség tagjainak érintkezéséről egymásközt, az ellenféllel, végre a semlegesekkel? Megtudhatunk-e mindent a szárazföldi, tengeri, tengeralatti és repülő erők mozgósításáról, annak akadályairól, sikeréről vagy kudarcáról? Beláthatunk-e a színtén oly bonyodalmas pénzügyi és gazdasági mobilizáció minden rejtekébe, a

szerződésekbe, azok megvalósításába, az e téren úgy látszik mindenütt sűrűn előforduló visszaélésekbe? Ez is elég, pedig csak bevezetés.

Következnék a hadbaszállás: a közlekedési vonalak és eszközök felhasználásának módja; mennyire váltak be; mennyire nem? A hadbavonulás: szám, fegyver, lőszer, élelmezés? Hol és mikor megy végbe a felvonulás? Milyen céllal? Kik a vezérek? Milyen tekintetből alkalmazzák őket? Ha az Iliásnak egy egész éneke szól a hajókról és legénységükről, úgy az e háborúban működő erők elsorolásához 24 ének is kevés lenne.

Aztán tudni kellene az összes mozdulatokat: előre, hátra, szárnyon, és azok tempóját. Az ütközetek és csaták végtelen sorát, szárazon, tengeren, levegőben, a föld gyomrában. A holtak, sebesültek, eltűntek és foglyok számát és állását. Megállapítandó az arány, melyben a szuronynak, a puskagolyónak, a kézigránátnak, a könnyű és nehéz tüzérségnek, a repülőknek, a gáznak, az aknáknak része volt ebben az eredményben. Hát még a sok haláleset s rokkantság, melyet a háborúnak természetes szövetségeseivé emelkedő magzatjai: a fagy, a kolera, a kiütéses tífusz és a hagymáz, a hólyagos himlő és a dysenteria idéztek elő. Hogy történik aztán a pótlás: emberben, állatban, élelemben, lőszerben? Milyen volt nemcsak az egész hadseregnek, hanem az egyes csapatoknak is szelleme; milyenek voltak a vezetők? Mi vezetett diadalhoz, vagy vereséghez?

Szürke, gyakran láthatatlan ez a háború a régebbiek csillogó látványosságához képest, de azért az egyéni bátorság, ügyesség és leleményesség itt is hőstetteket művelt. A teljességhez tartozik ezek elsorolása is.

Ez mind azonban csak a szorosan vett katonai része a háborúnak. Kíséri ezt a diplomácia folytonos működése, melynek főeredményeit: Törökországnak s Bulgáriának hozzánk csatlakozását, Itáliának és Romániának az ententehoz pártolását részletesen kell ismernünk. Kíséri a neutrálisoknak hol becsületesen aggodalmas, hol álszenteskedően önző tárgyalása egymással és a hadakozó felekkel. Kíséri a nyílt kémkedés és az annál is kárhozatosabb titkos árulás és az ellenség céljainak előmozdítása. Ezekből mísem mellőzhető, hisz mindegyik tényező hozzájárul a végső eredmény létesítéséhez.

Mi történik ezalatt itthon? Nemcsak az fontos, mit beszélnek a parlamentekben és ünnepi összejöveteleken; ott a szó gyakran csak a gondolat leplezésére való. Az igazi historikust érdekli a népek nem cenzurázott hangulata és felfogása minden válságban, minden nagyobb győzelem vagy vereség, minden békeremény és annak szétfoszlása után. Igen értékes anyagot nyujtanak a katonanóták, de mellettök egyenlő jogot követel a honnmaradtak fohásza, sóhaja, vagy — káromkodása.

A háborút hazulról táplálják. Milyen a termés? A kivitel és behozatal? Milyenek az árak? Minő intézkedések történtek a hadakozás terheinek elviselésére és elviselhetésére? Milyen volt visszahatásuk az egyes államokra, aztán a lakosság egyes rétegeire: termelőkre, fogyasztókra, iparosokra, kereskedőkre, értelmiségre, tisztviselőkre, munkásokra? Hogyan törekedtek a netán hiányzó anyagokat pótolni, hogy a milliók által forgatott és milliókat magával sodró hadimasina sehol fennakadást ne szenvedjen?

De a háború sem él csupán kenyérből. Milyen az a közszellem, mely táplálja? Mekkora rész jut abból a komoly kitartásnak, a gyáva megadásnak, az áldozatkészségnek és a közromlás közepett való arcátlan nyerészkedésnek? Férfiak kötelességtudása, nők szivjósága, ifjak lelkesedése, öregek önmegtagadó lemondása ez az erő, mely végre is minden győzelemnek igazi kútforrása. Mennyiben mételyezi meg ezt a kútfőt hanyagság, lelkiismeretlenség, ledérség, az önzésnek millió meg millió válfaja?

Nem szabad megfeledkeznünk a háborús irodalomról sem, noha ennek belső értéke, eddigi olvasmányaim szerint ítélve, körülbelül megfordított arányban áll szörnyűvé nőtt terjedelmével.

Mindezen elemekből áll össze a világháborúnak nevezett egység. Ezek alkotják, tehát nem mellőzhetők az összefoglalásban. Ezek alkotják azt a milliárd külön hangból sűrített egységet, melynek diszharmóniáját csak a vasakarat kovácsolhatja szimfóniává. És mi lesz még a béke után! Mennyi leleplezés és helyreigazítás! Valóban a történetirás olyan fa, mely nemcsak fölfelé egyre nő és terebélyesedik, hanem lefelé is mind sűrűbb és vastagabb gyökereket hajt.

Tudhatjuk-e ezt mind? Azt hiszem a kérdésben benn a válasz. Csak az Isten mindentudó. A mi tudásunk, mint az irás mondja, rész szerint való. És ha van osztó igazság, kell annak

lennie a historikusra nézve is. Annak, ki a földön becsületesen végezte munkáját, tévedve, de tudatosan nem tévesztve, a Mindentudó bizonyára megengedi a mennyországi archívumok felhasználását.

De szükséges-e tudnunk a földön is minden részletet, hogy írhassunk és jóhiszeműen ítélhessünk?

Még deák koromban, 1876 dec. 20-án, tájékozódni óhajtván mesterségünk alapvető elveiben, megkérdeztem az öreg Ranke-t: el kell-e olvasni mindent, mi arra a tárgyra vonatkozik, melynek feldolgozásába fogunk? Tudományunk nagymestere erre a következő, tudtommal még ki nem adott anekdotával válaszolt:

„Fiatal koromban Karl Friedrich Hermann, ki a görög régiségek kézikönyvét írta meg három kötetben, volt a nagy tudós, a „praeceptor Germaniae". Föltette magában, hogy mindent elolvas, mi e tárgyhoz tartozik, nemcsak a forrásokat, hanem az összes feldolgozásokat is. Ezt a föltevését lelkiismeretesen végre is hajtotta, és abban a boldogító tudatban fejezte be a nagy mű megírását, hogy semmi, még a legjelentéktelenebb fércmunka sem kerülte ki mindenre kiterjeszkedő figyelmét. Azonban, éppen mikor az utolsó ív korrektúráját nyomdába küldte, kapott egy dissertációt Hollandiából, melyet nem ismert. Ez az esemény ijesztő hatással volt szegényre. Megfájdult a feje, beteg lett, mind betegebb: belé is halt. Előbb azonban meghagyta: nyissák ki halála után koponyáját, hogy megtudják: mi okozta vesztét. Koponyáját kibontották és nem találtak — semmit." Man öffnete seinen Schädel und fand — Nichts.

„A magam részéről" — így folytatta a lángeszű tudós — „mindig megelégedtem azzal, ha a források és a legfontosabb feldolgozások alapján önálló felfogásra juthattam. A feldolgozásokat azért kell olvasni, hogy az ember valahogy ne írja meg újra azt, mi már esetleg jobban meg volt írva."

Volt olyan, ki emiatt Ranke-t nem tartotta igazi történettudósnak. Nálunk Karl Friedrich Hermannok ritkán akadnak; meg kell őket becsülni. Inkább az ellenkező véglettől kell őrizkednünk. Mert kétségtelenül nagy veszedelem, kevés adatból vonni le messzemenő következtetéseket és kevés tapasztalatból általánosítani. Ebben csak a történetíró lelkiismeretessége dönthet. Neki

tudnia kell, hogy mennyi anyagon kell átrágódnia, hogy legalább nagy és fontos dolgokban lehetőleg kikerülje a tévedést és ne ismételje azt, mit már mások elvégeztek.

Itt is az az arány, mint a háborúban. Ott abban a mértékben van kevesebb szükség gyalogságra, amelyben túlnyomó „az okos, kigondolt szerszám", a gép, a tüzérség. Itt a történetíró egyénisége: belátása, tapasztalása és kritikája sokszorosan pótolhatja azt, mi az anyagban hézagos és hiányos.

Ezzel a tudástól átjutottunk a megértéshez. Az egyes adat magában nem számít, jelentőségét csak más adatokhoz, esemény- vagy gondolatsorokhoz való kapcsolatában nyeri. Ez az összekötés, a látszólag legtávolabb állónak is egymással szoros viszonyba hozása, a kombináció a történetírás legigazabb, sőt egyetlen megengedett művészete. Igaz, hogy tévedéshez is vezethet, de kellő kritikával ez az egyetlen célhez vezető mód. A cél az igazság; ehhez pedig szükséges az arányok megállapítása is: vagyis annak minden egyes tényezője mennyiben járult a végeredményhez. A nivellálás eseményeknél épp oly hibás és tudománytalan eljárás, mint személyeknél, gondolatoknál és érzelmeknél, amellett nem felemelő, hanem leszállító módszer. Ha az adat mind egyforma jelentőségű, akkor a történetíró is mind egyforma. Attól pedig Isten mentsen.

A megértésnek van egy közelebb eső tartalma is: az, hogy az ember ne szóljon és ne írjon olyasról, minek jelentőségéről és így históriai értékéről és elhelyezéséről nincs kellő fogalma. Nincs másképp: a historikus, ki ezt a háborút ismerni és ismertetni akarja, nem elégedhetik meg politikai és közgazdasági műveltséggel, jártasnak kell lennie a matematikában és bizonyos fokig a technológiában is. Hogy tudná különben megítélni a lövészárkok elhelyezésének, az egyes fegyvernemek alkalmazásának célszerűségét? Világos, hogy itt a külön szakismeretnek és részletes történetírásnak bő tere nyílik, és a historikustól mégsem követelhetjük, hogy ismerje a gránátok kémiai összetételének, a különböző fajta repülők és tengeralattjárók építésének legkisebb, részben titokburkolta részleteit is. Annyit azonban értenie kell hozzá, hogy hatásukat ellenőrizhesse. Hiába, ez a háború sokat hozott napfényre, mi eddig nem volt, de van és emberi, úgy mint az előbbi háborúk eszközei azok voltak. Már pedig ha valakinek, a tör-

ténetírónak kell követnie azt a mondást: homo sum, nihil humani a me alienum puto. Ember vagyok; nem hiszem, hogy bármi, ami emberi, idegen lehessen tőlem.

E háború azonban nemcsak eszközeiben, hanem méreteiben is különbözik az előbbiektől, melyek közül legfölebb az 1756—63 és az 1776—1782. angol-francia háborúk s a Napoleon elleni utolsó nagy koalíció háborúi hasonlíthatók hozzá, anélkül, hogy elérnék. Az első háború, mely teljesnek mutatja az emberiség egységét. Víhara elhatol Afrika erdős közepébe, a felsőázsiai fennsíkok köves pusztáira csak úgy, mint Polynézia csendes szigeteibe és Dél-Amerika Savannáiba és Pampáiba. Még a Jeges-tenger csendjét is megbolygatja a torpedó. Nincsen nagyobb, szervezett embercsoport, mely aggodalommal vagy reménnyel ne kísérje minden mozzanatát, melynek sorsát érintetlenül hagyná eldőlte. Nem is szólva a hadviselő felekről, amelyek lakossága nagyobb fele az emberiségnek, mindaz, mi Argentinában, a Szudánban vagy Kínában történik is, valami vonatkozásban áll a harcterekkel és az azokat intéző politikával.

Ezek a méretek, ezek az eszközök, roppant tömegét közvetítik a tapasztalásnak, a tanulságnak, annak részére, ki megérti azt: mi történt és le tudja belőle vonni a következtetéseket. Ezekben, nem az anyagban áll az a kincs, mellyel a háború minden áldatlansága mellett is gyarapította az emberiség szellemi és erkölcsi tőkéjét.

A tudományt elsősorban az igazság kedvéért műveljük, mert minden bebizonyított igazság egy egy tévedésnek végét jelenti. A magam részéről életem legfőbb eredményét minél több ilyen tévedés kipusztításában látom. Igaz, hogy az igazságot nem mindig lehet a tévedés helyére állítani. Először azért, mert, mint az igazság- és hamisságról szóló mese mondja, a hamisság megkötözi, megvakítja az igazságot; világért sem engedi át neki az oly régtől gyakorolt uralmat. Azután meg, ha a tévedés megállapítása könnyű is, könnyű amaz érdekek megállapítása is, melyek a tévedést tudatosan előidézték és fenntartják; annál nehezebb gyakran az igazságot teljesen kideríteni. De ha nehéz is: kimutatásánál magasztosabb feladatot csak egyet ismerek: azt, hogy a tévedés bálványa helyébe ezt a tiszta istenséget helyezzük.

Az igazság pedig nem terméketlen istenasszony. Minden egyes igazság egyúttal terjedését jelzi az erkölcs birodalmának.

Amint a hazugság egyre szélesebb körre terjeszti veszedelmes sarjadékait, úgy az igazságból is újabb igazságok születnek.

De beszéljünk elvonás nélkül. Állapitsuk meg, mi haszna lehet a történeti igazságnak és különösen annak, mely a háborúból vehetí eredetét?

Ahol annyi nagy állam teljes erőfeszítéssel küzd végleges diadalért; ahol a nemzetek nagy részének egész élete átalakul a háború követeléseinek hatása alatt: ott nagy és általános tanulságokban nem lehet hiány, Ez a tanulság pedig alkalmazhatósága szemponjjából kétféle. Az első magukra a tényekre szorítkozik. Ezeknek szolgai utánzása nem lehet célszerű. Még a leggyőzelmesebb csata tervét sem lehet ismételten foganatosítani. Mert feltéve, hogy egy a csatatér és megfelelők a szemben álló erők, még mindig marad sok tényező, mely időközben megváltozhatott, és igy megváltoztathatja a dolog kimenetelét is. 1866-iki hadjáratunk kudarca is arra vezethető vissza, hogy egy száz év előtt azon a terepen bevált haditervet követett vezérkarunk. Ez vezetett Königgrätzhez. Diplomáciai alkudozásoknál is az az eset: az egykor kihasznált helyzet többé a maga egészében nem tér vissza. Tényeket, egyes eseményeket illetőleg tehát az utánzás csaknem mindig hinárba vezet. De a szellem, mely a diadalt kivívta, tovább is él és megtartja szuverénitását. Napoleon és Moltke hadjárataiból ma is lehet tanulni. De annál a tanulásnál is sokszorta jelentősebb a nemzetek életébe, anyagi, szellemi és erkölcsi erejébe való bepillantás, melyhez az ilyen háború szinte páratlan anyagot szolgáltat.

Minthogy a holnap a mából következik, a ma pedig a tegnap fia, az, ki a tegnap működő összes erőket ismeri, megcsinálhatja, igen csekély ismeretlennel, az egyenletet a mára és a holnapra is. A történetirónak valóban a multba kell tekintenie, hogy a jövő körvonalait megláthassa. Csak attól kell őrizkednie, hogy személyes vagy pártszempontokat ne keverjen gondolkodásába, következtetésébe. Az egyéniség saját törvényeit követi és könnyen csúffá tehet minden asztrológikus jóslást. Itt is úgy áll a dolog, mint ahogy előbb kifejtettük: a mindentudás teljesen ki van zárva, de a legfontosabb tényezőkből való következtetés meg van engedve. Mert a történelemben sem vész el semmi és az oknak mindig meglesz okozata is.

Mindnyájan tőlünk telhetőleg, kisebb-nagyobb sikerrel igyekszünk akár tudomány, akár sejtés útján föllebbenteni a jövő fátyolát. Hogy miket mondtam és írtam meg előre, a szerénység tiltja elmondanom; az meg természetes, hogy elhallgatom, amiben csalatkoztam.

Csak a történeti anyag elfogulatlan kutatása teszi lehetővé a belátást: az elfogulatlanság tehát első követelése és kelléke a historikusnak. A második, és erre, ha más nem, a mostani háború taníthatott volna meg mindnyájunkat, az eseményeknek általános, magas és nem szűk látókörből való tekintése. Nemzetközi kérdésekben csak az egész emberiségnek, nemzetiekben csak a nemzet egészének érdeke lehet az a kritérium, melyhez az egyes jelenségek értékét és jelentőségét mérjük. Igaz, hogy íly magasról nézve sok részlet eltörpül, sok elcsenevész, míhez a lent állónak szeme kötve marad, de a nagy áttekintést csak az emelkedettség adhatja meg, úgy, ahogy kicsi csermelyeknek patakokká, majd folyókká növekedését is csak magas csúcsokról észlelhetjük.

Még csak két viszonylatát az így tudományos és gyakorlati értékűvé vált történetírásnak kívánnám megvilágítani: viszonyát a politikához és az erkölcshöz.

Az államférfiút, még a komolyat is, a mindennapi munka, kivált parlamentáris elfoglaltsága annyira igénybe veszi, hogy bárminő jóakaratú is, személyes és egyéb részletes és alárendelt kérdéseknek kénytelen aránylag sok időt, nagy gondot szentelni. Még jó, ha holnapra is gondol; a nagyobb kapcsolatok, a valóban államfenntartó erők és azok fejlesztése csak ritkán ragadhatják meg figyelmét. A historikusnak ellenben mindentől el kell tekinteni, mi csak napi- és pártpolitika.

Neki éppen csak azt kell kutatnia s kimutatnia, mi egy bizonyos államnak minden változás közt is fennálló alapja, életfeltétele, még nem is született nemzedékek jövőjének biztosítása. Azt hiszem, nem követelek túlsokat tudományunk részére, ha legalább meghallgatásra, eredményei tekintetbe vételére hívnám fel azokat, kikre bízva van a nemzetek sorsa. Mi állapítjuk meg a diagnózist, mert ismerjük a test és lélek természetét, fejlődését, élettanát és patológiáját is. Az, kinek cselekednie kell, kész eredményt kap tőlünk, melynek felhasználása nyugodt jólétet, mellőzése kárt és nyomort okozhat a népek millióinak. Nemcsak a

bőrt adjuk, melyből a politikus a csizmát varrja, mint Mocsáry Lajos írta éppen rólam: adjuk a láb méreteit is, adjuk egészséges vagy beteg részeinek ismertetését. A politikus dolga: se szűkre, se túlbőre nem szabni azt a nevezetes csizmát. A rojtról és sujtásról gondoskodjanak mások.

Azon alapok közt pedig, melyeken az államok nagysága s boldogsága felépülhet, a jó nevelést és mint annak tényezőjét az erkölcsöt helyezném első sorba.

Már ez a felfogásom mutatja, hogy az erkölcs előttem nem egészen az, mit társadalmilag, politikailag, vagy éppen büntetőjogilag annak neveznek. A történetíró ígenis legyen szigorú erkölcsbíró, de nem kicsiségeken megakadó Zoilus, vagy saját meggyőződését annyira előretoló, hogy Nagy Sándornak nem tudja megbocsátani, hogy nem adott alkotmányt, Sz. Istvánnak pedig azt, hogy nem lett egyszerre protestáns. Erkölcs és politika nem szokott egy úton járni. Egyike a legbecsületesebb embereknek, a mi Szent László királyunk írta, hogy „nagy bűnök nélkül uralkodni lehetetlen". De a historiai-politikai bűn másnemű, mint a magánéleté; mások a méretek, szörnyebbek a következések. Egy gyilkos néhány embert öl meg, a rabló néhány családot foszt ki, az uzsorás vagy gyujtogató tán egy falut tesz szerencsétlenné. De már a hazug népbolondító sok ezernek ronthatja meg képzeletét és így kárhozatot hozhat a nemzetnek legalább egy, gyakran jelentékeny részére. Azt az államférfiút pedig, aki belátás híján — mert a polgári becsületességet magától értetődőnek és nem érdemnek tartom a politikusban is — katasztrófába viszi hazáját; azt, ki elmulasztja a kedvező alkalmat annak biztosítására; azt, ki elnyomja a műveltséget és szárnyát szegi a tehetségnek: azt, bárminő pártú legyen is, átoknak tartom és ítélem, nemcsak nemzetére, hanem az emberiségre nézve is. Mint Széchenyi mondta: nincs nagyobb bűn, mint vezetni akarni, hozzávaló hivatás nélkül.

Vagy minek ítéljük azt a hadvezért, ki kellő készültség és lelkiismeretesség nélkül végzi felelősséggel terhes feladatát; ki könnyelműségből vagy elbizakodottságból vesztét okozza ezreknek; tízannyinak sorsát teszi elviselhetetlen rabsággá és egy nemzet hatalmát vagy életét kockáztatja?

A történetírás mennyköveit csak a valóban nagy bűnösökre szórhatja; a kicsikkel végezzen más törvénylátás.

Talán túlkomoly vagyok és túlszemélyes, éppen mert tárgyilagos szeretnék lenni. A jövő történetírásáról valóban nem mondhatom el másnak felfogását, mint a magamét, mert ez nem csupán az utolsó évek tapasztalásán alapul, hanem leszűrődése egész életem munkájának.

Klio, a történelem muzsája, hegyes vésőt tart kezében, nem szende lantot. A historikus, ha van államférfiú, ki eszméit végre is hajtja, azt mondhatja, mint Themistokles: énekelni és citerázni nem tudok, de értem azt a mesterséget, hogyan lehet egy államot naggyá és dicsővé tenni. Tegyék ezt Magyarországgal, és minő dicshimnusszá válik majd a történelem komor szózata is.

L'avenir de l'historiographie, par *Henri Marczali*, professeur à l'Université. — Chaque science doit partir de ce qui est connu et procéder de là vers l'inconnu. L'histoire ne fait pas exception. Pour l'histoire ancienne, nous n'avons que très peu de confiance dans l'autorité de celui, qui a trahi par parole ou par écrit, qu'il ne comprend pas ce qui est contemporain. La guerre peut être mère de toutes choses, mais elle ne pourra changer en rien la méthode historique qui consiste dans l'étude de la vérité, dans le discernement de l'essentiel et dans l'intelligence des relations entre les événements.

Quant à l'intelligence, la guerre ne pourrait être comprise par la politique et l'économie seules. Il faudra aussi de la mathématique, et même de la technologie. Certes, qu'un seul homme ne pourrait élaborer toutes les données, sans le secours des hommes du métier.

L'extension immense de la guerre mondiale qui attire tous les peuples dans son vertige, ne modifie donc pas la méthode, mais, en étendant l'horizon jusqu'à l'infini, elle ouvre de nouvelles perspectives. Si jamais il y avait une histoire universelle, nous l'avons sous nos yeux. Le temps des bagatelles est passé. Il faut que l'historien, en s'élevant à la hauteur de sa tâche regarde et juge tout par des principes qui sont au-dessus des intérêts de parti. Pour les affaires internationales, l'intérêt général de l'humanité doit servir de mesure; pour les affaires nationales l'intérêt de toute la nation et non d'une seule caste ou d'un seul état.

De même pour le point de vue moral. Pour glorifier ou pour condamner un homme, il faut mettre en compte ce qu'il a fait de bien ou de mal à l'humanité et à son pays. L'histoire ne se fait pas pour élever dans les nues sans grande cause, ni pour prodiguer ses foudres pour châtier des menus péchés, comme

chacun en peut commettre, sans graves conséquences. La muse de l'histoire ne joue pas du luth flatteur; elle manie le ciseau aigu. Les dithyrambes sont réservés à ceux qui ont bien mérité du progrés de leur pays et de l'humanité.

A BOLGÁROKRÓL.

Írta: ROHONYI GYULA.

— *Harmadik, befejező közlemény.* —

Végül még az volna megállapítandó, hogy ezek az utóbbi bolgár fejedelemségek (duces provinciales) mely területen állottak fönn.

Történetíróink közül többen Keánt és Ahtumot ugyanazonosnak tartják. Szt. Gellért életírója Ohtumnak nevezi Ahtumot (Ajtonyt) és szerinte ennek uralma a Köröstől délre a Maros vidékén az Al-Dunáig terjedt ki.

Ezzel megegyezik Anonymus adata. Ő Ohtumot Gládtól származtatja, akinek utódja volt, s uralma ugyanazon területre terjedt ki mint Gládé a honfoglalás előtt.

Kézai s a későbbi krónikák Ohtumot nem ismerik, csak Keánról szólnak, mint „a bolgárok és szlávok" fejedelméről.

Mi azonban azt hisszük, hogy itt mégis két különböző személyről van szó. Az egyik Ohtum, aki a Körös és Al-Duna közt uralkodott; a másik Keán, aki valószínűleg Erdély egy részében s az Olt és Duna szögletében (a mai kis Havasföldön) uralkodott.

Innen van, hogy krónikáink a Gyula vezér elleni hadjáratot a Keán elleni hadjárattal s annak eseményeivel összezavarják, s különösen a Képes Krónika a Keán elleni háború után, akit Szt. István levert, azt jegyzi meg: „És odahelyezé (István) Zsolt nevezetű szépapját, aki ezen részeken örökös lőn", utóbb pedig: „és mivel Gyula (erdélyi fejedelem) pénze gonoszúl gyűlt vala".... holott a Keán elleni háború hadizsákmányáról, kincseiről beszél.

Van a mi őskrónikáinkban — mint említettem — több íly tartományi fejedelemről szó, névszerint: Belind, Kulán, Keán nevű fejedelmekről.

Belind tanácsára vette Géza fejedelem nőül Gyula erdélyi fejedelem nejét, Saroltát.

Ennek a Belindnek elődje a Budai Krónika szerint Kulán volt, a Belind veje. S Belind azért adta leányát Kulának, hogy fivére, Keán ellen harcoljon. (Budai Krónika 41., 42. l.)

A Maros-Tisza-Duna közén uralkodott bolgár kenézek időrendben a következők voltak: Glád, Kulán, Belind és Ahtum.

A másik fejedelemség kenézei közül csak Keán neve maradt meg, Szt. István hadjáratából.

Ahtum és Keán leverésével a bolgár-szláv vezérek hatalma megtört, úgy hogy Szt. István joggal írhatta magát „egész Magyarország királyának" (κρὰλ πασῆς Οὐγγρίας).

Kérdés mármost, hogy a tiszavidéki bolgárságnak maradtak-e utódai hazánk területén?

Erre a kérdésre nemmel kell felelnünk, egyrészt azért, mert az itteni bolgár népesség a honfoglalás idején meglehetős gyér volt. Fejedelmeik „bolgárokon és szlávokon" uralkodtak, s így a bolgárok száma, habár ők voltak az uralkodó faj, valami nagy nem lehetett.

Ha a honfoglaló magyarok száma 100,000 volt (mert harcosaik számát 20,000 lovasra teszi Ibn Roszteh és Gurdezi), akkor a honfoglalás idején az akkori Magyarország egész lakosságát alig tehetjük többre 200,000—250,000 főnél a magyarok nélkül, és ezen népességnek alig egy ötödét tehette a bolgár.

S minthogy a magyar, kazar és kabar rokon népek voltak, a bolgárok 1—2 század alatt könnyen beolvadhattak a magyarságba.

A bolgárok Moesiában a kereszténységet csak 870 körül, tehát alig két évtizeddel a honfoglalás előtt vették föl, elszlávosodásuk tehát nem sokkal korábban kezdődhetett. Ennél sokkal később juthatott a keresztény hit a tiszavidéki bolgárok közé.

VIII. A bolgárok etnikai meghatározása.

Értekezésünk fonalán előadtuk a bolgárok őstörténelmét, vándorlásait, szokásait, erkölcseit, népéletét, állami intézményeit, valamint érintettük az ősi nyelvükről szóló adatokat; összefoglaltuk azon történetírók-, geográfusok- és utazóknak adatait, akik róluk, lakásukról, ősi nyelvökről és etnikumukról írtak.

Vonjuk le ebből következtetéseinket, amelyek a bolgárok etnikai minőségének meghatározásához vezetnek.

Az etnológia szerint a *középázsiai vagy mongol fajhoz* tartozik az *ural-altaji népcsoport.*

Az ural-altaji népcsoportban pedig két ágat ismerünk, az egyik a *finn-ugor,* a másik a *török-tatár* ág.

A *finn-ugor ághoz* etnológusaink az ugor népcsaládot, valamint a permi, finn és magyar népeket, a török-tatár ághoz pedig: a tatárokat, kirgizeket, özbégeket, karakalpakokat és a török (ozmanli) népeket sorolják.

Évek óta folytatott tanulmányaim folyamán megerősödtem ama hitemben és meggyőződésemben, hogy a nálunk elterjedt két iránynak, a Hunfalvy-, Budenz és Vámbéry tanításának tökéletesen igaza van: hogy mi rokonságban vagyunk ugyan a finn-ugor és török-tatár népekkel is (amire számtalan bizonyíték van nyelvünkben), hogy ez a rokonság mindkét ággal meglehetősen *egyenlőfokú,* de bizony — *nem éppen közeli rokonság.*

Ezt a nézetemet még 1896-ban megjelent munkámban: „A honfoglalás történetében" kifejtettem s megokoltam; sőt már ott rámutattam arra a számos adatra, melyek egy *harmadik ág* létezését bizonyítják az ural-altaji népcsoportban, ahová a magyarok s a velők szoros, közvetlen rokonságban levő testvérnépek sorolandók.

Már Kunik s utána Vámbéry előtt feltünt, hogy a Közép-Volga vidékén a VIII. és IX. században lakott népek nevei bizonyos közös eredetre való, közös képzővel (*-ar*-ral) végződnek, névszerint: az *avar, kazar, kabar, bulgar* és *magyar* népnevek.

Ezeknek a népeknek közeli rokonságát az általunk előadott számos történelmi, népéleti, nyelvi s egyéb adat igazolja, melyeket főleg e népek közt járt geográfusok, utazók följegyzéseiben találunk.

Hogy az avar nép is e rokon népek közé tartozik, azt nemcsak a nemzeti hagyomány, de az avar nép szokásai, intézményei, hadviselése igazolják. A honfoglaló avarok és magyarok nyelvének egymáshoz való viszonyát a későbbi kutatás van hivatva földeríteni.[1]

[1] A pannoniai avarok nyelve ugyanaz volt, mint a Kaukázusban ma élő avaroké. (L. Vikár: Magyar Nyelv XII: 5. sz. és Akad. Ért. 1916. dec. 706. l.) Nyelvi és etnikai kapcsolatukat a magyarsággal a Turánban fogjuk kifejteni. *A szerk.*

Az előadottak összefoglalásaképen arra a következtetésre jutunk, hogy az ural-altaji népcsoport *három* (s nem két) ágra oszlott. Az egyik a *finn-ugor*, a másik a *török-tatár*, a harmadik — nevezhetjük bátran így — a *turáni* ág volt.

Az északon lakó ág volt a *finn-ugor*, mely északra és északnyugatra elterjedt egész a Balti- és Fehér-tengerig. A déli ág volt a *török-tatár*, mely délnek és délnyugatnak tartott terjeszkedésében. A harmadik, a *középső* vagy *turáni ág* egyenesen nyugati irányban haladt, a népvándorlás egész ideje alatt rajokat bocsátva ki magából.

Ehhez a középső, turániághoz tartozott az *avarok*, *kazarok*, *kabarok*, *bulgarok* és *magyarok* népe.

Tudatosan írjuk a „bolgár" népet „bulgar"-nak, mert a bolgárok magukat „bulgarok"-nak nevezik (blgar); a „bolgár" pedig magyarosított alakja e népnévnek, mint ahogy a kazarok magyar neve „kozár", de voltakép „kazar".

A fentközölt etnografiai felosztás tehát helyesbítve következőleg módosul:

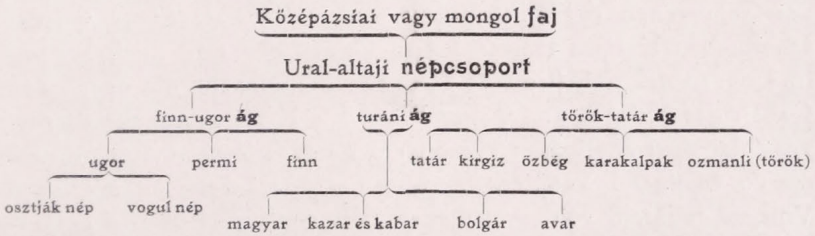

A t. olvasó, ha figyelemmel olvasta el fejtegetésünket, melyet számos adattal támogattunk, azt hisszük, ugyanazon eredményre jutott a *bolgár-magyar rokonságra* s a bolgár nép *etnikai meghatározására* nézve, mint mi.

Különösen a bolgár nép *etnikuma*, azt hiszem, kétségtelen bizonyossággal nyert megállapítást. S így a bolgárok eredetének bonyolult kérdését talán sikerült legalább egy lépéssel közelebb hoznunk megoldásához.

Les Bulgares, par Son Excellence M. Jules de *Rohonyi*. Dans son dernier article l'auteur établit que les principautés bulgares d'avant la conquête de la Hongrie mentionnées par les sources de

l'histoire de Hongrie, existaient en partie entre la Körös et le Bas-Danube, en partie en Transsylvanie dans l'angle de l'Alute et du Danube, dans la contrée appelée aujourd'hui la Petite Plaine Alpine (Kéán). Ensuite l'auteur détermine le caractère ethnologique des Bulgares. Selon M. de Rohonyi, il faut intercaler entre les deux branches du groupe des peuples uralo-altaïques, la finno-ougrienne et la turco-tatare, une troisième branche, la touranienne qui embrasse les peuples hongrois, avare, kazar, kabar et bulgare.

ANTHROPOLOGISCHE UNTERSUCHUNGEN AN RUSSISCHEN KRIEGSGEFANGENEN FINNISCH-UGRISCHER NATIONALITÄT.

(Erster Bericht, vorgelegt der Ung. Akademie der Wissenschaften am 16. Okt. 1916 von Prof. Dr. MICHAEL v. LENHOSSÉK.)

Gleich in der ersten Zeit des Krieges, sowie sich die Zahl der Gefangenen der Mittelmächte vermehrt hat, ist in wissenschaftlichen Kreisen Deutschlands, Österreichs und auch bei uns in Ungarn der naheliegende Gedanke aufgetaucht, die durch den Orkan des Krieges aus weiter Ferne als Kriegsgefangene hierher verschlagenen Individuen, besonders aber diejenigen unter ihnen, die zu weniger bekannten, interessanteren, schwerer zugänglichen Völkern gehören, von sprachlichem, ethnographischem und anthropologischem Gesichtspunkte aus wissenschaftlich zu untersuchen. Was die anthropologische Seite dieser Untersuchungen betrifft, so war es meines Wissens der bekannte Stettiner Anthropologe *Buschan,*[1] der diese Angelegenheit als erster zur Sprache brachte und auch den Gedanken, wenn auch in engerem Rahmen, an den Gefangenen des Stettiner Lagers zuerst verwirklichte. In Österreich hat sich der ausgezeichnete und rührige Anthropologe der Wiener Universität, Professor R. *Pöch* Monate hindurch unter Mitwirkung von vier Kollegen und bei sehr reichlicher materieller Unterstützung von Seiten der Wiener Kais. Akademie der Wissen-

[1] G. *Buschan*: Krieg und Anthropologie. Deutsche Mediz. Wochenschrift. 1915. S. 773.

schaften und der Wiener Anthropologischen Gesellschaft mit ähnlichen Untersuchungen abgegeben. Über seine umfangreichen Studien, die an den Gefangenen von vier Gefangenenlagern (Eger, Reichenberg, Theresienstadt und Bruck-Királyhida) angestellt wurden, hat Prof. Pöch bereits fünfmal Bericht erstattet: dreimal in der Kais. Akademie der Wissenschaften und zweimal in der Wiener Anthropologischen Gesellschaft.[2]

Von unserem Gesichtspunkte sind diese Untersuchungen ohne Frage noch viel interessanter und wichtiger, als von dem der deutschen oder österreichischen Wissenschaft. Befinden sich doch unter den Hunderttausenden russischer Gefangenen auch die Söhne jener in ihrem bewussten nationalen Dasein schlummernden, ja allem Anscheine nach allmählich verschwindenden Völker, die die östlichen Randgebiete des europäischen Russlands, die Wolgagegend, die Gebiete zwischen Wolga und Ural und des nordwestlichen Sibiriens sowie den Kaukasus bevölkern, überall stark vermengt schon mit dem sie immer dichter durchsetzenden und sie in ihrer Sprache, ihren Gebräuchen, ihrer Eigenart zusehends assimilierenden russischen Element. Aus dem Kreise dieser Völker mochten vor mehr als einem Jahrtausend — von wo aus, das werden wir wohl kaum jemals genau wissen — die den Wanderweg beschreitenden und nach mannigfachen Zwischenfällen endlich im Gebiete des heutigen Ungarns ein neues, bleibendes Vaterland findenden Ur-Magyaren ausgeströmt sein. Es befinden sich unter ihnen die nächsten Sprachverwandten der ungarischen Rasse, die ostrussländischen finnisch-ugrischen Völker und wir finden unter ihnen auch die Söhne jener südostrussischen türkisch-tatarischen und kaukasischen Völker vertreten, die nach der Tradition, den geschichtlichen Daten und namentlich den Nachweisen der Sprachwissenschaft mit ihnen schon in der Urheimat und späterhin auf ihrem Wanderweg in engere Beziehung kamen und auf ihre Sprache und ursprüngliche Kultur von grossem Einfluss waren. Es ist ein packender Gedanke, dass jene entfernten, eine

[2] R. *Pöch*: I. Bericht über die von der Wiener Anthrop. Gesellschaft in den k. u. k. Kriegsgefangenenlagern veranlassten Studien. Mitteilungen d. Anthrop. Gesellsch. in Wien. 1915. Band 45, S. 219. — Ders., II. Bericht, Mitteil. d. A. G. in Wien. Band 46, S. 107.

der ungarischen verwandte Sprache sprechenden Völker, die von der sich für sie interessierenden Wissenschaft sonst nur durch mühsame und kostspielige Studienreisen erreichbar sind, nun zu uns verschlagen wurden, in das Bereich unserer bequemen Untersuchungsmittel, und nicht nur die Vertreter des einen oder andern dieser Völker, sondern dass sie hieher gelangt sind in wahrhaft anthologieartiger Zusammenstellung, in einer geradezu mustersammlungsartigen Auslese, wie sie von einer einzelnen Expedition wegen des kolossalen Gebietes dieser Völker wohl kaum jemals zum Gegenstande des Studiums gemacht werden könnten.

Unsere Sprachforscher haben auf dem Gebiete der Vergleichung der ungarischen Sprache mit der Sprache dieses Volksmosaiks eine auch im Auslande anerkannte erfolgreiche Tätigkeit entfaltet und diesen Zweig der Sprachwissenschaft zu grosser Blüte gebracht. Auch unsere Ethnographen sind nicht müssig geblieben: auch sie haben sich, wenn auch in geringerem Masse, an der Erforschung der mit der ungarischen Rasse näher oder entfernter verwandten Völker beteiligt, und Anton *Reguly*, Josef *Pápay*, Karl *Pápai*, Johann *Jankó*, Julius *Mészáros*, Wilhelm *Pröhle* u. a. haben auf Grund ihrer an Ort und Stelle angestellten Forschungen die auf diese Völker bezüglichen ethnographischen Kenntnisse mit wertvollen Beiträgen bereichert. Nun bietet sich also auch dem Anthropologen Gelegenheit, teilzunehmen an den den Ursprung der magyarischen Rasse und seine verwandtschaftlichen Beziehungen betreffenden wissenschaftlichen Studien, was aus dem Grunde wichtig ist, weil ja schliesslich bei der Feststellung der Verwandtschaft der Völker, ihrer Rassenzusammenhänge und ihres Ursprunges der Natur der Sache nach das letzte Wort dem Anthropologen zukommt. Sprache und Kultur können sich bekanntlich ändern, ganze Völker können die Sprache wechseln, wofür die Geschichte viele Beispiele bietet, aber die somatischen Eigenschaften, insoferne sie nicht durch Völkermischung allzusehr verdunkelt werden, bleiben zähe erhalten.

Unsere Akademie hat sich bereits Anfang 1915 mit dem Plane der wissenschaftlichen Untersuchung der Kriegsgefangenen beschäftigt. In der am 15. Februar 1915 abgehaltenen Sitzung der III. Klasse wurde ich mit dem anthropologischen Teile dieser Untersuchungen betraut.

Diesem ehrenvollen Auftrage konnte ich äusserer Umstände halber erst im nächsten Jahre — 1916 — nachkommen. Leider schien ja auch die Arbeit nicht dringlich und auch heute noch erblicken wir immer noch keinen Hoffnungsstrahl, der die rasche Erledigung des Auftrages nötig machte.

Der leitende Gedanke meiner Untersuchungen war, wie es bereits aus dem Vorstehenden hervorgeht, nicht so sehr der allgemeine anthropologische Gesichtspunkt, als vielmehr das Bestreben, im Kreise dieses Volkskonglomerates mit Hilfe somatischer Prüfungen die verwandtschaftlichen Beziehungen der Magyaren und deren Rassenzusammenhänge zu finden.

Dementsprechend wendete sich meine Aufmerksamkeit in erster Reihe den Gefangenen finnisch-ugrischer Nationalität zu. Aus dem bunten Mosaik des russischen Gefangenen-Heeres, in welchem manchmal selbst in einer kleineren Gruppe die unterschiedlichen Völkertypen des europäischen Russlands in buntem Durcheinander vertreten sind, habe ich bisher bloss diese ausgewählt und untersucht. Auch hier habe ich die vom anthropologischen Standpunkte bereits sehr eingehend erforschten Westfinnen und Esthen vorläufig unberücksichtigt gelassen, ebenso auch die offenbar gar nicht eingereihten und uns in Rassenbeziehung ohnehin bestimmt fernstehenden Lappen und Samojeden, sondern habe bloss die Söhne der östlichen finnisch-ugrischen Völkerfamilie untersucht, zu denen ich auch die Tschuwaschen rechne, die, obgleich bekanntlich in ihrer Sprache schon längst vollkommen türkisiert, nach der Ansicht der meisten Historiker, Archäologen und Antropologen[3] finnisch-ugrischen Ursprunges sind. Wahrscheinlich sind sie die direkten Nachkommen der Wolga-Bulgaren. Das Tschuwaschenvolk ist nach meinen bisherigen, allerdings nur auf wenige Individuen sich erstreckenden Untersuchungen ein ausgesprochenes Mischvolk, es weist unvermittelt charakteristische finnische und türkische Typen auf. Dagegen habe ich vorläufig die Meschtscherjaken unberücksichtigt gelassen, die nach der Meinung einzelner, z. B. *Weissenbergs* ebenfalls tartarisierte Ugrier sind; im übrigen glaube ich kaum, dass sich unter unseren Gefangenen

[3] I. *Talko-Hrynczewitz*: Notes anthropologiques sur les Tchouwaches de Volga. Bull. Imp. Acad. des Sciences de Cracovie. 1909. S. 877.

viele Meschtscherjaken befinden mögen, da ja das ganze kleine Volk aus nur 54,000 Seelen besteht (*Troinitzky*).[4] Aus meinen Untersuchungen habe ich einstweilen auch die Baschkiren ausgeschaltet, die von einigen Autoren, z. B. von *Ujfalvy*[5] ebenfalls in ähnlicher Weise beurteilt werden; allerdings werden sie von der Mehrheit der Autoren, wie von *Nasarow*[6] und *Nikolski*[7] rassenmässig als gänzlich türkisches Volk aufgefasst.

Wir wissen jedoch, dass sich an das Volk der Baschkiren vom ungarischen Standpunkt ein besonderer Nimbus knüpft. Es gibt ein Moment, welches dieses Volk und das Gebiet dieses Volkes in den Kreis unseres näheren Interesses einschaltet. Im XIII. Jahrhundert, zur Zeit der Regierung des Königs Béla IV. hat ein ungarischer Mönch vom Dominikanerorden, *Julian*, der Ahne der Körösi Csomas und Eugen Zichys den Wanderstab ergriffen und sich mit drei Gefährten nach Nordost gewendet, um die Urheimat der Ungarn uud die dort gebliebenen ungarischen Brüder, von deren Existenz ihm Nachricht gekommen war, zu finden. Welch mächtiger Entschluss muss dies zu jener Zeit gewesen sein! Der Wanderer war glücklicher, als seine Nachfolger, denn im Jahre 1237 hat Julian, dessen zwei Gefährten bereits früher Umkehr gemacht hatten, während der dritte unterwegs gestorben war, im heutigen Baschkirengebiet Magyaren gefunden, mit denen er in seiner Muttersprache reden konnte. Mit seinen Berichten stimmen die Aufzeichnungen von zwei Missionären, ebenfalls aus dem XIII. Jahrhundert, des französischen Franziskaners *Jean du Plan Carpin* und des holländischen Minoriten *Rubruquis* bis zu einem gewissen Grade überein, die ebenfalls

[4] N. *Troinitzky*: Relevé général pour tout l'empire des résultats du depouillement des données du premier recensement de la population. 2. Vol. St. Pétersbourg, 1905. Einen Auszug davon bringt der Jahresbericht für Anat. und Entwickelungsgeschichte 1905. Abt. II., S. 992.

[5] Ch. E. *Ujfalvy* de Mezökövesd: Les Bachkirs, les Vépses et les antiquités finno-ougriennes. Paris, 1880.

[6] S. *Nasarov*: Über die Anthropologie der Baschkiren. Zeitschrift der Moskauer Naturwissentschaftlichen Gesellschaft, Anthropologische Sektion. 12. Band, 1890. S. 350. Das Referat s. Arch. f. Anthr. 26. Band, 1900, S. 825.

[7] D. T. *Nikolski*: Die Baschkiren. Inaug. Diss, St. Petersburg, 1909 (Russisch). Ref. Centralbl. f. Anthrop. Jahrg. VI. 1901. S. 225.

baschkirenländische Ungarn erwähnen, ja sogar eine baschkirländische Magna Hungaria nennen. Es ist bekannt, dass unsere Historiker und Archäologen bezüglich der Bewertung dieser Angaben sehr wesentlich voneinander abweichen. Die grösste Bedeutung sprach ihnen unser hervorragender Historiker *Pauler* [8] zu, der aus diesen Daten nicht nur darauf folgerte, dass die Urheimat der Ungarn im heutigen Baschkirenlande zu suchen sei, sondern auch, dass „die ungarische und die baschkirische eine und dieselbe Nation ist", d. h. dass die heutigen Baschkiren nichts anderes seien, als die in der Urheimat verbliebenen, nur in ihrer Sprache türkisierten Urmagyaren. Das andere Extrem, d. h. die volle Negation vertritt unter dem Eindruck der an Ort und Stelle gewonnenen Eindrücke Julius *Mészáros*, der in seinem Werke „Magna Ungaria" [9] jede verwandtschaftliche Beziehung zwischen dem heutigen Baschkirenvolke und den Magyaren in Abrede stellt, ja sogar soweit geht, die Glaubwürdigkeit der Angaben Julians und der beiden Mönche zu bezweifeln. Es gibt sodann Anhänger des Mittelweges und dieser ist vielleicht der wahrscheinlichste. Obgleich ich gestehe, die ursprünglichen Quellen nicht zu kennen, möchte ich mich doch, ebenso wie Géza *Nagy*,[10] Bernhard *Munkácsi* [11] und Andere der Ansicht anschliessen, dass wir die von drei so verschiedenen und voneinander unabhängigen Seiten stammenden und im Wesen übereinstimmenden Angaben denn doch nicht als vollkommen erfunden betrachten dürfen, dass irgend etwas Wahres an ihnen sein mag, zumindest soviel, dass sich im XIII. Jahrhundert unter den Baschkiren ungarische Kolonisten befanden. Diese Ungarn Julians mögen jedoch nicht, wie Pauler meinte, in der Urheimat verbliebene Magyaren gewesen sein, das glaubt heute wohl niemand mehr, sondern entweder aus der Urheimat oder von einer der Haltestellen des nach Westen

[8] Julius *Pauler*: Geschichte der ungarischen Nation bis zu Stefan dem Heiligen (Ungarisch). Budapest, 1900. S. 241.

[9] Julius *Mészáros*: Magna Ungaria. Budapest, 1911. Ders., Ethnographia. 1911, S. 277.

[10] Géza *Nagy*: Nagy-Magyarország. Budapest, 1911. — Ders. Noch einmal die baskirisch-ungarische Frage. Ethnographia, 1911. S. 342.

[11] Bernhard *Munkácsi*: Die Frage der ungarischen Urheimat. Ethnographia, 1905. S. 65.

wandernden Magyarenvolkes sekundär losgelöste und unter die Baschkiren verschlagene Kolonisten. Ist aber auch nur soviel die Wahrheit, so macht schon dies die Untersuchung der Baschkiren interessant und lohnend, da wir demgemäss annehmen können, dass diese ungarischen Kolonisten mit dem Baschkirenvolke verschmolzen sind und daher in den Adern der Baschkiren auch etwas ungarisches Blut fliesst. Die Erforschung der Baschkiren soll aber die Aufgabe eines späteren Abschnittes meiner Untersuchungen sein; ich hoffe, zu dieser Prüfung Material genug zu erhalten, denn nach der zu Beginn dieses Jahrhunderts stattgefundenen Volkszählung gibt es 1·13 Millionen Baschkiren.

Die die östlichen finnisch-ugrischen Völker betreffende Literatur ist sehr umfangreich, namentlich in ihrem ethnographischen Teile, von der sprachwissenschaftlichen Literatur natürlich ganz abgesehen. In anthropologischer Beziehung aber können die Publikationen, wenn wir nur nach den im engeren Sinne wissenschaftlichen Mitteilungen nachforschen, nicht als befriedigend bezeichnet werden, was genug staunenswert ist, da ja in Russland die wissenschaftliche Pflege der Anthropologie bereits seit den 70-er Jahren, speziell seit *Bogdanow* sich grosser Blüte erfreut und sich die russischen Anthropologen seit jeher hauptsächlich die Erforschung der anthropologischen Verhältnisse der russländischen Völker zur Aufgabe gemacht haben. In Petersburg gibt es zwei anthropologische Gesellschaften, in Moskau eine; alle drei geben je eine besondere anthropologische Zeitschrift heraus. Unter solchen Umständen sollte man hinsichtlich der ohnehin aussterbenden finnisch-ugrischen Völker umfassendere, ein grösseres Material bietende anthropologische Forschungen, grössere, zusammenfassendere Werke erwarten. Die Ethnographen machen allerdings fast ausnahmslos Angaben über die physischen Eigenschaften des betreffenden Volkes: über ihre Körperhöhe, Haut-, Haar- und Augenfarbe usw., aber derlei Angaben können, wenn sie auch durchaus nicht als völlig wertlos zu bezeichnen sind, den Fachanthropologen nicht befriedigen, weil sie der von ihm erforderten breiten statistischen und metrischen Grundlage entbehren. Es sind dies meist ziemlich verschwommene, impressionistische Daten, ähnlich wie wenn jemand bei uns in Ungarn auf Grund seiner subjektiven Eindrücke den Typus des echten Magyaren so oder so

charakterisiert. Das Bild dieses gewissen ungarischen Typus gestaltet sich aber in Wirklichkeit bei Jedem anders. Allerdings sind diese beiden Dinge nicht ganz miteinander zu vergleichen, weil das heutige Magyarenvolk in ethnischer Beziehung ohne Frage ziemlich gemischten Ursprunges ist, während jene finnisch-ugrischen Völker in ihrer Isoliertheit ihre ursprünglichen Züge reiner und augenfälliger bewahrt haben mögen.

Von den die östlichen finnisch-ugrischen Völker betreffenden streng wissenschaftlichen Arbeiten möchte ich die folgenden hervorheben: Maliew (1874, Wotjaken, 1880, Mordwinen, 1887, Permjaken, 1901, Wogulen), Mainow (1878, 1891, Mordwinen, an 510 Individuen), Nossilow (1884, Wogulen), Zograf (1870, 50 Tschuwaschen-Schädel), Sommier (1887, Ostjaken, 1888, Tscheremissen, 1889, Mordwinen), Smirnow (1889. Tscheremissen, 1890, Wotjaken, 1891, Permjaken, 1894, Mordwinen), Karl Pápai [12] (1894, 130 Wogulen, 144 Ostjaken, 51 Syrjänen), Nikolski (1894, Tscheremissen, 35 ♂ und 5 ♀), Kondratovitsch (1895, Ostjaken), Anutschin (1889, Körperhöhe sämtlicher finnisch-ugrischer Völker), Ssilinitsch (1894, 1907, 56 Wogulenschädel), Iwanowski-Tschugorow (1906, Ostjaken), Talko-Hrynczewitz (1911, 80 Tschuwaschen), Sewastjanoff (1912, Syrjänen, 258 Individuen), Chomiakoff (1912, Wotjaken, 200 ♂ und 200 ♀), Tschepurkowsky (1913, zusammenfassende Arbeit über sämtliche Völker Russlands), Rakowsky (1915, 24 Tscheremissenskelette).

Leider sind diese Arbeiten, mit Ausnahme der italienisch geschriebenen Publikationen *Sommiers* und der ungarischen Arbeit *Pápais* sammt und sonders in russischer Sprache verfasst und in schwer zugänglichen russländischen Zeitschriften veröffentlicht. Der Möglichkeit, diese Veröffentlichungen im Original und in extenso lesen zu können, muss ich leider wegen des gänzlichen Mangels russischer Sprachkenntnisse entsagen. Zum Glück sind

[12] Karl Pápais ausführliche und wertvolle Arbeit über die Anthropologie der Wogulen, Ostjaken und Samojeden, die infolge des im Jahre 1893 erfolgten Todes Pápais mit Ausnahme des kurzen zusamenfassenden letzten Abschnittes (siehe: Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, 1894. S. 256) unveröffentlicht blieb und als verschollen galt, fand sich kürzlich als druckfertiges Manuskript vor und wird hoffentlich demnächst veröffentlicht werden können.

von einem grossen Teil derselben in deutschen und französischen Zeitschriften genügend ausführliche Referate erschienen, wie z. B. im Archiv für Anthropologie, worin Prof. Stieda, früher in Dorpat und Königsberg tätig, jetzt bereits in Ruhestand, von russischer Abkunft, wiederholt eingehende Referate veröffentlichte, die die ganze russische anthropologische Literatur umfassen. Ziemlich eingehend sind auch die Referate, welche im „Jahresbericht für Anatomie“[13] schon seit langem alljährlich erscheinen, sowie diejenigen in dem leider vor einigen Jahren eingegangenen Zentralblatt für Anthropologie. Vollkommen können sie natürlich das Lesen der Originalarbeiten nicht ersetzen, aber die hauptsächlichsten Ergebnisse werden uns doch vor Augen geführt.

Die östlichen finnisch-ugrischen Völker weichen zwar nach den bisherigen Darstellungen in einem oder anderem Zug voneinander ab, weisen aber im ganzen und grossen dennoch einen gemeinsamen Typus auf, was für einen gemeinsamen Ursprung, für die Verzweigung aus einheitlichem Stamme spricht. Ihr Typus unterscheidet sich sehr wesentlich von dem des hochwüchsigen, eher brachykephalen oder mesokephalen, blonden oder rötlichhaarigen, blasshäutigen, bis zu einem gewissen Grade germanisch-schwedisch angehauchten Ostfinnen und noch mehr von dem zwar eine Sprache von finnisch-ugrischem Typus sprechenden, aber in Betreff seiner physisch-anthropologischen Eigenschaften sozusagen einer anderen Welt angehörenden, fast zwerghaft kleinen, breit- und flachgesichtigen, stark brachykephalen Lappen. Die Ostfinnen sind untermittelgross, aber von schlankem, wohlproportioniertem Körperbau, ein nicht gerade kräftiger Menschenschlag. Ihre Kopfform — und das ist ein wesentlicher Unterschied gegen die Westfinnen — neigt eher zur Mittel- oder Langköpfigkeit und zur Flachschädligkeit (Chamäkephalie), ihre Haarfarbe ist zumeist braun, seltener blond oder rötlich, das Auge braun oder blau. Die Hautfarbe ist im allgemeinen hell, wenn auch nicht so ganz hell, wie bei der nordeuropäischen teutonischen Rasse, Körper und Gesicht sind auffallend unbehaart, Schnurrbart und Bart sehr spärlich, oft ganz fehlend, wenn vorhanden, stets heller als das

[13] Jahresberichte über die Fortschritte der Anatomie und Entwicklungsgeschichte, herausg. v. G. Schwalbe. Jena, G. Fischer.

Andrej Ivanov, 30 éves kazáni csuvas.
(Finn-ugor típus.)

Tschuwasche, 30jährig, aus Kasan
(finnisch-ugrischer Typus).

Ilja Andrejev, 27 éves ufai csuvas.
(Turk típus.)

Tschuwasche, 27jährig, aus Ufa
(türkischer Typus).

Daniel Privalov, 23 éves kazáni csuvas.
(Turk típus.)

Tschuwasche, 23jährig, aus Kasan
(türkischer Typus).

Maxim Blykov, 45 éves permiák.
(Keleti finn-ugor típus.)

Permjake, 45jährig
(Typischer östlicher Finno-Ugrier).

Zu *Lenhossék:* Anthropologische Untersuchungen.

Haar. Das Gesicht ist breit, die Backenknochen stehen mässig auseinander, die Augenspalten laufen horizontal, sind aber in der Regel schmal, kurz, die Nasenwurzel ist breit, die Nase selbst niedrig, nach unten zu sich verbreiternd, ohne jedoch eine ausgesprochene Stumpfnase zu sein. Das ist der allgemeine Typus, in den jedoch häufig ein fremdes Element eingepfropft ist, und zwar entweder ein mongolischer Zug, oder aber — bei den südlicheren Völkern — eine tatarische Nuance. Der mongolische Typus, der allem Anschein nach am stärksten bei unseren nächsten Sprachverwandten, den im hohen Norden wohnenden Wogulen und Ostjaken ausgeprägt ist, erscheint in den finnisch-ugrischen Gesichtern niemals mit allen seinen Merkmalen, sondern stets nur in der Gestalt irgendeines kaum zu erkennenden leisen Zuges, meist um die Augen, beim oberen Augenlid in der Schwerfälligkeit desselben, in der Entwickelung einer Deckfalte oder einer fast unmerkbaren schwach entwickelten Plica semilunaris oder Mongolenfalte des inneren Augenwinkels, oder in einem geringen Schiefstand der Augenspalte; in anderen Fällen ist das Auge von normalem europäischen Schnitt und tritt der mongolische Zug mehr an der Nasenwurzel und an den Backen hervor. Dieser schwache mongolische Einschlag des Gesichtes ist zweifellos kein ursprünglicher finnisch-ugrischer Charakterzug, sondern stellt eine fremde Beimischung dar, das Ergebnis der Vermischung mit einem fremden Elemente. *Winkler*[14] ist sehr im Irrtum, wenn er diesen mongolischen Zug als allgemeinen Charakterzug des östlichen finnisch-ugrischen Gesichtstypus hinstellt, worin ihm auch *Deniker*[15] folgt. Dieser Zug kann durchaus nicht als ständig bezeichnet werden, er erscheint vielmehr nur hie und da, am seltensten augenscheinlich bei den Mordwinen, die unter allen östlichen finnisch-ugrischen Völkern in physisch-anthropologischer Beziehung am nächsten den westlichen Finnen zu stehen scheinen, besonders die mehr westlich wohnenden, häufiger blonden Ersä-Mordwinen, während die östlichen Mokscha-Mordwinen ihnen schon entfernter stehen. Der mongolische Zug scheint sich ausserordentlich zähe

[14] H. *Winkler*: Uralaltaische Völker und Sprachen. Berlin, 1884.

[15] I. *Deniker*: Races et peuples de la terre. Paris, 1900. S. 414. „à face légèrement mongoloide".

in den Gesichtern zu erhalten und als dominantes Merkmal sich durch lange Zeiten von Generation zu Generation zu vererben; manchmal ist er gar nicht zu fassen und zu lokalisieren und dennoch ist er augenscheinlich da. Welche mongolische Rasse es war, die in so enge Beziehung mit den finnisch-ugrischen Völkern gelangt ist und wann die Mischung erfolgte, darüber ist uns gar nichts bekannt. Bei den Tschuwaschen ist der finnische Typus ausgiebig mit dem dunkelhäutigen und -äugigen tatarischen Element vermengt.

Für die Annahme, dass die finnisch-ugrischen Völker aus Asien nach Europa eingewandert sind, kann von anthropologischer und ethnographischer Seite keine Spur eines Beweises erbracht werden. Die landläufige Ansicht vom asiatischen Ursprung der finnisch-ugrischen Völker und mit ihnen auch der Magyaren ist teils eine philologische Konstruktion, teils ein Niederschlag aus Sagen und Legenden. Nichts spricht für eine solche Herkunft, abgesehen natürlich von den ältesten prähistorischen Zeiten, wo es gar nicht unmöglich ist, dass Asien, die officina gentium mit anderen europäischen Völkern zusammen auch die Finno-Ugrier lieferte. Im Gegenteil, gewisse Erfahrungen und Umstände scheinen darauf hinzuweisen, dass die heutige Gruppierung der finnischen Rassen eher das Ergebnis einer Verschiebung von West nach Ost darstellt, dass mindestens ganz Russland ursprünglich von finnischen Völkern bewohnt war, ja es ist sogar auch die Ansicht geäussert worden, dass die Grenzen der Verbreitung dieser Völker in grauer Vorzeit sich noch viel weiter nach Westen, bis in das Gebiet des heutigen Preussens oder sogar des heutigen Frankreichs ausdehnten. Es ist das Verdienst *Bogdanows*, des hervorragenden russischen Anthropologen der 70-er und 80-er Jahre und seiner Mitarbeiter, nachgewiesen zu haben, dass auf dem ganzen Gebiete Russlands aus den alten Kurganen des VIII. Jahrhunderts und der Zeit noch vorher — Kurganen nennen die Russen ihre Tumuli — Langschädel zum Vorschein kommen, wie sie für die heutige östlich-finnische Völkerfamilie bezeichnend sind, während das heutige russische Volk zum grossen Teil brachykephal ist. Erst in den Kurganen des X. Jahrhunderts erscheinen die ersten slawischen Kurzschädel; es ist dies der Zeitpunkt, in welchem die Slawen, von unsicherer Herkunft, möglicherweise, wie manche meinen, aus

dem Karpathengebiet stammend, in grösserer Menge dem von finnisch-ugrischen Völkern bewohnten russischen Gebiete zuströmt, und letztere mehr und mehr nach Osten, einen Teil aber — das suomische und esthnische Element — an die Ufer des Baltischen Meeres und später in das heutige Finnland drängt. In der sogenannten Nestorchronik, die die Geschichte Russlands von 850—1110 enthält, kommen diese mittelrussisch-finnischen Stämme: die Merjänen, Muromanen und Metscheren noch vor. In den zentralen Teilen Russlands, den Gouvernements Moskau und Wladimir und im Dnjepertale weisen noch bis heute erhaltene finnische Ortsnamen auf die einstmalige finnische Urbevölkerung hin. Wie ich bereits erwähnte, dehnen einzelne Autoren nach *Europaeus* [16] die Urvergangenheit der finnisch-ugrischen Rasse auf ein noch viel grösseres Gebiet, auf die mittleren Teile unseres Erdteiles aus, und die lebhafte Polemik ist bekannt, die über diese Frage in den 70-er Jahren zwischen dem Franzosen *de Quatrefages* und dem Deutschen Rudolf *Virchow* stattfand. Virchow fasste die Behauptung des französischen Anthropologen, dass die Preussen eigentlich gar keine Germanen, sondern die germanisierten Nachkommen der ehemals dort ansässig gewesenen Finno-Ugrier seien, geradezu als Verletzung seines Nationalgefühls auf, gegen die er sich nachdrücklich verwahren zu sollen glaubte. Unter den neueren Autoren sind besonders *Ripley* [17] und *Kossinna* [18] Anhänger der Theorie, dass die finnisch-ugrische Rasse einst ein so grosses Gebiet in Europa in Anspruch nahm; letzterer bezeichnet Frankreich als die Urheimat der Finno-Ugrier, von wo sie nach Norddeutschland und Skandinavien, und erst später nach Russland gezogen seien. Soviel dürfen wir annehmen, das sie in den Urzeiten in bezug auf Zahl und räumliche Ausdehnung auf unserem

[16] E. D. *Europaeus*: Die Verbreitung der Finnen in älterer Zeit und die russischen Lappen. Verh. Berl. Ges. f. Anthr. 1875. S. 228. — Ders., Schliessliche Bestimmung über den afrikanischen dolichozephalen Schädeltypus der Ostjaken und Wogulen, der reinsten Nachkommen der über Nordeuropa einst weitverbreiteten Ugrier. Zeitschr. f. Enthnol. VI. Band. 1876. Seite 81.

[17] W. Z. *Ripley*: The races of Europe. London, 1900. S. 366.

[18] G. *Kossinna*: Der Ursprung der Urfinnen und der Indogermanen und ihre Ausbreitung nach dem Osten. Mannus, 1909. Bd. I, 1910. Bd. II. (Ref. im Zentralbl. f. Anthrop., 1912. S. 39.)

Erdteil eine viel grössere Rolle spielten als jetzt und dass sie vom slawischen Element immer mehr an den östlichen Rand Europas gedrängt wurden. Dieser Verdrängungs- und Vernichtungsprozess setzt sich auch heute noch fort, aber nicht mehr in der Form massenhafter Verschiebung, sondern in der langsamer Durchdrängung und Assimilierung.

Bei einigen neueren Autoren, besonders bei *Tschepurkowsky* [19] tritt jedoch die Auffassung zutage, dass der ethnische Unterschied zwischen den finnisch-ugrischen Völkern und den Slawen vielleicht gar nicht so gross ist, wie bisher geglaubt wurde und dass namentlich die in den östlichen Gebieten des europäischen Russlands und besonders die im Gouvernement Rjäsan wohnenden Grossrussen, die ebenfalls mässig dolichokephal sind, den Ostfinnen nahestehen, speziell den Mokscha-Mordwinen und — schon in etwas mässigerem Grade — den Tscheremissen und Tschuwaschen.

Meine Untersuchungen, die ich am 9. August 1916 begann, wurden zunächst an den in der Hauptstadt befindlichen Kriegsgefangenen vorgenommen. In den Budapester Fabriken und bei den militärischen Bauten der Hauptstadt werden sehr viele Kriegsgefangene beschäftigt und ich schätze die Zahl der unter ihnen befindlichen uns interessierenden östlichen finnisch-ugrischen Individuen auf mindestens 120. Von diesen hatte ich bereits Gelegenheit den grössten Teil zu untersuchen. Dass ich zu diesem Untersuchungsmaterial gelangen konnte, verdanke ich zum grossen Teile den Bemühungen meines verehrten Freundes, des Grafen Paul Teleki, Vizepräsidenten der Orientalischen Kulturzentrale, wofür ich ihm meinen aufrichtigen Dank ausspreche. Dankbar muss ich auch der Mitwirkung meines verehrten Freundes Béla Vikár gedenken, der mir bei der Auswahl der finnisch-ugrischen Gefangenen sehr an die Hand ging.

Meine Untersuchungen wurden dann mit ausgiebigstem Erfolg im Gefangenenlager Kenyérmezö-tábor fortgesetzt, wo ich

[19] E. *Tschepurkowsky*: La distribution géographique de la forme du crâne et des teintes des cheveux et des yeux des paysans russes en rapport avec la colonisation slave. Zeitschrift der anthrop. Sektion der Moskauer Naturwissenschaftl. Ges., 28. Band, S. 954. Das Referat: Jahresbericht für Anatomie, 1913. S. 954.

mich besonders der wertvollen Mithülfe des Herren Regimentsarztes Dr. J. Fonyó erfreuen durfte. Die übrigen Gefangenenlager Ungarns sollen erst später an die Reihe kommen.

Leider hat sich unter den mir bisher zur Verfügung stehenden finnisch-ugrischen Individuen kein Syrjäne gefunden, trotzdem dass nach Troinitzky die Zahl der Syrjänen 150,000 beträgt, und noch bedauerlicher ist, dass unter ihnen auch kein Vertreter jener beiden Völker anzutreffen war, die uns am meisten interessieren: der uns in sprachlicher Beziehung am nächsten stehenden Wogulen und Ostjaken. Darüber können wir uns übrigens gar nicht wundern. Zu Beginn dieses Jahrhunderts waren von dem aussterbenden Völkchen der Wogulen nur noch 7600 am Leben und auch Ostjaken gab es nicht mehr als 20,000. Überdies glaube ich, dass die Russen die Söhne dieser beiden Rassen bis in die letzte Zeit gar nicht eingereiht haben, indem sie sie den sogenannten asiatischen Nomadenvölkern zuteilten, deren Einberufung nach den Blättermeldungen erst vor einiger Zeit beschlossen wurde. Wogulen und Ostjaken hat auch Professor *Pöch* in den von ihm besuchten vier Gefangenenlagern unter mehreren Tausend Gefangenen nicht angetroffen.

Zum Glücke wird dieser Mangel durch die zu veröffentlichende wertvolle posthume Arbeit K. Pápais zum Teile ausgeglichen.

Die Zahl der bisher von mir untersuchten finnisch-ugrischen Gefangenen beträgt 164, welche Zahl ich im Laufe meiner ferneren Untersuchungen noch beträchtlich erhöhen zu können hoffe. Unter diesen verteilen sich die einzelnen Unterrassen folgendermassen:

Permjaken	4
Wotjaken	31
Tscheremissen	19
Tschuwaschen	54
Mordwinen	56

Die somatische Untersuchung dieser Völker ist nicht nur von speziellem ungarischen Gesichtspunkt eine wertvolle Arbeit, sondern auch von allgemeinem anthropologischen Gesichtspunkt, weil es sich hier, wie auch Pöch (II. Bericht, S. 131) bemerkt, um aussterbende, ihrer Nationalität gewaltsam entkleidete Völker

handelt, die der Anthropologe vielleicht bereits in einem halben Jahrhundert vergebens in ihrer Reinheit suchen wird.

Was die bei meinen Untersuchungen angewendeten Methoden betrifft, so kann ich mich kurz fassen. Im Jahre 1914 ist ein hervorragendes, hauptsächlich technisch-anthropologisches Werk erschienen: die Anthropologie von Prof. R. *Martin*,[20] worin die Methodik der anthropologischen Untersuchung fast erschöpfend, mit entsprechender Kritik und Genauigkeit dargestellt ist. Auf Grundlage dieses Werkes bin auch ich vorgegangen, ebenso wie Prof. Pöch. Ich musste nur darauf bedacht sein, wieviel und welche von den erschöpfend zusammengestellten viel zu zahlreichen Massen ich verwenden soll. Das Referat Prof. Pöchs wurde mir erst lange nach Beginn meiner Untersuchungen bekannt und ich sah mit Freuden, dass auch er zum grössten Teile dieselben Masse verwendete, wie ich, nur etwas weniger, anfänglich 32, später bloss 26, gegenüber meinen 44 Massen.

Die Untersuchung konnte ich bei den in Budapest ausgeführten Studien bequem im anthropologischen und anatomischen Institut vornehmen, da die Herren Fabriksdirektoren mir bereitwillig die bei den betreffenden Fabriken beschäftigten, schon vorher ausgewählten russischen Kriegsgefangenen besonders an den Sonntagsvormittagen behufs wissenschaftlicher Untersuchung zur Verfügung stellten. Zur Feststellung der Personalien benötigte ich die Hilfe eines Dolmetsch. Ich notierte den Familiennamen und die beiden Vornamen des zu untersuchenden Individuums (der zweite Vorname ist der des Vaters), ferner Religion, Familienstand, Beschäftigung, welche Sprache er im häuslichen Gebrauche benützt, zu welcher Nationalität gehörig er sich fühlt, von welcher Nationalität seine Eltern und Grosseltern sind und welche Sprache sie sprechen. Ich fragte sie ferner aus über ihren Wohn- und Geburtsort, u. zw. wurden Dorf (dirjewnja), Kreis (volosst), Bezirk (ujesd) und Gouvernement (guberni) notiert. Von den Tschuwaschen behaupteten fünf, keinen Familiennamen zu haben und konnten nur ihren Vornamen angeben. Die untersuchten Gefangenen sind bis auf 16 griechisch-orientalischen Bekenntnisses (pravoslavi), einer

[20] R. *Martin*: Lehrbuch der Anthropologie in syst. Darstellung mit besonderer Berücksichtigung der anthrop. Methoden. Jena, 1914.

hat sich als Sobotnik (Sabbatarier) bekannt und 15 (6 Wotjaken, 7 Tscheremissen und 2 Tschuwaschen) sind noch nicht getaufte Heiden, Anhänger des uralten Schamanenkultus. Um jede Irreführung auszuschliessen, habe ich die zu untersuchenden Individuen gewöhnlich mit Hilfe eines wotjakischen und mordwinischen Wortverzeichnisses auf ihre finnisch-ugrischen Sprachkenntnisse geprüft. Ich habe mich auch dafür interessiert, seit wann ihre Familie ihren ausnahmslos russisch klingenden Familiennamen führt. Die meisten vermochten hierauf nicht zu antworten, einige behaupteten, ihr Vater habe den Namen erhalten, ein Tschuwasche gab an, seine Familie habe ein Jahr vor dem Kriege den russischen Namen angenommen. Das Russisch haben sie in der Schule oder im Dorfe erlernt. Alle sprechen samt und sonders russisch, die meisten fliessend. Die russische Staatsgewalt scheint eben die russische Kultur unter den im russischen Reiche wohnhaften nichtrussischen Nationalitäten energisch zu verbreiten und die eigene Sprache und ethnischen Eigenschaften der kleinen Völker zielbewusst zu unterdrücken.[21]

Geehrte Akademie! Indem ich meinen ersten Bericht schliesse, fühle ich es, dass ich mich geradezu entschuldigen muss, in demselben keine positiven Ergebnisse vorgelegt haben zu können. Der Zweck meines heutigen Berichtes war nur, über die Inangriffnahme meiner erst kürzlich begonnenen Untersuchungen, über ihre Richtung, ihre Mittel und ihre Methoden einen kurzen Vorbericht zu erstatten. Ich hoffe späterhin, im Besitze grösseren Materials und auf Grund der wissenschaftlichen Bearbeitung desselben Resultate vorlegen zu können, die für die aufgewendete Zeit und Mühe entschädigen und uns vielleicht in der Erkenntnis der Rassenbeziehungen des Magyarenvolkes einen Schritt vorwärts bringen.

[21] Im ungarischen Original folgt hier die ausführliche Besprechung der vom Verfasser angewendeten somato- und kephalometrischen und somatoskopischen Untersuchungsmethoden nebst kritischen Bemerkungen über den Wert der einzelnen Masse. Wir glaubten von der Übersetzung dieses Teiles des Berichtes, der sich mehr an den Fachmann wendet, hier absehen zu dürfen.

A HONFOGLALÁSKORI TEGEZ ÉS KELETI KAPCSOLATAI.

Írta: Gróf ZICHY ISTVÁN.

A nyilak elhelyezésére szolgáló tegeznek egy fajtáját fogom itt tárgyalni. Mielőtt ennek a válfajnak részletes leírásába bocsátkoznám, vázlatos áttekintését adom a tegez fejlődésének.

Alakját és fejlődésének módját befolyásolja az, hogy gyalogos- vagy lovasember használja-e. Gyalogosembernek tartóra van szüksége, melyben nagyobb mennyiségű nyilat kényelmesen hordozhat. Ha a tartó feneke elég erős, hogy a vasukkal lefelé álló nyilak aránylag gyenge rázás mellett ki ne szakítsák, akkor megfelel céljának.

Így a főként gyalog harcoló népek tegze vagy teljesen hengeralakú, vagy, mert tollas végüknek több hely kell, fölfelé kevéssé szélesbedő. A gyalogosember lassabban mozog és gyakrabban áll meg, ezért több nyílra van szüksége, és az ókori harcosok sokszor igen terjedelmes tegzet hordtak hátukon. Ez esetben a láb szabad mozgása a legfontosabb, viszont a derék mozgásának korlátozása mellékes, mert az egész alak könnyen fordul. Ezt a tegezt háton vagy vállon hordották és a nyilak benne hegyükkel lefelé voltak elhelyezve.[1] Találkozunk vele az ókorban egyiptomi, asszír, kisázsiai, görög és persa emlékeken. (I. t. 1—5.)

Dárius persepolisi domborművein már igazi lovas-nyilasokat is látunk, a Médeket.[2] Derekukon öv, azon balról széles, lapos tegez, egyesítése az íj- és nyíl-tegeznek, nyílván ugyanazon mód

[1] Föntebbiekre főként: Edm. Bulanda, Bogen und Pfeil bei den Völkern des Altertums (Abh. des Arch.-Epigr. Seminars der Univ. Wien, XV. Heft. Neue Folge II. Heft) 1915.

[2] F. Sarre u. E. Herzfeld, Iranische Felsreliefs, Berlin, 1910. Tafel XXIV és Textb. S. 143, Abb. 65.

szerint, mint a következő alaké, csakhogy ráborított födelétől szerkezete pontosan meg nem állapítható. (I. t. 6.)

A Kul-obai edényen[3] ábrázolt skytha tegez (I. t. 7) födélnélküli, és így jól látható, hogy két egymásra varrott lapos zsebből vagy tokból áll. Az alsó az íj számára, a szája felőli részén rövidebb felső a nyílaknak, úgy hogy a nyílak tollas végei az alsó, nagyobb tokon szabadon feküsznek. Ezen típusról elég gyakori adataink vannak.[4] A méd-skytha alaknál a két tegez egyesítésén kívül megfigyelendő, hogy övön viselik és lapos tokjában a nyílak leszorítva feküsznek. Ez lovas újítás, mert a lefelé fordított vasak erős rázódásnál elgörbülnek, vagy a tegez fenekét szakítanák ki. Az övre azért került, mert a lovas-nyílasnak elsősorban derékmozgásában kell szabadnak lennie. Ezeknek a harcosoknak színlelt menekülés és futás közben hátra-nyílazás volt a harcmodoruk. Nyakba, vagy vállra vetett holmik korlátoznák annak a merész mozdulatnak végrehajtását, amit a lóról hátranyílazás megkívánt. Ezért a tegez nem is került lovasember hátára, csak mikor az íj már kíhalásra ítélt fegyver volt.[5]

A Han korszakbeli Hiung-nukat vagy más határszéli lovasnépeket ábrázoló domborműveken[6] tegezt nem találtam; minthogy ennek hiánya elképzelhetetlen, így csakis derékon hordhatták, mert a háton viselve nem kerülte volna el a művész figyelmét.[7] Más, ezzel egykorú hivatalos személyiségek kíséretéhez tartozó lovasokon[8] látható egy magasan fölerősített hengerféle, melyben mintha nyílak és íj együtt volnának (I. t. 9).

Szasszanida királyokat ábrázoló ezüstcsészéken egy hengeralakú, keskeny, lefelé erősen összeszűkülő tegezt lá-

[3] E. H. Minns Scythians and Greeks, Cambridge, 1913. p. 201.

[4] Az I. t. 8 adott, fából faragott játékszer egy kerchi gyermeksírból származik. L. Minns i. m. p. 67. Fig. 17.

[5] Nagy—Nemes, Magyar viseletek története. Budapest, 1900. 38. lap.

[6] Ed. Chavannes, Mission Archéologique dans la Chine Septentrionale. Paris, 1909. XXVI, XXVIII.

[7] Ha a kis barnaulí íjas (I. R. Aspelin, Types de peuples de l'ancienne Asie centr. Helsingfors, 1890, fig. 9.) csakugyan Han korszakbeli (Takáts, Ostasiat. Zeitschr. IV. 1916, 188), akkor valószínűleg ezen korra lehetne a mi tegez-formánkat visszavezetni.

[8] Chavannes, i. m. Pl. XXV.

tunk,[9] melyből a nyilak tollas vége látszik ki. Így a nyílvasak összeszorításával akarták a rázódás hatását ellensúlyozni (I. t. 10).

Ezen áttekintés után áttérek tulajdonképeni tárgyunkra (II. t.). Ezt az előbbiektől lényegesen eltérő szerkezetű tegezt jobboldalt, két szíjjal az övre erősítve viselték. Fő jellemző vonása, hogy a nyilak benne vasukkal fölfelé vannak elhelyezve, ezzel a rázódásból származó bajoknak újabb, az előbbiektől gyökeresen eltérő megoldását kísérelték meg.

Alakja lapos henger és, tekintettel a nyilak tollas végeire, lefelé szélesbedő. Szájának alakját a fölfelé fordított nyílvasak okolják meg. Ha felső része, mint a föntebbi alakoké, haránt volna elmetszve, éles és hegyes vasuknál fogva kellene a nyilakat belőle kihúzni, vagy — föltéve, hogy a nyilak egy darabja kiállana — az érintkező ruházatot szaggatnák. Ezért a tegez nemcsak felül, hanem egy darabig oldalán is nyitott (II. t., legvilágosabban 4. sz.), vagyis egy képzelt harántmetszés fölött a tegez falai kétfelől és hátul folytatódnak, úgy hogy elől egy U-alakú nyílást hagynak és a kiálló vasakat mintegy ellenzővel veszik körül. Ezenkívül gyakran van fölhajtható födele, mely ábrázolásain mindig leeresztve látható. Megállapítható ezeken az is, hogy a tegez feneke rendesen harántmetszésű, de kiképzése néhol változatosabb.

Ezt a tegezt találjuk Khosrau Parvez (K. u. 590—628) domborművű lovasképén Tak i bostan-ban,[10] bár erősen töredezett állapotban, de kétségtelenül felismerhető formában (II. t. 1).

Következő adat T'ai-tsong kínai császár síremlékének (megh. K. u. 649) egyik domborműve,[11] melyen egy sebesült ló szügyéből nyilat vesz ki egy katona, kinek jobboldalán ugyanezt a tegezt látjuk. (II. t. 2.) Alja az eredetin töredezett, de mint a dombormű XI. századi másolata[12] kiegészíti (II. t. 3), legömbölyített szélű volt és közepén egy dudorodásban végződött.

[9] Sarre—Herzfeld, i. m. Text. S. 211, Abb. 99 és Smirnov, Argenterie orientale, St. Petersbourg, 1909. XXVI, 54., XXVII, 55., XXIX, 57., CXXIII, 309.

[10] Sarre—Herzfeld i. m., Tafel XXXVII.

[11] Chavannes i. Miss. Arch. Pl. CCLXXXVIII, No. 440.

[12] Stephen W. Bushell, L'art Chinois, trad. H. Ardenne de Tizac. Paris, 1910, fig. 18, p. 37.

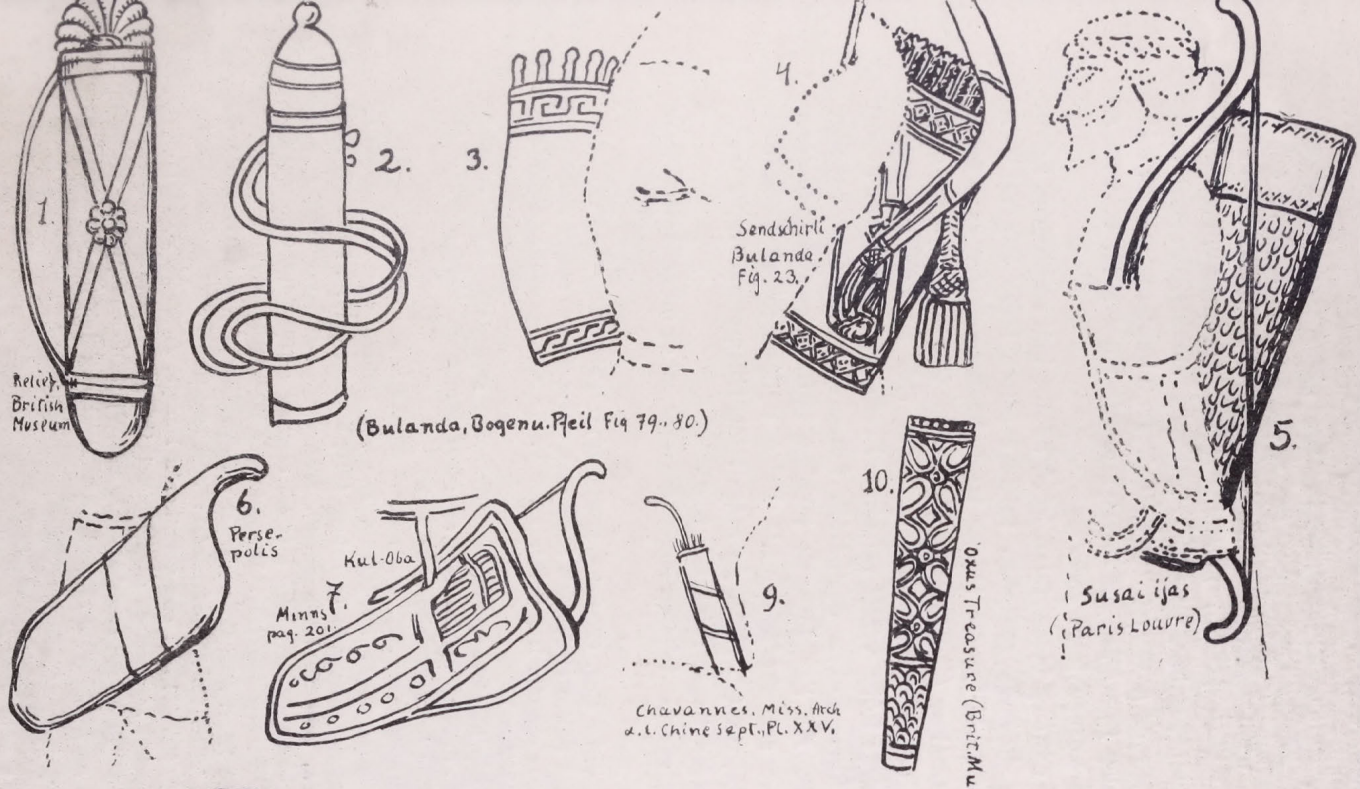

Minns. Sc. a. Gr. Fig. 17. p. 67.
(Játékíjász egy Kerch-i gyermeksírból.)

I. tábla.

A. v. Le Coq Chotschojában, egy ujgur freskótöredéken[13] látható legteljesebb ábrázolása (II. t. 4). Leírását a típus általános leírása után fölösleges megismételnem. Lehajtott födele inkább lágy anyagúnak látszik, fenekének széle legömbölyített és egy középső dudorodásban végződik, mint az előbbié. Valószínűnek tartom, hogy ez a részlet kívül alkalmazott koptató lehetett, mely a tegez belső formáját nem befolyásolta.[14] Kora a K. u. VIII. és IX. század közepe közé esik.[15]

Még néhány bizonytalan korú adatot kell említenem. Egyik egy Perm kormányzóságban talált ezüsttál, lovas képével.[16] A tegez itt is övről lóg, de feneke lapos, harántmetszésű és a tak-i-bostani formához áll közelebb. Egy másik tálon, mely városromot ábrázol,[17] vértes-vitézek jobbján fordul elő. Itt említem meg a Jenissei-vidéki kőbe vésett rajzokat. Ezeknek, bár egymás között bizonyos korszakokra oszthatók, korrendi elhelyezése egyelőre tisztázatlan. Az íjas lovasok jobbján látható egy meglehetősen nagy, lefelé szélesbedő tegez.[18] Felső nyílása néhol harántmetszésűnek látszik (II. t. 5), de másutt jól felismerhető rajta tegezformánk kezdetleges rajza (II. t. 6).

Most megint teljesen ismert származású és megállapított korú

[13] A. v. Le Coq. Chotscho. Berlin, 1913. Tafel 2.

[14] Nem tudom elképzelni, hogy ez a dudorodás a nyílak berakására szolgáló nyílás elzárója lett volna, mint v. Le Coq gondolja. (Chotscho, szöveg 2. táblához.)

[15] A kép Manicheus épületmaradványból származik. Az ujgur khán áttérése a K. u. VIII. sz. derekán, az ujgur birodalom bukása K. u. 843 körül. (Le Coq i. m. Einleitung S. 4—5.)

[16] Smirnov i. m. XX. 46. Derevna Nizsne Saharovka.

[17] F. Sarre u. F. R. Martin, Die Ausstellung von Meisterwerken Muhamedanischer Kunst in München 1910. München, 1912. II. Band, Tafel 122. „Persien, etwa 3. Jahrhundert". Szasszanida-emlékeken sehol sem látunk olyan vérteket, mint ezen a tálon, csak az említett tak i bostani hozható vele némi összefüggésbe. Viszont chotschoi festményeken, melyek a föntebbiekhez közel állanak, ugyanezt a fegyverzetet találtam. (Le Coq i. m. Tafel 47 *d*) Taiel 48. A. Grünwedel: Altbudhistische Kultstätten. Berlin, 1912. S. 200, fig. 451). L. erre vonatkozón Hampel A. É. XXXI. 1911.

[18] Aspelin, Inscriptions de l'Jénissei fig. 11. és Aspelin f. i. Types de p. fig. 7. Talán ide sorozható még egy Vjatka-kormányzósági ezüsttál (Smirnov i. m. LXXXVII. 157) sólymos lovasának jobbján lógó tárgy is (II. tábla 7).

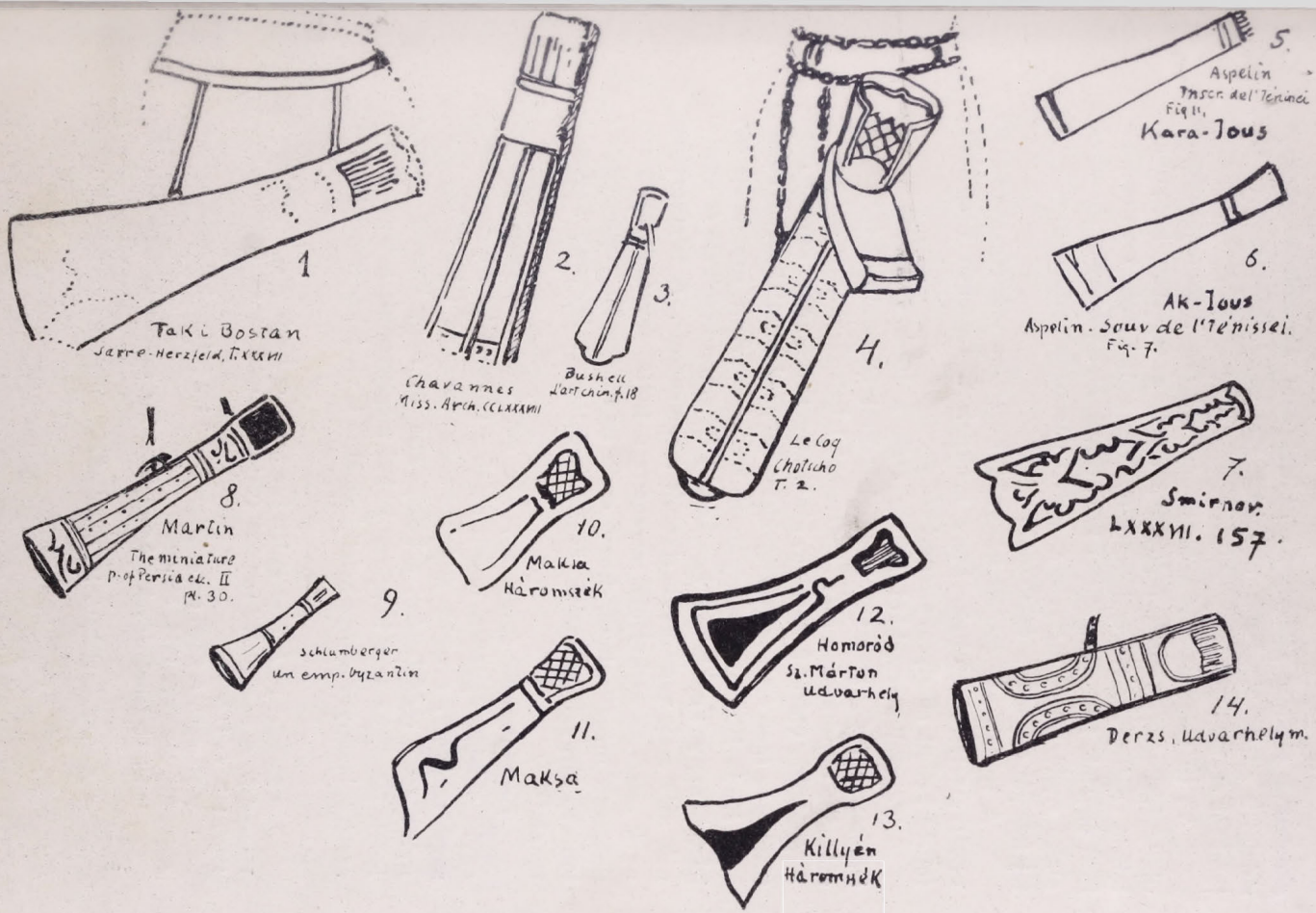
1
Taki Bostan
Sarre-Herzfeld, T. XXXVII
2.
Chavannes
Miss. Arch. CCLXXXIII
3.
Bushell
L'art chin. p. 18
4.
Le Coq
Chotscho
T. 2.
5.
Aspelin
Inscr. del'Iénisei
Fig. II.
Kara-Tous
6.
Ak-Tous
Aspelin. Sour de l'Iénissei.
Fig. 7.
7.
Smirna
LXXXVII. 157.
8.
Marlin
The miniature
p. of Persia etc. II
pl. 30.
9.
Schlumberger
un emp. byzantin
10.
Makia
Háromszék
11.
Maksa
12.
Homoród
Sz. Márton
Udvarhely
13.
Killyén
Háromszék
14.
Derzs, Udvarhelym.

II. tábla.

emlékekre fogunk áttérni, de ezúttal nem ábrázolások, hanem sírleletek adják tárgyunk anyagát. Honfoglaláskori magyar sírjainkról szólok.

Az itt tárgyalt kérdés tanulmányozására a föntebb említett ujgur festmény-töredék indított, melyen a tegezben hegyükkel fölfelé fordított rhombus-idomú nyílvasak láthatók. Honfoglaláskori sírjaink fő ismertetőjelei közé tartoznak a többnyire rhombusalakú nyílvasak,[19] melyek a testtel párhuzamosan, hegyükkel a fej irányába fordítva feküsznek.

A nyílak fekvésének irányából kutatóink már régebben azon következtetésre jutottak, hogy azoknak a tegezben hegyükkel fölfelé kellett elhelyezve lenniök.[20]

Tegezalkatrészekből sokáig csak a füles vaspálcák voltak ismeretesek, de Hampel honfoglaláskori leleteinkkel foglalkozó második munkájában már részletesebb leletleírásokat is adhatott.[21] Azóta lelkes vidéki kutatóink, kiket a tegezkérdés nem kevéssé izgatott, még igen értékes megfigyelésekkel gazdagították anyagunkat.

Kada Elek utolsó régészeti közleményében ismertetett egy leletet, mely Talfáján, a kecskeméti határban került elő és amelynek már csak vastárgyait sikerült megmentenie. A leletkörülmények ismerete nélkül oly szerencsésen tudta egyes darabok rendeltetését megállapítani, hogy ezek legvilágosabb bizonyítékai a föntebb tárgyalt tegezalak és honfoglaláskori leleteink kapcsolatának.[22]

Legfontosabb darab egy „14 cm hosszú, 8 cm szélességű, egyik oldalán egyenes, másik oldalán félköralakú 2·5 cm magasságú vaspánt", a tegez alsó szélének vasalása (III. t. 7). Bizonyítja ezt a rendeltetését a befelé álló öt nagy vasszeg, mely a fenék falapjába volt beverve. Ebből megismerjük a tegez átmetszetét és bizonyos fokig a keleti formákra is visszakövetkeztethetünk.

[19] Hampel J., A honfoglalási kor hazai emlékei. M. H. K. 760. és Hampel J., A honfoglalók emlékei (Csánki, Árpád és az Árpádok. B. P. 1907) 110. és 112.

[20] Hampel, A honf. eml. (Csánki i. m.) 110 és főként dr. Jósa A. leírása Arch. Ért. XXXIV. 1914. 340.

[21] Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest, 1907, 39—43.

[22] Arch. Ért. XXXII. 1912, 323—325.

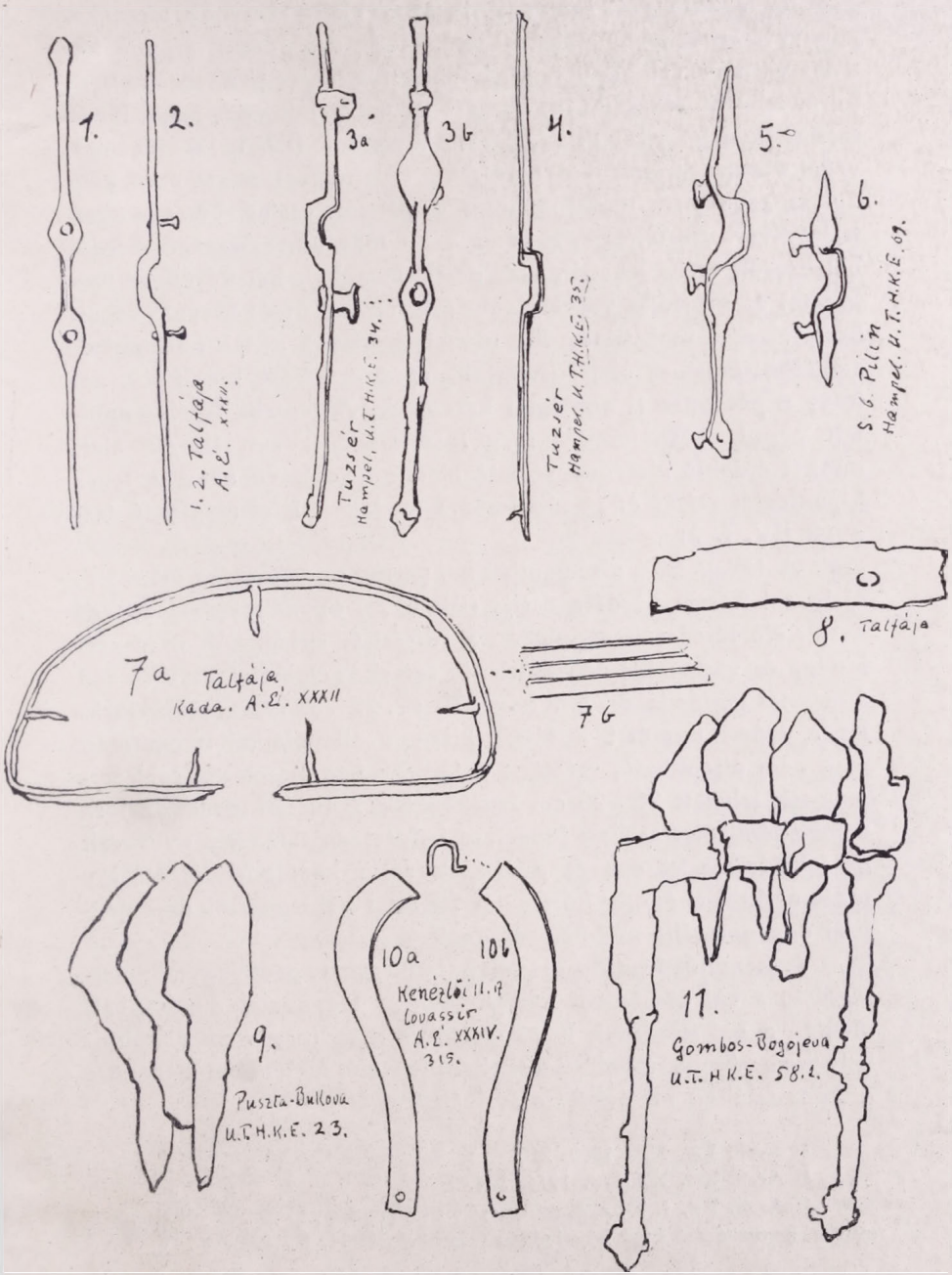
1.
2.
1. 2. Talpája
A.É. XLIII.
3a
3b
Tuzsér
Hampel, Ú.T.H.K.E. 34.
4.
Tuzsér
Hampel, Ú.T.H.K.E. 33.
5.
6.
5. 6. Pilin
Hampel, Ú.T.H.K.E. 69.
8. Talpája
7a Talpája
Kada. A.É. XXXII
7b
9.
Puszta-Bukova
Ú.T.H.K.E. 23.
10a
10b
Kenézlői II. 9
Louassier
A.É. XXXIV.
315.
11.
Gombos-Bogojeva
Ú.T.H.K.E. 58.1.

III. tábla.

A leletben volt még egy „hasonló alakú tárgynak töredéke, amelyből tehát az következtethető, hogy a kérdéses tárgyon két ilyen vaspánt volt" (III. t. 8). Utóbbi mindenesetre a tegez nyílása körül lehetett alkalmazva. Megerősíti ezt a föltevést, hogy Kada szerint „a felső pánt és a szíjtartó vaspálcák (III. t. 12) szögeinek végei vissza vannak kalapálva. A kalapálás formája és a szeg hossza azt látszik mutatni, hogy a pálcák vastag bőrre voltak felerősítve". Ez tehát egy bőr-, vagy más bőrvastagságú anyagból készült tegez lehetett, erős deszkafenékkel, két körülfogó vaspánttal és két füles vaspálcával, melyek az övről lenyuló szíjak becsatolására szolgáltak. Ez utóbbiak helyét a tak-i-bostani és chotschoi emlékekről jól ismerjük, és így önként kínálkozik az, hogy a pántokra is analógiát keressünk. A fentebb futólag említett permi ezüsttálon ezt meg is találjuk (IV. t. 1). Az alak minket érdeklő részének vázlata alatt nagyobbítva adom a tegez kipontozott rajzát és rá alkalmazva a talfáji lelet megfelelő tárgyait (IV. t. 2).

A talfáji lelet alsó pántján két párhuzamos rovátka fut végig, mely azt három bordára osztja (III. t. 7*b*) ugyanilyen rajzú pánt került elő töredezett állapotban a tuzséri 5. sírból.[23] A pánt szélessége és vastagsága lényegtelenül tér el az előbbitől, csak eredeti átmérőjét gondolja dr. Jósa nagyobbnak, 25—30 centiméternyinek. Ez a méret egyrészt a tárgy hiányos állapota miatt pontosan meg nem állapítható, másrészt a föntebb bemutatott nagyobb formáknak lehetett 20—25 cm fenékbősége. A tuzséri pántot dr. Jósa a jobb térdízület mellett függélyes helyzetben találta, a nyílvasak „a jobb felkar közepe és a bordák széle között feküdtek", így tehát ezektől a pántig körülbelül 70 cm-t vehetünk föl, ami megfelel egy normális nyíl-hosszúságnak.

A kenézlői 16. sírban is volt hasonló szeges pánt vagy abroncstöredék, a bal combcsont közepe fölött.[24] Ugyancsak a halott baloldalán a bal felkarnak belső szélén és más meg nem állapított helyeken vékony csontlemezek kerültek elő, melyek mindenesetre a tegez falának merevítésére szolgáltak.[25]

[23] Arch. Ért. XX. 1900, 218.

[24] Arch. Ért. XXXIV. 1914, 324.

[25] Arch. Ért. i. h., a csontlemezek itt ugyanúgy lehettek alkalmazva mint a nemes-ócsai kard hüvelyében (Hampel M. H. K. 672).

A tegez felső vasalásának érdekes töredékeit találták Gombos-Bogojeván.[26] Az összeállított töredékek rajzának vázlatát III. t. 11. alatt adom, de valószínűnek tartom, hogy a nyílak eredetileg valamivel magasabban feküdtek a pánt fölött.

A kenézlői 11. lovassírból kivált két gyengén S formára görbülő vékony rézlemez érdekes (III. t. 10*a*,*b*), melyek hosszában úgy vannak összehajtva, hogy egy körülbelül 6 mm vastag tárgynak keretét képezhették.[27] A két lemez összeállítva –– vonalat ád. Ugyanilyen vonalú részlet látható a chotschoi tegez nyílásának felső részében. Le Coq szerint ez a nyílás felső széleit összekötő, azokkal haránt érintkező lap szélét ábrázolja.[28] A kenézlői lemezeket íly módon kíséreltem meg az említett tegez kipontozott képében (IV. t. 3) elhelyezni.

Ugyanezen sírban, a nyílvasaktól 70 cm távolságban „egy 10 cm átmérőjű vastag bőr- és farétegből álló 3 cm vastag" tegezfenék is került elő, mely 24 bronzszeggel volt körülszegelve.[29] Bár a típuson belül sokféle változat lehetett, 10 cm alsó bőség igen kevésnek látszik, és helyette talán inkább olyasmire gondolnánk, mint az imént említett tegez alsó dudorodása, melynek helyére a kipontozott rajzon elhelyezni próbáltam (IV. t. 3, 3*a*).

Ezen a chotschoi képen a nyílak elhelyezése is külön figyelmet érdemel. Lehetne ez a rendszeresség naiv stilizálás is, de ennek az eredetin más nyomát alig találjuk. Sőt a ruha ráncai, az övek rajza mind elég szabad felfogásra mutatnak. Érdekes, hogy a puszta-bukovai leletből három összerozsdásodott nyílhegy ismeretes,[30] melyek szintén rendszeres elhelyezésre mutatnak (III. t. 9 és IV. t. 3 a nyílak közé berajzolva). Ennek talán azon nyelvalakú részlet adja magyarázatát, mely a tegez kivágásának alsó szélén szóban levő képen is jól látható. Ez, valami ruganyos anyagból készítve, a nyílakat nyugodt helyzetben szoríthatta le.[31]

[26] Hampel. Újabb tanulm. a. h. k. e. 168, 1. és 58. tábla.
[27] Arch. Ért. XXXIV. 1914, 317.
[28] I. m. Tafel 2, szöveg.
[29] Arch. Ért. XXXIV. 1914, 317.
[30] Hampel. U. t. a. h. k. e. 23. t.
[31] Talán ilyesmire vonatkoznak Jósa megfigyelései a tegez szája körüli vasalásokon. Arch. Ért. XX. 1900, 221.

A puszta-bukovai és székesfehérvári tegezleletek változatos vaspántolások nyomait mutatják.[32] Itt a pántok már nemcsak erősítő, de díszítő szerepet is játszottak. Érdekes, hogy a puszta-bukovai tegez Kisléghi Nagy Gyula leírása[33] szerint 80 cm hosszú lehetett, ami megközelíti a chotschoi tegez hosszát.

Láttuk (II. t. 1 és 4), hogy a tegezt gyakran az öv alatt felkötött külön derékszíjon hordták. A tuzséri 6. sírban, mely ló nélküli temetkezés volt és így lószerszámrészek nem kerültek benne elő, két övcsatot, kétféle övre való díszítőlemezt és szíjvéget találtak és három hármasosztályú karikát.[34] Ez utóbbiak nyilván a derékszíj és a lenyuló szíjdarabok összekötőtagjául szolgáltak. Kettő a jobbról viselt tegezhez, egy pedig valószínűleg a balról hordott íj-tegezhez.[35]

A kereszténység elterjedése után úgylátszik megszünt a fegyveres temetkezés, talán tilos is volt, így csak a XIV—XV. századi székelyföldi falfestményeken találkozunk megint tegezünkkel.[36]

Legjobb képét a derzsi templom 1419-iki Szent László legendáján látjuk (II. t. 14). Különböző, könnyen felismerhető változatai fordulnak elő, ahol csak a kunok oldalán — mint Derzsen, Homoród-Szentmártonon (II. t. 12) és Kíllyénen (II. t. 13), — hol a kun és magyar harcosokon: Maksán (II. t. 10, 11), Bibarcfalván és Fülén. Némelyik képen ugyanolyan rajzzal jellemzi a festő a nyílvasakat, mint chotschoi képünkön láttuk.

Talán fölösleges arra hivatkoznom, hogy a tegez magyarokon is előfordul, mert alig hihető, hogy ezek az erdélyi falusi templom-

[32] Hampel. U. t. a. h. k. e. 131. és 201—203.

[33] I. h. Azon megállapításnak, hogy szélessége mindvégig 9 cm volt, abban lelhető magyarázata, hogy a tegezt élére és nem lapjára fektették a sírba.

[34] Jósa. Arch. Ért. XX. 1900, 224.

[35] A magyar *tegez* és a szinonim *puzdra* szláv jövevény szónak, pharetra (Pfeilköcher) és corytus (Bogenk.) megkülönböztető értelmezése (Hampel M. H. K. 761, Nagy Géza Arch. Ért. XIII. 320, Szendrei J. M. Hadt. Eml. 28) teljesen indokolatlan. Nyelvemlékeinkben egyedül a *tegez*, *íjtegez* megkülönböztetés ismeretes. (M. Ny.-tört. Sz. „Tegez".)

[36] Huszka J. Arch. Ért. V. 1885. 216, 219. Arch. Ért. VII. 887, 332. Nagy—Nemes, Magy. vis. tört. 30. t. 1, és 31. t. 2. Lásd még: Divald K. Szepes v. m. műv. emlékei, Budapest, 1906. 13. l. 11. ábra, a vitfalvi templom falfestményét.

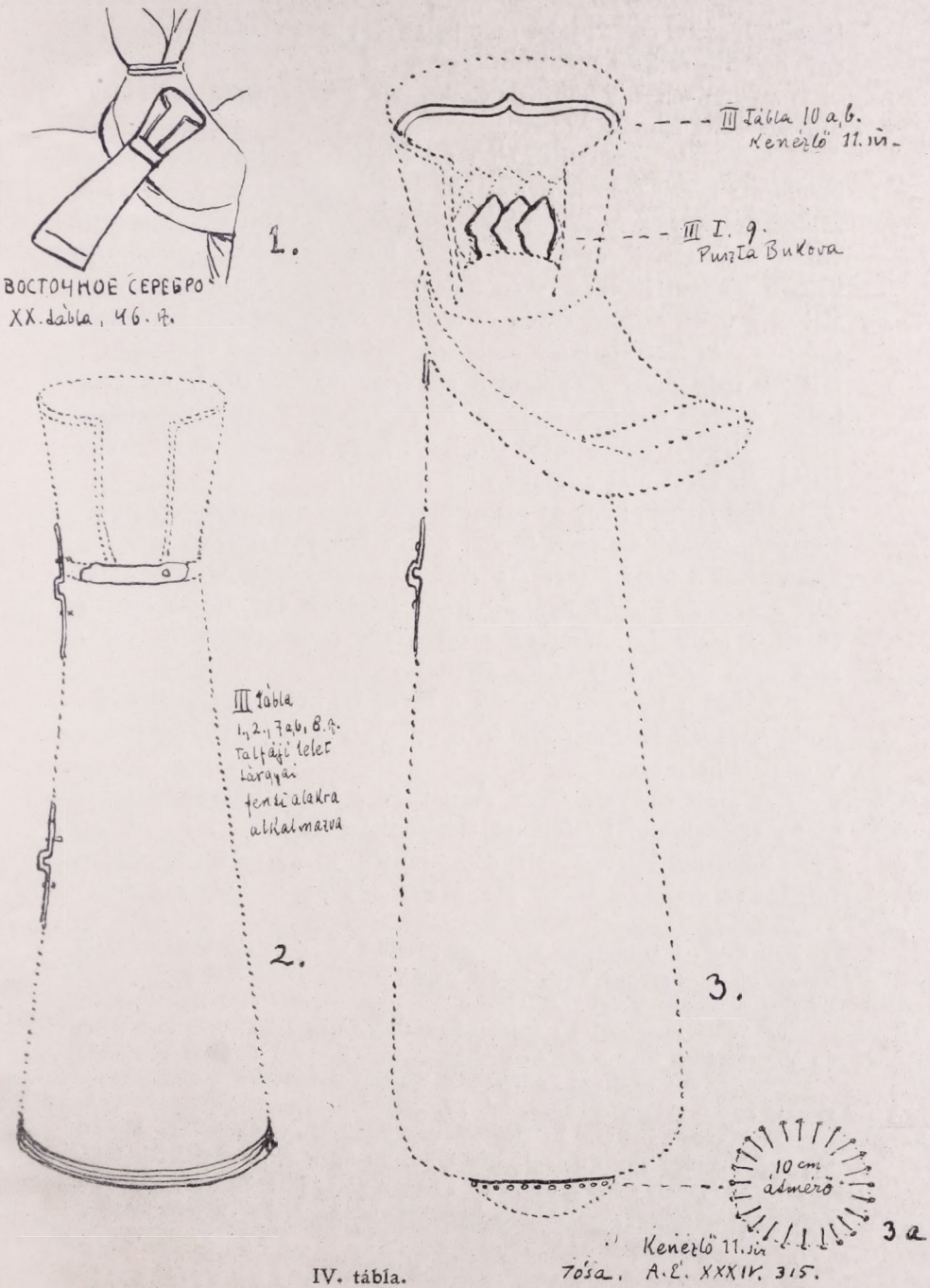
1.
ВОСТОЧНОЕ СЕРЕБРО
XX. tábla, 46. sz.
III tábla 10 a,b.
Kenézlő 11. sír.
III I. 9.
Puszta Bukova
III tábla
1., 2., 7 a,b, 8. sz.
Talfájí lelet
tárgyai
fenti alakra
alkalmazva
2.
3.
10 cm
átmérő
3 a
Kenézlő 11. sír
Tósa. A.É. XXXIV. 315.

IV. tábla.

festők régészeti és néprajzi tanulmányok alapján igyekeztek volna egy különleges kún tegezt ábrázolni.

Itt nyilván egy honfoglaláskori forma fennmaradásának bizonyítéka előtt állunk.

A kúnok bejövetelük előtt érintkeztek az elönyomuló mongolokkal; így, ha hoztak valami újítást, valószínű, hogy az a sokkal célszerűbb és könnyebb „tatár tegez" volt. Ez a laposra varrott bőrtegez, melybe a nyílakat hegyükkel lefelé tüzködték belé, a mongol hódítás révén terjedt el Nyugot-Ázsia felé, s Perzsiában a XIII. század végén és a XIV. elején annyira kiszorított minden más formát, hogy csak egy 1314-diki képes kéziratban[37] találjuk még egyszer nyomát a mi tegezünknek (II. t. 8). Egy bolgár kézirat festésén, mely a XIV. század derekán készült,[38] szintén elég jól felismerhető (II. t. 9); hogy ott mikor és mennyire terjedt el, arról más adathoz nem juthattam.

Úgy látszik, hogy az oszmán-török birodalom valamely részében még tovább élt ez a forma, mikor Magyarországon már rég kiszorította a tatár tegez. Az 1683-iki bécsi ostrom idejéből őriznek a kremsmünsteri apátság fegyvertárában egy 76 cm hosszú tegezt,[39] mely fővonásaiban megegyezik a föntebbiekkel, csak, szíja után ítélve, már vállon viselték.

Ehhez a típushoz tartozik a szecsuáni Lolo népeknek jelenkorig használt tegeze, melyben a nyílak szintén hegyükkel fölfelé vannak elhelyezve.[40]

A most tárgyalt tegez Ázsiában, a K. u. hatodik századi török birodalommal érintkező területen fordul elő.

Khosrau Parvez volt a harmadik persa uralkodó, aki a törökökkel harcban állott. De a két nép között békésebb érint-

[37] F. R. Martin, The Miniature painting of Persia etc. London, 1912. Vol. 2. pl. 30, ugyanez Yule, Marco Polo (Cordier, 1903), erre figyelmeztet Le Coq, Chotscho Tafel 2. szöveg.

[38] Schlumberger, Un empereur byzantin, Paris, 1890 Frontispice (bibl. du Vatican Mss. Slaves No 2).

[39] Dr. Otmar Baron Potier. Die Waffenkammer des Stiftes Kremsmünster. Z. f. h. Waffenkunde. Bd. IV. 21.

[40] Figyelmeztet erre Le Coq Chotschojának 31. táblájánál és Hubert Mueller, Beiträge zur Ethnogr. der Lolo. Baessler Archiv Bd. III, 1912, S. 61, ki ugyanott érinti a chotschoi képeken és a T'ai Tsong sírján látható formák összefüggését, amiből következtetve az alakot kínainak tartja.

kezések is voltak, hiszen nagyanyja török hercegnő, a khán leánya volt.

Kínával létrejötte óta kapcsolatban állt a Törökbirodalom. Már az első khán felesége kínai hercegnő. Azontúl hol békében, hol harcban, de folytonos érintkezésben voltak. A VI. század végén keleti és nyugati részre szakadt a törökség, és a keleti birodalomnak T'ai-tsong császár vetette végét. A khán 630-ban fogságba került, és a törökök nagy részét kínai területre telepítették. Ezután a török előkelők egy része mint hűbéres küzdött a harcias császár oldalán.

Tehát azon két uralkodó korában, akiknek emlékei Ázsia két végén őrizték meg tegezünk képét, a török befolyás joggal föltehető. Perzsiában bebizonyítható az alak jövevény volta, a megelőző formák teljesen eltérők. Kínában igen kevés a fegyvertörténeti emlék, de ez a lényegében legkevésbbé sem harcias nép már sokkal régebben is kölcsönvette nomád szomszédjai fegyverzetét és viseletét,[41] így ez esetben is valószínű, hogy inkább átvevő, mint átadó fél lehetett.

Ezenkívül ó-török föliratokkal vegyesen fordul elő a Jenyiszei vidékén és a VIII., IX. században az ujgur fővárosban, a törökség egy olyan ágánál, mely mindig az őshaza közelében lakott.

Ha az unigurok, akik 576 előtt merészen szembeszállottak az őket utóbb mégis legyőző törökökkel, azonosíthatók a magyarokkal,[42] úgy itt kapnók magyarázatát annak, hogy ez a tegezalak a magyarságnál elterjedt. Azonban ezenkívül is föltehető, hogy őseink régibb hazájukban érintkezésbe jöttek a törökökkel és közvetlenül tőlük vették át.

Der Pfeilköcher der ungarischen Landnahmezeit und dessen Zusammenhang mit dem Orient. Von *Graf Stephan Zichy.* — Ein einfacher Pfeilköcher, in dem die Pfeile mit der Spitze nach unten, lose aufbewahrt werden (T. I, 1—5), bewährt sich zu Pferde nicht. Daher Versuche zur Herstellung eines zweckentsprechenden Reiterköchers: der vereinigte Bogen- und Pfeilköcher der Meder und Skythen (T. I, 6—8), und der schmale, fast spitz zulaufende Köcher der Sassanidenkönige. — Gegenstand unserer Abhand-

[41] O. Franke, Beitr. aus Chin. Quellen zur Kenntnis der Türk v. u. Skythen Zentr.-As. (Abh. d. K. Preuss. Akad. d. Wiss. 1904, II.)

[42] J. Marquart, Osteur. u. Ostasiat. Streifzüge. Leipzig, 1903. XXVI.

lung (T. II) ist ein Köcher, in den die Pfeile mit der Spitze nach oben gelegt werden. Er bedeckt die Pfeile vollkommen und hat im oberen Teil eine seitlich angebrachte Öffnung. Der Befiederung entsprechend ist er unten breiter als oben. — Wir begegnen ihn in Tak i bostan (T. II, 1) am Denkmal Khosrau Parwez's, an einem der Reliefs vom Grabe des Kaisers T'ai tsong (T. II, 2, 3), und am klarsten auf Freskoresten von Chotscho (T. II, 4). Einige Felsenzeichnungen vom Jenissei zeigen auch ähnliche Formen (T. II, 5, 6). — In den Gräbern der ungarischen Landnahmezeit liegen die Pfeilspitzen meist parallel mit dem Körper, und ihre Spitzen sind dem Kopfende der Leiche zugewendet. Schon aus diesem Umstand liess es sich folgern, dass die Pfeile im Köcher mit der Spitze nach oben lagen. Beschlagstücke zur Befestigung der Tragriemen (T. III, 1—4), Beschläge des unteren Randes der Mündung (T. III, 8, 11), des Köcherbodens (T. III, 7), und die Beschreibungen der Funde, drängen uns zu Herstellungsversuchen im Sinne der besprochenen Formen (T. IV). Diese Meinung bestärkt der Umstand, dass derselbe Köcher auf den siebenbürgischen Kirchenfresken des XIV—XV. Jahrhunderts wieder erscheint (T. II, 11—14). — Im Orient hat der kurze, flache Köcher der Mongolen den hier beschriebenen schon früher verdrängt, vereinzelt kommt er noch in einer persisch-mongolischen Miniaturhandschrift von 1314 vor (T. II, 8). Bei den Bulgaren war er im XIV. Jahrhundert auch bekannt (T. II, 9). — Die Verbreitung dieses Köchers scheint mit den Türkenstämmen der Völkerwanderungszeit zusammen zu hängen.

KISEBB KÖZLÉSEK

A koronázási emlékkiállítás. Még egyszer együvé került az a sok ragyogás és pompa, mely a koronázás magasztos tartalmához méltó keretet szolgáltatott. A Pro Transsylvania Segítő Bizottság üdvös elhatározással és tevékenységgel hordta össze a kincseket oly célból, hogy a fényt Erdély szenvedő népe számára éltető meleggé változtassa. A Magyar Nemzeti Múzeum pedig vendégszeretően kaput nyitott a nemeslelkű vállalkozásnak s az anyag tökéletesebbé tételéhez is hozzájárult munkájával.

A dísztermet és melléktermeit megtöltő káprázatos kiállítási anyag történelmi és művészeti érdekű volt egyaránt. Nehéz eldönteni, hogy Mátyás király falkárpitjában, mint az egész kiállításon domináló, mérhetetlen becsű ereklyében mi tölt el több gyönyörűséggel. Impozánsan méltóságos és mégis derűs élettel

tele rajza-e, melyet fejedelmi gazdagsággal tiszta arany szálból, a mintát zöld bársonnyal kontúrozva szőttek meg Firenzében a XV. század végén, vagy a történelmi kapcsolat. Helyileg és időbelileg maga a kárpit szövete datálja önmagát. A tölgykoszorúban elhelyezett magyar címer szívpajzsában pedig Hollós Mátyás címerét látjuk, nem reávarrva, hanem beleszőve. Tehát a kárpit a nagy király rendelésére készült éppúgy, mint ikertestvére: a fojnicai casula, melyről nem tudni, mikor lett kárpitból miseruhává. A kárpit a gróf Erdődy-család tulajdona, ősüktől: Bakócz Tamás hercegprímástól szállt reájuk, a miseruha pedig a budai váré, illetve a Szent István-kápolnáé. Az esztergomi káptalan is küldött két remekszövésű miseruhát, egyik a kárpittal mutat technikailag közeli rokonságot, a másik Bakócz Tamásnak egy Firenzére való gobelinnel díszes casulája.

Ereklyék dolgában a budavári koronázó főegyház (Mátyás-templom) is gazdagon és díszesen szerepelt. Dicső emlékű Erzsébet királynénk ezüstrózsákkal hímes menyasszonyi ruhájából, valamint az 1896-os millenniumi ünnepségek alkalmával viselt díszéből egyházi ornátusok készültek. Sajátkezűleg hímzett miseruhát is adományozott a budavári főegyháznak. Ugyanonnét kerültek kiállításra a 67-es koronázás egyházi ruhái, továbbá I. Ferenc magyar királlyá koronázásakor viselt, dúsan aranyos ornátusok. A magyar hímzésnek rajz- és színbeli ízléséről egy 1610-ből datált gremiale tesz tanuságot. A mostani koronázáson szerepelt püspöki díszruhák: a mult század stíljére való színesvirágú és barok aranyhímzésű pluvialék között érdekes ünnepélyességgel hat egy görög kath. püspöki dísz az ókeresztény kornak megfelelő szabásával és hímzésével.

Magyarország hercegprímásának gyöngyhímzésű XVI—XVII. századi miseruhája és tisztára gyönggyel borított XV. századi püspöksüvege már a koronázás sajátlagos szertartási kincsei közé vezet. A három kereszt közül legrégibb az eskükereszt, melyet a király a kezében tartott. Árpádok korabeli aranysodronyos, végtelenül finom filigrán munka, nagy drágakövekkel s a kereszt közepén krístály alatt a szent kereszt ereklyéjével. A valósággal bensőséges hangulatot árasztó remeken csupán a gombjától lefelé való rész és zománcdísz újabb. Legméltóságosabb a király előtt vitt apostoli kereszt, az olasz reneszansz egyik fejedelmi ötvösműve. Az első oldal domborművü alakjainak megfelelően a hátlap közepén és négykarajos medaillonjaiban megkapó tökéletességű niellok vannak. Alsó része a mult században készült. A nagy zafirokkal ékes és szabadon domború, körül zománcos kis alakokkal díszített Szelepcsényi prímás-féle XVII. századi béke-feszület (pacificale) könnyed gazdagságával mintegy ötvösműbe foglalt zsolozsma. Ezt a keresztet csókolta meg koronázáskor a király. Vert művü ékköves ampullák a lavabóval, dús ékítésű pásztorbot, gotizáló chrismatartó és az erre az alkalomra készült kehely,

mint megannyi becses mű hirdetik a magyar királlyá koronázás fényességét.

A budavári koronázó főegyház kincstárából került elő az a filigrán munkájú XV. századi kehely, melyből a királyi pár áldozott. Stiljében megkapó eredetiségű egy XIV. századi gótikus társa. Ezeken kívül különböző művészeti korszakok képviselőjeként számos nagyértékű kehely, szentségmutató, áldoztató-kehely és ereklyetartó képezett érdekes sorozatot.

A női díszruhák brokátjaik, hímzéseik, csipkéik, valamint történelmi multjuk révén méltán sorakoztak a kiállítás válogatott anyagába. Zita királyné fehér duchesse-ruhájának aranyhímzése herceg Esterházy Antal Miklósné régi családi dísze után készült. Auguszta főhercegné magyaros ruhájának nagy részén az ezüsthímzésből következtethető, hogy Erzsébet királynétól való örökség. Izabella főhercegné vadvirágos-kalászos aranyhímzése szintén a mult századra vall. Gabriella és Mária Alice főhercegnők uszálynélküli leányruhái egyszerűségükben voltak hatásosak. Jóllehet szabásban legnagyobbrészt a Mária Terézia-divatú pruszlikos ruhák ismétlődtek, illetve a 67-es koronázás divatja volt a vezetőfonál, itt-ott akadt egy-egy kísérlet, különösen a menték, esetleg subák között, korábbi viseletek fölelevenítésére. Főkép azonban az anyagok avatták a ruhákat különös érdekűvé: Mária Terézia-kori színes virághímzések, a mult század 60-as éveiben divott arany- és ezüstszálas virágmintás kivarrások váltakoztak nehéz, fémesvirágos régi brokátokkal. Vagyont érő csipkefodrok, kötények, fátyolok gyűltek össze. Brüsszeli csipkék különböző fajai a legpazarabb díszöltéses point d'Angleterre-ig, blondeok, arany recék, tüllön varrott lenge csipkék, varrott és vert kombinációs csipkék, fémszállal dolgozottak versenyeztek egymással. Hímzett kötények és fátyolok élénkítették a képet. Akárhány ruha már a 67-es koronázáson is szerepelt. Volt olyan is, melyet V. Ferdinánd koronázásán viseltek. Egynémely részlet pedig még korábbi szereplésről is beszélhetett volna.

Néhány, viselettörténeti érdekesség szempontjából kiállított, uszálynélküli XVII. és XVIII. századból való magyar női ruha — köztük Brandenburgi Katalin erdélyi fejedelemasszony ruhája — áthidalt a történelmi férfiruhák csoportjához.

Herceg Esterházy Miklós fraknói gazdag gyűjteményéből elhozta Mátyás királynak nagymintájú olasz reneszansz-szövetből készült harangszabású, nagygalléros, vendégujjas mentéjét. Oláh Miklós hercegprimás gyermekkori üde, tarka virágmustrás, vendégujjas dolmánykája (XVI. század); Herceg Esterházy Pál nádornak keleti mustrájú brokát mentéje (XVII. század); valamint I. Lipótnak 1655-beli magyar koronázásán viselt aranyvirágos attilája és palástja igen tetszetős, viselettörténetileg is kiválóan jellemző darabok, melyek mind a fraknói hercegi gyűjteményből kerültek a kiállításba.

IV. Károly király legfőbb hadúri egyenruhája és Ottó trónörökös kis hermelinszegélyű aranybrokát tunikája férfi-díszmagyarokat is idevonzottak. Ezeken a színpompát különösen emelő cameás, zománcos, drágaköves ékszerkészletek, kardok, forgók tüntek szembe. A gazdag kombinációjú garnitúrákon kívül ötvösművészeti remeknek mondható násfák (XVI—XVII—XVIII. századból), mellcsatok, nyakláncok, karkötők, fülbevalók képviselték a családi ékszergyűjteményeket. Köztük gazdagon szerepeltek női ékszerek. Az erdélyi zománcot a legjobb fajtából eredeti magyar ékszeren — mint pártán, rezgőtűkön, násfákon, süvegdíszen — kiváló példák képviselték. Egy mellcsat XIV. Lajos miniatürjével, melyet maga az ábrázolt ajándékozott Telekí Mihály erdélyi kancellárnak — egy nagy gyöngytestű gyémántfoglalatos hattyú-mellcsat —, zománc-figurás násfák, továbbá egész női díszmagyar készletek régi keletű pompáról és műérzékről tanuskodtak.

Akik a koronázást nem látták, itt kárpótolhatták magukat érte. De jóllehet a nagyközönség számára rendezték, mélyebben kutatók is elég érdeklődésre méltót találhattak a kiállításon.

Ez a páratlanul ünnepélyes hatású anyag hozzá méltó helyiségben nyert felállítást. Erre az alkalomra állították vissza a N. Múzeum dísztermét Pollák Mihály építésztől tervezett impozáns eredeti formájába, lebontván karzatot, padsorokat, emelvényeket.

A mögöttük előbukkanó felszabadult pillérek és tagoló oszlopsorok a főváros legmegkapóbb hatású dísztermévé avatják a Nemzeti Múzeumét.

A kiállítás létrejöttén az Erdély felé irányuló mozgalom főmunkása: gróf *Mikes* Árminné Bethlen Klementina grófnő fáradozott lankadatlan kitartással. Az anyagnak kiegészítésével és sokszerűsége mellett is áttekinthető, tanulságos és egyben összehangzó elrendezésével *Varjú* Elemér, a Nemzeti Múzeum érem- és régiségosztályának igazgatója támogatta az akciót. *V. V.*

L'Exposition commémorative du couronnement, par *V. V.* Les splendeurs inoubliables du couronnement ne se sont pas éteintes avec la fin de cette fête brillante de la nation hongroise. Le Comité de secours „Pro Transsylvania" constitué pour soulager la population nécessiteuse de la Transsylvanie a réuni en une exposition commémorative les objets de valeur historique et artistique qui avaient contribué à la pompe spirituelle et profane que nous avons admirée le jour mémorable du couronnement du Roi et de la Reine de Hongrie.

La plupart des objets se prêtent par leur valeur artistique à l'emploi solennel auquel ils sont destinés. D'autres se distinguent par les souvenirs historiques qui s'y attachent. Outre les chefs-d'oeuvre de l'orfèvrerie que présentent les croix et autres pièces

de l'église, la collection renfermait quelques rares et uniques créations de l'art du tissage et de la broderie, surtout dans les splendides costumes sacerdotaux, vraies reliques de l'Église catholique.

La pompe profane se groupait autour des costumes de fête de la famille royale. Un intérêt historique tout spécial et une vue rétrospective était fourni par quelques détails mémorables de costumes d'homme et quelques ornements hongrois de costumes de femme. Ces derniers, par leurs brocarts, leurs broderies et leurs dentelles ont rivalisé en couleur et en éclat avec les parures ornées d'émaux, de bijoux et de pierreries. Il y avait des reliques de familles parmi les bijouteries aussi bien que parmi les costumes qui avaient déjà figuré lors du couronnement en 1867. Non moins caractéristiques sont les costumes de gala des hommes. L'effet qu'ils produisent est dû aux couleurs, aux fourrures, mais surtout aux riches pierreries, aux doublures d'or et d'argent dont brillent même les sables.

Toutes ces splendeurs des ornements de fête hongrois ont rempli plusieurs salles du Musée National Hongrois. La Grande Salle des Cérémonies, dans laquelle la Chambre des Magnats avait tenu ses séances et où se réunissait aussi la Société Touranienne, a recouvré, après beaucoup de temps, ses nobles formes originales telles que son architecte, Michel Pollák, les avait dessinées.

Le succès éclatant de cette exposition est dû aux efforts de Mme. la comtesse A. *Mikes* née comtesse Clémentine *Bethlen*, président du comité „Pro Transsylvania". Elle a été par M. E. de *Varjú*, directeur du Département des Médailles Antiquités du Musée National Hongrois s'est fait des mérites par la disposition claire et l'arrangement réussi qu'il a su donner à l'exposition dont il a complété la matière historique.

ISMERTETÉSEK

„A Turáni államok és a tenger" címen értekezik dr. Fodor Ferenc „A Tenger" c. folyóirat februári számában. A magyarság tengert kereső törekvései számára legtermészetesebb színtér Dalmácia. Ha azonban a békekötéskor sem tudjuk végleg visszakapcsolni, úgy minden figyelmet megérdemelnek a másik két turáni állam, de különösen Bulgária tengeri kikötői. Kimutatja, hogy ezeknek távolsági viszonyai hazánktól, különösen a dunai úttal kombinálva, éppen nem kedvezőtlenek reánk nézve. Általában foglalkozik a három turáni állam birtokában levő tengerpartokkal, amelyek igen jelentékenyek. A turáni népek „tenger-

nélkülisége" tehát legfölebb fajpszichikai vonás, a tényleges földrajzi viszonyok azonban elég kedvezők arra, hogy e népekben az oceanikus gondolkozás végre fölébredjen. (*rf.*)

Michael von *Tseretheli*: **Rassen- u. Kulturprobleme des Kaukasus.** Veröff. von der „Deutsch-Georgischen Ges." Berlin, 32. 8°. — Figyelemreméltó kísérlet a kaukázusi — elsősorban és természetesen a georgiai — faj- és művelődési problémáknak a világháború hátterében való körvonalozására. Nyelvhasonlítás a grúz és az ókor turáni nyelvei — elami, urartai, sumer — között. E példák Dirr F. felfogása mellett szólnak: hogy e kérdések körül a kaukázusi filológiát illeti a döntés. *V. B.*

Prof. Dr. S. P. *Osztern*: **Der „heilige Krieg" nach mohammedanischem Recht.** Ein Kapitel aus dem Staatsrecht des Islam. Sonderabdruck aus der Ungarischen Rundschau. Duncker & Humblot, München u. Leipzig. 1915, 44. 8°. — Azt mutatja ki önálló tanulmányok alapján, hogy a dsihad a most folyó világháború előtt voltaképen csak mint elméleti lehetőség szerepelt. Csak a világháború tette a szent háborút valósággá. Értékes, komoly tudósmunka. *V. B.*

SZEMLE

Gróf Klebelsberg Kunót, a M. Keleti Kultúrközpont (Turáni Társaság) társelnökét a Jeszenszky Sándor halálával megüresedett miniszterelnökségi államtitkári állásra nevezte ki Őfelsége. Gróf Klebelsberg már elbúcsúzott a kultusztárcától s átvette új hivatalát. Ez alkalommal az alája rendelt tisztviselői kar üdvözlésére feltűnést keltő, az állami szolgálat eszményi felfogásáról tanuskodó magvas beszéddel válaszolt. Sok szerencse és siker kövesse ott is fáradhatatlan kezemunkáját.

Dr. szepesbélai Lers Vilmos, kereskedelemügyi miniszteri államtitkárnak, társaságunk rendes tagjának Őfelsége a közszolgálat terén szerzett kiváló érdemei elismeréséül a magyar bárói méltóságot díjmentesen adományozta.

Dr. lóczi Lóczy Lajos, ny. egyet. rendes tanárt, a m. k. Földtani Intézet igazgatóját, társaságunk társelnökét, dr. Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére, Őfelségétől nyert engedélye alapján, a József-műegyetem tanácsa *tiszteletbeli műszaki doktorrá választotta*. Örömmel köszöntjük a hazai geológiai és geográfiai tudomány kiváló búvárát a Műegyetem részéről őt ért e kitüntetése alkalmából.

TÁRCA

KIRÁLY-ÉNEK.

Írta: ZEMPLÉNI ÁRPÁD.

Isten, öre a magyarnak,
Ura fénynek, zivatarnak,
Áldd meg, Isten, a királyt!
Földi nagyság, égi erény
Ami csak van e föld körén,
Azzal, minddel, áldd meg, áldd!

Légyen ő nagy mint apostol,
Jónak áldás, bűnnek ostor,
És legyen nagy mint király.
És legyen, mint igazságos,
Dicsőséges, boldogságos
Legnagyobb mindannyinál.

Szent koronánk őrhelyéül
Honfi-szivek porszemébül
Magasodjék szikla-vár.
Hintse fényét fellegekbe,
Ezredekből ezredekbe
Nagy nemzet és nagy király!

Ungarischer Abend in Leipzig. Im „Verein für Volkswohl", einer Gemeinschaft, die umfangreiche Anregungen auf schöngeistigen und wissenschaftlichen Gebieten in uneigennützigster Weise in weite Volksschichten ausstrahlt, fand am 28. Februar der Ungarische Abend von Prof. Dr. Hans *Stumme* — Vortragsthema: „Ungarn, Land und Leute" — vor einer zahlreichen Zuhörerschaft statt.

Den Abend hat der Vorsitzende des Vereins, Direktor *Haertig* mit dem Hinweis auf die „Mitteleuropäische Entdeckung", bezw. eine gleichnamige, Ungarn behandelnde Schrift eröffnet und erteilte dann Herrn Prof. *Stumme* das Wort, der auf Grund eingehendster Forschungen und reichhaltiger persönlicher Erfahrungen über Ungarns geographische Lage, Verhältnisse, Entwicklung, Wesen und Eigenart ein farbiges Bild vor der mit gespanntem Interesse teilnehmenden Zuhörerschaft entrollte und, dank der Plastik seiner Darstellungen, in der kurzen Zeit von einer Stunde einen schönen Einblick in das für Deutschland erst durch den Krieg nähergerückte Land zu gewähren vermochte, das sich noch manch' einer als eine Riesensteppe mit zügellos dahinjagenden, feurigen Pferden vorgestellt hat.

Nach einer kurzen Pause begann der 2. Teil des Abends, der durch geschickt gewählte musikalische und rezitatorische Proben das bereits aus dem Vortrag gewonnene beleben und vertiefen sollte.

Die einleitenden rassigen Klänge des Rákóczi-Marsches in ihrer nationalen Melodik (Geige: Fräulein *Sitt*, Tochter des Violin-Pädagogen am Kgl. Konservatorium zu Leipzig, Klavier: Fräulein Gertrud *Eilenberger*, Leipzig) wurden als typischer Hintergrund zum Gesamtgemälde des Abends empfunden und das von Fräulein Margit v. *Kremnitzky* gesprochene Märchen: „A denevér eredete", sowie *Gyulai*: „Éji látogatás" gaben eine gute Vorstellung ungarischer Sprachmelodie, woran sich wirkungsvoll eine ungarische Rhapsodie für Geige und Klavier anschloss.

Die fünf, von Fräulein Jolán *Hecht* (aus Zombor) vorgetragenen ung. Lieder (am Klavier Fräulein Margit *Meer* aus Budapest) fanden durch ihre Ursprünglichkeit und Unmittelbarkeit besonderen Anklang, ebenso wie die auf dem Tilinkó von Fräulein v. *Kremnitzky* gespielten Volksweisen und Kurucz-Lieder. Auch das von Herrn Friedrich *Láng* aus Siebenbürgen gesprochene „Szeptember végén" gab ein mit Interesse aufgenommenes sprachklangliches Bild.

Ungarische Tänze für Geige und Klavier beschlossen den wohlgelungenen Abend.

Sämtliche gesprochenen und gesungenen Dichtungen wurden vorher von Prof. *Stumme* in kongenialer Deutschübertragung vorgeführt.

Der herzliche und wiederholt bekundete Beifall war ein deutlicher Beweis für die Ungarn hier entgegengebrachte Sympathie und gestattet den Ausblick auf ein reiferes Erkennen des Magyarentums in immer wachsendem Umfange. *(jh.)*

ونلرك آراسنده‌كی آیریلغی أك چوغی ماكینه‌لرده كوریورلر . یاكلیش دوشونجه ! كویلینك ألنده‌كی بر ایكی تخته پارچه‌سندن یاپلمش صاپانی ، دووه‌نی، طیرپانی، اوراغی یپ یكی بیچیم أكینجی ماكینه‌لری ایله دكیشدرمش اولسه‌كز بیله ، اوبردن بره ایلرله‌مش اولان آدملرك قیلیغنه كیره‌مز . بلكه أكمكنی دها قولایلقله قازنه‌بیلیر، طارلاسنی دها كوزل ایشله‌یه‌بیلیر . أصل بوللق ایچریسنده یاشایاجق اولورسه‌اولسون، كنه او آدمك طارلاسی آنجق ایشلنمش اولور، روحی ایشلنمش اولمز .

كرچكجی مدنیت بوسبوتون باشقه برشی‌در . اونك طیشندن كورونشنه دكل ، ایچ یوزنه باقملی‌در . بز بویله درینلره كریشدكدن‌صكره، طوغری یوللرده یوروین برمدنیت ایچنده هركسك برآراده، بردیلده برلشدیكنی كوریورز . دیمك مكتب كورمش اولانك دیلی ایله مكتب كورمه‌مش اولانك دیلی آراسنده برآیریلق یوقدر . بویوك قوناقلرك صالونلرنده قونوشلان دیل ایله شهردن أك‌اوزاق كویلرك أك‌یوقصول أولرنده قوللانلان لاقردی آراسنده هیچ بردكیشكلك یوقدر . یازیلان غزته‌لر ، باصیلان كتابلر ایلری كلنلرك بر قاچ بیك كشیسی ایچین دكل، بوتون ملتك چوق‌چوق میلیونلری ایچین یازیلیور . بزم ادبیاتمزك أك بویوك دكری هركس ایچین آكلاشلقلی اولدیغنده‌در .یازیجیلرمز یازی یازارلركن أك‌اوكجه ایل‌دیلنی، ایل آغیزنی آرارلر . هیچ بر كیمسه‌یه آكلاشلمایان، اولور اولمز یابانجی سوزلرك چینغیرداتمه‌سنده نه‌اوسته‌لق واردر، نه‌ده ملتی یوكسلتمك دیلكی واردر .

بز اویله دیلرزكه مجارستاندن كندی یوردلرنه كری دونه‌جك اولان تورك كنجلری مجارلرك آغیزنده آتالر سوزی كبی دولاشان « ملت دیلنده یاشیور » سوزلرنی هریانه طاغتملی‌درلر .

استانبول دارالفنونی مدرسی

دوقتور : ی . مه‌ساروش

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Elnöki tanács. Március hó 9-én az elnöki tanács ülést tartott, melyen alapítótagjai sorába *Almási Balogh* Elemért, a „Hangya" vezérigazgatóját és a „Hangya"-szövetkezetet választotta be, dr. *Giesswein* Sándor pápai prelátust, országgyűlési képviselőt, *Csányi* Károly szépművészeti múzeumi igazgatóőrt, dr. *Róheim* Gézát és *Végh* Gyula iparművészeti múzeumi igazgatót pedig a rendes tagok sorába meghívta. — Beválasztotta a *néprajzi és nyelvészeti szakosztályba:* Dr. *Almásy* György, *Báthori* Ferenc, dr. *Giesswein* Sándor, dr. *Kmoskó* Mihály, dr. *Róheim* Géza és dr. *Sebők* Imre, — a *művészeti szakosztályba: Csányi* Károly, *Megyaszay* István és *Végh* Gyula, — a *történelmi és archeológiai szakosztályba:* Dr. *Bartucz* Lajos tagokat.

مجار کویلرنی کوردکدن صکره اوز ایللرنده‌کی کویلر ایله اوجاقلر ایچین چالیشمغی اوزله‌یه‌جکلردر . مجار کویلیسنك أکینجیلکده‌کی اوسته‌لغنی آکلایاجقلر . بویوزدن بونلرك بوللقده یاشادیقلرنی ، کوزلری آچیق اوقومش اولدقلرنی کوره‌رك ایمره‌نه‌جکلر ، کندی طوپراقلرنك ، کندی قارداشلرنك‌ده بویله اولمسنه چالیشاجقلردر . بروقتلر أسکیدن آسیا اووالرندن باطیه طوغری آقیب کلن تورك آتالری ، کوزلرنی قاماشدیران بیزانس بوللقلرنه ، أوروپانك آلتین ـ کوموش زنکینلکلرنه ایمره‌نه‌رك یاری دنیایی آلمشلردی . شیمدی بو طوغلری یالابیق قوجه آتالرك طورونلری‌ده أوروپانك آلتین ـ کوموشدن برقاچ‌قات دها پارلاق‌اولان بیلکی زنکینلکلرنه قارشی کوزلرنی‌قاماشدرمش بولونیورلر . اوغورلری آچیق اولسون تورك اوغللرنك ، هیچده طویه‌مه‌ین بو بیلکی آلتینك وورغونلغی ایله بو قارداش کوکللری ! بوکنجلر صوکره کلسین دونسون باطی یرلرندن کندی ایللرنه ! آرتیق استانبوله یالکز دکل ، بوندن برقاچ قات دها دکرلی اولان آناطولی طوپراغنه طوپلایيب کتیردیکلری بیلکی توخومالری أکیلسین . بو اولکه‌نك یکی طوغوسنی بز سلجوکیلر ایله سلطان عثمان تورکارنی یتشدرمش اولان بو یشیل آناطولی اووالرندن بکلیورز .

آه ! چاناق‌قلعه بوغازنده دوشمنك یانار طاغ کبی‌طوپلرینه قارشی کوکسنی کیم کرمشدر؟ قاوقاسیالك دوغوق یاماجلرنده ، یمنك قیزغین‌چوللرنده ، غالیچیانك قالی اورمانلرنده سونکیسی ایله برطاکریسنه طایانیب بو اولکه‌نك کله‌جکده‌کی صاغلغی ایچین کیملر قان آقیتمشدر؟ آناطولینك یایق یوزلی بیکیتلری دکلمی ؟ سنور بویلرنی ، استانبول قالدیرملرنی ، یوجه قوتالمرك ایپکلی حالیلرنی دوشمن آیاغنه چیینه‌مکدن صاقلایان ، تورك کویلیسنك بابالرندن قالمه بو اسکی یارانی دکلیدر ؟

أوت ! بر اولکه‌نك تمل طاشلری‌در بونلر . مجار کویلیسی‌ده ایشته بویله ، قان قارداشی کبی ، بیك ییلدن بری بر ألنده صاپان طوتاغی ، او بر ألنده کسکین قیلیجی ، بیتمز توکنمز دوشمنه قارشی‌طوغدیغی طوپراغی قورویوب بکلیوردی .

مجار مکتبلرنده بویون تورك کنجلری‌ده بر اولکه یاپیسنك بوتونلو تمل‌طاشلرنه صاینی صایمغه بونلر ایچین چالیشمغه ، بونلرك ایللرله‌مه‌سنی دیله‌مکه آلیشاجقلردر .

بینلرنه سیکه‌جك باشقه دوشونجه‌لرده واردر . بوقادر اشلر مجارستان تاریخنی اوقویونجه بر قاچ یوز ییلدن بری کری قالمش بر ملتك یکی طوغوسنی ، هانکی بوللرده یکیلشه بیله‌جکنی کندی کوزلری ایله کوره‌جکلردر . دها طوغریسی ، آرامزده آچیق کوز ایله کزرلرکن اوروپانك اوز مدنیتی آکلایيب قاورایاجقلردر .

باطی اولکه‌لرنك برچوغنی کزن کیمسه‌لر ایللرله‌مش یوردلری کریده قالمش ایللرله قارشیلاشدررکن

یکی طوغویه طوغری

اورته‌لغی قیزیل قانلره بوغمق ایسته‌ین قورقونج صاواشلر ایله چاناق‌قلعه بوغازی اوکنده کومبورده‌ین طوپ، قومبارا سسلری اویقولره طالغین قوجه استانبولك یوموق کوزلرنی بوکو کوجی ایله بردن بره آچدی. کوزلرك آله‌بیلدیکنه کوره‌بیله‌جکی دورت چوره‌دن باصقین هایقرشی قولاغمزه کلدی، کوکسمزه دیکیلن سونکی اوجلری جانمزه دکدی. آچیلان کوزلر قارشیسنده دورت بوجاقده قانلری صوغوتان، صولوغی طوردران آله‌ولی یانغینلر، صاواش قیویلجیملری واردر.

یر اوستنك، کوك یوزنك بو قارغاشالقلرنه طونا بویلرندن أزکیلری یکی، سویلنشی باشقه سوزلر قاریشمغه باشلادی. قارداش سسی‌در بو. یوز یوز ییللردن بری اونودولمش، بلکه‌ده قولاغمزه اوکونلردن بری ایلیشمه‌مش اولان أرکنه‌قون صیرتلرنی، اوواسنی آکدران اوکلردر بو.

یورك دکیشمه‌ینجه، کمیکده‌کی ایلیك قورومه‌ینجه قانلردن صو اولمز. طونا بویلرندن استانبوله طوغری باغر آچیلیور قوللر اوزانیلیور. بیك ییللق آیریلغك صوکنده کوکلمزده بربرنه قاووشمش اولان ایکی قارداشك سوکیسی اویانیور، کوزمزده اسکی اوجاغمزك قورلری پارلیور.

صاواش طوپراغنده شیمدیده قانمز برلکده آقارکن، ایشته بو آنا ـ بابا کونلرنده اولوم ـ دیریم قاوغاسی قالابالغنده کله‌جك کونلرمز ایچین أللرمز بربرنه اوزانیور، کیلیدلنیور. أوت، آنالرمزك، قانلرمزك، دوشمنلرمزك، بوکونمزك ـ یارینمزك بر اولدیغنی آکلادیقدن صکره بو ایکی باغیر بربرندن آیریلیرمی؟ بوطوتشمش ایکی أل بربرندن چوزولورمی؟ یوق! طاکریمزك بزه باغیشلایاجغی ییللرده بز أل أله، اوموز اوموزه ویره‌رك، بربرمزه یاردیم ایده‌رك بر یولده یورویه‌جکز، اوغورلرمزی ـ قوطلرمزی بربرمزدن آیریلمقسزین آرایاجغز.

بز بو موتلی کله‌جکك اوکدوجلری اولان تورك کنجلرنك یتیشمکده اولدیغنی کوزمزله کوریورز. شیمدی مجارستان مکتبلرنده اوکرنمکده اولان تورك کنجلری ایلرده بوایکی اولکه آره‌سنده‌کی اویغونلقله سوکی باغلرنی بربرینه دها صیقی باغلایاجقلردر. یکی طوغومزك بویکی چرتلری مجار مکتبلرندن أللرنده ایشه آلیشقینلقله، یوره‌کلرنده بیلکی ایله اوز ایللرنك کرچك سوکیسی ایله دونه‌جکلردر. مجارلرك کندی طوپراقلرنه طاپینیشندن تورك یوردنی دها أییجه سومکی، دوزه‌ن ایچنده یاشایان مجار شهرلرنی،

VICTOR HORNYÁNSZKY

IMPRIMERIE DE LA COUR IMPÉRIALE ET ROYALE

BUDAPEST, V., PALAIS DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES. FONDÉE EN 1863.

Se recommande spécialement pour publications illustrées et pour l'édition de ::: revues en langues étrangères. :::

Ausführung von Buchdruck-Arbeiten und illustrierten Werken, Zeitschriften etc. in ::: erstklassiger Ausstattung. :::

Elvállalja elsőrangú kivitelben illusztrált művek, idegennyelvű folyóiratok könyvnyomdai sokszorosítását. :::

VIKÁR BÉLA:

KULLERVO ÉNEKEI.

A Kisfaludy-Társaság által a Széher Árpád-díjjal jutalmazott műfordítás, finnből.
Gallén-Kallela Axel világhírű finn művész képeivel.

Bibliophil kiadás.

Ára 5 kor. Hornyánszky Viktor, Budapest.

KELETRE MAGYAR! TANULJUNK TÖRÖKÜL!

A török nyelvre szükségünk van. A török nyelv utat nyit nekünk a messze Keletre. A török nyelv lehetővé teszi a magyar kultúra, a magyar ipar, a magyar kereskedelem térfoglalását a Balkánon, Kis-Ázsiában, Perzsiában, Afrikában.

TÖRÖK NYELVKÖNYV

jelent meg végre magyar nyelven. Lehetővé vált tehát a könnyű és gyors nyelvtanulás. **Dr. Kunos Ignác**, a kiváló orientalista minden tudásának, évtizedes tapasztalatainak latbavetésével írta. Két kötetben teljes kiképzést nyújt a török nyelvben. Az első kötetben a török életet, erkölcsöket és szokásokat ismerteti, a második kötetben a török beszédet és a török írást, fogalmazást, levelezést stb. tanítja s a török kereskedelmet, ipart és üzleti életet ismerteti. Minthogy magyar tudós munkája, a magyar gondolkodás és nyelvhasználat szempontjából az elérhető legnagyobb könnyedséget nyujtja.

Magyarok! Turániak! Tanuljatok törökül,
hogy megteremtsétek Magyarország szellemi és gazdasági Kapcsolatát a testvér török néppel.

Az első kötet ára . . . . . 3.60 korona.
A második kötet ára . . . . . 4.— korona.

Az „ATHENAEUM" kiadásában jelent meg.

Megrendelhető: az „Athenaeum" Könyvkiadóhivatalában, Budapest, VII., Erzsébet-körut 7, és bármely könyvkereskedésben.

A Vörös Félhold javára.

TÁBORTÜZEK

Vikár Béla műfordításai német költőkből.

Schiller, Hauff, Uhland, Schneckenburger, Detlev v. Liliencron, R. Dehmel, G. Hauptmann, Leonhard Adelt stb.

A német hazafias költészet gyöngyei.

A borítékrajz Grünwald Klára műve.

!! Amateur-kiadás !!

Grill-féle cs. és kir. udv. könyvkereskedés.

Ára 1 korona 50 fillér.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdája, Budapest.

1917 ÁPRILIS—MÁJUS 4—5. SZÁM

TURÁN

A MAGYAR KELETI KULTÚRKÖZPONT (TURÁNI TÁRSASÁG) ÉRTESÍTŐJE

MEGJELENIK HAVONKÉNT

SZERKESZTI:

VIKÁR BÉLA,

a M. Tud. Akadémia, a helsingforsi Finn Irodalmi Társaság és a Finn-Ugor Társaság l. tagja.

TARTALOM:

	Oldal
Dr. Szádeczky-Kardoss Lajos: Magyarrokon népek a Kaukázusban	177
Alois v. Paikert: Der turanische Gedanke	182
Dr. Pósta Béla: Moszlim művészeti hatások példái Erdélyben (26 képpel)	192
Dr. Milleker Rezső: Kis-Ázsia rézkincse	237
A. H.: Une épopée géorgienne (illustrations par M. Zichy)	241
Kisebb közlések: A szegedi „Balkán-Akadémia". Dr. Hajós Péter-től	243
Ismertetések	246
Szemle	247
Tárca: Nuradin Pridon országa. Ford. Vikár Béla. Zichy Mihály képeivel. — Dr. Gragger a „Turáni Dalok"-ról	250
Társasági ügyek	256

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Főherceg Sándor-tér 3.

ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 12 KOR., EGYES SZÁM ÁRA 1.50 KOR.

Pénzküldemények: POSTATAKARÉKPÉNZTÁR 37,705. SZ. CHEQUE-SZÁMLA.

A TURÁN

MUNKATÁRSAI:

AHMED HIKMET bey, dr. ALMÁSY GYÖRGY, gróf BÁNFFY MIKLÓS, dr. CHOLNO JENŐ, dr. CSÁNKI DEZSŐ, dr. ERŐDI BÉLA, dr. GOLDZIHER IGNÁC, dr. GOMBO ZOLTÁN, dr. HAVASS REZSŐ, dr. HEGEDŰS LORÁNT, dr. KMOSKÓ MIHÁLY, LÓCZY LAJOS, dr. MÁRKI SÁNDOR, dr. MÉSZÁROS GYULA, dr. MILLEKER REZ dr. NÉMETH GYULA, dr. báró NOPCSA FERENC, dr. PAIKERT ALAJOS, dr. PE GYULA, dr. PÓSTA BÉLA, dr. PRINZ GYULA, dr. PRÖHLE VILMOS, RESID SZÁF bey, dr. SEBESTYÉN GYULA, dr. SZINNYEI JÓZSEF, dr. F. TAKÁCS ZOLTÁN, dr. TELEKI PÁL, A. TEVFID bey, dr. VARGHA GYULA, ZEMPLÉNI ÁRPÁD.

FOLYÓIRAT- ÉS KÖNYVKIADÓ-SZAKOSZTÁLY:

dr. gróf Bánffy Miklós, dr. Benisch Artur, dr. Csánki Dezső, dr. Farkas Pál, dr. Gorka Sándor, dr. Heinrich Gusztáv, Herczeg Ferenc, dr. Paikert Alajos, dr. Pekár Gyula, dr. Prinz Gyula, dr. Réz Mihály, dr. Szily Kálmán, dr. gróf Teleki Pál, Vikár Béla és Zempléni Árpád.

KÉZIRATAINK:

Dr. M. Kovács Jenő: Gazdasági megfigyelések a Kaukázusban.
Dr. Márki Sándor: Rákóczi és a török diplomácia.
Dr. Horváth Béla: Klasszikus földön a XX. században.
Dr. Galgóczy János: A sumir nyelvrokonság ügyéhez.
Dr. Varga Zsigmond: Az ókor keleti népeinek művelődéstörténetéhez.
Toperczer Ákosné: Shambala (emlékezések K. Csoma Sándorra).
Zempléni Árpád: Das Reich Tschinimatschin (műfordítás Bujdossy-tól).
Dr. Fodor Ferenc: A turáni államok jövője.
Vámbéry Á.: A mohamedánok ébredése Azsiában.
Vikár B.: Avar-magyar kapcsolatok stb.
Dr. báró Nopcsa Ferenc: Adalékok Északalbánia népességi statisztikájához.
Dr. Kúnos Ignác: Tatár népköltés.
Huszka József: Hún-magyar fülbevalók, mint a magyar ősvallás tárgyi bizonyítékai. — A papirus a magyar ornamentikában (mint a másvilági élet jelképe).
Dr. Supka Géza: Archäologische Randbemerkunge zu J. Rohonyis Studie (képpel).
Dr. Heinrich Gusztáv: Das Goethe-Zimmer der Ung. Akademie der Wiss. (Képekkel.)
Dr. Osztern Salamon: Az iszlám bölcselete.
Dr. Sebestyén Gyula: A török-magyar ősírás. (Illusztrációkkal.) — Julián és Nagy-Magyarország.
Dr. Schiff Péter: A bolgár nemzet küzdelmei a berlini kongresszustól a királyság kialakulásáig.
Dr. Cholnoky Jenő: A kínai művelődés kezdetei (képekkel).
Dr. Marczali Henrik: A magyar őstörténet forrásainak historiografiája.
Dr. Sebők Imre: A fehérló-áldozat (képekkel).
Dr. Kerekes Zoltán: A turáni öntöző földművelés (képekkel).
Szentgály Antal főhadnagy: A szibériai fogolytáborokról (képekkel). — A kínai zenéről (illusztrációval).
Dr. K. M.: A török-arab kérdés, turáni szempontból.
K. Hermann: Észt himnusz. **Koidula**: Könnyek. Észtből ford. Konsza Samu.
Uotila M. (Helsingfors): Itämainen liitto.

HIRDETÉSEINK: A félhasábos nonpareille sor 50 fill. Hirdetéseket fölvesz a kiadóhivatal: Hornyánszky Viktor, V., Akadémia palotája.

ANNONCEN: Die zweispaltige Nonp.-Zeile oder der entsprechende Raum kostet 50 H. Annoncen-Expedition beim Verleger Viktor Hornyánszky, Budapest, V., Palais der Akademie der Wissenschaften.

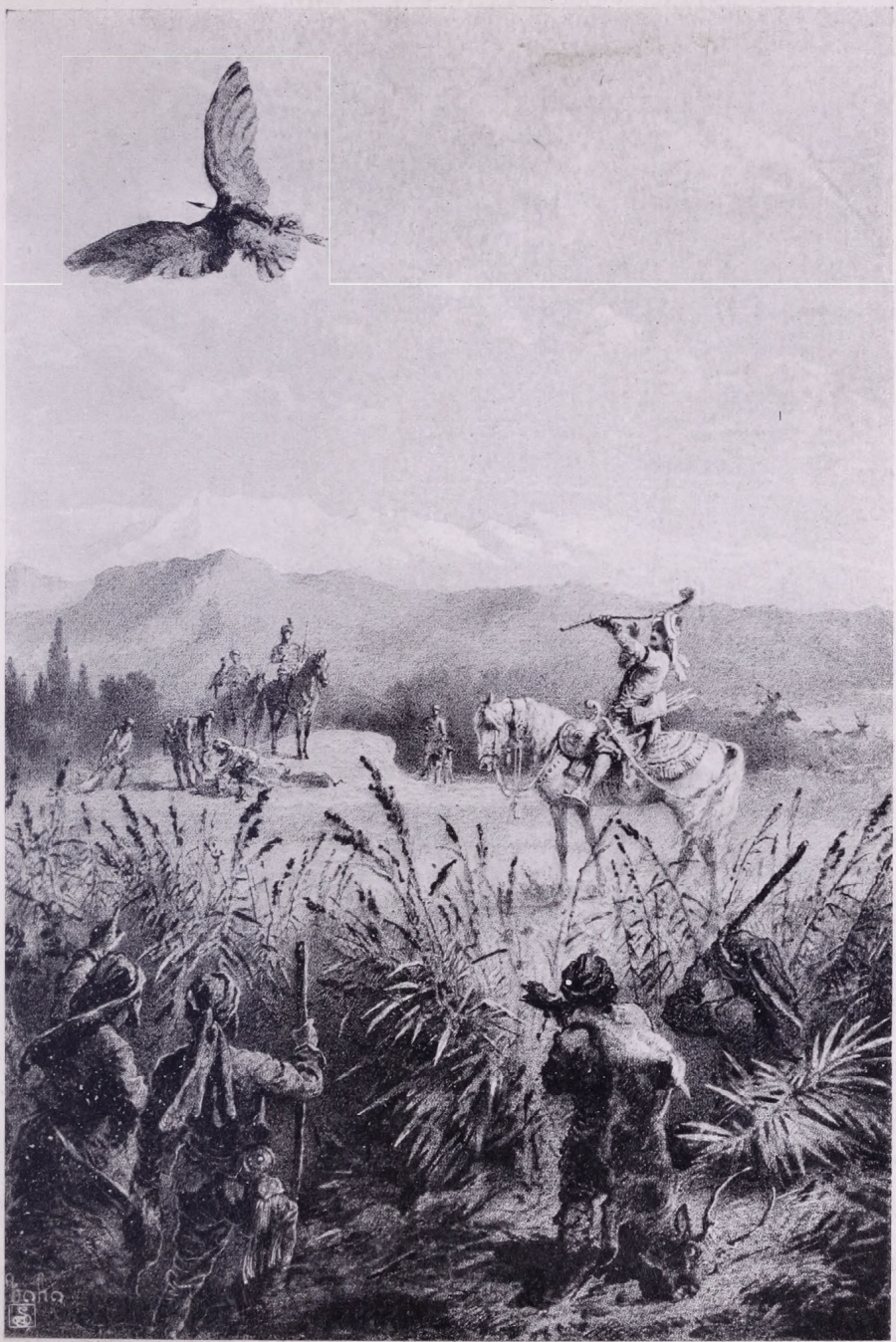

Hirtelen a had fölött egy sasnak tűn föl megjelente.

Voir l'article A. H.: Une épopée géorgienne, p. 243.
L. Vikár: Nuradin Pridon országa, 250. l.

Egy nap lóra ült királyom, vadászatra kimenőben,
Akkor láttuk meg Tarielt, ott sírdogált a mezőben.

Voir l'article A. H.: Une épopée géorgienne, p. 243.
L. Vikár: Nuradin Pridon országa, 250. l.

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA

A király bosszús, hadat küld: „Hozzák hát elő, mint fogolyt!"
Mindenkit megöl oly játszva, hogy még csata színe se volt.

Voir l'article A. H.: Une épopée géorgienne, p. 243.

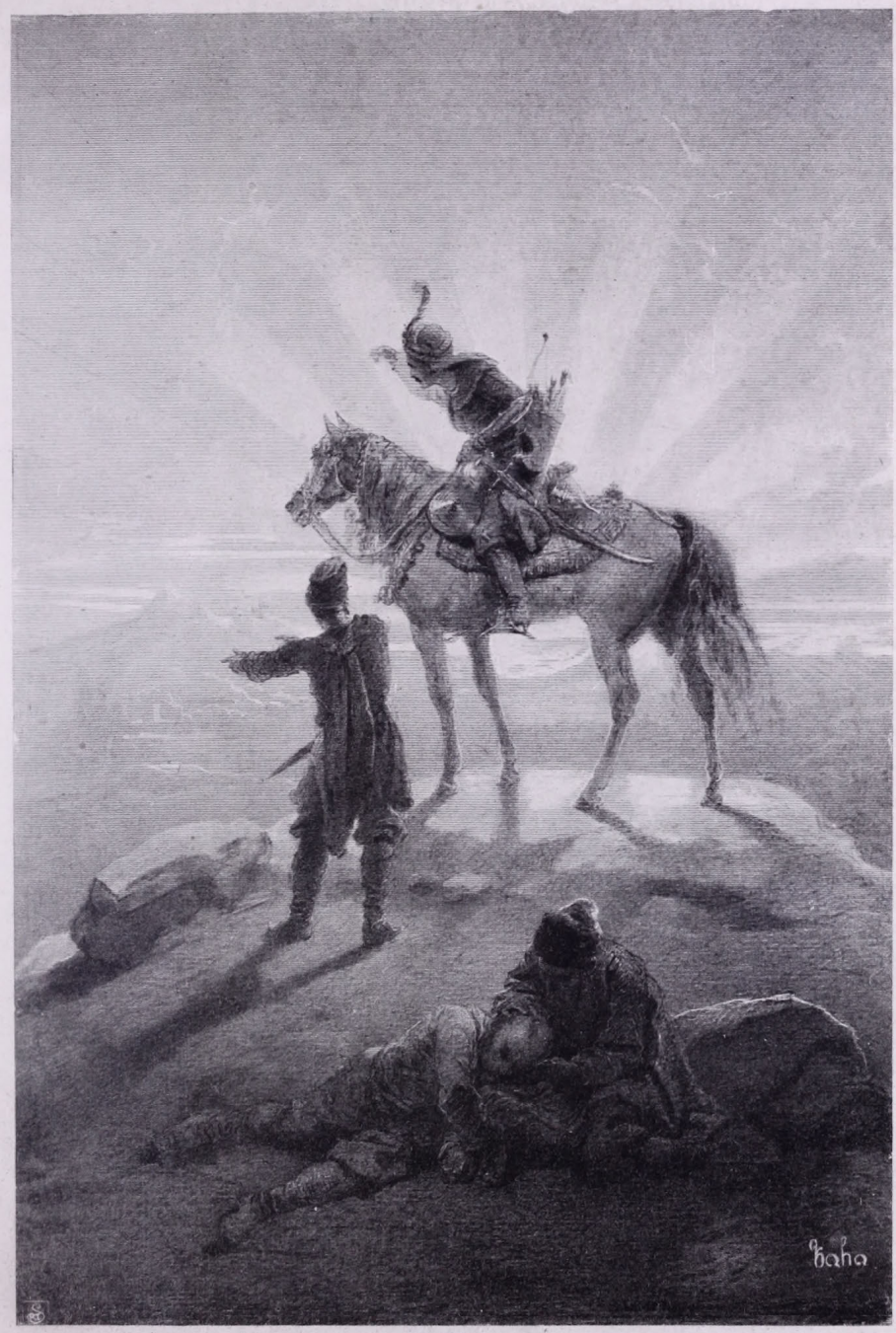

Három évig, elfeledve éjt álmot, keresgélem,
Kínat sebesültektől végre a tanácsot kérem.

Voir l'article A. H.: Une épopée géorgienne, p. 243.

M. T. AKADEMIA KÖNYVTÁRA

Ott a sárga, halványfényű, színehagyott rózsát érem;
Megszeretem, ő is engem, testvér és fiú lesz vélem.

Voir l'article A. H.: Une épopée géorgienne, p. 243.
L. Vikár: Nuradin Pridon országa, 250. l.

MAGYARROKON NÉPEK A KAUKÁZUSBAN.

Írta: Dr. SZÁDECZKY-KARDOSS LAJOS.

— Első közlemény. —

A millenniumot megelőző évben gróf Zichy Jenő expedíciót vezetett a Kaukázusba és Közép-Ázsiába, az ottani magyarrokon népek tanulmányozása végett. Ebben az érdekes utazásban én is résztvettem, útinaplót vezettem s a történelmi és néprajzi följegyzéseket végeztem.

Tanulmányutunk tudományos eredményeiről rendszeres beszámolás nem történt, mert munkálataink kiadásának föltételeit nem tudtuk megegyeztetni tudományos meggyőződésünkkel. Így a történelmi tanulságokat én csak röviden foglalhattam össze és adtam ki az „Erdélyi Múzeum" 1898. évfolyamában és különnyomatban „Kaukázusi utazásunk" c. a. A nyelvészeti tanulságokkal b. e. Bálint Gábor kartársam másfél évtizedig foglalkozott tovább, de tanulmányainak eredményét: „A kabard nyelvtan"-t és szótárt ő is csupán könyomatban adhatta ki.[1]

Azóta csaknem 20 esztendő telt el: a „nonum prematur ad annum" két ciklusa.

Székelytörténelmi tanulmányaim felújították régi emlékeimet, s a „Turán" hasábjain ismertetni kívánom a kaukázusi, velünk etnikailag rokon népek közül főként a cserkesz kabardokat s ezeknek föltételezett rokonságát a magyar és székely nemzettel.

[1] Megjelent ugyan két vaskos kötet „Zichy Jenő gróf kaukázusi és középázsiai utazásai" címen; de ezek gróf Zichy Jenő bevezetésén kívül (A magyar faj vándorlása) csak a néprajzi és archeológiai gyűjtemény katalógusszerű leírásait tartalmazzák.

I. A cserkeszekről.

A kaukázusi népek között minket leginkább a cserkesz érdekelhet s ennek is legnyugotibb ága: a *sabszikek* és a legkeletibb: a *kabardok*.

Az etnikai összeköttetést a kabarokkal történelmileg is igazolni tudjuk. S kétségtelen, hogy a cserkeszség többi ágával is vérségi összeköttetésben, vagy legalább is szoros érintkezésben állottak a magyarok, midőn a Kaukázus fölött elterülő pusztákon s a Meotis-tó (Azowi-tenger) környékén a cserkeszek szomszédságában laktak.

Valóban a cserkesz nép jelleme, szokásai, viselete, életmódja, lovagias és harcias erényei sok rokon vonást mutatnak a régi magyarokéhoz, s további tanulmányozásuk nagyon kívánatos.

A Fekete-tenger keleti partjától a Terek-folyó völgyéig s a Kubán-folyótól délre a Kaukázus-hegység főgerincéig terjedő föld az, amely ősidőktől fogva mint a cserkeszek hazája volt ismeretes. Ez ma már csak a multra nézve áll, mert az oroszokkal vivott önvédelmi harcok alatt, a XVIII. század végén s a mult század első felében, az őslakók a tengerpartról s a Kubán alsó vidékéről a Kubán mellékfolyóinak völgyeibe és összébb szorultak s végleges meghódításuk után (1864) a nagyobb rész (m. e. 400,000) *kiköltözött Törökországba*, hitsorsosaik közé, hogy az orosz elnyomást kikerüljék.

Az egykori Cserkeszföldön így most csak egyes cserkesz szigetek vannak: Jekaterinodár közelében, a Kubán balpartján, a Bjelája, Lába, Urup, a két Szelencsuk alsó s a Kubán, meg a Kuma felső völgyeiben. Ezek a tulajdonképeni cserkeszek, vagy adighék.

Ezektől különválva, keletre a Malka, Bakszán, Csegem, Cserek és Terek völgyében laknak a rokon kabardok, kiknek tartományát a Terek két részre osztja: a nyugati Nagy- és a keleti Kis-Kabardára.

Cserkeszeknek nevezik általában a Kaukázus északnyugati részének őslakóit, szorosabb értelemben ezeknek is csak a nyugati, egymással közeli rokonságban álló csoportjait. Ők maguk e nevet nem használják s adighe néven nevezik magukat.

A tulajdonképeni cserkeszek vagyis adighék ezek: a sabzik (sapzich, sapsug), abaza, abadzech és beszléni törzsek. A cserkeszek közé tartoznak még a magukat szintén adighé-nek nevezõ kabardok. Nyelvük a cserkesztől csak nyelvjárásilag különbözik, de megértik egymást.

A tulajdonképeni adighékat (amennyire a történelem világa terjed) eredeti õslakóknak tartják. Ezek azok, akiket már a régi görögök is ismertek a Fekete-tenger keleti partjain s zigoi, zikhoi, zékhoi (ζυγοι, ζιχχοι, ζιχοι, ζήχοι, ζήχχοι), a bizanci történetírók pedig (latinul) zigii, zichi, ziechi név alatt ismernek s akiknek országát Zichia-nak írják. Ennek a régi zich (vagy zikh és zék) népnek ivadékai a mai tulajdonképeni cserkeszek, vagyis adighék.

Magát az adighe (adiche) nevet is a régi zich névből származtatják; a sabzich névben még legtisztábban maradt fenn a régi név.

A cserkesz nevet némelyek újabban keletkezett névnek mondják és — mint Klaproth és mások — rokonhangzású török, tatár vagy perzsa szavak összetételéből származtatják.

Némelyek szerint a büszke, nyakas cserkeszek neve a perzsa szer-kes (engedetlen, meg nem hunyászkodó) melléknévből ered.

Bálint Gábor kabard nyelvtana szerint a ce-ri-ke-s adighe nyelven annyit jelent mint föld végén (tengerparton) székelő.

A legrégibb írók a Fekete-tenger északkeleti partvidékének lakóit *kerket*-nek írják; e népnevet Strabo is említi a helyökben később feltűnt és uralkodóvá vált *szak* népnévvel együtt. Kr. u. az első ezer év vége felé a *kerket* név eltünik. Edrisi és több keleti író terkes-sé változtatják a kerket nevet s ezzel volna rokon a cserkesz elnevezés, melyet aztán az oroszok és az európaiak átvettek. Az olaszok és a konstantinápolyi törökök, akik a középkor vége felé gyarmatokat alapítottak a Cserkesz-föld nyugati partjain, a cserkeszből az ő lágyabb nyelvükön a cirkassi szót képezték. Innen jött aztán a Cirkassia név.

Karamsin szerint a Dél-Oroszországban kóborló néptörzseket régentén általában cserkesznek nevezték. A tulajdonképeni cserkeszek aztán (Koch szerint)[2] vagy megkülönböztetésül a kóborló,

[2] Karl Koch: Reise durch Russland nach dem Kaukasischen Isthmus. Stuttgart, 1842. I. k., 344. l.

rabló fogalomnévvé vált cserkesztől vették fel a régi *zich* névre emlékeztető adighe (adiche) nevet, vagy egyik uralkodó törzsüktől vették át ezt a ma használt nevezetet. A georgiaiak máig is *zikh*-nek nevezik őket.

A nép neve tehát, mint maga a nép is, sok változáson és keveredésen ment keresztül, mióta a történelem színpadján legelőször feltűntek.

A legnagyobb keveredést kétségkívül a népvándorlás okozta, midőn a húnok föllépésétől kezdve egész a mongol-tatár járásig egy évezreden keresztül a keletről nyugat felé nyomuló különféle népek országútja a Kaukázus északi lejtői fölött elterülő pusztákon vezetett keresztül. Itt érintkeztek, keveredtek a cserkeszek a hun, avar, bolgár, kozár, magyar, besenyő, kún, később tatár népekkel. Hogy a magyarokkal, akik az V. századtól a VIII-ikig szomszédságukban laktak, sokféle történelmi és vérségi kapcsolatban voltak, mutatja egész karakterük. Ezt az etnológiai rokonságot nemcsak mi észleltük. Beszét,[3] mint magyart nem említve, Erckert nyug. orosz tábornok, a Kaukázus népeinek egyik legalaposabb ismerője és ismertetője is ír erről. A cserkeszek szabadságszeretetét, harcias természetét, törzsszerkezetét tárgyalva, magyar hatást lát ezekben.[4] A cserkeszség legnagyobb törzsével, a kabardokkal a rokonság történetileg is kimutatható.

A népvándorlás nagy világküzdelmeiben hajótörést szenvedett népek aziluma, végső menedékhelye rendesen a Kaukázus természetalkotta földvárai voltak. Így kerülnek a néptorlódás következtében a húnok és avarok föltételezett töredékei (nevüket megőrizve) a Kaukázus legkeletibb bérces fönsíkjaira, a Daghesztánba. A magyarok egy része is ide (Perzsia felé, amelynek határa akkor a Kau-

[3] Besze János Károly: Voyage en Crimée, au Caucase en 1829 et 1830, Páris, 1838.

[4] Der Kaukasus und seine Völker, Leipzig, 1887. „Auf diesen — úgymond — scheint früherer . . . Einfluss eingewirkt zu haben . . . sowie vielleicht Stammesverwandtschaft mit den Magiaren" stb. (Id. m. 97. l.) Továbbá: „Auffallend ist die Sympathie, die die Kabardiner für die Ungarn haben. Sie wurzelt in der Überzeugung einer Stammesgemeinschaft oder früherer Nachbarschaft". (103. l.) „Auffallend ist ein Theil des Nationalkostüms der Kabardinerinnen, der ganz an das ungarische Husarenkostüm erinnert, ja den wesentlichsten Bestandtheil desselben darstellt." (104. l.)

kázusig terjedt) vándorolt vissza Lebediából, midőn a másik, nagyobb részt a besenyők nyomása nyugat felé új honfoglalásra indította.

S tényleg itt vannak, mint a cserkeszség legnagyobb ága, a sabszikek és a manapság legnépesebb, legkeletibb ága, a kabardok; minden valószínűség szerint édes testvérei azoknak a kazároktól elszakadt s a magyarokhoz csatlakozott kabaroknak, akik a magyar nemzet nyolcadik törzsét alkották, akikkel (az egykorú Konstantin görög császár szerint) rokon nyelvet beszéltek s akiktől több történettudósunk szerint a székelyek származtak légyen.

Les peuples caucasiens parents des Hongrois, par M. Jules *Szádeczky-Kardoss*, professeur de l'Université. — En 1895 le comte Eugène de Zichy a conduit une expédition dans le Caucase et l'Asie Centrale pour y étudier les peuplades parents des Hongrois. Ayant pris part à cette expédition j'ai eu le moyen de connaître les peuples de ces régions asiatiques et, grâce aux renseignements puisés dans les sources de l'histoire primitive des Székelys, j'ai pu approfondir le problème de l'affinité des Hongrois avec certains peuples du Caucase. Il s'agit en premier lieu des Tcherkesses (Circassiens), nom collectif pour désigner en général les habitants primitifs de la partie nord-ouest du Caucase, et dans une acception plus restreinte les tribus de l'Ouest. Ces peuples étaient déjà connus dans l'antiquité. Les Grecs et les Romains appelaient leur pays *Zichia* et les habitants *Zigii, Zichi, Zicchi* dont dérive le nom de *sabzich* conservé jusqu'à nos jours. Le nom Tcherkesses est d'origine récente, les peuples mêmes ne l'emploient pas et s'appellent toujours *zikhs* ou *adighés*.

A l'époque de la migration des peuples, depuis l'apparition des Huns jusqu'à l'invasion mongole et tartare, le peuple des Tcherkesses a subi des mélanges et des transformations. Car la région qu'ils habitaient était la grande route des migrations du moyen-âge. C'est ici que se rencontraient et se mélangeaient les Tcherkesses ou Adighés avec les Huns, les Avares, les Bulgares, les Kazars, les Hongrois etc., et plus tard avec des peuples tatares qui forment encore aujourd'hui des îles peuplées au milieu des *Tcherkesses*.

Du V. jusqu'au VIII. siècle les Hongrois aussi habitaient dans leur voisinage et il s'est formé entre les deux peuples de nombreux rapports de parenté et d'histoire dont nous reconnaissons encore les traces. Le général russe *Erckert* dans son livre „Der Kaukasus und seine Völker" (Leipzig, 1887.) voit l'influence des Hongrois dans certaines qualités des Tcherkesses: l'amour de la liberté, l'esprit belliqueux, l'organisation en tribus.

L'affinité avec les Kabardes, la plus grande tribu des Tcherkesses, peut aussi être démontrée par des sources historiques. Quand les Hongrois habitaient en Lebédie, les *Kabardes* se séparèrent de l'empire kozare et se joignirent aux Hongrois dont ils formaient la *huitième* tribu. Selon l'auteur impérial grec Constantin ils parlaient une langue parente du hongrois. Des historiens hongrois, compétents en la matière, affirment que les *Székelys* descendent de cette tribu des Kabardes.

DER TURANISCHE GEDANKE.

Von ALOIS v. PAIKERT.

Die grossen Strömungen der alten und der neueren Zeit, solche, die die Bevölkerung ganzer Weltteile umformen und in neue Bahnen leiten, sind meistens auf das Bestreben einzelner Völkergruppen zurückzuführen, sich die wirtschaftliche und politische Übermacht über je umfangreichere Ländergebiete und deren Bewohner zu sichern.

Dieses Bestreben liegt in der Natur ebenso jedes einzelnen, als auch der Völker. Seine Auffassung, seinen Willen, seine Ideale auf seine Nachbaren auszudehnen, ist im Grunde genommen ein natürliches und berechtigtes Bestreben — vorausgesetzt, man ist von der Wahrheit und Gerechtigkeit seiner Überzeugung durchdrungen.

Die grossen Weltreiche der Griechen, Römer, Germanen und Slaven einerseits, der Ägypter, Perser, Araber, Mongolen, Chinesen und Japaner andererseits, sind einige hervorragende Ergebnisse dieser Strömungen.

Vom Standpunkte der gesamten Menschheit, sind diese sich gegenseitig oft heftig bekämpfenden Weltreiche einesteils eine erfreuliche Erscheinung, weil sie für grössere Gebiete eine einheitliche Kultur, eine fortschreitende geistige und wirtschaftliche Entwicklung sichern, auch einen gesunden Wettstreit der Völker unter sich erhalten, andererseits aber verhindern sie naturgemäss durch zu starke Zentralisation das Aufblühen der Individualität sowohl der einzelnen, als auch der kleineren Völker.

In neuerer Zeit sahen wir — abgesehen von dem ganz künstlich und ausschliesslich auf die Alleinherrschaft der Meere und Meerengen begründeten Weltreiche Englands, dessen Niedergang Anfang dieses Jahrhunderts begonnen hat — das Germanentum mit dem Slaventum, lautlos aber entschlossen, um die Weltherrschaft ringen.

Ausserhalb dieser beiden rivalisierenden Völkergebiete erstarken unter unseren Augen, eben durch den Weltkrieg, die nordamerikanische Union im weitesten Westen, und Japan im fernsten Osten. Dass diese beiden schnellwachsenden Reiche in absehbarer Zeit gegeneinander anprallen werden und eines das andere niederringen wird, ist eine voraussichtliche Wahrscheinlichkeit.

Alle diese Reiche jedoch trennen eher als verbinden die Völker der Welt.

Ein neuer Gedanke ist — meines Erachtens — berufen, diese grosse und der ganzen Menschheit würdigen Aufgabe, die Einigung der Menschheit zu lösen. Dieser neue Gedanke ist: die dauernde Verbindung der turanischen mit den germanischen Staaten, oder mit anderen Worten: der Bund der westlichen mit den östlichen Kulturstaaten, vereint zu einem ungeheuren Gebiet.

Die beiden bisher grössten Herrscher der Vergangenheit, Alexander der Grosse und Napoleon versuchten diese grosszügigste Aufgabe zu erreichen. Alexander der Grosse vollbrachte sie auch teilweise und sein allzufrüher Tod, bevor er noch den Weiterbestand dieses idealen Verbindungsreiches sichern konnte, war ein unersetzlicher Verlust für gie gesamte Menschheit. Napoleon verfolgte ein ähnliches Ziel, auch er wollte den Westen mit dem Osten verbinden, seine und seines Volkes Auffassung, Willen und Ideale auf Europa und Asien auszudehnen. Leider glückte es den Engländern dieses grandiose, echt zivilisatorische Werk aus niederer Gewinnsucht zu verhindern, um das von ihnen erbeutete Indien so lange als möglich für sich allein auszunützen.

In neuester Zeit ist es wieder ein geborener Herrscher, der Deutsche Kaiser, der mit richtigem, weitsehendem Blicke diese wichtigste Verbindung erkannte, und mit seiner ganzen genialen Kraft und Ausdauer auf den gemeinsamen Ausbau der Völkerstrasse: Hamburg—Bagdad, auf die brüderliche Vereinigung der

dazwischen liegenden Staaten auf die wirkliche und ungestörte Verbindung des Westens mit dem Osten, hinarbeitete.

Und wieder war es die englische Regierung, die um sich ihre Beute: Indien um jeden Preis zu erhalten, die ganze nichtenglische Welt in Brand steckte. Wir hoffen, dass dieses bisher grösste, gegen die gesamte Menschheit verübte Verbrechen ihr letztes war.

Es liegt im höchsten Interresse aller Staaten und Völker der Erde, dass der grosse, freie Landweg durch Mittel-Europa über den Bosporus, durch Mesopotamien nach Indien, China und Japan, eben mit Hilfe und auf Grund des dauernden Bundes der germanischen mit den turanischen Staaten, vollständig und zur Zufriedenheit aller Beteiligten zustande gebracht und für immer der ganzen Menschheit zum Nutzen erhalten bleibe.

Was ist Turan?

Unter Turan verstehe ich nicht nur das alte Turan, das ist die grosse Tiefebene um den Kaspischen- und den Aral-See, sondern alle jene Gegenden, in denen turanische Völker leben, oder gelebt haben.

Welche sind die turanischen Völker?

Im Grossen alle jene Völker Europas und Asiens, die sprachlich und körperlich zur turanischen, das ist nichtarischen Rasse gehören.

Die bedeutendsten Vertreter dieser grossen Völkergruppe sind in Europa die Magyaren, Finnen, Bulgaren und Türken sowie ein grosser Theil der Kaukasusvölker; in Asien die Turk-Tataren, die meisten sibirischen Völker, die Tibetaner, Himalaya-Völker, Tamulen, Mandschu, Chinesen, Koreaner und Japaner. Zusammen über eine halbe Milliarde Menschen, genauer 610 Millionen Seelen.

Die ganze turanische Völkergruppe, die also einen grossen und wichtigen Teil Europas und fast ganz Asien beherrscht, galt bisher dem Westen als ein überlebtes, veraltetes, kaum in Betracht kommendes Völker- und Staatengewirr.

Das ganze ungeheure russische Reich dehnt sich zum allergrössten Teile auf turanischem Boden aus, und auch die heutige, durch fortwährende Kriege gewaltsam verminderte Bevölkerung hat zum grössten Teile, trotz der unablässigen, oft mit brutaler Gewalt durchgeführten Russifizierung ihre turanische Eigenart erhalten. Der slavische Kern des russischen Reiches, wo wirklich

reine slavische Russen in ihrer Heimat wohnen, ist das Gebiet um Moskau, in einer Ausdehnung, die das heutige Finnland etwas übertrifft. In allen anderen Teilen leben die slavischen Russen nur als eingewanderte, freiwillig oder unfreiwillig verpflanzte Beamte, Militärs, Lehrer, Kaufleute, Ansiedler u. a. Im Norden umlagern diesen Kern die Finnen und die zur finnischen Gruppe gehörigen Völker des nördlichen Europas und Asiens. Sibirien ist von finnischen, turk-tatarischen und mongolischen Völkern bewohnt. Der Osten von Südrussland wird von turk-tatarischen Stämmen, der Süden und Südwesten von den die eigentlichen Russen stets als Feinde und Bedrücker betrachtenden Ukrainer bevölkert. Ein äusserst sympatisches, Kunst und Musik liebendes Volk, welches in Auffassung und Lebensgewohnheiten den Magyaren vielfach ähnelt.

Es muss hier bemerkt werden, dass die Turk-Tataren in Russland eine viel bedeutendere Rolle spielen, als meist angenommen wird. Viele bedeutende und einflussreiche Familien des Hochadels im Zarenreiche sind tatarischen Ursprunges, so die Sassanow, die Uchtomsky usw. Ja der bisher genialste russische Herrscher, Peter der Grosse, war tatarischer Abstammung. Viele Millionäre unter den grossen Kaufherren, Bergwerk- und Erdölmagnaten Russlands sind eigentlich Tataren, deren Söhne die hohen militärischen und diplomatischen Schulen, oder die Universitäten besuchen. Die russischen Turk-Tataren sind bekannt als sehr intelligente, tüchtige und erfolgreiche Kaufleute, Bankiers und Unternehmer. Auch müssen wir nicht vergessen, dass die Turk-Tataren zur Zeit als die Russen sie unterjochten, eine bedeutend höhere Kultur erreicht hatten, als ihre Besieger. Es waren die Russen, die die prächtigen Bauten und Fürstenpaläste der Tatarenkhane zerstörten und deren wertvolle Bibliotheken verbrannten. Die Tataren Russlands sind auch äusserlich von den Südländern Europas kaum zu unterscheiden, sie besitzen keine Mongolenzüge, sondern sind hübsche, braunäugige, braun- oder schwarzhaarige Leute, mit oft klassisch edlen und intelligenten Gesichtern von fast reinweisser Farbe.

So sehen wir, wie wenig slavisch eigentlich der riesige russische Koloss ist, wie falsch und unwahr die ganze Politik Russlands gegenüber seinen Nachbarn, besonders jetzt in diesem Welt-

kriege war, den Russland auf Anstiften Englands unter dem Titel eines Beschützers der „gefährdeten" kleinen slavischen Staaten in Südosteuropa begonnen und mit beispielloser Hinschlachtung seiner, grossenteils nichtslavischen Bevölkerung fortführt. Es ist eben dieses Russland, das die vielen Millionen der finnischen, turktatarischen und anderer turanischen Völker mit Trug und Gewalt unterjocht, diesen früher freien Völkern ihren Grund und Boden entrissen, ihre eigene, entwickelte Kultur vergewaltigt und unterdrückt hat.

Auch die Annahme eines slavischen Balkans ist falsch und vollkommen übertrieben. Zu den Völkern des Balkans können wir die Serbokroaten und Montenegriner, die Albaner, Griechen, Türken, Donau-Tataren, Bulgaren und Rumänen zählen. Von allen diesen Völkern sind nur die, die Nordwestecke bewohnenden Serbokroaten und Montenegriner Slaven, alle anderen sind aber Nicht-Slaven. Und selbst die Bevölkerung des alten kleinen Serbiens, sowie des noch kleineren Montenegros vor den Balkankriegen, welche beide Kleinstaaten sich auf ständiges Anstiften Englands und Russlands, teilweise als selbst unterdrückt, teilweise als die Freiheitshelden und Befreier der übrigen slavischen Balkanvölker gerirten und die unmittelbaren Entfacher des grossen Weltbrandes waren, — selbst diese kleinen Gernegrosse unterdrückten rücksichtslos die innerhalb ihrer Grenzen lebenden ziemlich zahlreichen nichtslavischen Rumänen, Bulgaren und Albanier. Und ebendiese kleinen Unruhestifter erbeuteten in den beiden Balkankriegen soviel nichtslavische Gebiete als möglich, um dieselben so schnell und brutal als möglich zu slavisieren.

In Wahrheit besteht also das grosse Zarenreich aus sehr wenig echten Slaven, aber aus umso zahlreicheren, mit Gewalt russifizierten Turaniern, und das heute grösste ungeteilte Landreich der Welt, ebendasselbe Russland, setzt sich aus fast ausschliesslich turanischen Gebieten, ungeheuren lose aneinander gefügten Ländern zusammen. Wie lange diese Gebiete und diese ehedem freien Völker noch in Unfreiheit verharren müssen, ist eine Frage der Zeit.

Heute bilden die waffenbrüderlich vereinten Mittel-Staaten, dank der Vorsicht und Treue ihrer Herrscher und Diplomaten, eine starke Kette von Brüdern, von der Nordsee bis zum Persischen Golf. Heute sind schon zwei vorwiegend germanische und

drei vorwiegend turanische Staaten im Kampfe für ihre höchsten Güter treu verbündet und vereint. Deutschland, Österreich, Ungarn, Bulgarien und das türkische Reich halten sich fest und brüderlich die Hände, ihre tapferen Heere wehren kräftig alle Angriffe siegreich zurück, die langersehnte Verbindung Hamburg—Bagdad, der grosse Landweg über den Bosporus nach Indien ist gesichert und wird mit eiserner Hand, zielbewusst und unerschrocken bewacht und — unablässig ausgebaut.

Von Hamburg bis Dévény, der Grenzstation Ungarns, rast der Balkanzug auf vorwiegend deutschem Boden; von Dévény über Budapest, Sofia, Adrianopel nach Konstantinopel, und von dort nach Übersetzung des Bosporus, über Afion Kara-Hissar, Konia, bis Mamure in der Nordecke des Mittelmeeres, an der Nordgrenze Syriens, auf vorwiegend turanischem Boden.

Dort werden jetzt durch den mächtigen Gyaur-Dagh die grossen Tunnels gebohrt. Wenige Kilometer nach Mamure, in Islahije, beginnt wieder die fertige Bagdadbahn, und der eiserne Zug hält bald in der berühmten Stadt Aleppo, um weiter durch die teilweise fruchtbaren, teilweise sandigen Ebenen Syriens zu eilen, überschreitet dann auf einer grossartigen Stahlbrücke den mythischen Fluss Euphrat und erreicht nun schon Ras el Ain, eine der zukunftreichen, grossen Städte Mesopotamiens, schon in der paradisischen Dschesireh gelegen. In kurzer Zeit wird die Bagdadbahn von hier bis Mosul am Tigris ausgebaut und fahrbar sein, dort die bedeutenden Erdölgebiete erreichen, um dann in Samarra einzulaufen. Von dieser, auch am Tigrisflusse gelegenen Stadt verkehren bereits die Züge mit Bagdad, der sagenhaften Khalifenstadt.

Jedoch Bagdad ist nur eine wichtige Durchgangsstation auf der grossen, geplanten Linie Hamburg—Bosporus—Indien.

Dieser wichtigste Weg muss weitergebaut und hier die schwersten Schlachten und grössten Siege ausgekämpft werden. Persien darf kein Hindernis, sondern soll Verbindungsglied zwischen Europa und Asien werden. Heute hat zwar das einst so mächtige Kulturland Persien aufgehört ein selbständiges Staatenleben zu führen. Der nördliche Teil dieses armen, lange vor dem Kriege durch England und Russland zu Tode gehetzten neutralen Staates wurde von den Russen, der südliche Teil von den Eng-

ländern „erobert". Unsere Feinde, die den gezwungenen Durchmarsch durch Belgien als die grösste Missetat Deutschlands verschrieen, finden es ganz natürlich, dass Russland dieses wehrlose, neutrale Land zur einen Hälfte, und England, dem alles erlaubt ist, was es den anderen vorwirft, zur anderen Hälfte sich einfach „aneignen". Hier in Persien werden aber nicht nur die Mittelmächte mit den Aussenmächten, sondern vielleicht noch früher Russland und England einander auf Leben und Tod bekämpfen.

Persien gilt allgemein als ein iranisches, also arisches Land, ist jedoch nach den besten Kennern der dortigen Verhältnisse, so insbesondere Sawfet Kara Schemseddin heute zum überwiegenden Teile von turanischen Stämmen bevölkert, die auch viel kriegerischer und energischer sind, als der übrige arische Teil der Bevölkerung. Die regierende Dynastie ist auch turanisch.

Persien hat nur dann eine Zukunft als selbständiger Staat, wenn es sich dem germanisch-turanischen Staatenbund anreiht. Im entgegenen Falle wird es zwischen Russland und England aufgeteilt, oder von Russland, das sich schon jetzt ganz nahe an der Erfüllung seines alten Traumes, des immer warmen Meeresufers fühlt und sicher Alles aufbieten wird, um auch auf Kosten seines britischen Verbündeten dieses Meeresufer endlich und für immer zu behalten, gänzlich unverteilt.

Im Falle unseres voraussichtlichen, bis hieher wirkenden endgültigen Sieges, werden unsere tapferen verbündeten Truppen, auf der Bagdadbahn vordringend, das grosse Werk Alexander des Grossen von Neuem vollenden und hoffentlich siegreich und dauernd befestigen.

Dann folgt Indien. Indien wird auch allgemein als ein arisches Land angesprochen, was jedoch der Tatsache ganz und gar nicht entspricht. Die nördlichen Teile Indiens, besonders um das Himalaya-Gebirge, werden von nicht-arischen Turaniern bewohnt, den tapfersten Kriegern Indiens. Hieher gehören auch die von den Engländern im jetzigen Weltkriege nach Europa gebrachten harten Gurkhas, ausserdem leben im ganzen Süden und Südwesten Indiens Millionen von Tamulen, Singhalesen usw., die sogenannten Dravidavölker, die Nicht-Arier sind und wenn auch nicht ganz zu den Turaniern gezählt werden können, ihnen ethnisch näher, als den Ariern stehen.

Wir wollen nicht vergessen, dass die beiden Glanzepochen in der Geschichte Indiens unter turanischen Dynastien erfolgten. Die erste unter den indo-skythischen Fürsten, die zweite, noch glänzendere, unter den Mogulen (Mongolen)-Kaiser. Jedenfalls ist die Bevölkerung Indiens, besonders die herrschende Klasse von turanischen Elementen durchsetzt, was ihr sicher nicht zum Schaden gereicht.

Selbst Buddha, jedenfalls einer der grössten Religionsstifter der Menschheit, war ein Fürstensohn eines der vielen Himalaya-Stämme: der Schakya, und aller Wahrscheinlichkeit nach kein Arier, sondern ein Turanier.

Auf Indien folgt Tibet. Dieses ungeheuer ausgedehnte, geheimnisvolle Hochland, das am längsten den Einbruch der Europäer widerstand, wird ausschliesslich von Turaniern bewohnt. Der berühmte ungarische Forscher, Alexander Csoma v. Kőrösi, den die Engländer hochachteten und dem sie in Darjeeling, im Angesichte der höchsten Berge der Welt ein würdiges Grabdenkmal errichteten, auf dem in englischer und ungarischer Sprache die Verdienste des hier weit von seinem Vaterlande verstorbenen Gelehrten verewigt sind, war einer der besten Kenner dieses, bisher unzugänglichen Landes, seines Volkes, seiner Sprache, seiner Religion und Philosophie.

Die Jahre der Abgeschlossenheit Tibets sind gezählt. Ebenso wie Persien, hat es die Wahl, auf unserer Seite unabhängig und selbständig zu bleiben und einer glänzenden Zukunft entgegen zu werden, oder in dem weiten Rachen Russlands verschlungen zu werden. Wir hoffen, es wird das erstere wählen.

Auf Tibet folgt China. Das volksreichste Reich der Welt, mit dreihundertsechzig Millionen fleissigen, teilweise hochgebildeten Einwohnern und einer Kultur, die viel älter als die europäische, schon lange auf einer sehr hohen Stufe stand, als die meisten unserer europäischen Völker, und vor allem die Engländer, weder schreiben, noch lesen konnten und nur zahlreiche kleinere, einander auf Leben und Tod befehdende Jägerstämme waren.

China ist das grosse Welträtsel. Ein so ausgedehntes Reich, unter so günstigen klimatischen Verhältnissen, mit ungeheuren, fruchtbaren Länderstrecken, mächtigen Flüssen, erzreichen Gebirgen und einer langgestreckten, vortrefflichen Meeresküste,

dicht bewohnt von einem Volke mit uralter, hochentwickelter Kultur, das durch seine in einer Masse zusammenlebenden Menge allein alle anderen Reiche übertrifft, — kann nicht ewig im Schlafe versunken, kann nicht, in unserer Zeit, für immer geschwächt und unterdrückt erhalten bleiben.

Obwohl alle seine freundlichen Nachbarn ohne Unterlass bestrebt waren und sind, diesen Zustand eines schlafenden, seiner Stärke unbewussten China, da dies in ihrem Interesse liegt, weiter zu erhalten — so ist es doch höchstwahrscheinlich, besonders im Falle unseres Sieges, des Sieges der Mittelmächte, dass China seine lieben Freunde abschüttelt und ein neues, kräftiges, modernes Leben beginnt, ein Leben, würdig einer so grossen und alten Nation. In diesem seinen gerechten und in seinen weiteren Folgen für die ganze Menschheit nützlichen Bestreben werden wir sicher dem neuen China brüderlich zur Seite stehen und seine zeitgemässe Umwandlung in einen modernen Staat, der die meisten Errungenschaften der Wissenschaft, der Technik, der Hygiene usw. einerseits, die westliche Auffassung von Moral, Rechtlichkeit und Menschenliebe andererseits, glücklich verschmolzen mit dem Besten seiner alten Kultur, richtig ausgewählt aufnimmt, anwendet und fortentwickelt, zu seinem und zum Wohle unserer allen nach Kräften fördern.

Hier sind wir an dem wichtigsten Punkte angelangt, an der grössten und schwersten Aufgabe aller zukünftigen Staatsmänner.

Der ganze Westen wird sehr bald vor die Entscheidung gestellt, sich für oder gegen den Osten zu erklären, für oder gegen den Osten zu handeln.

Der jetzige Weltkrieg, mit allen seinen Verheerungen, hat in allen Denkenden die Überzeugung gereift, dass es nicht angeht, die Menschheit je wieder einer solchen Katastrophe auszusetzen. Dieser Weltbrand hat ungezählte hohe Heldentaten, viele wunderbare Grosstaten ausgelöst, die für alle zukünftigen Geschlechter als hehre Vorbilder dienen werden; aber dieser ungeheure Kampf hat zu viel der ganzen Menschheit teure Werte für immer vernichtet. Wir alle, Beteiligte und Unbeteiligte, werden nach dem siegreich beendeten Kriege für den Frieden, für die friedliche, gerechte und vollkommene Entwicklung der ganzen Menschheit eintreten und arbeiten. Wir halten es nicht dem allgemeinen

Interesse förderlich, dass sich Gegensätze zwischen Völkern und Völkergruppen entwickeln. Wir alle müssen mit wohlbedachter Voraussicht auf eine Ausgleichung der Bestrebungen und Interessen der Völker hinwirken, und ein so unmenschliches, die vollkommene Vernichtung eines grossen Kulturvolkes, wie es jetzt England bezweckte, ein Hinschlachten von Millionen eben der tüchtigsten Männer auf beiden Seiten ein für allemal unmöglich machen.

Wenn sich der Westen für den Osten entscheidet, das heisst: wenn wir nicht Sonderinteressen, sondern das Wohl der Gesamtheit, der Menschheit vor Augen haltend, wirklich und ohne Vorbehalt für das dauernde und gegenseitig wohlwollende Zusammenwirken des Occidentes mit dem Orient arbeiten, dann beginnt für die Erde ein goldenes Zeitalter, ein Aufschwung auf allen Gebieten, ein dauernder, friedlicher Wettbewerb der Völker und der Reiche, mit allen seinen Segnungen.

Wenn wir jedoch, kurzsichtig und unbedacht, gegen den Osten Stellung nehmen; wenn wir die östlichen Völker uns zu Feinden machen, sie dazu bringen, sich zeitgemäss, im Verhältnis zu ihrer Bevölkerung gegen uns zu rüsten, dann wird die gelbe Gefahr zur Wirklichkeit, und ein Weltkrieg zur Wahrscheinlichkeit, gegen den der jetzige ein sanftes Schäferspiel war.

Die gelbe Gefahr verschwindet im ersten Fall, ja sie verwandelt sich ins Gegenteil. Im anderen Falle aber wird sie zur ernstesten Wahrheit.[1]

(Ende des ersten Teiles.)

[1] Wir publizieren den interessanten, schwungvollen Artikel eines der feurigsten Vorkämpfer des turanischen Gedankens und eines der Gründer der Turanischen Gesellschaft, mit dem Bemerken, dass die darin vertretenen Ansichten in manchen Punkten viel weiter gehen, als die Auffassungen der Mehrzahl der führenden Persönlichkeiten unserer Gesellschaft und Zeitschrift und dass der Aufsatz vor einem Jahr geschrieben wurde. Red.

A MOSZLIM MŰVÉSZET HATÁSÁNAK PÉLDÁI ERDÉLYBEN.

Írta dr. PÓSTA BÉLA (Kolozsvár).

A pókafalvi református egyház régi hímzéseiről szólva,[1] utaltam arra a különös fontosságra, amelyet hazánk területe, mint a keleti és a nyugati művelődésnek közvetítő állomása, ősidők óta állandóan elfoglal. Abban a dolgozatomban különösebben az erdélyi területnek azzal a jelentőségével foglalkoztam, amelyet a kis művészetek szempontjából főképen a XVI-ik és a XVII-ik század folyamán lehetetlen félreismernünk. Ezt a jelentőségét abban állapítottam meg, hogy ez a kis művészet a XVI-ik és XVII-ik században virágzott keleti és nyugati művészeteknek olyan sajátos egyéniséggel bíró vegyülését mutatja, amelyre egy határozott karakterű nemzeti állam egészen sajátos művészeti felfogása nyomja reá rendkívül érdekes bélyegét. E művészet egyéniségének megvilágítására még alig történt valami, és inkább csak olyan munkálatokkal találkoztunk, melyek hol a nyugati, hol — bár igen ritkán — a keleti művészet olyan vonásainak feltüntetésére szorítkoztak, amelyek ebben a művészetben föllelhetők. Ezeknek segélyével azonban mindig oda lyukadtak ki, hogy e vonások egy sajátos hazai — illetve a XVI. és XVII-ik századokra vonatkozólag erdélyi — művészetnek létezése ellen szólanak és csak külföldi művészek munkálkodásának hazánk területére jutott, vagy itt készült emlékeiről beszélnek. Ezekkel a megállapításokkal szemben igyekeztem kimutatni, hogy abban a hímzésanyagban, amelyet dolgozatomban felöleltem, ha feltűnnek is az egykorú nyugati és keleti művészetek hatásai, mégis olyan környezetben jelentkeznek,

[1] Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából, V. köt. 194—228. l.

amelyben a világ egyetlen területének művészetébe sem illenek bele teljesen, mert olyan eredeti sajátságaik is vannak, amínőkkel más terület emlékei nem rendelkeznek. Hiába próbálnók ezt a művészetet az egykorú mohamedán művészetnek pl. török területébe beosztani. Ellentmondana ennek a nyugati elemek teljesen egyéni szereplése, viszont az egykorú nyugati művészeteknek egyik dialektusául sem oszthatnók be, mert ennek megint a mohamedán művészet elemeinek teljesen önálló és olyan egyéni

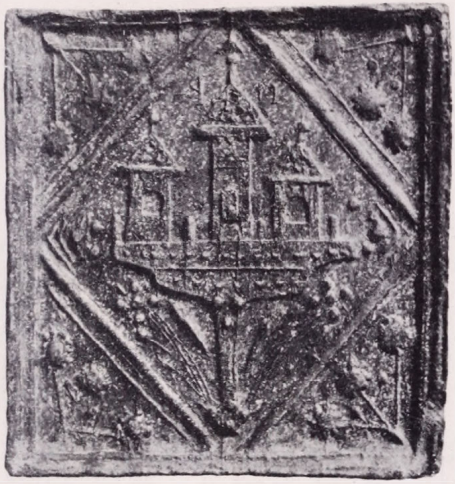

1. kép.

fölhasználása mond ellent, amelyre a nyugati területeken nincsen pontosan megfelelő analógia.

Most egy más hasonló csoportra kívánom a figyelmet irányítani.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának egyik leggazdagabb csoportja az az értékes sorozat, amelyet Erdély területén készült kályhacserepekből állított össze. Ez a sorozat a XV-ik század végével, illetve a XVI-iknak elejével kezdődik és egészen a XIX-ik századnak első negyedéig terjed, bizonyítékot szolgáltatva arról a hatalmas ipari virágzásról, amely az erdélyi fejedelemség területét jellemezte. Ebből a sorozatból most csak egyetlen típusnak nevezetesebb változatait kívánjuk tárgyalásunk körébe

vonni. Ez a típus a XVII-ik és a XVIII-ik század sajátja, legkorábbi jelentkezése gyűjteményünkben az 1600-as évek dátumát viseli; a későbbiek az 1700-as évekét. Van közöttük mázas példa éppen úgy, mint mázatlan és ez utóbbiak között megállapíthatók olyan példák is, amelyeknek anyaga csillámpala-szemcsékkel erősen keveredett az anyagnak előkészítése alkalmával. Művészi szempontból valamennyit a rajtuk alkalmazott minta jellemzi, még pedig a tárgy szempontjából éppen úgy, mint a rajznak elrendezése szempontjából is.

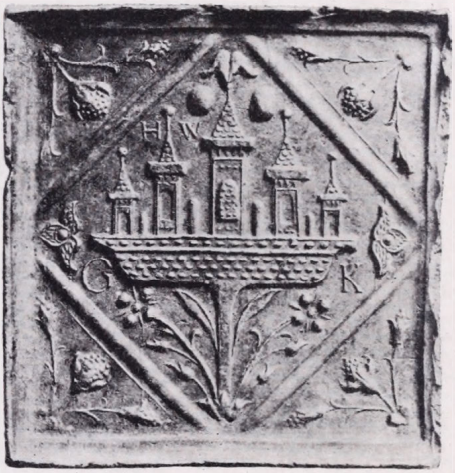

2. kép.

A tárgy, melyet a minta alkalmaz, domború díszítményekkel tagolt talapzatra helyezett tornyokból és a talapzat alá helyezett, sokszor azzal egybeolvasztott virágcsokrokból alakul, amely csokor néha egyenesen virágtartóedényből nő ki.

A tornyok mindig szemközti nézetben adódnak éppen úgy, mint a virágok. A kályhacserepek derékszögű parallelogramm-alakjától nyujtott homlokfelület mindig oly módon tagolódik, hogy maga az ábrázolás rhombusos keretelésű síkba kerüljön és az ezen keretelés következtében létrejött háromszögű sarkok ismét virágdíszítésnek elhelyezésére használódnak fel.

A típusnak főváltozatai éppen a rhombusos keretek kivitele

szempontjából állapíthatók meg. Az *első* ilyen változat (l. 1—4. kép) ezt a keretet egyenesvonalú párkányokból alkotja; a *második* fővál tozatnál olyan növénymotívumból (virágos-leveles ág), amelyek mindegyike két egymást érintő körnek ívrészleteiből szerkesztett hajlást mutat (l. 5., 7—9-ik kép). A *harmadik* fővál tozatnál a rhombusos keretelés teljességgel elmarad (l. 6-ik kép).

Már ennél a keretképzésnél is ki kell emelnünk azt a jelenséget, hogy a motívumoknak az a geometrikus képzése, amely itt jelentkezik, ősi sajátossága a keleti művészeteknek. E sajátosság

3. kép.

az egyenes vonalak kombinációi tekintetében mindenesetre elég korán jelentkezik önállóan is a nyugati területeken szintén; de a körző felhasználása segélyével alkotott görbe vonalak kombinációja tekintetében a keleti hatásnak föllépte előtt egyáltalában nem.

Ebben a keretképzésben azt látjuk, hogy míg az egyenesvonalú párkányokból alkotott keretek sarkait a keretek belsejébe helyezett virágok töltik ki, addig a körző segítségével szerkesztett kereteknél a négy ágnak vízszintesbe eső találkozási pontján olyan kerek díszítmény foglal helyet, amely majd zsinórkötést, majd gombolyagot mutat. Ez a díszítmény nem a keret belsejében, hanem annak tagozatai között foglal helyet. A négy ágnak füg-

gélyes találkozópontján elhelyezett virágok, amennyiben tényleg alkalmazódnak, mindig a kereteken kívül foglalnak helyet.

Ezeknek a virágoknak közelebbi méltatásától egyelőre el kell tekintenünk, mert előbb foglalkoznunk kell azzal is, hogy azon a három főváltozaton belül, amelyet a keretek szempontjából állapítottunk meg, micsoda változatok állapíthatók meg az ábrázolat tekintetbevételével. Ha e tekintetben *az első főváltozatot* vesszük tekintetbe, úgy megállapíthatjuk azt, hogy van közöttük olyan, amelyik három, tornyot mutat, t. i. egy magasabbat és

4. kép.

két alacsonyabbat. A tornyok közül a két szélső alacsonyabb és ezeknek mindkét oldalán egy-egy, tehát összesen négy cölöp látható (l. 1-sö kép).

Van olyan, amely öt tornyot mutat, még pedig kifelé lépcsőzetesen alacsonyodókat. Itt is csak négy cölöp alkalmazódik, és pedig úgy, hogy a középsőtől jobbra és balra eső két toronynak két oldalán van egy-egy (l. 2-ik kép).

Van olyan, amelyen szintén öt torony alkalmazódik, de a tornyok közt meg a legszélsők külső oldalán is egy-egy, tehát összesen hat cölöp van (l. 3-ik kép).

Végül van olyan, amelyen szintén öt torony alkalmazódik, de csak a középső torony két oldalán látszik egy-egy cölöp, a többi cölöpök pettyekből alakított vonalakba oszlanak fel és felettük is pettyekből alakított díszítmények töltik ki a tért (l. 4-ik kép).

A második főváltozatnál szintén szerepel mind a három, mind az öt torony, még pedig a háromtornyosaknál: az egyik esetben a középső torony két oldalán egy-egy cölöppel (l. 5-ik kép), a másik esetben cölöp nélkül (l. 7-ik kép), az öttornyosnál pedig: a tornyok között hat cölöppel (l. 9-ik kép).

5. kép.

A harmadik főváltozatnál csak három torony alkalmazódik, de a középső toronynak két ablaka és két melléktornya van, ezeken kívül még egy talapzatnélküli torony foglal helyet a középső torony egyik melléktornya fölött, a cölöpök helyét pedig zászlós toronysüveghez hasonló motívumok foglalják el (l. 6-ik kép).

Lényeges alkotórésze a minta tárgyának az, amelyet egyelőre tagolt *talapzatnak* neveztünk, amelyre a kompozíció a tornyokat helyezi. Ezt az összes példáknál olyan távlatban tünteti a rajz, mintha a tornyokat erre ráhelyezték volna, mintha azoknak tényleges talapzatául szolgálnának. A valóságban ez a helyzet annál

elképzelhetetlenebb, mert a talapzat támasztékául szolgálni látszó virágdiszítmény teljesen kizárja a szükséges állásszilárdságot. Kétségtelen, hogy itt távlati sajátosságról van szó, amelynek tekintetbevétele nélkül hibásan magyarázódnék az egész minta.

Majd szólunk erről a távlati sajátosságról alább. Most meg kell állapítanunk azokat a sajátosságokat, amelyeknek ezen ú. n. talapzatnak formája szempontjából számba kell vevődniök. Ennek

6. kép.

az úgynevezett talapzatnak formája az első főváltozat összes példáinál, meg a második főváltozat darabjainak kettejénél (l. 8. és 9-ik kép) olyan síkot mutat, amely egyetlen esetben derékszögű parallelogramma (l. 4-ik kép), a többieknél pedig felül egyenes záródású, alul pedig egyszerűen vagy többszörösen ívelt, de vízszintes irányban mindig két vagy több mezőre osztott (l. 1—3. és 9. kép). A síknak ezeket a mezőit minden egyes példánál plasztikus díszítmények élénkítik, csak egyetlen esetben látjuk azt, hogy a síknak alsó mezeje simán marad (l. 3-ik kép). Szintén csak

egyetlen esetben marad el a síknak két mezőre osztása, de ebben az esetben a sík alsó széle csipkés (l. 8-ik kép).

A második főváltozatnak már megemlített két kivételét leszámítva, ez a talapzat mindig csak széles, vízszintes szalagot mutat, tehát rokon az első főváltozatnak azzal a példájával, amelyen a derékszögű parallelogramma szerepel; eltér azonban tőle abban a tekintetben, hogy nem osztódik két mezőre és a sík egyetlen mezejét virágok töltik ki (l. 5-ik és 7-ik kép), sőt a 7-ik

7. kép.

képen bemutatott példánál a síknak két végén még cserépbe tett virágok is helyet foglalnak.

A mintának harmadik eleme *a támasztékul szolgáló virágdíszítmény.*

Ez az elem, az első főváltozat összes példáinál, olyan erős középső tagot mutat, amely szárnak látszik és a felső végén összenő az ú. n. talapzatnak aljával (l. 1—4. kép), két oldalán aztán virágos-leveles ágak foglalnak helyet.

Alig érthetnők meg ennek a harmadik tagnak természetét,

különösen ha tekintetbe vesszük azt, hogy, amint fentebb már kiemeltük: támasztéknak gyenge — hacsak számba nem vennők a második főváltozatnak egyik példáját, t. i. azt, amelyet 8-ik képünkön közöltünk és a harmadik főváltozatot, amelyiket 6-ik képünk mutat és főképen, ha számba nem vennők egy nagyon jellegzetes mezopotámiai emléktől nyujtott amaz útmutatásokat is, amelyekről majd alább szólunk. Az utóbb említett két példán ugyanis a középső — egyelőre szárnak látszó — rész nem halad egészen végig, hanem csak mint az ú. n. vizszintes talapzatnak

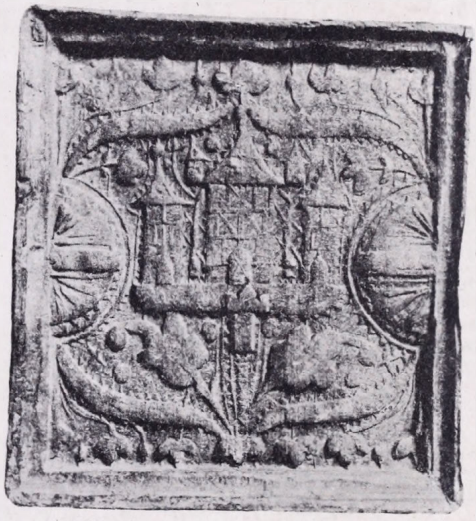

8. kép.

rövid, függélyes nyúlványa szerepel. Ez a nyúlvány, amely mind a két esetben szalagként jelentkezik, mezején a 8-ik képen adott példán olyan kisebb szegletes épitményt mutat, amelynek profilos párkánya magának az ú. n. talapzatnak síkjára fekszik rá, alkalmazkodván azokhoz a távlati körülményekhez, amelyeknek sajátos voltára már rámutattunk. A harmadik főváltozaton (l. 6-ik kép) ez a függélyes nyúlvány egészen rövid; alsó végén csipkés záródású; mezején pedig szintén egy rátett derékszögű, parallelogramma alakú épitmény látszik, de profilos párkány nélkül. Ez a kicsi épitmény itt a nyúlvány síkjának alsó végéhez esik közelebb,

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

tehát nem fekszik rá felső részével az ú. n. talapzatnak síkjára. Majd alább szólani fogunk egy nagyon jellegzetes mezopotámiai emlék nyujtotta útmutatásokról, amelyek lehetségessé teszik ennek a mező síkjára rátett kicsiny építményeknek pontos meghatározását és egyúttal felvilágosítást nyujtanak abban a tekintetben is, hogy ennek a harmadik tagnak, amelynek így — első látásra — támaszték benyomása van, egészen más a jelentősége.

A második főváltozat itt közlött két példájánál (l. 5—7. kép)

9. kép.

a középső szárnak összenövéséről sincsen szó. Egyetlen virágcsokor látszik ezeken hármas tagolással és mintegy a földből növe.

Ugyanennek a második fővaltozatnak egyik példáján (l. 9-ik kép) — amely különben az ú. n. talapzat szempontjából az első főváltozatnak ivelt aljú, ú. n. talapzataihoz csatlakozik — ezt a hármas tagolású virágcsokrot egy egyfülű virágcserépben látjuk.

A sarokvirágokat majd inkább azután méltatjuk figyelmünkre, ha majd a főmintának moszlim vonatkozásaira utaltunk.

A tornyokkal jellegzett minta, még pedig abban az ú. n. talapzatra helyezett alakban, késő példákban meglehetősen átala-

10. kép.

kult formában jelentkezik más emlékeken is. Dr. Supka Géza hívta fel figyelmemet arra, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának gyűjteményében — fájdalom, ismeretlen lelőhelyről — olyan ezüstcsatok őrződnek, amelyek vagy török, vagy bolgár darabok.

A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályában is van egy sorozat *pezsgír-kendő* ugyanezzel a motívummal. A Nemzeti

11 a kép.

Múzeum érem- és régiségtárában őrzött példákból Supka doktor úr szívességéből rendelkezésünkre bocsátott fényképek után közöljük 10., 11., 12. képünkön e motívum jellemzőbb példáit; a pezsgírkendőkből pedig 13. és 14-ik képünkön közlünk két példát, a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának gyűjteményéből, amelyek Konstantinápolyból származnak.[2] És végül még egy szintén Konstantinápolyból származó, maga dr. Supka Géza úr szerzette selyemhímzett kendő képét közöljük 15-ik képünkön.

[2] Magyar Nemzeti Múzeum, leltári szám 94,370 és 94,301.

E két emlékcsoport tekintetében egyelőre most csak azt kívánjuk kiemelni, hogy ezeken valamennyin erősen érzik egyrészt a barokkművészet hatása, másrészt a görögkeleti keresztény egyháznak, különösen az építészeti részletek tekintetében félre-

11*b* kép.

ismerhetetlenül átalakító befolyása. Mindamellett nem hagyható figyelmen kívül több szempont, amelyre ezek az emlékek hívják föl a figyelmet.

E szempontok közül elsősorban talán azt emeljük ki, ami a 15-ik képünkön közlött emléken rokon vonásként jelentkezik a

harmadik főváltozatot képviselő kályhacserepünknek mintáján fellépő és eddig szándékosan nem tárgyalt vonással. Ez a vonás abban áll, hogy a tornyok jobb- és baloldalán (6-ik kép) egy-egy delfin jelentkezik, még pedig egymásnak háttal fordítva. Ugyanezt

12*a* kép.

a jelenséget mutatja a 15-ik képünkön közlött selyemhímzés, azzal az eltéréssel mégis, hogy a két, egymásnak háttal fordult állatalak itt madár — úgy látszik: páva —, még pedig olyan elrendezésben, hogy nemcsak egymásnak háttal, de a sarkokon egymásnak szemközt is kerül két külön párnak szélről eső madara.

A madár, illetve delfin 12-ik képünk *b*-vel jelölt darabján egymásnak háttal fordult oroszlánokkal helyettesítődik. A 10-ik meg 11-ik képünkön közlött darabok viszont abban egyeznek, hogy az architektonikus részleteket mintegy ágak fölé helyezett talapzatok tartják és e tekintetben legalább látszólagosan rokon sajátosságokkal tünnek föl.

Ami a pezsgír-kendőket illeti, ezeknél az az egyenes talapzat

12*b* kép.

érvényesül, amelyet 5. és 7-ik képünkön mint jellemző sajátosságot állapítottunk meg.

Dr. Supka Géza úrnak a skutarii temetőben tünt föl legelőször egy olyan motívum, amely többé-kevésbé rokon a Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából és ugyanannak néprajzi osztályából közlött emlékekkel. A véletlen adta, hogy néhány nap mulva hasonló mintájú szőnyegre is akadt a pazarban. A kereskedő „*Mezarlik-kúla*", vagyis temetős kúla-szőnyegnek mondotta ezt, tehát olyan szőnyeg volt, aminővel keleten a *thabut*-ot, a házformájú koporsót borítják be. Ebből folyólag dr. Supka úrnak az

a fölfogása, hogy a tornyos előállítás úgy keletkezett, hogy ezekre a szőnyegekre rámintázták magának a temetőnek, a mezarlíknak szkématikus rajzát is (fal, fölötte kiálló türbetornyokkal s rendszerint jobbról-balról egy-egy geometrikusan ábrázolt ciprusfával). A falnak behajlított befejezése kétoldalt, Supka úr szerint, okot

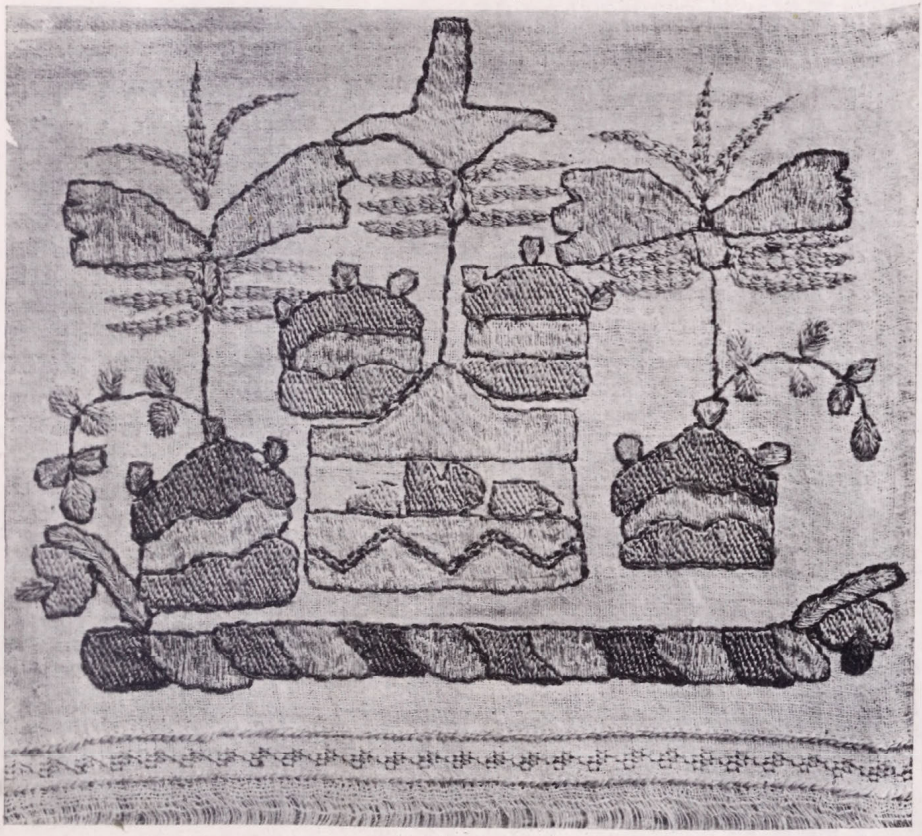

13. kép.

szolgáltatott arra a félreértésre, hogy utóbb már mindenütt *hajónak* ábrázolták azt a részt, amelyet mi egyelőre talapzatnak neveztünk. Ez a félreértés olyan erősen meggyökerezett a köztudatban, hogy az a török szőnyegárús, akivel Supka úr a pazarban értekezett, úgy beszélt a szóbanforgó ábrázolásról, hogy az az „*élet hajójának*" képe.

Supka úr felfogása az, hogy: „szőnyegeknél nem lehet csodálni, ha később az egész egy virágmotívummá fejlődik át, amint ezt pl. Bode: Altpersiche Knüpfteppiche 27-ik lapján és a müncheni mohamedán kiállításról készült díszmű 137. táblája egy VI—VII-ik századi ezüsttálon mutatja.[3] Amikor egyszer már szőnyegen megvolt a motívum, onnan csak kis ugrás, hogy a pezsgír-kendőkre is felkerült. A pezsgír-kendőkön a motívum eredete és hieratikus jellege természetesen veszendőbe ment s azon túl már csupán mint szimpla ornamentum kerül az ötvöstárgyakra és a gölöncsér-munkákra. De, hogy a régi temetőjellege a motívumnak azért nem ment egészen feledésbe, azt mutatja, hogy hol a félhold, hol meg — a szláv, vagy örmény vidékeken — kereszt kerül a türbék ormára. Mindezeknek alapján arra a végeredményre jut, hogy ezt a *hajómotívumot* tehát talán egészen helyesen *„mezarlik-motívumnak"*, *temető-motívumnak* lehet majd nevezni, annál is inkább, mert Neugebauer Rudolf és Orendi Gyula „Handbuch der Orientalischen Teppichkunde" című művében (Hiersemanns Handbücher IV.) egy ú. n. XVIII. századbeli anatoliai temetőszőnyeg ábrázolásai, dacára az amúgy teljesen naturalisztikus felfogásnak, *a temető képének alsó részét teljesen hajószerű kiképzésben nyujtják"*.

Azon levélváltásnak nyomán, amelyet e tárgyban dr. Supka úrral váltottunk, csaknem teljesen szószerint idéztem a fentiekben az ő felfogását és értesítéseit, amelyekhez még csak annyit kell hozzátennem, hogy szerinte a müncheni mohamedán kiállításról fentebb említett szasszanida ezüsttál[4] lenne a motívumnak kiindulópontja, amely motívum vándorlásában a fentemlített Bode-féle óperzsa szőnyeg a hiányzó átmenet Stambulhoz s onnan az ötvöstárgyakkal és kendőkkel a balkáni műgyakorlatba, ahol persze a szlávsághoz is átmegy. E portatív darabok útján juthatott a minta — szerinte — az erdélyi gölöncsérekhez.

Az a lelkiismeretes fontolgatás, amelyet e tárgynak dr. Supka úr szentelt, már maga is rávilágít a kérdésnek meglehetősen bonyolult voltára és elég jellemzően mutatja, hogy mennyire kidolgozatlan az a terület, melyet a mohamedán művészet nevével szokás

[3] Az idézett táblán egy *bronz*-tál képét közli e mű.
[4] Helyesen bronztál.

megjelölni, holott ez a művészet, amely a keresztény művészetnél nem sokkal később született, nagyon jelentékeny munkát végzett az emberi művelődésnek nyugati területein is. Kétszeres köte-

14. kép.

lességünk tehát, hogy igyekezzünk lehetőleg széles alapokra fektetni minden részleges kutatást, amelyet ezen a területen végzünk és éppen azért ne tekintsük a legcsekélyebb jelentőségűnek látszó felfogást se olyannak, amellyel röviden és elutasító módon bánhatunk el.

Ebből a szempontból fogva föl a dolgot, foglalkoznunk kell azzal a fölfogással is, amelyet dr. Supka úr értesítése szerint a konstantinápolyi török szőnyegkereskedő hangoztatott, hogy t. i. a szóbanforgó ábrázolás hajómotívum.

Nem ez lenne az első eset, hogy egy motívum, amely eredetileg csak geometrikus szerkesztésnek az eredménye, idők jártával a motívumnak valami tényleg létező tárgyhoz való rokon formája következtében annak a tárgynak a nevét venné fel és ennek az elnevezésnek folytán a későbbi kor művészei arra törekednek, hogy a nevet adó tárgynak szellemében naturalisztikus szemlélet útján adjanak az illető motívumnak olyan jellemző formát, amely az eredeti formának a későbbi kort is jelző változata. Annak a motívumnak, amely az egyiptomi és mezopotámiai művészetben a legjellegzetesebb anthémium ornamens, elég hatalmas irodalma van, mely annak kimutatására törekszik, hogy e virágdíszítmények alapját a lotosnak és a papirosnak, vagy legalább is a lotosnak szemlélete alkotta, holott nagyon erős indíciumok szólanak a mellett, hogy a kiindulópont geometrikus szerkesztés volt.[5] Ebből a világért sem következik pusztán csak az, hogy a jelen esetben is egy motívumnak átalakításáról van szó, mert hiszen a föltevések keretébe — amint láttuk — belejátszik a temetők motívuma, de — ha a mohamedán kiállításról megjelent mű 137-ik táblájáu közlött bronztál díszítőmotívumaira való utalást nem felejtjük el — belejátszik a kert és ebbe helyezett palotának motívuma szintén. Világért sem szabad tehát már a priori elutasító állást foglalnunk el egyik motívummal szemben sem, mert hiszen abban a késő időben: a XVI. és XVII-ik században a mohamedán művészet is olyan nagy tömegével rendelkezett a kifejlett és számos különböző befolyásokon átment, többé-kevésbé már el is csökevényesedett díszítőmintáknak, hogy sem az egyes minták összevegyülése, sem pedig a különböző minták szemlélete folytán azoknak eltérő értelmezését, stilizálását és felhasználását kizárt dolognak egyáltalán nem tekinthetjük.

Ha tehát elsősorban a hajómotívum szempontját vesszük figyelembe, akkor persze csak olyan hajómotívum jöhet szá-

[5] Bővebben szólok erről „A kiscsüri bronzdíszítmények" c. dolgozatomban. L. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából, VII. köt. 1916. 180. és köv. lapok.

tásba, amelynél ez tornyokkal kombinálódik. Ha a 9-ik képünkön adott kályhacserepet, vagy akár ha az 1—3-ik képünkön közlötteket vesszük figyelembe, ezeknél az ú. n. talapzatforma tényleg elég szoros rokonságot mutat egy hajó alakjával és főképen a 9-ik képen látható példa szorosan rokon azokkal a nagyon is primitivus hajótípusokkal, amelyeket pl. egy khorsabadi emlékről isme-

15. kép.

rünk.[6] A világosság okáért adjuk ezt a mezopotámiai emléket (l. 16-ik kép), amelynek még az az érdeme is megvan, hogy a rajta ábrázolt kép a folyó partján, a háttérben olyan templomot mutat, melynek párkányán ugyanazt a csipkézetet látjuk lépcsözetes szélű

[6] Perrot et Chipiez: Histoire de l'art dans l'antiquité II. köt. 142. l., 41-ik kép.

formában, amely csipkézet 8-ik képünk mintájának ú. n. talapzatát díszíti alsó szélén. De ez a mezopotámiai emlék arra is jó, hogy fölhívja figyelmünket a távlatnak arra a fajtájára, mely a mezopotámiai művészetnek domború műveit jellemzi.

Ez a távlati kezelés tulajdonképen a távlatnak hiánya s a háttérben lévő dolgot felül, az utána következő előtereket pedig szépen sorban ez alatt adja, ugyanolyan módon, mint azt a mi kályhacserepeinknek domborművei is teszik. Jó területen járunk tehát; az ősi forrást jó helyen keressük.

Ezen ősi művelődési középpont mutat nekünk még egy ilyen szorosan rokon távlati kezelést egy másik, ugyancsak mezopotámiai emléken, t. i. egy *kujundcsik*-i domborművön, amelyet a British Museumban őriznek.[7] Közölnünk kell ezt, mert elég fontos jelenségek szempontjából kell reá hivatkoznunk. Nevezetesen a 6-ik és a 8-ik képünkön közlött mintánál említettük, hogy az ú. n. talapzat vízszintes vonalából kinövő függélyes síkon a síkra egyszerűen ráhelyezve egy-egy kicsi, szegletes építményt látunk. Az a dombormű, amelyet a mezopotámiai területről 17-ik képünkön közlünk, királyi parkot ábrázol, amely parkban (a néző szempontjából) balról út vezet a park hátterében lévő templom felé. Ezen az úton oltárt látunk, amely egészen egyszerűen rárajzolódott az útnak síkjára éppen úgy, mint az a kicsi szegletes építmény, mely 6-ik képünkön párkány nélkül, 8-ik képünkön pedig felső profilos párkánnyal az ú. n. talapzatnak aljához csatlakozó függélyes síkon jelentkezik. E kujundcsik-i emlék kétségtelenné teszi azt, hogy az ú. n. talapzat aljából kinövő síkok utakat ábrázolnak, amelyeken oltárok állanak, melyek egy palota kertjében egészen a maguk helyén vannak ott, ahol a szóbanforgó kályhacserepek mintája azokat elhelyezi.

Ha mármost a mezopotámiai területtől nyugat felé haladunk azon az úton, amely e területnek műveltségét a Nyugat felé közvetítette, úgy Szíriában, a pún területen kell megállapodnunk. Ezen a területen a Kr. e. 400-tól 384-ig terjedő időkben perzsa királyoktól Sidon városa számára vert érmek, nevezetesen sékelek- és félsékeleknek egyik lapján, amelyet előlapnak szoktak fölfogni az irodalomban, látunk egy hajót, amely hajó hátterében tornyok

[7] Perrot és Chipiez: i. m. II. kötet, 143. lap, 42. kép.

látszanak, vagyis egy város falainak a képe (l. 18-ik kép).[8] Azok után, amiket az efajta ábrázolatoknak távlati kezeléséről fentebb a mezopotámiai terület művészetének szempontjából mondottunk, egészen természetes, hogy ezen az éremképen a tornyok és a városfal oly módon adódnak, mintha a hajó a tornyoknak talapzatául szolgálna, tehát ugyanabban a szellemben, aminőben jelent-

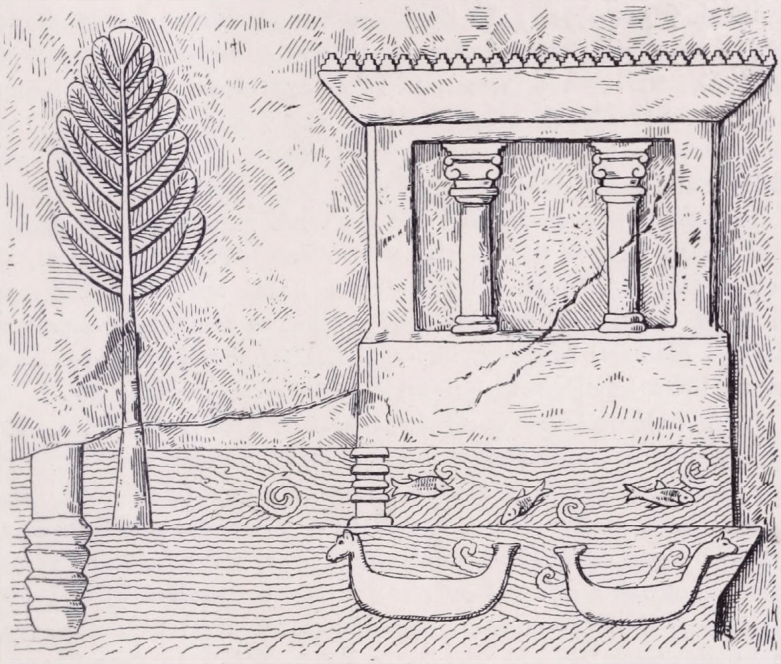

16. kép.

keznek szóbanforgó kályhacserepeinknek ábrázolásai is. Sőt ezeken az érmeken ezt a jelenséget ismét párhuzamosan látjuk egy másik olyannal, amelyik a mi kályhacserepeinknek is, meg a vele rokon balkáni és konstantinápolyi emlékeknek is jellemzője. A mondott éremképeknek alsó szelvényében (exérgue) ugyanis két egymásnak háttal fordult ágaskodó oroszlánt látunk. Ezekkel az oroszlánokkal találkoztunk már a 12-ik képünkön közlött egyik

[8] George Francis Hill, M. A.: Catalogue of the Greek coins of Phoenicia, London, 1910. 140—143. lap. XVIII. tábla.

(*b*) balkáni emléken mint olyan vonással, amely — ugyan más állatalakok felhasználásával — ismétlődik az egyik selyemhímzésen (l. 15. kép), meg az Erdély területéről bemutatott egyik kályhacserépen is (l. 6. kép). Miután azokat az érmeket, amelyeken az egymásnak hátat fordító oroszlánokat állapítottuk meg, az érmek alsó szelvényeiben, egyelőre bár ismeretlen nevű, de mindenesetre perzsa királyok verették, egyáltalán nem nehéz reámutatni azoknak jelentőségére. Az ilyen oroszlánpárok nagyon is állandó kísérői és jellegzetes sajátosságai azoknak az emlékeknek, amelyek a Mithras-kultuszhoz tartoznak, tehát egy olyan — kétségtelenül keleti — istenségnek a kultuszához, amely a római császárkorban elárasztotta a birodalomnak nemcsak összes provinciáit, de utat tudott találni magának a birodalom fővárosának kultuszába is. Ennek a keleti istenségnek kulturális centrumául a mondott időben már éppen Perzsia jelentkezik. A szóbanforgó mithrikus emlékeknek egy igen jellemző példáját éppen hazai leletből közölhetjük (l. 19-ik kép), amelyet Hunyad megyében találtak és amely az Erdélyi Nemzeti Múzeum régiségtárába Alvincről került be. Ez az emlék kellő felvilágosítást nyujt e jellegzetes oroszlánokról.

A hajómotívum tehát egyáltalában nem izolált jelenség és éppen azért érdemes annak sorsát a most mondott perióduson túl is követnünk. Annál is inkább, mert ez a munkánk elég jutalmazó. Ezt a motívumot u. i. újra igen jellegzetes példában látjuk feltünni olyan emlékeken, amelyeknek létrejöttét a keleti művészeti motívumoknak a nyugati művészetbe való bevonulásával érthetjük csak meg. Ezek az emlékek az itáliai arab művészet maradványai, mely művészet legszebb virágait a Kr. u. XV. században hajtotta. Ennek a művészetnek csak egy emlékéről kívánunk itt bemutatni egy hajómotívumot (20. kép).

Ez a motívum egy selyembrokátszöveten, melyet a berlini kir. iparművészeti múzeumban őriznek, foglal helyet.[9] A bemutatott kép világosan ugyanazt az egyszerű típusú hajóformát mutatja, mellyel a fennebb bemutatott khorsabadi emléken (16. kép) ismerkedtünk meg. Ez a hajó is építészeti tagozatokat hord, nevezetesen három oszlopra helyezett ívezetet, de ezek a tagoza-

[9] J. Lessing: Die Gewebesammlung des k. Kunstgewerbemuseums. Berlin. Taf. 237.

tok a kompozíció szerint már kétségtelenül a hajónak kiegészítő részei, s nem pusztán távlati kezelés következtében függenek össze azzal. Sokkal jobban érdekelhet azonban bennünket ennél az emléknél az a vonás, hogy a hajó külső oldalának síkja szintén két mezőre osztott, melyeket felül párkány koronáz, éppen úgy, mint ahogy azt fennebb most szóbanforgó kályhacserepeink sajátosságainak taglalásánál kiemeltük.

Hogy eltérések szintén megállapíthatók, azt egyebeken kívül az alkalmazott motívumkombinációnak különbsége, mely abban

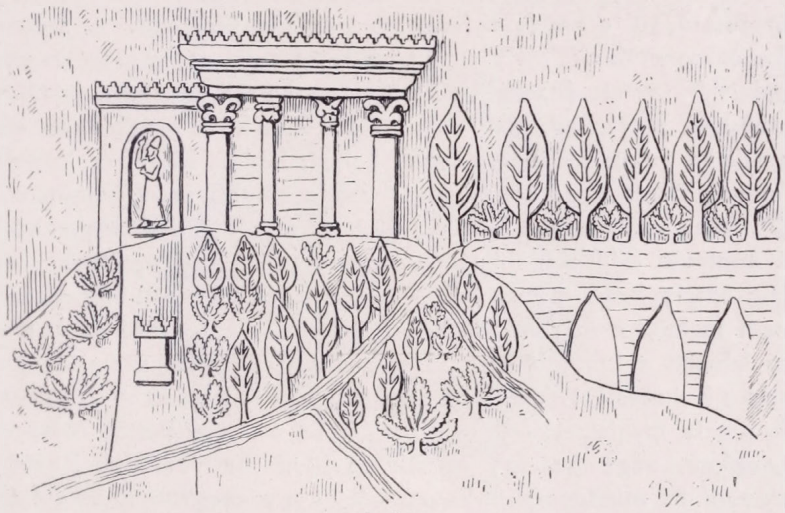

17. kép.

is nyilatkozik, hogy itt a hajóban két egymásnak szemközt fordult kutya látható, — de a meglehetősen nagy korkülönbség is eléggé magyarázza. A megállapított — kétségtelenül rokon — vonások azonban nagyon is megengedik a több különböző mintából vett motívumoknak olyan összekeverését, amely a minták eredeti értelmének elhomályosulásán kívül nemcsak a korkülönségben lelhető magyarázatát, hanem abban is, hogy a feldolgozó-műhely a tulajdonképeni művészeti középponttól annyira távol esett, hogy annak irányító befolyása alól kikerülvén, önállóságra jutott.

Részemről tehát az átvizsgált emlékek alapján óvakodnám

attól, hogy ennek a motívumrészletnek határozott nevet adjak. És amiképen nem tudnék állást foglalni a hajómotívum mellett, úgy nem tudnék annak apodictice ellenmondani sem, hanem határozottan az a benyomásom, hogy a kályhacserepeinken jelentkező ú. n. talapzat megtervezésénél több mustra szemléletének volt szerepe.

Fennebb elmondottuk dr. Supka úrnak azt a fölfogását, hogy a motívumnak kiindulópontja az a hatodik-hetedik századra datált szasszanida bronztálon szereplő motívum lenne, amely Fr. Martin stockholmi gyűjteményéből a münchení mohamedán kiállításon bemutatódott s amelyre fennebb már hivatkoztunk. A szóbanforgó bronztálnak, mely öntött példa és amelyet gazdag szasszanidaízlésű vésett díszítmény borít, főmotívuma egy kerti pavillon, csúcsíves portáléval, pálmák között. Ennek a pavillonnak első emeletén félköríves loggia foglal helyet, lőréses frizzel és kupolás tetővel. Szükséges, hogy magát ezt a főmotívumot bemutassuk (21. kép), mert mikor egyrészt utalunk arra a körülményre, hogy a motívum kiindulópontját — azon mezopotámiai emlékek alapján, amelyekre hivatkoztunk — jóval magasabbra kell helyeznünk, nem foglalunk itt sem amellett állást, hogy feltétlenül ez és csak ez lehetett a kiindulópont. Nem pedig azért, mert utalnunk kell arra a kujundcsiki domborműre, amelyet 17-ik képünkön közöltünk és amely megismertetett már bennünket a királyi kertbe helyezett templom, vagy ha úgy tetszik pavillon motívumával. Ebből a tényből az mindenesetre következik, hogy megvan a lehetősége annak is, hogy a kályhacserepeinken alkalmazott mintát királyi kertnek tekintsük, amelyben pavillon vagy palota foglal helyet.

A 21-ik képen közlött szasszanida-emlék, igaz, egyáltalán nem dolgozik a motívumnak építészeti alkotóelemeiben tornyokkal, de hogy ez csak esetlegesség, arra nagyon szemléltető példát nyujt egy XIV-ik századbeli selyemszövetnek mintája, amelyet szintén a berlini királyi Iparművészeti Múzeum gyűjteménye őriz és amely a danzigi Marienkirche tulajdonából származik.[10] Ennek a szövetnek mintája kétségtelenül keleti tervezés, bárha bizonyos európai elemek is észrevehetők benne. A mintában nagyon jellemző az a részlet, amelyet 22-ik képünkön közlünk, még pedig

[10] J. Lessing id. m. Tafel 17.

azért, mert a kertrészletben őrtornyot mutat, amelynek alsó építményéből két kutya néz ki, ismét csak egymásnak hátat fordítva, amint azt már a keleti emlékeken megszoktuk.

Fontos jelenség ennek az emléknek méltatásánál az is, hogy a torony kiképzése fenn a tető alatt lőréseket mutat, éppen úgy, mint azok a tornyok, amelyek a 7-ik képünkön adott kályhacserép mintájának tornyainál szintén a leghatározottabban érvényesülnek. Mindenesetre olyan emlék ez a most bemutatott részlet, amely, miután őrtornyot mutat, helyet foglalhat esetleg másutt is, nemcsak egy díszkertben, azonban a tornyoknak, mint díszítő-

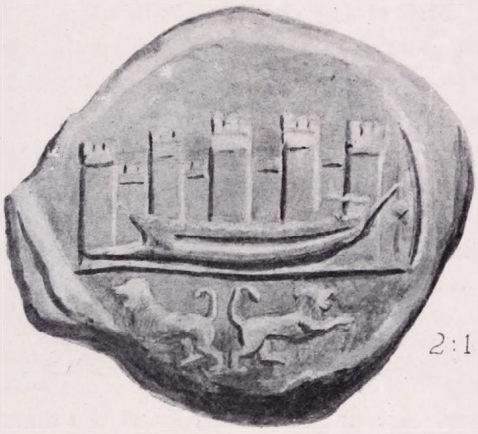

18. kép.

elemeknek alkalmazása szempontjából, tudunk hivatkozni ugyancsak az itáliai arab művészetnek körébe tartozó olyan XIV-ik századbeli emlékre is, amely már tárgyának természeténél fogva sem helyezhető el másutt, mint valamely díszkertben vagy téren. Ez az emlék a berlini Iparművészeti Múzeum gyűjteményeiben elhelyezett selyembrokátszövet,[11] amelynek tárgyunkra szorosabban tartozó egyik motívumát 23-ik képünkön mutatjuk be. Ezen az emléken mindenekelőtt ki kell emelnünk azt a talapzatot, amelyen az egész minta nyugszik. Ennek a talapzatnak rokonsága azokkal, amelyeket kályhacserepeinken a tornyok talapzatául jelöltünk

[11] J. Lessing i. m. Tafel 106.

meg, kétségtelen. Az az eltérés u. i., hogy az itt jelentkezőnek síkja alul csúcsos záródású, lényeges eltérést már csak azért sem állapít meg, mert hisz ezt a záródást kályhacserepeinken az. ú. n. talapzat alá elhelyezett virágmotívumrészletek tökéletesen azonos szellemben oldják meg.

Bennünket azonban most csak a motívumnak az a része érdekel, amelyet ez a talapzat hord. Ez t. i. egy vízmedencét mutat, amelyből ívalakban kétfelé hajló szalag emelkedik ki, melynek végein egy-egy visszafordított fejű őz foglal helyet, egymásnak hátat fordítva itt is. Lehetetlen félreismernünk azt a szoros rokonságot, mely az ívalakban kétfelé hajló és levéldíszítményekkel kitöltött mezejű ú. n. szalag és a között a talapzat között kétség telenül fönnáll, amely ennél a most tárgyalt emléknél mint a medencének talapzata szerepel. Itt egy második talapzatról van szó, amely már vonalvezetése tekintetében a legszorosabb rokonságot mutatja azokkal a keretekkel, melyek a gyűjteménytárunkból bemutatott kályhacserepek második főváltozatánál mint a díszítményes mezők határai szerepelnek (l. 5., 8—9. kép). Látjuk ott, hogy ezeknek a kereteknek egy alsó és egy felső fele van. Ahol az alsó fél végződik, ott két félköralakú díszítményes tag foglal helyet. A most tárgyalt itáliai arab emléknél ezeknek a tagoknak helyén a guggoló őzek foglalnak helyet, éppen úgy, mint ugyanezen az emléken az alsó talapzatnak felső végein egy-egy sárkány. Kályhacserepeinknek ennél a második főváltozatánál a keret alsó részétől befogott mező kitöltését szükségesnek érzi a tervező és ki is tölti azt azokkal a virágokkal, amelyeket ott látunk. A most tárgyalt itáliai arab emléknél is kitöltődik ez a tér tornyokkal, még pedig úgy, hogy két torony közé egy esztergályozott jellegű egyenes, függélyes oszlopszerű tagozat iktatódik, amely aztán megint körívekből alkotott talapzatot hord és ezen a talapzaton a két szélen egy-egy torony, e tornyok között pedig a téren egy rhombusos sík foglal helyet, amely geometrikusan beosztott mezőket tüntet föl.

Csodálatosan sok tanuságot nyujt ez az emlék kályhacserepeink szempontjából, hiszen látjuk a legfelső tornyos motívumnál azt a rhombikus mezőt típusos alkalmazásban, amely kályhacserepeink első főváltozatánál egyenesvonalú párkányokkal keretelten jő létre. Ennél az itáliai arab emléknél az egyenesvonalú

záródás csak legfelül alkalmazódik és a rhombus két alsó oldala már ívelten jelentkezik. De ennek a két alsó vonalnak itt más jelentősége is van. Ez itt annak a talapzatnak típusát is adja nekünk, amely oszlopra helyezett valami hajószerű formában jelentkezik kályhacserepeinknél. Ennek a díszítménykompozíciónak figyelembevételével már nagyon világosan látszik, hogy tökéletesen azonos szerkesztésnek köszöni létrejövetelét ennél az emléknél mindaz, ami talapzatul szolgál. Hogy ennél a szerkesztésnél a körzőnek fontos szerep jutott, az első pillanatra nyilvánvaló. A XIV-ik században lévén, nem lephet meg bennünket a szamárhátú ívnek — a gotikában később olyan nagy szerepet játszó épí-

19. kép.

tészeti tagozatnak — erős alkalmazása. Hogy ezt az ívet itt a nyugati művészet befolyásának kell-e tulajdonítani, annak eldöntését ebben a tanulmányban annál kevésbé tarthatjuk lehetőnek, mennél bizonyosabb az, hogy az ívekből szerkesztett díszítménycsoportok tervezése sokkal korábban volt uralkodó a Keleten, mint a Nyugaton. A mi tárgyunk szempontjából most különben az a fontos, hogy a legutóbb tárgyalt itáliai arab művészeti emlék a tornyos motívumot olyan keretben tünteti föl, amely csak egy díszkert lehetett. Ennek a díszkertnek utait és ágyásait használta föl motívumának megalkotásánál a tervező és ebbe a díszkertbe helyezte el a maga fantasztikus és valóságos állatait is. A tornyos motívum ebben a keretben, láthatjuk, milyen elbánásban részesül. Látjuk, hogy ez az elbánás már nagyon is közeli

és rokon azzal, amelyet kályhacserepeinken észlelünk, azonban még mindig van egy kicsi távolság a mi emlékeinken való alkalmazás és az analógiákul felhozott keleti iparművészeti termékeken valók között. És éppen azért kötelességünk tovább kutatni ezeknek a tornyoknak szerepét a keleti művészetben. Kályhacserepeinken mindenesetre jellemző az öt és három torony alkalmazása, még pedig ezeknek bizonyos talapzatra helyezése formájában. Ilyen motívummal találkozunk egy olyan selyemszöveten, amely a lehető leghűségesebb, persze kissé elrontott utánzása egy arab mintának.[12]

Ennek az emléknek rajzát 24-ik képünkön közöljük. Az emlék mustrája sorokban elhelyezve egy-egy olyan várszerű építményt mutat, amely bejáróajtóval és mór lőréses tornyokkal van ellátva. Ez előtt a vár előtt lévő földterületen üregekben játszadozó négy nyulat látunk és az építmények közötti téren szárnyas repülő kutyákat a szokott módon, egymásnak háttal és illetve a párok találkozásainál egymással szemben is elhelyeve, tehát olyan modorban, amint azt 15-ik képünkön az ott alkalmazott madaraknál láttuk. Ez az emlék a XIV-ik századból ered.

Foglalkozzunk először talán magának azon nagy bejárókapunak jellegével, amely a sötét mezőkben foglal helyet. Itt az előtérben egy szökőkutat látunk, a háttérben két torony között egy kupolás bejárót.

Jó messze esik ennek az emléknek kora a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából 10-ik képünkön közlött emléknek korától és azért nincs csodálni való azon, hogy ott a két torony helyén minaretet látunk, magának a kapubejárónak pedig íveraajtaja és kupolás kiképzése stilisztikus szempontból eltéréseket is mutat. Hiszen mindezt a korkülönbség bőven megmagyarázza; de hogy a minta szerkesztésében a rokonság teljes, arra igazán kár a ráutaláson túl egyéb szót vesztegetni.

Fontosabb ennek az emléknek az a tanusága, melyet az ú. n. talapzatra helyezett öt torony szempontjából nyujt.

Itt látjuk, hogy az eddig figyelembevett motívumokon kívül még milyen más — igen szorosan rokon — motívum is magyarázhatja a kályhacserepeink öt, illetve három tornya alatt elhe-

[12] J. Lessing id. m. Tafel 74.

lyezett hajóforma talapzatot és ennek a talapzatnak függélyes támasztékát.

Az itáliai arabmintás szövetnek világos mezején elhelyezett építészeti részletek u. i. egy rhombus-alaprajzú, bekerített helyet mutatnak, amelynek két csúcsa csonkított. Az egyik csonkítás helyén olyan torony foglal helyet, amely egyemeletes, t. i. földszintje és első emelete van. A földszint jóval keskenyebb és kiugró

20. kép.

lőréses párkány koronázza. Ez a párkány alkotja az emeletet, amely födve is van és ezen az emeleten helyeződik el a kupola s az öt torony olyképen, hogy közülük három a kupolára, kettő pedig a kiugró lőréses párkányra esik. A kiugró párkány és a földszint közötti különbséget harántos lépcsőzetek közvetítik tökéletesen úgy, mint az 1-ső képünkön közlött háromtornyos kályhacserép mintája mutatja, melyen motívumunknak földszinti része

azzá a vékony oszlopszerű taggá korcsosult, amelyről fentebb kiemeltük, hogy nélkülözi az állásszilárdságnak hatását.

Visszatérve a most szóbanforgó arabmintájú szövethez, szükséges kiemelnünk először azt a körülményt, hogy az a rhombus-alaprajzú bekerített hely, amelynek egyik lecsonkított csúcsán a már tárgyalt torony foglal helyet, deszkakarámnak képét nyujtja, melynek deszkáit fölül összefogó vízszintes léc érintetlen szögben

21. kép.

találkozik a toronynak ellentett sarkon is, ahol pedig a rhombus csúcsa szintén lecsonkitódott s a csonkítás helyén a karámnak nyílása van. Ez a sajátosság felvilágosit az egész épitménycsoportnak jellege felől. Világosan arra szolgál u. i. ez a nyílás, hogy azon keresztül a vadak bejuthassanak a karámba, a szemközti sarkon elhelyezett toronyszerű épitmény pedig azt a célt szolgálja, hogy a vadász onnan kényelmesen ejthesse el a karámba került vadat.

Annak a szasszanida emléknek tárgyalásánál, amely díszkertben palotát mutatott (21. kép), megengedtük, hogy a királyi pavillonokkal ellátott díszkertnek szerepe lehetett a kályhacserepeinken lévő mustra megszerkesztésénél, de már ott is csak mint egyik lehetőséget engedtük ezt meg, és hogy ez a megszorításunk jogosult volt, arra a legjobb bizonyíték a most tárgyalt emléknek az a jelensége, hogy az öt- és háromtornyos, még pedig talapzatra

22. kép.

helyezett motívumnak legszorosabb analógiájával olyan arabmintájú emléken találkoztunk, amelyet már nem díszkertnek kell tekintenünk, hanem egészen másnak. Óvatosságunkat, amely fentebb arra késztetett, hogy a tornyoknak ú. n. talapzatát ne tekintsük pusztán a hajómotívum lehetséges utánzatának, sőt ne csatlakozzunk minden megszorítás nélkül ahhoz a felfogáshoz sem, amely temetőmotívumot kívánt benne látni, igazolják most ezek a min-

ták, amelyeken a tornyok alá helyezett talapzatoknak látszó tagozatok egészen határozottan a tornyok földszinti részét koronázó kiugró párkányokul jelentkeznek.

Most ugyanazok a szempontok igazolják óvatosságunkat, mert hiszen a 24-ik képünkön közlött szövetminta már a keleti világnak egyik legtípusosabb berendezését tárja szemünk elé.

Ez a típusos keleti berendezés a görög íróknál a παράδεισος perzsa szóval jelölt vadaskert képét mutatja nekünk. Persze megfelelően stilizált formájában. Hogy ebben nem tévedünk, azt nagyon határozottan megállapíthatjuk Curtiusnak azokból az adataiból, amelyek Nagy Sándornak keleti hadjárataira vonatkoznak. Nála olvassuk, hogy azoknak a patakoknak forrásainál, amelyek a Sogdianát keletről határoló hegységből futnak le, Sogdianában erdők is voltak. Ott voltak olyan vadaskertek, mint a perzsáknál az ú. n. *paradisi*. Mísem bizonyítja jobban a barbárok gazdagságát, mint a nemes vadaknak azok a csordái, amelyek nagy karámokba és erdőkbe voltak bezárva. Ezek számára ott terjedelmes erdőket választanak ki, melyeket állandó patakoknak sokasága öntöz. *Körülveszik ezeket falakkal és bástyákkal s a vadászok számára menhelyeket emelnek bennük.* Az egyik ilyen erdő már négy nemzedéken keresztül érintetlen maradt, mikor Nagy Sándor odakerült és megparancsolta, hogy az egyik ilyen paradisumban kezdjék meg a vadászatot, akkor négyezer vadat ejtettek s ő egész seregével az erdőben ehetett. (Curtius VIII. 1, 11—19.)

Mindazokat a jellegeket tekintetbevéve, amelyeket a legutóbb ismertetett itáliai arab selyemszövet mintájának magyarázatánál kiemeltünk, lehetetlen félreismernünk, hogy azokban a tornyos építményekben, amelyek e szövet mintájánál szerepelnek, egyrészt a vadaskertbe szolgáló bejáratot kell fölismernünk, másrészt pedig azokat a menhelyeket, amelyeket ezekben a vadaskertekben a vadászok számára emeltek.

Hogy ez a fölfogásunk mennyire helytálló, azt kötelességünk volt szorosabban megvizsgálni és éppen azért meg kellett állapítanunk, hogy vajjon nem magáraálló jelenség-e az ilyenfajta mintának szerepe.

Az emlékek áttekintése után az eredmény arról szólt, hogy bizony az ilyen vadaskerteknek díszítőmintául való fölhasználása a muzulmán művészetekben a lehető leggyakoribb jelenség. Az a

minta, amelyet ennek a kérdésnek megvilágítására már közöltünk, csak azért elsőrangú fontosságú e tekintetben, mert a tornyoknak éppen azzal a rendszerével dolgozik, amely a mi kályhacserepeinknek mustrájához a legközelebb áll, de a vadaskertnek gondo-

23. kép.

latát benne csak a négy nyúl és a szárnyas kutyák keltik föl, amely utóbbiaknak gyorsaságát a nekik kölcsönzött szárnyakkal is jelzi a művész (olyan vonás, melyet a mezopotámiai művészet legkorábban használt szimbolikus alakjainak megteremtésére). De

hogy tényleg vadászatra szolgáló kertről van itt szó, azt számos más analógia elhagyásával most csak egyetlen jellemző példának ismertetésével akarjuk igazolni. A stralsundi Szent Jakab-templomból származik egy keleti selyemszövet, amely arab stílusú, lőréses párkányú épületet mutat egy pálmakertben vadászó nő társaságában.[13] E szövetről közöljük 25-ik képünkön a motívumnak egy példáját. Ez a kép nem olyan szoros analógia az épület szempontjából a mi kályhacserepeinken alkalmazott architektonikus részletekhez, de fontos azért, mert határozottan mutatja a motívumba felvett építménynek rendeltetését. Világos, hogy a pálmafa árnyékában meghúzódó, lőréses párkányokkal ellátott épület ugyanaz a menhely, amelyről a Curtius-féle idézet megemlékezik, mert hiszen a pálmafa másik oldalán ott látjuk az íjjal vadászó nőt (akinek a feje a szövés hibás kivitele következtében elmaradt) és társaságában a figyelő vadászebet. A pálma lombjai közt ülő madár lehet hattyú, lehet vadlúd is, de nem áll magában a vadaskert állatvilágában, mert ezen jelenet alatt levő (képünkön már elhagyott) pálma lombjai közt egy más négylábú vad látható, hiszen erre céloz a nő, a fa tövében pedig erősen stilizált oroszlán készül harcra a fa gallyai közt levő vaddal, amelynek pontos állattani neme bajosan határozható meg. Ez a szövet is a XIV-ik század arab művészetének — úgy látszik Itáliában előállott — terméke.

Ezen az emléken kívül még elég nagy számmal idézhetnénk olyan selyemszöveteket a keleti művészet alkotásai közül, amelyek a vadaskert motívumával dolgoznak, azonban a most közlött emlék annyira meggyőző, hogy magát a kérdést feltétlenül eldönti.

Mielőtt attól a XIV-ik századbeli emlékcsoporttól elválnánk, amelyben a legfontosabb útmutatásokat nyertük a szóbanforgó kályhacserepek díszítőmustráinak keleti vonatkozásaira, lehetetlen figyelembe nem vennünk azt a körülményt, hogy az alkalmazott tornyoknak típusaiban bizonyos eltérések állapíthatók meg.

A dolog érdemére vonatkozólag egyáltalán nincsen arra szükség, hogy a legapróbb részletekbe menőleg vizsgáljuk az eltéréseket; tökéletesen elegendő annak megállapítása, hogy míg az első főváltozat cserepei, sőt a második főváltozatnak a 9-ik

[13] J. Lessing id. m. Tafel 10.

képen közlött egyik példája is egyszerű tornyokkal dolgoznak, addig a második főváltozat három példáján (5., 7., 8-ik kép) és

24. kép.

legerősebben kifejlesztve a harmadik főváltozaton (6-ik kép) a középső torony felül fióktornyokkal bővül. Hogy ez a fióktornyos

toronypélda szintén otthon van az itáliai arab művészetben, arra csak egy XIV-ik századbeli példát kívánunk közölni. Ezt a toronymintát (l. 26-ik kép) egy olyan szövetről közöljük, amely a brandenburgi dómnak tulajdona.[14] A toronynak kivitele ezen a példán persze művészibb és egészen nyugati fölfogású, míg kályhacserepeinken keletiebb fölfogású fióktornyos példákkal is találkozunk. Az azonban bizonyos, hogy a 6-ik képünkön közlött példának fióktornyos darabja a leghatározottabb nyugati vonásokat tünteti föl.

Az előrebocsátott emlékkészlet nem hagy minket afelől kétségben, hogy kályhacserepeinknek mintája, a homloklapnak egész beosztását tekintve, azon az alapgondolaton nyugszik, amely egy kertnek a fogalmával függ össze. Bizonyos az, hogy az assyriai emlékektől kezdve határozottan megállapítható távlati beosztás jut bennük érvényre, tehát a háttérben egy épület foglal helyet, ez előtt az épület előtt egy díszes virágágyás, amely a látszólagos talapzatot szolgáltatja és még ez előtt is a kertnek többi része, amelyet a virágok jeleznek.

Bizonyosnak látszik, hogy a kertnek egy belső képe, egy belső részlete kontemplálódott és hogy a legalul elhelyezett virágcsoport a kertnek belsőbb részét mutatja, ahova az épületen keresztül lehetett eljutni. Különösen élénken jelentkezik ez a fölfogás a második főváltozatnak kupolás és fióktornyos középső tornyánál (l. 7-ik kép).

A harmadik főváltozatnál a térbeosztás világosan mutatja, hogy az épitmény a kert közepén foglal helyet, mert itt nem is érvényesül a kereteknek szkématizáló hatása.

Utaltunk rá, hogy éppen ennek a példának az egyik kertiútján, mely az épitmény előtti ágyásból indul, elhelyezett oltár amellett szól, hogy a mintának előképe királyi díszkert, de ha tekintetbe vesszük azt a körülményt is, hogy ugyanazon a példán két delfin alkalmazódik, úgy a tavakkal öntözött vadaskertnek gondolata sem maradhat számításon kívül.

Mikor a hajómotívumról bővebben szólottunk, rámutattunk azokra a körülményekre, amelyek olyan késő emlékeknél, mint aminők kályhacserepeink, többféle motívumnak együttes hatását teszik föltételezhetővé. A delfinek szempontjából ez a kombinált

[14] Lessing id. m. Tafel 199.

hatás annál erősebben veendő figyelembe, mennél természetesebb az, hogy a díszkertben éppen olyan otthon lehet a patak, mint a vadaskertben, sőt azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a delfinnek itt már egyáltalában nem szükséges eszmei összeköttetést

25. kép.

keresni valamely vízzel, lévén egyébként is olyan motívum, amely a tengerhez és nem a folyóvízhez kapcsolódik, de különben is olyan bőségesen elhasznált, hogy már a jelentőségével sem kellett tisztában lennie annak a művésznek, aki a XVII—XVIII-ik

századokban mintákat rajzolt, hiszen már a XIII—XIV-ik századnak itáliai arab művészetéből tudunk idézni olyan példát, hogy a delfinek egy vízmedence alatt pusztán mint a víz szimbolumai használódnak a föld és tűz szimbolumaival együtt.[15]

Hátra volna még, hogy azoknak a virágoknak stílusával foglalkozzunk, amelyek a kályhacserepeken előfordulnak. Nem kívánunk részletes fejtegetésekbe bocsátkozni aziránt, hogy miféle botanikai virág- vagy levéltípusok szerepelnek itt, nem pedig egyszerűen azért, mert többszörösen volt alkalmunk rámutatni, hogy a keleti művészetekből sarjadt növényi ornamensek összes típusai geometrikus szerkesztésekre vihetők vissza, amely szerkesztéseknél a körzőnek van legnagyobb szerepe. Azokat a virág- és levélmotívumokat, amelyek ezeken a kályhacserepeken előfordulnak, a körző segítségével készíthető görbékkel mind meg lehet szerkeszteni, tehát abba a keleti világba, amelyben tárgyalásunk egész folyama alatt mozogtunk, minden nehézség nélkül beléilleszthetők. Nem azt mondja ez a tétel, hogy az alkalmazott virágmotívumok a műhelyekben is körző segítségével készültek, mert hisz azokban mustrakönyvek álltak a tervező munkás előtt, hanem csak az eredetre, az első tervezés kiindulási pontjára kívánunk ezzel reámutatni.

Maguknak ezeknek a virágoknak és leveleknek abban a késői korban, amelyről beszélünk, már régesrégen hazájuk a Nyugat éppen úgy, mint a Kelet, hiszen a két területnek egymásra hatása a Kr. e. évezredekre nyúlik vissza, kormeghatározó jelentőségük tehát alárendelt jelentőségű. A mostszóban forgó erdélyi emlékeknél pedig annál alárendeltebb ez a szerepük, mert hiszen az emlékek korát maguk az évszámok minden kétséget kizáró módon megjelölik. Nem is ez a fontos ennél az erdélyi emlékcsoportnál, hanem az, hogy milyen művészi összeköttetéseknek köszöni az erdélyi művészet ezeket.

A XVII—XVIII-ik században a keleti világot művészi szempontból a muzulmán művészet képviseli. Ez a művészet közvetetlen folytatása a Keleten élő művészeteknek s egy hatalmas politikai szervezetre és annak összes anyagi erejére támaszkodik. Hogy ez a művészet is, mint a korábbi keleti művészetek valamennyien a

[15] Lessing id. m. Tafel 238.

tengeri kereskedelem segítségével benyomult a Földközi-tenger összes partjaira, ahol területek szerint különböző erővel és különböző sajátosságok formájában hatott, az rég megállapított tény,

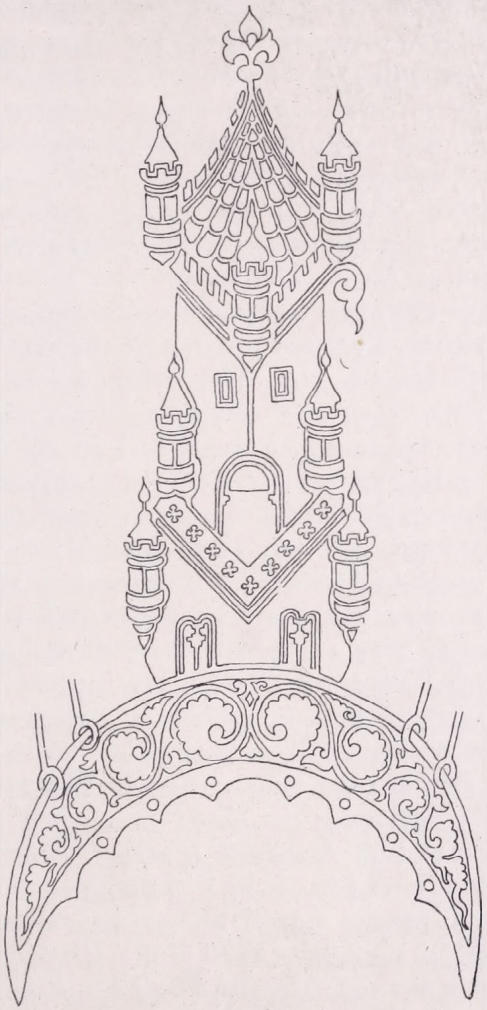

26. kép.

jóllehet ezeknek a hatásoknak természete és erőssége még csaknem minden területen pontosabb megállapításra vár.

A mi hazai művészetünk szempontjából mindenesetre fontos

az a föltétlen határozottsággal megállapítható tény, hogy a mozlim művészet az olaszföldi művészetre igen korán és igen erősen hatott. Már most, ha tekintetbe vesszük, hogy tárgyalásunk folyamán mindazokat a fölvilágosító adatokat, amelyeknek segítségével a most tárgyalt erdélyi emlékeket és illetve azok mintáinak természetét tisztába hozhattuk — eltekintve azoktól a vonatkozásoktól, amelyekkel ezeket a legősibb keleti forráshoz, tehát ahhoz kapcsoltuk, ahonnan a keleti művészetek kiindultak — mondjuk mindezeket a fölvilágosító adatokat a XIV-ik századbeli itáliai arab művészetben leltük föl; úgy kétségtelenül erősen előtérbe nyomulnak azon erős történelmi összeköttetések emlékei, melyek hazánkat éppen az Anjou-dinasztiának, tehát az arab művészettől legerősebben átjárt délitáliai terület egyik dinasztiájának uralkodása következtében érték. Ilyenformán semmi esetre sem zárkózhatunk el az elől a föltevés elől sem, hogy ezeket a mozlim hatásokat már az Anjouk korában megkaptuk Itália felől, még pedig éppen abban az átdolgozott formában, amelyben azt nekünk azt itáliai terület akkor már nyujthatta és amelyben a nyugati elemekkel való művészeti vegyülés már bizonyos formában végbement. Ilyen föltevés elől teljesen már csak azért sem zárkózhatunk el, mert most erdélyi emlékekről van szó és Erdélynek művészetét a leghatározottabban bizonyos erős konzervativizmus jellemzi, amely abban jelentkezik, hogy az egyszer átvett művészi formákat nagy következetességgel állandóan megőrzi, úgy hogy az művészetében tovább él, még akkor is, mikor már azok esetleg más művészeti középpontokon elhaltak. Mikor aztán később újabb elemeket vesz föl, azokat a régebbi nagy öntudatossággal olvasztja be, s ehhez hozzájárul az a sajátossága is, hogy egyazon időben is vesz föl különböző elemeket és azokat is éppen olyan öntudatossággal olvasztja egybe. Nincs tehát semmi lehetetlenség abban, hogy az olasz földről vett keleties művészet hagyományai szintén szerepet játszanak azokban a mustrakönyvekben, amelyek után most tárgyalt emlékeink mesterei dolgoztak. De az is bizonyos, hogy az olasz földet a csúcsíves építészetnek szerkezeti elemei éppen csakhogy érintették, ott azok olyan fejlődést nem értek meg, mint a Nyugaton. Erdélyi kályhacserepeink építészeti motívumai szintén nem mutatják ezeket a szerkezeti elemeket erősebb mértékben, ha csak az erősen csúcsos tetőket — amelyek különben az olasz

egykorú emlékeknek is sajátosságai, mint a 26-ik képünkön közlött motívum is mutatja — ilyenekül nem tekintjük. Ha ezt a szerkezeti elemet a csúcsíves ízlés hatásának tudjuk be, úgy ez a hatás mindenesetre nyugati befolyást jelent, ami Erdély művészetének jellegével megegyezik. De az olasz hatást teljesen kétségbevonni még a XVII-ik és XVIII-ik századra vonatkozólag sincsen jogunk, hiszen olasz mesteremberekнek hazánkban s viszont magyar mesterek Itáliában való működése nemcsak az Anjouk idejét jellemzik. Megvan ez az Árpádok korában éppen úgy, mint az Anjoukat követőleg a Hunyadiak korában, Erdélyben pedig még a Báthoriak korában is, amint ezt nem egy erdélyi emlékünk bizonyítja.[16]

Aki azonban e kályhacserepeknek egész habitusát veszi tekintetbe és nem hagyja figyelmen kívül a rajtuk megjelenő növényi ornamentikának a keleti hímzéssel való erős rokonságait és számbaveszi azoknak az építményeknek jellegeit, amelyek mindenképen, már csak a kupola alkalmazásában is (l. 7-ik kép), a legerősebben csatlakoznak a keleti területeknek a XVI-ik és XVII-ik századokban különösen jellemző építészetéhez, — hogy a minarettekről, amelyek a Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának gyűjteményéből közlött rokon darabokon (10-ik kép) szintén megjelennek, ne is szóljunk — annak meg kell látnia azt a tényt, hogy ha volt is a régi mustrakönyveknek bizonyos hatása az erdélyi műhelyeknek e késő korbeli működésére, minden bizonnyal sokkal erősebben hatottak reájuk a XVI-ik és XVII-ik században azok az egészen közvetlen érintkezések, amelyekbe a török foglalás következtében a mozlim művészettel jutott. Csak ezzel az erős közvetlen hatással magyarázhatjuk meg a most tárgyalt emlékek művészeti sajátosságait, amelyek természetesen nem állottak meg hazánk határainál, hanem annak a közvetítő szerepnek megfelelőleg, amelyet hazánk területe a keleti művelődési áramlatoknak főképen a kontinentális terjeszkedés eszközéül szolgáló karavánkereskedés útján mindenha betöltött, eljutottak északra is és nyugatra is tőlünk; főképen pedig Lengyelországba. Hogy a hatás észak felé volt nagyobb és nem nyugat felé, az

[16] Dr. Buday Árpád: Szórványos rómaikori emlékek Erdélyből. L. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából 1916. VII. köt. 89—91. lap.

egészen természetesen érthető, hiszen a magyarság politikai ereje ezekben az időkben nyugat felé sokkal erősebben korlátozott volt, mint észak felé.

Az a közvetítő hatás, amelyet hazánk a nyugati művelődésnek kelet felé, a keletinek pedig nyugat felé átadása tekintetében mindenha betöltött, egyike volt a legáldásosabb feladatoknak az emberi művelődés szolgálatában. Valahányszor ezt a közvetítést figyelmen kívül hagyták, akár keleten, akár nyugaton, annak mindig hátrányos következményei lettek. Legjobban szemlélteti e hátrányos következmények természetét az a félrenövés, amelyet az ifjú Románia egész művelődése a mi szemeink előtt vett. Ezt a művelődést, amely első indítékait szintén Erdély felől nyerte, újabb irányítói úgy vezették, hogy a közvetítő területek átugrásával a legnyugatibb magasra fejlett kultúrák közvetlen átplántálását kísérelték meg. Miután azonban a természetben ugrások nincsenek, az eredmény az lett, hogy míg átplántálódott hozzájuk sok minden, ami ezeknek a kultúráknak hátrányos kinövése, addig nem tudták megérteni, éppen az előzetes grádusok hiánya folytán, ezeknek a kultúráknak legfinomabb és legértékesebb hajtásait. Fontos tehát, hogy jól ismerjük meg azokat a forrásokat, amelyekből az emberi művelődés táplálkozik, helyesen lássuk a nemzetek szerepét, amelyet e források anyagának értékesítése terén betöltenek. Egyiknek szerepe sem kisebb jelentőségű, mert valamennyié nélkülözhetetlen a maga helyén. Mi a megismerésnek ügyét kívántuk szolgálni ennek a részletkérdésnek megvilágosításával és utalni kívántunk arra, hogy milyen nagy érdekében áll nemcsak a mi hazánk, hanem az egész emberiség művelődése fejlődésének a keleti területek multjának mentül tökéletesebb tisztábahozatala.

L'influence de l'art musulman en Transsylvanie, par le docteur Béla *Pósta* (Kolozsvár). — La Hongrie a toujours rempli le rôle de médiateur entre les civilisations orientales et occidentales. Aux XVI. et XVII. siècles les petits arts de Transsylvanie présentent cette influence combinée des arts de l'Orient et de l'Occident, en employant p. e. les motifs de l'art mahométan mélangés avec les motifs des arts occidentaux et en obtenant une combinaison tout à fait originale et pleine d'éléments artistiques qui ne se retrouvent nulle part.

Un exemple très intéressent de cet art médiateur est fourni par la collection de *carreaux de poêle* conservée à la Section numismatique et archéologique du Musée National de Transsylvanie. Les objets de la collection appartiennent à l'époque de la fin du XV. siècle jusqu'au 1er quart du XIX. siècle. Dans cet article nous présentons les variantes d'un type caractérisé par un ornement qui se compose de tourelles placées sur un socle au-dessous duquel sont disposés des bouquets de fleurs. Les variantes de ce type (fig. 1—9) diffèrent par la forme de l'encadrement, par le nombre et la disposition des tourelles et des poteaux. Le socle aussi est très varié dans la forme, tantôt rectangulaire (fig. 4), tantôt divisé en deux ou plusieurs champs (fig. 1—3, 9), tantôt dentelé (fig. 8).

Le motif des tourelles se trouve sur des broches d'argent (pièces turques et bulgares, fig. 10—12) et sur des châles pezsgirs (fig. 13, 14) gardés au Musée National de Budapest, ainsi que sur un châle de soie de Constantinople (fig, 15). Ce châle turc montre deux figures d'animaux se tournant le dos, motif que nous voyons sur le carreau fig. 6 et sur la broche fig. 12 *b*. Le châle pezsgir a le même socle que les carreaux fig. 5 et 7. Selon Mr. Géza Supka le motif des tourelles est le dessin schématique du Mezarlik (un mur, des tourelles, un chypre). Sur les tapis le motif s'est transformé en fleurs, des tapis il a passé aux châles et d'ici aux objets d'orfèvrerie et de céramique. La poterie de Transsylvanie l'a probablement emprunté aux objets venus de Stamboul.

Un motif très intéressant est celui du vaisseau (fig. 9) attribué à la déformation des lignes supérieures du mur. Un monument de Khorsabad (fig. 16) montre la perspective si caractéristique de l'art de Mésopotamie. Nous la retrouvons sur nos carreaux, ce qui nous autorise à chercher les sources de cet art transsylvanien sur les bords de l'Euphrat. Un relief de Kujundsik (fig. 17) représente un jardin royal avec un chemin conduisant au temple, et sur ce chemin un autel qui ressemble parfaitement aux formes angulaires des carreaux fig. 6 et 8. En avançant vers l'Ouest nous trouvons sur des monnaies syriennes frappées par les rois de Perse un vaisseau et, au fond, des tourelles (fig. 18) avec la même perspective que celle des carreaux. Dans l'exergue de ces monnaies on voit même les deux lions dos à dos, pareils à ceux de notre fig. 12 *b*. Ces lions sont les symboles du culte de Mitras, dont le centre était la Perse. La fig. 19 présente un exemple caractéristique de cette époque, trouvé à Alvincz en Transsylvanie. D'une époque postérieure la fig. 20 montre un monument de l'art arabe en Italie, du XV. siècle. Ici le côté extérieur du vaisseau est divisé en deux champs et bordé en haut par une frise, pareil au socle des carreaux de Transsylvanie. La fig. 23 représente le dessin d'une étoffe de brocart du XIV. siècle. Le socle est le même que

sur nos carreaux, pour l'encadrement comparez fig. 5, 8 et 9. Nous ne sommes guère surpris d'y voir l'arc ogival, puisqu'il s'agit d'un monument de l'art arabe, mais le fait que la tourelle est placée dans un jardin nous intéresse bien, car nos carreaux présentent la même disposition. Un autre motif de nos carreaux, les 3 ou 5 tourelles disposées sur un socle, se trouve sur une étoffe de soie brodée d'après un dessin arabe (fig. 24). Le plan de ce dessin est un losange dont les angles forment des ouvertures garnies d'une tourelle. C'est la forme stilisée de la forêt giboyeuse des Persans, nommée paradeisos. Ce motif revient sur nos carreaux ainsi que sur le dessin d'une étoffe de soie du XIV. siècle (fig. 26) de l'art arabe en Italie.

L'influence de l'art musulman sur l'art en Italie étant suffisemment prouvée, il serait à supposer que c'est de l'Italie que nous sont parvenus les éléments de l'art oriental. Mais d'un autre côté, il est certain que le caractère général des carreaux de Transsylvanie, ainsi que l'affinité étroite de leurs ornements végétaux avec les broderics orientales font preuve de rapports directs avec l'art de l'Orient (voir p. e. l'emploi de la coupole fig. 7. du minaret fig. 10). Tout en admettant que les Collections de dessins italiens répandues en Transsylvanie ont exercé leur influence sur les travaux de nos artisans, il faut accorder la plus grande part aux contacts directs avec l'art musulman pendant l'époque du régime turc en Hongrie.

La médiation entre l'Orient et l'Occident que la Hongrie a effectuée dans toutes les périodes de son histoire, avait toujours exercé un effet bienfaisant sur la civilisation humaine. Chaque fois que cette entremise a été négligée, des résultats fâcheux se sont produits. Nous n'avons qu'á citer l'exemple de la Roumanie qui, voulant sauter par-dessus la Hongrie pour se mettre en rapport direct avec les cultures les plus occidentales, a adopté les aberrations de ces cultures, mais, en revanche, elle n'a pu s'assimiler les éléments nobles et précieux de la vraie civilisation de l'Ouest.

KIS-ÁZSIA RÉZKINCSE.

Írta: Dr. MILLEKER REZSŐ (Debrecen).

Kis-Ázsia mindenkor ásványkincsekben gazdag ország hírében állt. Különösen ókori íróktól tudjuk, hogy a rómaiak és görögök idejében ezeket nagyban bányászták is. Azóta feledésbe ment minden, és az ország kultúrája nemcsak hogy megállt, hanem a félnomád pásztornép uralma alatt eléggé kedvezőtlenül át is alakult. Az ókori bányászat vagy teljesen megszűnt, vagy oly esztelenül folytatódott, hogy a leggazdagabb lelőhelyeket inkább tönkretették, mint kihasználták. Mindazonáltal az ásványok még nagy tömegben maradtak meg, és csak vállalkozó nincs, aki rendelkezik a kiaknázáshoz szükséges anyagi és szellemi erőkkel.

A kisázsiai félsziget alapját alkotó őshegységeket jura-, kréta- és harmadkori lerakódások hatalmas táblái fedik, úgy hogy azok csak legmagasabb csúcsaikkal törik takarójukat, amely viszont az idők folyamán ráncolódott és sok helyen széttöredezett. A domborzat kialakulásában azután még igen nagy szerepet játszottak a különböző idők vulkáni kitörései, melyek közül különösen a harmadkor szerpentinkitörései fontosak, mert majdnem minden ilyen vonulat fémlelőhelyet is jelez. A réz is leginkább ily vulkáni erőkifejtések közelében, a híres magma által megpörkölt szomszédkőzetekben lép fel.

A legismertebb és régi időkben leggazdagabbnak ismert rézbánya az *Arghana-Maden-i*. Ez a Tigris-folyó forrástavánál, a Göljük mellett fekszik, Kharput és Diarbekir közt. A teljesen oktalan bányászási mód dacára ez a rendkívüli nagy fémtelep hatalmas mennyiségű ércet szolgáltatott. Ha tekintetbe vesszük,

hogy Kis-Ázsia évi rézérctermelése átlag 2000 tonna és ebből 1500 tonnát Arghana szállít: látjuk a bányaterület fontosságát. Az itt termelt ércet rendesen Alexandrette-en át hajón Angliába szállították. Az érctelep eléggé összefüggő, mintegy nagy fekvő lepényt alkot, melynek térfogatát még nem tudjuk. Átmérője kb. 200 m, vastagsága pedig kb. 15 m. Úgy látszik, hogy eme telep alatt egy másik is van, mert egyes tárnák, melyek áttörték a felső lepényt, ez alatt újból fémre bukkantak. Az egész telep fekvő szerpentin és függő vörös meszek kontakt zónájában rendeződik el. Az itt felületes megmunkálással nyert fekete réz érctartalma 70—75%. A Balkán-háború kitörése előtt itt felhalmozott érckészlet kb. 700,000 tonna volt.

Hasonló módon fordul elő a réz *Tepekháné*-ban, Malatia mellett, csakhogy nem bányásszák. Angorától délre, *Bínam* mellett szintén hatalmas szerpentinvonulat terül el, melynél rezet és vasat is találtam.

Tokat-nál 50% érctartalommal bíró rézfényle fordul elő. Állítólag gazdag lelőhelyek vannak még *Szivász*- és *Yildiz*-nél, azonkívül a keleti *Karahímár* és *Balykeszri* mellett. Déli Kis-Ázsiában, *Adalia*-nál, a kikötőtől talán négy órányi távolságra, nemrég gazdag rézérctelepre bukkantak; ezenkívül jelentékeny a *Sah-Mohszin-Dagh*-ban, *Aleppo* mellett levő terület.

Északi Kis-Ázsiában, *Brussza* mellett, *Hairié* falunál, 10 m vastag, gazdag réztartalommal bíró piritréteget jeleznek. A legjelentékenyebb bányák azonban valószínűleg az *Észpié*-öböl mellett, *Tireboli* közelében feküsznek. Természetesen ezeket is már az ókorban ismerték, és a nagy munkásságot, mely akkor folyt, számos építészeti és technikai berendezés maradványa mutatja. *Karalar*, *Kyzlik*, *Urudzsa*, *Karaburk* és *Kian* falvak körül még most is 350 olvasztókemence romja áll. Ez mutatja a gazdagságot, melynek csak kis részét tudták az eddigi kezdetleges módszerekkel hasznosítani, legnagyobb része azonban még feltáratlanul ott hever. Az utazók (Tchichatscheff, Ainsworth, Ritter), akik e helyről írnak, mind a legnagyobb bámulattal vannak eltelve. A kőzet érctartalma átlag 8—9%, de helyenkint eléri a 34%-ot is. Amellett itt is, úgy mint Arghananál, egy összefüggő teleppel állunk szemben. A legújabb számítások szerint az itt hasznosítható rézérc tömege meghaladja a 60 millió tonnát. A réz mellett

ezeken a helyeken ón, ólom és ezüst is eléggé tekintélyes mennyiségekben fordul elő.

Mindezekből látható, hogy Kis-Ázsia rézkincse igen nagy. És ha tekintetbe vesszük jelenlegi politikai helyzetünket, fokozott figyelemmel kell kísérnünk.

Hogy mi történt a háború alatt e lelőhelyekkel, nem tudjuk. A háború előtti állapotuk azonban igen szomorú volt. A bányák környékének lakottsága elég sűrű, kisázsiai viszonyokat véve tekintetbe. Ez a nép majdnem kivétel nélkül már generációk óta bányászattal foglalkozott. Csakhogy a bányászat módjában szinte az ókor óta semmi változás nem állt be. Ugyanaz itt az állapot, mint a földmívelésnél, ahol a faeke és a cséplőszán ókori idők óta fennmaradt. Intenzívebb művelés alatt tulajdonkép csak az Arghana Maden állt, amely állami tulajdon. Csakhogy az állam kiadta alvállalkozónak, ez ismét egy másiknak stb., míg végre a bennszülött lakosság minimális árért bizonyos mennyiségű érc szállítását vállalta. Segítséget vagy oktatást ez a nép nem kapott. A fővállalkozók nem is tudták, hogy a bányák hol fekszenek. Ez állapotnak káros hatása természetesen meglátszott azután a bányákon is. Az utolsó évtizedben összesen 26 rézbányakoncessziót adtak ki, de csak három helyen kísérelték meg a kiaknázást.

Két nagy nehézséggel küzd a kisázsiai bányászat. Az egyik az úthálózat fejletlensége, a másik a szénhiány. Szinte lehetetlennek látszik az a tény, hogy még a közelmultban az Arghana Maden-i feketerézércet finomítás végett tevéken a 400 km messze Tokatba vitték. Az eddigi vállalkozók tehetetlenségét azonban mi sem mutatja jobban, mint egy üzembe vett bánya környéke. A tüzelés kizárólag faszénnel történik. Régente, mikor a termelés csekély volt, a környék erdői még elég fát szolgáltattak. Az újkor fokozott igényeinek azonban az erdő áldozatul esett, és a bánya környéke sivár pusztasággá alakult át. És miután hasznosítható közelségben az utolsó fát kivágták, a bánya mívelését egyszerűen abbahagyták. A közlekedési eszközök pedig tüzelőanyag szállítására vagy elégtelenek, vagy túlköltségesek voltak. Pedig maga a Bagdad-vasút legközelebb a világ egyik leggazdagabb petroleumterületét tárja fel, melynek nyersolaja nagyrészt segít a szénhiányon. A vonattól pedig az említett bányák 4—70 km-nyi távolságra vannak; ezt az utat kötélpályákkal könnyen meg lehetne tétetni.

Kis-Ázsia rézbányáinak jórésze még szabad és várja a modern vállalkozónak megváltó kezét. Ezekre a dolgokra kell, hogy a németekkel versenyezve, fokozott mértékben fordítsuk figyelmünket. Nagy hiba lenne, ha belföldi tőkénk az itt számára is kínálkozó bő munkateret egészen átengedné szövetségeseinknek.

Debrecen, 1917 március.

Les richesses de cuivre de l'Asie Mineure. La production annuelle en cuivre s'élève en moyenne à 2000 tonnes dont 1500 sont fournies par Arghana-Maden. Le contenu des mines peut être évalué à 70—75%. Avant la guerre le minérai fut expédié en Angleterre, par Alexandrette. — Un grand nombre des mines exploitées déjà dans l'antiquité sont abandonnées aujourd'hui, bien que le minérai qu'on en pourrait tirer dépasse les 60 millions de tonnes. Les ouvriers-mineurs ne font pas défaut. Avant la guerre les ouvriers, travaillant à forfait pour les sous-fermiers, ne recevaient aucune instruction et se servaient des méthodes les plus primitives. A présent c'est le manque de routes et de combustibles qui cause de grandes difficultés. Aux alentours des mines toutes les forêts sont dévastées. Le chemin de fer de Bagdad ouvre une région riche en sources de pétrole par lequel on pourra remplacer la houille. Ce serait une faute bien grave d'abandonner ce champ d'activité aux capitalistes des pays alliés. (*Dr. R. Milleker.*)

اسلام وتورکلره دائر کورجی لسانندہ بر داستان

مجار آقادہمیسی اعضاسندن « بلا ویقار » افندی بکا کورجی لسانندن نظماً ماجارجہیہ ترجمہ ایدوب اخیراً مصور اولہرق طبع ایتدیردیکی منظوم بر منقبہیی هدیه ایتمك لطفنده بولوندی . بو کتاب قافقاسیا قومشولرمزدن تاریخی ونجیب بر قومك زنکین ادبیاتنك اسکی بر آبدہسی اولمقله برابر داستانك قهرمانلری اکثریتله اسلام وتورکلردن مرکب اولمقله بزم ایچون آیروجه جالب نظر ایدی . منقبہنك اسمی « قاپلان پوستلی شووالیه طاری یل » در . بوداستان اونایکنجی عصر میلادی نهایتلرینه طوغرو کورجیستان ملکهسی مشهور « طامارا » نك عهدنده اشتهار ایدن « حوطا روستاولی » طرفندن نظم ایدیلمشدر . شاعر (روستاولی) اوائل حالده کیمسهسز کویلو چوجوغی ایکن سوق قدرله « آتنه » یه کیدهرك اکتساب معلومات أیلهمش وعودتنده تألیفاتیله قرالیچهنك توجهنی قازانهرق مملکتنك مالیه نظارتنه قدر ارتقا ایلهمشدر . آز زمانده معلوماتی او مرتبه شایع اولمش که زمرهٔ رهبان بوتون کورجیستان اهالیسنك بوشعرلری اوقومقله انجیل تلاوتی اهمال ایتدکلرینی اشاعه ایلدکلرندن شاعر ناچار بالجمله اشعارینی بالذات یاقمغه مجبور اولمش وبواضمحلالدن آنجق « طاریل » داستانی ناصیلسه قورتیله بیلمشدر . بو یأس ایله « تارك دنیا » اولهرق قدس شریفده بر مناستره التجا ایتمشدر . بالآخره بوراده بر کلیسا دخی انشا ایتدیرهرك اوراده دفنی ده وصیت ایلمشدر . الیوم بوتون کورجیستانده بر کوی کلیهسی یوقدرکه (روستاوهلی) نك شعرلری اوراده اوزون وساکن کیجهلرده تکرار ایدیلمش اولماسون .

بو داستان انکلیزجه وروسجهیه ترجمه ایدیلمشدر . کورجی ادبیاتنك بو شاه اثری ۱۸۸۹ سنهسنده بو عصرك اك بیوك رساملرندن ماجار قونت « زیچی » طرفندن بر صورت نفیسهده معتنا تصویرلر ایله تزیین اولونمشدر . محجم « بلاویقار » افندی کورجی متورکنجلرندن اولوب بالخاصه پشتهیه دعوت اولونان « غورغو شیقلوری » نك معاونتله داستانی ماجارجهیه ترجمه

ایمشدر . اکثری کورجیلر کبی بو کنج مترجم ده تورکلره محبتی کوسترمك اوزره صوك بالقان محاربه‌سنده عثمانلی اردوسنه کوکلی اوله‌رق داخل اولمش وآندن صوکرا حیات ومماتندن خبر آلنه‌مامشدر .

داستانك قهرمانلرندن بری « نورالدین پریدون» تسمیه اولنان«فریدون» بر تورك حکمداری و « روستن » یاد اولونان رستم دخی بر عرب ملکی اوله‌رق کوستریلمکده‌در . وبرده دکیز کنارنده و (غولان شار) و پادشاهی ملك شور شاو (خسرو) اولان بر اسلام مملکتی توصیفی دخی واردر .

شاعر (روستاوه‌لی) اثرنده اسلام وتورکلرك قهرمانلق و مسافرپرور - لکلرینه ومیل محبت ودرایتلرینه دائر بر چوق مدایحده بولونیور. بوبحثدن بر مثال اولمق اوزره فقرات آتیه ذکره شایاندر . بر عرب ملکی اولان خسروك وزیر اعظمی افتاندیل(افضل الدین)، محبی قاپلان پوستلی(طاری یل)ك غائب اولان نشانلیسنی آرامق خصوصنده معاونت طلبی ایچون تورك خاقانی فریدونك مملکتنه کیدر . یولده بر طاقیم کمیجیلره راست کلیرکه بونلر خاقانك حکومتندن اوکا شویله بحث ایدرلر :

« اورامی تورك مملکتیدر . بویوك فریدونك اولکاسیدر . پادشاهمزك اولولغنی سکا حکایه ایدهلم فقط قولاقلرینه اینانه‌مایه‌جقسین . بو نهایتسز مملکتلر جسور وقهرمان ، خیرخواه وجوانمرد وقوی بر جنکاور ، ماهر برسواری ، ایللرك حامیسی ، کوتولرك ماحیسی اولان نورالدین فریدونك مالکانه‌لریدر . بو خاقانه کیم میدان اوقویه بیلیر؟ بیهوده‌دوشونمه‌بوله‌مازسین . چونکه‌یارادیلمامشدر. ایشته بزم پادشاهمز بویله برپادشاهدر. برکونش کبی جهانی انوارینه‌غرق ایدر»

بو منقبه سراپا بو طرزده مدایح ایله مالیدر . بعده «فاطمه »و«چاشنکیر» حکایه‌لری کلیر . اون ایکنجی عصر میلادیده اسلامیتك وتورکلکك اهمیتنی وهم جوار اقوامك دماغلرنده ایقاظ ایتدیکی تأثیری آکلامق اوزره بوکتابك مملکتمزده آشنالری بولنه‌جنی مأمول اولان یا کورجی‌جه اصلندن ویا ماجارجه وانکلیزجه‌سندن تورکجه‌یه ترجمه‌سی آرزو اولنور .

ا . ح .

Une épopée géorgienne, par son Excellence *A. H.* — Monsieur Béla *Vikár,* membre de l'Académie Hongroise des Sciences a traduit une des plus grandes oeuvres du XIIme siècle de la littérature de la vaillante nation géorgienne. Cette épopée romantique s'appelle „Tariel, le chevalier à peau de panterre" du poète géorgien Chota Roustaveli. Ce poète qui était un pauvre villageois avait fait ses études à Athènes, et sous le règne de la célèbre Reine de la Géorgie (Caucase) il est parvenu à s'élever aux hautes fonctions de Ministre des Finances de sa patrie. Les héros de cette épopée sont, la plupart, des Musulmans turcs, arabes et persans. Nuradin Pridon (= Noureddin Feridoun) et Rosten (Rustem), Aftandil (Aftaludin): des héros qui sont l'objet d'éloges du chef-d'oeuvre de Roustaveli. Ce poète chante surtout de la bravoure, de l'hospitalité, de la sagesse et de l'amitié des nations turques. L'oeuvre depuis le commencement jusqu'à la fin est vraiment un délice littéraire. L'épopée a été traduite en allemand en 1889 par Arthur Leist (Dresden und Leipzig bei Pierson). Il y a aussi une traduction russe, mais c'est une parodie de l'original. La traduction en hongrois a été faite de l'original qui a été illustré par le célèbre peintre hongrois *Zichy* Mihály. (Voir les suppléments.)[1]

KISEBB KÖZLÉSEK

A szegedi „Balkán-Akadémia". Hozzáértő férfiak lelkesedéssel karolták föl az eszmét és az Alföld legnagyobb magyar városa érte nagyobb áldozatra is késznek nyilatkozott. Mind a szegedi, mind az egész magyar társadalom színe-java érezte, hogy a háborút követendő nagy gazdasági föllendülés szempontjából ilyen főiskolának fölállítása elengedhetetlenül szükséges. A hely jól van kiválasztva, mert a vidék legnagyobb diákvárosának középiskoláiból bizonyára sok hallgató fogja ezen addigra kellőképen ismertetett akadémiát látogatni. Diplomáciánk és gazdasági szakköreink támogatása révén pedig reményünk lehet, hogy elegendő számmal lesznek bolgár és török hallgatói is.

E remények azonban csak akkor mehetnek teljesedésbe, ha az akadémiát szervező körök mindent elkövetnek, hogy ezen alkotás valóságos főiskola és valóságos mintaintézet legyen, hogy bármely külföldi hasonló intézettel fölvehesse a versenyt.

[1] Traduction hongroise: Budapest, 1917. Athenaeum.

Rendkívül fontos e tekintetben a tanárok kiválogatása. A kérdés nagy körültekintést kíván, mert csak ha kellő szellemi tőkét tudunk koncentrálni a Balkán-Akadémiába, akkor sikerülhet az intézet tudományos színvonalát kezdettől fogva oly jól megalapoznunk, hogy a további fejlődés sikerét is biztosítsuk. Az arravaló szellemi erőket azonban csak úgy hozhatjuk mozgásba, ha az intézetet tényleg felruházzuk az akadémiajelleggel. A tanároknak kinevezésük alkalmával adjuk meg az akadémiai rendkívüli tanári címet; a kinevezés legalább is a VIII. fizetési osztályba történhessék; a tanárok további anyagi haladását pedig a tudományos működéshez lehetne kötni, akképen, hogy az egyetemi magántanári képesítés megszerzése után megkapják az akadémiai rendes tanári címet a VII. fizetési osztályba való kinevezéssel és a VI.-ba való előléptetésre való kilátással együtt. A jogakadémiáktól át lehetne venni a szokásos korpótlékrendszert s a vizsgadíjban és tandíjban való részesedést. Ha oly középiskolai tanár pályázna, aki már a VII. fizetési osztályban benne van, azt a VI.-ba lehetne előléptetni.

Ez mindenesetre anyagi áldozattal jár, de néhány ezer korona ez esetben nem játszhatik szerepet.

A tanároktól már eleve kívánnunk kellene bizonyos tudományos működés fölmutatását, amelynek alapján biztosítékot nyerünk, hogy az illető ezen magasabb állásba való kinevezése után tudományszakát még nagyobb mértékben fogja irodalmilag művelni. Az irodalmi működésnek az egyéni szaktudáson kívül mindenesetre legnagyobb követelménye több, és pedig nyugati nyelv ismerete. Csak ily nyelvismeret révén ellenőrizheti a tanár saját tudományszakának további fejlődését és tarthat lépést a művelt Nyugattal. Másrészről bizonyos, hogy az esetleg ide sereglendő balkáni ifjakkal német, francia vagy angol nyelven értethetjük meg magunkat eleinte; mert sem mi nem találnánk elegendő és tudományosan képzett tanárt, aki valamely balkáni nyelvet (főkép a törököt vagy bolgárt) tökéletesen beszéli, sem balkáni tanítványainktól nem várhatjuk, hogy rövidesen megtanuljanak magyarul, ha külön magyarnyelvi kurzust rendeznénk is számukra. Török és bolgár, valamint egy-egy német szakerő — külön megállapítandó föltételekkel — szintén meg volna hívható. A szokott sablontól való eltérést a nagy idők nemcsak megengedik, hanem megkövetelik.

Ezenkívül bizonyos az is, hogy ily intézet csak úgy állja meg kellőképen helyét, ha nemcsak a Balkánnal foglalkozik, hanem a művelt nyugati népekkel is s ezek közül főképen azokkal, akik balkáni törekvéseinkben versenytársaink lesznek. E tekintetben véleményünk szerint különösen körültekintően kellene eljárnia a tanárnak, hogy főképen balkáni tanítványai megismerhessék elsősorban Magyarországot és gazdasági törekvéseit, de másodsorban Nyugat-Európát és annak gazdasági berendezéseit is. Mind-

ezen céloknak pedig csak az a tanár felelhet meg, aki a Nyugatot ismeri és egypár világnyelvet beszél. Megkívánható az akadémiai tanártól az is, hogy valamely balkáni nyelv elsajátítására törekedjék, mert erre déli tanulmányútjai alkalmával feltétlenül szüksége lesz.

Lehetetlenség azonban az, hogy az intézetet „akadémiá"-nak nevezzük, hallgatói középiskolai végzettséggel bírjanak, de tanárai mint egyszerű középiskolai tanárok a IX. fizetési osztályban kezdjék meg működésüket; másszóval: hogy az intézet fokozata és jellege akadémia legyen, de a tanárok fizetésük szempontjából a középiskolai sorozatban maradjanak.

A tudományosan képzett fiatal tanárnemzedék csak akkor fog kellő számban ezen akadémiai állásokra törekedni, ha ezt némi anyagi előny ránézve kívánatossá teszi. Sőt Szeged, mint a legdrágább városok egyike, bajosan vonz oda valakit íly előny nélkül. A koncepció még így is kisebb, mint maga a város. Egy kereskedelmi egyetem — belga mintára — jobban illenék Szegedhez. De íly nagy, milliókba kerülő alkotás a mi kicsinyes viszonyaink és Ausztria féltékenysége miatt nyilván el sem képzelhető. Akkor legalább ezt a szűk keretet ne szűkítsük még jobban.

Dr. Hajós Péter.

L'Académie des hautes études balcaniques à Szeged, par Pierre *Hajós*, docteur ès lettres. — L'idée de fonder à Szeged une Académie des hautes études balcaniques a été accueillie partout avec beaucoup de sympathie. La ville de Szeged semble, en effet, être le lieu le plus propre pour une pareille institution. Outre les élèves hongrois, nous pouvons compter sur des élèves turcs et bulgares dont le recrutement formera la tâche de notre diplomatie et de nos milieux économiques. Mais pour réussir a créer une école digne du nom d'Académie des hautes études, la condition principale est de réunir une élite de professeurs capable d'accomplir la tâche importante que se propose cette nouvelle institution. Le choix d'un corps de professeurs à la hauteur de leur vocation ne sera possible que si l'on établit un traitement correspondant au rang d'une haute école. On ne devrait pas craindre les sacrifices, car ce serait risquer le niveau de l'institution. Les conditions matérielles données, il faudra s'efforcer d'acquérir des professeurs dont la renommée garantit la valeur de leur enseignement et qui, en possession de langues occidentales, seront à même de se faire comprendre aux élèves venus du Balkan avant que ceux-ci aient appris le hongrois. L'Académie balcanique de Szeged, libre de toute convention, devrait faire appel au concours d'au moins un professeur de Turquie et d'un professeur de Bulgarie. Chaque professeur de cette Académie devrait être obligé d'apprendere une langue balcanique.

ISMERTETÉSEK

Bulgarien, Land und Leute, I. Teil, von Prof. Dr. *Ischirkoff*. (Bulgarische Bibliothek, I. Band, Leipzig, 1916.)

Annak a politikai és katonai frigynek, mely Bulgáriát Németországhoz fűzi, a tudományban is messzeható eredményei vannak. A két nép szellemi kapcsolatának első gyümölcse a fenti kötet. Bolgár nyelven született és német földön öltözött át német formába. A szerkesztőbizottságnak, melyet a bolgár szakembereken és politikusokon kívül túlnyomólag német szakemberek alkotnak, egyetlen magyar tagja van: Asbóth tanár. Általános kulturális szempontból amily örvendetes várakozással kell néznünk a Balkán tudományos föltárását, éppen oly nehéz szívvel kell leszögeznünk a német tudományos világnak fölöttünk való azon nagy előnyét, amellyel bolgár körökben máris rendelkezik. Ama másik tényt pedig, hogy a német kulturális világ hazánkban nem igyekezett még most sem hasonlót termeltetni, úgy is értelmezhetjük, hogy a német szakkörök fölöslegesnek tartják a magyar geografiai irodalom fölött való gyámkodást, de ama kevésbbé hízelgő mód is igaz lehet, hogy hazánk még ma sem ébresztett oly érdeklődést Németországban, mint a kis Bulgária.

A közrebocsátott első kötet teljesen megérdemli nemcsak a laikus érdeklődők, hanem a szakkörök figyelmét is. A szófiai egyetem földrajzprofesszorának tollából jelenik meg előttünk Bulgária fizikai földrajza: a bolgár cárság neve, határai, fekvése, kiterjedése, mindez erős történelmi aláfestéssel; földjének geológiai multja, felszíni alakulásai (e pontnál lehetetlen meg nem említenünk, mily egységekre bontja egy bolgár geográfus hazája földjét: Rhodopei masszívum, Balkán-hegység, Közép-Bulgária nyugati átmeneti zónája, a Tundscha-masszívum, a Balkán előtti völgy, a Marica-lapály, Közép-Bulgária nyugati átmeneti hegysége, a síkságok, a dunai Táblavidék); vázolja röviden a klimatikus viszonyokat, növényi és állatvilágot.

A kötet feljogosít, hogy várakozással tekintsünk a vállalat további kiadványai elé. *Dr. Fodor Ferenc.*

Dr. Leon Schulman — Zur türkischen Agrarfrage, Palästina und die Fellachenwirtschaft. — Archiv für Wirtschaftsforschung im Orient. Gustav Ziepenhauer. Weimar, 1916. 8°, 182 l.

I. Palästina als Wirtschaftsgebiet. II. Geschichte. III. Bevölkerung. IV. Verteilung des Grundeigentums und die Pachtverhältnisse. V. Das innere Dorfwesen und der arabische Betrieb der Gegenwart. VI. Die Beduiner. VII. Die Steuer. VIII. Die Einflüsse der Zollverhältnisse auf die Landwirtschaft und die Verarbeitung der ländlischen Rohstoffe. — Nagy szeretettel és szakértelemmel írt munka, mely különösen a mai Palesztina gazdasági viszonyaival és lehetőségeivel foglalkozik. *P. A.*

Slavi Dobreff. — Die Getreideproduktion und der Getreidehandel Bulgariens bis zum Balkankrieg 1912. — Max Müller, Nürnberg. 1914. 8° 140.

I. Geographische Lage und Ansiedelung. II. Die Getreideproduktion. 1. Grundbesitzverteilung. 2. Bewirtschaftung des Landes. 3. Die landw. Kreditverhältnisse, usw. III. Der Getreidehandel. IV. Der Binnenhandel. 1. Kleinhandel. 2. Grosshandel. 3. Preisbildung. 4. Die Verkehrsmittel. 5. Kornhäuser. V. Getreideausfuhr. — Kitünő kis munka, mely mind kereskedőinknek, mind különösen közgazdáinknak nagyon ajánlható. Világosan látó és elfogulatlanul ítélő fiatal bolgár nemzetgazda első műve. *P. A.*

SZEMLE

Turáni hírek. Gróf *Bánffy* Miklós és gróf *Teleki* Pál, a Magyar Keleti Kultúrközpont alelnökei a török, valamint a bolgár kormánnyal folytatandó tárgyalások végett ápr. hó 14-én a balkánvonattal Konstantinápolyba s onnan Szófiába utaztak. Itt gróf *Apponyi* Albert és dr. *Hegedűs* Loránt orsz. képviselőkkel együtt a magyar-bolgár viszony bensőbbé tételéhez hatalmasan járultak hozzá. Útjukról legközelebb tüzetesen beszámolunk.

Előadásaink. Társaságunk a szénhiány okozta hosszabb téli szünet után folytatta előadásainak ciklusát. Márc. 30-án *Marczali* Henrik egyetemi tanár tartott előadást a Magyar Tudományos Akadémia ülésztermében *A magyar történetírás historiografiájáról.* Az előadást előkelő közönség hallgatta s a jeles tudóst élénk tetszéssel jutalmazta. Értekezését folyóiratunk egyik közelebbi számában közöljük.

Mint értesülünk, *Hamdullah Subhi Bey* konstantinápolyi egyetemi tanár közbejött akadályok miatt nem látogathat el fővárosunkba, s így előre hirdetett két előadása: „A török társadalom fejlődéséről az utóbbi évtizedekben" és „A török művészet történetéről" egyelőre elmarad.

Une fête turco-hongroise à Budapest. Le huitième anniversaire de l'avènement du sultan Mehmed a été célébré par la jeunesse turque étudiant à Budapest. La belle fête avait lieu le 7 mai dans l'Internat des Juges et Procureurs de Hongrie. Le Bureau Hongrois-Oriental a été représenté par M. M. Jules *Pekár*, le comte Paul *Teleki* et plusieurs membres du Comité. La nombreuse assistance a suivi avec le plus grand plaisir le programme intéressant et varié de la soirée qui a été ouverte par M. Jules *Pekár* se faisant l'interprète des sympathies du public hongrois. „C'est la première fois", dit-il, „que nous assistons en Hongrie à une pareille fête organisée par la jeunesse turque à l'occasion de l'anniversaire de l'avénement de son empereur victorieux, le sultan Mehmed V. C'est la plus grande fête de la Turquie nouvelle et digne de nos meilleures sympathies. Fils de la Hongrie qui, elle aussi, entre dans une période de renaissance, nous y apportons les sentiments de fraternité que nons éprouvons à l'égard de la nation turque, et la ferme décision de maintenir cette union qui fait notre force. La guerre mondiale a fait subir aux deux nations-soeurs une rude épreuve. Elles ont perdu des milliers de leur jeunesse. Vous, qui nous êtes restés, vous devrez nous dédommager des forces et des talents de ceux qui sont morts pour la patrie. C'est de vos efforts centuplés et passionnés que nous attendons les grandes actions de l'avenir. Que Dieu bénisse Sa Majesté le Sultan et l'oeuvre de nos jeunesses."

Après ces paroles vivement acclamées, Szemich Rusztem, élève de l'École Polytechnique a salué l'auditoire en hongrois, M. R. Szirmai rédacteur, a prononcé le discours de circonstance et les jeunes Turcs ont chanté leur hymne national que le public a écouté debout, se réjouissant du beau chant aux rythmes hongrois. Ensuite Mlle. Gyöngyike Békássy, membre de la Société Touranienne a récité quelques poésies pleines de verve célébrant l'héroïsme et la fraternité turco-hongroise. Dsemel Szahir, élève de l'École Polytechnique, accompagné au piano par M. Charles Thomée, a chanté quelques charmants morceaux de l'opérette de Fehime, princesse impériale de Turquie. M. Jean Roósz, étudiant en droit, a récité la célèbre poésie de Gyóni: „Pour une nuit seulement . . ." Après un numéro de piano joué par M. Thomée c'était encore Dsemal Szahir qui montait à l'estrade, habillé cette fois en vieux père turc, pour réciter le superbe monologue de Ahmet Hikmet: les sentiments d'un père tourmenté par la peine

que lui causait l'éducation de son méchant fils. (Paru en hongrois dans la revue Külügy-Hadügy.) Le public, ravi du charmant morceau, en applaudit vivement l'auteur qui assistait à la fête. Ahmet Hikmet, une des célébrités de la nouvelle littérature turque, remercia l'assistance dans un beau discours qui suscita de nouveau les applaudissements. A la fin, Mehmed Ali, élève de l'Académie Royale Hongroise de Musique, a exécuté avec un très vif succès une composition pour clarinette de Weber et la fête se termina par l'Hymne hongrois chanté par le choeur réuni des jeunesses turque et hongroise. (—*r.*)

A temesvári Balkán-Iroda. Délvidékünkön, mely helyes érzékkel fölismerte földrajzi helyzetében rejlő, egyenesen a balkáni összeköttetésekre predesztináló energiáját, csaknem egy év óta működik már a temesvári Balkán-Iroda. A kereskedelmi és közgazdasági feladatokat kitűző szervezet Temesvár város és a temesvári kereskedelmi és iparkamara közös alkotása. Élén dr. Szávay Zoltán áll. Elsősorban a Balkánnal, különösen Bulgáriával való gazdasági kapcsolat megteremtésén fárad, számon tartja azonkívül mindazt a közgazdasági irodalmat, mely a Balkánnal csak némileg is kapcsolatban van, evégből mintegy 30 folyóiratot kísér állandó figyelemmel. Bolgárnyelvű tanfolyamot tart fönn, azonkívül eddig mintegy 20 bolgár ifjút hozott Temesvárra; ezek itt elsősorban magyar nyelvet tanulnak, hogy azután kereskedelmi tanulmányokat folytathassanak: íme, a bolgár ifjak magyarországi középpontja. Közgazdasági előadási ciklust is rendezett, melyben eddig dr. Havass Rezső a dalmáciai közgazdasági viszonyokról, dr. Fodor Ferenc pedig a Balkánnal való közlekedés-földrajzi viszonyainkról tartott előadást. A Magyar Keleti Kultúrközpont természetesen állandóan élénk figyelemmel kíséri az iroda munkáját. *Dr. F. F.*

TÁRCA

NURADIN PRIDON ORSZÁGA.

— Részlet Rusztaveli verses regényéből.[1] —

Tariel, indiai királyfi, hazájától és elrabolt kedvesétől távol, egy barlangban éli napjait. Csak menyasszonyának meghitt rabnője van körülötte. Mélabú ül lelkén, e miatt minden akcióra képtelen. Barátja és esküdt testvére: Avthandil, arab hős, meg akarja menteni mélabújától, s az eltűnt menyasszony keresésére indul. Útja elsőben is Tariel régi barátjához és esküdt testvérjéhez: Nuradin Pridon *török* királyhoz viszi. Pridon ugyanis tud az elrabolt hölgyről. Látta őt és elrablóit, amikor kikötöttek a tengerparton. Ő is testvérjeül szereti Tarielt, mert életét s birtokainak egy részét ő ragadta ki reátámadt rokonai kezéből.

Az alábbi mutatvány azzal a fejezettel kezdődik, melyben Avthandil, Tarieltől jövet, meglátogatja Pridont.

Tengerparton így az ifjú hetven napig jár s kesereg,
Látja: messze utazásra készül épp egy hajóssereg.
Kérdi tőlük: „Ki s ki vagytok, mondjátok meg, jó emberek;
Ki országa ez, avagy ti kinek adtok tiszteletet?“

Szólnak: „Ifjú, kellemetes orcád és okos beszédid
Meghatottak, tetszel nékünk, örömest felelünk: nézd, itt
Ez török föld, nagy Pridonnak birodalma végesvégig;
Urunk hogy ki, megmondjuk mi, látásod ha el nem szédít.

[1] Tariel, a párducbőrös lovag. Írta Rusztaveli Sota. Zichy Mihály 26 képével. Budapest, 1917. Athenaeum.

Nuradin Prídon királyé mind ez ország. Hős az, bátor,
Nagyszívű, hatalmas bajnok, lóra termett, jókat pártol.
Aki bántania merné, kereshetsz oly vitézt bárhol;
Ő fejünk, a világ tőle földerül mint napsugártól."

„Testvéreim, — szólt az ifjú — látom, leltem jámborokra;
Épp királyotok keresem, merre menjek, szóljatok la;
Menvén, mikor érek oda? Mekkora az útnak hossza?"
Elkísérik a hajósok, tengerparttól nem távozva.

Mondják: „Íme, itt az út, a Mulgha-Zanzárba vezető;
Ott eléred a királyt, az ijast, kardost. Innen elő
Tíz napot mégy, kecses ciprus, te rubinszín elbűvölő,
Idegenül mi szívünket — idegenét — felpörkölő."

Szól az ifjú: „Testvéreim, meglep, hogy így értem égtek;
Hogy' lehet már így szeretni halvány virágit a télnek?
Hej, ha vígan, nem íly búsan, egyszer fölkereshetnélek:
Megvidítnám, köztük lévén, valakik csak szemlélnének!"

Továbbindul, megy, mendegél a fiatal, bús utazó,
Kinek ciprus termete és kinek szíve vasból való.
Megy előre, sír, ajakán fakadoz sok szomoru szó,
Ellepi szemét a könny, a márványarcon harmatozó.

Mind segítik, szolgálják, az úton látva, idegenek;
Látására jönnek sűrűn, varázsától veszteglenek.
Búsan hagyják el, a válást tűrni szinte képtelenek:
Kísérik az úton messze, kérd: felelni kénytelenek.

Mulgha-Zanzárhoz közel, a nagy út legvégihez jőve,
Künn a mezőn nagy hadat lát nagy dologban: ölve, lőve.
Tábort állítottak mindütt, köröskörül a mezőbe,
Céloztak, hujáztak, hullott gabnaként a vadnak bőve.

Kérdezősködik a hadról, egy embert előtalálva:
„Kitől ered a harangok és a kürtök e csatája?"
— „Prídon fölségtől, felelt; ő Mulgha-Zanzárnak királya,
Ő lövöldöz bekerített hegyek és mezők vadára."

Ezzel a sereg felé tart, oly utolérhetetlenül:
Kedvíben volt, nekiszépült, szóval megmérhetetlenül;
Akit elhagy, gondba merül, akit elér: napként derül,
Nézi a szép sugár nádszált, s esze tőle messze kerül.

Hirtelen a had fölött egy sasnak tűn föl megjelente.
Ott megállítá lovát a bátor, nem-félős levente;
Célba veszi, el is ejti: vérét hullatva esett le.
Ő leszállt, lenyeste szárnyát s felült szépen, nem sietve.

A vadászok, ennek láttán, elhajítjak az íjakat,
Fölverik a tábort, jönnek, nézik, hangjuk is elakad.
Jönnek innen, jönnek onnan, egyik-másik hátul marad,
Azt se merik mondani, hogy: „Ki vagy?" hát még más szavakat!

A mezőnek közepén egy domb van, azon álla Pridon;
Érdemesb vadászi, negyven a számára, vele vagyon.
Avthandil most ím odatart, nagy csapat követi nyomon;
Pridon meglepve: „Mi történt?!" haragszik a népre nagyon.

Pridon egy rabot kiküldé: „Menj s a hadnak nézz utána,
Mit csinálnak, hova mennek mint valami vakok nyája?"
Fut a fürge rab elejbe, néz a kecses ciprusfára,
Megáll, szemein varázs van, elfeledve mondókája.

Észreveszi Avthandil: „Ez hozzám fogott lenni követ."
Szól: „Eredj és mondd uradnak, fogadja el kérelmemet;
Utas vagyok, idegen, egy cél hazámból hozzád vezet,
Tarielnek esküdt öccsét, színed elé, tőle jövet."

Megy a szolga, jelentéssel Pridonhoz a dombra lódul:
„Egy *nap* jött meg, olyan mint az, aki ragyog a mennyboltrul.
Azt hiszem, hogy láttára még bölcs ember is megbolondul;
Tarielnek öccse, úgymond, s meghallgatást kér Pridontul."

Tarielről hall Pridon, s már minden búja felejtődve,
Nagy öröm fakad szívében, attól könnyeket ejt ő le.
Szellő érkezik: a rózsa ellentáll, de éled tőle —
Találkoznak, méltók ketten nem kontár dicsőítőre.

Hamarost leszáll a hegyről Pridon s elejébe siet,
Megpillantván, szólal: „Ez ha nem a nap, ugyan ki lehet?"
Több volt rajta látni, mint a rab mondotta; közeledett
Egy a máshoz, és az öröm könnyel tölti meg szemeket.

Ölelkeznek; felejtik, hogy idegen még ez amannak.
Tetszett Pridonnak az ifjú, Pridon meg a fiatalnak;
Szemlélőjük, aki ránéz, jobban örül mint a napnak —
Ölj meg, ehhez foghatót ha bármilyen bazárban adnak.

Ki merné a felsőséget elvitatnia Pridontul?
Megér minden magasztalást, úgyhogy semmi sincs azontúl.
A verőfény megver más fényt, ez ha közelébe indul;
Gyertya nem világít nappal, éj a napsugártól elmúl.

Lóra ülnek, poroszkalnak Pridon palotája felé.
A vadászat megszűnt, senki a vadakat már nem ölé;
Fegyveres csapat csodára gyűltön gyűl Avthandil köré,
Mondván: „Miből gyúrhatta ezt Isten ilyen gyönyörűvé!"

Szól Pridonhoz: „Tudom, vágyol tudni sürgősen ügyemet.
Tudd meg hát: ki vagyok, honnan jövök s hozzád mely ok vezet:
Honnan ismerem Tarielt, aki testvéréül szeret,
Testvérül hí, annak mond, bár alig illet e nevezet.

Roszteván királynak vagyok embere, Arábiából,
Nevem Avthandil, a rangom fővezéri; a királytól
Önmagától neveltettem, családom a legjavából;
Tekintélyem, bátorságom elismerik közel s távol.

Egynap lóra ült királyom, vadászatra kimenőben,
Akkor láttuk meg Tarielt, ott sírdogált a mezőben.
Csodálkoztunk, megszerettük, hívattuk közénkbe; ő nem —
Megsértődtünk, nem alítván, mekkora nagy bánat föl benn.

A király boszús, hadat küld: „Hozzák hát elő, mint fogolyt!"
Mindenkit megöl oly játszva, hogy még csata színe se volt:
Kit szívéig vállon vág, ki féltében halálba loholt;
Nem fog jönni már: e percben mutatá jelével a hold.

Haragszik nagyon a király, a kudarc hogy jut fülébe,
Maga lóra kap és harcra készül bátran, nem ám félve;
Megismeri Tariel és kardja előtt hagyja félbe
A csatát s lovára ülvén, eltűn, mintha köd lepné be.

Kerestük, nyomát se leltük — „Ördögség vala!" kiáltánk.
Búsult a király, nem ivott; lakzit, ünnepet se látánk.
Búját hogy legyőzzük, semmit szemünk elől nem bocsátánk;
Így én titkon útra keltem, kutatni; bár éget száz láng.

Három évig, elfeledve éji álmot, keresgélem,
Kínai sebesültektől végre a tanácsot kérem.
Ott a sárga, halványfényű, színehagyott rózsát érem;
Megszeretem, ő is engem, testvér és fiú lesz vélem.

Barlangja, előbb deveké, tenger vérbe volt kerülő.
Senkit meg nem tűr, csak Aszmat van ott véle, egyedül ő.
Újat nem kíván, szívében az a régi, meg nem szűnő
Tűz lobog: így jajjal él ő s társa is, a gyászban ülő.

Barlang előtt egymagában ott sír a lány, könyje folyván;
Vadat lövöget az ifjú, oroszlánabb mint oroszlán:
Néki hordja. Így teszen ő, helyről-helyre kóborolván;
Aki ránéz, más emberre nem kívánhat nézni osztán.

Szenvedéseinek sorja engem, idegen létemre,
Meghatott egész valómban maga, sorsa, bús szerelme.
Mit nem tűrt, ki nem mondhatja saját boldogtalan nyelve!
Szerelmétől s attól, hogy őt nem láthatja, meg van ölve.

Vándorol megállás nélkül mint a hold bolyong az egen;
Ama lovon, melyet adtál, ül, le sem száll róla igen.
Fut mint félős állat onnan, ahol ember vagyon jelen —
Jaj annak, ki tőle válik s jaj, ha rágondolok, nekem!

Ezt az ifjút, aki élve ássa önmagának sírját,
Megsajnáltuk én is, ők is: akik én szívemet bírják.
Engem küldtek, kutassam a földön, tengereken írját:
Megtértem s a fölségeket láttam, szemeik kisírták.

Elhagyám királyom, bús volt, engedé magát haragnak:
Elhagyám a hadsereget, noha jajszóval marasztnak;
Titkon mentem el, sokáig könnyem áradott ugyancsak:
Mostan járom a világot, írjére hogy rábukkanjak.

Ő mondá el multadat, ő véled testvérlábon voltát;
Most itt vagyok s látlak téged: hőst, minden nyelv magasztaltát.
Hogy leljem föl azt az eltűnt égi napot? Tanácsolj hát.
Aki orcád nézi, csakis szánja azt, ki téged nem lát."

Itt Pridon felelve szól az ifjúnak. Beszélgetőznek.
Egyaránt oly ékesszólók: kérdezni, felelni győznek.
Szívük el van szontyolodva, sírnak, multakon időznek;
Rózsáikat ellankasztó könnyeik mint kútból jőnek.

Künn a sereg: a nagy sírás kihallatszik őhozzájok,
Elhajítják turbánjokat, megvérezik két orcájok.
Pridon sír: nagy fennhangon sír: hét éve, hogy nincs itt nálok.
„Oh jaj, késedelmes élet, te hazudozó, te álnok!"

Sír: „Hogyan dícsérjelek, oh, te sehogy le nem írható!
Kétségbeesettek napja, világ fényét meghaladó!
Közelséged boldogító, lelket, életet megadó,
Mennybeli világosság vagy, éltető és megnyugtató.

Mikor eltávoztál innen, meguntuk az életet mi.
Bár te rám se gondolsz tán, én el nem tudtalak feledni.
Néked tán öröm, de nékem gyász, hogy nem tudsz nálam lenni,
Nélküled az élet veszve, s az egész világ egy — semmi!"

Szépen szólott, kellemesen Pridon, eme szókat ejtve.
Csillapodtak; csöndesség volt, ének a szót nem követte.
Szemlélőit Avthandilnak kecse, bája megbűvölte:
Szeme tintából való tó, agátszegély körülötte.

Fordította: *Vikár Béla.*

Dr. Gragger Róbert a „Turáni Dalok"-ról. *Zemplényi* Árpád tagtársunk nemrégiben dr. Gragger Róbertnek, a berlini egyetem magyar tanárának megküldötte turáni dalai s ennek pót-

füzetei magyar kiadását és a Lechner-féle német fordítást. Gragger tanár az alábbi közérdekű levélben köszönte meg a küldeményt:

Mélyen tisztelt Mester,

a becses küldeményt és a kedves figyelmet igen melegen köszönöm, annál is inkább, mert jó hasznát vehetem. A második félévben a magyarok eredetéről szól a kollégiumom s így bőven lesz alkalmam, hogy a Turáni Dalokat felhasználjam, tárgyaljam és idézzem. A kötetet magam természetesen már bírtam, most a szeminárium könyvtára is gyarapodik e pompás és jellemző munkákkal. December végén egy egész estét betöltő előadást tartottam az itteni Néprajzi Társaságban „Die Ungarn und ihre Verwandten" címen. Ez alkalommal az ősköltészet jellemzésére bevontam az Ön vogul-osztják költeményeit is, nevezetesen a Num Taremet és a Bonzát. Minden jel arra vall, hogy tudományos és irodalmi térfoglalásunk itt eredményes lesz, hogy sikerül talajt hódítani s gyökeret verni. Jóleső és bátorító érzés, hogy otthon figyelemmel kísérik az útkészítés e munkáját. Bárcsak hozna a jövő ilyen lelkes sámánokat, akik Jelempi módjára lebuknának népünk és történelmünk mélységeibe s — költői lélekkel — pótolnák az elveszett régi poézist. Vörösmarty és a Buda halála óta a Turáni Dalok a legjobb munka e téren. Német fordításukat kollégáimnak is odaadom elolvasásra.

A legjobb kívánságokkal e döntő esztendőre, üdvözli őszinte tisztelője

Gragger Róbert.

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Elnöki tanács.

Pártoló tagok sorába való felvételre jelentkeztek: Özv. gróf Bissingen Rezsőné, gróf Károlyi Lajosné, Szegfy István huszárszázados, Szőts Gyula tanár, gróf Teleki Arvéd, gróf Teleki Gézáné, ifj. gróf Teleki József, gróf Zichy Rafaelné, kiket az elnöki tanács a munkabizottság ajánlatára egyhangúlag a pártolótagok sorába felvett.

Az elnöki tanács megállapította a Magyar Keleti Kultúrközpont (Turáni Társaság) 1917. évi közgyűlésének időpontját, és pedig folyó évi május hó 11-ére. (Újabban őszre halasztódott. A szerk.) *Vikár* Bélát, a „Turán" szerkesztőjét az elnöki tanács tagjai sorába választotta be.

A Julián-Egyesület kezelésében levő, mohamedán bosnyák ifjak nevelésére létesült alapokat az Egyesület igazgatósági ülése a Magyar Keleti Kultúrközpont (Turáni Társaság)-ra, mint a mohamedán ifjak nevelésügyén-k letéteményesére, ruházta át. Ezentúl tehát a Julián-Egyesület által kezelt 30 mohamedán alap is a központ ügykörébe tartozik.

Szécsi Jenő székesfővárosi tanárt, akit a kultuszminiszter a konstantinápolyi magyar iskola egyik magyar tanáráúl küldött ki, ideiglenesen a Magyar Keleti Kultúrközpont (Turáni Társaság)-hoz osztották be szolgálattételre, a török gyermeknevelési akció ügyeiben való segédkezés végett.

Így központunk most már délelőttönkint is hivatalos időt tart, és pedig 11—1 óráig; ezalatt készséggel áll tagtársaink és az érdeklődők rendelkezésére. (Telefon: Országház, Kultúrközpont.)

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

VICTOR HORNYÁNSZKY

IMPRIMERIE DE LA COUR IMPÉRIALE ET ROYALE

BUDAPEST, V., PALAIS DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES. FONDÉE EN 1863.

Se recommande spécialement pour publications illustrées et pour l'édition de revues en langues étrangères.

Ausführung von Buchdruck-Arbeiten und illustrierten Werken, Zeitschriften etc. in erstklassiger Ausstattung.

Elvállalja elsőrangú kivitelben illusztrált művek, idegennyelvű folyóiratok könyvnyomdai sokszorosítását.

VIKÁR BÉLA:

KULLERVO ÉNEKEI.

A Kisfaludy-Társaság által a Széher Árpád-díjjal jutalmazott műfordítás, finnből.
Gallén-Kallela Axel világhírű finn művész képeivel.

Bibliophil kiadás.

Ára 5 kor. Hornyánszky Viktor, Budapest.

KELETRE MAGYAR! TANULJUNK TÖRÖKÜL!

A török nyelvre szükségünk van. A török nyelv utat nyit nekünk a messze Keletre. A török nyelv lehetővé teszi a magyar kultúra, a magyar ipar, a magyar kereskedelem térfoglalását a Balkánon, Kis-Ázsiában, Perzsiában, Afrikában.

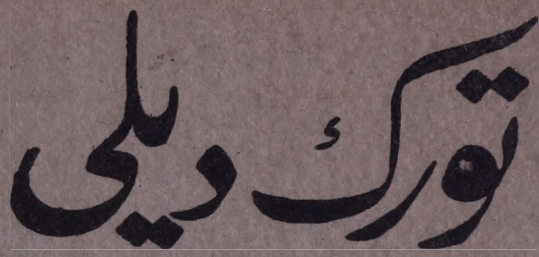

TÖRÖK NYELVKÖNYV

jelent meg végre magyar nyelven. Lehetővé vált tehát a könnyű és gyors nyelvtanulás. Dr. **Kunos Ignác**, a kiváló orientalista minden tudásának, évtizedes tapasztalatainak latbavetésével írta. Két kötetben teljes kiképzést nyújt a török nyelvben. Az első kötetben a török életet, erkölcsöket és szokásokat ismerteti, a második kötetben a török beszédet és a török írást, fogalmazást, levelezést stb. tanítja s a török kereskedelmet, ipart és üzleti életet ismerteti. Minthogy magyar tudós munkája, a magyar gondolkodás és nyelvhasználat szempontjából az elérhető legnagyobb könnyedséget nyujtja.

Magyarok! Turániak! Tanuljatok törökül,
hogy megteremtsétek Magyarország szellemi és gazdasági kapcsolatát a testvér török néppel.

Az első kötet ára . . . . . 3.60 korona.
A második kötet ára . . . . . 4.— korona.

Az „ATHENAEUM" kiadásában jelent meg.

Megrendelhető: az „Athenaeum" KönyvKiadóhivatalában, Budapest, VII., Erzsébet-Körut 7, és bármely KönyvKeresKedésben.

A Vörös Félhold javára.

TÁBORTÜZEK

Vikár Béla műfordításai német költőkből.

Schiller, Hauff, Uhland, Schneckenburger, Detlev v. Liliencron, R. Dehmel, G. Hauptmann, Leonhard Adelt stb.

A német hazafias költészet gyöngyei.

A borítékrajz Grünwald Klára műve.

!! Amateur-kiadás !!

Grill-féle cs. és kir. udv. könyvkereskedés.

Ára 1 korona 50 fillér.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdája, Budapest.

1917 JÚNIUS—SZEPTEMBER 6—7. SZÁM

TURÁN

A MAGYAR KELETI KULTÚRKÖZPONT (TURÁNI TÁRSASÁG) ÉRTESÍTŐJE

MEGJELENIK HAVONKÉNT

SZERKESZTI:

VIKÁR BÉLA,

a M. Tud. Akadémia, a helsingforsi Finn Irodalmi Társaság és a Finn-Ugor Társaság l. tagja.

TARTALOM:

Lap

Dr. Marczali Henrik: A magyar őstörténet forrásainak historiografiája (Les sources de l'histoire primitive du peuple hongrois) 257

Dr. Cholnoky Jenő: A kinai művelődés kezdetei (Les origines de la civilisation chinoise, avec illustrations) 267

Alois v. Paikert: Der turanische Gedanke, II. 291

Dr. Szádeczky-Kardoss Lajos: Magyar-rokon népek a Kaukázusban, II. (Peuples caucasiens parents des Hongrois) 301

Lap

Dr. báró Nopcsa Ferenc: Adalékok Észak-Albánia népességi statisztikájához, I. 311

Kisebb közlések: Archäologische Randbemerkungen zu J. v. Rohonyis Studie über die Bulgaren (képpel) von **Géza Supka** 322

Ismertetések 326

Szemle 332

Tárca: Magyar testvérek, irta Hüszeinzáde 'Ali, ford. Mészáros Gyula . . 335

Társasági ügyek 336

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Főherceg Sándor-tér 3.

ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 12 KOR., EGYES SZÁM ÁRA 1.50 KOR.

Pénzküldemények: POSTATAKARÉKPÉNZTÁR 37,705. SZ. CHEQUE-SZÁMLA.

A TURÁN

MUNKATÁRSAI:

AHMED HIKMET bey, AHMED REFIK bey, dr. ALMÁSY GYÖRGY, gróf BÁNFFY MIKLÓS, dr. CHOLNOKY JENŐ, dr. CSÁNKI DEZSŐ, dr. ERŐDI BÉLA, dr. GOLDZIHER IGNÁC, dr. GOMBOCZ ZOLTÁN, dr. HAVASS REZSŐ, dr. HEGEDÜS LORÁNT, dr. KMOSKÓ MIHÁLY, dr. LÓCZY LAJOS, dr. MÁRKI SÁNDOR, dr. MÉSZÁROS GYULA, dr. MILLEKER REZSŐ, dr. NÉMETH GYULA, dr. báró NOPCSA FERENC, dr. PAIKERT ALAJOS, dr. PEKÁR GYULA, dr. PÓSTA BÉLA, dr. PRINZ GYULA, dr. PRÖHLE VILMOS, RESID SZÁFVET bey, dr. SEBESTYÉN GYULA, dr. SZINNYEI JÓZSEF, dr. F. TAKÁCS ZOLTÁN, dr. gróf TELEKI PÁL, A. TEVFID bey, dr. VARGHA GYULA, ZEMPLÉNI ÁRPÁD.

FOLYÓIRAT- ÉS KÖNYVKIADÓ-SZAKOSZTÁLY:

dr. gróf Bánffy Miklós, dr. Benisch Artur, dr. Csánki Dezső, dr. Farkas Pál, dr. Gorka Sándor, dr. Heinrich Gusztáv, Herczeg Ferenc, dr. Paikert Alajos, dr. Pekár Gyula, dr. Prinz Gyula, dr. Réz Mihály, dr. Szily Kálmán, dr. gróf Teleki Pál, Vikár Béla és Zempléni Árpád.

KÉZIRATAINK:

Dr. M. Kovács Jenő: Gazdasági megfigyelések a Kaukázusban.
Dr. Márki Sándor: Rákóczi és a török diplomácia.
Dr. Horváth Béla: Klasszikus földön a XX. században.
Dr. Galgóczy János: A sumir nyelvrokonság ügyéhez.
Dr. Varga Zsigmond: Az ókor keleti népeinek művelődéstörténetéhez.
Toperczer Ákosné: Shambala (emlékezések K. Csoma Sándorra).
Zempléni Árpád: Das Reich Tschinimatschin; Nach Osten, Ungar! (műfordítások Bujdossy-tól).
Dr. Fodor Ferenc: A turáni államok jövője.
Vámbéry Á.: A mohamedánok ébredése Ázsiában.
Vikár B.: Avar-magyar kapcsolatok stb.
Dr. Kúnos Ignác: Tatár népköltés.
Huszka József: Hún-magyar fülbevalók, mint a magyar ősvallás tárgyi bizonyítékai. — A papirus a magyar ornamentikában (mint a másvilági élet jelképe).
Dr. Heinrich Gusztáv: Das Goethe-Zimmer der Ung. Akademie der Wiss. (Képekkel.)
Dr. Osztern Salamon: Az iszlám böicselete.
Dr. Sebestyén Gyula: A török-magyar ősírás. (Illusztrációkkal.) — Julián és Nagy-Magyarország.
Dr. Schiff Péter: A bolgár nemzet küzdelmei a berlini kongresszustól a királyság kialakulásáig.
Dr. Sebők Imre: A fehérló-áldozat (képekkel).
Dr. Kerekes Zoltán: A turáni öntöző földművelés (képekkel).
Dr. K. M.: A török-arab kérdés, turáni szempontból.
K. Hermann: Észt himnusz. **Koidula**: Könnyek. Észtből ford. Konsza Samu.
Uotila M. (Helsingfors): Itämainen liitto.
Dr. Hans Stumme: Ungarische Dichtungen (műfordítások).
Enisz Béhids bey: Turáni leányok.

HIRDETÉSEINK: A félhasábos nonpareille sor 50 fill. Hirdetéseket fölvesz a kiadóhivatal: Hornyánszky Viktor, V., Akadémia palotája.

ANNONCEN: Die zweispaltige Nonp.-Zeile oder der entsprechende Raum kostet 50 H. Annoncen-Expedition beim Verleger Viktor Hornyánszky, Budapest, V., Palais der Akademie der Wissenschaften.

Felsenrelief des Khans Krum oder Omurtag in Aboba-Pliska.

(Nach dem Gypsabguss im Museum zu Sofia.)

Siehe Dr. G. *Supka*: Arch. Randbemerkungen, S. 322.

A MAGYAR ŐSTÖRTÉNET FORRÁSAINAK HISTORIOGRAFIÁJA.

Írta: MARCZALI HENRIK.

A világháborúban mindnyájunknak, akik itthon rekedtünk, egy a kötelességünk: megfeszített munkával, vérítékünk hullásával azon célokért küzdenünk, amelyekért fiaink és testvéreink megfeszített munkával, vérük hullásával küzdenek. Nem dicsőségért, vagy haszonért küzdenek ők, hanem igazságért. Nekünk is az igazság a célunk, amelyet a történet mezején keresünk és igyekszünk megtalálni. Aki a történetben csak események sorozatát látja, vagy alkalmat egyes személyiségek érvényesülésére, nincs tisztában lényegével. A történelem a nemzet lelkiismerete, öntudata, a multnak a jelenen át a jövővel összekötése, annyi fejlődési fokon át fenntartott azonossága. De csak az igaz történet. Ezért az igazságtól semminé más okért eltérnünk nem szabad. Az igazság magában foglalja a kegyeletet is. Mert lehet-e nagyobb kegyeletlenség annál, föltenni, hogy nemzetünk nem bírja el az igazságot? Lehet-e nagyobb kegyeletlenség, mint az a föltevés, hogy nagy embereink emléke szenved az igaznak világítása alatt?

Még egy más fontos szempont is reánk parancsolja a legszigorúbb tartózkodást minden ámítástól és önámítástól. A tudomány éppoly kevéssé ismer úrt, mint a természet; és ha magunk nem dolgozzuk fel tudományosan történetünket, mások fogják azt tenni, kellő megértés nélkül. Mulasztásunk, vagy gyöngeségünk e téren szellemi függetlenségünk kockáztatásával jár.

A történeti igazság kikutatása sohasem könnyű. Legnehezebb azonban akkor, ha az eredetekről van szó. Alig van vonzóbb, mint meglesni egy nemzet első lépéseit, amidőn a történet színpadára lép, körülményeit, amelyek e lépéseket vezetik. De minő nehézségekkel találkozunk, minő veszélyekkel kell megküzdenünk,

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

míg eredményhez jutunk! A nehézség főkép a források hézagosságában, fogyatékosságában mutatkozik; a veszély az eddig elterjedt tévedésekben és előítéletekben. Az előítéletek többnyire a nemzetek azon természetes törekvéséből származnak, hogy az ősök lehető legdicsőbb sorát biztosítsák maguknak. Az eljárás ugyanaz, mint amikor a nagy családok Ádámig, vagy legalább is Noéig viszik fel származásuk rendjét.

Nézzünk néhányat az e téren leginkább uralkodó és minden komoly megismerésnek útjában álló tévedések közül.

Mi szittyáknak nevezzük magunkat és helyesen, mert a magyar Scythiából jött a Duna és Tisza vidékeire. De éppúgy scytha nemcsak a bolgár és török, hanem a gót és vandal is. Az athéni Dexipposnak a Kr. u. III. század végén írt könyve a scytha háborúkról tisztán a gótok harcait tárgyalja Aurelián us római császárral és utódaival. A vandalokat — akik különben is germánok, éppúgy, mint a gótok — még a mi Thuróczy Jánosunk is szittyáknak nevezi Mátyás király korában. Scythia tehát nem népet, vagy fajt jelent, hanem vidéket, a mai egész déli Oroszországot és még Ázsia szomszéd részeit is körülbelül az Araltóig; oly óriás terület, amelyet csak a közös pusztai jelleg tesz egységessé. Már Thuróczy is megkülönbözteti tőle az északra elterülő Hyleát, az erdős vidéket, amelynek lakói — a szlávok — már nem szittyák.

A másik nagyon elterjedt tévedés az, mintha a nyelv egymagában elég alapot szolgáltatna egy nemzet eredetének megállapításához. A nyelv kétségtelenül egyike a legfontosabb történeti emlékeknek, de az eredet dolgában nem dönt. Nagyon jól tudjuk, hogy történeti időkben sok nép megváltoztatta nyelvét. A dunai bolgár hún volt és most tisztán szláv. Egyáltalában a modern történetben rendesen az uralkodó nép szokta elfogadni alávetettjei nyelvét.

Másik baja a nyelvészkedésnek a történet terén az, hogy egy vagy két szóból, vagy névből nagyon messzemenő következtetéseket enged meg magának, mert tisztán a grammatikát nézi és nem az életet. Ismeretes, hogy milyen vita folyik a keletre, Perzsia felé vonult magyarok sabartoi asphaloi neve körül. Marquart nevű német tudós a szefordikban véli őket megtalálhatni; oly népben, amely a VIII. században fordul elő Armeniában, Tiflisztől keletre. Szefordik szerinte annyit jelent, mint alsó fekete magyarok.

Igaz, hogy a hún és török között gyakran találunk fehér és fekete elnevezésűeket. Igaz az is, hogy egy és ugyanazon népben is megkülönböztetik az alsót a felsőtől. De ebben az esetben, úgy, mint a németeknél, az alsó a síkon, a felső a hegyes vidéken lakó. Így divott századokon át az Alsó- és Felső-Magyarország elnevezése is. De már hogyan lehettek volna alsó magyarok épp azok, akik fennlaktak a Kaukázusban, holott testvéreik, akiket felsőknek kellett volna nevezni, mély alföldnek voltak lakói? A szefordiknak aligha van valamely közük a sabartoi asphaloi nevű néphez, vagy a magyarokhoz. Ezért Marquart úr is keres más alapot és megtalálja azt — a közös zsiványtermészetben.[1] Csakhogy a zsiványság nem speciális magyar vonás. A gótok, vandalok, normannok és más ezekhez hasonló „Raubgesindel" germán eredetűek voltak, de azért nem fogjuk rá minden zsiványra, hogy germán.

A tévedések másik nagy csoportja a faj fogalmának hamis felfogásából származik. Az anthropologia magában épp oly kevéssé dönthet el történeti kérdéseket, mint a nyelvészet. A fajok még jobban összekeveredtek, mint a nyelvek. Tiszta faj már alig van, kivéve talán a pápuákat és becsuánokat. Ennek oka pedig igen egyszerű. Ahol az uralkodó más faj, mint a szolganép, a keveredés ki nem kerülhető. A szolgának sok mindent el kell tűrnie, — az úr és gyakran az úrnő is sokat megenged magának. Ami a magyart illeti, úgy látszik, hogy a honfoglalás idejében a nyugati népektől elütő volt faji jellege. Még a XII. század közepén is rútnak, feketének, beesett szeműnek írja le Ottó freisingi püspök. De a folytonos kereszteződés egyre hasonlóbbá tette a nyugati népekhez, úgy, mint a törököket is az a tény, hogy többnyire cserkesz és georgiai nőket szereztek maguknak az előkelők. Amikor 1240 körül hazánkba menekülnek a kúnok, akik körülbelül azon a fokon állottak, mint a honfoglaló magyarok, ezek a vad emberek „erőszakot követtek el a parasztlányokon és még a nemesek nyoszolyáját is megfertőztették". A magyarok pedig — mint Rogenius mester mondja Siralmas énekében — ezt nem viszonozhatták, annyira rútak voltak a kún asszonyok. Ekkor tehát a faji jelleg

[1] Darnach erscheinen die östlichen Magyaren als ein ähnliches Raubgesindel und zeigten dieselben unliebenswürdigen Eigenschaften, wie ihre europäischen Brüder. — *Marquart*, Osteurop. u. Ostasiat. Streifzüge. 1903, 38. l.

a magyaroknál már nagyon előnyükre változott meg. De a kúnoké sem maradt a régi, mert különben hogyan magyarázhatnók, hogy IV. László királyunk éppen a kún nők társaságát kedvelte annyira?

Viszont a keveredés által létrejönnek és megállapodnak új faji jellegek is. Nem is szólván mulattokról és meszticekről, bizonyos, hogy az angol, a spanyol, az olasz, a francia számos nép kereszteződéséből vették eredetüket. Ezeknek pedig ki tagadná faji egyéniségét? Éppúgy áll a dolog a magyarnál is. A nemzetek ebben a tekintetben is történeti alakulások, és faji voltuk elemei éppúgy megkülönböztethetők, mint alkotmányuk különböző eredetű tényezői.

Hogy hova visz a nyelvészetnek kritikátlan szövetsége az anthropológiával, arra szintén Marquart úr mutat nekünk nevezetes példát. A sabartoi tehát nála feketét jelent, amint hogy már 1830 körül a tudós *Zeuss* a sabartoi asphaloit Schwarze Fahlennak (= magyar) fordította. Nestor kievi krónikája is fekete ugroknak mondja a honfoglaló magyarokat. A Fahl a kún népnek német neve és ezt eddig *mezeínek* értettük (Westfalen, Ostfalen), aminek megfelel a szláv és magyar palóc is. Csakhogy Marquart úr e magyarázattal nincs megelégedve; szerinte a Fahl nem mezőt jelent, hanem halaványat, sárgát. Ebből következik tehát, hogy sabartoi asphaloi fekete-sárga — és az ősmagyarok feketesárgák voltak!

Az adatok kutatásánál a hún birodalom megdöltéig mehetünk vissza. Úgy volt, mint amikor a nagy erdőt irtják. A hatalmas szálfák eltünnek és az addig árnyékban rejtőző cserjékre és bokrokra napfény derül. Így lépnek előtérbe most az addig a scythiai lapályon ismeretlenül lappangó népek és néptöredékek. Csak az orosz birodalomnak alkotó részeire bomlása nyujthatna most hasonló látványt.

A nagy változásról először Cassiodorius Senator vesz tudomást a VI. század elején. Leírja, mint szállottak meg a Don és Volga mellékein a hún származású alciadirok és sabirok, tovább a bolgárok és még tovább, már Ázsia felé a hún-ugorok, „kiktől a prémek kereskedése jö". Ebben a népben kell, nemcsak nevének hasonlósága miatt, keresnünk a magyar nemzet egyik alkotóelemét. Gurdézi szerint, aki a még Lebediában lakó magyarságot

írja le, ennek gazdagsága a legkülönfélébb prémeknek és bőröknek sokaságában áll. Megvan tehát a foglalkozásnak, és így a lakóhelynek is azonossága. De még egy okunk van, amely ez azonosságot megerősíti. A gót Jordanes, aki 560 körül átírja Cassiodoriust, elmondja, hogy erről a népről sok mese van elterjedve. Köztük az is, hogy egyszer egy szigeten volt rabságban és egy ló árán váltotta meg magát. A monda szívós életű. Gondoljunk csak arra, hogy Pannoniát őseink egy ló árán váltották meg Szvatopluktól.

A magyar név is ugyanezen időben fordul először elő. A bizanci történetírók szerint Gorda hún király keresztény lett, amiért testvére Muagyer őt megtámadta és leverte. Ez a későbbi megyer, magyar első, kissé palócos alakja. Lehet, hogy ő adta nevét a törzsnek, annak a törzsnek, amely később Álmos és Árpád alatt vitézkedett és amelynek neve, miként régebben bebizonyítottam, mint fejedelmi törzsé, átterjedt az egész nemzetre.

Még a VI. században találkozunk a törökökkel is, akik Közép-Ázsiában alapítottak nagy birodalmat és érintkezésben állottak a bizanci császárokkal is. Marquart urat nyelvészeti lángesze és tudománya ezekkel sem hagyja cserben. Herodotosnál, Scythia leírásában előfordul a Ἰύρκαι név, mint oly nép neve, amely valahol messze, a világ vége felé lóháton, kutyával üldözi az erdő vadjait. Plinius a Kr. u. I. században szintén elsorolván Scythia népeit, először említi a turcakat, vagyis a törököket. Ez, Marquart úr szerint, a jürkainak felelne meg. Itt azonban nem áll meg. E nevezetes név középső két mássalhangzójának felcserélésével megkapjuk az ugor nevet, — tehát a török és az ugor egyformán a jürkaiból ered! Mindebből pedig a nagy tudós azt következteti éppolyan szigorú logikával, hogy a magyar török nem lehetett.

A VII. századtól fogva e népek felől mind több értesülésünk van, mind arab és perzsa, mind bizanci forrásokból. Az arabok többnyire mint kereskedők, vagy hittérítők kerülnek e távoli vidékekre, és főérdeklődésük természetesen a vallás és a kereskedelem felé irányul. Emellett azonban nem hanyagolják el a hadi és állami viszonyok rajzát sem. Így p. o. ők már tudják, hogy a magyaroknak a főkirályukon kívül van egy dzsil (gyula) nevű fejedelmük is. Ami azonban különösen jellemzi őket és műveltségüket, az az, hogy a furcsaságokat szeretik följegyezni. Ha meghal a kozár

király, tanácsosai az utódnak hurkot vetnek a nyakába és azt egyre szorítják, kérdezve a királyjelöltet, hány évig akar uralkodni? Ha ez válaszolt, elengedik a hurkot, hódolnak neki és kikiáltják királynak. Még különösebb tán, amit Ibn Fadhlan mesél a volgai bolgárokról. Ott, ha egy különösen eszes ember akad, azt fölakasztják, mert inkább az istenek, mint az emberek közé való. Úgy látszik, ez igaz volt. Tudjuk, hogy alig száz évvel később megdőlt ez a hatalmas birodalom. A régi magyarok, bármily jó szomszédjai lehettek is a rokon népnek, nehezen követték ebben példáját, mert különben alig birták volna ezt a hazát elfoglalni és megtartani.

A görög íróknál csekélyebb a fantázia, ott tisztán a politikai és katonai érdek dönt, mely megköveteli, hogy az ilyen harcos népekről szóló értesülések lehető megbízhatók legyenek. E szempontból Bölcs Leónak és fiának tudósításai a magyarokról, kiket turkoknak neveznek, valóban kútfőink arisztokráciáját képezik, amint Salamon Ferenc nevezi őket. Leó szövetségese volt Árpádnak, Konstantin pedig vendégül látta magánál Árpád unokáját és Bulcsut, a magyarok híres vezérét és főbiráját.

Ez adatok alapján meglehetős pontosan megállapíthatjuk a magyarság vándorlásainak vonalát az Uraltól és a Jaik folyótól kezdve Etelközig és Pannoniáig. Megállapíthatjuk hadi szervezetüket és polgári alkotmányukat. Konstantin megírja a magyar törzsek nevét és Árpád egész geneaológiáját is, egészen az ő korában uralkodó Falicsig, kit kútfőink nem is ösmernek. Ő magyarázza meg a magyarság nagy származási rejtélyét is. Elmondja, hogy a kabarok csatlakoztak a turk törzsekhez és mindegyik rész megtanulta a másiknak nyelvét. Keverék nép, keverék nyelv volt tehát a magyar, már mielőtt e hazát lefoglalta. Mivel pedig a kozároktól elszakadt kabar csatlakozott a turkhoz, vagyis a törökhöz, világos, hogy Árpád és népének elei törökök voltak.

Sajnos, a mi hazai kútfőink a honfoglalás előtti időkről alig tudnak többet, mint amennyit Jordanesből meríthettek. Nem tudják a törzsekre való felosztást; ők csak a hét vezért ismerik. Mi sem mutatja jobban a nálunk — fájdalom — azóta sem szűnő hiányát a történeti folytonosságnak, mint hogy az avarokról, kiknek egy része még valószínűleg itt élt a honfoglaláskor, még csak említés sem történik. Azt pedig bebizonyíthatjuk, hogy fogalmuk sem

volt arról az útról, amelyen elődeik e hazába jöttek. II. András korában jámbor dominikánus barátok indultak keletre, a magyar testvérek fölkeresésére és megtérítésére. Tudták a történetekből, hogy vannak, de hogy hol és merre, azt nem tudták. Ezért egyikük, Julián, aki eljutott Nagy-Magyarországba, megírja, hogy előbb Konstantinápolyba mentek, hol minden nép találkozik, onnan hajón Azovba és tovább a pusztaságon a Volga és Káma mellékére. Visszafelé azonban már Oroszországon és Ruthénián át jöttek a Kárpátokhoz. Béla király Névtelen Jegyzője aztán Juliánus útján hozza ide a magyarokat és nem azon a sokkal délebbre fekvő úton, melyet az arabok és görögök révén ismerünk és melyen vándorlásuk valóban végbement.

Minthogy a magyar Pannoniában új, a régitől nemcsak eltérő, hanem vele sokban ellenkező műveltségi körbe jutott, a deák irodalom, mely különben is több századdal kezdődik a honfoglalás után, alig vett és vehetett tudomást a régibb, pogány hagyományokról. Ezt a hiányt részben a bibliából, részben az idegen krónikásokból, különösen Jordanesből és Reginóból vett adatokkal és azok tudatos és célzatos átalakításával pótolta. Befolyással volt reá a Nibelung-monda kezdődő szerkesztése is. Csupán egy része van, melynek idegen eredete semmiképen ki nem mutatható és mely tősgyökeres ősi elemet rejt magában: a Csaba-monda.

Sikerült megállapítanom, hogy nyelvészetileg a Csaba szó nem más, mint a Szampo: a finn mondának mithoszi központja, az a kincs, mely minden vágyódásnak tárgya. Ennek megfelel a mi vágyódásunk Csaba visszatérése után. Csakhogy mondánk a kincset személyesíti: megteszi Attila fiának, holott ezek történetileg megőrzött nevei közt Csaba nem található. Itt tehát ősugor mondai hagyomány maradt reánk. De tovább is mehetünk. Az eredeti hagyomány nem Árpádot származtatja Csabától, hanem Edement, kitől az Aba-nemzetség származik és Edet, aki otthon maradt atyjánál Scythiában.[2] „Mikor Edemen nemzetsége előkelőségével dicsekedett, a magyar nemesség őt megvetette, mert nem Scythia igazi neveltje volt, hanem csak jött-ment idegen fajta." Az Abákat tehát nem tartották igaz magyaroknak. Ebből azt lehet követ-

[2] Marci Chronica, 10. fej.

keztetni, hogy ők lehettek a kabar törzs vezérei. Különben is lakóhelyük — a Mátra alja — mai napig is külön nyelvjárásnak széke. Csakis ez a hagyomány mutatja, hogy tudatában voltak a nemzet kettős eredetének. Különben az Attilától való származással dicsekedtek a bolgár királyok is.

Kitünik-e ezen sok és sokféle adatból olyan is, ami a magyarokat rokonaiktól, szomszédaiktól megkülönböztetí, ami egyéni és ezáltal valóban nemzetí jelentőségű? Ezt a kiválást megtaláljuk a fény és pompa szeretetében, az egyéni érvényesülésben; megtaláljuk a többi pusztai népekénél sokkal kifejlettebb alkotmányban, mely talán épp azért fejlődött ki annyira, mert több egyesült népre kellett benne tekintettel lenni; megtaláljuk végre bizonyos erkölcsi felsőbbségben is. Ezt ne keressük abban, amit Leó császár mond felőlük: hogy minden kényelem és élvezet előtt arra törekszenek, hogy ellenségeikkel szemben magukat vitézül viseljék. Ebben minden pusztai nép vetekedhetett velük. A felsőség az adott szó szentségében, önmaga megbecsülésében áll. Mínő erkölcsi felsőséggel áll szemben Attila a görög követséggel, mely titkon a rettegett ellenség megmérgezésén fárad! Mikor Mauríkios császár követei 600 körül eljutnak a török nagy khán fiához, ez így szól hozzájuk: Török ember nem tudja, mi a hazugság; nektek, rómaiaknak ellenben 10 nyelvetek van és mindegyik máskép beszél, hinni azonban egyiknek sem lehet. Milyen nagy az erkölcsi felsősége Árpádnak Leó császár fölött, akinek szövetségében megtámadta és legyőzte a bolgárokat és kinek Simeon cárral kötött különbékéje kiszolgáltatta a magyar fejedelmet a bolgárok és bessenyők bosszújának! Milyen felsőséget mutat Bulcsu öccsének magaviselete Cambrai városa előtt 954-ben. Az ostromlottak kitörnek a városból, „a sokaság őt körülfogja, de ő, mint nagylelkű férfiú, szégyennek tartja a hátrálást és mialatt társai elmenekülnek, a csatába ront és drágán adja el életét". Ezt az ellenség írja, igaz lovagot tisztelvén benne, lovagot a lovagság előtt. És nem magyar, hanem az első modern történetíró, az angol Gibbon írja a honfoglaló magyarokról: „E barbárok közt sokan voltak, akiknek természetes erénye pótolta a törvényt és javította az erkölcsöt."

Nagy válságok előtt, érezve elszakadott, testvértelen voltát, a magyar keletre nézett, kereste testvéreit, rokonait. Említettük

Julianust, aki közvetlen a tatárjárás előtt ért haza. A mohácsi vész előtt, Mátyás korában a nagy király érintkezést keresett a keleti magyarokkal, akiknek létéről egy veronai ember hozott tudósítást II. Pius pápának, Aeneas Silviusnak. Ezt az érintkezést azonban megakadályozta III. Iván orosz cár. Az 1848 előtti utazók: Körösi Csoma Sándor, Reguly Antal és mások szintén a testvéreket keresték. Most nem keressük, megtaláltuk őket. Nem a nyelv köt össze törökkel és bolgárral, hiszen egyik sem érti a másikét; nem a vallás, hisz mindegyik más hitet követ; nem is a vér, hiszen az századokon át a legborzasztóbb harcokat és pusztításokat nem akadályozta meg közöttük: hanem az érdekek közössége. Ennek az érdekközösségnek fenntartása és ápolása jövőnk egyik nevezetes feladata.

Les sources de l'histoire primitive du peuple hongrois, par Henri *Marczali,* professeur à l'Université de Budapest. — La recherche du vrai doit être le but de toute étude historique. Pour l'histoire primitive il y a bien des obstacles qui rendent difficile d'atteindre ce but. Non seulement que les recherches se heurtent à l'insuffisance des sources, mais il faut encore déraciner les préjugés invétérés afin de pouvoir frayer la voie de la vérité. Parmi ces préjugés, le plus répandu est celui qui nous fait appeler *Scythes,* par opposition aux peuples de l'Occident. Il est bien vrai que les Hongrois sont venus de la Scythie, mais les Turcs et les Bulgares, les Goths et les Vandales aussi sont issus de ce pays. La Scythie ne désigne donc pas une nation ou une race, mais l'immense territoire entre l'Oural et les Karpathes où des peuples de races diverses se sont toujours entrechoqués.

Un autre préjugé est celui qui prétend que la langue seule peut servir de base pour établir l'origine d'une nation. Sans doute, la langue est un des monuments historiques les plus importants, mais elle ne peut résoudre la question de l'origine. Bien des peuples ont changé leur langue dans les temps historiques. Les Bulgares du Balcan avaient été Huns avant de devenir Slaves. Dans l'histoire moderne ce sont les peuples dominateurs qui adoptent la langue des peuples assujettis. La race est l'autre cause des illusions. Les races se sont encore plus entremêlées que les langues. Excepté les Papuas et les Bétchouanes il n'y a plus de races pures. Il paraît que les Hongrois qui occupèrent la Pannonie vers 900 après J. C. avaient encore un caractère anthropologique prononcé et très distinct de celui des peuples de l'Occident. Mais à la suite des croisements multiples leur physique a bien changé depuis. Les Osmans qui épousaient des Géorgiennes, des Circas-

siennes, des Arméniennes et des Grecques ont subi la même loi. D'un autre côté, il est évident que de nouvelles races se développent et se consolident à la suite des croisements. Sans parler des Mulattes et des Mestices, il est certain que les Anglais, les Espagnols, les Français, les Italiens d'aujourd'hui sont les produits d'un croisement de nombreux peuples. Et pourtant, on ne saurait nier leur caractère anthropologique bien distinct. Les nations sont des produits historiques, absolument comme les langues.

Dès la chute de l'empire d'Attila surgissent les peuplades jusque-là inconnues qui habitaient la Scythie. C'est comme si le grand empire de Russie allait se décomposer. Parmi ces peuplades les chroniqueurs de l'époque mentionnent les Hunugours „desquels vient le commerce des fourrures". Ce sont probablement les ancêtres des Hongrois. Le nom Muagyer apparaît aussi vers 530. Ce pouvait être le héros éponyme de la tribu d'Árpád, destinée à donner son nom à la nation. Les chroniqueurs et missionnaires persans, gens curieux et doués d'un goût pour le fantastique, nous décrivent les peuples entre le Pont Euxin et la région des forêts, la Hylaea. Ensuite viennent les empereurs byzantins, Léon le Sage et Constantin le Porphyrogénète qui devaient connaître la tactique et l'administration de leurs voisins. C'est à ces auteurs que nous devons la connaissance des institutions primitives des Hongrois qu'ils présentent à l'état de paix et de guerre. Constantin nous dévoile le mystère ethnique des Hongrois qu'il appelle Turcs. Il raconte que la tribu des Kabares s'était attachée aux sept tribus turques et que chaque partie avait appris la langue de l'autre. Ainsi s'était formé un peuple de sang et de langue mêlés, déjà avant la conquête de la Pannonie.

Comme les Hongrois se trouvaient en Pannonie dans une civilisation toute différente de l'ancienne, leur littérature latine ne prit et ne voulut prendre connaissance de leurs traditions payennes. Cette lacune fut comblée par des emprunts faits à la Bible et aux chroniqueurs, surtout à Jordanes et à Regino. On remarque aussi l'influence de la rédaction primitive des Nibelungen. Des traditions originales de la Scythie il ne nous reste que la légende de Csaba, fils mythique d'Attila, appelé à retourner en Pannonie et à y reconstituer l'empire de son père. Selon les régles de l'étymologie, Csaba est homologue à Sampo, le trésor finnois, dont chante la Kalevala. C'est le seul lien mythique avec les peuples finnois, la seule réminiscence authentique des siècles passés en Scythie.

Quand les grandes crises de son existence se dessinaient de loin, avant l'invasion des Mongols en 1240, avant la bataille de Mohács en 1526 et avant 1848, le peuple magyar regardait vers l'Orient et y cherchait ses frères perdus qui pourraient l'appuyer dans son isolement. Dans la crise que nous traversons aujourd'hui,

sans les chercher, nous les avons trouvés. Ce qui nous attache aux Turcs et aux Bulgares, ce n'est pas la langue — nous ne nous comprenons même pas; — ce n'est pas la religion — chacun a une foi différente de l'autre; — ce n'est pas le sang, qui ne nous a pas empêchés de nous faire, l'un à l'autre, le plus grand mal possible. Mais c'est bien la communauté des intérêts, dont la conservation est une des tâches les plus importantes de notre avenir.

A KÍNAI MŰVELŐDÉS KEZDETEI.

Írta: Dr. CHOLNOKY JENŐ.

Dr. Teleki Pál grófnak a Turán I. füzetében közölt „Táj és faj" című tanulmánya mélyenjáró gondolatokkal foglalja össze mindazt, amit a „miljö"-problémáról írtak s lényegesen hozzájárult a kérdés tisztázásához. Tulajdonképen a tanult filozófus nyelvén és kifejezésbeli készségével mondja el azt, amit minden geográfus érez, de kifejezni alig tud. Ennek a kitünő összefoglalásnak mintegy kézzelfoghatóvá tételére egy való példát óhajtok elmondani. Példáját annak, hogy mi mindenféle hatás, mennyi mindenféle tényező játszik közre, hogy kialakuljon az az óriási nemzet, amelyet „kínai" néven ismerünk.

Amikor ezt a szót halljuk, hogy kínai, legelőször talán a tea s a teáscsomag burkolatán látható tarka kép, valami ferdeszemű, lógó-bajuszos groteszk kínai alak, kínai szójegyek, talán szép porcellán, vagy lakk-holmi, talán a sárga szín, a ferde metszésű szemek, a tarka selyemruhák jelennek meg egy pillanatra lelki szemeink előtt. Lehet, hogy másnak egyszerre a felfelé kunkorodó sarkú kínai pagoda-tetők, meg a rajtuk csüngő kis csengetyük jutnak eszébe. Ezek azok a mieinktől elütő, leggyakrabban látott, vagy észlelt jelenségek, amelyek a „kínai" szó fogalmával együttjáró, mintegy karakterizáló képek.

Aki aztán Kínában, különösen az ország belsejében jár, annak megint egészen más dolgokat juttat eszébe a „Kína" vagy a „kínai" szó. Egyszerre különös tájképek jelennek meg lelki szeme előtt, rizsföldek, különös, cseréptetős házak, apró vízijár-

művek nyüzsgő sokasága, délvidéki városok szűk utcái, lecsüngő cégtáblák, szennyes, félmeztelen kulik, gyaloghintók, falvak közé szorított városok. Nekem mindig a pekingi utcák tolongó sokasága, az utcai árúsok egyhangú éneke, az alföldi falvak szép képe, meg a házhajóm orrán megtörő hullámok egyhangú dobogása s végül az ópiumos dohány füstjének illata jut eszembe.

Egyszóval: különös valami érzéki benyomások, — egészen más, mint amit az ember Európában érez, észrevesz, emlékezetébe vés.

Csakugyan, olyan egészen más világ az ott, Ázsia keletén, mint a mienk itt, Ázsia, vagy „Eurázia" nyugatán. Mások az emberarcok, mások az emberek mozdulatai, más a beszédjük, az indulatszóik, más a gondolkozásuk, más az etikai felfogásuk. Ott felülről lefelé s jobbról balra írnak az emberek, a sróf menete ellenkező, a fúrójuk menete fordított, a kötélfonása ellenkező, úgy hogy kínai kötelet európaival nem lehet összefukszolni. Ott is vannak hegyek és völgyek, de ami a tájképnek embertől függő vonásait adja meg, az ott egészen más. Első pillanatra meglátjuk, hogy nem európai, hanem kínai tájkép van előttünk, de csak nehezen tudjuk megmondani, hogy mi is tulajdonképen a különbség a kettő közt.

Minden más ott: a ház, a ruha, a bútor, a kosár, az edény, az étel, a szerszám, a sír, a koporsó. Nálunk minden díszítményen ott sír a klasszikus világ emléke, ott erről csak elvétve beszélhetünk. Nálunk a vonalaknak egy bizonyos harmóniája szép, a kínainak egészen más vonalak tetszenek, egészen más ornamensek díszítik a síkokat.

Amikor alaposan megismertük a kínait, fölismerjük, hogy lényegében ugyanolyan emberek, mint mi. Épp úgy szeretnek és gyűlölnek, épp úgy örülnek és szenvednek, épp úgy dolgoznak és mulatnak, mint mi, ott is vannak jók, szépek, rosszak és csúnyák, ott is van irgalmasság és irgalmatlanság, becsületesség és hamisság, mint nálunk. S mégis az ember egész megjelenése, egész miljőjével együtt más, mint mi.

Mi lehet ennek az oka? Miért különböznek annyira tőlünk s mik tulajdonképen a legfőbb különbségek? Geográfiai, történelmi vagy antropológiai okai vannak-e ennek a különbségnek?

Csak szorgalmas tanulmányozás után vesszük észre, hogy a

tulajdonképen való Kína területén közelről sem olyan egyformák az emberek, éppen nem olyan egyforma az etnografiájuk, mint azt felületes szemlélet után gondoltuk. Bizonyos szembeötlő dolgok, a kultúrának bizonyos igen jellemző vonásai ugyan egyformák és általánosak egész Kínában, de igen lényeges különbségek vannak. Első pillanatra ezek az általánosan elterjedt s a mienktől lényegesen különböző kultúravonások elfedik előttünk a mélyebb, a bensőbb tüneményeket, s mind egyformának látjuk őket. Aki először jár Kínában, alig tudja megkülönböztetni egymástól az embereket. Igen feltünő antropológiai különbségek — a ferde szem, a kiülő pofacsont, a fejletlen orr, a nagy, állatias száj — annyira dominálnak emlékezetünkben, hogy a finomabb, egymástól való különbözőségeket észre sem vesszük. Csak később szokjuk meg a tartalmasabb megfigyelést és megkülönböztetést s akkor látjuk, hogy a kínaiak közt is éppen olyan nagy változatossága van az arcoknak, termeteknek, mozdulatoknak, mint az európai emberek közt.

A mi népeink viseletétől annyira elütő varkocs, selyemsapka, fatalpú selyem félcipő, bő selyemruha, borotvált arc annyira szembeszökő, hogy nem vesszük észre, mekkora különbségek vannak a ruházatban is Kína területén. A monumentális épületeken egyforma stílus uralkodik az egész óriási országban, s mivel ez a stílus lényegesen eltérő mindattól, amihez szemünk hozzászokott, azért nem vesszük mindjárt észre a különbségeket, s a felületes szemlélő egységesnek írja le az egész kínai architektúrát.

Kína óriási területén természetesen nem beszélhetünk arról, hogy egységes földrajzi tájkép veszi körül az embert. Ha csak Belső-Kína 18 tartományáról szólunk is, igen lényeges különbségeket, teljesen elütő tájjellegeket, földrajzi képeket mutathatunk ki.

Kína legészakibb részében, a Kínai-Alpok vidékén meglehetős magas, fiatalos hegyi tájképek közt nagyesésű folyóvölgyekben járunk. Igen zord, de száraz tél, forró nyár váltakoznak itt, az eső nagyon határozottan periódusos és a nyár elejére jut. Erdő csak elvétve akad a hegyek közt, inkább száraz, pusztai képek, sok helyen a völgyekben futóhomokbuckák, lösszel kitöltött medencék fogadnak. Az erdő hiánya nagyon feltünő.

San-hszi, Sen-hszi és Kan-szú tartományok a Hoang-ho nagy északi kanyarulata körül egészen idegenszerűek nekünk a lösz felhalmozódása miatt. Fátlan, fakó, egyhangú, poros tájképek. Itt-ott egy-egy mélyebb folyóbevágódás, a lösztakaróból kiemelkedő kopár, sziklás hegygerincek, zord tél és forró nyár a jellemzők, a csapadék szintén nyári és nagyon periódusos.

A nagy kínai alföld nem nagyon hasonlít a mi Alföldünkhöz. A folyók vad iramban érnek ki az alföldre s a szélét teleszórják hatalmas törmelékkúpokkal, amelyeken futóhomokot kerget a szél. A mi alföldi folyóink ma a bevágódás stádiumában vannak, a kínai alföld folyói vastagon feltöltik a síkságot. A mienk pusztuló, a kínai épülő alföld, s ez lényeges különbségeket okoz.

A Jang-ce-kiang nagyszerű völgyében a mi Földközi-tengerünk környékéhez hasonló éghajlat uralkodik, aránylag hideg tél és aránylag meleg nyár váltakozásával. A folyó mellett igen változatos hegyvidékek emelkednek, hatalmas nagy belföldi síkságokkal meg-megszakítva. Európában a Duna hasonlít legjobban hozzá, de a Duna csak mellékfolyója lehetne a Jang-ce-kiangnak. Gyönyörű szépek a tájképek s valamiképen nagyon illenek hozzá a kínai falvak, városok, templomok, tornyok stb.

A Jang-ce-kiang vidékétől délre aztán már tűrhetetlenül forró a nyár, rövid, kellemetlenül hűvös a tél s nagy a nedvesség, különösen nyáron. Határozottan monzún vidék már ez s azért éghajlata az európaira meglehetős kellemetlen, egészségtelen. A halmok és hegyek oldalait a mi éghajlatunk alatt alig ismeretes laterit: homokos, kemény, vörös agyag borítja, sok kaviccsal. Ez jó vízálló talaj, nagyszerűen lehet rajta rizsföldeket készíteni; mert hisz jól tudjuk, hogy a rizsföldeknek az év legnagyobb részében víz alatt kell állniok. A kis medencékben évezredeken át sankolódik fel az iszap, s az ilyen területeknek arculata egészen más, mint az olyanoké, amelyeken az erozió fennakadás és korlátozás nélkül teljesítheti pusztító munkáját. Itt már sok az örökzöld növény, egészen más a tájképek típusa, mint a mi éghajlatunk alatt.

Messze benn, Kína belsejében, közel a tibeti felvidékhez, magas hegyvidéki tájképek közt, mély völgyekben rohanó hatalmas folyamok vidékén járunk. A Hoang-ho és Jang-ce-kiang felső vízvidéke s mellékfolyóiknak környéke lényegesen elüt az előbb leírt tájképtípusoktól. Nagyon juvenilis terület ez, a folyók csak

most takarították ki a völgyekből azt a rengeteg sivatagi törmeléket, amit a pliocén korban halmoztak itt fel a sivatagi szárazságú éghajlat hatalmas erői.

Ameddig ez a megifjodás megtörtént, ameddig a folyóvölgyek hatalmas hegyláncok közé mélyen bevágódva, meredek, erdős hegyoldalak közt rohannak alá, s hegyi pásztorkodásra, helyesebben tibeti módszerű legeltetésre és vadászgatásra nincs magasan fekvő puszta, addig terjednek el a kínaiak is, addig hangzik a kínai nyelv, addig hatol előre a kínai földmíves ekéje. Amint arra a vidékre érünk, ahol a sivatagi törmelék, az úgynevezett han-hai képződmények nincsenek eltakarítva, hanem a hegyláncok közt könnyen felfeszített lepedőhöz hasonlóan, enyhe hajlású, nagykiterjedésű, széles teknők helyezkednek el, amelyeken a havasi és pusztai éghajlat kegyetlenül zordon időjárásokban keveredik össze, ott kezdődik a tibeti pásztorkodás, a nomadizálásnak egy furcsa neme s megszűnik a kínai.

Eszerint tehát a kínai nép igen különböző tájképtípusok alatt lett mégis egységesen kínai, vagy legalább a mi szemünkben tűnik fel egységesnek s a részleteket nem vesszük észre az elhatározó, nagy különbségek miatt.

Pedig a „kínai" nem egyforma, sőt a 300—400 milliónyi kínai közt sokkal nagyobb különbségeket látunk, mint az ugyanannyi európai között! A hat fő tájképtípus szerint a kínaiakat is körülbelül hat nagy csoportra oszthatjuk, s a csoportok közt lényeges különbségek vannak.

A leglényegesebb vonások, amelyekben a kínaiak az európaiaktól különböznek, részben antropológiaiak, részben kulturálisak:

1. Az európai fehérebb bőrű, világosabb és dúsabb hajnövésű, mint a kínai. A délkínai igen sötét, az északkínai is sötétebb és sárgásabb színű, mint mi. Kínában nincs szőke haj és kék szem. Hajuk mindig síma és hollófekete.

2. A kínaiak arccsontja jobban kiemelkedik, mint az európaié; szemük héja nem válik el a szemüregboltozat felső ízmától oly klasszikus szép vonásokkal, mint az európaié; a felső ízom lefityegő bőre takarja a könnycsatorna nyílását s különösen ez okozza a szem ferde metszésének képét. De a szemüregben is megvan ez a ferdeség, a kiülő arccsontok miatt.

3. A kínaiaknak keze, lába hosszabb és keskenyebb, mint az európaié.

Ezek a legfeltünőbb anatómiai különbségek. Orruk is rendesen tompa, nyeregtelen és széles, a mi fogalmaink szerint nagyon csúnya, de ez nem általános, látni elég erős, sőt hajlottorrú kínait is, különösen Észak-Kínában. Az ilyenek aztán nagyon hasonlítanak az északamerikai rézbőrűekhez. Valószínűleg erős tunguz keveredés okozza.

Kulturális szempontból a legfeltünőbb (nem legfontosabb) különbségek a következők:

1. A kínai írás jelírás, a mienktől tehát lényegesen elüt. Minden jel egy szót jelent. Hasonlít tehát az egyiptomi hieroglifákhoz. Nekünk csak hangjeleink vannak, sokszor azok is nagyon kétes értékűek, pl. az angol írásban.

2. A kínai műveltségből a természettudományi és technikai ismeretek — tudományos formában — hiányzanak, helyettük a filológiai és történeti tudományok vannak a mienknél sokkal nagyobb mértékben kifejlődve, s ez a műveltség mélyebben behatolt a nép közé, mint Európában az európai műveltség. *Minden kínai tud írni és olvasni s mindegyik ismeri nemzete történetét és klasszikusait.* A természettudományi ismeretek gyarló volta miatt berendezkedéseik messze elmaradnak az európaiak mögött. Épületeik, utaik, hídjaik, gépeik stb. sokkal tökéletlenebbek mint a mieink, az orvostudomány alig emelkedett a kuruzslás nívója fölé.

3. A műveltebb kínaiak tulajdonképen vallástalanok, mert Konfucius bölcseletének hívei s ilyenekül más erkölcsi felfogásúak, mint a keresztények. Nem akarok itt rangbeli különbséget felállítani, mert nehéz a két etikai alapot: Krisztus és Konfucius tanításait objektív összehasonlítani; itt csak annyit kell hangsúlyoznunk, hogy az erkölcsi felfogás lényegesen különböző.

A legfeltünőbb etnográfiai különbségek a következők:

1. A kínai épületek stílusa egészen más, mint az európaiaké. Ezzel a kérdéssel behatóbban óhajtok foglalkozni.

2. A kínai ruházata anyagául nem használja a gyapjut és lent. Csak gyapot-, csalán- és selyemszöveteket ismer. A posztó, nemez és lenvászon tehát ismeretlen.

3. A délkínai különösen elüt tőlünk amiatt, hogy főtápláléka a rizs. De az északkínai is nagyobb mértékben él a rizzsel, mint mi.

4. A kínai nem ismeri sem a marhatenyésztést, sem a juhtenyésztést. Bivalyt ugyan tart, de csak munkára. Eszerint tehát sem tejet, sem tejtermékeket nem használ, meg sem eszi, sőt útálja. Posztóruhánk és tejtermékekkel való táplálkozásunk miatt nekünk mindig birkaszagunkat érzi s útál bennünket. Rendkívül lényeges etnográfiai különbség ez!

5. A kínai sohasem iszik főtelen vizet, még gyéren lakott hegyvidéken sem, ahol pedig a friss forrásvíz nem lehet ártalmas. A vizet mindig megfőzi s a főtt vizet teával ízesíti. Fontos bizonyítéka ez annak, hogy a kínai műveltség és etnográfiai vagyon igen nagy részében Dél-Kínából származik, mert ott kényszerül az ember arra, hogy a vizet megfőzze.

6. A kínai evőpálcikákkal eszik. Ebben minden más néptől (a japánin és koreain kívül) elüt. Emiatt az ételek mind lében ugyan, de falatokra vágva jutnak az asztalra, mint a magyar pörkölt. A mi pörköltünk (a világirodalomban gulyás) feltűnően hasonlít a kínai ételekhez.

Temérdek egyéb különbség van még, de nem óhajtok most ezekkel részletesen foglalkozni, hanem egyet kiragadok közülük s azt mélyebben elemezem, hogy a kínai műveltségnek és néprajznak egy elemén megvilágítsam: mennyire különbözők ezek a dolgok Kínában és mi az eredetük, mert ez világot vet az egész kínai műveltség eredetére.

Ez az egy kiragadott tényező pedig legyen az *architektúra*. Technikai részletei következtében könnyen, biztosan és szigorúan ellenőrizhető; azért ilyenféle elemzésekre mindig alkalmas.

A kínai építészet legfontosabb elemét Dél-Kínában találjuk meg, a délkínai *bambuszházakban*.

Dél-Kínában az építkezés, a bútorkészítés s az eszközök legfontosabb, minden mást felülmúló anyaga a bambusz. A délkínai rizsföldek között szétszórt települések egyszerű épületei majdnem tisztán bambuszból vannak. Ami a magyar földmívelőnépnek a vályog és szalma, az a délkínainak a bambusz.

Bambuszból azonban nem lehet semmiféle szerkezetet sem úgy összeállítani, mint fából. A bambusz ívekre osztott, kerek, üres cső. Nem lehet tehát csapolni, sem lapolni, nem lehet belőle erőtani szerkezeteket ferde kötésekkel készíteni. A bambuszházak architektúrájából tehát hiányzik az András-kereszt, az X-alakú

rácsozás, pedig ez a mi faépületeinknek a legfontosabb megszilárditója (1. ábra).

Az egyszerű bambuszház úgy készül, amint az 1. ábra mutatja. A háznak a tűzfalában is, meg oldalfalában is hatalmas bambuszoszlopok állnak. De ezeket az oszlopokat nem lehet közvetlenül a földbe állítani, mint a mi elszenesített végű faoszlopainkat, hanem mindegyiket kőcsészébe kell állítani, hogy el ne pusztuljanak. Az oszlopok tetejére az oldalfalakon fejgerenda jön, a tűzfalon vízszintes bambuszgerendák kötik össze az egyforma magas oszlopok

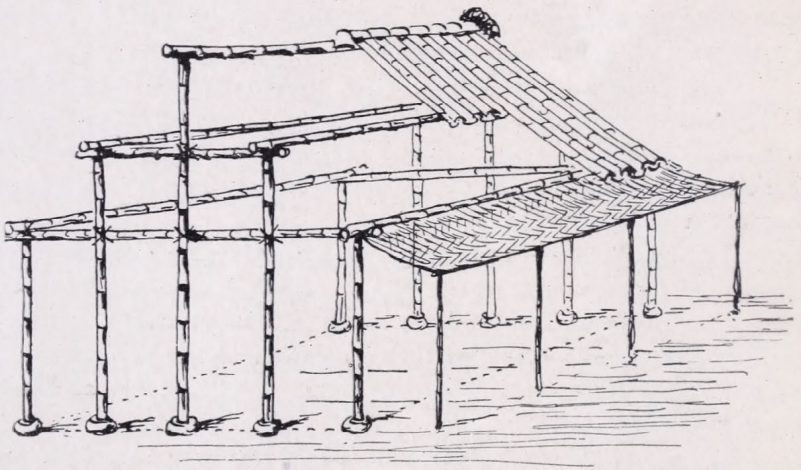

1. ábra. Egyszerű kínai bambuszház szerkezete.

fejeit. Egyszerű fedélkötő bambuszgerendák mennek át a mennyezet magasságában, rendesen szintén oszlopokkal alátámasztva, ezekre jönnek a fedélszékek vertikális és vízszintes bambuszokból. A fedélkötőket aztán szelemenek kötik össze. A szelemenekre kívül közvetlenül a fedélhéj jön, eredetileg kettéhasogatott bambuszcsövekből, és pedig úgy, hogy egy sor homorúan, egy sor a vizet elzárva, domborúan fekszik fel. Hosszú bambusz-zsindelyek ezek (2. ábra).

A ház fala egyszerű, hasogatott bambuszvesszőkből készített fonás. Sokszor nincs is bevakolva, csak azon mód, átlátszóan keríti a szobákat, s mindent lehet látni, ami a szobákban történik.

Sokszor kívül sárral be van tapasztva, belül meg papírossal beragasztva. Mennyezet nincs.

A ház egyik, vagy mindegyik oldalán bambuszpóznákkal kitámasztott gyékényernyő fut, mint a mi üzleteink vászonernyői verőfényes napon.

Ez az egyszerű bambuszház az alapja a kínai architektúrának. A kínai legszebb templomok eredetileg tűzfalas, egyszerű, nyeregtetős építmények. Ha a legkeményebb fából vannak is, akkor is csak vertikális és vízszintes szerkezeti elemeket látunk bennök. A fedélszerkezet pontosan úgy készül, mintha bambuszból volna. A bambuszház körül futó gyékényponyva-eresznek

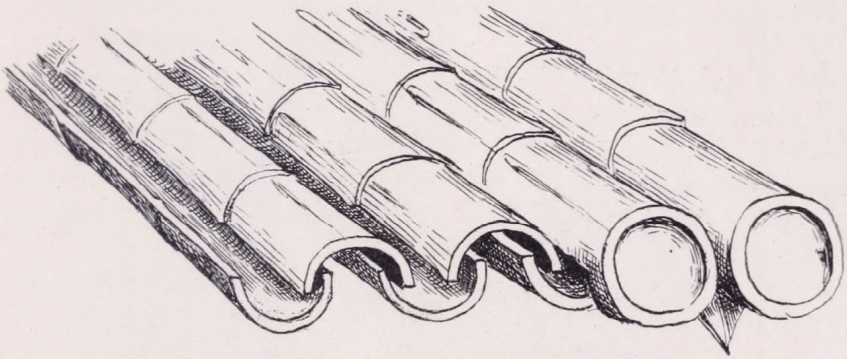

2. ábra. Fél-bambuszcsövekből készült fedélhéj.

másolata a kínai templomok körül futó, felkunkorodó eresz, sokszor oszlopokkal alátámogatva, mint például a pekingi kaputornyokban, máskor oszlopok nélkül, vertikális és vízszintes darabokból összerótt, remek konzolokkal alátámogatva (3. ábra). A faoszlopok lába kőcsészékben ül, a tetőn a gyönyörű majolikacserép a fél bambuszcsöveket imitálja, s hogy még jobban mutassa az építész: honnan vette az egész motívumot, a legalsó cserép végét befejezi olyanforma köralakú rozettával, mintha egész bambuszrúd csomóját látnók.[1]

[1] A kínai építésnek a bambuszházból való levezetését részletesebben lásd: *Dr. J. de Cholnoky: Les bases de l'art chinois.* C. R. des Traveaux du IX. Congr. Int. de Géogr. Genève, 1911. T. III, p. 40.

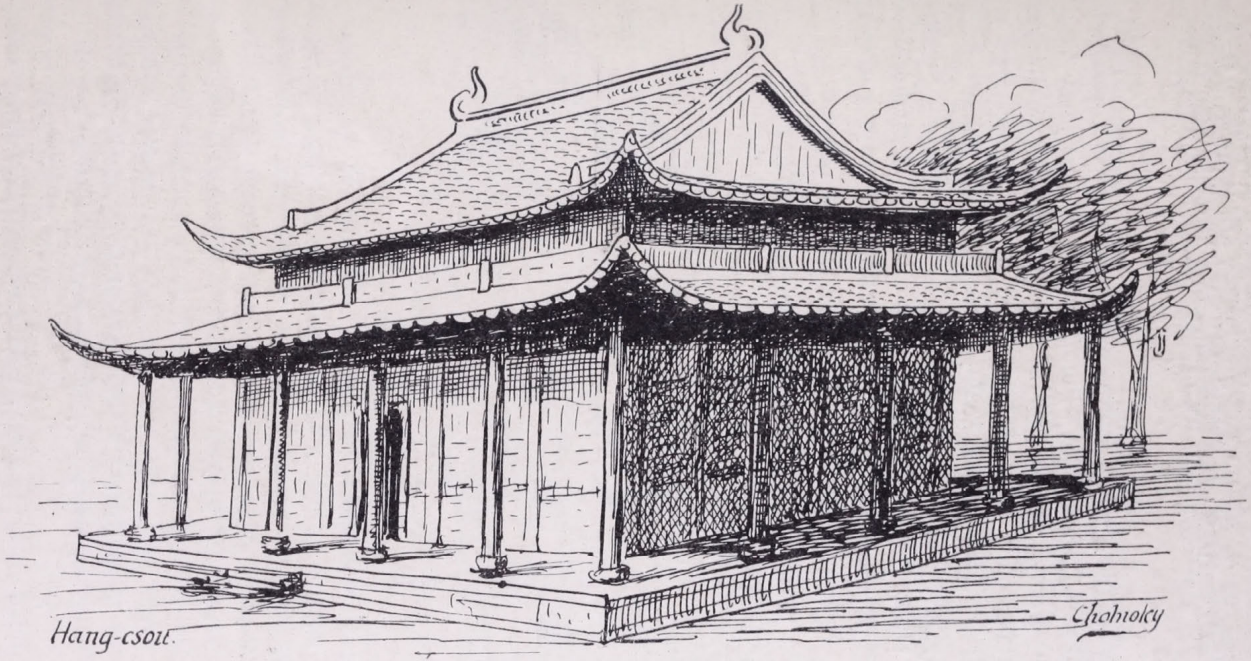

3. ábra. Egyszerűbb kínai templom szerkezete.

A legszebb régi kínai építményeken, különösen az elpuhult Ming császárok fényűző épületein minden motívumon ki lehet mutatni a bambuszház szerkezeti és díszítő elemeit. A kínai síkdíszítmények, ha nem virágdíszek, akkor mindig egyszerű fonásminták. Még a legkomplikáltabbnak látszó geometriai ornamentumokon is mindenütt kétségtelenül felismerjük a bambusz- vagy vesszö-, gyékény- stb. fonások mintáit. Az a nagyon gyakori minta, amelyen a szvasztikát látták meg a kínai művészet első kutatói, az sem más, mint fonásminta, a nesztoriánus keresztényekhez stb. semmi köze sincs.

Új stílus tehát ez, amelyet kutatásaim előtt nem értelmeztek helyesen. A kajlatetőt a sátor formájából igyekeztek levezetni, pedig ilyen alakú sátor Belső-Ázsiában nincs. Nem is ismerték fel a stílus eredetiségét, önállóságát s nem vették észre, hogy a klasszikus építmények faarchitektúrája, a mezopotámiai téglaarchitektúra s a mexikói kőarchitektúra mellé hatalmas, nagyszerűen kifejlődött, több száz milliónyi művelt embertől remek építményekre felhasznált, tehát óriási jelentőségű stílus ez, amely a maga nemében örökbecsű műremekeket tudott alkotni, amilyen pl. a Ming-császárok temetkezőhelye Pekingtől északra, különösen Jung-lo császár sírtemploma, vagy a mandzsú-dinasztia mukdeni temetőjének fehér márvány főkapuja és majolikával díszített mellékkapuja stb.

Ez az architektúra, a kínai művészetnek ez a rendkívül fontos bázisa tehát délről származik, onnan, ahol a bambusz a legfőbb anyag.

Sok minden máson is kimutatható, hogy a kínai műveltség és etnosz alapjai a Jang-ce völgyében és tőle délre fekvő hegy- és halomvidéken születtek. A rizstermelés, a teaivás, a selyemtenyésztés, a gyapottenyésztés mind innen származnak s innen árasztják el a nagyszerűen fejlődött porcellánipar árúival is az északibb tartományokat. Két különös dolgot azonban részletesebben ki akarok emelni.

Az egyik a vízikapu. A délkínai területeken a legfontosabb közlekedő út a hajócsatorna. A falvak hajócsatornák mellett nyulnak végig. A csatornát a falu két végén éjjelre vízikapukkal elzárják (4. ábra). A csatornát a két partról kiinduló, erös cölöpökből épült kerítés összeszűkíti, a szűk bejárót aztán éjjelre egy

láncra kötött, lakattal elzárt úszó gerendával rekesztik el. De hogy a gerendán ne lehessen csónakkal átsurranni, a gerendába egymásra merőlegesen, tehát két irányban karók vannak keresztülszúrva. Akárhogy fordul is a gerenda, így mindig útban áll egy sor, a gerendán keresztültűzött karó.

Ha ezt a vízikaput kivisszük a szárazföldre, természetesen a gerenda az X módjára keresztültűzött karókon fog állni, mint valami sokszoros favágóbak. Ezen nem könnyű keresztülmenni.

Nos, egészen fenn északon, régi városok utcáiban a jamen előtt, vagy előkelőségek kapui előtt ilyen szárazra tett vízikapuk zárják el a járdát, mert a kínai etikett megkívánja, hogy az ilyen előkelő kapuk előtt a nép letérjen a járdáról. Olyan helyeken lehet ezt látni, ahol messze földön híre sincs hajócsatornának, s

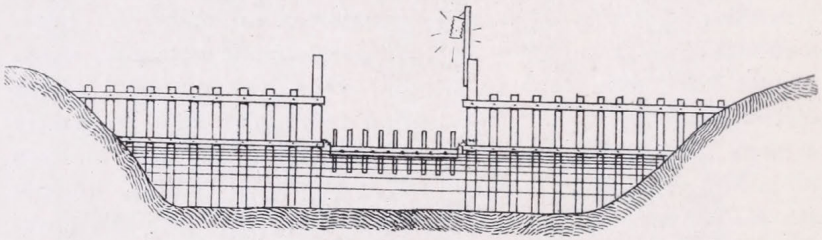

4. ábra. Dél-kínai hajócsatorna vízikapuja.

a nép maga sem tudja, miért rekesztik el a járdát éppen ilyen furcsa szerszámmal!

Ugyancsak északon egy más érdekes dolgot is látni. Tudjuk, hogy a kínai kéziталigának egyetlen nagy kereke van, a kerék két oldalán két padka van felerősítve a nagy kerék tengelyére. A két padkán a taligás egyformán osztja el a súlyt. Így aztán minden teher a nagy kerék tengelyére jut, s a taligás a taliga két nyelét fogva csak éppen egyensúlyoz és tol, de terhet nem tart. Tehát csak másodrendű erőkkel küzd meg. A mi talyigánk sokkal ügyetlenebb, mert a tehernek jókora része a taligás kezére nehezedik. Messze fenn északon is ezt a járművet használják. Az országutakon lépten-nyomon lehet őket látni. Nagy meglepetésemre nem egyszer azt láttam, hogy a taligások a taliga közepére árbocot állítanak, arra vitorlát feszítenek s a széllel segítik

odábbtolni a nehéz taligát! Tehát vitorláznak olyan helyen, ahol vitorláshajót sohasem láttak, ahol nem is tudják, hogy Dél-Kínában a sűrű folyó- és csatornahálózaton a legfontosabb motorikus erők egyike a szél, s a legszűkebb csatornákon is vitorlázik a kínai, amint kedvező szele van. Ez a szokás is tehát délről származik, mint annyi más!

A déli eredet mindenfelé a kínai műveltség bázisaként jelenik meg. A kínaiak ugyan a kelet-turkesztáni oázisvidékekről vándoroltak mai helyükre, de mindenesetre már magas műveltségű, fejlett néprajzú népnek kellett ott laknia, s talán sokkal nagyobb volt ennek száma, mint a bevándorolt, hódító kínaiaké. A mandzsúk is így telepedtek rá a kínaiakra, eleinte zsarnokolták őket, aztán felolvadtak bennük s ma a mandzsúk teljesen eltűntek, nyelvüket már alig beszéli valaki; a nép fölött való uralmat kiejtették kezükből s elvegyültek az olvasztókemence hatalmas magmájába: az óriási kínai népbe. A mandzsúknak is volt maradandó hatása, tőlük származik a varkocs, a sárga színnek különösen előkelő jellege meg néhány más apróság. De egyébként egészen elkínaiasodtak.

A délről származó architektúra azonban éppen nem egyedüli tényező az egész birodalom minden részének architektúrájában. Vannak ott még más elemek is, részben a Kínában élő másfajú népektől, részben külső országok népeitől.

A Kuen-lün hegyrendszer legkeletibb nyulványában, a Huai-hegységben találtam más felépítésű fa- és vályogházakat. Ezek rendkívül hasonlítanak a mi épületeinkhez. Nagyon meglepődtem, amikor a Huai-hegységben, a nagy kínai alföldtől délre az első faluban megpillantottam az egy-rudas, saroglyás szekereket, amelyekbe a bivalyt járommal fogják be! Ilyenről nem is álmodtam Kínában, s az irodalomban ennek nyoma sem volt. Még jobban meglepett a falusi ház. Külsőleg nagyon hasonlít a többi kínai házhoz, de a tetőszerkezet egészen más! A kínai fedélszerkezet mindig szelemenes, ezek a tetők pedig szarufásak. Ez tehát faarchitektúra s a bambuszházaktól lényegesen eltér. A kínai történelem tanusága szerint itt sokáig függetlenül éltek az úgynevezett Huai-barbárok, olyan rezervációfélében, mint a miau-c' és lo-lo népek ma Dél-Kínában. Leigázásuk s a kínai nemzetbe való teljes beolvasztásuk csak a Ming-császárok idejében sikerült.

Idegen elem vegyült itt tehát a délről származó kínai kultúrába, s ez valószínűleg rokonságban van azokkal az idegen elemekkel, amelyeket a szigetszerűen különálló San-tung-félsziget néprajzában föl lehet fedezni.

Sokkal nagyobb jelentőségű ennél az a hatás, ami a San-hszi, Sen-hszi és Kan-szú lösszel vastagon elborított hegyvidékének ősnépétől származik. Richthofen becslése szerint mintegy 20 millió ember lakik itt löszüregekben, földalatti lakásokban. Nálunk Magyarországon is temérdek helyen lehet kimutatni, hogy az ősi települések mesterségesen vájt üregekben kezdődtek (Pannonhalma, Promontor, Tihany, Miskolc, Paks, Titel, Kolozsvár stb.), de nálunk nem mindig löszben. Somogy vármegyében és Titelen, meg a Duna jobbpartján Tolnától Mohácsig a lösz volt az az anyag, amelybe a jó, száraz, nyáron hűvös, télen meleg pincelakásokat vájták. Itt Kínában kizárólag a löszbe vájták őket. Igen régi lehet ez az építkezés, mert technikája nagyon szépen kifejlődött. A nagyobb helyiségek mennyezeteit okvetetlenül ki kell pécézni. A löszbevájt lakások használatára az kényszeríti az embert, hogy nincs építőanyag. Sem kő, sem fa ezen a vidéken nincs, sőt még a téglaégetéshez szükséges tüzelő is hiányzik. Eleinte tehát kicsiny üregeket lehetett csak vájni, mert különben a mennyezet nem maradt volna meg. Amióta a kereskedelem kifejlődött, tehát néhány ezer esztendeje, némi kevés fához mégis hozzájutnak az itt lakók s abból készül az üregek boltozatának kidúcolása. Vízszintes födélgerendák fölé ívesen meghajlított póznákból készítenek bordákat s ezeket aztán feltámogatják a vízszintes gerendára.

Ez a szerkezet részleteiben szépen fejlett s olyan megállapodott, hogy ha az idevalók házat építenek szabad levegőre, akkor is ezt az ívesen meghajlított bordázatot használják tetőszerkezetnek, s létrejön az a házalak, amit 5. ábránk mutat. Utászháznak a rajza ez a nagy alföldről, közel a San-hszi löszplató lábához. A barlanglakásokból kihozott kidúcolás a faváz, a vázat aztán kitöltik vályoggal és sártapasztással, úgy hogy az egész úgy fest, mintha lösszből volna kifaragva.

Az építésnek ez a módja messze felhatolt Kína északi részeibe, s mindenütt meglátszik hatása. A száraz éghajlat fölöslegessé teszi a magas, meredek háztetőket, a cserép tetőfedést; elegendő a nagyon lapos, sártapasztásos tető is, tehát alkalmazni lehet ezt az

egyszerűbb, kevesebb fát igénylő architektúrát. Az íves tető fokozatosan igen lapos gerinces tetőbe megy át, mert a gerenda meghajlításánál egyszerűbb kettőnek a ferde feltámasztása. Peking körül láthatunk ilyen házakból épült falvakat, mintha löszből volna az egész. Magasan kiemelkedik a kis fakó házak közül a pompás tetőzetű templom, pagoda stb.

Itt tehát ismét találtunk új elemet, amely a kínai architektúrának egyik összetevője, s amely bennszülött népektől származik. Valószínűleg sok ilyen van még, de nem igen ismerjük, mert kínai utazóink nem igen figyeltek ezekre s a mindent elnyomó művészi stílus miatt nem látták meg a népies elemeket.

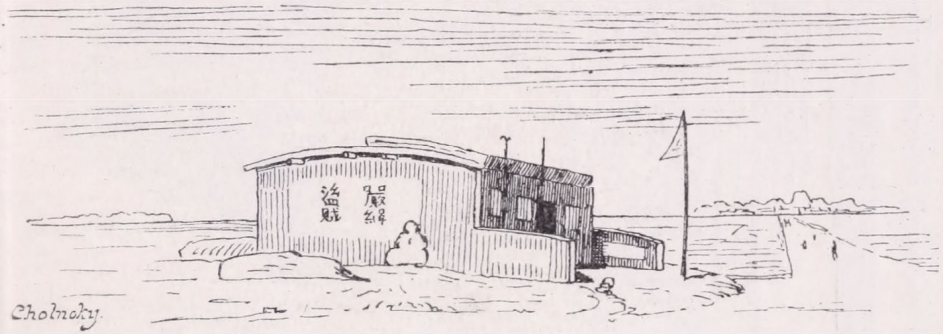

5. ábra. Utászház a kínai nagy Alföldön.

Dél-Kínából származik a kínai architektúrának egy más eleme is, amely független a bambusztól s inkább az orografiai miljő hatására keletkezett. Azt hiszem: mindenki látott már ábrándos kínai tájképrajzokat, amelyeken valami kolostor és templom épületcsoportjai magas és meredek sziklákon vannak elrendezve. Lenn zúgó patak, rajta kis híd, körüle síkság. A síkságból meredezen emelkedik ki a sziklahegy, s a sziklák oduiban, párkányain fantasztikus rendetlenségben csoportosulnak a stílusos kínai épületek.

Ezek az ábrándos rajzok meglehetősen hűen adják vissza a valóságot. Különösen a Jang-ce deltáján, de délebbre is, a délkínai hegyek közt elterülő síkságokon igen gyakran emelkednek ki szigetszerű sziklahegyek, a Hang-csou-öböl körül különösen porfir-vulkánok. Ezekre, mint árvízmentes helyekre húzódtak fel

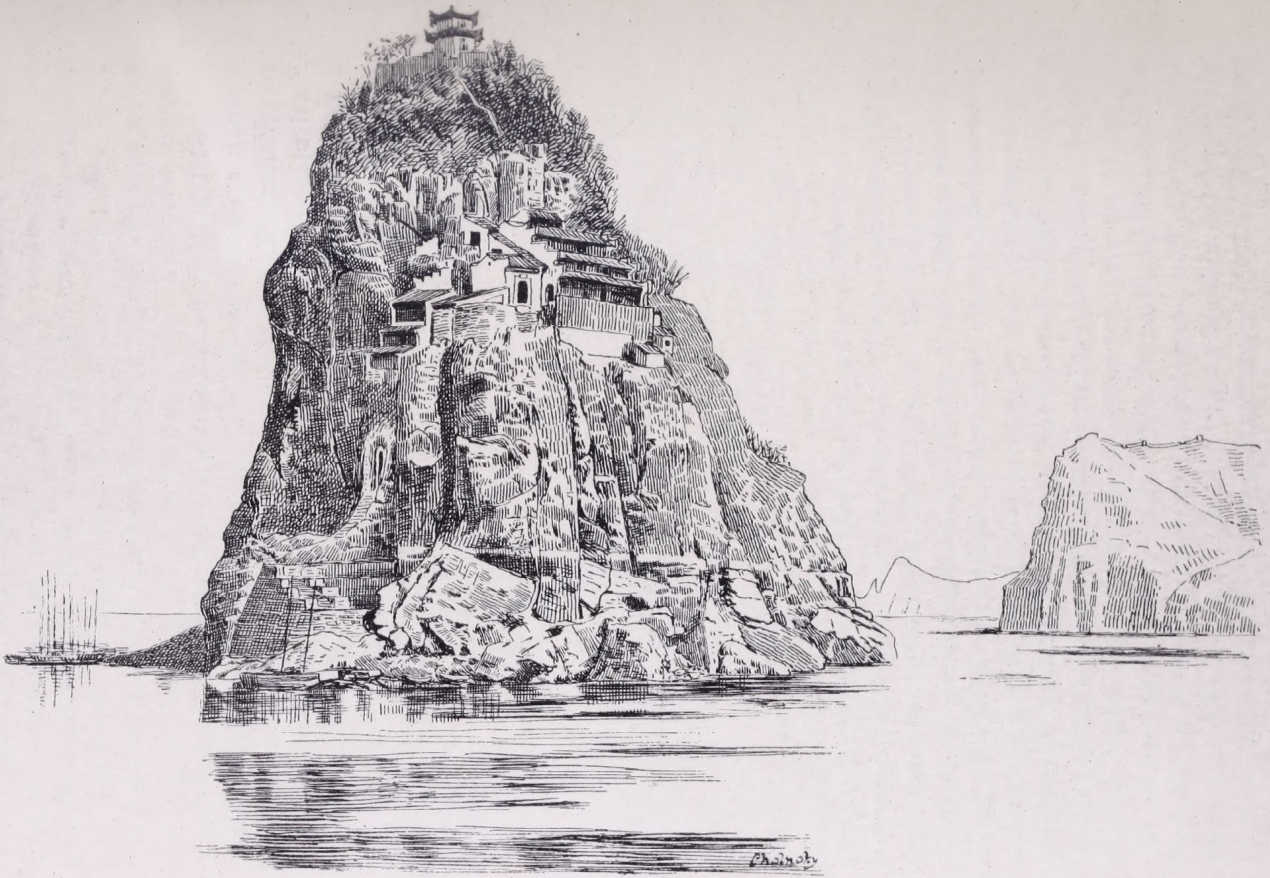

6. ábra. Sziao-ku-san (Kis-Árva) a Jang-ce-kiangon.

a kolostorok és templomok. Jó példája ennek a Kis-Árva (Sziaoku-san) sziklasziget a Jang-ce-hiangban (6. ábra). A kolostor rendetlen épületei a legcsodálatosabb, legfestőibb csoportban simulnak a sziklafalhoz. Némely helyiség félig barlang, a sziklába van vájva, s ablaka nem más, mint szabálytalan lyuk a sziklafalban. Előtte lefut a repkény, s hogy hideg időben be lehessen zárni,

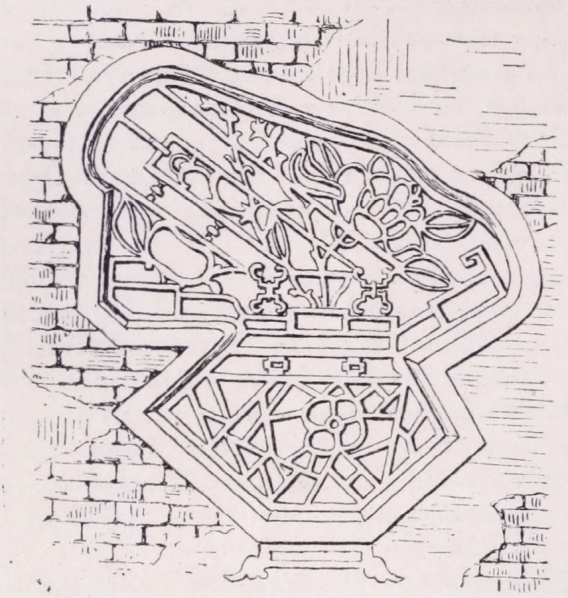

7. ábra. Kínai templom szabálytalan alakú ablaka.

szabálytalan rács van rajta, rendesen cserépből, s ezt azután belülről beragasztják áttetsző papirosal (7. ábra).

Az épületek rendetlen elhelyezését, az ablakok szabálytalan alakját utánozzák a kínaiak még olyan síkságokon is, ahol az emberek sohasem láttak hegyet. A Hoang-ho körül, Kai-föng-fu vidékén láttam homokbucka tetejére épült templomokat éppen ilyen összevissza elrendezésben, mintha ez is sziklahegy volna, pedig csak könnyen munkálható homok. Bizony lehetett volna a tetejébe szabályosan is építeni a templomot. De oda kellett menekülni az árvíz elől.

Még messze fenn északon, Mandzsúriában is így épülnek templomok! Nem kétségtelen-e a déli származás?

A helyi hatásokon kívül igen lényeges befolyása van a kínai területre jutott *külföldi hatásoknak* is. Ezek közül a legfontosabbak a következők.

A Kínát leigázó igazi kínaiak valószínűleg a Gobi-sivatag déli részén sorakozó oázisokból kerültek mai helyükre. Mindenesetre hoztak magukkal kultúrát, de ez alighanem lényegesen elütött a Jang-ce-völgyben talált délkínai bambuszkultúrától. A műveltségnek magukkal hozott elemeiből nem sokat tudunk. Legfontosabb az írás, ezt minden valószínűség szerint magukkal hozták. Ez az írás Pröhle Vilmos dr.[2] tanulmányai szerint összefüggésben áll a mezopotámiai sumér nép ékírásával. Úgy látszik: a belső-ázsiai oázisterületek népességének műveltsége mindenfelé kapcsolatban volt Mezopotámiával. Valami ilyenfélével megihletett műveltséget hoztak a kínaiak Kína területére, s bizonyosan volt olyan kulturális és etnográfiai elemük, amely megmaradt s ma integráns része a „kínainak". De nagyon nehéz ráakadni, hogy mi ez. A Vei-ho völgyében löszben talált remek bronzedények ornamentikáján látszanak olyan elemek, amelyek függetlenek a délkínai bambuszkultúra motívumaitól. Ezeket még alaposan tanulmányozás alá kell venni. A kínaiak csodálatosan fejlett csillagászati ismeretei alighanem oázisvidékek kultúrájából származnak. De ez csak föltevés.

Sokkal biztosabban ki tudok mutatni egy másik elemet, amely a kínai architektúrára lényegesen hatott. Ez a csodálatos tibeti *potala*-architektúra hatása. Tudjuk, hogy a tibetiek magas kőtornyokat és zömök, négyszögletes alaprajzú kőházakat építenek, de úgy, hogy azoknak csak magas részein vannak helyiségek, oda lépcsőkön kell felmenni. Az ilyen potala eredetileg védelemre berendezett épület. A képzelhetetlenül rabló természetű tibeti nomádok[3] ellen kellett, úgy látszik, ilyen épületeket építeni azoknak, akik az örökös csetepaték ellen védett otthont akartak teremteni. Maguk a potala lakói is eredetileg marhatenyésztők, de épí-

[2] Pröhle Vilmos dr.: Mi az a turáni? Földr. Közl. 1912. 101. stb. lap.

[3] A tibetiek rabló hajlandóságára nézve lásd különösen Dr. Tafel: Meine Tibet-Reise II. kötet, 191.

tenek ilyeneket földmívelők is, meg különösen a kolostorok szerzetesnépe.

A hegyi pásztorok építkezésének csodálatos típusát látjuk ezekben. Kőarchitektúra, fatetővel. Egészen más, mint a kínai, vagy a hindu, s csak nehezen akadunk rokonára.

De van rokonsága! Akármerre menjünk az eurázsiai láncheggységeken, a hegyi pásztornépeknek mindenfelé ugyanilyen ősi építkezését találjuk. A Pamír, a Kaukázus, az Örmény felvidék négyszögletes tornya, az úgynevezett *kula* semmi sem más, mint a tibeti potala rokonsága. Elterjedt ez Európában is, az albániai hegyekben, a déli Kárpátokban mindenfelé megtaláljuk, s az erdélyi templomokban művészi formát ölt. Az illír-trák népek akropoliszépítkezése ugyanebbe a kategóriába tartozik. Még a Pireneusokban is feltűnnek újra. Nincs helye itt annak, hogy a rokonságra és összefüggésre részletesen reámutassak, csak annyit kell itt elmondanom, hogy a tibeti potalaépítkezés Kína nyugati határszélein igen erős hatással van a kínai építményekre. A Kumbum-kolostor, Hszi-ning-fu táján, pompás, stílusos keveredése a kínai bambusz- és a tibeti potala-architektúrának. Bizonyos jellemvonásai egész Kínában el vannak terjedve. Így különösen feltűnő, hogy az állandó színházak építésmódja igen erősen őrzi a tibeti hatást. Kétségtelen, hogy a tibeti lámák vallásos színdarabjainak terjedésével együtt áramlik be ez az építészeti vonás is. Az ilyen épület szinte kísír a környezetéből. Különösen Mandzsúriában, Kirinben láttam ilyen meglepően elütő, potala-stílusú színházat (8. ábra).

Másik idegen hatás Indiából származik. Az indiai architektúra, a sziklabarlang-templomok építkezése, a temérdek állati és emberi figurális dísz erősen tükrözi az indiai hatást. Azok a klaszszikus motívumok (akantuszlevél, tojásdísz, gyöngysoros léc, szigmás párkány stb.), amelyek az indiai architektúrának a mediterránussal való összefüggését bizonyítják, benyomultak a buddhizmus ölén Kínába is s igen szép műalkotásokon intenek felénk. Az indiai és hátsó-indiai dagóbák stílusát, a díszítő motívumokban pl. az elefánt-alakot megtaláljuk Észak-Kínában is, pedig ott elefántot alígha láttak!

Igen érdekes idegen hatás az, ami a partus kereskedők révén jutott Kínába. Ügyes szíriai és levantei kereskedők, rendesen hajó-

kon, még a rómaiak idejében temérdek ajándékot hordtak a kínai császárnak. Ezek között különösen ezüsttükröket, bíborfestésű kelméket, üvegedényeket stb. A császár viszonozta az ajándékot, de ezt persze a ravasz kereskedők dupla áron eladták, s nagy volt a nyereségük. Különösen Antoninus Pius császár idejében folyt ez a hamisság nagy arányokban, s a kínai császár „Antun" fejedelmet tributáriusának tekintette, de persze erről a hatalmas római császárnak fogalma sem volt. A Földközi-tenger környékének hatásaként említhetem föl, hogy a dinnyének és szőllőnek kínai neve Hirth szerint a görögből származik.

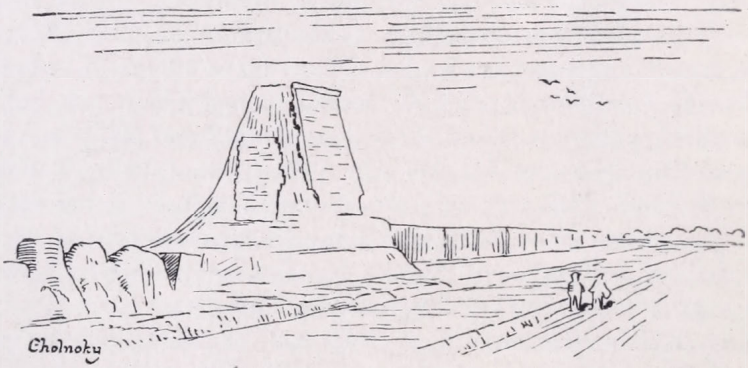

8. ábra. Téglából és lőszből épített őrtorony a kínai Alföldön.

Mennyi mindenféle kultúraelem lehet még ezenkívül! Mennyi mindenféle nép olvadt itt egybe, mennyi hatás érvényesült, hogy végül létrejöjjön az, amit ma „kínai"-nak nevezünk s mint a mienktől lényegesen különböző világot emlegetünk! A műveltségnek különösen egy eleme az, ami ennyi népet egybeforraszt, ennyire különböző antropológiai és etnográfiai vonást mégis egységessé tesz. S ez nem más, mint a csodálatos kínai *írás*. Ez a nagyszerű rendszer nem fonetikus és ebben roppant nagy előnye van. Kínában a népek annyiféle dialektust beszélnek, ahány geográfiai egységre tagozódik az ország. Ezek a dialektusok nagyon, de nagyon eltérnek egymástól. Az északkínai nem érti meg a délkínait, a szecsuani ember nem tud cse-kiangival beszélni, a kantoni meg olyan, mintha egészen más nyelv volna. És mégis,

írásban mindegyik ugyanaz. Ha az írás fonetikus volna, a dialektusok már régen nyelvekké szakadtak volna szét s alighanem megszünt volna a kínai nép egysége. Amint nálunk a szláv, vagy a germán nyelvek szétváltak, úgy vált volna nyelvekre a kínai s ma nem állna előttünk egységesen ez az óriási nép.

Amikor tehát „kínaira" gondolunk, legelőször a bambuszkultúra jellemvonásai jutnak ugyan eszünkbe, de gondoljunk mindjárt erre a népeket összetartó csodálatos írásra is, mert ebben igazán lényegesen különböznek tőlünk. A japánival meg ne tévesszük őket össze, mert a japáni jobban, sokkal jobban különbözik a kínaitól, mint pl. a német az olasztól.

Les origines de la civilisation chinoise, par Dr. Eugène de *Cholnoky*. — La formation de cette nation colossale appelée „chinoise" est l'oeuvre d'un grand nombre de facteurs. Après avoir visité ce pays, surtout ses parties intérieures, on en emporte des souvenirs bien différents des idées que les Européens se font de la Chine: des paysages d'un caractère tout particulier, des champs de riz, de curieuses maisons couvertes de tuiles, une multitude de petits bateaux, des villes méridionales à rues étroites, des enseignes pendantes, des koulis sales et demi-nus, des chaises à porteurs etc. En effet, c'est un monde bien différent du nôtre, ce monde de l'Extrême-Orient. Les hommes y sont tout autres, leurs gestes, leurs paroles, leurs pensées, leur moral, tout est différent. Au fond, ce sont des hommes comme nous, ils aiment et haïssent comme nous, ils se réjouissent et souffrent, ils travaillent et s'amusent comme nous. Et pourtant, ce sont des êtres bien différents de ceux au milieu desquels nous vivons en Europe, l'homme et son milieu nous apparaît dans des formes inconnues et étranges. Qu'est-ce qui peut bien être la cause de cette différence? Pourquoi et en quoi diffèrent-ils tant de nous? Y a-t-il des causes géographiques, historiques ou anthropologiques? Ce n'est qu'après une observation superficielle qu'on dira qu'en Chine tous les hommes sont de figure uniforme. Un observateur attentif découvrira bientôt la même diversité des visages, des tailles, des gestes que nons trouvons chez les Européens. Nous pouvons rencontrer la même variété dans les costumes, dans les styles d'architecture, dans les paysages. Parmi les 300—400 millions de Chinois il y a beaucoup plus de différences que parmi le même nombre d'Européens. Les traits principaux par lesquels les habitants de la Chine se distinguent de nous sont en partie anthropologiques, en partie culturelles. A la première catégorie appartiennent: la couleur de la peau, la chevelure, la forme du visage et des yeux,

la longueur des bras et des jambes. Les différences culturelles sont: l'écriture, le défaut des connaissances physiques et techniques, la culture des lettres et des sciences historiques, le manque d'analphabètes, l'état primitif des maisons, routes, ponts, machines etc., le rôle subordonné de l'hygiène et de l'art médical. Les différences ethnographiques sont: le style des maisons, l'étoffe des vêtements, la nourriture, les boissons, la manière de manger etc.

Pour approfondir l'étude de la civilisation chinoise le meilleur moyen est l'analyse de l'architecture. L'élément le plus important de l'architecture chinoise se trouve dans les maisons de *bambou* de la Chine méridionale, où les meubles et les outils aussi se font de bambou. Mais de cette matière il est impossible de faire des constructions comme on en fait de bois. La maison de bambou diffère donc complètement de nos bâtiments (fig. 1). Le toit se fait également de bardeaux de bambou (fig. 2); les murs, de verges de bambou fendues, sont souvent tout nus, quelque fois couverts au-dehors de boue, au-dedans de papiers. Le plafond manque toujours. Tout le long du toit une tente de jonc portée par des perches de bambou entoure la bâtisse en formant un avant-toit. C'est cette simple maison de bambou dans laquelle il n'y a que des éléments verticaux et horizontaux qui forme la base de l'architecture chinoise. Les plus beaux temples chinois ne présentent que des lignes verticales et horizontales, leur toiture est absolument comme si elle était de bambou (fig. 3). On y voit la tente de jonc circulaire, les pieds des piliers de bois reposent dans des coupes de pierre, comme les bambous des maisonnettes, les tuiles de majolique imitent les tuyaux de bambous fendus en deux et le bout de la tuile inférieure a la forme d'une rosette représentant un faisceau de bambous. Dans les plus beaux monuments de l'architecture chinoise, surtout dans les palais somptueux des empereurs Ming tous les détails rappellent la maison de bambou; les ornements, s'ils ne se composent pas de fleurs, sont des desseins tressés; les ornements géometriques les plus compliqués présentent partout les motifs de bambou, de verge, de natte de jonc, de treillis. C'est donc un style nouveau qu'on n'a pas bien interprété avant mes recherches. Le toit chinois à cornes recourbés ne peut dériver de la tente, car dans tout l'intérieur de l'Asie il n'y a pas de tentes de cette forme. On n'a pas reconnu l'originalité de ce style qui a pris un puissant développement à côté de l'architecture de bois de l'antiquité classique, de l'architecture de briques de Mésopotamie et de l'architecture de pierre de Mexique et a été employée par plusieurs centaines de millions d'hommes cultivés à créer des chefs-d'oeuvres d'architecture d'une valeur éternelle.

Cette architecture prend ses sources dans le Midi où le

bambou est la matière principale. Mais bien d'autres éléments de la civilisation chinoise sont d'origine méridionale : la culture du riz, de la soie et du coton, l'industrie de la porcelaine, l'usage du thé. Il y a deux choses qui méritent une attention particulière : 1. La porte d'eau (fig. 4) qui sert à fermer pour la nuit le canal aux deux bouts du village et dont les poteaux en forme d'un X se retrouvent dans les rues des anciennes villes du Nord sur les trottoirs devant les maisons des notables, rappelant aux passants la règle de l'étiquette chinoise, qui ordonne au peuple de descendre sur la chaussée en ces endroits. 2. La charrette à main qui n'a qu'une roue et au milieu de laquelle j'ai vu à ma très grande surprise planter un mât et y fixer une voile qui, poussée par le vent, sert à avancer la charrette. Une voile dans un pays où l'on n'a jamais vu de voilier ! Il est évident que cette coutume aussi vient du Midi.

Outre l'architecture de caractère méridional, nous rencontrons d'autres éléments de construction : les maisons de bois et de briques crues qui ressemblent beaucoup aux maisons hongroises et qui viennent des Barbares Huai qui avaient longtemps vécu comme peuple indépendant dans la montagne Huai et se sont fondus à la nation chinoise à l'époque des empereurs Ming.

Une influence plus grande encore a été exercée par la population primitive des régions montagneuses de San-hszi, Sen-hszi et Kan-szú. Dans ces régions, 20 millions d'hommes environ habitaient dans des cavernes et des demeures souterraines, comme nous en pouvons trouver dans les habitations primitives dans certaines contrées de la Hongrie. Cette architecture caverneuse doit être très vieille, car sa technique est bien développée (fig. 5). Elle a pénétré jusqu'au nord de la Chine.

Un autre élément architectoral venant du Midi et de nature plutôt orographique est ce groupement pittoresque de bâtiments (cloîtres, temples), placés sur de hauts rochers et des monts escarpés (fig. 6), dont un curieux exemple est le Petit-Orphelin (Sziao-ku-san), îlot de rochers dans le Jang ce-hiang. Ces groupements sont imités dans les contrées où il n'y a aucune élévation naturelle du sol, autour du Hoang-ho ou dans la région de Kai-fong-fu par exemple, où l'on a élevé des monticules de sable pour y placer les temples. Même dans le Nord lointain, en Mandchourie, on édifie ainsi les temples.

Outre les influences locales il y a lieu d'établir les influences extérieures. C'est tout d'abord l'écriture chinoise qui, selon toute probabilité, a été apportée par les premiers conquérants de la Chine venant du désert Gobi et est en rapport avec l'écriture cunéiforme des Sumérs de Mésopotamie. Ce qu'ils ont encore apporté de la culture mésopotamienne est très difficile à établir, sinon les beaux

ornements des vases de bronze trouvés dans la vallée de Vei-ho. Une autre supposition est celle que les connaissances astronomiques si développées chez les Chinois viennent de la culture des oasis. Par contre, il est sûr que l'architecture *potala* de Tibet a exercé une influence sensible sur l'architecture de Chine; nous reconnaissons les formes de la potala tibétienne dans la *Kula*, tour carrée qui se rencontre sur le plateau d'Arménie, de la Caucasie, de Pamir, même en Europe dans les montagnes d'Albanie, dans les Karpathes du Sud et revêt une forme artistique dans les églises de Transsylvanie. En Chine, surtout aux frontières occidentales les constructions montrent l'influence de la potala de Tibet, et certains détails se retrouvent dans toute la Chine. Ce qui nous frappe le plus, c'est que la construction des théâtres permanents conservent partout le caractère tibétien. C'est sans doute avec les drames religieux des lamas de Tibet que se sont répandues les formes architectorales.

Une autre influence étrangère vient des Indes. Avec le Boudhisme certains éléments décoratifs se sont introduits en Chine.

Il faut enfin prendre note de quelques détails artistiques apportés par des commerçants parthiques avec les cadeaux offerts à l'empereur de Chine. Comme élément étranger venant de la Méditerranée nommons ce détail curieux que les noms du melon et du raisin viennent des Grecs.

Et tous ces différents éléments, toutes ces différentes peuplades dont la fusion a constitué la nation „chinoise" ont été réunis et liés par l'*écriture* merveilleuse des Chinois. La langue chinoise se divise en nombreux dialectes, très différents les uns des autres, mais tous emploient la même et unique écriture.

DER TURANISCHE GEDANKE.

Von ALOIS v. PAIKERT.

II.

Wir haben bisher nur von China gesprochen. Heute ist das wichtigere Reich: Japan. Japan spielt derzeit im Osten genau die Rolle Englands. Seine geographische Lage entspricht auch vollkommen dem britischen Inselreich, es hat heute schon eine solche Handels- und Kriegsflotte, die dem Reiche der aufgehenden Sonne die unbestrittene Übermacht über die östlichen Meere und Inseln sichert. Mit Hilfe Englands hat Japan jetzt Deutschland aus dessen östlichen Besitzen herausgedrängt, nicht nur aus Tsingtau, sondern auch aus den Marianen-, Karolinen- und Marschall-Inseln, sehr zum Unbehagen der englischen Kolonien, Australien und Neuseeland sowie deren guter Freunde: der Nordamerikaner. Japan, das während und durch den heute uns Europäer zerfleischenden, uns für Jahrzehnte lahmlegenden Weltkrieg reich und stark wurde, sein Heer und seine Flotte nicht nur unverletzt erhalten hat, sondern mit allen neuen, auf unsere Kosten gesammelten Erfahrungen und Errungenschaften verbesserte und verstärkte, wird diesen grossen Vorteil, den es jetzt nicht nur ohne Opfer, sondern sogar mit ausserordentlichem Gewinn über den ganzen, derzeit sich selbst zugrunde richtenden Westen erreichte, sicher und bald ausnützen.

Das moderne Japan hat viel vom modernen Westen, besonders von England gelernt. Es ist lange nicht mehr jenes kindisch verträumte, romantische und poetische Land Pierre Lotis und anderer dichterischen Autoren. Das heutige Japan, ein hochmoderner, kalt berechnender, ausgezeichnet verwalteter Staat, in vollkommenem Bewusstsein seiner Vorteile, seiner Macht, seiner ganz bedeutenden Fähigkeiten, unterstützt von einem scharf intelligenten,

sehr ehrgeizigen, tapferen Volke von nunmehr fünfzig Millionen Seelen, unerschrocken, einig und zielbewusst, — weiss, was es will. Wir sind vollkommen überzeugt, dass Japan sein Ziel in kürzerer Zeit, als es seinen Verbündeten: England, Russland und Frankreich lieb und angenehm ist, erreicht.

Das Ziel Japans ist: Asien den Asiaten, unter Führung Japans.

Wer würde leugnen, dass Japan berufen ist, dieses Ziel zu erstreben? Welches asiatische Volk kann sich heute mit dem modernen Japan, mit seinem ausgezeichneten, siegreichen Heere, mit seiner ebenso ausgezeichneten und siegreichen Flotte messen? Und welchem europäischen Volke, oder europäischen verbündeten Völkern wird es heute einfallen, Japan mit den Waffen in der Hand im Osten entgegenzutreten?

Japan geht methodisch, sicher und folgerichtig, von Schritt zu Schritt vorwärts. Es hat in einem ewig denkwürdigen Kriege seinen in allem, was die Menge betrifft, vielmals mächtigeren, riesigen Bedränger: Russland, vollständig besiegt und gedemütigt. Es hat seinen, ihm unbequemen Nachbar: Korea, einfach einverleibt. Es hat nun — auf Anstiften Englands — Deutschland aus Asien verdrängt und einen Teil der bisher deutschen Besitzungen seinem Reiche angegliedert. Was nun folgen soll, ist leicht vorauszusehen: die Vorherrschaft in China und Nordostasien, die Philippinen, die Sunda-Inseln und dann Australien.

Japan hat in diesem Kriege als Bundesgenosse Englands diesem geholfen die englisch-asiatischen Besitzungen zu schützen. Es hat tatsächlich Weihaiwei, Shanghai, Hongkong, Singapore und viele andere gefährdete, sehr wertvolle Besitzungen und Interessen Englands in Asien beschützt, ja tut es auch jetzt noch, höchstwahrscheinlich in seiner gewohnten gründlichen und zielbewussten Weise. Dass diese Hilfeleistung Japans gegenüber England im Osten sehr weitreichende Folgen haben wird und auch schon gezeitigt hat, ist natürlich. Der militärische, politische und wirtschaftliche Einfluss des östlichen Inselreiches ist bedeutend gestiegen, das Ansehen und der Einfluss Englands im Osten um vieles geringer geworden. Wir sehen schon aus diesem, dass das Prestige der westlichen Mächte im Osten im Niedergange, das Ansehen und die Macht Japans, als Führer der asiatischen Staaten jedoch im Aufstiege begriffen ist.

China und Japan stehen sich heute unfreundlich gegenüber. Japan hat, um seinen Einfluss auf die chinesische Regierung zu sichern, in neuerer Zeit stets dahin gewirkt, die Regierung des himmlischen Reiches zu schwächen, ganz nach englischem Muster und im vollen Einvernehmen mit der englischen Regierung. Deshalb wurde die einst so kräftige Mandschu-Dynastie gestürzt, eine auf sehr schwachen Füssen stehende Republik gegründet, dem genialen Juanschikkai aber, als er in richtiger Erkenntnis dessen, was China Not tut, die Monarchie wieder herstellen wollte, diese Absicht durchkreutzt, ja er selbst musste zum Opfer fallen.

Von unserem und vom allgemein menschlichen Standpunkte aus ist es zu erwünschen, dass Japan den richtigen Weg trifft, und bald, sein eigenes sowie Chinas Wohl vor Augen haltend, eine gesunde Entwicklung des riesigen Reiches unter der brüderlichen Führung seiner turanischen Stammesverwandten herbeiführt und diese gesunde, kräftige Entwicklung in modernster Richtung, jedoch mit besonderer Berücksichtigung der konservativen Auffassung der Chinesen auch fernerhin sichert.

Ob das heutige Bündnis Japans mit den Aussenmächten noch lange bestehen wird, ist sehr fraglich. Die gegensätzlichen Interessen werden voraussichtlich bald zur Auflösung des heute noch einträglichen Geschäftes führen, ja es ist abzusehen, dass dieses dem Endziel Japans entgegengesetzte Verhältnis sehr bald in das Gegenteil umschlägt, und Japan als erster und wichtigster turanischer Staat im Osten dem germanisch-turanischen Staatenbunde beitritt.

Hätten die Diplomaten der Mittelmächte, meinem Rate folgend, den turanischen Gedanken in seiner ganzen Wichtigkeit und Entscheidungskraft vor dem Ausbruche des Weltkrieges erfasst und denselben mit seinen für die ganze weitere Politik der Mittelmächte ausschlaggebenden Folgerungen sich zu eigen gemacht, so wäre dieser ungeheure und unmenschliche Weltbrand entweder gar nicht entflammt, weil sich ein grosser Teil der gleichzieligen germanischen und turanischen Staaten bald zusammengefunden und vereint hätte, oder aber er wäre heute schon längst, mit unserem überwältigenden, endgültigen Siege zu Lande und zur See, glücklich für die ganze Menschheit beendet.

Das Germanentum kann sich seinen schwer erkämpften und

wohlverdienten Platz in der Welt nur mit Hilfe der energischen und selbstbewussten turanischen Staaten und Völker erhalten und erweitern. Wir sind gegenseitig auf uns selbst angewiesen.

Von diesem Bewusstsein müssen wir durchdrungen sein und demgemäss ohne Verzug mit aller uns zu Gebote stehenden Kraft und Energie auf den festen und sich fortwährend vergrössernden Ausbau des Bundes der germanischen mit den turanischen Staaten hinarbeiten, wenn wir nicht zu spät kommen und das ganze grosse Spiel verlieren wollen.

Wir haben bisher die Reihe der turanischen Staaten besprochen und kommen jetzt auf die nun aktuellen germanischen und anderen neutralen Staaten zurück.

Vor allen anderen steht Schweden jetzt im Mittelpunkte unseres Interesses. Schweden, ein echt germanischer Staat würde mit einem Schlage sich selbst für immer von der russischen Gefahr befreien, Finnland zum freien Bruderstaate machen und Deutschland zu ewigem Danke verpflichten, falls es sich für uns entscheidet. In diesem Falle könnte Schweden die Alands-Inseln und einen Teil des nordwestlichsten Finnlands, mit einem Eismeerhafen gewinnen; also abgesehen von dem unschätzbaren Vorteile, seinen gefährlichsten Feind weit zurückgedrängt zu haben und von dankbaren Freunden umgeben zu sein, noch eine bedeutende und sehr nützliche Gebietserweiterung erfahren. Der Ausfall, den ein Teil des schwedischen Zwischenhandels durch die Gegenmassregeln Englands und Russlands erleiden würde, steht in keinem Verhältnis zu dem grossen und dauernden Gewinn der ganzen Nation.

Durch diesen Beitritt Schwedens zum Mittelbunde würde das bisher von Russland unterdrückte turanische Finnland sogleich als freier Bundesstaat in Aktion treten und mit Hilfe Deutschlands und Schwedens das russische Reich in kurzer Zeit, während des Krieges, von der Ostsee und dem Eismeer abschliessen.

Die hohe Kultur sowie die besondere Tüchtigkeit des finnischen Volkes sind weltbekannt. Finnland würde ein gerngesehener Bundesgenosse der germanischen und der turanischen Staaten, ein festes Bindeglied zwischen Deutschland und den skandinavischen Ländern bilden und in seiner neuen nordöstlichen Erweiterung, die Küsten des bisher russischen Eismeeres, einschliesslich der

Insel Novaja Semlja, gegen jedes Eindringen der Aussenmächte bewachen und verteidigen.

Sowie Schweden in unserem Kampfe als unser Bundesgenosse teilnimmt, ist auch die Belt-Frage gelöst, und sowohl Dänemark, als auch Norwegen zur wohlwollenden Neutralität gegenüber den Mittelmächten bestimmt.

Wir sehen, dass die unselige Einkreisepolitik, mit der die englische Politik Deutschland vernichten wollte, sich umdreht und sich jetzt in die Einkreisung Russlands verwandelt. Tatsächlich, wenn es uns gelingt, den Bund der germanischen und turanischen Staaten in der ebenerwähnten Weise auszubauen, so umgibt ein Kreis von folgenden Staaten und Bundesgenossen das Zarenreich: Im hohen Norden Finnland, von Nowaja Semlja bis Petersburg, dann Deutschland, Österreich, Ungarn, Bulgarien, das türkische Reich von Adrianopel bis Bagdad, Persien, Afghanistan, Tibet, Indien, China und das erweiterte Japan, von Formosa bis Nordostasien. Ist dieser Kreis geschlossen, so fallen die Ukraine, das ganze Kaukasusgebiet, das ganze russische Mittelasien (das alte Turan), sowie das ganze Sibirien von selbst von Russland ab und bilden sich als neue freie Staaten, als unsere treuesten Bundesgenossen. Es würde dann vom ungeheuren, zum grössten Teile aus früher turanischen Gebieten und Völkern zusammengefügten Russland, nur der wirklich russische und slawische Teil um Moskau bleiben. Es wäre dies die gerechte Vergeltung der von Russland gewollten Aufteilung und teilweisen Einverleibung Deutschlands, Österreichs, Ungarns, Bulgariens, des türkischen Reiches, Persiens, Afghanistans, Tibets und Chinas.

Hier müssen wir noch eines kleineren, nicht-germanischen Staates Erwähnung tun, nämlich Griechenlands. Dies Land, das alles aufbot, bis zuletzt treu neutral zu bleiben, muss in täglich unerträglicher Weise fühlen, wie England die Freiheit und Neutralität der kleinen im Wege liegenden Nationen auffasst und verteidigt. Wir sind überzeugt, es wird die Stunde kommen, wo die siegreichen Mittelmächte das arme, vielgelittene griechische Volk aus den Fangarmen der von England angeführten Aussenmächte befreien und dem klassischen Königreiche nicht nur seine vollkommene Souveränität zurückgeben, sondern es auch für die erlittene Unbill gehörig schadlos stellen wird.

Der turanische Gedanke geht Hand in Hand mit dem germanischen Gedanken. Wir haben auch dieselben Feinde: den slawischen und den englischen Gedanken. Wie falsch und übertrieben der erstere sich erwiesen hat, das haben wir aus dem Vorhergehenden ersehen. Der slawische Gedanke bedeutet die Slawisierung der Welt, richtiger: die Russifizierung derselben; der englische: die Anglisierung, d. h. die Unterjochung und Ausbeutung der Welt. Beide haben bisher einen grossen Teil der Erde und fast alle Meere unter ihre Gewalt gebracht. Beide haben zersetzend auf ihre Nachbarn und erdrückend auf die von ihnen einverleibten, bisher freien Völker gewirkt. Der germanische, oder richtiger: der deutsche Gedanke hat auf keinen seiner Nachbarn zerstörend, im Gegenteil: helfend und aufbauend gewirkt. Nicht das Erobern und Unterwerfen, noch weniger die wirtschaftliche Aussaugung der eroberten und unterworfenen Gebiete waren Zweck der Ausbreitung des deutschen Gedankens. Deutsche Dichter, Staatsmänner und Gelehrte haben mehr denn alle anderen für die Freiheit und Verbrüderung der Völker, für Kunst und Wissenschaft als Gemeingut der Menschheit gedichtet, gewirkt und gearbeitet.

Der turanische Gedanke ist zu jung, um auf eine Vergangenheit zurückblicken zu können. Ihm gehört die Zukunft. Wir, die an ihm glauben, sehen in ihm die Verwirklichung der freien männlichen, selbstbewussten Entwicklung aller Völker, die glückliche und dauernde Verbindung des Westens mit dem Osten, nicht auf Grund der rohen Gewalt oder der Übervorteilung des Schwächeren, sondern auf Grund der aufrichtigen Waffenbrüderschaft in allen Gebieten der geistigen, wirtschaftlichen und politischen Entwicklung der Menschheit.

Es ist selbstverständlich, dass der turanische Gedanke in erster Linie die Ideale der turanischen Völker verwirklichen will, ohne jedoch die andern Völker und Völkergruppen unterdrücken oder ausbeuten zu wollen. Die grosse Zahl der Turanen, ihre ungeheure Ausbreitung in Europa und Asien erreicht durch die natürliche Vereinigung und Organisation der gemeinsamen Interessen alles das, was England seit zwei Jahrhunderten durch künstliche Verderbung und Überlistung seiner Gegner und Verbündeten, Russland durch rücksichtslose Anwendung der rohen Gewalt erreichten,

fast automatisch und ohne besondere Anstrengung. Gewaltsame Kriege, Aufstände und ähnliche Mittel sind ganz unnötig. Die fortschreitende, friedliche Ausbreitung des turanischen Gedankens ist nicht mehr aufzuhalten, denn sie liegt im Interesse der ganzen Menschheit.

Der turanische Gedanke bedeutet die Freiheit der Völker, nicht nur der Turanier, sondern überhaupt aller Völker der Erde.

Heute und noch mehr in der Zukunft kann die Menschheit nicht mehr die Unterdrückung, oder gar die Ausrottung einzelner Völker dulden. Wir wissen wohl, wie in diesem Punkte besonders die Engländer denken. Sie gehen von dem Standpunkte aus, salus Angliae suprema lex esto, und schossen die Ureinwohner Nordamerikas und Australiens zu Tausenden ab, oder liessen sie durch Branntwein verderben, bis nur ganz wenige übrig blieben, die dann mit grossem Aufwand und viel gezeigter Menschlichkeit, weitab vom Verkehre erhalten werden. Der jetzige Weltkrieg war leider wieder eine grosse Gelegenheit für unsere Gegner, die mit Recht oder Unrecht das Heft in Händen halten, um Tausende und Hunderttausende von braven Streitern für ihre Interessen sterben zu lassen. Es war immer die Politik Englands gewesen, seine Kriege durch fremde Völker auszutragen, entweder direkt als Hilfsvölker, oder indirekt durch Anstiftung von Kriegen der Nicht-Engländer unter sich. Diese Politik steht in so schroffem Gegensatz zur germanischen und turanischen Auffassung von Ehre, Männlichkeit und Offenheit, dass dieselbe von diesen Völkern fast nie befolgt wurde.

Wie grausam und uneingedenk jeder Menschlichkeit die Engländer diese Politik verfolgten, zeigt uns das Schicksal Irlands. Die Iren, die ihre Freiheit, Religion und Selbständigkeit nicht aufgeben wollten, wurden zu Hunderten hingerichtet, in die Kerker geworfen, ihrer Freiheit, Ehre und Güter beraubt, zur Auswanderung gezwungen, usw. Und alles dies nicht im dunklen Mittelalter, sondern von den Zeiten Shakespeare's an bis auf den heutigen und morgigen Tag.

England hat alles getan um seine reiche Beute: Indien, beständig mit einem Kranze von Wüstenländern zu umgeben. Es ist der englischen Regierung bisher stets geglückt, alle Nachbarreiche Indiens: Persien, Beludschistan, Afghanistan, Turkestan, Tibet

und China im tiefsten Verfall zu erhalten, nur um Indien ungestört ausbeuten zu können. Und eben der Ausbau der Bagdad-Bahn, mit der Möglichkeit einer kurzen, sicheren, nicht-englischen Verbindung Indiens mit Europa, war eine der Hauptursachen, warum die englische Regierung durch ihre Helfer die Mittelmächte zum Weltkriege zwang. Nicht das Beschützen von kleinen und schwachen Staaten und Völkern, sondern das gerade Gegenteil, das rücksichtslose Ausbeuten derselben im erbarmunglosen Monopolbetriebe ist das wahre Ziel der bisherigen englischen Politik gewesen.

Wir müssen Mittel und Wege finden den kleineren, schwächeren und deshalb zurückgesetzten Völkern ihre freie Entwicklung, ihre eigene Kultur zu sichern, ohne fortwährende Reibungen oder Kämpfe aufkommen zu lassen. Die Träger des turanischen, wie des germanischen Gedankens sind diesbezüglich einer Meinung. Ja wir sind überzeugt, dass die Mehrheit der, jetzt die Mittelmächte als Barbaren bekämpfenden Engländer, Franzosen, Russen usw. ebenso denkt wie wir, und es nur eine ganz geringe Minderheit ist, die aus krassem Eigennutz die Aufopferung aller anderen betreibt.

Eine weitere Ausbreitung Russlands und Englands kann nunmehr nur durch gewaltsame Unterdrückung bisher freier Staaten oder Völker verwirklicht werden. Ausserdem wird das Vordringen Russlands zum Mittelmeere, wie es vom Auswärtigen Amte in Petrograd geplant wurde, nämlich die Eroberung, bezw. Aufteilung Österreichs, Ungarns, der Balkanhalbinsel und des Türkischen Reiches — also: russische Handels- und Kriegshäfen im Adriatischen, Jonischen und Ägäischen Meere sowie an der Küste von Palästina, in nächster Nähe zum Suezkanal — von den jetzigen Verbündeten Russlands nur mit sehr gemischten Gefühlen begrüsst werden. In erster Reihe wäre es wieder England, das mit allen erlaubten und unerlaubten Mitteln Russland wieder aus dem Mittelmeere hinauszudrängen bestrebt wäre. Mit welchem Erfolge, das ist eine andere Frage. Denn falls Russland siegt, so wird es sich sicher nicht allein mit mittelländischen Häfen begnügen, sondern seine persischen Eroberungen bis zum Persischen Golfe, resp. Indischen Ozean ausdehnen, und dann wird England der Geister die es gerufen, nie mehr los. Dann würde

Russland nicht nur Konstantinopel mit den Dardanellen, nicht nur Cattaro, nicht nur Jaffa besetzen, sondern auch Bender-Abbas am Indischen Ozean, damit aber auch ganz Indien ständig gefährden.

Jedoch Englands stärkster Verbündete, Japan, wird seinen eigenen Einfluss auf Shanghai, Hongkong, Singapore und Indien jedenfalls sehr fühlbar machen. Man kann heute schon feststellen, dass die Macht Englands in Asien schwer erschüttert ist, und die Vorherrschaft Albions im Osten ihrem Ende naht. Wenn England auch aus diesem Riesenkampfe als Sieger hervorgeht, so hat es seinen Stammesverwandten: Deutschland gedemütigt, sein Heer und seine Flotte geschwächt, hat auch die Übermacht in Afrika sich gesichert; aber es hat selbst den, schon vor dem Kriege drohenden Einfluss Russlands auf Asien und besonders auf Indien bedeutend gestärkt und es hat Japan die Mittel in die Hand gegeben, nicht nur sein erstklassiges Heer sowie seine erstklassige Flotte noch glänzender auszubauen, sondern auch dessen politischen Einfluss auf ganz Asien, Ozeanien, ja selbst auf Mittel-Amerika, mit dem Panama-Kanal, auf seine eigene Kosten sowie auf Kosten seiner Vetter, der Nordamerikaner zu einem noch wichtigeren Faktor als bisher auszugestalten.

Siegt Russland in diesem Kriege, dann wird es sich auf seiner Südgrenze mit sehr bedeutenden, wichtigen turanischen und mohammedanischen Ländern bereichern, wodurch sein slawisches und christliches Bewusstsein vermindert, hingegen der turanische und mohammedanische Einfluss innerhalb seiner Grenzen ganz bedeutend gehoben wird.

Siegen jedoch wir, wovon wir vollkommen überzeugt sind, so ist die unnatürliche Übermacht Englands und Russlands gelöst, die von jenen beiden bisher unterdrückten und ausgebeuteten Völker können sich frei und ungehindert, zum allgemeinen Wohle entwickeln, Europa wird den Europäern, Asien den Asiaten und Afrika den Afrikandern zurückgegeben, der Osten mit dem Westen dauernd und glücklich verbunden, ein weiterer Weltkrieg in weite Fernen gebannt, das hohe Ideal: die ganze Welt zu einem friedlich und brüderlich miteinander wetteifernden Staatenbund zusammenzuschliessen, der Verwirklichung nahe gebracht.

*

An dieser meiner, im Monate Juni 1916 geschriebenen Schrift, deren so lange andauernde Zurückhaltung ich lebhaft bedaure, hätte ich auch heute wenig zu ändern.

Die Mittelmächte widerstehen heute ebenso erfolgreich wie am Anfange des Weltkrieges, dem ununterbrochenen Anprall fast der ganzen übrigen Welt.

England, dem ein siegendes und übermütiges, ebenso wie ein besiegtes und grollendes Russland gleich unbequem gewesen wäre, hat es über sich gebracht, seinen treuen moskovitischen Verbündeten, der Millionen seiner besten Söhne, Milliarden seines Nationalvermögens, sein ganzes Ansehen, seine ganze Macht für die Interessen Englands opferte, bei lebendigem Leibe zu zersetzen, um ihm in dieser Weise aller Früchte dieses unseligen Weltkrieges zu berauben. Es hat seine aufopfernden Verbündeten: Frankreich, Italien, Portugal, Belgien, Serbien, Montenegro, Rumänien usw. zu endlosem Blutvergiessen verpflichtet, welcher Verpflichtung die vier letzgenannten Staaten schon erlegen sind. Es hat alle Mittel aufgebraucht, um alle noch neutralen Staaten Krieg gegen die Mittelmächte führen zu lassen, um solcherweise unsere noch ausstehenden Schiffe und Unternehmungen zu ergattern. Es hat auch endlich das neutrale Persien, Griechenland und Ägypten teilweise oder schon ganz seinen bisherigen Sklavenländern zugereiht.

Und alles dies umsonst.

Es erzittern unaufhörlich und immer stärker die Grundpfeiler des sich überlebten, auf Unterjochung und Ausbeutung der Völker begründeten britischen Weltreiches, um bald nach dem Friedensschlusse zusammenzubrechen.

Während fern im transatlantischen Westen das betörte Nordamerika seine freiesten Grundprinzipien umstossend, ein Millionenheer gegen uns Mitteleuropäer rüstet, — wächst und erstarkt fern im turanischen Osten zusehends die Macht des führenden asiatischen Reiches, Japans, das ausgerüstet mit den modernsten Errungenschaften der Wissenschaft, Tag für Tag, Schritt für Schritt seinen bestimmenden Einfluss auf den zukunftsreichsten Teil der Welt ausbreitet.

*

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Wir sehen ebenso ruhig und sicher, wie am Anfang des Krieges, der Entwicklung der Dinge entgegen.

Der germanische und turanische Gedanke wird endlich und bestimmt Sieger bleiben. Beide vereint, so wünschen wir, werden das höchste Ideal, den Weltgedanken: die endliche, aufrichtige und gleichberechtigte Vereinigung aller Staaten der Welt, zum dauernden Friedensbunde, verwirklichen.

26. Juli 1917.

MAGYARROKON NÉPEK A KAUKÁZUSBAN.

Írta: Dr. SZÁDECZKY-KARDOSS LAJOS.

— *Második közlemény.* —

II. Az adighék jellemvonásai.

Az adighék számát a Kaukázusban m. e. 120,000-re teszik. Ezek közül néhány *sabzik* aul van Ekaterinodártól keletre, az Afipsz-folyótól egész a Labaig. *Abazák* ettől délkeletre laknak, a két Szelencsuk és a felső Kubán völgyében, tarkázva az előkelő *beszléni* törzs és a Terek mellől ideköltözött *kabardok* auljaival. Felettök délre, az Elbrusz tövében, a Kubán-forrás vidékén laknak a *karacsáj* tatárok; az Elbrusztól keletre pedig a *kabardok.*

Kegyeletes érzelmekkel szép történeti multjok és nemzeti karakterök iránt és nagy érdeklődéssel s figyelemmel népsajátságaik megismerésére jártuk be a Cserkeszföld egy részét; majd Samyl hős hún-avar muridái vitézi tetteinek színtereit, a Kaspi-tenger nyugati partján emelkedő „hegyországban" — Dageszténban.

Ami a cserkeszek között magyar embernek első pillanatra szembeötlő: az a néprajzi vonásoknak nagy hasonlatossága a magyarokéval.

Megvan ez a hasonlatosság a nép típusában is, úgyannyira, hogy az arcvonások egyezése alapján nem egy-két honfitársunk képmását találtuk fel és neveztük meg a kabardok között.

Megvan az életmód ősi pátriarkális jellegében, a házépítésben, a berendezésben, a szövött szőnyegek mintáiban, az állattenyésztésben, főként a lótartás kultiválásában, dalban, táncban, a lovagias, harcias és vendégszerető lelki vonásokban, még a babonák és hiedelmek nyilvánulásaiban is. Nem is szólva a nyelvtani azonosságáról, mely Bálint Gábort arra a meggyőződésre birta, hogy a magyar nyelvnek a legközelebbi rokonait a cserkesz-kabard nyelvben vélte fölismerni.[1]

Álljon itt néhány megfigyelésünk cserkeszföldi utazásunk köréből részletesebben is.

A legelőbb felkeresett cserkesz (abaza) faluban, a Kubán-partján fekvő *Darukokt* (adighéül: *Dudarokhabel*) temetőjében a mieinkhez hasonló faragott fejfákon beróva, beégetve, vagy felrajzolva sajátságos jeleket láttunk, melyek a családoknak megkülönböztető *jelvényei*. Ezeket főként a lovak megjelölésére használják.

Ezek a családi jelvények, vagy inkább *ló-bélyegek* lehetőleg egyszerű, primitív alakúak. Leggyakoribb közöttük a *köralak*, némi változatokkal. Gyakori egy sajátságos forma, mely (cserkesz vezetőnk szerint) a *lovagló embert* akarja ábrázolni. Ezzel bélyegzik meg lovaikat. Az igazi kabard lóról nem szabad hiányozni a „*kabard bélyeg*"-nek, mely annak ismertetőjele, mondhatnók „becsületrendje". A bélyeg, amelyet viselnek, árukat is befolyásolja.

A kabard ló jó hírnévnek örvend a Kaukázusban s már a régi időben messze földről keresett árúcikk volt. Az orosz költők is dicsőítik. Lermontov egy románcában azt írja, hogy „adok neked olyan lovat, melyen rajta van a kabard bélyeg". A cserkeszek féltett kincse, elválhatatlan bajtársa. Termete közepes, karcsú, izmos; lába vékony, feje hosszúkás; szeme ragyogó, tüzes. Gyors és kitartó: a síkon iramlik, mint a szélvész, a hegyek szakadékai közt biztos, mint a zerge. A magyarorrzági régi fajlovak közt leginkább az apró székely lovakhoz hasonlítanak, amelyek Csík és Gyergyó némely vidékén még a régi tiszta fajból találhatók (pl. a Békás-szorosban). Lovára minden cserkesz büszke, a verseny-

[1] Csakhogy minden alap nélkül. Csupán ethnologiai rokonságról lehet szó. A szerk.

futtatás egyik legkedvesebb szórakozásuk. Azok a bandériumok és kísérők, melyek körülöttünk rajzottak, gyönyörű látványt nyujtottak, midőn lovaikat táncoltatták, röpítették, s egymással versenyeztek, lekapni igyekezvén egymásnak a sapkáját diadaljelül. Jöttek mint a villám s eltüntek meg visszakerültek néhány pillanat alatt. Valóban a régi honfoglaló magyarság sokat magasztalt fürgesége s a híres huszár-bravúrok jutottak eszünkbe, ezeket a kabard lovasokat látva.[2]

S nemcsak a vagyonosabb osztály tart közöttük lovat, de jóformán mindenki. Az első kabard lovas, akit láttunk, egy juhász volt, aki lóháton terelgette nyáját a Kubán fensíkján. A gazdagságnak fokmérője a lovak és ökrök száma. A Nagy-Kabardában több birtokos urat emlegettek, akiknek ezernél több lova van.

A darukokti temetőben először megfigyelt családjelvényeket azután újabb formákban is láttuk a lovak tomporájára sütve s még egy ízben találkoztunk velök tömegesebben, midőn a Nagy-Kabardában Alsó-Atazsukinba jutottunk, ahol az Atazsukin hercegek vendégszobája ajtajában mindazoknak családi jeleit bevésve találtuk, akik ott vendégül megfordultak. Nekünk is fel kellett rajzolnunk emlékül címerünket a kabard jegyek közé.

Az első adighe falu egyebekben is eléggé jellegzetes képet mutatott. Már itt szemünkbe ötlöttek a ritkásan fonott sövénykerítések karóiba tűzött *lókoponyák*, amelyeket babonából a rossz szellem ellen, dögvész, jégverés eltávolítására akasztanak ki talizmánul. Ilyet azután is minden cserkesz faluban láttunk. A székelyeknél is rendes szokás. A falu (*aul*), vagy *község* (*kuázse*, vagy

[2] Ezeket a régi, húsz évvel ezelőtti észleleteket felfrissítette és megerősítette újabb tapasztalatom egy *cserkesz* lóról, mely a mostani világháború első hónapjában zsákmányolt tisztilóul Kolozsvárra került s melyre a harctéren, majd hadifogságban lévő tulajdonosa fölkérésére egy évig felügyeltem és lovagoltam. A fiatal, 3—4 éves szürke kanca amilyen jámbor, szelíd és okos ló volt különben, ha reáültem, rögtön ugrott, szökött és száguldott mint a villám. Első lépése, amit megtett, már kiugrás volt és rögtön sebes vágtatásba ment át. Lépést menni, ügetni — míg el nem fáradt — annyira nem szeretett, hogy megfékezése nagy erőfeszítést igényelt. Akik száguldani látták, azt hitték, hogy elragadt. Ha aztán 1—2 órai lovaglás után elfáradt, annyira lehiggadt, hogy leányok is veszély nélkül lovagolhatták. Magassága 165 centiméter volt. Gyorsaságban a katonalovakat felülmulta.

khable) szalmafödeles házai, helyesebben kunyhói (*khunne*) primitívebbek a mieinknél, többnyire sövény-vázak köré rakott tapaszos sárfalakból épitvék, tágas udvarral, istállóval, ólakkal. Domináló részök a kivülről is kidomborodó öblös alakú *boglyakemence*, vagyis inkább kémény, mely alatt belül a szobában nyitott tűzhely van. Felette kőből faragott füstfogó-kandalló, virágalakú diszitésekkel. A kandalló alatt láncon vasbogrács függ alá. Tüzelésre többnyire tőzeget (*tezeg*) használnak. A lakás rendesen két szobából áll, a nők a belsőben tartózkodnak.

A cserkeszek viseletében is nagy a hasonlatosság a magyar ruhához. Felsőruhájok testhezálló *atilla*-féléből áll, mely a derékon *szíj-övvel* van átszoritva s róla az elmaradhatatlan *kindsál* (hegyes tőr) függ alá. Az atilla mellrészén kétfelől sárgarézfedelű színes fapatronok szolgálnak inkább diszül, mint szükségletül. Lábukon szattyánbőrből készült csizmát viselnek.

A cserkeszek legjellemzetesebb öltönydarabja azonban a *burka*, mely a magyar fekete gubához feltünően hasonlit. Ugyanabból az anyagból készitik, kecskeszőr-nemezből; belül sima, kivül borzas; de szabása másféle, mint a magyar gubáké. A cserkesz burka fent szorosan a nyakhoz simuló, gallértalan, alább mindinkább kiszélesedő, bokáig érő kerek bő köpenyeg, amely pompásan megvéd a hideg és eső ellen. Legjobb és legdrágább a kabard burka, amelyen a világosság nem hat át, esőben át nem ázik (vizálló) s a földre állitva, megáll, mint egy sátor. Ha összeesik, akkor a *kabard* disznév helyett a „*csecsenc*" gúnynév jár ki neki. A kabard a legdrágább és jobb; a csecsenc a legolcsóbb és gyöngébb.

A burka a cserkeszeknek útban vagy mezőn elválhatatlan útitársa. Szép időben a nyereg háta mögött összegöngyölve hordják, zord időben felöltve nemcsak az embert, de a ló hátát is befedi; éjjel derékalj és takaró együttesen. Nekünk is kitünő szolgálatot tett primitiv éjjeli szállásunkon, midőn itt-ott a puszta földön vagy padlón burkánkon háltunk s megvédett hideg, eső és jégverés ellen. A Kaukázusban most már általánosan el van terjedve, úri ember is ritkán indul anélkül útra, sőt esős időben a városokban is viselik, mint nálunk az esőköpenyeket.[3]

[3] Megjegyzendőnek tartom, hogy 1895-ben a Kaukázusból magammal hozott *kabard burkám* még ma is használható. Azóta mindig viseltem vadá-

Ugyanolyan guba-nemezből készítik a puskatokot is, amely megvédi a puskát az eső ellen.

Rendes útikészség az ú. n. *szumka* nevű átalvető is, mely részint színes *gyapjúszövetből* készül, részint perzsa szőnyegszövetből. Kisebb-nagyobb fajták vannak belőlük: ember vállára, lóra, tevére valók.

A női öltözetek fő alkotórésze a testet egészen befedő, hosszú, színes szövet- (ünneplőül selyem-) köntös, derékon ezüst övvel átszorítva, a mellen ezüst (néha aranyozott), sűrű, hosszú kapcsokkal, melyeket Erkert a magyar huszár-dolmány sujtása rokonának tart. A leányok egyik fő ruhadísze a hosszan kinyúló lobogó, hímzett *ruhaujj*, mely a mi népünk *lobogós ingujjára* emlékeztet.

Amint a Kubán völgyén utazgattunk, a lapályos síkságon ménesek, gulyák legeltek: ugyanaz a címeres szarvú, fehér ökör- és tehénfaj, mint a mi ősi marhaállományunk. Csak egy volt újság: a tevecsordák. A honfoglaló és árpádkori magyaroknak ez sem lett volna szokatlan, mert akkor még nálunk is otthonos volt a „sivatag hajója".

A Kubán felső völgyében járva, a juhnyájak váltják fel a méneseket, gulyákat: az a híres „asztrakán", „persián" bőröket termelő fekete gyapjas juhfaj, mely a Kaukázusban általános.

A számadó juhász lóháton jár, a bojtár juhfogó kampósbotjára támaszkodva, hosszú fekete burkájából bámulva nézi, hogy mit tudunk rajta látni, hogy még le is fényképezzük. A Bodri kutya sem hiányzik, de még a csacsi sem a juhnyáj szolgálószemélyzetéből.

Folytatva utunkat a Kubán völgyén fölfelé, a Kaukázus bércei aljában *Abukhable* nevű kabard aulban (oroszul Abukovszkája) állapodtunk meg, ahol a bíró, Abukov Murza bég házához szállottunk. A házigazda nem volt otthon, de az asszonyok, férfirokonaik közbenjárásával (mert magukat nem mutatták) nagy vendégszeretettel fogadtak, teával, tojással vegyített vagdalt pecsenyével és kövér bárányoldalassal vendégeltek meg. A teához

szatok, kirándulások alkalmával s legújabban a harctereken. Vagy tíz-tizenöt évvel ezelőtt a *Retyezát*-csúcsra tett EKE-kirándulás alkalmával a nagy záporesőben mindenki bőrig ázott, de én szárazon bujtam elő kún sátorforma kabard *burkám* alól.

valami befőzött édességet, aprószemű fekete (az áfonyához hasonlatos, de hosszúkás magvú) bogyókat adtak. Midőn fizetni akartunk, a nők kiizentek, hogy szerencséjüknek tartják, hogy magyarokat fogadhattak, csak azt sajnálják, hogy a házigazda nem volt otthon, mert ő ökröt vágatott volna, majd ha visszajövünk, jobban kitesznek magukért.

Itt ismerkedtünk meg először részletesen a kabard házzal, lakásberendezéssel, ruházattal, két nagykerekű talígájokkal (telega) s a néptípussal. Megemlítendőnek tartom, hogy az abukhabeli bíró házában a szoba padlójára terítve olyan szőnyeget láttam, mint a székelyek szőnyegei („festékesei") között a „kis virágos"-nak nevezett mintájú, apró keresztekkel a csillagdíszítésben.

Félóra mulva a Kaukázus vadregényes sziklái alatt voltunk s itt *Chumara* falu kozák erődjében szállottunk meg. Mert a cserkeszek közt ott vannak a régebben fékentartásukra emelt kozák erődök. Innen a *karacsájok* közé (kik a főgerinc aljában, a 18,000 láb magas *Elbruz*-csúcs alatt a legmagasabban lakott vidéket tartják megszállva) tettünk háromnapos kirandulást s ismét ide (Chumarába) tértünk vissza. Onnan aztán átcsaptunk a Kubán legközelebbi (nyugati) mellékfolyója, a *Szelencsuk* völgyébe, hogy az ottani cserkesz falvakat is meglátogassuk.

A két Szelencsuk (Kis- és Nagy-) mindkét partján sűrűn következnek egymásután a kabard és abaza falvak.

Az első kabard falu, *Chachonduk* határán, egy szántovető csoportnál állapodtunk meg, megragadván figyelmünket az a szokatlan látvány, hogy 8—8 ökör húzott egy-egy ekét, mellyel a gazdag fekete földet szántották. A gazda, Bég Murza Sidov, megkóstoltatta velünk sajtjokat, mely a mi egészen friss édes sajtunkhoz hasonlít; kenyerüket, mely kölesből készül és sárga, mint a kukoricamálé és *sör*-italukat (*szera*), mely szintén kölesből készül; savanyú íze nekünk már szokatlansága miatt sem volt valami kellemes. Nagy fakanálból isszák, mílyet nálunk a vadászok, pásztorok használnak.

Bent az első kabard faluban a nagy boglyakemencés házak belsejét nagy érdeklődéssel nézegettük és rajzolgattuk le.

Bíberd abaza falu határán lovasbandérium várt és rajzott körül. Hallván jövetelünket, három nap óta vártak, őrszemet állítván, hogy jelezze az expedíció érkezését. Remek látvány volt az

a daliás lovascsoport. Vezetőjük Kurbek Szulejmán falusi bíró volt. A falu legvénebb embere Mecher Bekirnek nevezte magát. Ebből a családból való az a nagy tisztelettel emlegetett Mecher kádi, aki egy cserkesz nyelvtant írt, szép kőemlék jelöli sírját török felírással. Lefényképeztük.

Itt van a vidék legjobb iskolája, nagy, emeletes épület, négy osztállyal, 41 tanulót találtunk benne, akik kívánságunkra cserkesz dalokat énekeltek, melyek nagyon hasonlítanak a mi régi dalainkhoz. A tanítás saját, *adíghe* nyelvükön kezdődik, *oroszul* folytatódik s a vallás kedvéért az *arab* nyelvet is tanítják.

Egy *abaza* házban feltünt az ágy, magasra rakott párnákkal (mint nálunk a matyóknál, székelyeknél), s hogy egy hosszú rúdon kendők voltak szobordíszül felaggatva, mint a székelyek közt szokás. Itt láttunk először *magyar kardot*, melyen *Vivat huszár* felírás állott, huszárt ábrázoló alak alatt. Egy másikon *Vivat Hungaria* felírást láttunk. Ilyen kardok 1849-ben, midőn cserkeszek is vettek részt az orosz hadjáratban, kerülhettek ide nagyobb számmal; s nagy becsben tartják. Nagy-Kabardában Nalcsikon Würubow „nacsalnik" (kerületi főnök) gyűjteményében egy régi magyar kardon *felröppenő sast* ábrázoló jelvény (az erdélyi *magyar* nemzet címerképe?) alatt *Anno 1657* áll (a szerencsétlen erdélyi lengyel hadjárat éve) s alatta egy *magyar nemesi címer* van beedzve, melynek címerképe a két részre vágott pajzsban fent egy balfelé ágaskodó s alant egy jobbra lépő oroszlán. A pajzs felett zászló s G. V. A. betük. A címer alatt *Víncere aut mori* jelmondat. Alatta egy lovas huszáralak. A kard másik oldalán ugyanaz a címer, *Soli Deo gloria* jelmondattal. Ez a kard minden valószínüség szerint a tatárok által a lengyel hadjáratból Krimbe hurcolt erdélyi foglyok valamelyikéé lehetett. Az ilyen kardokat a Kaukázusban ma is *magyarnak* hívják, s megkülönböztetett becsben tartják. II. Miklós cárnak trónraléptekor ilyen régi *magyar* kardot vittek a cserkeszek ajándékul.

A szomszéd *Kis-Szelencsuk* kabard faluba újabb lovasbandérium kísért, amelynek tagjai közt tipikus szép alakok voltak, kik között nem egy honfitársunk nagyon hasonlatos vonásaira ismertünk.

Innen a vasút felé igyekvő utunkban nagy jégvihar szakadt ránk. Trojkánk megtelt galambtojásnyi jégdarabokkal, átáztunk

teljesen, és pedig alulról, mert fent a burka védett, de lent a jég elolvadván, az alattunk lévő vizálló ponyva felfogta a vizet s beléfürösztött. Végül ráadásul elrekedtünk a Szelencsuk áradásaiban. A szomszédos nogáji tatár falu *Tachtamis* sztarsinája *Szultan Kaplan Girei*, aki három csatlósával elénkbe jött s várakozott ránk a völgyet domináló dombtetőn, vontatta ki megfeneklett trojkáinkat és segített kivergődni a megáradt folyó völgyéből.

Legközelebbi kirándulásunkat a kumaparti Ulu (Nagy)-Magyar s *Kücsük* (*Kis*)-*Magyar* falvakba tettük s aztán Nagy-Kabardában lakó cserkeszek közé jutottunk, *Nalcsik* városkába s innen a *Csegem* és *Bakszán* völgyében tettünk körutat, most már az örökhó borította *Elbrusz* keleti lejtői alá, melynek nyugati lábánál két héttel azelőtt a karacsájokat kerestük föl.

A két, *Alsó- és Felső-Atazsukin* faluban felkerestük az Atazsukin hercegeket, a leggazdagabb kabardai urakat s a népszokásokat, lakást, bútorzatot, ruházkodást, táncot, dalt figyeltük meg.

Egészben véve ugyanazt tapasztaltuk, mint a Kubán és Szelencsuk völgyében fekvő kabard falvakban. A házak berendezése, viseletük, szokásaik, táncuk hasonlatos, bár itt már kőből építkeznek.

A felső-atazsukini bíró (Miszoszt Gadrafov) házánál jellemzetes kabard ebédben volt részünk. Első fogásul egy alacsony, háromlábú, kis, kerek asztalon (mint nálunk egy zongoraszék) hoztak *köleskenyeret* (meságye). Van még egy kenyérpótló eledelük: marhahúslében főzött *köleskása* (pászte nevű). Az első tál étel egy tál kemény- és egy tál lágytojás. Mellette kerek fatálban *köles-sör* (makszeme vagy bakszeme), savanyú, barnás sárga lé, melyet kölesléből erjesztenek és pincében tartanak. Ez már félesztendős volt. Más tálban *árpasör* (szera) volt, sötétbarnaszínű, mint a márciusi sör nálunk. Kesernyés és kozmás ízű.

Az első fogás után második kis asztalt hoztak, megrakva tészta-ételekkel és csájjal (teával). Egy lapos tálban *palacsintalepény* és tejfölrétegekből összerakott tészta volt, melyhez hasonlót a Bácskában csinálnak. A másik tészta *rétes* volt, összehajtogatva kerek alakra. A harmadik tálban friss, édes, ropogós *tehénsajt* és érett, csípős *birkasajt* volt.

Harmadik fogás volt a harmadik kis kerek asztalon behozott *birkasült*, a nemzeti eledelül szolgáló *síslik*, amit utunkban

gyakran ettünk. Ebhez járult az ott tenyésztett kövérfarkú juh *zsírtömlője*, szénen sütve, mely nekik a legdelikátabb eledelük, nekünk csömörletes borzadályunk volt.

Tánc után még egy negyedik asztal következett; rajta kecskefej és oldalas, marhasült, kásakenyér és ismét köles-sör, melyet fatálból kellett inni, két kézre fogván.

Míg ezeket inkább kóstolgattuk, mint ettük, az asztal körül összegyűlt kabardok harmonikazenével, majd kívánságunkra énekléssel kedveskedtek. Biz az nem volt valami szép dalolás; vontatott és keserves, mint a szentiváni koldus éneke, de ilyenforma volt a bujdosó kurucok *Jaj már mínékünk* kesergő éneke is. Egy vitte a prímet és mondotta a szöveget, a többi csak kórusban kísérte. Az előénekes a fejét lógatta hozzá, a többi a szemét búsan lesütötte.

Eszünkbe jutott *Attila lakomája*, amint Priskus rhétor leírja: sok rokon vonást találván a kis asztalokon való ételek feladásában, az ő énekesei s az énekek jellemzésében.

Az atazsuckini mulatságban a legszebb és igazán dalias *a tánc* volt, amit a kabard ifjúság a bíró udvarán bemutatott. Ebben legjellemzőbb volt az a szende báj, ami a lányok szemérmetes, díszkrét, kecses mozdulataiban és a szilaj tűz, élénkség, harcias mozdulatok, ami a legényekében mutatkozott. *A tánc körbenjárással, bokázó, apró lépésekkel kezdődik,* mint nálunk a régi falusi táncokban. A lány jobbkezét maga elé tartja s hímzett, hosszú selyemruha ujját lengeti hozzá, balkarját csípőjén nyugtatva. A férfi jobbkezét mintegy támadólag és védőleg lengeti maga előtt s úgy ugrik, szökik, bokázva előre s hátra. Egymást nem érintik, csak a nóta végén az utolsó egy-két fordulónál. A cserkesz fegyvertáncot is bemutatta egy pár legény, merész és mégis művészies mutatványokat művelvén, kindsállal kezében, foga között, feje felett torkára, nyakszirtjére illesztve.

A lányok öltözete gazdag színes selyemruhákból (könnyű felsőköpeny- s alsó selyemszoknyából) állott, ezüst és aranyozott, türkizes övekkel és a magyar huszárdolmány sujtásaira emlékeztető sürű mellcsattokkal. Lábukon vékony szattyáncsizma, ami könnyen hajlik.

Ezekben foglalhatom össze, dióhéjba szorítva, cserkeszföldi utazásunk általánosabb érdekű néprajzi észleleteit.

Ezek a jellemvonások, melyeket a cserkeszeknél láttunk, többé-kevésbé feltalálhatók más kaukázusi népeknél is. Így a Kaukázustól délre fekvő Georgiában is ugyanaz a viselet (*a cserkeszka*) divik. A tánc, melyet ott *lezginka*-nak neveznek, ugyanaz a lassú csárdáshoz hasonlító kör- és párostánc. A Zichianow-hercegeknél tett falusi látogatásunk alkalmával együtt táncoltuk velük. Csak azon csodálkoztak, hogy mi azzal kezdjük, amivel ők végezni szokták, a derékonfogással. A mamák gyanakodva nézték, hogy mi lesz ebből? A gyanu nem volt hiábavaló, mert mikor azt a formáját akartuk bemutatni a csárdásnak, amelyben a táncos szembenállva fogja derékon táncosnéját, ezt a cenzura betiltotta: a mamák közbeléptek. Nyilván illetlennek tartották s talán igazuk is volt. A tango köztük alig fog szalonképessé válni. Dalaik is annyira magyaros zamatúak, hogy nem egynek a magyar kiadását eldaloltuk, összehasonlításul, a reggelig tartó nagy lakomás mulatságon.

Vannak, akik a grúz (georgiai) népet és nyelvet is turánínak tartják. Ítéljék meg a hozzáértők. A népjellemben tényleg vannak feltünő hasonlatosságok. Bőven vannak ilyenek a hún ivadékoknak tartott dagesztáni lezgek és avarok között is.

Általában a Kaukázus és annak tarka-barka népegyvelege nagyrészt még terra incognita, ahol a történeti, nyelvi, néprajzi kérdések egész sorozata vár megoldásra. Ebből a kultúrmunkából nekünk magyaroknak is ki kell vennünk a részünket, mert ott minket közelről érdeklő népek laknak, melyeknek tanulmányozásából a mi őstörténelmünk, nyelvünk, összehasonlító népismeretünk értékes megvilágosításokat remélhet.

Kívánatos lenne, hogy a magyar tudósok minél behatóbban foglalkozzanak ezekkel a kérdésekkel. Vajha azt, amit a gróf Zichy Jenő expedíciója nem éppen dicstelenül kezdett, újabb és újabb kutatók folytatnák teljes dicsőséggel!

Peuples caucasiens parents des Hongrois par Louis *Szádetzky-Kardoss. II. Caractère des Adighés.* En parcourant toutes les parties du pays circassien ils ont remarqué la ressemblance du caractère ethnographique des Adighés avec celui des Hongrois. Cette ressemblance se manifeste dans le type du peuple, dans ses moeurs et coutumes, dans la construction et l'installation des maisons, dans les repas, les chansons et les danses, etc. La principale

occupation des Kabardes est, à côté de l'agriculture, l'élevage du bétail, surtout la culture du cheval. Le cheval kabarde est un article aussi renommé et recherché que le cheval hongrois et le Kabarde est un cavalier non moins passionné que le Hongrois. Le boeuf kabarde ressemble également à nos grands boeufs blancs. Dans le costume des Adighés on aperçoit la *bourka* (manteau) foulée de laine noire et pareille en matière et en couleur à la *gouba* noire des Hongrois. Les nombreuses boucles qui servent d'ornement aux costumes de femmes rappellent les passementeries des Hongroises. Les chansons kabardes ressemblent aux vieilles et tristes mélodies des Kuruczs, les danses ont le rythme du csárdás, ainsi que la danse grouze appelée *lezginka*.

Après les vallées et les villages de la *Petite* et *Grande Kabarda* ils ont visité les *Karacsaj-Tatares* habitant au pied des cimes neigeuses de l'*Elbruz*, puis les villages *Ulu-Madsar* (Grand-Magyar) et *Kücsük-Madsar* (Petit-Magyar) situés sur la rivière *Kuma*, dont les noms ont conservé le souvenir des Hongrois de l'époque de la migration des peuples.

ADALÉKOK ÉSZAK-ALBÁNIA NÉPESSÉGI STATISZTIKÁJÁHOZ.

Írta: Dr. báró NOPCSA FERENC.

— *Első közlemény.* —

Észak-Albánia népességi statisztikájának vizsgálatánál két jellemző dolgot kell figyelembe vennünk. Egyrészt nem állapíthatjuk meg pontosan a lakosság számát adatok hiányában, másrészt azonban meglehetősen sok adatunk van arról, hogy hány háza volt egyik-másik törzsnek, illetőleg hány családból állott az. A családok számát pontosan számbavehetjük a síkságon is, sőt e területre nézve még a XV. századból is vannak szórványos statisztikai adataink. A következőkben a rendelkezésünkre álló adatok alapján igyekszünk áttekintést nyujtani e terület népsűrűségéről, illetőleg házsűrűségéről s részben lakosságának szociális állapota felől is.

Általában ismert tény, hogy Albániában sok a gyerek. És ha most azt látjuk, hogy a hegységben a népesség szaporodik, ennek az a magyarázata, hogy ott az új nemzedéknek még elegendő hely áll rendelkezésére. Ha pedig stagnálást észlelünk, ez

vagy a síkság felé özönlésnek, vagy a nép elégtelen szaporodásának jele. Végül előidézhetik még a népesség létszámának csökkenését a nehéz megélhetési viszonyok is; s egyes területek népességének megfogyatkozását vagy háborúkra, vagy pusztító járványokra, vagy pedig az elnyomatás elől való menekülésre kell visszavezetnünk.

A legrégibb összefoglaló statisztikai adatokat az adókönyvek, Bizzi érsek és nobile Bolizza feljegyzései szolgáltatják. Egyes részekre vonatkozó régi kimutatásokat Coronelli és Junchi püspök állítottak össze; újabbakat Hahn, Hecquard, Gerstner, Karacsay és Barbarich tettek közzé, míg a legújabb időben Steinmetz, Ippen, Durhan adatai és az általam a helyszínén gyűjtött adatok láttak napvilágot. Az 1416. évi kataszterből a valódi állapot feltüntethető; statisztikai adatok ugyan hiányzanak, de minthogy e kimutatásokban minden faluból megvannak az adófizetők nevei, részben e közvetett adatok is felhasználhatók. Bizonyos Gopcsevity is közölt statisztikai adatokat, amelyek az első pillanatban helyeseknek látszanak, minthogy azonban Gopcsevity irodalmi szélhámosságát dr. Österreicher már évekkel ezelőtt bebizonyította és e szigorú ítéletet Gopcsevitynek „Fürstentum Albanien" című újabb munkája teljesen megerősítette, adatait mellőzzük. Ezt annál inkább megtehetjük, mert 1881-ben megjelent újabb munkájának fölülvizsgálatából kiderül, hogy adatait csupa hamis föltevés alapján, teljesen önkényesen vette Hahn statisztikájából.

I. A Malcija Madhe törzsei.

Klmenitől[1] a következő adataink vannak:

A község lakosságát 1859-ben Hecquard kereken 4000
Karacsay . . . 3000
1867-ben Hahn 3600
1868-ban Wiet 3300
1878-ban Sax 3600
Baldacci pedig, Bogával együtt 6000-re

becsüli. 1907-ben Nopcsa 4200-ra becsüli a törzs lélekszámát. Ugyanerre az eredményre jut Durham is, aki 4000-re teszi

[1] Ez a név szerintem helyesebb, mint az általában használt Klementi.

a lakósság számát. 1911-ben egy névtelen Szkutariban majdnem 9000 lakósról beszél, ami mindenesetre eléggé fantasztikus eredmény. Ami a házak számát illeti, míg Bolizza 1614-ből csak 188-at irt össze, addig a fent jelzett időpontra nézve Hecquard, Hahn és Wiet 500, Baldacci 740, Nopcsa 100-zal kevesebb, Durham pedig 550 házat vett számitásba. Legjobban megfelelhet tehát a valóságnak az a feltevés, hogy e helyen 550 házban kb. 4000 lakós él. Egy házra tehát mintegy 7 lakós jut és a népszaporodás 1860 óta mintegy 2%. A Klmeni-törzs területe — beleszámitva a magas havasokat — mintegy 280 négyszögkilométer; 1 négyszögkilométerre eső népsűrűsége tehát 14 lélek.

Kastrati vidékéről 1416 óta vannak adataink. Ezek szerint akkor

Budicsin 7
Laholban 4
Pojican 6
Marsejten . . . . . 6 és
Kastratiban ugyancsak . . . 6 adózó család élt.

1614-ben Bolizza Kastratiban már 50, Pjetrosanon 100, Ruse-n pedig 40 házat számolt össze, míg Coronelli későbbi időpontról (1691) Kastratiban már 80 házat emlit. Az újabb adatok szerint Hecquard 4300, Hahn és Wiet 2000 lelket irtak össze; egy hivatalos orosz statisztikai forrás 1869-ből 4600 lelket számlált, míg Baldacci 2750, Sax 2000, egy Anonymus pedig 1911-ből 10,000 lelket emlit. A házak száma

Hecquardnál 402
Hahnnál 307
Wietnél 320
Baldaccinál . . . . 450, míg egy ferencrendi sematizmus 1908-ban . . . . . 352 házat emlit.

Durham a házak számát Kastratiban 500-ra becsüli, ami mindenesetre elég sok. A házak számának növekedése Hahn idejétől 1908-ig 300-ról 352-re évi 10 ház, vagyis 65 lélekszaporodásnak felel meg, ez pedig 2—5%-os népszaporulatnak. Tekintetbe kell még vennünk azt is, hogy az egyes közbirtokosságok idővel kisebbedtek. Kivándorlás Kastratiban alig volt. A felület mintegy

133 négyszögkilométer terjedelmű, és így 1 négyszögkilométerre esik 18 lakós.

Skrelíről az 1416 előtti időkből kevés adatunk van. Az adókataszterben Skreli falu 7, Lug (Lugu Vrethi?) 8 adózó családdal szerepel. Bolizza Skreliben 30, Vrethiben 100, Hecquard 500 házat írt össze s ez utóbbi 4500 lakóst említ. Egy orosz forrásmű 1869-ből 4280 lakóst, Hahn 443 házat s 4070 lakóst, Sax 4700-at, Baldacci 550 házat és 5250 lakóst, Steinmetz 600 házat, az Anonymus pedig 1900-ban 9000 lakóst írt össze. Szerintem a 103 négyszögkilométer területen 4500 lakós él, tehát 1 négyszögkilométerre eső népsűrűség 43 lélek, ami Hotira vonatkozólag is érvényesnek látszik, azonban azt a benyomást kelti, mintha túlságosan magasra becsülnők a népességszámot. Ezt tehát táblázatunkban 3500-ra szállítjuk le. Jól megegyeznek egymásközt a Hoti házaira vonatkozó adatok:

Bolizza	392 házával szemben
Wiet.	405, vele egyidejűleg
Hahn és Baldacci . . .	403, illelőleg 500,
a ferencrendi sematizmus .	48,
Durham pedig kereken .	500 házat említ.

Még nagyobb az eltérés a lakósok számára vonatkozólag. Ugyanis

Karacsay	4000
Hecquard	1100
az orosz forrásmű	4500
Wiet, Hahn és Sax	2500
Baldacci	4500
a túlzó skutarii Anonymus . .	9500

lelket vett számításba. Véleményem szerint leghelyesebb Hotira nézve 4000 lakóst kerekszámban felvenni. Hahn ideje óta a házak számának növekedése mintegy 2%-os népszaporodást jelent; a négyszögkilométerenkénti népsűrűség e helyen tehát 40 lélekre tehető.

A *Gruda*-törzs népességének számát forrásaink nagyon eltérően állapítják meg. Ennek oka pedig az, hogy a különböző szerzők más-más területet értettek e név alatt. Így pl.

Hecquard 3000
lakóst talált. Ugyanennyit állapít meg az 1869. évi orosz statisztika; míg Wiet a lakósok számát 1300
Hahn 2300
Sax 1000
Baldacci pedig 3400
lélekre becsüli. Számításaink szerint a grudai katholikus lakósság 1907-ben legfeljebb 2000
lehetett.

A házak számát Baldacci 400-ra teszi, a ferencrendi névtár csak 279-re, de az utóbbi túlságosan alacsony, mert ebből a névtárból a mohammedánoklakta házak száma hiányzik. Durham adata — 500 házról — másrészt túlságosan magas, s hasonlóképen valószínűtlen a névtelennek az az adata, hogy Grudának 5000 lakósa van. Legközelebb járunk a valósághoz, ha a lakósság számát mintegy 3000-ben állapítjuk meg s az 1 négyszögkilométerre eső népsűrűséget 53 lakósban.

A *Recsi-Loja-* és *Ríjolí*-törzsekre vonatkozó adatokat az 1416 előtti kataszter 121 adozó családról tünteti fel. Bolizza 1614-ben e törzsek vidékén 60 házat, Hecquard kereken 485 házat és 4800 lakóst, Hahn 300 házat mintegy 2000 lakóssal, Sax pedig egyedül a Ríjolí-törzsre 3200 lelket állapított meg, míg az orosz statisztika 2800 lélekről tesz említést. Talán a 2500 fedi legjobban a valóságot. A népnövekedés meghatározása tehát az ellentmondó adatok alapján valósággal lehetetlen. Durham 120 házat említ Lojaról. Recsi 109 négyszögkilométer területén a népsűrűség mintegy 23 lakósnak felel meg.

Még kevesebb adatunk van a *Boga*-törzsről. Hahn szerint a törzs 65 házában 660 lakós élt, míg Durham és Steinmetz szerint 1908-ban 75 volt a házak száma. Ha tehát elfogadjuk számításunk végeredményéül a Durham említette 1 házra eső 10 lelket, úgy végeredményben a Boga-törzs kb. 750 főből állott és 50 év alatti 90, illetőleg 18-at kitevő népnövekedése évi $2^0/_0$-os szaporodásnak felelne fel. A legtöbb szerző szerint a Boga-törzs lélekszáma már a Klmeni-törzs adataiban is bennfoglaltatik. Összesítve tehát a *Malcíja Madhera* vonatkozó adatokat, a következő eredményt kapjuk:

A törzs neve	Lakósság	Házak száma	Népsűrűség 1 négyszögkm	Szaporodás %
Klmeni	4000	550	14	2·0
Kastrati	2400	352	18	2·5
Skreli	3500	550	43	—
Hoti	4000	448	40	2·0
Gruda	2800	350?	53	—
Recsi, Loja, Rijoli .	2500	?	23	—
Boga	700	75	—	—

Végeredményében tehát a *Malcija Madhe* népessége 19,900 lakós; az évi házszaporulat 2% és ez — tekintettel a rossz egészségügyi viszonyokra, valamint arra, hogy vérbosszú következtében az összes népességnek évente mintegy 2%-a elpusztul — nem éppen csekély. A 780 négyszögkilométer terjedelmű Malcija Madhe földjének népsűrűsége négyszögkilométerenként 25 lélek.

II. A Malcija Vogel.

A Malcija Vogelra vonatkozó adataink nagyon különbözők. Így felette ingadozók a Sala-törzs adatai. Számukat

Karacsay	1200-ra
Hecquard	4500-ra
Hahn	3000-re
Sax	3200-ra
e mű szerzője . . .	2800-ra
Ippen pedig	4300-ra

becsüli; míg a házak száma

Hahn szerint	360
Hecquard szerint	275
Steinmetz szerint	498
a ferencrendi névtár szerint pedig	478

volt. Tekintetbe véve, hogy Hahn idejében egy házra 8·3 lakós jutott, ez kb. 3500 lélekszámnak felelne meg. Valószínű, hogy az utolsó 50 évben a házak száma 120-szal emelkedett, s a népszaporodás a jelzett idő alatt 996 főnyi volt. Ebből tehát egy évre

mintegy 20 lakós jutott. Ha végre tekintetbe vesszük azt is, hogy az utolsó 15 évben mintegy 6 embert gyilkoltak meg évenként, látható, hogy ezen a vidéken milyen erős volt a népszaporodás; mert ha sikerült volna a gyilkosságokat megakadályozni, ez a népességet még 0·1%-kal növelte volna. Az 1 négyszögkilométerre eső népsűrűség e törzsnél 23 főre tehető.

Hasonló népnövekedéssel találkozunk a *Szosí*-törzsnél, amelynél Karacsay szerint 1200, Hecquard szerint pedig — aki mindenütt túlságosan magas lélekszámot állapít meg — 1920, Hahn szerint 1300, Sax és Ippen szerint pedig 1600 ember lakott. A házak számát Hahn 1867-ben 183-ra, Hecquard 170-re, a ferencrendi sematizmus 201-re becsüli, ami kb. 1600 lakósnak felel meg. Szerintünk valószínű, hogy az utolsó 50 év alatt a lakósság évente mintegy 6 lélekkel szaporodott, s évente kb. 2 egyén pusztult el gyilkosság által. Ez tehát legfeljebb 0·6%-os népnövekedést mutat. Népsűrűsége négyszögkilométerenként kereken 17 lélekre tehető.

Sala és Szosí tehát együttesen 679 házból állott és kb. 4100 lakósa volt. Baldacci e két törzsre 120 házat és 6000 lakóst állapít meg. E becslés azonban szemmelláthatólag túlságosan magas.

Nikaj lakósságát

Hahn . .	1649
a szerző .	2400
Steinmetz	2245
Ippen . .	2200 lélekre teszi.

Ugyanilyen a változatosság a házak számában is. Míg ugyanis Hahn 106, Nopcsa 230 házat állapít meg, addig a ferencrendi sematizmus a házak számát 260-ra becsüli. Hahn szerint egy családra 15 lélek, Nopcsa szerint pedig csak 10 lélek jutna. Hahn ideje óta a házak száma 245%-kal, a lakósság ellenben — a 2300 lakós figyelembevételével — csak 73%-kal százalékkal szaporodott. Nyilvánvaló tehát, hogy az utolsó 50 évben Nikajban sok család megkisebbedett, vagyis sok zadruga (közbirtokosság) felosztott. A népszaporodás tehát — ha tekintetbe vesszük, hogy évente kb. 6 embert gyilkolnak meg — nem egészen 0·9%-ra tehető. Nikaj környéke kb. 81 négyzetkilométer területű, és így népsűrűsége 27 lélekre tehető.

*Merturi*ról Hahn 240 hazat említ. Steinmetz, valamint Ippen is 2000 lakóst mondanak. A ferencrendi sematizmus szerint kb. 216 háza volt. Ezekre az adatokra támaszkodva mondhatjuk, hogy népsűrűsége kb. 22 lélek volt 1 négyzetkilométerre.

A kis *Toplana bajrak*ról több adatunk van. Hecquard túlbecslése szerint lakóssága 1300, Hahn szerint azonban csak 381 főből állott, míg Sax 400-at, Ippen pedig 650 lelket állapít meg. A házak száma Hahn szerint 63, Nopcsa szerint 60, a ferencrendi névtár szerint 70 — és így az 1 házra eső lakósság Nopcsánál 7, Hahnnál azonban csak 6 főből állt. A közölt adatokból kitűnik, hogy Toplananak legfeljebb 500 lakósa lehetett és népessége az utolsó 50 évben legfeljebb évi 2 lélekkel szaporodott; az is valószínű lévén, hogy évente gyilkosság miatt 1—1 lakós elpusztult, a növekedés a legvalószínűbb számítás szerint sem volt nagyobb 0·5%-nál. Népsűrűsége négyzetkilométerenkint 23 lélekre tehető.

A *Dusmani*-törzsnél Hecquard szerint a lakósság száma 1200 lehetett. Hahn is hasonló eredményre jut a 161 háznál végzett számításaiban, míg Sax 1400 lakóst, Baldacci pedig 200 házban 1500 lelket számít. Ippen Temalival együtt 1400-ra teszi a lakósság számát, míg a ferencrendi sematizmus mindössze 174 házról tesz említést. Ezek az utóbbi számok állnak legközelebb Hahn számításaihoz s egyúttal azt is mutatják, hogy az utolsó 50 évben egyáltalán nem volt népszaporodás. Minthogy Dusmani területe mintegy 60 négyzetkilométer, népsűrűsége eszerint 1 négyzetkilométeren 23 lélek.

A *Slaku bajrák* népességét Hecquard 900 főre teszi; Hahn 125 házban 843 lakóst, Baldacci 440 házban 3600 lelket számított ki. Újabb megbizható adatok nem állnak rendelkezésünkre, s ugyanez mondható el a *Dristi bajrák*ról is, amelyben Hecquard 2700 lelket számít. Ez adatokból Slakura vonatkozólag 12 lelket számláló négyzetkilométerenkénti népsűrűséggel csupán 100 lelket vehetünk, s minthogy ez a számítás nagyon alacsonynak tünik fel, nem követünk el hibát, ha a lélekszámot megkétszerezzük.

Már valamivel több adatunk van *Planti bajrák*ról. Hahn 177 házra 1000, Sax 950 lakóst, Hecquard 180 házat, a ferencrendi névtár 1908-ból 165 házat vesz számításba. Ezekből az adatokból nyilvánvaló. hogy az utolsó félszázadban a népesség meglehetősen megfogyatkozott s a népsűrűség 22 lélekre rúgott négyzetkm-enként.

A *Kíri*-törzsnél is azt tapasztaljuk, hogy a házak száma erősen kevesbedett. Hahn 84-re teszi őket, Hecquard 93-ra, a ferencrendi sematizmus pedig csak 73-ra. A lélekszám Sax szerint 600, mások szerint 650. Népsűrűsége tehát elég jelentékeny és négyzetkilométerenként 30 lélekre tehető.

*Gjani*nak és *Sumá*nak Hahn idejében 75 háza és kereken 500 lakósa volt. Hecquard e vidékre 115 házat vett számításba. Saxnak újabb becslése szerint Gjani 500, a Suma 400 lélekből állt, míg szerintem maga Gjani egyedül 400 lélekkel bírhatott. Itt is valószínű tehát, hogy a népesség száma megfogyatkozott. Puszta feltevés szerint Gjani népsűrűsége a Planti törzsével lehetett egyenlő, s mintegy 1400 lélekből állhatott, míg Sax számítása szerint a Gjani-, Kíri- és Planti-törzs lakóssága 2450 főből állott. Baldacci e törzsekre 310 házat és 2850 lakóst vett számításba, Mazrekuról pedig megjegyzi, hogy Hahn idejében 318 lakósa volt.

Összesítve a Malcija Vogelra vonatkozó adatokat, a következő eredményt kapjuk:

A törzs neve	Lakósság	Házak száma	Népsűrűség 1 négyszögkm	Szaporodás %
Sala	3500	478	25	0·8
Szesi	1600	201	12	0·6
Nikaj	2300	260	27	0·9
Merturi	2000	?	22	—
Toplana	500	70	23	0·5
Dusmani	1400	174	23	—
Slaku	2000?	—	12	—
Drisztí	2700?	—	—	—
Planti	1000?	165	22	0·1
Kíri	600?	73	30	—
Gjani	800?	?	?	—

A népesség összes száma tehát 18,000 főre tehető, ami négyzetkilométerenként 21 lakósnak felel meg. Az utolsó 50 évben a bennszülött népesség szaporodása, még ha számításba vesszük is a vérbosszú következtében elkövetett gyilkosságokat, alig éri el az 1%-ot. A mai Sala, Szosí, Nikaj, Merturi, Toplana, Dusmani, Planti, Kíri által körülzárt Pulati püspökség Mons Urb. Cerris adatai szerint 1680-ban 586 katholikus házzal és 45,000 (4500?)

lakóssal bírt, egy későbbi jelentésben azonban 1767-ből már csak 8341 katholikusról találunk feljegyzést. Ma kb. 13,000 lakós él itten és közöttük csak kevés a mohamedán. Megjegyezzük végül, hogy a pulatii püspökség 1680 körül még a Hoti-, Skreli-, Loja-, Rijeli- és Slaku-törzseket is magában foglalta. A szkutarii Anonymus, aki a malisszorok számát rendesen túlságosan magasra becsüli, a Malcija Vogel-törzset Postriba kivételével 11,000 főre teszi.

III. Dukadzsin.

A Dukadzsin-törzs lakosságának számáról adataink nagyon hézagosak. Mint megbízható régibb források csakis Hahn és Ippen munkái jöhetnek számításba; az újabb munkák közt a ferencrendi sematizmus néhány használható adatot tartalmaz. Magam is gyűjtöttem néhány adatot, sajnos azonban, az adatok összehasonlítása azért nem járt a kívánt eredménnyel, minthogy itten a Bajrak-terület, az egyes plébániák területe és az egyes, vérrokonságban álló családok által lakott területek nem egyeznek egymással, s ennek folytán e vidékre nézve különböző szerzőktől közölt statisztikai adatok összehasonlítása majdnem lehetetlenné vált, mert az egyik szerző a plébániákról, a másik az azonos nevű bajrakokról beszél.

A rendelkezésünkre álló legrégibb adatot Coronelli szolgáltatja, aki a Kabasi-törzsben 230 házat írt össze 1691-ben. Hahn a cselzai plébánia házait 356-ra veszi, a Kabasi-törzs pedig e plébánia területén él. Hahn szerint e vidék katholikusainál egy-egy házra 6—7 családtag esik, és ha ezt az arányt kiterjesztjük a mohamedán lakosságra is, akkor az egész törzs lélekszámát 2600-ra becsülhetjük. Baldacci 240 házra 1880 lakost vesz, Ippen 2000 lelket; számításaim szerint a katholikus lakosság 1200—1300 lehet, ami Ippen számításaival egészen jól megegyezik.

A *Thacsi*-törzs az Ibalja és Firza plébániák területét lakja. Hahn szerint a két plébániához 323 ház és 2392 lakós tartozott. Baldacci 400 házat és 2800 lelket vett számításba. Szerintem a 2 plébánián a házak száma 160—160; azonban a névtári összeállításból kimaradtak Arsti, Aprípa és Míliskau faluk, amelyek ugyan a Thacsi-törzshöz, de a dardhai plébániához tartoznak. Ibaljáról azt mondják, hogy 1500 lakósa van, így hát a Thaci

törzs lakóssága 3000 főből állana. Ippen — túlságos magasan — 5700-at számit. A ferencrendi sematizmus 368 házról közöl kimutatást, amely sehogy sem vág össze saját adataimmal, de kb. 3100—3200 léleknek felelne meg. Thacsiban a házak száma Hahn ideje óta látszólag nem növekedett.

A *Berisa* plébánia, melyhez a Mertüri-törzs egy része is tartozik, Hahn idejében 162 házból és 1000 lélekből állott. Baldacci 200 házat és 1400 lakóst emlit. Nopcsa 250 házat. A ferencrendi sematizmusban 253 házról történik emlités, mig Ippen 2300 lakóst számit. A házak és lakósság száma közötti eltérés onnan ered, hogy Hahn egy családra 6, Ippen 9 tagot számitott. Legközelebb áll a valószinűséghez az egy családra eső 8 lélekszám, ami végeredményképen a Berisa lelkészség területén 2000 lelket tenne ki.

A Komani Kcira és Dusi plébániák területén lakó *Cereti*-törzset Hahn 289 házzal és 1900 lakóssal veszi számitásba. Ippen 1450 lakóssal.

Összesitve e hiányos és egymásnak sokszor ellentmondó adatokat, a Dukadzin-törzsre vonatkozólag a következő eredményt kapjuk:

Község	Lélek	Szaporodás %-ban
Kabasi . . .	2000	—
Thacsi . . .	4000	—
Berisa . . .	2000	0·8
Csereti . . .	2000	—

A mohamedán lakósságról a hivatalos török statisztikának Baldacci által közölt adatai nyujtanak felvilágositást. Ezek szerint

Pukaban . .	1600
Malizziban . .	4000

a lakósok száma — s ezzel együtt az egész Dukadzin-törzs 13,600-ra becsülhető, ami négyzetkilométerenként 18 lakósnyi népsűrűségnek felel meg. Hecquard szerint 1859-ben e vidék népessége csak 6800, Sax szerint 9500 főből állott, ami mindenesetre túlságosan alacsony. Baldacci pedig azért veheti fel e vidék lakósságát 11,650-ben, mert a török források a keresztény vidékeket rendesen gyérebb népességűnek tüntetik fel, mint a mohamedánt.

KISEBB KÖZLÉSEK

Archäologische Randbemerkungen zu J. v. Rohonyis Studie „Über die Bulgaren". Die obengenannte Arbeit *Rohonyis*, deren Gebrauch — wohl mit dem gutangebrachten Vorbehalte der Redaktion (S. 45 und 51) — eine Fülle von Anregung beut, veranlasst den Unterzeichneten, aus seinem Parergon-Materiale über die Frühgeschichte Donau-Bulgariens einige Beiträge zu leisten.

1. Anknüpfend an die Note S. 45, wonach die *Zahlwörter* der altbulg. Sprachdenkmäler das Ausschlaggebende für die türkisch-tatarische Genesis der bulg. Sprache seien, möchte ich die Aufmerksamkeit unserer Sprachforscherkreise auf eine bis nun nicht genügend ausgebeutete[1] Gruppe von altbulg. Sprachdenkmälern anrufen, die aus den Dörfern: Aboba, Karabašli, Madara, Mogila, Provadia, Šabla, Sijutli und dem Kreis Šumen herstammend, eine reiche Folge von altbulgarischen (türkischen) Herrschernamen, Eigennamen, Geschlechternamen, Titeln und geographischen Bezeichnung enenthalten. Diese Inschriften, die der Zeit der Khane *Krum* (802—815), *Čiko* (815—816), *Omurtag* (816—830) und *Malamer* (nach 830) zugehören, in griechischer Schrift und Sprache verfasst, schon seinerzeit von Kanitz,[2] den Brüdern Škorpil, dann Tomaschek und Jireček[3] aufgearbeitet waren, sind nun in der grossen Publikation über die Ausgrabungen in der altbulg. Fürstenstätte Pliska-Aboba[4] musterhaft gesammelt und zugänglich gemacht worden.

[1] Soweit diese, mir etwas fernab liegende Literatur bekannt ist. Zumindest finde ich dieselben in den beiden grundlegenden Arbeiten Gombocz' (Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache, Helsingf., 1912; Árpádkori török személynevek, Budapest, 1915) nicht verwertet.

[2] Kanitz, Phil. Fel., Donau-Bulgarien und der Balkan, Leipzig, 3. Aufl. 1882.

[3] In den Archaeol.-epigraphischen Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, X/1886, XVII/1894 und XIX/1896.

[4] Матеріалы для Болгарскихъ древностей. Аббба-Плиска. Софія, 1905. Vgl. auch C. I. G., Nr. 8691 f.

Ich verzeichnete folgende altbulg.-türkische oder dem Griechischen sonst fremde Wörter:[5]

Khansnamen: ὁ Κροῦμος (233, 401)
ὁ Τζῦκος (226)
Ὠμουρτάγ (190, 191, 192, 401)
Μαλαμήρ (191, 230, 233)
Eigennamen: Δαργαμήρ (218)
ὁ Ἱσβοῦλος (230, 231, 233)
Ὀμβρεντάγ (233)
Ὀσλανάς (192)
Ὀχσουνός (190)
Τζέπα (191)
Ὠκορσής (190)
Ὠνεγαβόν (191)
Geschlechternamen: Ἐρμιάρης (192)
Κουβιάρης (191)
Κυριγής (190)
Τζακαράρης (190)
. . . δουάρης (192)
Geogr. Bezeichnungen: Βαλζηνᾶ (221)
Δάναπρις (190)
Ὀδρύσης (239)
Τήσα ὁ ποταμὸς (191)
Titel: βαγατούρ (βογοτόρ) (191, 192, 231)
βαγαινά (192, 231)
βοηλάς (191, 230)
ὁ ζουπάν (190)
ζουργός (?) (191)
κάνας ὑβιγῆ (190, 191, 192, 230)
ὁ καυχάνος (230, 231, 233)
ὁ κοπανός (190)
κουλουβρός (191)
ὁ πάππος (233)
ταρκανός (190, 191)

Dieses Wörtermaterial (abgesehen von den geographischen Bezeichnungen und einigen, heute nicht näher bestimmbaren Titeln) beweist wohl zur Genüge, dass das ethnische Element, das sich im IX. Jahrhundert in Donau-Bulgarien niederliess, zur türkischen Gruppe gehörte. Insbesondere sind es die Titel, die hiebei ausschlaggebend sein dürften.

[5] Die den Wörtern beigesetzte Nummer bezieht sich auf die Seitenzahl der bulgar. Publikation über Pliska-Aboba.

Den Titel *bagatur* (ung. *bátor*) behandelte Gombocz[6] in ausreichender Weise; zu seinen Angaben möge hier noch Hirths Arbeit über die Ahnentafel Attilas hinzugetragen werden.[7]

Für *bagaina* haben wir offenbar den Stamm *bäg* heranzuziehen, der in den altt. Inschriften als бäгім belegt erscheint.[8] Ob es mit dem Geschlechte *Ugain* des Fürsten Teletzes in Verbindung zu bringen ist, wie es Jireček voraussetzt,[9] bleibe dahingestellt.

Boïlas (asl. boljarin) ist schon von Strzygowski[10] mit der Inschrift der einen Schale im Schatzfunde von Nagyszentmiklós verglichen worden, der damals die Deutung G. Nagys[11] nicht kannte. Der Titel wird auch von Kondakow[12] als Ausdruck für den höheren bulgarischen Adel angenommen. Ob es ursprünglich slawischer, oder aber türkischer Herkunft sei, lässt sich bei dem heutigen Stande der Forschungen nicht entscheiden; bezeichnend ist es aber, dass wir es auch auf alttürk. Inschriften vorfinden.[13]

Župan ist ebenfalls in der Schaleninschrift von Nagyszentmiklós belegt.[14]

Zurgos ist — meines Wissens — bis nun noch nicht gedeutet worden.[15]

In der Stereotypformel *Kanas üvigi* ist ohne weiteres der Türkentitel *Khan* zu erkennen. Für *üvigi* schlägt Jireček[16] das kumanisch-türkische *öweghü, öwghü* „erhaben, gepriesen" vor, eine recht naheliegende Deutung. Das Wort ist aber — meines Erachtens — nicht mit den in der Nagyszentmiklós-Inschrift gegebenen und auf γη endigenden Worten zusammenzustellen; für das dort vorkommende Ἰτζιγη, das durch G. Nagy im ung. Ortsnamen Ócsög wiedererkannt wurde, brachte ich[17] die Bezeichnung für Fischereidingnisse an der Wolga (im Strahlenbergschen Werke) Uczug oder Uczugi in Vorschlag; es würde mich freuen, hiezu eine berufene Stellungnahme philologischerseits zu erfahren.

[6] Árpádkori török személynevek, S. 46.

[7] Bei Besprechung des Eigennamens Mau-tun. Ganz beiläufig möge hier noch ein Gombocz unterlaufenes Versehen erwähnt werden: *turum* als Eigenname (vgl. l. c., S. 14) kommt auch bei den Wolga-Bulgaren vor; vgl. Marquart, Chron. d. altt. Inschr., S. 82.

[8] Radloff, Altt. Inschr. II., p. 138.

[9] Arch.-Epigr. Mitt. XIX., S. 239.

[10] Byz. Zeitschr. VI/1897, S. 585 f.

[11] In der Millennargeschichte Ungarns.

[12] Gesch. und Denkm. des byzant. Emails, S. 39.

[13] Gombocz, l. c., S. 49.

[14] Vgl. Aboba-Pliska, S. 199.

[15] Ebda S. 204 wird versucht das Wort im altbulg. *stasiszerco* zu erkennen.

[16] Arch.-epigr. Mitt. XIX. S. 238.

[17] Monatshefte f. Kunstwiss. IX. S. 14.

Im Worte *Kauchanos* ist der türkische Titel *Kahan* ohne weiteres zu erkennen.[18]

Kopanos dürfte wohl mit dem ung. Eigennamen *Koppány* identisch sein, und es nimmt mich Wunder, dass Gombocz in der fünften Gruppe seiner Arbeit über die magyarisch-türkischen Eigennamen diese Gleichung nicht verwertete.

Kulubros wurde durch Tomaschek lautgeschichtlich einwandfrei mit türk. qolaghuz > qolaghur > nordtürk. qolobur zusammengestellt, und bedeutet also „Wegweiser".

Pappos ist mir unbekannt.

Tarkanos, ung. *tárkány* hat bei Gombocz (l. c., S. 48. f.) vorzügliche Bearbeitung gefunden, nur die Heranziehung der Aboba-Pliska-Inschriften fehlt bei ihm; auch ist seine Angabe über Βολίας Ταρχάν bei den Donau-Bulgaren ungenau.[19]

2. Wenn es dem aniranischen (ungenau: turanischen) Elemente der Altbulgaren doch nicht gelang seine ethnische Sonderstellung zu behaupten, sondern es im Slawentum sozusagen restlos aufging, so müssen dafür ausser den orientalisch-christlichen Einflüssen noch andere Kräfte verantwortlich gemacht werden, die das Bulgarentum mit dem Keime des iranischen Ariertums versetzten.

In einer anderweitig zu veröffentlichenden Arbeit[20] habe ich eine Folge von Tatsachen gesammelt, die alle den mächtigen Einfluss erweisen, den die iranische Kultur auf die zentralasiatischen Türkvölker nahm. Hier möchte ich nur kurz jener irano-sassanidischen Einflüsse Erwähnung tun, die sowohl in den Silberfunden der altbulgarischen Gegend von Perm zutage traten, wie auch in den vorzüglichen Reiterfunden der ungarischen Landnahmezeit.

In Verbindung mit den Inschriften von Pliska-Aboba vermag ich nun auf einen monumentalen Beleg dieser Beeinflussung auf bulgarischer Erde selbst hinzuweisen. Es ist das ein Reiterdenkmal[21] an der höhlenreichen Felswand der altbulgarischen Stätte *Madara*. Aus der sonst unleserlichen Inschrift sind nur die Namen der beiden Khane Krum und Omurtag zu entnehmen: es handelt sich also jedenfalls um ein durch dieselben oder für dieselben errichtetes Erinnerungszeichen.[22] Was nun das ausschlaggebende daran aus

[18] Also kaum ein Eigenname, wie es Jireček anzunehmen scheint, Arch.-epigr. Mitt. XIX. S. 243.

[19] Die Stelle bezieht sich offenbar auf Konst. Porph., De cerimoniis, I., S. 681, 16., wo aber „Βουλίας ταρκάνος" steht.

[20] In den Mitteilungen der Altertumsabteilung des Ung. Nat.-Museums.

[21] Die Aufnahme nach der im Sofioter Museum befindlichen Gipskopie verdanke ich der Zuvorkommenheit des Museumdirektors Dr. V. Filow, wofür auch hier mein Dank erstattet sei.

[22] Arch.-epigr. Mitt. XIX. S. 248 ganz falsch als thrakischer Reiter behandelt.

unserem Standpunkte ist: der Türkenkhan wurde hier in derselben hieratisch-steifen Darstellung abgebildet, wie wir gewohnt sind die Sassanidenfürsten in Tagh-i-Bostan und Nakš-i-Rustem dargestellt zu finden. (Hiezu die Illustration.) Das persische Element wird noch durch die stereotype Wiederholung des Bahram-Ghur-Motives (in der Jagddarstellung) verstärkt, das wir seit der Arbeit Justis[23] als Merkzeichen iranischer Beeinflussung erkennen müssen. Es kehrt sonst an Werken der Kleinkunst wieder, an Seidenstoffen,[24] Silberschüsseln;[25] aber dass wir es in Bulgarien in der Art der sassanidischen Felsenreliefs verwendet vorfinden, deutet eben auf eine unvermittelte iranische Beeinflussung hin, die in diesem Falle noch stärker wirken musste, als die gewöhnliche Exportware iranischer Werkstätten.

Wenn der Türkenfürst in einer repräsentativen Darstellung die *arische Form* bevorzugte, so muss diese Bevorzugung auch in sonstigen Kulturformen des Bulgarenvolkes nachgewirkt haben.

Budapest, den 28. Februar 1917.

Dr. Géza Supka.

ISMERTETÉSEK

Die türkische Literatur des zwanzigsten Jahrhunderts, von Dr. Otto *Hachtmann*. (Die Literaturen des Ostens in Einzeldarstellungen. IV. Band. Ergänzungsheft.) Leipzig, C. F. Amelangs Verlag, 1916.

Miként a füzet előszavából kitünik, a szerző arra a feladatra vállalkozott, hogy Paul Hornnak 1902-ben megjelent „Geschichte der türkischen Moderne" című munkáját napjainkig terjedőleg kiegészitse.

Horn felfogásával és módszerével most nem óhajtok foglalkozni; csak azt kivánom megjegyezni, hogy elődjének nem éppen szerencsés és nem kismértékben a török tezkerékre emlékeztető módszerét Hachtmann teljesen átvette.

Az egész mű, a címlapok, az előszó, valamint némely függelékek leszámitásával, 50 lapra terjed. Ebből négy esik az általános bevezetésre, a többit tizenhárom török iró — Sehâb-ed-Dîn,

[23] „Die Jagdszene auf dem sassanidischen Prachtgewebe", Zeitschr. f. christl. Kunst, 1898, Sp. 361. ff.
[24] Falke, Seidenweberei, I. S. 71 ff., Abb. 167.
[25] Smirnow, Argenterie Orientale, Taf. XXXIV. 62.

Mehmed Raúf, Hüszejn Dzsáhid, Fáik Alí, Jakúb Kadrí, Mehmed Ákif, Dzselál Szákir, Alí Dzsánib, Ahmed Hikmet, Khálide Edíb, Aka Gündüz, Mehmed Emín, Zijá Gök Alp — vázlatos életrajza és jellemzése foglalja le. A tárgyalt írók egyik-másik nagyobb művének tartalmáról is beszámol a szerző; ímitt-amott prózai és verses mutatványokkal is szolgál.

Az aránylag csekély terjedelem mindenesetre nem egy hiánynak szolgálhat magyarázatául. De azt már semmiképen sem lehet megérteni, miért nem nyújt a szerző a huszadik század török irodalmáról legalább megközelítőleg olyan képet, amilyent a cím után indulva el kell várnunk.

A bevezetés nemcsak aránytalanul rövid, hanem még azonfelül nagyon hiányos és felületes is.

A szerző a huszadik század első 16 esztendejének török irodalmát akarta ismertetni. Ezt az időt éppen derékban osztja ketté az 1908—9-diki forradalmi korszak, mely természetesen nem hallgattat el egy csapásra minden régi felfogást, minden ósdi írót s nem támaszt merőben új eszméket, új irányokat, új költőket. De szabad, éltető levegőt teremt a cenzúra megszüntetésével, felment a kényszerűségből való hallgatás alól nem egy tehetséges írót, szinte forgetegszerűen sodor a könyvpiacra egy sereg régen elkobzott vagy a cenzúra miatt nyomdafestéket sem látott értékes könyvet, mint pl. Kemál bej Dzselál ed-Dínjét, Abdulláh Dzsevdet Tell fordítását. Új és sürgős megoldást követelő társadalmi, politikai és gazdasági kérdéseket vet fel, mindenekfölött pedig a törökség egész lelki világát megrázó és átalakító nagy események zuhatagát indítja meg. Új történelmi alakokat, új élő nemzeti ideálokat teremt máról holnapra, s minden, ami volt, van, történt és történik vagy csak történni készül, lázas sietséggel dolgozódik fel irodalmilag. A nyomdák gépei hallatlan erőfeszítéssel zakatolnak, mintha attól félnének, hogy egy pillanatnyi munkaszünet kell csupán és évtizedekkel maradnak el az események és eszmék száguldó kocsija mögött. A forradalmi események és szereplő egyéniségek azon melegen emlékiratokba, regényekbe, drámákba, sőt színpadra kerülnek; a parlamenti élet, a népgyűlések és szabadságünnepek hosszú sora szónoki beszéddel és szavalattal gazdagítja a művészi, irodalmi élvezetnyujtás módjait. Mindezekről azonban egy árva szót sem találunk Hachtmann munkájában.

A névszerint külön-külön tárgyalt írók közül a szerző Sehábed-Dínt, Mehmed Raúfot, Hüszejn Dzsáhidot és Fáik Alít „féltörökök", Ahmed Hikmetet, Khálide Edíb asszonyt, Aka Gündüzt, Mehmed Emínt és Zijá Gök Alpot „új turániak" gyűjtőnév alá foglalja, a közbeeső négyet pedig körülbelül felemásnak minősíti.

Ez a csoportosítás megokolt és elfogadható, valamint legalább nagyjából helyes az illető írók méltatása és értékelése is. Örömmel

olvassuk különösen mindazt a szépet és jót, amit a szerző Ahmed Hikmet bejről ír, akit méltán vesz körül lelkes rajongásával.

Természetes, hogy a külön méltatásra érdemesnek minősíthető írók kiválasztásában az olvasottság foka mellett a szerző egyéni ízlése is érvényesül a Hachtmanéhoz hasonló ismertetésekben. Mindennek dacára érthetetlennek tartom — hogy a sok közül csak egyet említsek — Alí Ekremnek, Kemál bej fiának teljes mellőzését. Hiszen ha Alí Ekrem nem képviselne is egy bizonyos irodalmi ízlést és irányt, ha nem írt volna egyebet, mint „Vaszijjet" című végtelenül hangulatos elbeszélőköltemányét, akkor sem illenék megfeledkezni róla ott, ahol a nép egyszerű gyermekeinek szeretetéről, megértéséről, költői felmagasztalásáról esik szó.

De még a tényleg felsorolt és tárgyalt költők műveinek méltatása és értékelése körül is van nem egy hiba. Ott például, ahol az olyan selejtes, sőt ízléstelen históriának, mint Mehmed Raúf „Bir námúsz meszeleszi" című elbeszélése, tartalma elmondásán felül még „köstlich" és „vorzüglich"-féle magasztaló szavak is kijutnak, Khálide Edíb (azelőtt Khálide Szálih) asszonynak „Szevíjje Tálib" című regénye a futólagos fölemlítésnél igazán többet érdemelne. Hiszen e mű megjelenése annak idején irodalmi esemény volt és mind eszmevilága, mind meséje révén számot tarthat akár nyugati, akár török elismerésre.

Hachtmann munkájának tehát lényeges hiányai vannak, de elismeréssel adózhatunk annak a meleg, őszinte szeretetnek, amellyel tárgya iránt viseltetik. A török népet, a török jellemet, a török nemzeti ideálokat becsüli és szereti a turánizmussal egyetemben, még pedig félreérthetetlenül önmagukért és nem azért az értékért, amelyet azok a németségre nézve a mai viszonyok között képviselnek; és így nagyon valószínű, hogy a jövőben megkapjuk Hachtmanntól azt, amit ő talán már most szeretett volna nyujtani. *Dr. Pröhle Vilmos.*

Dr. Rácz Lajos: **Erdély vasútpolitikája.** Gazdaságpolitikai tanulmány. A földrajztudomány megállapításai mindig nagyobb mértékben vonulnak be a politikába. A *Kjellen*-féle geopolitika csak annyiban különbözik a politikai földrajztól, amelyből sarjadzott, akár a geobotanika a növényföldrajztól. A nemzetgazdaságtant és a politikai tudományt mindig jobban és jobban megtermékenyíti a földrajzi hatások felismerése, a természettudományos gondolkodás térfoglalása. A XIX. század gazdasági életében még kevés szerepet játszott a földrajzi megismerés, hazánkban majdnem semmit. Ennek egyik következménye tökéletlen közlekedésünk, különösen vasúthálózatunk. Erdély kétségkívül vasúthálózat tekintetében a legelhanyagoltabb része az államnak. A három erdélyi kereskedelmi és iparkamara állandóan foglalkozik Erdély vasút-

hálózatának fejlesztésével, s ennek eredménye dr. *Rácz* Lajos marosvásárhelyi kamarai titkár gazdaságpolitikai tanulmánya, melynek főgerince a keleti közlekedési kapcsolatra törekvés. A „Turán"-t elsősorban nem a gyakorlati kivitel, mint inkább a tudományos nézőpont érdekli. Erdély vasútpolitikusai Erdély gazdasági feladatául a Pontus, s ennek közvetítésével az egész geográfiai értelemben vett Turán- és Iránnak a magyar medencén keresztül Nyugat-Európával egybekapcsolását tartják. Az ipari fejlődés feltételeivel rendelkező Erdély keleti vasúti kapcsolatainak megépítése esetén a Pontuson nagy vonzásterületet szerezhetne. *Rácz* fejtegetései elsősorban földrajzi alapokon nyugszanak, jól csoportosítja a tudomány érveit, de természetesen túllépi a tudomány kereteit akkor, ha Erdély érdekeiért száll síkra. Az osztrák kárpáti külső peremvasút csakugyan Erdély és vele a magyar állam természetes keleti (pontusi) forgalmának erőszakos és a földrajzi helyzetnek ellentmondó elvonását célozza, végső eredményében a monarchia gazdasági erejének árt csak azért, hogy Ausztria önző érdekeit szolgálja a magyar állam rovására. A Tölgyes—Jassy és Bodza—Buzeu—Galac fővonalak kiépítése a magyar állam érdeke és a turáni eszmék diadala lesz. *Prinz.*

Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, von Konstantin J. *Jireček.* Prag, 1916. Taussig & Taussig, 4° 92 oldal.

A szerzőnek 1879 ben a prágai cseh kir. Tudományos Társaság kiadásában megjelent művét nyomatta most újra egy magáncég. A jelenleg folyó háború ugyan aktuálissá tenné a könyv tárgyát, de a munka nem a nagyközönség számára készült. Eredeti kútforrásokon alapulva, nagy gonddal és hatalmas készültséggel kidolgozva, a tárgyba elmélyedő tudósnak igen becses anyagot szolgáltat Jireček munkája. Még a tudósnak is hiányzik a térkép, megnehezíti munkáját a sok kellően meg nem világított adat, a történelemben, földrajzban, nyelvészetben járatlan olvasó pedig valósággal elvész a megmagyarázatlan helynevek, történelmi és oklevéltári adatok és idézetek tömkelegében. Egyetlen térkép, rajz vagy vázlat nem segíti az olvasót a tájékozódásban, a hiányos regiszter mindezeket nem pótolhatja. Egy kis térkép sokszor többet mond egy kötetnyi szövegnél, az áttekintésben meg versenyen kívül áll.

Nehézkessége ellenére derék, alapos tudományos munka Jireček könyve. Forrásokul túlnyomóan okleveleket használ. A helyszíni kutatások, a szerb, bizanci, magyar és pápai oklevél-források egyaránt hiányosak. A velencei adatok is szórványosak. A kérdésbe világosságot csak a ragusai emlékek és oklevelek deríthettek. A szerző tisztán történelmi módszerekkel dolgozik, a földrajz iránt kevés érzéket mutat.

A tárgyalás az ókort is felöleli. A művelődés az Adriai-tengerpart felől indult ki a mai Szerbia és Bosznia felé. A görögök alapították itt az első várost 630-ban Kr. e. (Epidamnos, a későbbi Dyrrhachion, Durazzo). Északabbra a dalmát városok egy-két évszázaddal később keletkeztek. A Balkán-félsziget belsejét csak a római uralom kapcsolta bele a földközi művelődés körébe. Ugyancsak ők vetették meg a bányászat és aranymosás alapját. Művüket a középkori szláv uralom idejében német bányászok folytatták, akik Magyarországon keresztül kerültek ide. Itt is szászoknak nevezték őket. Rudnik és Kopaonik fémbányáinak nagy hírük volt ezekben az időkben.

A kereskedelem főképen az Adria felé irányult és Ragusa volt a főhelye. Ide vitték a bányászat és állattenyésztés termékeinek fölöslegét, innen látták el az országot iparcikkekkel. Kocsi utakban akkor is szűkölködött ez a vidék, a forgalmat karavánok bonyolították le málháslovakon, öszvér- és szamárháton, mint ma is a novibazari szandzsákban. Az Adrián lévén akkor a műveltség és gazdaság súlypontja, a főutak is innen indultak ki: a Drin és Bojana torkolatától Prizrenden át Szófiába, Antivari—Budna—Cattaróból Pecbe, Cattaróból Plevljébe, Ragusából Nisbe, a Narenta-torkolattól és Spalatóból Boszniân át Magyarországba. Kisebb jelentőségűek voltak a tengerparttal párhuzamos utak; legfontosabb volt közülök akkor is a Szávától a Rigómezőn át dél felé vezető természetes útvonal.

A mai kereskedelemnek könnyebb az útja: Közép-Európa felől dél és délkelet felé majd mindig a völgyeket követheti. A Balkán-félsziget középkori főútjai keresztben szelték a Dinaridák főirányát s a kezdetleges viszonyok közt nagyobb természeti akadályokkal is kellett küzdeniök, mint a maiaknak. *P. A.*

Egy turáni vonatkozású német munka. Paul *Rohrbach*, a neves német imperialista író, a háború alatt adta ki Weltpolitisches Wanderbuch c. kötetét (Die Blauen Bücher, Karl Robert Langewiesche).

A munka Orient és Chinesische Kultur c. fejezetei végigvezetnek bennünket kihalt, vagy sülyedő kultúrájú turáni tájakon, melyeken a régi kultúra nyomait keresve, de a jövőbe vetett tekintettel jár a német kultúra munkása. Babylon romjai fölött a szürke német doktor a francia szellem fantázia uralta tudományos eredményeivel találkozik. A német szellem azonban, mely itt a letünt korszak szellemi kincseit föltárja, a jövőben gazdasági érvényesülést keres, keresi egyszersmind a török faj szellemi megtermékenyítésének olyan eszközeit, melyek által mindattól a kultúrától különbözzön, amit más európai fajta a saját hazájából változatlanul igyekszik a török földre átültetni. A németség gazdasági

és politikai elhelyezkedésének gondolatával járja végig Szírasz, Perszepolisz, Murghab vidékét, Cilíciát, Kis-Ázsia középső vidékeit, majd Egyiptomot és Szíriát. E gondolat vezeti el a kínai Mingdinasztia sírjaihoz is. Keresi a kínai kultúra jövőjét, amelyben csak úgy bízhatunk, ha Kína a maga ősi kultúráját a nyugati népek művelődésének eredményeivel átértékeli és bizonyos idegen kultúrelemek fölvételére kényszerül. És ebben látja Rohrbach a németségnek Kínával szemben való hivatottságát.

A munka többi fejezeteit is mind ez a gondolat: a letűnt kultúráknak a német szellem által újból való megtermékenyítésének lehetősége kapcsolja össze. Ez természetesen magával hozza, hogy mindenütt oly eredményekre bukkan, amelyek megfelelnek a német imperialista törekvéseknek. Egyébként rendkívüli tárgyilagossága teszi értékessé. Ezt elsősorban a törökség iránt alkalmazza. Sok figyelemreméltó dolgot tanulhat belőle a turáni eszme minden híve. *Dr. F. F.*

Dobay István: **Törökök.** (33 illusztrációval. Budapest, 1917, a Társaság kiadása.) A haditudósító-irodalom szülötte ez a kötet is, de valami újabbat nyujt, mint a sablonos háborús munkák: a megifjodott Törökország belső életét a megifjodás utáni első legnagyobb megpróbáltatás: a Dardanellák ostroma alatt. Ezt sejteti dedikációja is „Enver basának a Dardanella-harcok idején megélt történelmi idők emlékére". Politikai vonatkozásait hímesen, szövi át a török nép etnológiája. Vezérfonálként az a végtelen, fatalisztikus nyugalom vonul rajta végig, mely a konstantinápolyi törökséget a legválságosabb órákban sem hagyta el. A különben riportszerűleg tagolódó anyagot a török etnikai vonásokkal való aláfestés emeli a napi újságcikkek fölé. Dobay sokat látott Konstantinápolyban, amihez más, hasonló ajánlások híján, alígha juthatott volna hozzá. A konstantinápolyi előkelő magyar társaság révén bepillanthatott a stambuli Turáni Társaság életébe is. A mű második felében megelevenednek előttünk a Dardanella-harcok, de itt sem annyira cselekményekben folynak le az események, mint inkább a megfigyelő hangulatai érzékeltetik azokat. Ez a szubjektivizmus azonban érdekes és értékes. *Dr. Fodor Ferenc.*

SZEMLE

Hoszpótzky Alajos okl. mérnök, min. tanácsos, székesfővárosi bizottsági tag, április hó 11-én 66 éves korában elhunyt. A megboldogult Társaságunk alapítása, 1910. év óta volt tagja Társaságunknak.

Az Akadémia nagyhete. Megemlékeztünk arról a kitüntetésről, amely *Lóczy* Lajos társelnökünket a budapesti műegyetem részéről érte. Most újabb elismerésben: az Akadémia koszorújában lett része az ősz tudósnak. Az Akadémia ugyanis Lóczy Lajosnak a Balatonkörnyék geológiai képződményeiről írt hatalmas munkáját május 7-iki nagygyűlésén azzal honorálta, hogy a legnagyobb kitüntetést: *nagydíját* ítélte oda részére. A nagyérdemű társelnökünknek jutott ezen újabb szép kitüntetés közörömöt kelt Társaságunkban.

Tagtársaink sorából az Akadémia báró *Nopcsa* Ferencet levelező tagjául választotta, míg dr. *Bartucz* Lajost azzal bízta meg, hogy Magyarországnak egy kisebb területéről antropológiai leírást adjon, fehérgyarmati *Tóth* Jenő festőművésznek egy történelmi munkáját pedig könyvjutalommal tüntette ki.

Gróf Bánffy Miklós és gróf Teleki Pál alelnökök útja Konstantinápolyba és Szófiába. Május hó 4-én érkeztek vissza alelnökeink konstantinápolyi és szófiai útjukról, mely alkalomból a török gyermekek, illetőleg a bolgár ifjak és leányok magyarországi neveltetéséről folytattak tárgyalásokat a két testvérnemzet fővárosában az illetékes tényezőkkel, a K. K. K. (Turáni Társaság) megbízásából.

Kiküldötteinket a két testvérnemzet vezetőférfiai igen meleg fogadtatásban részesítették s mindent elkövettek, hogy a rokoni

kötelékek a gyermeknevelés kapcsán még szorosabbá fűződjenek közöttünk. Útjok eredménye máris mutatkozik, mert május közepén Ivanoff bolgár földmivelési államtitkár, valamint Mihailoff ruszcsuki főpolgármester Budapestre érkeztek és Társaságunkban Nedkoff bolgár főkonzul jelenlétében a bolgár ifjak és leányok magyarországi neveltetése iránt beható tárgyalások folytak, amelyek teljes sikerre is vezettek.

A török-magyar barátság egyesülete. Gróf *Bánffy* Miklósnak és gróf *Teleki* Pálnak, mint a K. K. K. (Turáni Társaság) elnökeinek konstantinápolyi útja, melyről már megemlékeztünk, igen fontos eredményt hozott létre a „Török-magyar barátság egyesülete" megalkotásában. Ez a szervezet a mi Keleti Kultúrközpontunk mintájára, teljesen hasonló módon alakult s immár jóváhagyott alapszabályokkal, a török birodalom érdekelt minisztériumai részéről époly reáruházott hatáskörrel működik, mint a mi központunk. Ezáltal biztosítva van, hogy a török-magyar kapcsolatból eredő ügyek ezentúl a lehető legsimábban és időhaladék nélkül bonyolódnak le. Az egyesületre roppant nagy hivatás vár, de vezető emberei át is vannak hatva ettől a tudattól. Így nem kételkedünk, hogy egymás erősítésére célzó munkánkat siker fogja követni.

Növényföldrajzi expedició a Balkánon. A Magyar Tudományos Akadémia keleti bizottsága évenként tudományos expedíciót szervez a Balkán növényföldrajzi viszonyainak fölkutatására. A mult évben Bosznia északi vidékein járt a bizottság, folyó év júniusában pedig Bosznia déli havasai és Hercegovina mediterránon belüli vidékei kerültek sorra. Az expedíciót dr. *Tuzson* János egyetemi tanár, akad. tag, a Turáni Társaság természettudományi szakosztályának tagja vezette, s Társaságunk tagjai közül dr. *Fodor* Ferenc karánsebesi állami főgimn. tanár vett részt benne. Az expedíció szép eredményét nagyban elősegítette báró *Sarkotics* István bosznia-hercegovinai kormányzó és az összes boszniai hatóságok készséges támogatása. Az expedíció következő négyévi programmja Montenegró-, Albánia-, Szerbia- és Bulgáriára terjeszkedik ki.

Helyi bizottságok. Temesvárott július hó 14-én megalakult a K. K. K. (Turáni Társaság) helyi bizottsága, a temesvári társadalom kiválóságainak élénk érdeklődése mellett. Központunk részéről *Vig* Albert udv. tanácsos és nemeskéri *Kiss* Sándor kir. kamarás, munkabizottságunk tagjai voltak jelen az új alakulás alkalmával. Igazgatók a turáni mozgalom ott elért szép sikereinek nyomós tényezői: *Szávay* Zoltán és *Donawel* Sándor lettek. A gyülésen a város kulturális intézményeinek vezetői teljes számban

vették részt. Örömmel vették tudomásul azon meleg méltatást, melyben az elnöklő *Víg* Albert részesítette eddigi működésüket s késznek nyilatkoztak arra, hogy további munkálkodásukat a Keleti Kultúrközponttal való még szorosabb kapcsolatban folytassák. Méltó várakozással nézünk a helyi bizottság működése elé.

Ugyanezen alkalommal *Víg* Albert és nemeskéri *Kiss* Sándor urak alaposan szemügyre vették a Temesvárott elhelyezett bolgár növendékek otthonát és tanulási eredményeit. A szemle arról győzte meg őket, hogy a bolgár hadiárvákról való gondoskodás nem hagy fenn kívánnivalót, s a tanulásban egytől-egyig kitesznek magukért. Kifejezték elismerésüket Donawel igazgató iránt, s erről a munkabizottságnak július hó 23-iki ülésén is beszámoltak.

„Keleti kulturális törekvéseink" címmel dr. *Schiff* Péter vezércikket írt a „Temesvári Hírlap" július 17-iki számába, melyben a Keleti Kulturközpont (Turáni Társaság) újonnan megalakult helyi bizottságának figyelmébe ajánlja különösen azt, hogy minden kínálkozó alkalmat ragadjon meg *az összes balkáni országok* gazdasági és kulturális idekapcsolására. Más városokkal karöltve, a kormány támogatásával törekedjék a *Balkán-Akadémia* felállítására, hogy rövidesen kellőszámú képzett magyar kereskedőnk legyen a Balkánon, amelyet számunkra nem az ideédesgetett balkáni ifjak, hanem csakis jól kitanult kereskedőink és bankáraink hódíthatnak meg. Működésének körébe az egész Délvidéket vonja be, a versenyző Szegeddel és Araddal pedig iparkodjék közös működési programmot létesíteni s közös erővel törekedjenek céljaik elérésére. —*r.*

Királyének. Zemplényi Árpád tagtársunknak, a jeles költőnek folyóiratunk Tárcájában megjelent Királyénekéhez („Turán" 3. sz. 172. l.) egy jónevű zeneköltő: Révész Anikó pompás magyaros dallamot szerzett. A mű most fog megjelenni a Harmonia cs. és kir. udv. zeneműkereskedés kiadásában s 1 K-ért lesz kapható. Tagtársaink a „Turán"-nal együtt ezt is megrendelhetik.

MAGYAR TESTVÉREINK.

Írta: Hűszeinzáde 'Alí.

Te vagy mínékünk igaz testvérünk — oh magyar nemzet,
Ósapáinknak szülőhazája — te voltál, Túrán!
Közös az utunk, s a jövendőben sorsunk is egy lett,
Nem választ el már minket az Indsil,[1] *sem az Al-Kórán!*

[1] Indsil = Evangélium.

Fordította: *Mészáros Gyula.*

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Előadásaink.

Április 28-án, szombaton, az egyetem Trefort-kertjében Szentgáli Antal főhadnagy, okl. mérnök tartott előadást nagyszámú érdeklődő közönségnek „Szibériáról és az ottani viszonyokról, tekintettel a hadifogolytáborokra" címen. Az előadó sok évet töltött Szibériában s közvetetlenül a háború előtt került onnan haza. Friss színekkel rajzolt benyomásai s az őket kísérő szép képek lenyűgözték hallgatósága figyelmét. Az előadás mint a K. K. K. (Turáni Társaság) kiadványainak első füzete, számos illusztrációval, most van sajtó alatt. Bizonyára sokan lesznek, akik különösen a fogolytáborokkal való kapcsolatnál fogva, de az orosz viszonyok állandó aktualitása miatt is, örömmel fogják köszönteni a füzetet.

Alapítványok.

Az elnöki tanácsnak 1917. évi június hó 8-iki ülésén alapító tagul felvétetett Nadir Eiguel effendi, a budapesti török főkonzulátus titkára.

Új tagok.

Az elnöki tanács *Fejérpataky* László akad. r. tagot, a M. N. Múzeum igazgatóját rendes tagnak, *Kerekes* Zoltán felső keresk. iskolai tanárt (Kolozsvár), *Bokor* Imre vezérigazgatót (Budapest), dr. *Kovács* Béla írót (Kolozsvár) pártoló tagokul választotta meg.

Kedvezmények.

Dr. *Fáy* Elek elhunyt tagtársunk művét: *„A magyarok őshona. Legrégibb nyomok"* a Turáni Társaság tagjai s egyetemi hallgatók 8 K helyett 5 K-ért, — *Vámbéry-plakettünket* 10 K helyett szintén 5 K-ért szerezhetik meg. (Keleti Kultúrközpont, Budapest, Országház.)

Hibaigazítás.

A „Turán" február havi füzetében, Rohonyi: A bolgárokról c. cikkben, 87. l. utolsó sor alulról *táplálásban* helyett *tájszólásban* olvasandó.

VICTOR HORNYÁNSZKY

IMPRIMERIE DE LA COUR IMPÉRIALE ET ROYALE

BUDAPEST, V., PALAIS DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES. ❦❦❦ FONDÉE EN 1863.

Se recommande spécialement pour publications illustrées et pour l'édition de ::: revues en langues étrangères. :::

Ausführung von Buchdruck-Arbeiten und illustrierten Werken, Zeitschriften etc. in ::: erstklassiger Ausstattung. :::

Elvállalja elsőrangú kivitelben illusztrált művek, idegennyelvű folyóiratok könyv- ::: nyomdai sokszorosítását. :::

VIKÁR BÉLA:

KULLERVO ÉNEKEI.

A Kisfaludy-Társaság által a Széher Árpád-díjjal jutalmazott műfordítás, finnből.
Gallén-Kallela Axel világhírű finn művész képeivel.

Bibliophil kiadás.

Ára 5 kor. Hornyánszky Viktor, Budapest.

KELETRE MAGYAR! TANULJUNK TÖRÖKÜL!

A török nyelvre szükségünk van. A török nyelv utat nyit nekünk a messze Keletre. A török nyelv lehetővé teszi a magyar kultúra, a magyar ipar, a magyar kereskedelem térfoglalását a Balkánon, Kis-Ázsiában, Perzsiában, Afrikában.

تورک دیلی

TÖRÖK NYELVKÖNYV

jelent meg végre magyar nyelven. Lehetővé vált tehát a könnyű és gyors nyelvtanulás. Dr. **Kunos Ignác**, a kiváló orientalista minden tudásának, évtizedes tapasztalatainak latbavetésével írta. Két kötetben teljes kiképzést nyújt a török nyelvben. Az első kötetben a török életet, erkölcsöket és szokásokat ismerteti, a második kötetben a török beszédet és a török írást, fogalmazást, levelezést stb. tanítja s a török kereskedelmet, ipart és üzleti életet ismerteti. Minthogy magyar tudós munkája, a magyar gondolkodás és nyelvhasználat szempontjából az elérhető legnagyobb könnyedséget nyujtja.

Magyarok! Turániak! Tanuljatok törökül,
hogy megteremtsétek Magyarország szellemi és gazdasági kapcsolatát a testvér török néppel.

Az első kötet ára . . . . . 3.60 korona.
A második kötet ára . . . . . 4.— korona.

Az „ATHENAEUM" kiadásában jelent meg.

Megrendelhető: az „Athenaeum" Könyvkiadóhivatalában, Budapest, VII., Erzsébet-körut 7, és bármely Könyvkereskedésben.

A Vörös Félhold javára.

TÁBORTÜZEK

Vikár Béla műfordításai német költőkből.

Schiller, Hauff, Uhland, Schneckenburger, Detlev v. Liliencron, R. Dehmel, G. Hauptmann, Leonhard Adelt stb.

A német hazafias költészet gyöngyei.

A borítékrajz Grünwald Klára műve.

!! Amateur-kiadás !!

Grill-féle cs. és kir. udv. könyvkereskedés.

Ára 1 korona 50 fillér.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdája, Budapest.

1917 OKTÓBER—NOVEMBER 8—9. SZÁM

TURÁN

A MAGYAR KELETI KULTÚRKÖZPONT (TURÁNI TÁRSASÁG) ÉRTESÍTŐJE

MEGJELENIK HAVONKÉNT.

SZERKESZTI:

VIKÁR BÉLA,

a M. Tud. Akadémia, a helsingforsi Finn Irodalmi Társaság és a Finn-Ugor Társaság l. tagja.

TARTALOM:

	Lap
Dr. Fodor Ferenc: A turáni államok jövendő békéjének földrajza, I. (Géographie de la paix future des pays touraniens)	337
Dr. báró Nopcsa Ferenc: Adalékok Észak-Albánia népességi statisztikájához, II. (Données relatives à la statistique de la population de l'Albanie du Nord)	347
Dr. Lenhossék Mihály: Balkáni antropologia (Anthropologie du Balkan)	359
Dr. Szádeczky-Kardoss Lajos: Magyar-rokon népek a Kaukázusban, III. (Peuples caucasiens parents des Hongrois)	369
Dr. Sebők Imre: A fehérlóáldozat, I. (képekkel) [Le sacrifice du cheval blanc (avec illustrations)]	373
Kisebb közlések: Csuvasz — lófő, V. B.-tól. — Szampo, V. B.-tól	402
Ismertetések	407
Szemle	411
Tárca: Turáni leányok (költemény). Írta: Enisz Behidzs, ford. Vikár Béla	413
Philharmonie, G. V.-tól	414
Társasági ügyek	416

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Főherceg Sándor-tér 3.

ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 12 KOR., EGYES SZÁM ÁRA 1.50 KOR.

Pénzküldemények: POSTATAKARÉKPÉNZTÁR 37,705. SZ. CHEQUE-SZÁMLA.

A TURÁN

MUNKATÁRSAI:

AHMED HIKMET bey, AHMED REFIK bey, dr. ALMÁSY GYÖRGY, gróf BÁNFFY MIKLÓS, dr. CHOLNOKY JENŐ, dr. CSÁNKI DEZSŐ, dr. ERŐDI BÉLA, dr. GOLDZIHER IGNÁC, dr. GOMBOCZ ZOLTÁN, dr. HAVASS REZSŐ, dr. HEGEDŰS LORÁNT, dr. KMOSKÓ MIHÁLY, dr. LÓCZY LAJOS, dr. MÁRKI SÁNDOR, dr. MÉSZÁROS GYULA, dr. MILLEKER REZSŐ, dr. NÉMETH GYULA, dr. báró NOPCSA FERENC, dr. PAIKERT ALAJOS, dr. PEKÁR GYULA, dr. PÓSTA BÉLA, dr. PRINZ GYULA, dr. PRÖHLE VILMOS, RESID SZÁFVET bey, dr. SEBESTYÉN GYULA, dr. SZINNYEI JÓZSEF, dr. F. TAKÁCS ZOLTÁN, dr. gróf TELEKI PÁL, A. TEVFID bey, dr. VARGHA GYULA, ZEMPLÉNI ÁRPÁD.

FOLYÓIRAT- ÉS KÖNYVKIADÓ-SZAKOSZTÁLY:

dr. gróf Bánffy Miklós, dr. Benisch Artur, dr. Csánki Dezső, dr. Farkas Pál, dr. Gorka Sándor, dr. Heinrich Gusztáv, Herczeg Ferenc, dr. Paikert Alajos, dr. Pekár Gyula, dr. Prinz Gyula, dr. Réz Mihály, dr. Szily Kálmán, dr. gróf Teleki Pál, Vikár Béla és Zempléni Árpád.

KÉZIRATAINK:

Dr. M. Kovács Jenő: Gazdasági megfigyelések a Kaukázusban.
Dr. Márki Sándor: Rákóczi és a török diplomácia.
Dr. Horváth Béla: Klasszikus földön a XX. században.
Dr. Galgóczy János: A sumir nyelvrokonság ügyéhez.
Dr. Varga Zsigmond: Az ókor keleti népeinek művelődéstörténetéhez.
Toperczer Ákosné: Shambala (emlékezések K. Csoma Sándorra).
Zempléni Árpád: Das Reich Tschinimatschin; Nach Osten, Ungar! (műfordítások Bujdossy-tól).
Vámbéry Á.: A mohamedánok ébredése Ázsiában.
Vikár B.: Avar-magyar kapcsolatok stb.
Dr. Kúnos Ignác: Tatár népköltés.
Huszka József: Hún-magyar fülbevalók, mint a magyar ősvallás tárgyi bizonyítékai. — A papirus a magyar ornamentikában (mint a másvilági élet jelképe).
Dr. Heinrich Gusztáv: Das Goethe-Zimmer der Ung. Akademie der Wiss. (Képekkel.)
Dr. Sebestyén Gyula: A török-magyar ősírás. (Illusztrációkkal.) — Julián és Nagy-Magyarország.
Dr. Schiff Péter: A bolgár nemzet küzdelmei a berlini kongresszustól a királyság kialakulásáig.
Dr. Kerekes Zoltán: A turáni öntöző földművelés (képekkel).
Dr. K. M.: A török-arab kérdés, turáni szempontból.
Konsza Samu: Fordítások észtből.
Uotila M. (Helsingfors): Itämainen liitto.
Dr. Hans Stumme: Ungarische Dichtungen (műfordítások).
Németh József: Szerbia földrajzi viszonya a monarchiához.
Dr. Kmoskó Mihály: Syria és Egyptom elfoglalása a törökök által (a 400. évforduló alkalmából).

HIRDETÉSEINK: A félhasábos nonpareille sor 50 fill. Hirdetéseket fölvesz a kiadóhivatal: Hornyánszky Viktor, V., Akadémia palotája.

ANNONCEN: Die zweispaltige Nonp.-Zeile oder der entsprechende Raum kostet 50 H. Annoncen-Expedition beim Verleger Viktor Hornyánszky, Budapest, V., Palais der Akademie der Wissenschaften.

A TURÁNI ÁLLAMOK JÖVENDŐ BÉKÉJÉNEK FÖLDRAJZA.

Írta: Dr. FODOR FERENC (Karánsebes).

I.

A világháborút előidéző okok nyomozása ma már eléggé világosan bebizonyította, hogy a népek eme hatalmas küzdelme elsősorban gazdasági harc. E gazdasági harc azonban nem a régi rablóhadjáratok mintájára kitermelt gazdasági értékekért, hanem bizonyos gazdasági területekért, közlekedési utakért, elsősorban folyami és tengeri útvonalakért, politikai egységeknek földrajzi egységekre való kiegészítéséért folyik. Végeredményben tehát a földrajzi tényezők mozgatják ezen élethalálharcot, a nemzetiségi eszme, történelmi jogok mind csak háttér és aláfestése a csataképnek. Geográfiai tényezők fogják megszabni a jövő békéjének tartósságát és jóságát; s mivel a küzdelem politikai céljairól beszélni sem lehet, annál jelentősebben esik latba az, hogy a küzdelmek célját megszabó geográfiai tényezők ismerete mennél szélesebb rétegben közkinccsé váljék.

Nyugoteurópában századok küzdelmeinek során nagyjából már kialakultak a politikai egységeknek földrajzilag lehető legalkalmasabb elhelyezései. Ahol íly természetes elhelyezkedés nem volt lehetséges, ott nemzetközi megoldásokkal pótolták a hiányzó geográfiai tényezőket, így Hollandia területének megállapításában. S ahol ezt nem tették, ott ma is folyik az ádáz küzdelem, mint a gall és germán fajok között. Délkeleteurópában a viszonyok még mindig oly rendezetlenek, oly sok az ellentmondás a politikai s a geográfiai egységek között, egyes balkáni népek politikai aspirációi még mindig annyira nem számolnak a földrajzi viszonyokkal, hogy ha valahol, úgy ott valóban csak tudományos megállapításokkal volna szabad a leendő szuverén államok határait megszabni.

A politikai és geográfiai viszonyok ezen inkongruenciája két okra vezethető vissza: a terület néprajzi tarkaságára és különösen a balkáni vidékeknek rendkívül apró földrajzi tagozódására.

Melyek lesznek ama földrajzi tényezők, amelyek Európa keleti és délkeleti részének, elsősorban pedig a turáni államoknak: hazánknak, Bulgáriának és Törökországnak békéjét biztosíthatják? Elsősorban mindenesetre a morfológiai viszonyok, a lehető legjobb földrajzi határok, a tengerekhez való természetes jogoknak földrajzi alapokon való kiegészítése, a víziutak és folyamtorkolatok birtoklásának olyatén való megszabása, hogy ne csupán hatalmi érdekek érvényesüljenek, hanem a megfelelő földrajzi egységek elégíttessenek ki. A néprajzi tényezők, a nemzetiségi eszme valószínűleg csak másodsorban jöhet majd tekintetbe. Tekintsük tehát egyenkint, hogy mily földrajzi egységeket lehet kirajzolni a turáni államok számára Délkeleteurópa morfologiai térképén.

A földrajzi egység fogalma sok vitára adott már okot a geográfusok közt. A geotektonikai irány szélső képviselői a földrajzi egység kritériumát tisztán a geológiai szerkezetben keresik. Világos azonban, hogy ezen az alapon éles földrajzi határok kirajzolása lehetetlen, mivel éppen a lánchegységek szimmetrikus szerkezete miatt mindkét lejtőt egy földrajzi egységbe kellene befoglalnunk, noha a fizikai földrajzi viszonyok a legélesebben különbözhetnek a két lejtőn; gondoljunk csak a Kárpátok két lejtőjére, vagy akár az Alpok északi és déli oldalaira, vagy még inkább a Balkánlánc két lejtőjének oly erősen különböző meteorológiai, fizikai stb. viszonyaira. Az antropogeográfikus irány művelői szándékosan túlhajtják a geológikus nézetek magyarázatait, hogy könnyebben cáfolhassák őket, s oly magyarázatokat fűznek hozzá, melyeket komoly geográfus sohasem állíthat, hogy t. i. tisztán a stratigrafiai szerkezet jelölné meg valamely terület politikai hovátartozandóságát. Nem lehet igaza azon elavult morfologikus irányzatnak sem, mely a földrajzi egységek és így az államok határát a folyókkal szabta meg. Földrajzi egységen, ha annak bizonyos politikai jelentőségeket is akarunk tulajdonítani, nem szabad csupán valamely kiválasztott szempontból egységes területet értenünk, hanem oly vidékek komplexumát, amely területkomplexumon az összes földrajzi tényezők egységesek, illetve, mivel íly terület igen kevés van, a tényezők fontosabb részének egysége dominálóan emel-

kedik ki. Így e szempontból tekintve a földrajzi egységeket, minden terület sajátságos viszonyai fogják megszabni, hogy mely tényezők domborítják ki egységét, hol van az illető egységes terület határa. Más szempontok határozzák meg tehát valamely medence egységét, valamely folyamtorkolati vidék egységét, a parti állam egységét, s hogy a kis egységekre bomlott, komplikált szerkezetű vidékek mily egységekbe foglalhatók be.

Mivel a terület egységét legjobban a fizikai földrajzi viszonyok domborítják ki, valószínű, hogy elsősorban ezek lesznek a specifikus bélyegek; mivel azonban a fizikai viszonyok, éghajlati tényezők, sőt a néprajzi viszonyok is elsősorban a relieftől függenek, a relief pedig a geotektonikai szerkezet eredménye, így a földrajzi egységek megszabására legtöbbször és legdöntőbben a domborzati viszonyok, a geológiai szerkezet foly be. Világos az is, hogy így a fizikai és geológiai alapokon megállapított területegységek állandóak és meg nem változtathatók; míg ha a néprajzi viszonyoktól, kulturális és közlekedési berendezkedésektől tesszük függővé az egységeket, e tényezők részint változékonyságuk, részint politikailag való befolyásolhatóságuk miatt sohasem volnának fix fogalmak.

Mivel fizikailag a medenceterületek mutatnak legegységesebb viszonyokat, azért legállandóbb politikai egységek a medenceállamok.

A harcban levő államok között hazánknak van legkiválóbb medenceszerkezete, sőt e tekintetben egész Európában egyedül áll.

A most folyó rettentő mérkőzésben szegény magyar hazánknak páratlanul hősies hadseregén kívül egy szinte megbecsülhetetlen erejű földrajzi tényező biztosítja csorbíthatatlanságát és megcsonkíthatatlanságát, s ez medencevolta. A medencék mindenütt ősi kultúrák színhelyei s tartós politikai alakulások területei voltak; legyen elég e tekintetben Kelet-Turkesztánra és az Iráni medencére utalnunk. Hazánk Nagyalföldje mint a Duna egy csurgós medencéje oly jó politikai egység, amely megbosszulja és a jelen küzdelmében is megbosszulta mind az északkeleti irányból jött orosz aspirációkat, mind a szerbség déli utópiáit. Erdély medencevolta szintén oly szerkezetű, amely e terület birtoklását csupán az előbbi nagy medencéről: az Alföldről teszi lehetővé, és semmiképen meg nem engedi annak a Havasalföldhöz való kapcsolását.

A hazánk ellen három oldalról támadó orosz-oláh-szerb alli-

ance politikai törekvéseinek földrajzi lehetetlensége végeredményben jóformán minden irányban azonos okokon nyugszik: mind három ellenség úgy akarta megváltoztatni a politikai viszonyokat, hogy egyúttal a legdurvább erőszakot kövesse el a földrajzi egység ellen.

Lássuk először az orosz törekvések földrajzilag lehetetlen voltát. Hazánknak Oroszországgal szemben medencevoltán kívül még egy nagy földrajzi önállósága van: fizikai viszonyai, valamint földjének szerkezete és kultúrája szempontjából a legtisztább Középeurópa. Oroszország pedig minden tekintetben oly különálló egység, amely nemcsak hazánktól, hanem — Romániát kivéve — Európa minden más darabjától rendkívül erősen különválasztható. A geográfusok röviden Keleteurópa fogalmával jellemzik, sőt újabban igen számosan egyenesen Ázsia törzséhez számítják.[1]

Hogy hazánk a fizikai földraj minden szempontjából mily igazi Középeurópa, azt egy rendkívül becses tanulmányában szépen kimutatta *Cholnoky*.[2] Inkább azt világítsuk meg tehát, hogy mily lehetetlen kísérlet lenne a keleteurópai orosz táblát hazánkkal egy egységbe kapcsolni.

Oroszország a maga féktelen terjeszkedési vágyával nyugati irányban már is túljutott azokon a határokon, amelyeket keleteurópai jellege megszabott. Oroszország keleteurópai jellemvonású területe a Kárpátok külső öve közé egy, az oroszság által már elnyelt területegység: a földrajzilag jól szétválasztható Ukránia van beékelve.[3] Az igazi orosz föld határa ott végződik, ahol a nagy orosz síkság glaciális jégtakaró véget ért: a Dnjeper és Don folyók nagy keleti kanyarodója táján, Kiev és Kárkov vidékén. Itt van az ukránság néprajzi határa, de itt végződik az orosz tábla sok egyéb jellemvonása is: a végtelen orosz puszták kietlen egyhangúsága, a glaciális alakulatok, s átengedik a teret az ukrán platórendszernek, az erozíós erőknek és a szél kifujó munkájának.[4]

[1] L. *Vécsey Özséb* dr.: Románia háborúja a politikai földrajz megvilágításában. (Katholikus Szemle, 1916. VIII. f. 818. l.).

[2] *Cholnoky Jenő*: A világháború színtere. (Budapesti Szemle, 1915. január, 104. l.)

[3] L. dr. *Fodor Ferencz*: Ukránia földrajzi kialakulása és hazánkhoz való viszonya (Ukránia 1916. 8—6. füzet).

[4] Az ukrán területek földrajzi viszonyait szinte klasszikus szépségű munkában jellemzi *Rudnyckyj*: Ukraina. (Wien, 1916.) Ismertetése dr. *Fodor Ferenc*től az Ukránia 1916. 7—10. számában.

Ezeket az ukrán területeket, amelyek már inkább bizonyos mediterrán jellemvonásokkal a földközi medencéhez kapcsolódnak, a síksági orosz állam a tenger és hegységi határok felé való földrajzi törvényszerű terjeszkedésében elnyelvén, részben már a Kárpátok tövéig terjeszkedett.

Még jobban megközelítette az orosz állam hazánk határait a lengyel szuverénség megszüntetésével. A lengyel állam délkeleti területei szintén különálló földrajzi területek, annak a középeurópai nagy romhegységnek az utolsó darabjai, melyet Variscusc hegyromok néven ismerünk; a Lysa-Gora mint Középeurópa utolsó, leromlott bástyája nyúlik bele az orosz táblába.

A lengyel és ukrán területnek az oroszság által való elnyelése még eléggé érthető amaz általános érvényű jelenség alapján, hogy minden síksági állam igyekszik természetes határokat keresni, s ezeket csak ritkán találhatja meg folyamok mentén, amelyek csak nagyon kivételesen elfogadható politikai határok, hanem ha megfelelő imperialisztikus ereje van, mindaddig elnyeli a szomszédos kis népeket, míg tengerparthoz vagy hegységhez nem ér. Oroszország esetében annál erősebben jelentkezett eme törekvés, mivel, mint általánosan ismeretes, létkérdés volt rá nézve a tengerpart elérése. Azért kellett elnyelnie Ukrániát. Lengyelország bekebelezése részben a Kárpátok tövének megközelítése, részben a Keleti tenger felé való igyekvés miatt történt. Oroszországnak a Keleti tenger irányában való térfoglalása csak részben volt befejezett, mert újból csak mesterséges határokkal kellett megelégednie, még inkább pedig azért, mivel a Keleti tenger és a középső Visztula birtoklása nélkül, amint azt *Czirbusz* kifejtette,[5] még mindig nem tud utat törni a nyugati forgalmi irányok felé. Hogy itt a kérdés kiújulta a német-orosz háborúra vezetett, az tehát könnyen érthető.

Oroszországra nézve már kevéssé lehet földrajzilag értelmezni a hazánk északkeleti részei felé való törekvést. Politikusai valószínűleg éppen olyan jól tudják, mint a mi geográfusaink, hogy hazánk medenceegységéből egy-egy darabnak kitörése nemcsak földrajzi lehetetlenség, hanem politikailag is bevégzetlen alakulásra

[5] *Czirbusz Géza* dr: A háború anthropogeográfiája (Kath. Szemle, 1915. IV. 36. l.).

vezetne, amelynek a magyar Alföld felé való határai ismét csak ideiglenes, műhatárok lennének. Azt is be kell látniok, hogy a Kárpátok északkeleti lánca sokkal hatalmasabb, sokkal szélesebb választófal, mintsem hogy azon keresztül Moszkvából eredményesen lehetne igazgatni a közlekedésileg, kultúrailag is a Duna felé utalt Északkelet-Magyarországot, hiszen a hegység két peremén fekvő nevezetesebb forgalmi pontok távolságai megközelítik a Kaukázus szélességét; pl. Munkács—Stríj 152 km, Ungvár—Sambor 225 km, Huszt—Stanislau között 242 km az út. Oroszországnak a Kárpátok övén belül egy keskeny síkságí zónáért nem érdemes kereskedni. Mint mezőgazdaságilag túltermelő államnak viszont a gazdag Alföld meghódítása nem vitális érdeke. Föltételeznünk kell tehát, hogy Oroszországnak északkeleti határainkon való katonai s még a békében való politikai igyekvése csak egy cél érdekében történhetett: hazánkon át tengert keresni. Azonban a hatalmas államnak eme szinte tragikus vergődése a tenger felé hazánkon keresztül míg egyrészt a legnehezebben elérhető irány számára nemcsak az erőteljes magyarság, hanem az út hosszú és nehéz volta miatt is, másrészt azért sem lehet reánk veszedelmes, mivel éppen mai szövetségeseinek érdekeivel éppen úgy összeütközik, mint a mi életfeltételeinkkel: a fiumei irányban és Dalmácia felé az olaszságba, a Szaloniki-öböl felé a letiport szerbségbe ütközött volna a tengert kereső oroszság.

Ha pedig tengert nem érhet hazánk testén át, úgy reá nézve az a legkedvezőbb, ha a Kárpátok széles lánca szab határt birodalmának. Éppen azért még egy hazánk testén való részleges orosz hódítás esetén is nyugodtan nézhettünk volna a béke elé: hazánk északkeleti határai csak a maiak lehetnek. Ott a Kárpátok széles öve örök időkre megjelölte a határt. Megjelölte, és pedig nem néprajzi választó voltával, sem tektonikai szerkezetével, hanem egyszerű ottlétével, helyzetével s orográfiai viszonyaival, amennyiben oly egységet biztosít hazánknak az orosz táblával szemben, hogy a magyar síkság északkeleti részének: a Tisza és mellékfolyói völgyének birtoklását hozzákötí az Alföld egész területének birtoklásához.

Hazánk területi épsége, illetve földrajzi egysége ellen dél felől a szerbség támadt. Meg kell állapítanunk, hogy a szerbség hazánk ellen való aspirációja még az oroszságénál is lehetetlenebb és föld-

rajzilag megokolhatatlanabb volt. A tény ugyanis az, hogy hazánk medenceegysége egyedül csak a déli határon van, illetve volt megbontva, és pedig a szerbség javára.

Hogy Északszerbia, éppen a legkulturáltabb szerb terület, földrajzilag a Duna medencéjének a pereme, a Duna déli mellékfolyóinak fennföldje, azt *Cholnoky* már többször kimutatta.[6] Éppen így Bosznia is. Hogy ezen területek földrajzilag miképen illeszthetők bele a jövendő államalakulásokba, arról majd alább legyen szó; lássuk előbb a szerb aspirációk lehetetlenségét.

Balcanicus följegyzésében olvasom,[7] hogy a szerb földrajzi tankönyvek a szerb föld határát a Maros, a Bácska északi határán, a Dráva, Mura mentén, a Kulpa forrásán át Triesztig vezetik. Elképzelhetetlenül heterogén terület ez, ha az egykori Szerbiához tartoznék. Szerbia a leghatározottabban hegyi állam, súlypontja a folyamvölgyekben, elsősorban a Morava gazdag völgyében van. A politikai földrajz tanítása szerint azonban az államok fejlődésének iránya a folyamvölgyeket követi. Az az utópikus Szerbia tehát, amely átléphette volna a Duna vonalát, természetszerűleg súlypontját is áthelyezte volna a gazdag Alföldre; vagyis a szerb állam magva tulajdonképen területet cserélt volna, s előállott volna az az érdekes földrajzi jelenség, hogy egy állam területe eltolódik, s az előbbi terület — mint kevésbbé fontos — csak fennföldje lesz a hódított vidéknek. Igen, de az óhajtotta határok köröskörül belépő folyamvölgyekkel lettek volna megszakgatva. A magyar Duna, Tisza, a románságnak ígért szörényi bánságból belépő Temes, Béga, Néra, az olaszoklakta területek felé vezető Dráva mindmegannyi oly súlyos ütköző kapu lett volna, amelyet megtartani nemcsak katonailag, hanem kereskedelmileg és politikailag is képtelenség. A politikailag, gazdaságilag teljes erőben levő, imperialista hódításokra is képes államok a történelem folyamán gyakran igyekeztek előországokat szerezni a maguk számára. Így hazánk is. Ezen előországok azonban oly területek voltak, melyek a medence peremén kívüli lejtőkön feküdtek. És mégsem voltunk képesek azokat sokáig megtartani. Szerbia ellenben azt a földrajzi képtelenséget akarta elkövetni, hogy egy fennföldi fekvésű állam

[6] *Cholnoky*: A Balkán-félsziget. (Magyar Figyelő, 1916 február 1.)
[7] Magyar Figyelő, 1916 szept. 16. 470 l.

előországnak oly síkságí területet szerezzen, amelynek később természetszerűleg az ő legfontosabb részévé kellett volna válnia, melyet azonban a beléje lefutó számos folyóvölgyek elválaszthatatlanul kapcsolnak különböző, politikailag idegen területekhez. Ami most Németország és Oroszország között végbemegy a Visztula-kérdés miatt, az a küzdelem állandósult volna Szerbiára nézve a Duna, Tisza, Maros stb. kérdése miatt.

Hogy a Száva—Duna-vonal hazánkra nézve fenntarthatatlan határ, az ma már, hála Istennek, köztudat. A politikai határ megállapítása pedig csupán a földrajzi viszonyok alapján lehet eredményes. Szerbiát mint szuverén államot a Duna-vonalig visszaengedni a legnagyobb oktalanság lenne. Határai, ha egyáltalán feltámad is a szuverén Szerbia, csak a Duna déli mellékfolyóinak vízválasztóin lehetnek. Ezt a geográfiai nézetet különben *Cholnoky* oly meggyőző érvekkel fejti ki, hogy kár volna ismételni.[8] Ethnográfiailag és a nemzeti eszme szempontjából szomorú, talán a lovagias és szabadságszerető magyarságra elviselhetetlennek látszó tény ez, de hazánk déli határai e nélkül sohasem lesznek biztosítva.

A magyar állam földrajzi határainak a szerb és bosnyák folyók vízválasztóira való remélhető kitolása akuttá teszi a dalmát kérdést. Hogy Dalmácia visszaszerzése a magyar medencének szinte létérdeke, azzal minden geográfus egyetért. A fiatalabb földrajzi írók egy szép és valószínűleg nem is hiába való tudományos munkásság nyomain indultak, midőn *Havass Rezső* nyomán rávetették magukat a dalmát kérdésre. Több tanulmányban[9] megkíséreltem kimutatni, hogy Dalmáciára egyedüli jogos földrajzi igénye a magyar medence népének van, s hogy vitális érdekünk a dalmát kikötők birtoklása. Reámutattam, hogy a dalmát tengerpart a magyar medence korridorja, hogy a dalmát kikötők idegen kézben megölik Fiumét; alföldi árúink számára közelebbi út az

[8] *Cholnoky*: A Balkán-félsziget. (Magyar Figyelő, 1916 február 1.)

[9] dr. *Fodor Ferenc*: Az Adria-kérdés és a magyar tengerpart. (Kath. Szemle. 1916. II.)

—: Kapcsolataink az Adriával a háború után. (Tenger, 1916. IV—V.)

—: Politikai földrajzi problemáink. (Pesti Napló, 1916 június 23.)

—: A magyar Alduna közlekedésföldrajzi viszonyai. (Világpiacz, 1916. 35—36., 38., 39. sz.)

odavezető irány a fiumeinél; hogy e kikötőket minden érdekük a hátuk mögött elterülő balkáni terület birtokosához kapcsolja; hogy Ausztriához, mellyel közvetlen kapcsolatuk sincs, semmi érdek nem fűzi. Mindezek bővebb ismétlése nélkül legyen elég most csupán arra reámutatnom, hogy Dalmácia nemcsak régi, meg nem szűnt jogi viszonyainál, hanem földrajzi helyzeténél fogva is más földrajzi egységbe be sem kapcsolható, csupán hazánkéba.

Meg kell ugyan engednünk, hogy Dalmácia különálló kisebb földrajzi egység, az adriai medence keskeny pereme. Az ily tengerparti keskeny peremek azonban önálló, tartós politikai egységet sohasem alkothattak, mivel kikötőik egyenesen reá vannak utalva a maguk mögöttes területeire: attól függ forgalmuk, hogy mily széles mögöttes területet képesek átfogni a maguk vonzási sugarával. A politikai Dalmácia 50 km széles sincsen. Ekkora keskeny terület nem biztosíthatja a jó kikötők világforgalmát, s mindaddig, míg nincs megfelelő, politikailag hozzájuk tartozó hátterük, csak mint átrakó-állomások szerepelhetnek. A Narenta-völgy, Dalmáciának ez a fő ütőere egyenesen fölvezet a magyar Duna-medence mellékfolyóinak vízválasztó vonalára. Ez az irány lesz Dalmácia forgalmának fejlődési vonala, ez a folyóvölgy a már a magyar medencére vezető Boszniával lesz a jövő Magyarország nagyhivatású tengeri útja. Dalmácia teljesen elkülönül a Balkán belsejétől, s fejlődésének iránya a magyar medence felé mutat.

Politikai és geográfiai szükségesség a magyar medenceállam teljességének a déli irányban hiányzó kiépítése; az elkövetkezendő béke azonban csak úgy lehet a magyarságra áldásthozó és tartós, ha a magyar medenceállamnak eme tengerparti korridorja biztosítja részünkre a gazdasági fejlődést. Tengerekért folyik a világrengető küzdelem. Egyes államok lehetetlen földrajzi viszonyok mellett is igyekeznek kijutni a nyílt tengerre. Föl kell tehát a magyarságnak is ismernie nemcsak létérdekét, hanem azt a kedvező geográfiai helyzetet is, mely Dalmáciát a magyar medencéhez fűzi. *Germanus Gy.*[10] szerint a közhiedelem a turánság egyik jellemző vonásának tartja a tengernélküliséget. A tengertől való húzódozás eddig talán megmagyarázható a turánoknak tartott népek

[10] dr. *Germanus Gyula*: Turán. (Magyar Figyelő, 1916. III. 16.)

mezőgazdasági irányából; a jelen küzdelemben azonban a többi turáni államok: Bulgária és Törökország is elsősorban a tengerhez való jogukért küzdenek. S ha a turáni államok a gazdasági fejlődés követelte tengerbirtoklástól elesnek, mindinkább gyarmati sorba fognak sülyedni a germán és latin népek ipari államaival szemben.

Hazánk imperialisztikus ereje a Nagy Lajos és előországszerző Mátyás óta megbénult. Ezért egyenesen hazánk földrajzi egységének veszedelmes megbontására vezetne az, ha a trialista vágyak szerint a déli irány helyett észak és északkelet felé vetnők tekintetünket. A Balkán, illetve a tenger felé való előországszerzés azonban még nem tekinthető imperialista törekvésnek, hanem csak a legparancsolóbb geográfiai szükségesség kielégítésének.

A harmadik támadást végül Oláhország intézte hazánk földrajzi egysége ellen. Világitsuk meg tehát röviden: mily geográfiai tényezők kapcsolják Erdélyt az anyaország egységébe, s milyen geográfiai alakuláshoz vezetett volna Erdély oláh okkupációja.

Géographie de la paix future des pays touraniens, par *Dr. François Fodor.* — Parmi les causes de la guerre mondiale les facteurs géographiques sont d'une importance toute particulière. La lutte s'est engagée pour des territoires économiques, pour des voies de terre et de mer, pour des ports etc. Surtout dans le Sud-Est de l'Europe la situation géographique est si compliquée que les unités politiques ne sont en aucune coïncidence avec les unités géographiques. Par ces dernières nous entendons, en dépit des nombreuses opinions contraires, des territoires qui ont un caractère physique homogène. A cet égard la Hongrie se distingue parmi les pays touraniens non seulement par sa formation de bassin, mais aussi et surtout par son unité géographique sans pareil. Cette formation de bassin nous était très favorable dans les combats actuels. La triple alliance roumaine-serbe-russe n'aurait pu, même après des succès militaires, rompre définitivement l'unité politique de la Hongrie, précisément parce que celle-ci forme l'unité géographique la plus parfaite. Tandis que la Russie fait, sous tous les rapports, partie de l'Europe orientale, la Hongrie, elle, forme par son caractère physique-géographique le tronc de l'Europe. L'État russe, dans sa recherche de la mer, a déjà dépassé la limite des territoires qui lui appartiennent physiquement, ayant englouti la Pologne et l'Ukraine. Mais l'incorporation de la partie

nord-est de la Hongrie lui aurait créé des frontières géographiques impossibles: la Grande Plaine hongroise ne peut pas être gouvernée à travers la large ceinture des Karpathes et pénétrant jusqu'à l'Adriatique les aspirations russes se seraient heurtées aux intérêts serbes et italiens.

Les Serbes, occupant la Bácska et le Banat, auraient transféré le centre de gravité de leur pays montagneux sur la Plaine Hongroise où ils auraient obtenu des frontières et des vallées de rivières ouvertes et impossibles à défendre ni militairement ni économiquement. Par contre, nous ne pouvons maintenir la Save et le Danube comme frontières politiques, puisque le réseau des affluents du Danube et de la Save en Serbie et en Bosnie fait partie naturelle du Bassin Hongrois. La Dalmatie formant le quai naturel de la côte balcanique de ce Bassin, appartient géographiquement au territoire de l'État hongrois. La juste délimitation de nos frontières méridionales est une tâche urgente et un devoir impérieux, et nous ne risquons pas d'être accusés d'aspirations impérialistes.

L'attaque roumaine aussi n'était possible que dans la parfaite ignorance des circonstances géographiques. (A suivre.)

ADALÉKOK ÉSZAK-ALBÁNIA NÉPESSÉGI STATISZTIKÁJÁHOZ.

Írta: Dr. Báró NOPCSA FERENC.

— Második, befejező közlemény. —

IV. Merdita.

Merditáról már jóval több adat áll rendelkezésünkre, mint Dukadzinról, s ez ismét több érdekes összehasonlítást tesz lehetővé. A legrégibb szórványos adatot (1691) Coronelli atlasza szolgáltatja. Eszerint Fregnának 8, Plaksának (valószínűleg Simoni) 60, Blinistinek 20, Pscsesnek 10 s Orosinak Mastrocol nélkül 30 háza lett volna. Sokkal összefüggőbb adatokat találunk Junchi püspöknek a római Congregatio de propaganda fidei-hez küldött s régi másolatban rendelkezésünkre álló jelentésében, amely 870 házról és 7500 lakósról beszél.

Összesítve a rendelkezésünkre álló forrásokat, a következő eredményt kapjuk:

Község	Lakósság Junchi szerint (1676)	Hahn szerint (1867)	Nopcsa szerint (1907)
Fandi	1600	4200	—
Orosi	1700	913	1200
Spacsi	?	327	470
Kalivari	900	3000	—
Csafa Malit (Zappával)	—	1150	—
Kacsinari	1200	1380	1470
Kazsnjeti	600	944	1200
Blinisti	300	698	1000
Snjercs	600	792	1135
Kortpula	300	650	700
Fregna	300	449	604
Mnela	—	500	600
Vigu	—	441	480

Igen tanulságos a Junchi- és Hahntól közölt, Mardítára vonatkozó házszámadatok összehasonlítása:

Község	Házak száma Junchi szerint (1676)	Hahn szerint (1876)	Szaporodás %
Fandi	180	320	0·6
Orosi	200	119	0·0
Spacsi (Orosival együtt)	—	59	—
Kalivari	100	240	0·7
Csafa Malit (Sappával együtt)	—	160	—
Kacsinari	140	162	0·1
Kazsnjeti	70	120	0·3
Blinisti	40	70	0·2
Snjercs	70	106	0·2
Kortpula	40	80	0·5
Fregna	30	46	0·3

Ha az itt közölt és 200 évre visszamenő adatokat összevetjük, azt látjuk, hogy Kalivariban és Fandiban minden 10 évben

átlag 14, Kazsnjetiben és Kortpulában ugyanazon idő alatt 4 ház, Kacsinariban, Blinisti- és Fregnában 2—2 ház épült. A házak számának emelkedése tehát relative mindenütt egyformán történt, és csak az orosi plébánia fogyott meg évenként 0·2 lakóházzal. E csökkenésnek bizonysága a Kodr Mastrocal romhalmaza, ahol valószínűleg régebben egész falu állhatott.

A népmozgalmi adatok merőben más eredményt mutatnak és azt a benyomást keltik, mintha a Merdita-törzsnél 1776—1867-ig 10 évenként

Fandiban	60
Blinistiben	38
Kortpulában és Kazsnjetiben	34
Snjercsben és Kacsinariban	18
Fregnában pedig	14

lakós telepedett volna le. Igy egy-egy házra Kalivariban és Fregnaban 4·3, Kazsnjet, Kortpula- es Blinistiben 0·8—0·9, Snjercsben és Kacsinariban pedig 0·4 egyén jut szaporodásul.

Az 1867—1907-ig terjedő időközben a Merdita-törzs területén lévő plébánia lakóssága, úgy látszik, sokkal rohamosabban szaporodott, mint előbb; lehet azonban, hogy ez csak látszólagos és arra vezetendő vissza, hogy Nopcsa házankint sokkal több családtagot vett számításba, mint elődjei, akik közül Junchi átlag 8·6, Hahn 10 lakóst számított. Helle von Samo szerint a Merdita-törzs egy-egy családja 1874-ben átlag 8·4 főből állott.

Ha mármost nem a plébániákat, hanem a bajrakokat tekintjük, akkor a következő eredményt kapjuk:

Dibri Junchi szerint 350, Hahn szerint 418, Hecquard szerint 595 házból állott, míg Wiet szerint ennek a vidéknek 1868-ban 426, Helle von Samo szerint 1874-ben ugyanannyi, Steinmetz szerint 600, Baldacci szerint 500 háza volt. *Fandi*ban Junchi szerint 180, Hecquard szerint 350, Wiet szerint 290, Steinmetz szerint 420, Baldacci szerint 250 ház volt; *Orosi-* és *Spacsi*ra Junchi összesen 240 házat, Wiet 529-et, Hecquard 280-at, Hahn 488-at, végül Helle von Samo, valamint Wiet 529 házat vett fel. Ellenben Steinmetz 770 házat, Baldacci mind a két Bajrakra összesen 700 házat tüntet föl. *Kusneni*re Junchi szerint 100 ház jutott, Hecquard

szerint 300, Hahn szerint 162, Wiet és Helle von Samo szerint 205, míg Baldacci e bajrakra 250 házat, Steinmetz pedig 110 házat vett számításba Hahn adatai alapján. Szerintük Merdítában 1602 ház és 15,437 lakós volt. A Merdita-törzsről Hecquard is közöl statisztikai adatokat s szerinte *Orosi*nak 1500, *Fandi*nak 4200, *Spacsi*nak 6000, *Kusneni*nak 3600, *Dibri*nek 6500 lakósa lett volna, ami a következő házszámoknak felelne meg: Fandi 502, Orosi 187, Spacsi 750, Kusneni 450, Dibri kb. 812.

Amint látjuk, Hecquard eme számai, éppúgy, mint az eddig közöltek, mind túlmagasak. Ami Merdita egész lakosságát illeti, Hahn 15,900, Sax 18,500, Ippen 16,000 lakóst mutat ki. Én magam a Fandi, Kalivári és Csafa Malit plébániák beszámítása nélkül 7800 főre becsülöm a törzs népességét; s ha Fandira 4600, Kalivarira 3000 és Csafa Malitra 1200 lakóst veszünk számításba, akkor 16,600 lelket nyerünk, ami Ippen adataival igen jól összeegyeztethető. Baldacci a török statisztika alapján Merdítában csak 8500 lelket talált, ami határozottan kevés, e hiba okaira azonban már előbb rámutattunk.

Mivel a Merdita-törzs mintegy 829 négyzetkm területet foglal el, egy négyzetkmre eső népsűrűsége 20 lélekre tehető, bár valószínű, hogy ez az arányszám inkább alacsony, mint magas. Hahn adatai szerint e területen 1867-ben 1 négyzetkmre kerek 18 lakós jutott, míg 1767-ben ugyanezen a területen csak 9 lakóst tudunk kimutatni. A Merdítához csatlakozó Malcija Velsről rendelkezésünkre álló adatok — mind a régiek, mind az újak — egymásnak nagyon ellentmondók, miként az alábbi két táblázat mutatja.

1. Házak száma.

	Junchi	Wiet szerint	Hahn szerint	Steinmetz
Kalmeti	400	144	191	—
Manatia	390	82	166	75
Bulgari	100	97	94	110
Velja	150	108	108	74
Krüezez	60	60	62	120
	1100	491	531	379

2. Lakósság.

	Junhi	Helle	Hecquard	Hahn	Baldacci	Nopcsa	Ippen
			szerint				
Kalmeti . .	2400	—	—	1685	—	—	—
Manatia . .	3100	—	—	970	—	450	—
Bulgari . .	900	—	—	800	—	700	—
Velja . . .	1200	—	—	627	—	—	—
Krüezez . .	500	—	8	577	—	700	—
	8100	4400	2200	5059	1100	?	3000

Amint ez adatokból látjuk, a házak száma 2%-kal szaporodott; Krüezezben majdnem állandó maradt (C. 3%); a szintén a hegyek közt fekvő Bulgariban csökken, még nagyobbarányú volt a fogyatkozás Veljában (— C. 3%); különösen Kalmetiben, de leginkább Manatiában, ahol 1—1%-ot tesz ki. Ez a nagyarányú csökkenés a közelben székelő török hatóságok állandó zaklatására vezethető vissza. Ippen feltevése a Malcija Velsről — 3000 lakós — kissé kevésnek tünik föl, mert amint Merditában, úgy itt is kb. 20 lélekre tehető a négyzetkmkénti népsürüség. Feltételezem tehát azt, hogy a lakósság száma itt meghaladta a 3400-at, ami négyzetkmként 22 főt jelentene.

Észak-Albánia egész hegyvidékéről (3460 négyzetkm) a következő táblázat nyujt tájékoztatást. Összes lakósság 73,100, vagyis a vidék népsürüsége 21 fő négyzetkmként. A szaporodás feltünően csekély, és ez annál föltünőbb, minthogy az egyes családokról szóló családfák — noha csak a fiúgyermekeket tüntetik föl — erős gyermekáldásról tanuskodnak. A gyermekbőség és a csekély szaporodás közti ellentét abban találja magyarázatát, hogy a havasról évenkint sok család levándorol a havasok alján elterülő síkságra. Ennek folytán most a vándorlás irányának megállapitása céljából a hegységektől keletre és nyugatra elhúzódó síkságok népességváltozásait kell tekintetbe venni. A nyugati síksághoz tartozik a Bragu Matia, a Zadrima, Bragu Buns és a Szkutari-tó partján elhúzódó lapos terület; a keleti síksághoz Bregn, a Metochia, Ipek, Diakova és Prizren városokkal.

Vidék	Lakósság	Népsürüség
Malcija Madhe	19,900	25
Malcija Vogel	17,800	21
Dukadzin	15,600	18
Merdita	20,000	20

V. Mathia Bruna.

A Szkutari-síkság és Szkutari városa lakósságáról találomra vett adatok nyujtanak fölvilágositást, ami egy hozzávetőleges becslést tesz lehetségessé. Áttekintést legcélszerűbben akkor érhetünk el, ha az adatokat községenként vesszük vizsgálat alá. Forrásaink: Bizzi (1610), Bolizza (1614), Coronelli (1601). Újabb adatokat csupán Hahn művében találunk. Az 1416. évi kataszter is nyujt használható adatokat.

Elsősorban azoknak a falvaknak az adatait közöljük, amelyeket mind a régebbi, mind az újabb szerzők közzétettek. Fölsorolásainkat a Bojána mentén elterülő falvakkal kezdjük.

A falu neve	A falu lélekszáma a kataszter[1]	Bolizza szerint	Coronelli szerint	Hahn
Snkol	—	25	11	8
Pulaj	9	30	20	12
Luarzi	6	—	20	5
Krocsi	8	15	70	5
Snjerncs . . .	49	60[2]	14	16
Pentari . . .	7	—	12	14
Fraskangel . .	15	—	—	5
Belaj	6	40	11	12
Samrics . . .	51	55	150	18
Dajcsi	18	60	40	20
Gramsi . . .	—	—	20	4
Oboti	—	40	7	13
Musani . . .	—	30	27	14
Sirgi	49	20	27	13
Daragjati . . .	—	20	60	15
Catilina . . .	—	—	15	eltünt
	—	420	382	174

[1] A kataszteri adatok csak az adófizetők számát tüntetik föl, ennélfogva a falu nagyságára csak megközelíthetőleg lehet következtetni.

[2] Bizzi szerint ugyanakkor csak 30 ház volt benne.

Ebből az összeállításból látható, hogy azon a területen, amelyen 1614-ben még 420 ház állott, 1690-ben legföljebb 382 volt, míg 1867-ben már csak 174. Az első pillanatban az a benyomás kél, hogy ennek oka a Bojanában üzött velencei kereskedelem csökkenése, de e benyomás helyességét csak akkor dönthetjük teljesen, ha megvizsgáltuk a Szkutari-síkság egyéb részein is észlelhető népeltolódásokat. Evégből a Bojána-menti vidékről a Zadrima-területre megyünk át.

A falu neve	A falu lélekszáma szerint					
	a kataszter	Bolizza	Bizzi	Coronelli	Junchi	Hahn
Brdica	—	20	—	35	—	101
Trusi	76	90	—	—	—	47
Busati	—	—	—	30	—	202
Barbalusi . . .	50	30	—	—	—	173
Kakaricsi . . .	12	150	160	—	70	42
Baldrem . . .	15	60	50	40	16	8
Aleszio . . .	—	500	—	—	70[3]	300
Kalmeti . . .	—	—	—	101	150	87
Blinisti	12	—	200	30	—	52
Gjadri	—	—	80	60	—	59
Zojsi és Gramsi	—	—	—	70	—	49
Baba	—	—	—	50	—	68
Grüka Gjadrit .	—	—	—	60	—	39

Ezekhez az adatokhoz még hozzáveendő, hogy Bolizza Bregumatjaban 40, Mali Rencitben 100, Kucsban 25 és Kozmacsban 40 házat említ.

A fenti kimutatás számjegyeinek összehasonlítása ugyan csak részben lehetséges, mindazáltal a mostani nagy mohammedán falvak, t. i. Busati, Barbalusi és Brdica, Bitoljjal együtt, új alakulásként tünnek föl; egyébként a Zadrimában a népességnek általános csökkenése tapasztalható, ami pl. különösen Kakaricsi és Baldrem adataiból világosan kitünik. Hasonló folyamat állapítható meg a Drin és Kiri közti vidéken is, amelyre nézve Hahn és Bolizza adatainak összehasonlítása ad fölvilágositásokat.

[3] Csak a katholikusokra vonatkozik.

A falu neve	kataszter	Bizzi (1610)	Bolizza (1614)	Hahn (1867)
Ganjola . .	—	—	30	22
Jubani . . .	24	35	40	59
Gurizi . . .	18	—	40	32
Vukatain . .	8	—	40	27
Asta (Vata?)	—	—	15	15
Renci . . .	—	—	50	20
	—	—	195	165

Egészben véve a házak száma e vidéken 195-ről 165-re csökkent, ami azonban nem éppen túlságosan nagy csökkenés. Hasonló eredményt mutatnak a népességi adatok is. A Griza bajrak vidékén, amelyen Hecquard szerint 175 ház állott, Bolizza idejében Griza faluban csak 25 ház volt. A többi, e vidéken akkor valószínűleg létezett helységről hiányoznak az adatok. Az 1416. évi kataszter Grizából 52 adófizetőt említ. A Koplik-törzs területén Hecquard 450 házat írt össze, míg Bolizza értesülése szerint azt tudjuk, hogy az ő idejében Koplikon legalább is 30, Dobren 50, Grilen 30, Rasin 20 ház állott. Az 1416. évi kataszter Koplikon 88, Dobren 7, Gruemirán 20, Podgorán 18 házról tesz említést, az azóta elpusztult Maiora faluban pedig 3 névleg fölsorolt adófizetőt említ. Coronelli Grilről fölhozza, hogy 1691-ben csak 20 ház állott benne. A Ruzaujt-bajrakban Hecquard szerint 160 ház, az 1416. évi adókaszterben, e törzs egyik helységében, Kaldrumban 51 adófizető szerepel. Bolizza azonban Kaldrumot csak 30 és Flakat 18 házzal említi. Néhány évvel Bolizza után Coronelli Flakan 15, Sterbecen 20 és Veronizzában (Jubica?) 30 házat sorol föl. Eszerint tehát az egész bajraknak a XVII. század közepén kb. 100 háza lehetett. A Koplíktól délre fekvő Vrakának, amelynek ma 100-nál több háza van, Bolizza idejében csak 20 háza volt; a Vraka és Szkutari között fekvő Dobracsnak Bolizza szerint 50 háza lett volna, azonban ezt Coronelli 100 házból állónak tünteti föl. E helységeken kívül a Koplíku- és Buzaujt-járások területén fekvő s Bolizzától megnevezett helységek közül Molussa 30, Selaz 25, Irma 30, Giosola 26 házzal szerepel. A Bojána-partvidékkel és a Zadrimával ellentétben úgylátszik, hogy a Szkutaritól északra fekvő területen a házak száma inkább szaporodik, mint csökken, és a Szkutari-tó nyugati partján a XVII. századtól kezdve szintén

néhány helységnek fejlődését tapasztalhatjuk. Bolizza ezen a területen Kstenját 30, Coronelli 70 házzal említi. Síroca Bolizzánál 50, Coronellinél 40, Hecquardnál azonban már 80 házzal szerepel. Egynéhány, a Szkutari-tó partján fekvő, részben mind Coronelli, mind Bolizza előtt ismeretes helység azóta ugyan már eltünt. és pedig St. Mária 80 házzal, Chisen, amelyet ugyane szerzők 23, illetőleg 20 házzal említenek s végre Scilar, amelynek ma már csak a romjai maradtak fönn, holott Bolizza annakidején még 22 lakott házat talált benne. Hogy e helységek pusztulásának oka csupán a Szkutari-tó vizének emelkedése, abból következtethetjük, mert a tótól meszebb fekvő szomszédos községekben ilyen pusztulás nincs. Pl. Zogaj, amelyről Bolizza 25 házat említ, Popose, amelynek 1614-ben 40, 1690-ben azonban már 60 háza volt, továbbá Muricsi 20, illetőleg 15 házzal stb.

A Kiri északi és déli részén levő területek ellentéte mindezekből a statisztikai adatokból eléggé föltünő és nem jogosit föl arra a következtetésre, hogy a déli terület visszafejlődésének okát egyedül a velencei kereskedelem hanyatlásában keressük. Kutatnunk kell tehat ennek folytán más okok után is. Az egész Zadrima hanyatlását — jobban bármi másnál — az ottani rablógazdálkodás, az állandó árvizek és a merdita-törzs rablócsapatainak pusztitásai okozták. Világos példája ez utóbbinak Baldrem falu, melyet alig néhány évvel ezelőtt a merdita-törzshöz tartozó rablóbandák valósággal eltöröltek a föld színéről, valamint Kakaricsi falu, melyet a rablók felíben fölperzseltek.

Ha elfogadjuk a hivatalos török statisztika 19,710 lélekszámát, akkor a Kiritől délre eső, 417 négyszögkmnyi terület — tehát a Zadrima- és Brogubuns-vidék — népsürüsége 31-re tehető, mig Hahn szerint az egész területre 13,200, Hecquard szerint 18,000 lakós jutna, vagy részletesebben a Zadrima- és Bregubunsvidékre 11,687, a Jubani-vidékre 1573. A malisszorok a téli hónapokban a síkságon tartózkodván, ez időben a lakósság száma tetemesen megnő. — Hecquard a Bojána és Drin vidékének népsürüségét négyszögkmkénti 48 lélekre becsüli. Ez a négyszögkmkénti 48 lakós előttem nem valószinütlen; kb. 17,000 léleknek felelne meg és inkább alacsony, mint magas. A Kiri és Proni That között fekvő vidék lakósságáról csak Hecquard közöl adatokat. Szerinte a Koplicu-törzsnek 4050, Grizának 900, Buzaujtnak

850 lakósa lett volna. Ezzel szemben a házak számából megállapítható, hogy Koplicuban mintegy 550 lélek levonandó, s ekkor a 104 négyszögkm területre kb. 5000 lakós jutna, ami négyszögkmként 50 léleknek felelne meg. De még ez a számítás is túlságosan magasnak látszik, azért én e vidék lakosságát legfeljebb 3000-re becsülöm.

Ha most a síkságról áttérünk Szkutari városára, azt látjuk, hogy e városnak Bolizza idején 400 háza volt, — házszámát tekintve tehát csak harmadával volt nagyobb, mint Dulcigno (300 ház) és népessége csak a fele volt Antivariénak. Hecquard szerint 1869-ben 4500 házban 38,000 lélek élt; Hahn a házak számát 4000-re szállítja le, Ippen szerint pedig Szkutariban 35,000 lakós tartózkodik. A török hivatalos statisztika 1900-ban 4500 házat és 40,000 lakóst említ.

A Szkutari-síkságra vonatkozó statisztikai adatokból azt a végső eredményt nyerhetjük, hogy Szkutari városában és néhány kedvező fekvésű mohammedán faluban mind a házak száma, mind a lakosság megnövekedett az utolsó évszázadban. Igen gyönge növekedés tapasztalható a Szkutari-tó síkságán, míg az Alesszio és Szkutari közötti síkságon a házak száma, valamint a lakosság is megfogyatkozott. Mindezekből azt láthatjuk, hogy a népesség az észak-albániai hegyekből nyugat felé, vagyis az Adria partjára csak nagyon jelentéktelen számban húzódik, tehát természetszerűleg kelet felé kell figyelmünket irányítanunk.

VI. A keleti síkság.

Az albániai havasoktól keletre eső vidékről a szükséges statisztikai adatok — sajnálatunkra — teljesen hiányzanak. Csak Hecquard nyújt erre vonatkozólag némi felvilágosítást, hogy t. i. 1840-ben kb. 400 Merdita család telepedett le Djakova mellett s ezek 1859-ben már kb. 4000 lélekre szaporodtak. Lépten-nyomon hallhatjuk továbbá a magas hegyekben, hogy ez vagy amaz a család a vérbosszú elől Djakova felé menekült. Ippen a Metochiáról szóló tanulmányában szintén említést tesz a Sala-, Berisa- és Merturi-törzsekből történő bevándorlásról. Említésre méltó még az is, hogy a Matochiában lakó albánoknak csaknem fele tulajdonképen szintén a Nyugatról származottnak vallja magát, sőt

még Mitrovicától északra is akadtam családokra, amelyek állítólag a Merdita-törzsből származtak. Hogy tehát a hegyvidék népének kelet felé özönlése okairól tájékozódhassunk, újból pontosan meg kell vizsgálnunk a hegyvidék népsűrűségét. Eddig — jobbnak hiányában — kénytelenek voltunk a hegyvidék népsűrűségének kiszámításánál az egyes törzsek által lakott területtel számolni. Alapjában véve azonban ez hiba volt, mert nyilvánvaló, hogy a hegységben a törzs által lakható felület az egész területnek csak igen csekély része. Az elkarsztosodott és csak juhtenyésztésre alkalmas Malcija Mave vidékén ez a jelenség azért nem annyira szembeötlő, mivel a lakósok gabonájukat Szkutariból szerzik be s a telet részint a Szkutari-síkságon töltik; Pulatiban azonban már egészen másként áll a helyzet. Ez ugyanis — ellentétben a Malcija Mave-vidékkel — messze fekszik a gabonatermő Szkutari-síkságtól; humus — minthogy e palás vidék legnagyobb része kopár — csak helyenként található, s ez a körülmény kényszeríti a lakósokat, hogy mind állattenyésztéssel, mind földmíveléssel foglalkozzanak. A földmívelésre alkalmas terület — morfológiai okokból — egész Pulatiban csak a 6—800 m-es magassági vonalak közé esik, felülete tehát alig 175 négyszögkm, vagyis csak tizedrésze a törzs egész területének, és még ez is annyira tele van vízmosásokkal, szakadékokkal, hogy utóbbiak a tulajdonképeni szántóföldnek újabb harmadát elvonják a művelés alól. Ily módon arra az eredményre jutunk, hogy Pulatiban 12 négyszögkm szántóföldön 353 család, vagyis 2400 lakós él, s ez mintegy 200 főnyi négyszögkmkénti népsűrűségnek felel meg. Így ez a népsűrűségi arányszám érthetővé teszi a kivándorlást, mint szükségszerű következményt.

Hasonlóan Pulatihoz, Sosiban is rosszak a viszonyok. Salára és a többi vidékre vonatkozólag — sajnos — eddig még nem lehetséges hasonló számítást megállapítani. A viszonyoknak a helyszínén való tanulmányozása azonban azt mutatja, hogy a települési viszonyok határozottan jobbak, mint Pulatiban, azonban a szántóföld itt is teljesen művelés alatt áll. Egészen hasonló állapotokat találunk az Orosi, Szpacsi és Kusneni bajrakokban a merditáknál. Könnyen érthető ennek folytán a népesség arányszámának változatlansága. És ez annál érdekesebb, mert hiszen 200 évvel ezelőtt egészen mások voltak e vidék közgazdasági álla-

potai; t. i. a házszámokból kikerülő különbségeket nem magyarázhatjuk csupán azzal a feltevéssel, hogy régebben nagyobb közbirtokosságok léteztek volna, és így végeredményül megállapíthatjuk, hogy Észak-Albánia hegyvidékén nem is nagyon régen parlagon hevert terület létezett, és hogy a sűrűbb benépesedés csak 1800 körül következett be. Az észak-albániai síkság és Merdita nyugati része még ma is sűrűbb népességet bír el.

STATISZTIKAI IRODALOM.

Barbarich, E.: Albanien. Rom, 1905.

Junchi, G.: Succinta Relazione del presente stato della dioecesi d'Alessio. (Gyüjteményemben levő kiadatlan kézirat.) Rom, 1767.

Anonym: Albania. Nozzioni geografici. Scutari, 1915.

Helle von Samo: Die Völker des Osmanischen Reiches. Wien, 1877.

Ljubics, F.: Skadarski Zemlijensk od god. 1416.

Sax, C.: Ethnographie der europäischen Türkei. Mitteil. d. geogr. Gesellschaft. Wien, 1878.

Wiet, M.: La dioecese d'Alessio et la Mirditie. Bull. Soc. Geogr. Paris, 1868.

Karacsay, F.: Geographical account of Albania. Journal Roy. Geogr. Soc. London, 1842.

Nopcsa, F.: Beitrag zur Statistik der Morde in Nordalbanien. Mitteil. der Geogr. Gesellschaft. Wien, 1907.

Ljubics: Bolizzas Relazione et descrizione del sangiacato die Scutari. Starine XII, 1880. Agram.

Hahn, J. G.: Albanesische Studien. Teil I. II., Wien, 1853.

Hecquard, H.: Description de la Haute Albanie. Paris, 1859.

Durham, A.: High Albania. London, 1909.

Ippen, Th.: Die Gebirge des nordwestlichen Albaniens. Abhandl. d. Geograph. Gesellschaft. Wien, 1908.

Steinmetz, C.: Reise durch die Hochländergaue Oberalbaniens. Patsch zur Kunde der Balkanhalbinsel. Wien, 1904. — Ein Vorstoss in die nordalbanischen Alpen. U. ott, 1905. — Von der Adria zum schwarzen Drin. U. ott, Szerajevo, 1908.

Mihacsevics, L.: Schematismus provinciae Albaniae. Scutari, 1909.

BALKÁNI ANTROPOLÓGIA.

Írta: Dr. LENHOSSÉK MIHÁLY,
egyet. tanár (Budapest).

Eugène Pittard nevével 1899 óta találkozunk a francia és német antropológiai folyóiratok hasábjain: dolgozatai valamennyien a balkáni népekre vonatkoznak, ezeknek az antropológiai specialistája ő. A francia Svájc fia: genfi középiskolai tanár s balkáni tanulmányútjaira — eddig öt ízben járt a Balkánon — alkalmasint a nyári iskolai szünetet használja fel.

Legújabb népszerű dolgozatában is[1] a balkáni népek antropológiáját tárgyalja, rövidre összefogva, világos, népszerű nyelven. Egy 1916-ban megjelent füzetében az entente-népeket ismertette hasonló szempontból s mostani dolgozatának borítékján a központi hatalmak, törökök és bolgárok antropológiájáról szóló füzet közeli megjelenését jelzi „Les Impériaux" címen; erre kíváncsiak lehetünk, mert nyilván velünk is foglalkozni fog.

Könyvében sok a politikai vonatkozás; nagyon sok helyen előbukkan a szívvel-lélekkel az entente-hoz szító francia-svájci. De meg kell adni, hogy bizonyos mérsékletet tanusít, s különösen, hogy tudományos adatait nem befolyásoltatja politikai hitvallása által, ami már abból is kitünik, hogy egyikük-másikuk nem az entente szájaize szerint való.

Legtöbbet politizál a bevezetésben. Emberileg érthetőnek mondja a szerbeknek egy Nagy-Szerbiára irányuló törekvéseit. Új dinasztiája alatt a kis ország virágzásnak indult, kifejlesztette

[1] *Eugène Pittard:* Les peuples des Balkans. Esquisses anthropologiques. Paris—Neuchatel, 1917.

pénzügyeit és hadseregét, politikai súlyra tett szert. Az egész világon mindenütt divatban volt az imperializmus, az irredenta-mozgalom, érthető, hogy Szerbia is sóvárgó szemmel nézett át a Dunán észak felé s a Drinán nyugat felé, hol „fajtestvérei" — ezt a szót maga Pittard teszi idézőjelbe — idegen uralom alatt élnek. „A porosz hegemónia elhatározta, hogy Ausztria-Magyarország nem tűrheti tovább e jugo-szláv álmokat. A háború megindult . . ."

E bevezetésből azt következtethetnők, hogy a szerző a szerbekkel rokonszenvez, hogy az ő pártjukat fogja. De már a következő oldalon megkapják ezek, habár burkolt alakban, a leckéjüket. Igaz, hogy ez a lecke mintha inkább a bolgároknak szólna, de világos, hogy épp úgy áll a szerbek imperialisztikus mohóságára, nagyzási hóbortjára is. A hódítások ideje már lejárt; a népek szabadsága ma már nem utcai leány, aki mindenkinek a rendelkezésére áll. Saját akarata ellenére nem szabad ma már egy népet se leigázni, bekeblezni; a népeknek önrendelkezési joguk van arról, hogy hova akarnak tartozni, miképp akarnak berendezkedni. Ma már csak „a pszichológiailag elkorcsosult, a XX. századba nem illő" német imperializmus fogja fel az államot az uralkodó hatalom kénye-kedve szerint való játékszerének. De ennek a rendszernek végnapjai közelegnek s ezt tartsák szem előtt azok a bizonyos balkáni államok, amelyek telhetetlen falánkságukat a nemzetiségi elvvel való visszaéléssel akarják kielégíteni.

De térjünk át a füzetnek tulajdonképeni antropológiai tartalmára. Pittard kiemeli, hogy a Balkán-félsziget lakossága korántsem egységes eredetű, ami részben abból magyarázható, hogy a Balkán s különösen a Duna völgye már a legősibb idők óta országútja volt az Ázsia és Európa közötti tömegvándorlásnak. Újabb leletekből (Butmir, Jablanica, Cucuteni stb.) tudjuk, hogy már a neolithkorban megvolt a maga népessége, sőt ez már a művelődés bizonyos fokán is állott. A bronzkorban ismeretlen népek vándorolnak be délről, magukkal hozva az égei, majd a mikénei műveltséget; az utána következő vaskorszak kultúráját valószínűleg a beáramló dórok honosították meg. Ezeket a thesszáliaiak, pelazgok, illírek, szkíthák, thrákok, gétek, dákok követik — csaknem egytől-egyig ismeretlen eredésű, rejtélyes őshonú népek. 300-ban Kr. u. a nyugat felől érkező galatok (kelták) jelennek meg a Balkánon s a következő századokban, a nagy

európai népmozgalom idején az északról jövő szláv hullám lepi el a félsziget legnagyobb részét. De a szlávok alatt nem kell egységes fajt értenünk; csak gyűjtőneve ez fajbelileg különböző eredésű, csak nyelvileg összetartozó népeknek. Mindezeknek az etnikai elemeknek kisebb-nagyobb részük van a Balkán-félsziget mai lakosságának összetételében, s elhelyezkedésük korántsem felel meg a mai politikai határoknak. A homályt növeli, hogy e népek legtöbbjének az eredetéről, őshazájáról halvány sejtelmünk sincs.

Fajbelileg legtisztább, legegységesebb eleme a félszigetnek az Adria keleti partja mentén lakó „dinari vagy adriai rassz", mely Pittard szerint a Balkán-félsziget neolith-korbeli őslakosságának a maradványa, tehát a félsziget tulajdonképeni ősi eleme. Nagyon kirívó antropológiai tulajdonságok jellemzik: feltűnően magas (1·72 m), nyulánk termet — a skótokkal együtt ez a világ legmagasabb emberfajtája — s igen erős brachykephalia, vagyis rövidfejűség (fejjelző az élőn 85·7). A dinári ember legtöbbször sötétbarnahajú és barnaszemű, brünett bőrű; arcvonásai szabályosak, orra elég erős, egyeneshátú vagy sasorr. Legtisztábban ezt a szép emberfajtát Bosznia és Hercegovina — különösen az utóbbi — tünteti elénk, még pedig a lakosság katholikus, óhitű és muzulmán részében egyaránt. Bosznia északi vidékein a termet valamivel alacsonyabb, szlavón behatás folytán. Montenegro lakossága szintén a dinári fajtához tartozik, ami könnyen érthető is, tekintve, hogy a csaknem lakatlan hegyes-völgyes kis országot a XVII. századtól kezdve leginkább bosnyák bevándorlók népesítették be. Ehhez a fajtához kell soroznunk az albánokat, vagy, amint magukat nevezik, a szkipetárokat is, még pedig úgy az északi katholikus gégeket, mint a déli görög-keleti toszkokat s az egész országban elszórt, számbelileg túlsúlyban levő mohamedánokat. Az albán ember még rövidebb fejű a bosnyáknál és montenegróinál (fejjelzője 86), szintén magastermetű, hosszúkás, keskeny arcú, egyenes vagy hajlott erős orrú. Ellenben a Dél-Olaszországban (Terra d'Otrante, Basilicata, Calabria, Sicilia) lakó „albánok"-nak a szerző szerint fajbelileg ma már, alkalmasint a keveredések folytán, semmi közük sincs az igazi albánokhoz, ezek épp olyan emberek, mint a körülöttük lakó déli olaszok, alacsonyak és épp úgy, mint ezek, hosszúkás fejűek (dolichokephálok).

De a dinári rassz még tovább terjed el Albánián túl dél felé: Görögország nyugati partvidékét is, kelet felé a Pindus-hegységig, dél felé az Égei-tengerig ez lakja, amint azt már *Deniker* felismerte. S hozzávéve, hogy a dalmaták s Istria lakossága közt is igen sok a dinári típus, megállapíthatjuk, hogy az egész Adria s az Ioni-tenger keleti partvidékét ez az ősi balkán-faj népesíti be, melynek rasszbeli tekintetben éppoly kevéssé van rokonsága az Adria túlsó partján lakó olasz néppel, mint a Balkán-félsziget többi lakosságával.

Pittard ezt a politikai szempontból nem közömbös tényt először a szerbek jellemzésénél hangoztatja. A szerbek inkább szlávok: utódai azoknak a szláv hordáknak, amelyek az V—VI. században (s nem a VII-ben, mint a bíborban született császár mondja) valahonnan a Kárpátok északi lejtőiről és Dél-Oroszországból útra keltek dél felé s a Balkánon telepedtek meg — a bosnyákokhoz s a többi adriamenti dinári néphez fajbelileg csak nagyon kevés közük van. De korántsem tiszta utódai az ős-szlávoknak, igen sok idegen elemet vettek fel vándorlásuk közben s új hazájukban is; a dinári fajból is valamit. Első gócpontjuk a Novi-Bazar szandzsák volt, innen áradtak szét mindenfelé, többek között Dél-Magyarországba is. A szerb ember valamivel alacsonyabb a bosnyáknál (1 m 70 cm), s ami fontos, nem brachykephal, mint ez, hanem középfejű: mesokephal (fejjelzője 80·4), sőt 40% már közöttük a dolichokephal, azaz hosszúfejű, a szemek színe sem barna, hanem gyakrabban szürke vagy kék (19%) s az orrok között, bár legtöbbjük egyeneshátú és erős, elvétve megjelenik már a konkáv, széles északi-szláv forma is. Jellemző a szerbre a hosszúkás arc is. A horvátok a szerbektől kissé eltérő antropológiai sajátságúak s Pittardnak az a véleménye — két helyen is kifejti ezt a politikailag figyelemreméltó nézetet —, hogy fejbelileg eltérők a szerbektől, még pedig alkalmasint már ősi idők óta: „il paraît probable que le groupement des Croates et des Serbes était déjà, avant sa traversée des Carpathes, un groupement éthnique hétérogène." Tehát nemcsak a vallás választja el a már 1102 óta politikailag különvált két népet egymástól, hanem a vér különbözősége is, s így csak a nyelvi kapcsolat marad meg köztük. A horvátokkal különben nem foglalkozik részletesebben a szerző, nyilván azért nem, mert kilátásba helye-

zett legközelebb megjelenendő, a központi hatalmak antropológiáját tárgyaló könyvében fog róluk bővebben szólani. Emeljük ki még egyszer a szerzőnek ezt a két fontos megállapítását: a szerbek a bosnyákokhoz és montenegróiakhoz fajbelileg egészen idegenek s a horvátokkal sem azonos fajúak, csak rokonok velük.

A balkáni népek antropológiájának leghomályosabb kérdése a bolgár nép fajbeli eredete és összetétele. A történelem tanusága szerint e nép őshona a Volga melléke; innen vándorolt le mai hazájába nemcsak a VII. század második felében Asparuch vezetésével, mint általában felveszik, hanem alkalmasint már előbb is, kisebb csoportokban, a III. századtól kezdve. De milyen fajú volt ez az ősnép, török-tatár vagy szláv? A finn-ugor eredés lehetőségét Pittard nem is említi. Bizonyos, hogy a meghódított népekkel bensőleg összekeveredett s később is az évszázadok során rendkívül sok idegen elemet vett fel magába: török, román, görög, tatár, cserkesz és szerb elemeket. A bolgár nép hódító karakterével feltünően ellenkezik az a tény, hogy eredeti nyelvét olyan könnyen és olyan alaposan levetette s nyelvileg olyan teljesen elszlávosodott; de talán már eredetileg szláv volt. A bolgár nép a IX. században érte el hatalma tetőpontját, amikor Simeon vajda birodalma az Adriától a Fekete-tengerig terjedt. Már a X. században megindul a dekadencia, a XIII-ban a bolgárság tatár uralom alá, a XIV-ben szerb fennhatóság alá, s végül, még ugyanabban a században, 1396-ban, a nikápolyi csata után, 500 évre török járom alá kerül. A bolgár expanzív nép — szinte szemmel láthatólag terjeszkedik; nagy népes koloniái vannak Dél-Magyarországon, a Krim-félszigeten, Besszarábiában és Macedóniában. Hogy az utóbbiban milyen a bolgárok és szerbek számaránya, azt nem volna érdektelen most tudni; de erre az aktuális kérdésre nézve az eddigi statisztikák teljesen megbizhatatlanok: a szerb *Gopcsevics* szerint (1889) Macedóniában 2 millió szerb és 57,000 bolgár él, a bolgár *Kancsov* szerint (1900) 700 szerb és 1.800,000 bolgár, sőt legujabban (1905) *Brankov* egyetlen egy szerbet sem talált Macedóniában!

A bolgár ember átlag jóval alacsonyabb a dinári fajtánál s a szerbnél is, 1·66 méter magas, tehát már csak középtermetű. A koponyaidomok számaránya kézzelfoghatóan mutatja a nép

kevert jellegét, amennyiben 48·0% a brachykephal, 40·5% a mesokephal és 11·5% a dolichokephal köztük. Arca mérsékelten tojásdad, nem olyan hosszúkás, mint nyugati szomszédjaié, orra középerős és szélesebb, mint a többi balkáni népé: 80%-a „mesorrhin", vagyis középszéles orrú; az egyeneshátú orr praedominál. A szem színe tekintetében feltünően sok — 12—17% — köztük a kékszemű, csak a felük: 50—59% barna, a maradék szürkeszemű. A haj színe leginkább barna. Pittard a bolgárt teljesen keveréknépnek minősíti. „C'est un complexe dans lequel il est entré tout espèce d'individus venus de points divers et différents." A macedóniai bolgárok magasabbak, a krimi bolgárok alacsonyabbak a bulgáriaiaknál. A dobrudzsai bolgárok közt feltünően sok a hosszúfejű. Egészben véve az a kép, amelyet ma a bolgárok antropológiájáról és fajbeli mivoltáról adhatunk, nagyon fogyatékos és bizonytalan. E nép eredését és igazi fajbeli hovatartozását homály fedi. A multnak ez a bizonytalansága persze nem gátolja meg e népet abban, hogy erőteljesen ne törtessen egy fényesebb jövő felé. Pittard a bolgár népet általa is elismert jeles tulajdonságai alapján ily jövőre teljesen rátermettnek tartja, de mint az entente híve, kételkedik abban, hogy Bulgáriának idegenszármazású fejedelme befolyására a háború óta követett politikája ezt a jövőt elő fogja segíteni.

A *románokra* vonatkozólag Pittard eloszlatni igyekszik a római eredés mitoszát. Őseik, a dákok és géták — ez a kettő úgy látszik közös faj — mindenek szerint a mai román terület neolithkori őslakosságának közvetlen utódai voltak, s nem bevándorolt itáliaiak. A román nyelvet Traján légiói vitték be a leigázott Daciába. Lehetséges ugyan, hogy a légiókkal együtt megtelepedtek a provinciában római kolonisták is, összekeveredve az őslakossággal, de ezt a fajbeli befolyást nem kell túlságosan nagyra becsülnünk. A keserű pilulát megédesíteni igyekszik a szerző a következő szavakkal: „Du point de vue roumaine, il y a plus de noblesse raciale à voir le tronc de son arbre généalogique enfoncé dans le sol préhistorique, plutôt que dans le sol relativement moderne des invasions — même dans celui de l'invasion romaine". S mikor a barbároktól szorongatott Róma visszavonta légióit a Dacia Trajanából, a római telepesek egyrésze ottmaradhatott; de Pittard megjegyzi, hogy nagyon kétes, hogy e tele-

pesek csakugyan itáliaiak voltak-e, s nem-e kelták, görögök, illírek.

A népvándorlás korában a gótok, húnok, gepidák, herulok, szlávok vonulnak át az egykori Dácia területén, valószínűleg egytől-egyig etnikai nyomokat hagyva hátra. A VI. században az avarok ragadják el Dáciát a görög császártól. Az avar uralom után a bolgároké következik. 900 felé Moldva a besenyők kezére jut, míg Oláhországnak „les Turcs Sabartoasphales", azaz a magyarok (a szerző a magyar nevet nem említi) az urai. Ott találjuk ebben az időben a kunokat is, a mai romániai és bulgáriai gagaucok őseit.

A mai román embert Pittard középmagas (1·65 m) emberfajtának jellemzi; a Kárpátok lakói magasabbak a lapályos részek lakóinál. Az oláhországi lapályos területek nyugati részén, a Jiu és Olt vidékén is magasabb az átlagos termet, mint a keletibb részeken, Jalomitában és Brailában. A románok maguk a kárpáti embereket tartják az igazi román típus képviselőinek. A románok fejalkatára a kisfokú brachykephalia (fejjelző 82) jellemző: a hegyi lakók körében a brachykephalia erősödik, ami Pittard szerint a dinári faj némi befolyására enged következtetni. Dolichokephal is elég van — 23% az élőkön végzett vizsgálatok szerint —, ezek valószínűleg valamely, az őslakossággal összekeveredett idegen elem, talán az oroszországi kurgánok fajának utódjai. A román ember tojásdadarcú, egyenesorrú, sötéthajú és szemű; szőke igen kevés (2·7%) van közöttük, a kékszeműek is ritkák (8%).

Pittard szól a Románián kívül lakó románokról is, megemlíti az erdélyi, bánsági, Tisza-Marosközi és besszarábiai románokat, hozzáfűzve, hogy a románok maguk is elismerik, hogy fajtestvéreik e helyeken sehol sem alkotják az egyedüli lakosságot, sőt több helyen kisebbségben vannak; ez „irredenti"-románok antropológiai viszonyai még ismeretlenek. Hasonló áll az állítólag 600,000 főnyi macedóniai románságra, a Pindus-hegységben és Epirusban lakó Kuco-vlachok vagy Zinzárokra (Aromani) nézve is, akik a IX. században foglalták el mai területüket, továbbá a Görögországban és Istriában levő román telepesekre nézve is. Pittard nagy elismeréssel nyilatkozik a románok szorgalmáról, tehetségéről s a művelődés terén elért haladásukról. Románia ma kulturális tekintetben a Balkán élén halad.

A balkáni népek közül a görögökről tudunk antropológiai tekintetben legkevesebbet, s ez nemcsak a mostani lakosságra, hanem a klasszikus kor görög emberére is áll; az ókorból leginkább csak attikai koponyákat ismerünk, ezek hosszúfejűek (89% dolichokephal, 11% brachykephal). Hogy milyen testi sajátosságokkal bírt és honnan származott az az ókori nép, amely az emberiséget a kultúra oly csodás, örökbecsű alkotásaival ajándékozta meg, azt nem tudjuk. A mai görögök közül eddig 674 egyén volt antropológiai megvizsgálás tárgya Stephanos, Neophitos és a szerző részéről. Már Deniker tudta, hogy a mai Görögország lakossága antropológiai tekintetben két egészen különböző részre oszlik. A nyugati partvidéket a Pindusig: Dél-Epirust, Akarnaniát, Atoliát s a korinthusi öböltől délre Argolist és Messeniát az igen magas termetű, erősen brachykephal dinári rassz lakja, az inkább keletre eső, nagyobb terjedelmű részeket, Thessaliát, Argolist, Arkadiát, Lakoniát stb. egy szintén megtermett, de inkább hosszúfejű emberfajta: míg Epirusban 88, Thessaliában 77 a fejjelző! Deniker ezt a népet az ugyancsak hosszúfejű, de alacsony termetű „ibero-insularis" fajtához sorozta, de tévesen: már a magas termet elválasztja ettől. Pittard inkább kisázsiai eredésre, török rokonságra gondol. A görög ember sötét, gyakran feketehajú, barnaszemű — kékszemű csak 7·5% található —, egyenes, erős, néha gyengén hajlott orrú; de elvétve előfordul a konkáv szláv orr is, jeléül, hogy némi szláv elem is olvadt bele a mai Görögország lakosságába. A görög szigetek népességéről még nagyon hiányosak az adatok. Luschan vizsgálatait a krétaiakról Pittard úgy látszik nem ismeri; vagy talán csak entente-barát elfogultságból nem említi őket? Az Ioni-szigeteket s Euboeát inkább brachykephal népség lakja.

Pittard szól még a törökökről, tatárokról, örményekről, cigányokról és zsidókról s egy „Un dernier mot" című fejezetben még egyszer érinti a balkán-politika kérdéseit. A balkáni népeknek egymással való küzdelmeiben nagy szerepet játszott az utóbbi évtizedben a nemzetiségi elv, az idegen uralom alatt nyögő fajtestvérek felszabadításának jelszava. De a Balkán egyes vitás területein a nemzetiséget megállapítani az összes szláv nyelvek rokonsága s a közbeeső tájszólások hovatartozásának bizonytalan volta miatt nem könnyű; az eddigi statisztikák éppen ezért teljesen

szubjektív színezetűek és megbízhatatlanok. Azokra a diplomatákra, akik a béketárgyalásoknál hivatva lesznek a balkáni nemzetiségi határokat megállapítani, háládatlan feladat vár. A kérdést tudományos alapon, az antropológus és néprajzbúvár bevonásával kell vizsgálat tárgyává tenni, még pedig feltétlenül a helyszínén „nem pedig a párisi, londoni, petrogradi és londoni hivatalokban". (Különös módon Berlin, Bécs és Budapest kimaradt e sorozatból!). A „történelmi jogok" elve a balkáni határok megállapításánál keresztülvihetetlen. Nemanja és Dusán idejében az egész félsziget a szerbeké, Simeon idejében a bolgároké, később a törököké volt; még régebben a rómaiaké és görögöké . . . „Mai művelődésünk mellett valamely terület visszakövetelésére nagyon rossz jogcím az arra való hivatkozás, hogy az valamikor részben vagy egészen őseinké volt" . . . mintha csak a franciáknak szólna ez az intelem, de nehogy ezt hihesse az olvasó valahogy, Pittard siet hozzátenni: „Ce sont les raisons qu'emploie l'impérialisme et c'est la doctrine du Deutschtum". Csakugyan a német küzd ezzel a kifogásolt jelszóval?

Anthropologie du Balkan (Analyse critique du petit ouvrage de E. Pittard, anthropologue de Genève „Les peuples des Balkans. Esquisses anthropologiques 1917", par *Dr. Michel Lenhossék*, professeur à l'Université de Budapest). — *Pittard*, tout en manifestant à plusieurs endroits ses sympathies pour l'Entente, conserve son impartialité scientifique et le résultat de ses recherches ne sont pas toujours agréables à l'Entente. Ainsi quand il appuie sur le fait qu'il n'y a aucune affinité de race entre les Serbes et les peuples qui'ils souhaitent tant d'annexer: les Bosniaques et les Herzégoviniens. Ces derniers sont les fils de la race dinarique ou adriatique, race qui habite le Balkan depuis la période néolitique, qui est donc la population primitive de la péninslue depuis plusieurs milliers d'années, tandis que les Serbes sont des Slaves immigrés aux V. et VI. siècles de la Russie du Sud. De même, l'auteur qualifie les Croates comme race différant des Serbes, mais également d'origine slave. Au point de vue etnique les aspirations des Serbes à la Bosnie et à la Croatie sont dépourvues de tout motif légitime. La race la plus pure de la péninsule des Balkans est la race dinare déjà nommée, dont les hommes sont les plus grands et les plus brachycéphales de l'Europe; une race belle et noble qui habite outre la Bosnie et l'Herzégovine, vers le Nord la Dalmatie, vers le Sud le Monténegro, et même la côte occidentale de la Grèce jusqu'au Pindus, vers l'Est, et jusqu'à la mer

d'Égée vers le Sud. Les Serbes, ainsi que nous l'avons déjà dit, sont des Slaves immigrés, de taille un peu plus basse que les Bosniaques et non pas brachy-, mais mesaticéphales, il y en a même 40 % de dolichocéphales; un autre trait caractéristique est la face allongée. Les Bulgares sont, selon Pittard, un peuple mélangé: „c'est un complexe dans lequel il est entré toute espèce d'individus venus de points divers et différents". A quelle race appartient le tronc primitif de ce peuple venu sans doute des bords de la Volga, cette question est laissée dans l'obscurité par l'auteur et il ne fait qu'admettre deux alternatives: Les Bulgares sont ou des Slaves ou les descendants de la race turco-tatare: des tatares slavisés. Le Bulgare est de taille plus basse encore que le Serbe et la forme de son crâne prouve nettement son caractère mixte, vu que 48 % sont brachycéphales, 40·5 % mesaticéphales et 11·5 % dolichocéphales. L'origine des Roumains, selon Pittard, n'est pas en Italie, ils sont les habitants primitifs de leur patrie actuelle et ils habitent déjà depuis la période néolitique les Karpathes et la plaine de Moldavie. Il n'est pas possible d'établir à quelle race ils appartiennent. Leur langue de type romain a été introduite en la Dacie subjuguée par les légions de Trajan. Le Roumain d'aujourd'hui est de taille moyenne, faiblement brachycéphale, il a les cheveux et les yeux foncés, le nez droit. Les Grecs se divisent en deux parties de race toute différente: les Grecs occidentaux appartiennent à la race dinarique et sont fortement brachycéphales, les Grecs orientaux, de caractère dolichocéphale, ne sont pas les fils de la race ibéro-insulaire, comme Deniker le supposa, mais ont leur origine en Asie Mineure et sont en affinité avec les Turcs.

MAGYARROKON NÉPEK A KAUKÁZUSBAN.

Írta: Dr. SZÁDECZKY-KARDOSS LAJOS.

— Harmadik, befejező közlemény. —

III. Cserkesz-székely rokonság.

A székelyek eredetének kérdése — mondhatni — egyidős történetírásunkkal. Különös, tudományos érdekessége, hogy történetíróink a legutóbbi félszázad folyamán heves vitákat folytattak ebben a kérdésben, mely máig sincs eldöntve.

Ehhez kívánok adalékokkal járulni és a kérdést olyan oldalról megvilágítani, melyről eddig szó sem volt.

Abban az illúzióban ringatom magamat, hogy a székelyek eredetének és nevének kérdése ezen az alapon fejthető meg.

Nemzeti krónikáink a székelyeket a húnok ivadékainak mondják, akik e hazában, illetőleg Ruthéniában csatlakoztak volna a magyarokhoz. Újabb történetíróink bebizonyították, hogy a székelyek nem lehettek a hazánk területén esetleg visszamaradt húnok ivadékai. A legújabbak között némelyek (pl. Pauler) a kabarokban véli feltalálhatni a székelyek őseit. Ennek megmagyarázásába azonban mélyebben nem bocsátkoznak.

Ahová a mi nemzeti krónikáink és ősmondáink utalnak, az a *Scythia* (melyet Dentumogernek neveznek), a Meotisz-tenger vidékén terült el. Itt űzték Hunor és Magor a csodaszarvast. Innen kalandozva a pusztában találtak rá Belár (bolgár) király népeire és Dúl, alán király leányaira, akiket elrabolva s a meotiszi hazába vive, nőül vettek, s tőlük származott a hún és magyar nemzet.

Ezekben a mondákban történeti eseményeknek és fejlődésnek magva rejlik: és pedig a hún-magyar-bolgár-alán rokonság, szomszédság és összekeveredés emlékezete, mely történelmileg is igazolható.

Ez az összekeveredés a hún birodalom megdőlte után történt, miután a húnok egy része visszatért a Fekete-tenger vidékére, amelynek közelében akkor már a magyarok (húnugorok) is laktak.

Itt történt *a kabarok csatlakozása* a magyar néphez, a hét törzshöz nyolcadikul sorakozván. Mindenesetre rokon népnek kellett lennie, mert (Konstantin görög császár szerint) „megtanították a magyarokat a kozár nyelvre és mai napig ezt a nyelvjárást használják, de amellett bírják a turkok másik nyelvét is". Ilyen kettősnyelvűség csak rokon népek között lehetséges, úgy hogy a két nyelv között csak „nyelvjárás"-különbség lehetett.

A magyarokat és a velük egyesült kabarokat a besenyők támadása szorította ki a dontói Lebediából, amikor is a nép zöme Etelközbe költözött át, egy része azonban visszament kelet felé — a régebbi haza tájaira — Perzsia felé, melynek határa akkor a Kaukázusig terjedt.

Ott a Kaukázus feletti mezőségeken és völgyekben máig is megvannak a *kabarok* ivadékai. Nyelvük a kaukázusi nyelvcsaládnak egyik ágazata; a török-tatárral és magyarral szerkezete és szókincse jó részében rokon; néptípusuk, viseletük, szokásaik, jellemvonásaik, foglalkozásuk: a földmívelés mellett főként lótenyésztés (a lóval mesterileg tudnak bánni, kitűnő lovasok) feltűnő hasonlatosságot mutatnak a magyar és székely nemzettel.

Ezektől északkelet felé a Kuma partján feküsznek Nagy-Magyar (Ulu-Madzsar) és Kis-Magyar (Kücsük-Madzsar) városok, melyeket már a VII. században Derbend-Nameh is emleget. Ezek a régi magyarok áttelepülésének emlékezetéről regélnek.

A Kaukázus északnyugati lejtői aljában tehát a magyarral rokon néptörzsek laknak manapság is.

Így tehát föltehető, hogy ennek a népnek egy része csatlakozott a lebédiai magyarokhoz, akik a hét törzs mellett a nyolcadikat alkották, akik „a csatában előljártak". Ezeket Konstantin császár *kabarok*-nak nevezi, Anonymus *kúnoknak* mondja; a nemzeti krónikák azonban *székely* csatlakozást emlegetnek.

Minden jel arra mutat (a legújabb történeti vizsgálódás és kritika ebben állapodott meg), hogy *a székelyek nem lehetnek mások, mint a Konstantin császár kabarjai.*

E mellett szól a különböző történeti forrásokban a kabar és székely csatlakozásnak hasonlatos elbeszélése. Erre vall, hogy valamiként Konstantin a kabarok három nemzetségét csatlakoztatja, úgy a későbbi oklevelek is a székelyek három nemzetségét emlegetik (Trium generum Siculi). Erre vall, hogy a székelyek később is a hadban előljártak, amire a keleti népek (pl. a mongoltatárok) a meghódított és csatlakozó népelemeket használták fel. Ez magyarázza meg és értetí meg velünk a székelyek hún eredetűségének hagyományát, mert ők a húnok *szabír* törzse ivadékainak tartották magukat.

A *székely* népnevet is valószínűleg a Fekete-tenger melletti régi hazából hozták magukkal s az nem az új hazában keletkezett.

A székely névnek törzse, tőszava megvan a *zích* (szik) szóban, ahogy a georgiaiak (grúzok) a cserkeszeket ma is nevezik. Megvan a *Zíchia*-névben, ahogy a Krisztus születése utáni századokban a Fekete-tenger keleti partján levő tartományt nevezték. Megvan a *zékoi* népnévben, ahogy a görögök ennek a tartománynak lakóit írták. Ebben a formában már benne van a *széköly* szónak hosszú é-vel ejtett alakja úgy, amint azt élő nyelvhagyományunk *(Székölí* családnevek a Dunántúl), de a legrégibb adatok az oklevelekben és krónikákban is fenntartották.

A székely szóban a *lí*, vagy *elí* végzet nem lehet egyéb, mint a nyelvészek által török-tatárnak tartott képző, mely megvan az Ozmanlí, Madsarlí s más nevekben. Ez a képző megvan és máig is használatos a Kaukázus vidéki tartományaiban, nemcsak török-tatár népek között, mint a hovavalóságot, honnan eredetet jelentő névképző, mondhatnók *népnévképző.*

A Kuma melletti Nagy-Magyar (Ulu-Madzsar) nevű helységet az ott lakó örmények *Karabaglí-nak* nevezik, mert őseik a kaukázusi Karabaghból telepíttettek oda. Ez a népnévképző Georgiában is általános. A georgiai, grúz nép magát *kharthvelí* néven nevezi, mert ősi hagyomány szerint Khart volt a grúz nép ősapja. Az *elí* képző tehát az ettől való eredetet jelenti. Az oroszt a grúz *Ruszulí*-nak hívja, azaz Oroszországból valónak. Legrégibb hőskölteményük írója, az 1200 körül élt *Rusztavelí* Rusztava falu-

ból származott. A Kaukázus déli lejtőjén fekvő *Mingrelia* (melyet Zichiától csak Abchasia választ el) népe szintúgy *megreli*-nek nevezi magát (töve *meger* ≺ *menger*).

Zichia népe tehát a közeli s távolabbi szomszédos népek által máig is használatos népnévképzővel *zich-eli*, *zékelí*-nek, azaz *székely*-nek nevezte magát. Jelentése szerint annyi volna, mint *szikiai* (Zichia-beli). Talán összefügg evvel a *scytha* alak is (**sichitha?*), ahogy a magyarokat a hagyományok, a krónikák nevezgetik, s amint még Werbőczy is „*scithulusok*"-nak nevezi a székelyeket.

A most magát *adighé*-nek nevező cserkesz nép legnyugatibb ágazata jelenleg *sab-zik*-nek mondja magát. Bálint Gábornak, ki a kabar nyelvvel éveken át behatóan foglalkozott, értelmezése szerint a *szabir* név magában véve *lovas-népet* jelentene. A *szike* (szig, szigge, szike) = szék, megszállóhely, lakóhely. Ha pedig az ebből származott *szikelí* nevet népnévnek vesszük, úgy a kettős szó (*sab-szik*) *lovas-székelyt*, azaz lófő-székelyt jelentene.

Viszont ha a kétségtelenül rokon szomszéd tatár nyelvben keressük a szó etimológiáját (ugyancsak Bálint Gábor szerint), a kazáni tatár nyelvben a *sab* szó „derék, markos, *gyors*, sebes" jelentésű. A kettőnek összetételéből származtatott *sab-szik* annyi lenne, mint sebes, azaz *gyors székely*.

A székelynek a régi magyar-latin hivatalos terminológiában rangjelzője a „*gyorsalkodó*", székelyesen „*gyarsalkodó*", latinul *agilis* volt. Mintha csak a *sab-szik* szónak magyar fordítása lenne.

A nyelvészet feladata ebben biztosabb megállapodásra jutni. Az én megjegyzésem valeat, quantum valere potest. De azt senki, aki a cserkesz-kabardnak és a székelynek népjellegét ismeri, el nem vitathatja, hogy a *lovas* népjelző és a *gyorsalkodó* jelző annyira ráillik mind a kettőre, hogy jellemzőbb epithetont egyiknek sem lehetne adni.

Jelentsen bármit a név: az én véleményem szerint a *székely* onnan hozta nevét a Meotisz-tó melletti őshazából, Zikhiából, ahol a lótenyésztő, sebesen száguldozó, „gyarsalkodó" *szikelí* ősök székeltek, szomszédságában a kabar testvéreknek, s ahol az otthon maradt rokonok ivadékai máig is élnek.

Ott kell keresni a székelyek eredetét. Onnan van a székelyek hún eredetének mondája s onnan hozták nevöket, különleges, a magyartól elütő népsajátságaikat.

Peuples caucasiens parents des Hongrois, par *Louis Szádeczky-Kardoss.* — *III. La parenté des Székelys avec les Tcherkesses.* Dans nos chroniques nationales ainsi que dans nos traditions populaires les Székelys sont tenus pour les descendants des Huns. Mais des historiens modernes prétendent que les Székelys descendent du peuple des Kabardes qui s'était joint aux Hongrois dans la grande migration. Des indices historiques et ethnographiques semblent appuyer cette dernière supposition, suivant lequelle nous pouvons voir en les *Kabars* ou *Sabzich* les ancêtres des *Székelys* dont le nom dérive selon toute probabilité de la province *Zichia* qui rappelle le nom de *Scythia* (*Sichitha > Schithia?). La forme primitive du nom des Székelys a pu être *Szik-elí* dont la première partie se trouve dans le nom*Sab-zich.* La désinence *elí* est assez fréquent dans les noms caucasiens et signifie le lieu d'origine, p. e. Mingrelí, Russulí (russe), Kartwelí (grouze). Le nom de *Szik-elí* signifie donc *szikíen* (de Zichia) = scythe < sichithe, conformément aux traditions et aux chroniques.

A FEHÉRLÓÁLDOZAT.

Írta: Dr. SEBŐK IMRE.

— Első közlemény. —

I.

Aratási ünnep, *Tailagan* készült a bajkálonínneni burjátoknál; a barátságos goszpogyin Persin, az irkucki múzeum őre, figyelmeztetett, hogy el ne mulasszam azt megnézni. Megköszöntem az értesítést és másnap délben tarantaszban ültem, amely hegynek kapaszkodva, lassan vitt kifelé Irkuckból.

Itt még orosz a vidék. A nagy szibériai főváros megragadóan szépen fekszik az Angara völgyében; az Angara az ő jéghideg vizével tündöklően síklik a völgy alján, hogy a városon túl fölkanyarodjék északnak és utóbb egyesüljön a Jeniszei vizeivel. A zöld hegyhátról jól lehet látni a város körül elszórt aranykupolás kolostortelepeket, és ugyanez a kupolatípus jelenik meg az első nagy, szétszórtan épült falvakban is. Idáig még érintetlenül eljutott az orosz telepítés; a falu is, a nép is olyan, mint valahol a Volga mentén, ahol először kezd Európa érintkezni Ázsiával.

Hanem azután előbb-utóbb előbukkan Ázsia és végre is az marad felül. Az, hogy az út szélén az egyre sűrűsödő *taíga:* az őserdő mentén, hellyel-közzel elszórt, durván összeácsolt ferde András-keresztek állnak, már nem az orosz kereszténységet jelenti, hanem annak éppen az ellenkezőjét: azt, hogy valamikor, tán nem is olyan régen, ezt meg azt a pénzes kereskedőt ütötték agyon ezen a helyen a közeli fegyenctelepről megszökött és a taigában csatangoló rabok. G. Kennan írja le borzongatóan, hogyan indul meg minden tavasszal, amint a kegyetlen szibériai tél egy kissé enyhülni kezd, az általános vándorlás egyetlen hosszú vonalon Kamcsatkától az Uralig; az mind szökött fegyenc, valóságos fanatikusa a régen elveszített szabadságnak, amelynek vágyát azonban nem adja fel soha. Van köztük, akit menekülése közben már kétszer-háromszor elfogtak akkor, mikor már azt hihette, hogy közel van az áldott szabadsághoz; nappal, az éjszakai gyaloglástól holtra fáradtan akadtak rá az üldözők valami fa tövében, ahol összeroskadt a fáradságtól. Fölkancsukázták és vitték vissza még keservesebb helyre, mint ahonnan elment. És ennek dacára ezek a fordított rabszolgakaravánok minden tavasszal megindulnak újra és újra; a szabadság fanatizmusa és a bosszúnak még annál is nagyobb vágya ébren tartja bennük a reményt, hogy *ez* a kísérlet mégis csak sikerülni fog. Beszélnek egyről, aki tizenkétszer úszta át az Obot és mind a tizenkétszer elfogták és visszavitték a bányákba, de tizenharmadszorra mégis visszajutott oda, ahová bosszúvágya űzte, Matyuska Moszkva ölébe, és ott azon a télen fényes generálist temettek nagy katonai dísszel, akit egy reggel késsel a szívében, halva találtak ágyában és nem tudta senki, hogyan halt meg.

Nos, ezeknek a szökésben lévő fegyenceknek az áldozatait mutatja nekünk a bakról a jemcsik. Csutorája mellől köpködve a szót, elmondja, hogy ez vagy az a gazdag kereskedő hogyan esett áldozatul az úton: valami ennivalót, egy kis pénzt kértek tőle a menekülők, az gorombán megtagadta tőlük, abból verekedés lett és abban verték agyon. Egyébként békés, félénk emberek a menekülők; éjjel gyalogolnak, napközben megbujnak egy-egy faluban, koldulnak a velük érző parasztoktól meg a kínai vándorkereskedőktől egy kis ételt, egynehány rongyot, amivel befödjék magukat, azután hálásan mennek tovább.

A jemcsik fölmutat egy fára, hogy itt már más jelvény is van az út szélén. Csakugyan, mintha egy rongy lógna az útszéli ágról; közelebb megyünk megnézni és akkor látjuk, hogy mi az. Kis macska bőrének nézzük, pedig az sem, hanem legvalószínűbb, hogy marmota vagy ürge. Akármi, egyet bizonyosan mutat: azt, hogy vándorló samán járt ezen a helyen és emlékét ezzel a jellel örökítette meg. Az aszott bőrt szomorúan rázza egy-egy fuvallatnál a hegytetői szél, mintha azt mondaná: Vigyázzatok, most az összellemek birodalmába léptek!

És csakugyan, hamarosan észre lehet venni, hogy már az ősfaj, a burjátok területén járunk. Gyorsan gördül le a tarantasz a völgybe a meredek lejtőn és a völgybe érve, egyszerre megakad. A völgy keskeny és az útnak a másik oldalon már megint kapaszkodója van: hídnélküli patak vág keresztül az úton és ezen a helyen kapaszkodik keserves erőlködések között egy telyegakaraván. Ha nem volna az útban, tarantaszunk gyors ügetéssel levágna a völgybe, azután azzal a lendülettel megint nekivágna a túlsó partnak, de így nem lehet. Meg kell állni, hogy eltaszigáljuk az útból a keresztbe, fordítva, mindenféleképen össze-vissza álló karaván, amelynek kis lovai riadtan néznek a mi hatalmas, nagy alkotmányunkra.

Most jön a tárgyalás: a telyegák gazdái nagyobbrészt muzsikok, de van köztük kínai kereskedő is valamelyik, a bajkálontúli maimacsenből, aki a kínai kereskedés roppant hosszú vándorútján a csomagjaiban teát, színes selyemrongyot, vagy a Gobisivatagjának útját megjárt, a kikötőből való angol cigarettát hoz erre a messze északi földre. A kocsisok és hajtók már mind burjátok; széles mongol arcuk messzire nyulva, csodálkozva kérdi, hogy mi lesz mármost ebből?

Az lett, hogy végre is a karaván engedett; egy darabig elkeseredett szócsata folyt a három nyelven: oroszul, kínai nyelven és burjátul, végtére magyarul és — last not least — tótul, de a győzelem a fehér fajé lett. A szibirják muzsikok is megjuhászodtak, amikor mutattam a kormányzó levelét, a nagypecsétű írást; olvasni nem tudták, de a nagy fekete sas vésztjóslóan lebegett rajta és azt mondotta nekik, hogy jó lesz engedni. Így hát nehézkesen félreálltak az útból a megrakott telyegák és a tarantasz kiszabadulva, nagy csörömpöléssel továbbvágtatott az útján.

De ezentúl már mind Ázsia volt, ami szembejött velünk. Jobbról is, balról is lovasalakok közeledtek az úthoz; körülöttük egynehány tehén meg birka, amelyeket ostorral terelgettek előre. Ezek már burjátok voltak. Megint eltünedeztek egy-egy hegyhajlásban, lehajló domboldalon a vágtató fogat elől, de az újonnan felbukkanó alakok is ugyanazok a szögletes arcok voltak; néha egy-egy öregasszony, sárga, aszott kóró gubbasztott az útmenti legelőn, ahogy enni vitt az emberének.

Jurtát még nem láttunk, az most következett. De még csak messziről; vékony füstoszlopok szálltak föl az alkonyodni kezdő égbe, de azok csak lassan közeledtek. Először még az orosz vendégszeretet vendégei lettünk; a széles, sáros útról utolsó erőfeszítéssel nagy ívben kanyarodva, az útárkon át óriás zökkenéssel röpítette a nehéz kocsit a három ló; ahogy átkapaszkodtunk, nyitott nagy kapu alól terjedelmes udvarba röpült be velünk a régóta futó jármű. Végre megállott, kiszálltunk a sárba és onnan hívogatólag integetett az épület fölírása: Pocsta.

Igen, ez az Imperialszkaja Ruszkaja Pocsta, az a hatalmas szervezet, amely a szibíriai vasúton kívül behálózza az egész nagy ázsiai orosz birodalmat. A szibíriai vasút hatalmas alkotás; összeköti európai Oroszországot a Csendes-tengerrel; keresztülvág az Uralon, hosszú napokig rohan a nyáron olyan virágos, télen olyan borzalmas Barabinszkaja sztyepén, azután az Ob és a Jenisszei hatalmas vízrendszereihez érve, nekivág az őserdőnek, a Taigának. Az Ázsia belső felföldjét, Mongóliát északról befogó hatalmas hegyláncok, az Altáj és annak folytatása, a szajáni hegyek ontják a hosszú tél után azt a rengeteg vízmennyiséget, amely innen észak felé tör és megtermi partjain a nyírfát meg a fenyőt, a szibíriai őserdőknek ezt a két tipikus fáját. Irkucknál találkozik két óriási folyamrendszer, a Jenisszeié s a Lénáé, — mindezek hosszú ezer kilométerekre vágnak utat az embernek észak és északkelet felé, de még nem vasúton, csak kocsiutakon. Lehetetlen lett volna és lesz is mindenkor, az egész óriási területet vasútvonalakkal hálózni be; amint a Szahara oázisait karaváncsapások kötik össze, úgy itt a tengelyen járó alkalmatosság az, ami a vasúttól jobbra és balra összehozza az embereket és azoknak terményeit. Primitív utak ezek az állami postautak, de mégis csak utak; félelmes ősrengetegek után szinte egy barátságos hatalom

szárnyát érzi maga fölött kiterjeszkedni az utas, mikor berobog azon a kapun, ami fölött ki van akasztva a feketeszárnyú birodalmi madár: az *orel*.

Mert az orel sokat jelent. Azt jelenti, hogy aki az ő szárnyai alá húzódik, az már nem veszhet el. A birodalmi posta útja biztosan vág neki a messze telepítvényeknek és favárosoknak és útközben állomásokkal is szolgál. Oh, a *pocsta* drága jó matyuska, van benne egy kevés anyai szeretet a fáradt utasok iránt: jó meleg faház, lobogótüzű nagy kályha, a sehol sem hiányzó szamovár, sőt néhol még egy elnyűtt pamlag is várja az érkezőket. Az igaz, hogy ez az utolsó a legkevésbé kívánatos áldás; aki rátelepszik, hamar észreveszi, hogy nincsen egyedül, hogy nagyon nyüzsgő benne az apróbbfajta élet és inkább elmegy a saját takarójával a fal mentén kemény fapadot keresni, dehát így is jól van. Azért megmaradnak a jó vastag falalak, barátságosan duruzsol a nagy sárkályha és az egész éjszakán át ki nem alvóan ott pislog az éjjeli tanya szeme: a melegvízzel teli nagy szamovár. Ahogy leszáll az este, egyre jobban telik a postaudvar telyegákkal és tarantaszokkal; éjszaka nem nagyon szívesen utazik az, akinek nem halaszthatatlan a dolga.

— *Mendu, mendu!* — hallatszik szélesmosolygású mongol szájakból az üdvözlet, ahogy a sok bőrbe burkolt burját lovas bebotlik az ajtón. — *Zdravsztvutyje!* felel rá a kucsmás szibirják telepes, és helyet szorítanak az újonnan jöttnek. A szagot vágni lehetne mármost; a párolgó tea gőzébe belevegyül a mindenfajta dohányfüst az orosz *papiroszoktól* kezdve az olcsó japán cigarettákéig. Egyszer-egyszer hivatalos személy is megjelenik az ajtóban; a postamester segédje jön ellenőrizni, hogy lefizette-e mindenki a megszállásért járó kopejkákat. A közönség nagyobb része persze nem érti a cirillbetűs írást — mást sem, — de megnyugszik, mert a nyugtán, amit a markába nyomtak, rajta van durva nyomással a védő sas, a hatalmas orel. A diskurzus többnyire lovakról meg szarvasmarhákról folyik az utazó kereskedők között; a kis, bozontosszőrű, csontos burját lovak jók a teherhordásra, a tehenek pedig éppen kitűnőek; egyes helyeken a burját gazdák már tejgazdaságokat is kezdenek berendezni.

Lassankint azután elhalkul a beszéd, utolsókat pislog a mécses is, csak a kapu alól, az oda kiakasztott lámpásból szűrő-

dik be egynehány fénysugár. Ez azért ég reggelig, hogy ha a lovak közt valami riadalom támadna a nyitott istállóban, legyen mivel odavilágítani. Meg a nácselnikoknak, a postahivatal alkalmazottjainak a közös szobájában látszik még világosság; hosszú, cirillbetűs rubrikákba vezetik be az állomás mai forgalmát. Vodka meg papirosz, azaz pálinka és cigaretta mellett csinálja a szibirják alantas hivatalnok az irásmunkáját, egyebütt is, itt is; már szinte hozzátartozik a hivatalhoz, nem ütközik meg rajta senki.

Mire bemegyek a nyirkos éjszakából, odabenn alszik minden. Az éjszakai hangoknak olyan vastag melodiátlansága hallatszik, amely kezdetben majdnem megszökteti az embert. De azért ez nem nyomorúságtanya, nem Gorkij-féle éjjeli menedékhely, — éppen csak szibiriai postaállomás éjjel, és az ittení fogalmak szerint annak egészen jó. Nem tanácsos kényesnek lenni, mert még hátra van a mongol jurtában való hálás; a szibiriai *pocsta* még kulturhely ahhoz képest. Az ember belecsavarja magát a pokrócába és alszik, ahogy tud.

Reggelre korán élénkül az állomás. Ahogy derengeni kezd, megkezdődik a lovak nyihogása, dobogása az udvaron. Itatják, befogják az állatokat, azután aki készen van, annak a kocsija sietve gördül ki a kapun. Sietünk mi is; nem jó volna a kezdődő napot is egy másik postaszobában tölteni, mikor jó hirünk van, hogy egy barátságos, jómódú burját fog minket vendégül látni a nagykiterjedésü tanyáján. A postaházban a reggeli induláskor a háziasszony tiz rézkopejkáért még forró csájával és friss kerek túróslepényekkel látott el; ez is etnográfia, mert a lepények föltünően hasonlitottak a trencsénmegyei osuchhoz.

Azután vágtatunk tovább. Ez volt a második szibiriai falu, amelyen most keresztüljöttünk. A neve még tiszta orosz: Zserdovka és a tipusa is a déloroszországi nagy orosz falvakra emlékeztet. Fátlan, homokos dombokon messze széjjelépitett faházak, nagy belsőségekkel. A falu közepe táján az ismerős kupolás templom, a pópa akkor sétált körülötte. Az út a faluban rossz, többször megy keresztül patakon, össze-vissza dobálja a tarantaszt. A falun túl megint folytatódik a jobb út: vándorló nyájakkal és telegakaravánokkal szélesre taposott „trakt". A messzeségben megint feltünedeztek a nyájak és pásztoraik, lovas burjátok, akiket a kiváncsiság néha vad vágtatással hozott közel a karavánútho z.

Később nagyobb látványosság is akadt: messziről hallatszó nagy tülköléssel száguldott császári koronás, nagy sárga batárban a birodalmi posta. A telegák a kürt szavára messze eltakarodtak az útból; minden épkézláb ember fogta az apró lovakat, hogy meg ne vaduljanak. A sárga bárka kis vasrácsos ablakával méltóságteljesen robogott el mellettünk; a bakon csendőr ült a kocsis mellett, ennek a jelenléte jelezte, hogy ez a birodalmi posta, amely már a lénamelléki Vercholenszkből, ennek a kerületnek a katonai középpontjából hozza a postát Uszt-Ordinszkbe, azután tovább, Irkuckba.

A mi célunk, Uszt-Orda, kezdett kibontakozni. A déli verőfényben messze az úttól egy hatalmas tanya látszott szétszórt épületeivel, közte és az út között nagy zöld rétek nyultak el legelésző és pihenő csordákkal és a napsütésben messzire csillogó víztócsákkal. Valóságos kunsági kép volt. A szolnoki vasútról lát ilyet az ember. Ide szólt az ajánlólevelünk egy gazdag burjáthoz, az orosz nevén Vaszilij Michailovics Michailovhoz, de ez csak a hivatalos neve volt neki, amellyel az orosz közigazgatás előtt szerepelt. Egyébként Mamnak Aksage az igazi burját neve s ő ezt vallotta a magáénak. A tarantasz nagy ívben kanyarodott le az útról a rétre és gyorsan vágtatott a puha gyepszőnyegen a távoli tanya felé. Az utunkba eső csordák riadva rebbentek széjjel, a közöttük cirkáló sok lovaspásztor, nagy bőrostoraikkal, furcsa bőrkalpagjukkal és lobogó, színes gunyájukkal tőrülmetszett magyar alföldi kép volt. Csak közelebb érve látta az ember a sárga, szögletes arcokat és hallotta az idegenszerű hangot, amint a kocsisra kiabáltak, hogy hová hajt? A tanya alakja is most bontakozott ki; messziről élénken hasonlított a magyar tanyához, de közelről már nem volt az. Most már meglátszott, hogy igazában mi ez: egyetlen nagy jurtatelep, amely sedentárré lett ugyan a beállott változások folytán, de megtartotta ősi formáit. A házakról messziről látszott a poligonális jurtaforma, mint mikor a sivatagban a jurtát tartó cövekeket hatosával vagy nyolcasával leverik a földbe s azokra terítik rá és kötözik le az állatbőröket vagy a nemeztakarót. A burját jurta, ahol még megvan, primitívebb, mint a mongolé, — meglátszik rajta, hogy a burját pásztor még ma is igazi nomád és csak könnyen szétszedhető sátrat szeret magával vinni, aszerint, ahogy a legelőjét változtatja. Nos, ilyen

jurtatelepet utánzott ez a tanya — fából, olyanformán, mint mikor munkáslakásokat építenek magyar vidékek motívumai után drótból és betonból. A főház, ahol a tanyásgazda lakott, nagy nyolcszögletű épület volt, a belsőséget bekerítő palánk kapujához közel, — mintha úgy illenék, hogy aki ide bejön, az először magával a gazdával beszéljen. Csakugyan ott állt az öreg törzsfőnök, ritkás egynehány fehér szál szőrrel az arcán, bő átalvető ruhában. Úgy állt ott, mint egy bibliai vén „in portibus civitatis". Ez volt az ő háza, az ő vára, ide gyülekeztek a család tagjai és a szomszédok és itt kopogtatott a szállástkereső idegen. A szélesre nyitott kapu előtt állt meg a kocsink.

Tisztességtudóan *menduval* köszöntöttem az öreget, azután, mivelhogy tudott oroszul, ezen a nyelven folytattuk a beszélgetést. Röviden elmondtam, hogy hogyan jutok hozzá, hogy nála bemutatkozzam és hogy az állami épület helyett, amelyre útlevelem jogot adna, itt kérjek szállást. A burját mosolygott, már nem volt neki újság ez, hogy a föld- és néprajzi kutatókat útbaigazítás és továbbirányítás céljából hozzá küldik. Mindjárt a bevezető szavaknál elmondotta, hogy az előtte való esztendőben, 1912-ben Busson nevezetű francia kutató járt nála és átadott egy füzetet, amelyet az uluszban természetesen senki sem értett meg, Bulletin de la Société de Géographie, Paris, 1912. évi V. füzetét, de amelyet büszkén őriztek. Busson expedíciója nem igen foglalkozott a burját néplélek életével és nem is olyan időben járt ott, amikor áldozatot láthatott volna; ő inkább a burjátok és rokon népeik települési földrajzára vonatkozólag gyűjtött adatokat, de elég annyi, hogy a Michailov-, illetve Aksage-család neve előfordult a beszámolásban és az író megküldötte azt volt házigazdájának. Ez most nagy büszkeséggel őrizte a füzetet és később meg is mutatta nekünk.

De most az első bemutatkozás után a szertartásos bevezetésen volt a sor. Hogy a házigazda az érkező kocsi zajára kijött a kapuja elé, hogy ott egymásra akadtunk és hamarosan be is mutatkoztunk, az részben véletlen műve, részben udvariassági aktus volt mindkettőnk részéről, aminek még nem volt semmi különös jelentősége. Hanem most következett a bemutatkozás szertartásos aktusa. Ahogyan a jómódú magyar gazda szívesen látja alkalomadtán a vendéget a portáján és az utcán találkozva meg is hívja az újonnan megismertet nehány szíves szóval, de igazán csak akkor

tekinti őt vendégének, ha asztalánál látta, ha az evett a főztjéből és a vendéglátónak „az asztalához törülte a kését", úgy a burját is megkívánta a szokásos ceremóniát. Házigazdánknál a bevezetés a következő módon történt.

A kapunál való találkozás után középre vettük a gazdát és lassú léptekkel együtt mentünk a nagy fajurta felé. Az ajtóba érve, megállottunk és ugyanazon módon, mintegy menetben tartottunk a jurta túlsó oldalának, ahol a falhoz közel kis faemelvény állott. Ilyen emelvények, fapadkák voltak az előbbitől jobbra is, balra is; valamennyi az eredetileg a földre terített báránybőrt jelképezte, de most már szépen kidolgozott bőrökkel és kínai eredetű selyemszőnyegekkel voltak a padkák beborítva. Rajtuk . . . nos, az valósággal bibliai kép volt, csakhogy északszibériai kiadásban: mint valami régi patriárkák, úgy ültek a törzs vénei, a házigazda rokonsága. Amikor beléptünk, ünnepélyes csend fogadott bennünket, azután a házigazda üléssel, helyesen a szőnyegen való kuporgással kínált meg és miközben helyet foglaltunk, elmondta a többieknek a mi jövetelünk célját. A hallgatóságon élénk csodálkozás látszott, amikor a háziúr szavaiból kitűnt, hogy mi *messze rokon nép* tagjai vagyunk, akik eljöttünk ide megnézni az ő áldozatukat. A naiv, félig természeti emberek kíváncsiságával hajoltak felénk, megnézték, megtapogatták arcunkat, ruhánkat, kezeinket és egy halom kérdést intéztek hozzánk, amelyek közül több az udvariasság kérdése volt, pl. hogy van-e feleségünk, hogy hány évesek, vagyunk és mikor megtudták, hogy tanítással foglalkozunk, mindenképen öregbíteni akartak bennünket, mert az ő egyszerű felfogásukhoz tartozott, hogy csak a jóval idősebb, tapasztalt ember taníthatja az ifjabbat. Mindez a beszélgetés s eszmecsere természetesen lassan és nehézkesen történt, mert a derék emberek nem tudtak oroszul és így állandóan az idősb és ifjabb Michailov szerepeltek tolmácsok gyanánt. Ugyancsak a naiv emberek szokása szerint beszédjükben nem maradtak meg sokáig ugyanannál a tárgynál; akárhogyan érdekelte is őket jövetelünk, mégis hamar kitértek háziügyeikre, úgy hogy rövidesen élénk általános beszélgetés lett a kezdetben csendesen megindult társalgásból. Része volt ebben persze a raki-nak is, ennek a minden félig vagy egészen nomád ázsiai népnél meglévő savanyú italnak, amelyet többnyire a ló tejéből készítenek erjesztéssel. A lótejpálinkás üveg járt sorba.

mi magunk megelégedtünk a kis zománcozott facsészékkel — a finomabbak kínai árú, az egyszerűen, lakkozás nélkül faragottak otthoni munka — és azoknak tartalmával, a jólismert kirpicsnij csajjal, a Mongolián keresztül érkezett alsóbbrendű kínai teával. Valami bizarr kép volt ez a vendéglátás ebben a félig kultivált, félig őseredeti nomád, jó értelemben vett barbár környezetben; a középen tűz égett, akár a pusztai sátrakban, de már a füstjét nem ideillő pléhcső vezette ki a tetőn keresztül; a falak mentén álltak a ház kincsei, a mi tulipántos ládáinkhoz hasonlító, égetett vonalakkal és színes pléhvel díszített szunduk nevű ládák, amelyekben a finom edényeket és az ünnepi ruhákat tartják. Ez már a környezet befolyása volt, mert a cifra szunduk már a letelepedett szibírják munkája és meg lehet találni a nisnij-novgorodi vásár tárgyai között s el egészen az Amur völgyéig. Vegyes európai és ázsiai hatás látszik rajtuk; nomád embernek nem valók, az bőrtáskákban köti a holmijait a teve hátára, amikor vándorol, a nagy, nehéz láda már a letelepedettség jele. Viszont a rajtalévő, rikítószínű díszítmények ázsiai jellegűek; a készítő orosz vagy szibírják mesterember a formát az európai ládától, a díszítő-motívumokat pedig a mongol-burját varrottasoktól, a cifra bőrmellényektől veszi; így készül a szibíriai tulipántos láda és kerül nagy tömegekben vásárra a nagyobb városok piacain. Ezek tehát a megállapodottságot s a jólétet jelezték a házban, ellenben hamisítatlan burját jelleget adtak annak a kis eldugott sarokban felakasztott, szárított denevérek, furcsán faragott fadarabok, megfüstölődött rongyok. Ezek igazán nem illettek a szép szőnyegekkel és szundukokkal ékes fajurtába, ha nem tudtuk volna, hogy a gazda meggyőződéses régi burját, ezek az amulettek pedig hozzátartoznak a burjátok ősvallásához, a samanizmushoz.

Ebben a színes keverékben, hamisítatlan mongol arcok között, a kis tűzhely visszacsapódó füstjében és a kumisznak meg a birkafaggyúval ízesebbé tett teának savanykás illata mellett folyt tovább a burját áldomás vagy másfél óráig. Ekkorra mi megelégeltük; némelyik vendég még nagy darab faggyúkat csúsztatott le egy-egy csésze gőzölgő tea mellett, mások a raki gőzétől kissé kábultan nagy, széles gesztusokkal beszélgettek és nevettek, mint nagy, naiv pusztai gyermekek. Ekkor odaintettem a házigazdának, hogy megyünk. A gazda fölállt és egyszerre csend lett; vendéglátó

urunk még egynehány szóval megmagyarázta törzsbelijeinek, hogy milyen tisztesség érte őket ezen a napon, hogy mi messze földről, mint *régi rokonok*, eljöttünk meglátogatni őket. A kis ferde szemek hálásan villogtak elő a barna arcokból, azután a középre tódult mindenki; úgy mint kell a bejövetelkor, most a búcsúzáskor is sokszorosan váltottuk egymással a szívélyes köszöntés jeleit: homlokunkhoz emeltük kezünket és azután üdvözletet intettünk. Nagy mendu-zás között hagytuk el a jurtát, átmentünk a gazdasági udvaron, szép, kövér kacsák, fickándozó csikók és nagy házőrző komondorok között; bevezettek bennünket a vendégházba. Ez nem volt jurtaformára épitve; orosz faház formája volt, éppen csak az ikónok hiányoztak belőle és a — bútor. Úgylátszik, hivatalos személyek és vendégek befogadására volt szánva, egyébként pedig üresen állott. Szibíriai útra mindenki magával viszi az ágyneműjét, azaz útitakaróit, és akkor csak széna kell hozzá, hogy az ember ellakjék, mint a táborban. Ide is került széna, és annak az illata, meg a sok ökörbőgés között mult el a délután egynehány órája jegyzetek készítésével, amig előkerítették a kocsit, amelyen utunkat folytatni fogjuk.

II.

A kényelmes tarantaszt bizony vissza kellett adni az orosz államnak; az nem arravaló, hogy járatlan sztyepéken száguldjon vagy nyaktörő sziklás dombok között vágjon neki az ember félreeső kis uluszoknak. A tarantasz a birodalmi posta útjaira való; ott is kellett hagynunk az utolsó postaállomáson, Uszt-Ordában, ahol irást adtak róla, hogy becsülettel átadtuk. Most már azután arra kellett gondolnunk, hogy hogyan jutunk tovább a másnapi áldozat helyére, Kara-Zargájba, mielőtt reánk sötétednék. Oda bizony nem vezet út, de van egy kis folyóvölgy, amely éppen Kara-Zargáj alól hozza rohanó tiszta vizét erre lefelé, hogy azután a Bajkálba öntse. Ezen a folyóvölgyön fölfelé menve, lehet megtenni az utat. Persze, a legjobb lóháton, mert igy könnyebben lehet követni a folyó kacskaringós mentét és nem kell keresni a gázlókat, mint a kocsival, — de mert a burját lovon többnyire nincsen nyereg, megmaradtunk a kocsi mellett. Vissza Uszt-Ordáig a házigazdánk könnyü kocsija röpitett bennünket a virágos réten,

gazdag legelőkön, sekély vizereken keresztül; megint ménesek és gulyák mellett vágtattunk el, és egy fekete bikának nagy kedve támadt, hogy oldalról nekünk rohanjon és kiborítson a kocsiból. Már támadásra szegett nyakkal vágtatott felénk, de a kocsi mellett lovagló burját pásztor elébe került és rövidnyelű nagy bőrostorával, szinte azt szeretném mondani, a karikással elterelte az állatot.

Visszaérkeztünk a trakthoz, amely mellett Uszt-Orda községe fekszik és most már magunknak kellett gondoskodnunk a továbbutazásról, de mert az ajánlólevelünkben benne volt, hogy a községi elöljáróságok tartoznak bennünket utunkban fuvareszközök előteremtésével segíteni, elég könnyen ment a dolgunk. A bíró, akihez azzal állítottunk be, hogy kerítsen nekünk egy telegát és lovakat hozzá, elvitt bennünket a községházára, amely egyúttal az egész járásnak, az irkucki kormányzóságba tartozó uszt-ordinszki *volosz*nak is a székhelye volt. Itt már sipkás hivatalnok, nácselnik fogadott bennünket; iroda is volt és annak a falán a cár és a cári család arcképe, sőt egynehány kozák számára is volt laktanya a nem sok házból álló kis falu végén. Tehát a cári hatalom árnyékába jutottunk és annak az erejében rekvíráltak nekünk félóra alatt fuvart, egy burját és egylovas telyegája formájában. A nácselnik kiszámította, hogy a rekvirált fogat huszonhárom kopejkáért — Szibiriában az útban és az ellátásban nagy olcsóság van — köteles bennünket a kívánt helyre elszállítani, de mikor én a lovas gazdájának egy egész rubelt helyeztem kilátásba, ha jól hajt és idejekorán tető alá hoz bennünket, akkor fölragyogott a gazda arca és ő maga sürgette az indulást. A nácselniktól és a bírótól egynehány jó szivarral és lefotografálással váltunk el; az ilyen apró barátságokat a szibirják ember a maga természetes bonhomiájával nagy örömmel veszi, és azt hiszem, jó emléket hagytunk a magyarszkikról Uszt-Ordán.

Az út lassan emelkedő fensíkra vitt föl; földrajzilag a Beresowy-Chrbet hegységhez, az Angara, tehát a Jenisszei vizeinek és a Léna vizeinek ezen a helyen lévő vízválasztójához tartozott az emelkedés, amelynek nekimentünk. A folyónak, sajnos, csak a helyi nevét tudom; Ló-folyónak hívják, mert elfolyik a magas szikla alatt, ahol a lóáldozatokat bemutatják és ahová készültünk. Egyszer át kellett gázolnunk rajta, azután erős kapaszkodó követ-

kezett, de ezzel fönn voltunk a fensík szélén és innen kezdve kissé sziklás, de egyébként termő, agyagos talajon vitt tovább az utunk. A növényzet többnyire fű volt és ezért ez a fensík is egyike a környékbeli burjátok legeltetőhelyeinek, de a dél felől húzódó dombsorról érő vetés sárgállott-zöldellett felénk; ott egynehány kibítka állott és ezek már elsői voltak a burjátok közé bejutó szibirják telepítvényeseknek.

Annál tisztább burját ulusz azonban Kara-Zargáj, ahová ennek a sok telyegázással eltelt napnak a végén elértünk. Egyetlen orosz férfi volt benne, a vercholenszki helyőrségnek egy kiszolgált altisztje, aki most a kormány jóvoltából ennek az egész körzetnek a körorvosi állását kapta végkielégítésül. Ez is igazi muszka gondoskodás volt a népről: a hivatalos kimutatásban mint második osztályú körorvos szerepelt a jámbor felcser, akinek az egész megelőző orvosi praxisa abból állott, hogy az utolsó évében a vercholenszki egészségügyi osztagnál szolgált és ott megtanult valamit, hogy hogyan kell a beteg emberekkel és a maródi lovakkal bánni. Ennek a tudományának az alapján azután megkapta az állást és be is töltötte azt tőle telhetően: egy irgalmatlan nagy szekrény állott az egyetlen szobájában és az tele volt kenőcsökkel, tégelyekkel, pilulákkal meg kötözőszerrel. A szekrény belső falán egy hosszú lista mutatta, hogy melyik orvosság miféle betegség ellen jó és hogy melyik való az embernek és melyik az állatnak. A derék Vaszilij kihallgatta az embereket, akik eljöttek hozzá és a legjobb tudása szerint kiadta nekik az orvosságot úgy, ahogy a lista mutatta. A burját azután hazament és vagy meggyógyult, vagy meghalt; akármelyiket tette, előbb úgyis okvetlenül körültáncoltatta meg körülfüstöltette magát a helyi samánjával és így úgyis ezen maradt a dicséret vagy a szégyen. Vaszilij lelkiismeretesen vezette a meghaltakról a listát és havonkint egyszer beküldte azt Vercholenszkbe. Mivelhogy a burjátok, ha természetes körülményeik között élnek, átlag szívós természetűek, a lista nem volt nagy és így mindenki meg volt elégedve: a felsőbbség is, a burjátok is, mert végre is volt orvosuk és maga Vaszilij is, mert pontosan megkapta a fizetését, havi ötven rubelt.

Ugyancsak ötven rubelre becsülte a kormány a kultura másik módon való megnyilatkozását: a kis burját gyerekeknek irni, olvasni, sőt számolni való tanitását. A néptanitó egy fiatal burját

ember volt, Al-Sachanov nevezetű, akinek az apja jómódú gazda volt itt Kara-Zargájban és egynehány esztendőre kiküldte a fiát tanulni Irkuckba. A fiú el is végezte az ortodox iskolát, azután valami tanítóképzőfélét is, úgy hogy bizonyítványt kapott arról, hogy alkalmas az uluszokban való vándortanításra. Azonkívül a felnőtteket is kellett oktatnia gazdasági dolgokban. Afféle vándor nép- és gazdasági tanító volt hát Al-Sachanov, akinek tulajdonképen máshol, egynehány ulusszal tovább volt az állandó lakása, de gyakran hazajárt az apjához. Az öreg burját büszke volt a fiára, hogy tudós ember és íme mégis megmaradt jó burjátnak.

Ezt a két embert kerestük hát a kezdődő sötétségben, Vaszilijt, az orvost és Al-Sachonovot, a tanítót. Az előbbi házigazdánknak, a másik pedig kísérőnknek és tolmácsnak volt kijelölve. Világos nappal hamarosan észrevettük volna a fajurták között az egyetlen orosz házat, de a sötétségben bajos volt. Keresztül-kasul hajtattunk a sáros utcákon, az egyik udvarból ki, a másikba be; a jó burját családok, pedig vendégszerető népség, már aggódva néztek reánk, hogy talán adót szedni jövünk, amikor nagy csattogás támadt a falu végén és a szétfőcskendett sártól latyakosan, burját nyeregben, de jó vadászpuskával megérkezett, akit vártunk, Al-Sachanov. Vadászaton volt és egynehány kövér kacsát hozott a közeli mocsarakból. Bemutatkoztunk, mint kollégák. Ő fölfogta a dolog humorát, de azután komoly beszélgetés közben kijelentette, és erről meg is győződtem, hogy tényleg alaposan tanulmányozta népének vallását és sok értékes adattal szolgált arról.

Most hát következett az éjjeli szállás. Ez a felcsernél volt kijelölve, aki készséggel bocsájtotta rendelkezésünkre házát, de még fénylett egy vörös csík a nyugati égen, amely láthatóvá tette a dombon álló utolsó házakat és az utolsó teheneket, melyek békésen ballagtak be a csorda után, nagyokat cuppogva a sárban. Elmentünk hát a tanítóval „uluszt nézni". Mint az Arany vándora, „csés jó estét" kívánva nyitottunk be itt is, ott is, ahol a karámok között világosságot láttunk. Mindenhol ugyanaz a kép; egy csomó ember hevert a jurta közepén világító tűz, az importált kis, rácsos kínai tűzhelyek körül, kuporodva vagy fekve pipázott és várta, amig az asszony elkészíti a vacsorát. Némelyik helyen már meg is érkezett a vendég a holnapi ünnepre és csodálkozva kérdezte a tanítótól, hogy kik vagyunk mi és mit aka-

runk látni az ő ünnepükön? De mindenütt barátságos mosolygás, mendu és megmutogatása a ház ékességeinek; egy kis gyermek nyakában buddhista olvasót is láttam, melyet a Transbajkaliából és Mongóliából a kínai kereskedők nyomán felfelé lopakodó térítő lámák hagytak itt. Megjegyezhetem, hogy a lámák nagyon türelmetlenek a samanizmussal szemben; ha egy-egy vándor samán el talál vetődni az Angara és a Selenga középfolyása közt, az

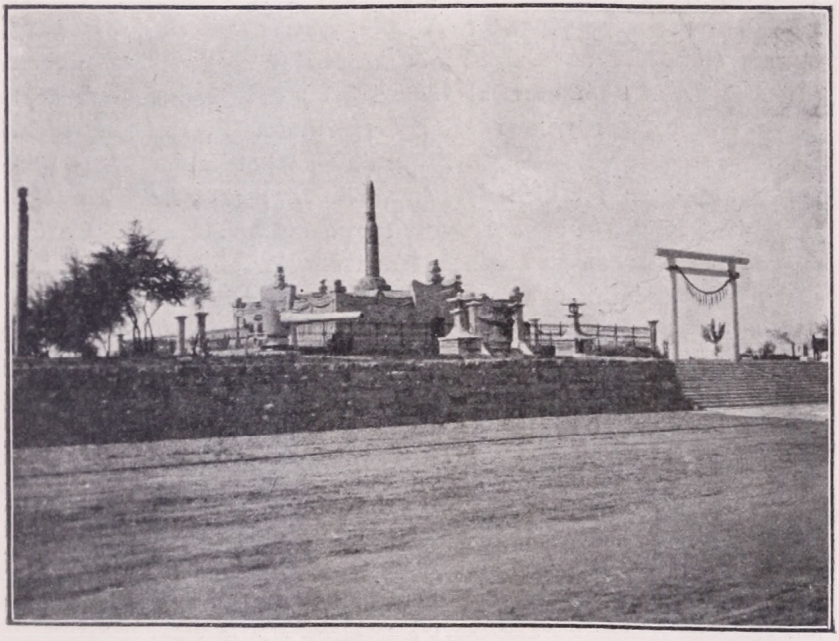

A mukdeni győzelmi emlék.

Irkuck és Troizkossawsk között még meglévő, de már nagyon kiveszőfélben lévő burját telepekre, a lámák azonnal nagy lármát csapnak és addig üldözik a samánt, a míg az el nem menekül előlük. De a maguk propagandájával mindenáron át akarnak jönni a nagy tavon. Itt még nagyon kevésre mehettek; az egész falu hűségesnek bizonyult az ősvalláshoz és a fajurták elrejtett zugaiban, az összefutó tetőgerendák alatt nem egy helyen ki lehetett venni a felfüggesztett sajátságos amuletek alakjait. Azt is megígértettem az egyik gazdával, hogy holnapra megtudja, itthon

van-e a szomszéd uluszban lakó samán és ha igen, az ünnep után kimegyünk hozzá.

Azután véget ért az estéli séta; a falu szélén jártunk és ott nem volt barátságos tovább menni; nagy komondorok járták körül a legszélső karámokat, ugatták a felkelő holdat és mérgesen vicsorították nagy, fehér fogaikat a közeledőre. Akár egy kabyl falu a Szahara szélén, az Atlaszban; csakhogy a kabyl kutyák jóval veszedelmesebbek. A hold lassan emelkedett fel a Beresowy-Chrbet sziklás, erdős nyulványai fölé, s egyszerre csodálatos látvány támadt előttünk: az Uchir-Manchai sziklahegye a holdfényben messzire kivált a sötét árnyak tömkelegéből és az eljövendő áldozat helye cikk-cakkos sziklás tömegével ijesztő, komor szépséggel trónolt az egész vidék fölött. A jurtákból itt-ott kiszűrődött a pislogó faggyúmécsesek kis fénye, de egyébként a nagy hegy árnyéka ráborult a falura és csak ő maga ragyogott tovább a fekete ezüst ragyogásával a halódó holdnak fényében. Lábainál erősen suhogott a patak, mintha mormolna valamit. Az egész kép olyan volt, mint egy pogány ünnep vesperája; el tudtam magamnak képzelni a régi magyar táltost, aki ilyen szikla tövében készült a másnapi áldozatra. Végre is borzongatóvá lett a hűvös szibíriai este és a tanítóval az ünnep részleteiről beszélgetve, visszamentünk oda, ahol már vártak, Vaszilij házába.

Nos, ott jó hangulat volt. Az sem utolsó dolog, egy ilyen jól megépített szibírják faházban, a szoba egyharmadát elfoglaló nagy agyagkemence mellett eltölteni egy barátságos estét. Abbahagytuk az Al-Sachanovval való beszélgetést a bajkálonninneni burjátok vallásáról és életéről s nekiültünk a jó káposztás vcsinek, ami az orosz konyha egyik legfőbb gyönyörűsége. A háziasszony Vaszilij felesége volt, aki követte férjét ebbe az elhagyott uluszba és aki lassankint már szintén beletanult a patikus-mesterségbe. A házaspár kitett magáért és a mi a legjobb, nem is akartak a szállásért és az ellátásért pénzt elfogadni: végre nagynehezen elvettek három rubelt. Ez az a szibíriai olcsóság, amit az egész vasúti vonal mentén tapasztalhat az utas; az állomások mellett tanyázó falusi asszonyok bódéiban 25—30 kopejkáért sült csirkéhez vagy negyed malachoz lehet jutni. Hosszan tartott a beszélgetés, bele az éjszakába; beszéltünk a házaspárnak az európai Oroszországról, melyen keresztül jöttünk, Szent-Pétervárról, ahol

az atyuska lakik, Moszkváról, a szent Kreml-ről, az Ivan Velikijről és ők bámulva hallgatták az idegenek ajkairól hazájuk szépségeit. Nem csoda, az úttlakó oroszok legnagyobb része, egynehány katonát kivéve, nem járt Irkuckon túl. Az elmaradhatatlan csáj és az utazótáskából előkerült még magyar szivarok mellett teltek el az első éjszakai órák; odakünn annyira lehült a levegő, hogy finom zuzmara rakódott le a virágos kis ablakokra, — egy-egy méla bőgés hallatszott még a külső nagy sötétségből, a karámokban lévő állatoktól, egy vízimadár sípolt néha a kis folyó fölött, azután Al-Sachanov ajánlotta magát és szétoszlott a magyar-burját-orosz társaság. Megosztottuk a helyet magunk között; házigazdáink mindenáron a szobát akarták nekünk juttatni és ők a konyhát és kamrát választották. Bár ez túlságosan sok volt a jóból, el kellett fogadni és az éjszaka hátralévő része nagy meleg dunyhák közt, hangtalan csendben telt el. Odakünn is eltünt a holdfény és az Uchir-Manchai fekete sziklatömege egybeolvadt az éjszakával.

III.

Egészen más volt a reggeli kép. Az első percétől kezdve látni akartam az ünnep lefolyását, azért már négy órakor künn voltam a kis kerti verandán, ahonnan a hegyre és a falura lehetett látni. Még nem volt semmi nesz. A falu még aludt, egy felhős szürkület tette hosszabbá az éjjelt. Tudtam, hogy addig nem kezdődik el az ünnepség, amíg napfény nincsen; hiszen hozzátartozik az áldozás szertartásához, hogy a Nap felé fordítva mutatják be az istenségnek az áldozati állat kivágott szívét. Még nem volt ebből semmi; az áldozati hegy, amely az este olyan komoran szép volt az ezüstös világításban, most még mint nagy szürke tömeg burkolódzott be a felhők és a folyóból felszálló párák közé. Olyan rejtelmes, titokzatos volt, mint egy nagy szfinksz, amelyről csak lassan, részenkint hull le a lepel és a világnak egy másik gyönyörűséges képét juttatta az eszembe. Azt, amikor nyolc év előtt az indiai dzsungel felszálló párája fölött állottam a hajnali órákban, háromezer méter magasságban Dardsiling városa és vele együtt Körösi Csoma Sándor sírja fölött és vártam a Nap első sugarait a Kincsandzsinga felől. Az volt hasonló érzés ehhez és feledhetetlen nappá vált mind a kettő; az egyik is, a másik is a

természet szépségeit tárta elém, ősmagyar vonatkozások mellett. Ahogyan az ábrándos lelkű kutatónak, aki a magyar nyelvnek a tibetivel való rokonságát akarta bizonyítani, a hosszú útban és a sok munkában megtört szemei ott révedeztek utoljára a Himalájának számára áttörhetetlen bástyáján, úgy fogta el lelkemet ezen a hajnalon a *turáni gondolat*, vajjon igazán maradt még valami a régi magyar őskultusz emlékeiből ezen a messze északi földön, s ha igen, fogok-e ma láthatni valamit belőle? Az ég még mindig felhős volt és hogy jól szemügyre vehessem az oltárhegyet, neki kellett vágni a mocsaras rétnek és a több ágban a hegy alatti folyóba szakadó kis pataknak, mely a hegyet a falutól elválasztotta. Sok bukdácsolás és sziklárol sziklára való lépkedés után végre sikerült ez, ott álltam a hegy menedékes oldalán és innen már könnyű volt feljutni a tetőre. Maga a tető egy hosszan elhúzódó menedékes plató volt; észak-északnyugat felé volt a legmeredekebb. Ebben az irányban fantasztikus, meredek sziklákon zuhogott a lábaimnál folyó, itt elég széles víz lefelé; a vízből kiálló sziklatömbök mutatták a Léna-völgyén errefelé lezúduló északi jeges-tengeri szél hatását, az évezredes deflációt. Azonkívül a helyi eroziónak is szemmelláthato volt a hatása: az egyes sziklatömbök között meggyülemtett a víz és ami nem tudott lefolyni a menedékes oldalon, az a sziklák közt vájt magának utat, őrölte és repesztette azokat. A víz munkáját azután továbbfolytatta a jeges szél: torony-, bástya- és oltáralakú különálló és lecsiszolt éles felületeket hozott létre, amelyek magasan meredtek a többi fölé. Ez ragadta meg azután a környék lakosainak a figyelmét, akik megfelelő helyet kerestek áldozataik számára és mert itt valósággal kész oltáremelvényeket fedeztek fel, az emberi gondolat asszociálódott a természet művével és valóságos oltárokat épitett a hegyen. Számszerint tizenegyet. Ez tulajdonképen egy ős emberi dolog: Prsevalskij, Sven Hedin és különösen Stein Aurél műveiben lehet olvasni, de még az ember Pekingből Mukden felé menet maga is láthatja a San-hai-kvannál és egyebütt Peking környékén a Kalgan-hegyekben, hogy hogyan megy a régi kínai fal mindenütt pontosan a hegyek gerincén. Az emberi gondolat itt hozzásimult a természeti alakuláshoz; úgy vélte, hogy a legjobb védelem lesz azt megerősíteni, amit már a természet is erre szánt és rettentő erőfeszítések árán a hegygerinceken vezette

végig a védőfalat. Ez az emberi gondolat, a természetes emelkedést az Istenhez való lépcsőnek felhasználni, tükröződött vissza azon a tizenegy, durván összerakott kőoltáron, amelyek az Uchir-Manchai sziklái borították.

Még mindig nem volt ott egy lélek sem. Bőséges időm volt bejárni az egész területet és látni az elmult évi áldozások borzongató emlékeit. Mint a Tarpeji alatt fehérelhettek valaha a csontok, úgy itt is szétesett lóbordák, lábcsontok és koponyarészek hevertek a hozzáférhetetlen sziklafokokon, ahonnan senki sem tudta ezeket az emlékeket eltávolítani. Meglátszott rajtuk, hogy a ragadozómadarak már régen elvégezték a munkájukat; fehéren, kísértetiesen villogtak elő a fekete sziklák közül. Más darabokat ismét, a régebbieket, halottsárgára festett az idő és a reájuk került agyag; ezek még csunyábban, halálsárgán meredtek elő, mint azok az emberi hullarészek, amelyeket mongol jurtatáborok körül, vallásos meggyőződésből a kutyáknak vetve, láthat az utas. Igazi pogányoltár volt ez, a mindenkori pogányság véres istenének a trónja.

Végre reggel lett. A Bajkál irányából egy piros csík kezdett áttörni a felhőkön; ugyanabból a keleti irányból, a nagy medence felől megmozdult a reggeli szél is és lassan foszlani kezdett a fehér páratömeg, amely eddig a völgyek fölött ült. Ez jó jel volt.

— Kisüt a nap, Tailagan lesz! — mondogatták bizonyára magukban a szétszórt uluszokban lakó törzsek és elkezdtek készülődni az ünnepi napra. A mi falunkban is elkezdődött az élet; ahogy felszállt róla a pára, mozgó alakokat lehetett látni, amint az egyik karámtól a másikhoz mentek. Megszólalt a kürt is; hosszú tülkökből fujták a pásztorok a reggeli ébresztőt és fekete alakok emelkedtek fel a sárból, a bikák, amelyek a fél éjjelt odakünn töltötték, az utcákon csatangolva. Nem lett volna tanácsos velük találkozni az éjjel. Azután fölkelt a Nap és vörös sugaraival végigöntötte az Uchir-Manchai sziklás hegyfokát, úgy hogy a kőoltárok máris vörös tűzben látszottak égni; ez volt a kezdet, amivel a természet megnyitotta az emberek ünnepét. Ahogyan a Nap fölfelé haladt, a rövid szibíriai nyárnak gyorsan élő növény- és állatvilága is mozogni kezdett; az éjszakára szúrós szőrökbe bujt félig havasi virágok kezdték kibontani kelyhüket és nagy, szöcskeszerű rovarok ugrottak az egyik zöld foltról a másikra.

A folyó és a belé ömlő patakok vize is élénkülni kezdett: ezüstfényű halak dobták fel magukat magasra a vízből és nagy pacscsanással estek megint vissza. A szibíriai mezőkön különösen élénk a nyári reggel, a napsugár ereje gyorsan növekedik és minden élőlény iparkodik kihasználni azt. Igy érthető, hogy Szibíria kéthónapos nyara alatt többnyire megérik a termés, a zab és nem egy helyen az árpa; augusztus végén van az aratás. Hiszen a Tailagan a szó igazi értelmében aratási és termékenységi ünnep, amelyen hálát adnak az istenségnek az elmult év terményeiért és segítségét kérik az ezévihez.

Lassankint megmozdult az egész falu; több lett a mozgó alak és fehér füst kezdett felszállni a jurták fölött. Melegítették a reggeli tejet, és az a primitiv kis szeszfőző, ami Vaszilij házának szomszédságában volt, máris elkezdte működését, lábbal hajtott faszerkezetének a kopogása kihallatszott az utcára. Többnyire asszonyokat foglalkoztatnak vele. Ekkorra már én is lejöttem a hegyről és belevegyültem a falu kezdődő életébe; azt akartam tudni, hogy mikor kezdődik hát tulajdonképen az ünnep. Megtudtam, hogy csak akkor, mikor a törzsek megérkeznek, a mi időszámításunk szerint úgy kilenc-tíz óra tájban. Addig várni kell és készülni kell a vendégek fogadására, azért zakatolt már korán a párológép, hogy minél több frissen készült pálinkát adhasson majd a tömlőkbe.

Kilenc óra elmult, amikor az első vendégek feltüntek. A hegyoldalról nézve, apró fekete pontok bukkantak föl a távoli domboldalakon és egyre közelebb jöttek. Ezek voltak a telegák, amelyekben a törzsek asszonyai és vénei foglaltak helyet, a fiatalság többnyire lóháton vágtatott a kocsik mellett. Egyenesen az áldozati hegynek tartottak és annak a lábához megérkezve, kipányvázták a lovakat, azután összeterelték a szekereket, úgy hogy valóságos szekérvárat alkottak a hegy lejtős részén. Egyes lovakat kötőféken vezettek és ezeket külön csoportba állították; ezek, meg egy másik csoportban a juhok voltak az áldozatra szánva. Odamentem az áldozati állatokhoz, hogy megnézzem azokat; nem voltak valami elsőrangúak, sőt igazi fehér ló alig is akadt közöttük. Megkérdeztem ennek az okát a tanítótól, mentegetődzött, hogy a lónak most nagy az ára; ezeknek a lovaknak az ára átlag ötven rubel és olyat kell venni, aminőt éppen kapnak.

Az áldozati lovak költségét a törzs közösen viseli, a juhokat az egyes családok maguk hozták, mert azt a család ünnepi lakomájára szánták, legfeljebb vendégeket hívnak majd hozzá. Közben egyre érkeztek a telegák, a falubeliek jórésze is feljött a hegyre, úgy, hogy már eleven embergombolyagtól zsibongott az. Az ünnepi öltözet nem volt valami különös; háziiparban készült vagy pedig importált, többnyire sötétkék, bő, lobogó, hosszú tunikaszerű ruha volt a férfiakon, persze fehérnemű nélkül. A derékon öv tartotta össze a ruhát. A lovaglásnál a ruha felcsúszott és a mezítelen térdek sárgás bőre kilátszott. Lábaikon nagy bőrcsizmát viseltek, a reggeli hideg ellen pedig szabásnélküli átvetőköpeny volt rajtuk. Mongol módra minden lovas burjátnak megvolt az öve mellett a maga tűzszerszáma és kis fanyelű kése. Az asszonyok öltözete sokkal szebb; azok közül különösen a módosabbak nagy, színes üveggyöngyökből, azután ezüstbe foglalt türkiszekből és apró, orosz meg kínai ezüstpénzekből álló füzéreket hordanak bezsírozott fekete hajukban meg a nyakuk körül. A magas mongol női fejéket, amely elölről nézve tiarához hasonló, nem ismerik a burját asszonyok, de nagy, ezüstös meg csontból készült fésűk voltak arravalók, hogy hajdíszüket fenntartsák.

Már magasan állott a nap, amikor az első lovat elővezették. Közönséges szürkésfehér állat volt és a nagy lármától meghökölve, nehezen ment a hegynek. Szinte látszott szegény párán, hogy a vesztét érzi. Amikor fölértek vele a hegyre, megállították az egyik oltár előtt; ez volt ennek a törzsnek az oltára. Nemcsak a törzsbeliek, mások is állottak az oltár köré, de meglátszott, hogy ez a ló egy bizonyos törzsnek az áldozati ajándéka, és az fogja feláldozni. A véres áldozat megkezdése előtt először a természeti termékek, különösen a tej és a tejtermékek bemutatására kerül a sor; tüzet gyujtanak az oltáron és erre imák kíséretében ráfrenccsentik a folyadékot. Mindez lassan dongó imák elmondása közben történik. Az imák ritmusa hasonló a samánok varázsénekéhez; monoton, lassan folyó, azután hirtelen felszökik, dühös vijjogássá lesz, mintha a gonosz szellemmel viaskodnék, amely az áldozatot el akarja ragadni. A zümmögő, csendes, majd hirtelen a magasba felcsapó imát egy kezdi, azután a törzs tagjai folytatják és egy vagy két közülük való zenész kíséri bőrből készült hangszereken. Ezeket a hangszereket joggal lehet a dudá-

hoz és a karikára feszített tamburinhoz hasonlítani. Nem olyanok, mint a természeti népek harci dobjai; meglátszik rajtuk, hogy hegyi pásztornépek hangszerei, mert kecskebőrből valók. Az ős hegyilakó népek utódai közül Európában a skót ezredek mentek ilyen dudaszóval rohamra, Afrikában pedig, az algériai Tellben, a bennszülöttekből sorozott zuávok ostromolták meg a duda hangjai mellett az arabok pallisszádjait. A burját is lovas pásztor

Az áldozat.

hegyi nép; lehet, hogy valamikor, amikor nagy szerepet játszottak Dsingisz seregében, harci eszköznek használták ezeket a bőrsípokat, — most, hogy elmultak a harcias idők, az áldozathoz és népmulatságoknál használják. Az bizonyos, hogy a hangjuk még mindig izgató, vijjogó, amely magával ragadja a nyers embert; mikor javában szólt a rikoltozó ének és bele-belevágott egy éles sípszó, a körülállók lekuporodtak, mintha ugrásra készülnének és kidülledt szemekkel meredtek az oltárra és a tűzre. Végelemzésben hasonló mindez a varázslók művészetéhez, a kígyóbűvölőéhez, aki sípjával a mérges hüllőt táncoltatja és a szibíriai

samánokéhoz, aki ugyanilyen vijjogó zene és énekhangok mellett iparkodik a gonosz szellemet a beteg kunyhójából kiűzni. A pásztormesterség mellett bizonyára a samánok voltak azok, akiktől a burjátok ezt a vad muzsikát eltanulták; amikor később buddhista mongolok között láttam beteggyógyítást ördögűzéssel kapcsolatban, az sokkal lanyhább és békességesebb jelenet volt, mint ez itt.

Végre utolsót fujt a sip és lassú, szinte panaszos nyögésben halt el a megint lelohadt vontatott ima. Akkor fölállt az előimádkozó és törzse nevében bemutatta az első áldozatot, amelynél még nem folyt vér. Tejet loccsantott az oltár tüzére kis fatálkából; meghajolt és ismételte a műveletet. Mikor ő készen volt vele, akkor jöttek mások a törzsből és ugyanezt tették, a tűz sisteregve aludt ki némely helyen és savanyú, égett szag terjengett a levegőben. Gallyak rádobálásával megint fölélesztették a tüzet és most már a lóhoz fordultak. Az előimádkozó elé vezették a lovat, amely eddig csendesen bámulta a történőket és vagy két-három lépésről a szeme közé öntötték az áldozati tejet. Azt jelképezték ezzel, hogy az istenségnek immár bemutatott áldozati folyadékkal fölavatják a feláldozandó állatot is. Az állat meghőkölt a szemébe vágódó folyadéktól, amely szétfolyt a nyakán és lecsöpögött a földre; hátrálni akart, de lefogták és visszatartották.

Most már azután nem volt ok tovább várni, elérkezett az áldozat leglényegesebb része, magának a lónak feláldozása.[1]

Miután az áldozat ténykedésén átestünk, elmult a visszataszító része és a többi, az emberibb volt. A két intellektüell egy anatómiai magyarázattal szolgált, hogy az állati testrészeket a természetes sorrendbe rakják az oltárra: először a fejet, azután a többiből egy-egy részt, a végén a patákat, hogy az egésznek feláldozását jelképezzék. A tömeg egyébként most már nem sokat törődött az áldozattal; a vallási ünnepből kezdett népünnepély lenni, ami a burjátoknál mindig nagy evéssel van egybekötve. Még két vagy három lovat áldoztak a többi törzsek, de ezek már igen silányak voltak; nehezen jöttek fel a hegyre, az utolsó egy piszkosbarna színű rokkant állat volt és valósággal kegyelemdöfés

[1] Az áldozati aktus leírását l. Turán, 2. sz. 105. l.

volt neki az áldozati kés. Ezek az áldozások is ugyanolyan módon folytak le, mint az első, a test egyes részeit ugyancsak az oltár tüzére dobták, mindig egy ima vagy kiáltás kíséretében, a húsnak a legnagyobb részét pedig — megették az áldozatot bemutatók maguk. Kisebb-nagyobb üstök, katlanok kerültek elő és azokba aprították a lóhúst, mások rostélyokat hoztak; már dél felé járt az idő és nagyon éhesek voltak, tehát többnyire meg sem várták, amíg a hús megsül, vagy megfől, hanem nekiálltak és megették félig nyersen. Ennek az ünnepi lakomának sem volt az a szép, patriarkális színezete, mint mikor a hortobágyi tanyán a bográcsgulyás körül összeülnek a számadógazda és a pásztorok, inkább egy kiéhezett hadnak a mohó falánksága volt az, amivel az ilyen tömegben ritkán látott húsnak nekiestek. Délben megszünt a lóáldozás és azontúl kövér, faggyas birkákat vágtak le; ezekből már nagyon kevés jutott az áldozati oltárra, csak az egészen hasznavehetetlen részek, a többiből lakmároztak. Azután előkerültek a savanyúpálinkás butykosok, a faluból is jöttek asszonyok, akik ezt a házi készítményüket árulták. Az ételnek és az italnak is jó keletje volt, bár az ételben nem volt fűszer, de pótolta azt a raki. Még nem láttam embertömeget olyan mohón és olyan hosszú ideig enni, mint ezeket; némely csoportok egészen napnyugtáig ettek. Azután megindult a hangos beszélgetés, az egyes csoportok átkiabáltak egymáshoz, biztatták és kínálták egymást; egynehányan nagy feltünést okoztak azzal, hogy a reggel tőlem kapott kis, német gyártmányú harminc pfenniges acél zsebkésekkel kezdték metélni a húst és hosszú csíkokat vágtak le belőle, amiket orosz módra, mint a zakuszkit, más előtt lenyeltek. Ezeket az olcsó ajándékokat még tegnap este osztottam ki azok között, akiknek jurtáit meglátogattam; utaimon azt vettem észre, hogy az ilyen ajándékok néha többet érnek, mint a pénz. Megmagyaráztam nekik, hogy mire lehet azt használni, apró tárgyak, például a rizsevő pálcikák megfaragására. De nem azt tették velük, hanem egészen mást, amire nem is gondoltam volna: már reggel egyesek úgy készültek az ünnepre, hogy a zsebkések éles pengéjével — beretválkoztak, helyesebben, szappan nélkül levakarták egynehány szál ritkás szőrüket, most pedig húst metéltek velük. A kultúrátlan ember nem tudja használni a modern ipar termékeit, hacsak azok nem az ő céljai s

berendezkedése szerint készültek. A mongol jurtákban már például gyakran lehetett látni kis, német készítményű tűzhelyrácsokat; ezek alkalmazkodtak a mongol háztartás szükségleteihez és kiszorították a selejtesebb kínai árút. Hasonló eset a franciák tapasztalata az ő fekete katonaságuknak egy részével: a szuronyt

Burját vadász.

jól kezelik, mert lándzsáikkal és késeikkel szokva vannak a közelharchoz, de a legjobb művű Lebel-puskákat ezerszámra tették tönkre, mert roham közben ütésre használták.

A Tailagan végül zajos mulatsággal, versenyfutásokkal és birkózással fejeződött be. Az utóbbihoz félig nekivetkőztek a küzdő legények, egy-egy csoport állította ki a maga emberét a másiké

ellen. Levetették felsőtestükről a ruhát és lerúgták csizmáikat, így mentek egymásnak, a nézők nagy biztatása között. Természetesen nem volt az szabályos birkózás, inkább csak huzakodás és dulakodás; iparkodtak egymást földre teríteni és jól összegyömöszölni. A nézők, főleg az asszonynépség, vijjogtak, sikongtak, — köröskörül az egész hegyoldal tele volt szórva félig lerágott, eldobott csontokkal, eltaposott tüzekkel, feldöntött üstökkel. Az egyetlen orosz família, a falusi doktoré is kijött délután, az asszony még ünneplőbe is öltözve, megnézni a „prázník"-ot, ami az ünnep orosz neve. De nagyon lebecsmérelte; azt mondotta, hogy még egy tisztességes rétest sem tudtak sütni, vagy valami édességet csinálni erre az alkalomra, csak hússal falták magukat tele, úgy hogy a végén egyik-másik alig bírt mozogni és úgy rakták fel a telegára. Az orosz asszony azután beszélt az ő ünnepeikről, szent Demeter meg a többi ortodox szent ünnepéről; elmondotta, hogy az milyen szép náluk, mikor kivisznek az ikonokat a templomból és a pópát követve, az egész lakosság szent énekekkel megkerüli a falut. Utána sok cukros-, mákostésztát esznek, és én elhiszem neki, hogy a szibíriák prázník nem utolsó dolog, mert a szibíriai települtek konyhája igazán változatos és jó.

Ahogy a Nap lefelé hajlott, lassankint oszolni kezdett az ünneplők serege. Szertartási okból is, mert az áldozat csak addig tarthat, amíg a Nap a látóhatár fölött van, másrészt pedig azért, hogy a sötétség beállta előtt érjenek haza. Mi is követtük a példát; a kocsi is a Michailov-családé volt és estére nagy megbeszélés volt kitűzve közöttünk, tehát búcsúznunk kellett. A Michailov-tanyára vivő út megint domboldalakon és vízmosásokon keresztül vezetett; amikor a falut környező utolsó magaslathoz értünk, ott megálltunk és megfordulva, még egyszer megnéztük az Uchir-Manchait. Megint az a gyönyörűséges kép volt, ami az első ízben; megint nyugat felől világítottak rá a Nap sugarai és vörös fénnyel vonták be a sziklacsipkéket. De most egyéb elem is vegyült a képbe; egyszer egy évben ezen az estén, az áldozat estéjén piros fénnyel felelt vissza maga a hegy is, egyenkint kialvó lángok csaptak még föl az oltárokról, még látszott a zsarátnokok közül felszálló füst és a két elem egyetlen szépséges látvánnyá olvadt össze, a még füstölgő sziklatornyos áldozati

hegynek képévé a ferdén rájuk eső vöröses világításban. Ez volt az utolsó emlék, ami Uchir-Manchairól a lelkünkben maradt; ami közben nem szép volt, azt igyekeztünk elfelejteni és szótlan gyönyörűséggel, hogy ezt is láthattuk életünkben, hagytuk ott az ősmagyar áldozat emlékeztetőjét. A telega megindult velünk és vágtatva rohantunk le a füves dombokról a messze síkság felé.

IV.

Ami itt le van írva, az nem burját néprajz; ez éppen csak egy mozzanat ennek a Bajkálonínnen még részben a maga eredetiségében meglévő népnek az életéből. Ezt az aktust csak egyszer egy évben és ezen a könnyen elérhető helyen éppen ekkor lehetett látni; az van meg ebben írásban. Aki burját etnografiát akar látni, annak még messze el kell innen menni, ahol a telepesekhez való közelség még kevésbé hat a népre. Az el fog jutni a Bajkál-tó északi végéhez és még azon is túl, egészen addig, ahol már tunguzokkal fog találkozni. Annak el kell mennie csónakon a „vízi burjátok"-hoz, Olchon-szigetére, ahová az előző évi kutató, Busson tényleg el is ment. Meg kell figyelnie a burjátot halászatában és vadászatában, nomád és sedentär életformájában; le kell írnia mindent, amit látott, és akkor lesz az néprajz. A mi célunk azonban a mongol föld volt és csak kevés juthatott a burjátok lakta területnek; a leírt jeleneten kívül még a kiveszőben lévő burját samanizmust ismerhettem meg. Ennek és a látott áldozatnak párhuzamba állítása adja meg a cisbajkaliai burját nép helyzetének a képét abban a tudományágban, amely az emberfajták mai helyzetét tárgyalja, az emberföldrajzban.

A burjátok összes száma Szibériában egy tíz év előtti statisztika szerint 250,000. Ez magában elég tekintélyes szám, nem a győzelmesen előrehaladó szláv fajjal szemben, hanem a többi bennszülött fajhoz arányítva. A szibériai szláv elemet ugyanaz a statisztika ötmillió és ötszázezer főre becsüli, azóta ez a szám jelentékenyen növekedett, mert az európai Oroszországból még mindig tart a földéhes parasztság vándorlása Ázsiába. A szláv fajnak, a számüzötteket, kisoroszokat és lengyeleket is beleértve, összessége az egész jelenlegi lakósságnak kilenctized részét teszi,

a többi bennszülött, és pedig nagyobb részében a mongol, kisebb részében a török-tatár és a finn-vogul fajhoz tartozó. A tulajdonképeni mongol faj a maga három millióra becsült, Közép-Ázsiát lakó nomádjaival és a kevés sedentárral ma is kínai fönnhatóság alá tartozik; Szibériában a szó igazi értelmében vett mongol nincsen. Még legközelebb vannak a szibériai határhoz a mongolok a Kosszo-gol és tovább keletre Troizkossawszk határváros környé-

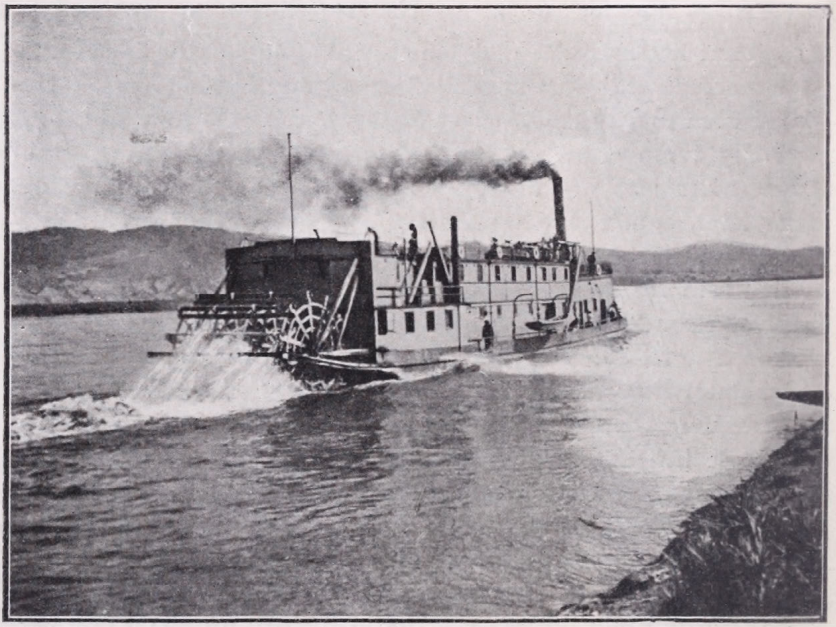

Gőzös a Szelengán.

kén, — itt a városból kilovagolva, egy órai távolságban már meg lehet találni az első tíz-tizenkét mongol jurtát. A nagy mongol családban az igazi mongolhoz legközelebb álló faj a burját és ez háromfelé található Szibériában: a Szelenga mentén Troizkossawszk és a Bajkál-tó között, azután a Bajkál mindkét partján. Mongol fajok még a tunguzok vagy 80,000, a szibériai kalmukok 20,000, a Szibériában letelepedett kínaiak 50,000 fővel, míg a jakut és török-tatár fajok mintegy 280,000-rel vannak képviselve. Az ázsiai finn és a sarki fajok erősen kiveszőben vannak

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

és nem jönnek számításba. Látnivaló, hogy a bennszülött egytized közül a burjátok faja a legnépesebb; a maga negyedmilliójával aránylag nagy és központi fekvésű területet foglal el Szibériában.

Le sacrifice du cheval blanc, par *Dr. Emeric Sebök.* — L'auteur de l'article, en voyage pour la Grande Mongolie,[1] passa par Irkoutsk, où l'on lui recommanda d'aller voir le *Taïlagan,* la fête des moissons chez les Bouriates cis-baïkaliens. C'est à cette fête qu'on offre le sacrifice du cheval blanc, ce qui lui donne un intérêt particulier aux yeux de l'etnographe hongrois. Il s'empressa donc d'arriver à temps au lieu de la fête, à Kara-Zargáj, bourg bouriate, où il fut reçu avec le cérémonial usité envers les étrangers. Le matin de la fête il va visiter la hauteur qui servait d'autel: un long plateau couvert de blocs de rochers qui, lavés et polis par l'eau et le vent glacial, avaient pris la forme d'autels naturels. Vers les neuf heures on voit arriver les tribus, chacune se range devant son autel et y placent les chevaux et les moutons destinés au sacrifice. On ne voit guère de chevaux blancs, cette race étant devenue trop chère, on se contente d'animaux gris ou gris-blanc. Le cheval est conduit à l'autel, mais avant de passer à l'acte du sacrifice on offre des produits naturels: du lait et des produits de laiterie, en allumant le feu et en y versant les liquides; cet acte est accompagné de prières dont le rhytme ressemble au chant des Samans. Une voix commence les strophes et les assistants les continuent. Un ou deux musiciens font l'accompagnement sur des instruments de cuir pareils à la „douda" et au tambourin. Au milieu des prières, des chants et de la musique, l'assemblée s'accroupit comme si elle se préparait à faire des sauts, tout le monde fixe les yeux grands ouverts sur l'autel et le feu; un cri strident du fifre, et les prières cessent, tout se tait, alors le prêtre se léve et offre le sacrifice au nom de la tribu. Il verse du lait sur le feu et en arrose aussi le front du cheval, puis il procède au sacrifice de l'animal.[2] Les différentes parties du cheval sont placées une à une sur l'autel, dans un ordre naturel, mais le peuple n'attend pas la fin de cette longue procédure, il se hâte de passer de la fête religieuse à la fête populaire: aux repas opulents. Le Taïlagan se termine pas der divertissements bruyants: des concours de courses et de luttes. — Outre cette fête, l'auteur a profité de son passage par le pays des Bouriates pour connaître le *Samanisme,* dont il expose l'idée et la pratique.

[1] Voir dans le No. 1 de la Touran l'article du Comte Béla Széchenyi „Emlékezzünk régiekről".

[2] Voir la description de l'acte du sacrifice dans le No. 2 de cette revue.

KISEBB KÖZLÉSEK

Csuvasz — lófő. A volgai bolgárság maradékainak *čuvas* (csuvasz) nevét, meg a lovas szolgálatra kötelezett székely primipilusok büszkélkedő jelzőjét azért illesztjük egymás mellé, mert némiképp összetartoznak. Ismeretes a magyar nyelvnek a volgai bolgárral való szoros kapcsolata, melyről Gombocz Zoltán számol be legalaposabban (Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache, Helsingf. 1912). Teljesen bizonyos, hogy már az ó-bolgár nyelv — mint folytatása: a mai csuvasz — a törökséghez tartozott. De magát a népnek nevét, ahogy magát most is nevezi, törökből nem lehet megmagyarázni. Az egyedüli nyelv, amelyen ez a népnév valamit jelent, a daghestani *avarok* nyelve: *ču* a. m. *ló* és *vas* = fi; a *čuvas* szó összetétel s jelentése: *lófiú*. Első részét mint kaukázusi kölcsönszót mutatja ki Munkácsi B. (Árja és kaukázusi elemek, 203. l.), a magyar *csikó* ‚lovacska' alapszavául; utórésze: *vas* ‚fiu' szintén kaukázusi nyelvekben találja meg másait: av. *vas* ‚Sohn, Knabe, Jüngling', grúz *važi* u. a. stb.

De miképp értsük, 1. hogy a bolgár-törökség nem saját nyelvén, hanem idegen nyelven nevezi el magát és 2. miért ‚lófiúnak'?

Úgy, hogy a volgai bolgárok nem voltak egységes nép, hanem volt egy, talán régibb rétegük, amely nem törökül, hanem valamely avar-féle nyelven beszélt, s ez a nyelv, mely nevet adott a népnek, a *hunn* lehetett. A kaukázusi avarokról tudjuk, hogy hazájuk központi részét Χunzaχ-nak, nyelvüket pedig *Χunz mac*-nak (chunzok nyelvének) nevezik. (Schiefner: Baron P. v. Uslars Awarische Studien, 2. l.) Mai nyelvük ugyanaz, mint a pannoniai avaroké volt;[1] a honfoglaló Baján nevét sem kell törökből magyarázni, az a mai avarból is könnyen érthető: *bajan*, mellékalak: *baigan*, ‚bekannt, sicher, wahr' (Schiefner, id. m. 153. l.). Épp úgy, mint a régi avarok- és magyaroknál, török

[1] L. erről *Vikár*: A pannoniai avarok nemzetisége. Magy. Nyelv XII: 207. l.

volt az államalkotó és vezető elem a hunnoknál is. Ez nem vitás. De magát a hunn népet nem kell töröknek tartanunk. Valószínűbb, hogy nyelvére az avarral rokon, kaukázusi nyelvű nép volt, s innen a *Xunz* nép- és *Xunzaχ* (**Xun-zaχ?*) országnév. S innen a volgai bolgárok *čuvas* = ‚lófi' neve. A *Xunz* alakot Schiefner izolált többesszámnak fogja fel (id. h.), tehát ő is *Xun* alapszóra gondol. A hunn-avar közösség emléke van meg a történeti *Hunnivar* összetett népnévben, amelyet **Xunil var*-nak olvasunk, s ahol az *-il* gen.-rag épp úgy rövidült puszta *i*-vé, mint a szintén avar-rokon *kazi*-kumükök nevében: **kazil* > *kazi*. E Jordanis említette hunn nyelvi adat is a mellett szól, hogy hunn és avar egyazon nemzetiségű nép voltak; a *čuvas* ‚lófi' név csakis ennek nyelvéből való lehet.

Lófiú mint hunnfajta lovasnép neve csak természetes. Ló és lovas a turáni ember előtt egyenrangúak. A régi török történetírók, mikor hőseik csatáit leírják, a lovat is megnevezik, mely a hős alól vagy vele együtt kidőlt. A ló nemcsak a gyorsaságnak, hanem a testi erőnek is jelképe sok népnél, kivált a Keleten. Egyik népmesénk lóapától való származtatással teszi érthetővé hősének óriási erejét, s a hőst Lófia Jankónak hívják.[2]

Mármost közel vagyunk a székely lófőhöz. Ennek egyik régibb magyarázata ‚szittya' hagyományt vesz alapul s a szót lófejő-nek értelmezi. De a lótej nem volt nemzetiséghez kötve a turáni keleten, s alig volna érthető, miért lettek volna éppen a székelyek katexochén ‚lófejő' nép. A másik magyarázat embertani jelzést keres a szóban s a hunn ősöknek lóhoz hasonló hosszúfejűségéből indulva ki, ‚lófejű' értelmezést ad a szónak. A hunnokról ismert adatok, valamint a székelyek embertani jellege kizárják e magyarázat helyességét. A hunnok éppen nem voltak lófejűek, s a székely primipilusok rendje, amelyet megilletett a lófő jelző, semmivel sem szolgált rá a többivel szemben, hogy íly módon különböztesse meg magát tőlük. A *lófő* nyilván általános elnevezés volt a székelység közt, a népnél ma is az, és csak később, irodalmi hatás alatt vált a lóháton szolgáló székelyek kitüntető jelzőjévé. De a *čuvas* szó jelentését és a lótól való eredés gondolatának fentebb érintettük jelentőségét szem előtt tartva, előttem nyilvánvaló, hogy *lófő* eredetileg szintén ugyanaz volt, amit čuvas jelent, t. i. **lófi* és ezt az alakját azért cserélte föl *lófő*-vel, mert a szónak régi értelmét, a lótól való származtatást már nem találták elfogadhatónak, holott a *lófő* csekély változtatással többet mond: a lovas embernek lova felett való méltóságát, főségét emeli ki. Ez méltán illett a közhagyomány szerint Attila ágából kinőtt nemes székelyekhez. Olyan folklore-beli változás, mint amelyről itt

[2] Magy. Népk. Gyűjt. VI. 335. l.

szó van, nem ismeretlen a mi néphagyományunkban. Szakasztott ez az eset forog fenn a *reges ének* változatai közt a *csodafiú* szarvassal. Ki van mutatva,[3] hogy ebben az összetételben eredetileg *fejű* (**fejé*) volt az alapszó és ez változott *fiú*-vá. Amint *fejű*-ből *fiú* lehetett, szintúgy a *fi* > *fő* fejlődés lehetőségét is meg kell engedni. Akkor pedig elérkeztünk oda, ahová akartunk, hogy a székely *lófi* > *lófő* semmi egyéb, mint a čuvas népnévnek magyar fordítása, tehát a bolgár-magyar őstörténeti kapcsolatnak egyik láncszeme.

Továbbá kutatást kívánna meg az a kérdés: nem valami *totem* rejtezik-e a székely *lófő* < *lófi* mögött. Ha ki volna deríthető, hogy eredetileg a székelységnek csupán egyik törzse dicsekedett a lófő-jelzéssel, akkor arra lehetne gondolni, hogy az elnevezés onnan terjedt át az egész székely nemzetre, s csakugyan totemisztikus hagyományt kereshetnénk a lófőben. *V. B.*

Lófő et čuvas. (Une tradition primitive des rapports bulgares et magyars.) L'étymologie de ces deux termes contribuera à éclaircir le problème des rapports székelys-bulgares. Les Székelys sont et ont été toujours un peuple cavalier et il est certain que l'expression *lófő* (tête-de-cheval) est en rapport avec cette particularité ethnographique. Jusqu'ici on supposait qu'il y avait parmi les Székelys un ordre spécial qui faisait son service à cheval et qui, à certaines occasions, devait se présenter à cheval et fut compté par tête de cheval, donc: autant de têtes de cheval, autant de Székelys. Selon une autre interprétation, *lófő* signifiait: *lófejű* (dont la tête ressemble à celle d'un cheval). Le grand dictionnaire hongrois de Czuczor-Fogarasi donne une troisième étymologie, ce qui prouve que l'étymologie du mot *lófő* reste encore à être résolue. Je propose une nouvelle solution qui sera peut-être définitive.

Le culte du cheval chez les peuples touraniens — hun, avare, turc, bulgare, hongrois etc. — peut nous servir de point de départ. Le cheval est le symbole non seulement de la vitesse, mais aussi de la force. Chez nos frères turcs les anciens chroniqueurs rapportent toujours outre le nom du héros, le nom de son cheval aussi; l'insigne du pouvoir des pachas est la queue de cheval de 1 à 3: ce dernier est déjà le signe de l'extrême pouvoir. Dans nos contes populaires hongrois nous rencontrons souvent un homme d'une force immense, qui déracine des arbres, roule des montagnes, broie des pierres etc. Un pareil héros, selon le conte, doit sa grande force à ce que son père était un cheval et pour cela il s'appelle *Lófia Jankó* (Jean fils-de-cheval).[4] Le lieu où le conte a été recueilli

[3] *Vikár:* A regős ének. Nyelvészeti Füzetek 39. sz. 17—20. ll.

[4] Somogy megye népköltése (Poésie populaire du département Somogy). Magy. Népk. Gy. (Collection de poésie populaire) VI. 335.

indique le rapport avec les traditions des Székelys. Je crois donc pouvoir supposer que l'ancêtre de *lófő* est le nom populaire **lófia*, ou, dans la forme plus brève et plus répandue: *lófi* comme les Székelys appellent aujourd'hui encore le poulain.

Le développement que je suppose ici: *lófi* > *lófő*, c'est-à-dire l'échange de *fi* et *fő* n'est pas inconnu dans la folklore hongroise. Nous le rencontrons dans une de nos plus vieilles traditions, dans le chant du trouvère de l'époque païenne. Comme je l'ai démontré, l'échange y suivait le chemin inverse: dans la poésie c'était *csodafejű* (tête merveilleuse) et plus tard il s'est changé en *csodafiú* (fils merveilleux). La transformation de *lófi* en *lófő* était encore plus facile, car l'origine de l'ancien mot („fils-de-cheval") étant oublié, le vaillant peuple cavalier a dû ressentir plus tard quelque chose d'humiliant dans la dénomination „fils de cheval", et l'a remplacé par le titre plus sonore et plus digne de *-fő* (tête). C'est d'ailleurs un trait caractéristique touranien, qu'une partie du peuple hongrois, et spécialement celle qui rapporte ses origines à Attila, s'est servi de l'attribut totémistique *lófi* (fils-de-cheval) en considérant le *cheval* comme son premier ancêtre. Mais il n'est pas moins intéressant que le nom des descendants des Bulgares de la Volga, des *Tchouvasses*, signifie également *lófi* = fils-de-cheval, non pas dans leur propre langue qui est aujourd'hui une langue turque, mais — en la langue des Avares de Daghestan, dans laquelle *ču* (tchou) = cheval, *vas* = fils. Dans le camp des prisonniers j'ai eu l'occasion de me convaincre que la signification du mot est en vérité celle que j'ai supposée. Du reste, les communications de Schiefner[5] confirment cette supposition. Comme les Avares s'appellent *Χunz*, et leur pays *χunzaχ*, leurs rapports avec les Huns sont évidents. Les *Tchouvasses*, tout en étant aujourd'hui un peuple turc, sont aussi d'origine hune, aussi bien que les Bulgares du Danube présentant aujourd'hui un caractère slave, et le nom desquels: *bolgar, boulgar*, comme je vais le démontrer, est d'origine *avare*. *Lófi* n'est donc rien autre que la traduction hongroise de *tchouvasse*. C'est un précieux souvenir de l'origine commune des deux peuples, Magyars et Bulgares. Il est probable que la parenté ethnologique avec les autres peuples guerriers et cavaliers du Caucase pourra aussi être démontrée. *B. V.*

Szampo. A finn néphagyomány *Sampo*-ját Marczali (Turán 1917. 263. l.) a székely Csaba-mondával veti össze. *Sampo* és *Csaba* (**saba* < *samba*?) ő szerinte ugyanaz volna. Hangtani szempontból igen merésznek látszó egybevetés; igen kevés példát tudunk, hogy *sz* kezdetű finn szónak a magyarban szókezdő *cs* felelne

[5] Uslars Awarische Studien, p. 124 et 175.

meg. De nagyon érdekes, hogy a finn Sampo-nak az a felfogása, melyet a Kalevalából ismerünk: a *csodamalom* megvan a székely néphagyományban is: a Görög Ilonáról szóló remek népballadában. Itt a nevezett leányért meghalni akaró fiát így nyugtatja meg édesanyja:

Ne halj fiam, ne halj,
Zetelaki László!
Csináltatok néked
Olyan csudamalmot,
Kinek első köve
Bélagyöngyöt járjon,
A második köve
Sustákot[1] hullasson,
A harmadik pedig
Szép suhogó selymet.

(Magy. Népk. Gy. III. 63.)

A Kalevala szampóját is három részre építi meg Ilmarinen, az égi kovács:

Lisztmalmot az egyik részen,
Sómalmot a másodikon,
Pénzmalmot a harmadikon.

(Kal. X. 414—416.)

További leírás szerint: egy hombárral este tájba, eggyel őröl elességre, mással őröl nyereségre, harmadikkal háztartásra. (U. o. 420—422.)

Látjuk, hogy a három közül egy: a *pénzmalom* mind a két hagyományban közös. *Lisztet* és *sót* helyett azonban a székely népballada *gyöngyöt* és *selymet* említ. Ebbe a nyereség (gyöngy) és háztartás (selyem) gondolata is belefér. A találkozás semmiképen sem lehet a véletlen műve, bármily meglepő legyen is. A tárgy megérdemli népköltésbúváraink figyelmét, főleg abban az irányban: csakugyan ősi finn-ugor hagyomány lehet-e a csodamalomnak ez a képzete nálunk, és ha nem, micsoda közvetítés útján, honnan kerülhetett a székelyekhez? A finn-székely hagyománynak fent kimutatott egyezése alapján szembetűnik, hogy a többi finn változatokkal szemben, eltérőleg az eddigi magyarázatoktól, a kalevalait kell eredetibbnek tartanunk. *V. B.*

[1] Régi pénznem.

ISMERTETÉSEK

Gróf Teleki Pál: **A földrajzi gondolat története.** Essay. Budapest, 1917. A szerző kiadása. – Mintha hajnal hasadna végre a magyar geográfiai tudományra is. Supan könyvének fordítása, Prinz, Czirbusz és Cholnoky munkái révén szinte szokatlan élénkség támadt a földrajzi irodalomban, melyről már megszoktuk, hogy csak tízévenként — ha — gazdagodik egy kisebb-nagyobb könyvvel. Abban a szegénységben, amelyben leledzünk, minden új könyvet örömmel kell üdvözölnünk. Különösen pedig az oly könyvet mint Telekié. Ha a földrajzi gondolat történetét nem ismerjük, magával a tudománnyal sem lehetünk tisztában. Hányszor jöttünk zavarba, ha — miután a menetrendek és „nevezetességek" iskolai elmenyomorító geográfiáját leszóltuk — azt kérték, hogy adjunk hát valami könyvet, amiből meg ismerjék ezt az előttük ismeretlen tudományt! Zavarba jöttünk, mert nem tudtunk adni. Az egyetemeken is úgy nevelkedtek a tanárjelöltek, hogy mindjárt a tudomány egyes ágainak részlethalmazát tárták eléjük, de a tudomány alapgondolatáról és az ezt magyarázó fejlődésről legtöbbször semmit sem hallottak. Ennek következménye volt, hogy töménetlen, feledésnek szánt adatot tanultak meg, de a földrajzi alapeszme, a gondolkodás módja távol állt tőlük. És támadtak geomorfológiai, geofizikai, etnográfiai stb. tanulmányok, de a tulajdonképeni összefoglaló leíró földrajzhoz embereink sohasem jutottak el, azért, mert mindig jobban tudták, hogy mi a morfológia vagy geofizika, mint azt, hogy mi a földrajz. Így volt ez kezdőknél és végzetteknél egyaránt, egészen a Földrajzi Társaságig, mely a Balatonról minden elképzelhetőt megíratott, csak a végcélt: a mindent összefoglaló földrajzot még programmjába is elfelejtette felvenni.

Teleki könyvének címét elolvasva, első pillanatra a földrajzi tudomány történetére gondolunk. Pedig csak a földrajzi „gondolaté", ami alatt ő „a rajtunk kívül levő, a velünk szembenálló világnak, környezetünknek mindenkori felfogását" érti. Ezért „messze túlterjed azoknak a képzeteknek a körén, amelyeket egyes korok mindennapi felfogása, avagy tudományos nézetei a földrajz nevéhez és fogalmához fűztek". A földrajzi gondolat, eme

legtágabb fogalmában, szerinte mint a környezet felfogása tudásunk minden ágában él, mert a földrajz főtárgyai: az elterjedés s elhelyezkedés, ezek indítóokai és akadályai az emberi lét lényeges elemei. Mint ilyen a földrajzi gondolat minden kornak világfelfogásában, tudományában fellelhető nemcsak mint passzív tény, hanem mint alkotó, eszméket és gondolatokat teremtő alap. Az ekkép keletkezett gondolatok és eszmék, az egyes korok tudományos és népies nézetei a földrajz lényegéről mind a földrajzi gondolat történetéhez tartoznak.

Ennek a történetnek megírása nehéz feladat, és eddig legföljebb Wisotzky munkájában találunk egy kis korra nézve erre példát. Teleki nem is dolgozza ki teljesen érett munkává, hanem egyelőre csak essay-t ír, ahogy kezdőszavaiban túlzott szerénységgel mondja: hézagos dilettáns kísérletet. És ez a kísérlet fényesen sikerült. Erőteljes judiciummal uralkodik nemcsak a földrajzi, hanem természettudományi, történelmi és filozófiai kérdéseken egyaránt. Az essay természete hozza magával azt, hogy egyes korokkal és tárgyakkal tudása és kiváltkép hajlama szerint többékevésbé behatóan foglalkozik. Így a fizikai földrajzot és geomorfológiát határozottan előnyben részesíti — főkép térben — az emberföldrajzzal szemben. Viszont tárgyalásának módján már távolról megérzik a szociológus, és sokszor emlékeztet az antropogeográfusok egy bizonyos csoportjára (Hettner, Schlüter stb.), kik, ahogy Eckert mondja, „mit dem Rüstzeug der modernen Philosophie — bis auf Kitt und Baustein" dolgoznak.

A földrajztudománynak épp úgy mint a közönségnek egyaránt nagy szolgálat Teleki e munkája. Ennek tárgyával való foglalkozás eredményezte valószínűleg nála is azt a megismerést, hogy elsősorban íly összefoglaló, gondolatdús munkákra van szükségünk ahhoz, hogy magyar földrajztudomány lehessen. *Milleker.*

A temesvári Balkán-Iroda kiadványai. A már mult számunkban ismertetett temesvári *Balkán-Iroda* a K. K. K. (Turáni Társaság) mellett igen nagy érdemeket szerez a Balkán kulturális és gazdasági feltárásában. Közgazdasági előadás-ciklust is rendezett és ezen előadásokat nyomtatásban is megjelentette. Eddig négy füzet jelent meg, melyekről az alábbiakban kívánunk beszámolni: Az I. sz. *„A Délvidék és a Balkán közlekedési kapcsolata"* és a IV. sz. *„Temesvár és Szeged földrajzi helyzete és balkáni hivatása"* dr. *Fodor* Ferenc műve, aki ezeken kívül már mintegy tizenkét keleti tárgyú gazdaságföldrajzi értekezést írt s így a Kelet tudományos ismertetésében nagy érdemeket szerzett.

Az I. számban a szerző hangoztatja, mint a véres világháborúnak egy lényeges eredményét, hogy kezdünk törődni a balkáni népekkel és keressük a kapcsolatot velük. Itt a legnevezetesebb forgalmi és ősrégi útvonal, Közép-Európa főere: a *Duna*

és a Délvidék szempontjából különösen az *Alduna* fontos. Itt van hazánk vízútjainak centruma, azért domborodik ki épp a jelenben nagy Széchényink híres eszméjének: az Alduna szabályozásának fontossága. Előnyös lenne, ha az Alduna déli partja is, épp a szűkülésnél, a középeurópaiak kezén maradhatna. A kontinentális út is a Duna völgyébe vezet, s mellette *Temesvár* lesz a legfontosabb állomás, amelynek forgalma még emelkedni fog, ha kapcsolatot nyer az aldunai híd megépítése által Szaloniki felé.

Földrajzilag a *dalmát kikötők* is idekapcsolódnak, mint bizonyos szempontból az Alföld terményeinek természetes lerakodóhelyei; e szempontból azonban még szükséges a bosnyák folyóvölgyek mentén új vasutakat építeni. Ugyancsak fontos az érintett aldunai áthidalás, mely a szerző szerint csak Báziásnál volna lehetséges, mert a kevevárai áthidalás esetén megint nincs közvetlen kapcsolatunk Bulgáriával. Hasznos lenne az Aldunával párhuzamos vasút kiépítése *Orsova—Zimony* között és a *Duna—Adria*-csatorna, mely a Délvidék kereskedelmét bizonyos mértékig a magyar kikötőbe terelhetné. A dunai forgalom új föllendítése, a tervezett vasutak és csatornák kiépítése, az aldunai áthidalás fogják a Balkánt igazán hazánkhoz kapcsolni, aminek végtelen fontosságát nemcsak mi, hanem a balkáni népek is belátják.

A IV. számban a tehetséges szerző Temesvár és Szeged versenyét kívánja helyes mederbe terelni. Rámutat arra, hogy a két város földrajzi helyzete és keletkezésének körülményei különbözők, pedig ezeket kell figyelembe venni jövő kereskedelmi jelentőségük megítélésében. Szegedet a mezőgazdasági viszonyok, a Maros torkolata, a tiszai átkelőhely s a törökhódoltság tette nevezetes nagy várossá; míg Temesvár terméketlen síkság szélén, de fontos útvonal mentén keletkezett, s a különböző iparvállalatok tömörítették ide a vidék zaklatott lakóit. Jelenben előnye, hogy közelebb fekszik a Kelethez, mint Szeged s nagyobb hátsó területtel bír, amely keletre nyúlik Hunyadig, északon pedig a fejlődő Aradig. Szeged távolabb van ugyan a Balkántól, de kiváló fekvésénél fogva a Fekete-tenger és az Adria felé irányuló kereskedelem gócpontjává lett; a szaloniki forgalom megindulásával kereskedelmi jelentősége még nőni fog, míg jelenleg vízútja s a létező vasúti vonalak közelebb hozzák a Balkánhoz, mint Temesvárt, amely csak a létesítendő vonalak felállításával tudja közeli fekvését kihasználni. Szegedet helyzete délre és délnyugatra, Temesvárt pedig fekvése délkeletre és keletre utalja.

A sorozat II. számát a temesvári Balkán-Iroda agilis vezetőjének, dr. *Szávay* Zoltánnak „*Arad és a Balkán*" című értékes előadása teszi. A szerző bemutatja, hogy a központi hatalmak figyelme most a Balkánra irányul. Németországban több száz társulat foglalkozik ennek gazdasági és kulturális ismertetésével; mi sem maradhatunk tétlenek. Nem állhat elő a háború után ismét

az a helyzet, hogy tisztán csak Ausztriával álljunk kereskedelmi összeköttetésben, hisz balkáni forgalmunk összkereskedelmünknek csak 4%-a volt: a balkáni országok külkereskedelmének $^1/_{25}$-e! Ennek legfontosabb okai: 1-ször a határelzárás, melynek alapján a balkáni nyersterméuyek könnrekedtek, s így ott iparcikkeinket sem vették. 2 szor a közlekedés nehézségei; a Dunát nem használtuk ki, a Balkánra vezető vasutaink alig vannak. Ez igen hátrányos ránk nézve, mert nyugati versenytársaink könnyebben és olcsóbban állíthatják elő iparcikkeiket; mi ezt a különbséget a szállítás olcsóságával tudnók ellensúlyozni, ha megfelelő vasutaink volnának. 3-szor iparosaink és kereskedőink tapasztalatlansága. Nem ismerték a Balkánt s így egészséges forgalmat sem tudtak létesíteni. Pedig egymásra vagyunk utalva, s ha kölcsönös engedékenység mutatkozik a kereskedelmi szerződések megkötésénél, akkor a kölcsönös érdekeltség élénk kereskedelmet teremthet. Sok függ a barátí érintkezéstől és a kölcsönös rokonszenv fölkeltésétől is. Fontos lesz az olcsó víziutak előállítása: a Duna—Rajna- és a Morava—Vardar-csatorna, melyek nagyszerűen kiegészíthetnék a kassa—temesvári transverzális vonalat. Ezen új utak létesítése az állam feladata; a Délvidéké, tehát Aradé is, hogy a gazdasági versenyre elkészüljön s ezt kulturális kapcsokkal elősegítse. Aradra nézve fontos volna, ha figyelmét nemcsak keletre vetné, hanem délre is, s itt a transverzális vonal fontosságán kívül előtérbe nyomul a Maros hajózhatóvá tétele, amelyhez az *arad—nagyváradi* és a *tiszalök—szerencsi* kapcsolat fűződhetnék. Minthogy Arad és Temesvár érdekei nem ellentétesek, e törekvésekben szövetséges társakul egymást kölcsönösen támogathatják.

A III. szám: *Dr. Faludi* Oszkár: *„Mi legyen Magyarország szerepe a magyar-bolgár gazdasági viszony kiépítésében?"*

Katonáink feladata az ellenség legyőzése. Nekünk azon kell lennünk, hogy ne érjen váratlanul a béke. A háborús elszigeteltséget követi a gazdasági, s így itt az ideje, hogy törődjünk Bulgáriával. A barátságot megszilárdíthatjuk, ha a bolgár államot *jogügyi felépítésében támogatjuk*. Bulgáriának gazdasági élete előttünk teljesen ismeretlen, pedig 1906 óta erősen fejlődik, s ma már több mint 400 nagyobb gyára van a fejlett házíipar mellett. A vasútépítéshez 1865-ben fogtak hozzá, bár e téren még sok a teendő ipari és kereskedelmi fellendítésének előmozdítására. Induljunk német példa után: tanulmányozzuk és ismerjük meg Bulgáriát s ismertessük meg saját ipari és kereskedelmi helyzetünket. E téren Temesvárnak juthatna a főszerep.

Eddig Magyarország csak átutazott terület volt, a jövőben legyen fontos beszerzési forrása Bulgáriának. A bolgár nép 80%-a földmívelő, de még igen kezdetleges gépekkel dolgozik. Itt bő tér van mezőgazdasági gépgyáraink fellendítésére. Gazdag szén-, vas-, réz- és ólombányái szintén kiaknázatlanok és a Filippopolisz körüli

bő gyógyforrások is értékesítésre várnak. Hogy iparunk és kereskedelmünk élet- és versenyképes legyen, lerakatokat és fiókpénzintézeteket kell létesíteni a nagyobb bolgár városokban s különös gondot kell fordítanunk arra, hogy a vevőt becsületesen és előzékenyen szolgáljuk ki. Emellett ismertessük meg kultúránkat, amelyről ott semmit sem tudnak; tartsunk fenn élénk érintkezést az ottani vezető férfiakkal; e tekintetben sokat lendített Temesvár kezdeményezése, amely már most is kiérdemelte az ottani vezetők teljes elismerését. *Dr. Schiff Péter.*

SZEMLE

Die erste Frucht unserer Balkanaktion. Die enge Verbrüderung und Freundschaft, welche in den Beziehungen Ungarns mit seinen Balkanverbündeten im Laufe dieses mächtigen Krieges hervortrat, führten zu einer Aktion vorläufig mit der Stadt *Temesvár*, dem *„Hungarian Manchester"* — von dem amerikanischen Reisepublikum mit grosser Vorliebe so benannt — im Mittelpunkte. Man trachtet dahin, sich einander mit grösster Offenherzigkeit und Freundlichkeit entgegenzukommen, den Boden und die Grundeigenschaften der Völker kennen zu lernen, um in der friedlichen Zukunft als gut befreundete Nachbarstaaten in enger kommerziellen und kulturellen Verbindung die Ära des Einverstandes weiterzupflegen. Das Resultat dieser Bestrebung war, dass das bulgarische Schutzamt für Kriegssorge auf die Initiative der *ungarischen Zentrale für östliche Kultur* und des *Balkan-Bureaus* der königlichen Freistadt Temesvár sich geneigt erklärte, einige Kriegswaisen uns zu übergeben, um sie in der ungarischen Sprache auszubilden, damit sie dann einige Jahre an unseren Mittel- oder Fachschulen verbringen und nachher unser Entgegenkommen im Weiterpflegen der Freundschaft vergelten.

Es entwickelte sich nun eine Bewegung in *Temesvár* unter der Führung des Bürgermeisters *J. Geml*, des Kammersekretärs Dr. Z. *Szávay* und des talentvollen, jungen Direktors J. *Donavell*, für bulgarische Studenten beiden Geschlechts einen Vorbereitungskurs zu errichten, welcher mit der städtischen höheren Handelsschule in Verbindung stehen sollte.

Es kamen nun im Februar laufenden Jahres 14 Studenten, darunter 5 Mädchen, nach Temesvár, mit welchen die Professoren der Handelsschule den Kurs begonnen hatten.

Dieser dauerte fast 6 Monate; währenddessen wurde er öfters besucht von hervorragenden Persönlichkeiten bulgarischer- und

ungarischerseits. Von den sich interessierenden bulgarischen Gästen heben wir hervor: Herrn Gesandtschaftsrat Dr. M. *Schischmanoff*, Herrn I. *Zsekov* und den tiefdenkenden Bürgermeister von *Ruszcsuk*, Herrn G. *Mihajlov*, dessen Aufenthalt in Temesvár schliesslich zur Kundgebung wahrer ungarisch bulgarischer Freundschaft führte. Oberdirektor Dr. B. *Schack* besichtigte den Kurs am 4. Mai und sprach seine vollste Zufriedenheit dem leitenden Direktor und den unterrichtenden Professoren aus. Von den führenden Persönlichkeiten der Stadt fanden sich die Herren: Bürgermeister *J. Geml*, städtischer Kulturrat I. *Bellag*, Präsident der Handelskammer H. *Baader*, Dr. Z. *Szávay*, Grossindustrieller I. *Brunn-Kovács* usw. ein.

Schon im Laufe des Kurses waren die Obgenannten mit dessen Resultate vollständig zufrieden, und bei der öffentlichen Schlussprüfung (18. Aug.) haben die Prüfungsvorstehung und anwesenden Gäste die Erfahrung geschöpft, dass das zielbewusste Bestreben der Professoren und des leitenden Direktors ein wundersames Resultat erreichten. Die Kinder haben sich in der ungarischen und deutschen Sprache gut verständigt, auch in den Realien von grossem Fortschritt Kenntnis erwiesen und haben den Zeugnissen nach sechs mit 1, fünf mit 2 und drei mit 3 absolviert.

Der Fortschritt hat die städtische Vorstehung vollständig zufriedengestellt und wird auch von den bulgarischen Vorgesetzten der Waisenkinder mit Freude zur Kenntnis genommen werden.

Der erste Kurs ist nun beendet und die absolvierenden Studenten werden nächstens die I. Klasse der Handelsschule besuchen. Die städtische Vorstehung hat sich aber auf den Rat des rastlosen Direktors *Donavell* entschlossen, mit voller Kraft dahin zu trachten, dass dieser Kurs nun permanenterweise auch weiterhin aufrechterhalten werde; deshalb wird man eine Deputation nach *Sofia* senden, um sich mit den leitenden bulgarischen Kreisen zu vereinbaren und abermals mehrere Kriegswaisen für den Vorbereitungskurs nach *Temesvár* zu bringen. Dieses Vornehmen wird umso leichter ermöglicht werden, da die Stadt mit dem nächsten Schuljahre ein Internat eröffnet mit Verbindung ihrer Handelsschule, wo auch die bulgarischen Studenten leicht untergebracht werden können.

Man kann zum Schluss konstatieren, dass diese Balkanaktion in die Hände talentvoller Männer niedergelegt worden ist, nur muss man trachten, dass sie in nächster Zukunft mit der in *Szeged* zu eröffnenden *Balkan-Akademie* in Verbindung komme, damit die kulturellen und kommerziellen Balkanbestrebungen der Städte Südungarns sich ergänzen und nicht kreuzen.

Die ungarisch-bulgarische Verbrüderlichung ist auf bestem, nämlich auf praktischem Wege sich in der Geschichte beider Nationen ein ewiges Denkmal zu errichten.

Lugos, Okt. 1917. *Dr. Peter Schiff.*

TÁRCA

TURÁNI LEÁNYOK.

Írta: ENISZ BEHIDZS.[1]

— Turan kizlari. —

Ihletem menyországa egy ábrándot nevelt,
El nem fáradó reményem midőn szárnyra kelt.
Rímeimnek bimbaját így a jövő szülé,
S Álomország tündérei libbentek fölé.
Költészettől ég szemük, a gyémánttal rokon,
Költészetnek csalogánya csattog ajkukon;
Kedves fejöket ibolya-koszorú fedi,
Hosszú hullámos hajon — ők Turán szűzei.

Nem szorulok képeimhez hitregékre, nem,
Széphistóriákból sem kell azt kölcsönzenem;
Egy sem ékesítné jobban gondolatomat,
Mint a földnek ezer bája Holdsarlónk alatt.
Szívemet is *egy* Vénusznak áldozzam-e föl,
Mikor itt szerelemcsillag annyi tündököl!
Árasszatok rózsahajnalt én hazámra ti,
Hosszú hullámos hajú nők, Turán szűzei!

Szívüket a szent Félholdnak fénye önti el:
Honszerelem az, amelytől szemük úgy tüzel;
Szűzi homlokukra dicsfényt övez ím a hír:
Piros zászlónkra díadalt finom kezük ír.

[1] A testvér törökség fiatal költőnemzedékének egyik tehetséges tagja.

Megsebesül egy vitéz a messze harcmezőn,
Gyengül szíve dobogása halk-szünedezőn;
Fejealját angyalsereg őrzi, mennyei:
Hosszú hullámos hajú nők. Turán szűzei.

* * *

Jön s nenüfár-bokrétát hoz valamennyiök,
Azzal hűségének áldoz, hűsége örök.
Imádkoznak a síron, mely hősüket fedi,
Hosszú hullámos hajú nők, Turán szűzei.

Fordította: *Vikár Béla.*

Philharmonie. Wenn irgendein Land, so ist Ungarn wirklich berufen in der Musikkunst einen vornehmen Platz einnehmen zu dürfen. Das schöne Land der Lieder, der uralten, aus tiefem Herzen des Volkes strömenden Melodien, aus welchen die grössten Meister oft und mit Vorliebe schöpften, schenkte der Welt so manche Perlen der Tonkunst. Die Liebe zur Musik ist hier keine Mode, kein Snobismus, nein, es ist die zweite Natur, der Herzensdrang der Menschen. Die vielen schweren Zeiten, die die ungarische Nation mitmachen musste, verhinderten natürlich das rasche und allgemeine Aufblühen unseres Musiklebens. Doch die Liebe zur Kunst hielt aus, schlug sich durch und kam zu ihrem Rechte.

Das heutige Ungarn ist ein Heim der Musikkultur vom feinsten Kunstsinn, auch im Westen Europas hochgeschätzt.

Den Mittelpunkt der ungarischen Musikwelt bildet die Budapester Philharmonische Gesellschaft, mit einer ruhmreichen Vergangenheit von vierundsechzig Jahren. Namen wie Richard Wagner, Franz Liszt, Johannes Brahms finden wir in der Reihe der einstigen Dirigenten der Gesellschaft. Die grössten Kapellmeister, zuerst der Schöpfer der ungarischen Oper und Gründer der Philharmonie: Franz Erkel, weiter Hans Richter, Gustav Mahler, Artur Nikisch und andere standen an der Spitze des Orchesters. Der Sohn Franz Erkels: Alexander Erkel war suzusagen der zweite Gründer der ungarischen Philharmonie. An sein langjähriges Wirken knüpfen sich ganze Reihen von grossen musikalischen Ereignissen und Erfolgen. Nach seinem frühen Tode wählte die Gesellschaft Stefan Kerner zum Dirigenten. Unter seiner Leitung beginnt die grosse und allgemeine Popularität des Orchesters.

Am 19. März dieses Jahres feierte die Philharmonische Gesellschaft und die ganze ungarische Musikwelt ein schönes und selte-

nes Fest. Stefan Kerner leitete die Philharmoniker an diesem Tage zum zweihundertstenmal. Alle, die in Budapest irgendeine Beziehung zur Musik haben, waren versammelt und jubelten aus vollem Herzen unserem grössten Orchesterkünstler zu. Seine Kunst und sein Wirken ist mit der Budapester Philharmonie nun noch enger verknüpft, die viele, selbstaufopfernde Arbeit der vergangenen siebenzehn Jahren — seitdem Kerner das erste Konzert leitete — haben reiche Früchte getragen. Das philharmonische Orchester steht heute in der ersten Reihe der europäischen Konzertorchester, ist in der Heimat hochgeschätzt und populär. Im Jahre 1915 krönte die Gesellschaft ihren Ruhm mit dem grossen, durchschlagenden Erfolg in Wien.

Dies alles ist in allererster Reihe Generalmusikdirektor Kerners Verdienst. Sein ganzes Wirken ist von starkem und aufrichtig empfundenem nationalen Gefühl geadelt. Die unerschöpflichen Schönheiten der ungarischen Musik fanden in ihm immer einen begeisterten Verehrer. Die ungarischen Novitäten, die zur Aufführung vorbereitet werden, studiert er mit ausnehmender Sorgfalt und mit der Hingabe eines echten Künstler-Patrioten ein. Hoffentlich bringt ihm die Zeit und das wachsende Interesse für die Kultur der uns verwandten Völker die erwünschte Gelegenheit, auch Schöpfungen *türkischer* und *bulgarischer* sowie anderer turanischen Meister würdig und je öfter erklingen zu lassen. Wenn jemand, so hat gerade Kerner die Veranlagung dazu. Er besitzt eine starke Individualität und suggestive Kraft; seine Musiker hängen an ihm, trotz seiner unbeugsamen Strenge und unvergleichlicher Präzisität, mit Begeisterung. Er ist souverainer Herrscher der Orchesterkunst, und die Krone dieser Würde ist bei ihm am rechten Platz. Sein schönes Fest und seine Beförderung zum königlichen Generalmusikdirektor war auch eine Auszeichnung der Budapester Philharmonie und aufrichtige Freude der ganzen ungarischen Musikwelt.

G. V.

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Az elnöki tanács 1917. évi július hó 8-án és 27-én tartott ülésein *Lányi Antal* c. püspököt (Nagyvárad) és Bihar megye törvényhatóságát (Nagyvárad) *alapító tagjaink* sorába vette föl, *Forster Gyula bárót* pedig *rendes tagjai* sorába választotta be. *Pártoló tagokul* egyhangúlag fölvétettek: *dr. Kovács István* ügyvéd (Budapest), *Vezsenyi Béla* hírlapíró (Kolozsvár), *Magyar Adorján* festőművész (Cattaro), *dr. Fodor Ferenc* áll. főgimn. tanár (Karánsebes), *Hernádi Antal*, a Banque Generale de Bulgarie igazgatója (Szófia), *tfj. gróf Somssich Andor* földbirtokos (Budapest), *Diósy Lajos* fakereskedő (Nagyvárad), *Vass Béla* ker. isk. tanár (Budapest), *Margitay Ernő* p. ü. titkár, főiskolai tanár (Budapest) és *Hoor Egon* földmívelésügyi miniszteri fogalmazó (Budapest).

Schack Béla kereskedelmi oktatásügyi főigazgatót elnöki tanácsunk jún. 27-iki ülésén a munkabizottságba hívta meg.

Víg Albert üdvözlése. Munkabizottságunk 1917 szeptember 14-én melegen ünnepelte Víg Albertet, munkabizottságunk nagyérdemű buzgó tagját azon kitüntetés alkalmából, amelyben legfelsőbb helyről részesült. Ugyanis Őfelsége őt az V. fizetési osztály második fokozatába iparoktatási főigazgatónak nevezte ki. A jól megérdemelt kitüntetéshez *Pekár Gyula* elnök a munkabizottság legmelegebb szerencsekívánatait fűzte s indítványára ez üdvözlés a jegyzőkönyvben örökíttetett meg.

Előadásaink.

A K. K. K. (Turáni Társaság) az 1917–18. évre újabb fölolvasó-ciklust rendez. Társadalmi bizottságunk dr. Pekár Gyula és Paikert Alajos elnöklésével kidolgozta a ciklus tervezetét, amely két eszmekört foglal magába: 1. Turán és turáni vonatkozások, 2. a Balkán ismertetése. A f. évben a következő előadások kerülnek sorra: nov. 6. dr. Cholnoky Jenő: Turán; nov 13. dr. Cholnoky Jenő: A turánság elhelyezkedése; nov. 20. dr. Prinz Gyula: Oroszország turáni népei; nov. 27. dr. Kmoskó Mihály: A sumir nép története; dec. 4. dr. Németh Gyula: Sumírok és törökök; dec. 11. dr. Kmoskó Mihály: Sumir műveltségi hatások.

Előadásaink — vetítésekkel — most is a tud. egyetem helyiségében, az ú. n. Gólyavárban lesznek, a tagok részére, tagsági jegyük felmutatása mellett, díjtalanul. Nem-tagoktól előadásonkint 2 K belépődíjat szedünk.

Kedvezmények.

Dr. *Fáy* Elek elhunyt tagtársunk művét: *„A magyarok őshona. Legrégibb nyomok"* a Turáni Társaság tagjai s egyetemi hallgatók 8 K helyett 5 K-ért, — *Vámbéry-plakettünket* 10 K helyett szintén 5 K-ért szerezhetik meg. (Keleti Kultúrközpont, Budapest, Országház.)

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

VICTOR HORNYÁNSZKY

IMPRIMERIE DE LA COUR IMPÉRIALE ET ROYALE

BUDAPEST, V., PALAIS DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES. FONDÉE EN 1863.

Se recommande spécialement pour publications illustrées et pour l'édition de ::: revues en langues étrangères. :::

Ausführung von Buchdruck-Arbeiten und illustrierten Werken, Zeitschriften etc. in ::: erstklassiger Ausstattung. :::

Elvállalja elsőrangú kivitelben illusztrált művek, idegennyelvű folyóiratok könyv- ::: nyomdai sokszorosítását. :::

VIKÁR BÉLA:

KULLERVO ÉNEKEI.

A Kisfaludy-Társaság által a Széher Árpád-díjjal jutalmazott műfordítás, finnből.
Gallén-Kallela Axel világhírű finn művész képeivel.

Bibliophil kiadás.

Ára 5 kor. Hornyánszky Viktor, Budapest.

KELETRE MAGYAR! TANULJUNK TÖRÖKÜL!

A török nyelvre szükségünk van. A török nyelv utat nyit nekünk a messze Keletre. A török nyelv lehetővé teszi a magyar kultúra, a magyar ipar, a magyar kereskedelem térfoglalását a Balkánon, Kis-Ázsiában, Perzsiában, Afrikában.

تورك ديلى

TÖRÖK NYELVKÖNYV

jelent meg végre magyar nyelven. Lehetővé vált tehát a könnyű és gyors nyelvtanulás. **Dr. Kunos Ignác**, a kiváló orientalista minden tudásának, évtizedes tapasztalatainak latbavetésével írta. Két kötetben teljes kiképzést nyújt a török nyelvben. Az első kötetben a török életet, erkölcsöket és szokásokat ismerteti, a második kötetben a török beszédet és a török írást, fogalmazást, levelezést stb. tanítja s a török kereskedelmet, ipart és üzleti életet ismerteti. Minthogy magyar tudós munkája, a magyar gondolkodás és nyelvhasználat szempontjából az elérhető legnagyobb könnyedséget nyujtja.

Magyarok! Turániak! Tanuljatok törökül, hogy megteremtsétek Magyarország szellemi és gazdasági Kapcsolatát a testvér török néppel.

Az első kötet ára . . . . . 3.60 korona.
A második kötet ára . . . . . 4.— korona.

Az „ATHENAEUM" kiadásában jelent meg.

Megrendelhető: az „Athenaeum" Könyvkiadóhivatalában, Budapest, VII., Erzsébet-körut 7, és bármely Könyvkereskedésben.

A Vörös Félhold javára.

TÁBORTÜZEK

Vikár Béla műfordításai német költőkből.

Schiller, Hauff, Uhland, Schneckenburger, Detlev v. Liliencron, R. Dehmel, G. Hauptmann, Leonhard Adelt stb.

A német hazafias költészet gyöngyei.

A borítékrajz Grünwald Klára műve.

!! Amateur-kiadás !!

Grill-féle cs. és kir. udv. könyvkereskedés.

Ára 1 korona 50 fillér.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdája, Budapest.

1917 DECEMBER 10. SZÁM

TURÁN

A MAGYAR KELETI KULTÚRKÖZPONT (TURÁNI TÁRSASÁG) ÉRTESÍTŐJE

MEGJELENIK HAVONKÉNT

SZERKESZTI:

VIKÁR BÉLA,

a M. Tud. Akadémia, a helsingforsi Finn Irodalmi Társaság és a Finn-Ugor Társaság l. tagja.

TARTALOM:

	Lap
Zempléni Árpád: Turáni egység (Union touranienne)	417
Dr. Sebők Imre: A fehérlóáldozat, II. (képekkel) [Le sacrifice du cheval blanc (avec illustrations)]	426
Dr. Fodor Ferenc: A turáni államok jövendő békéjének földrajza, II. (Géographie de la paix future des pays touraniens)	447
Márkus László: Toroczkai Wigand Ede könyvei (képekkel)	459
Kisebb közlések: „Csuvasz — lófő", Jósa János-tól	470
Finn, Finnland, K. B. Wiklund-tól	473
Ismertetések	474
Szemle	477
Tárca: Besser ist's zuhaus! (műfordítás). Von Hans Stumme	478
Das Reich Tschinimatschin (műfordítás). Von Max Bujdossy	479
Társasági ügyek	480

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Főherceg Sándor-tér 3.

ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 12 KOR., EGYES SZÁM ÁRA 1.50 KOR.
Pénzküldemények: POSTATAKARÉKPÉNZTÁR 37,705. SZ. CHEQUE-SZÁMLA.

A TURÁN

MUNKATÁRSAI:

AHMED HIKMET bey, AHMED REFIK bey, dr. ALMÁSY GYÖRGY, gróf BÁNFFY MIKLÓS, dr. CHOLNOKY JENŐ, dr. CSÁNKI DEZSŐ, dr. ERŐDI BÉLA, dr. GOLDZIHER IGNÁC, dr. GOMBOCZ ZOLTÁN, dr. HAVASS REZSŐ, dr. HEGEDŰS LORÁNT, dr. KMOSKÓ MIHÁLY, dr. LÓCZY LAJOS, dr. MÁRKI SÁNDOR, dr. MÉSZÁROS GYULA, dr. MILLEKER REZSŐ, dr. NÉMETH GYULA, dr. báró NOPCSA FERENC, dr. PAIKERT ALAJOS, dr. PEKÁR GYULA, dr. PÓSTA BÉLA, dr. PRINZ GYULA, dr. PRÖHLE VILMOS, RESID SZÁFVET bey, dr. SEBESTYÉN GYULA, dr. SZINNYEI JÓZSEF, dr. F. TAKÁCS ZOLTÁN, dr. gróf TELEKI PÁL, A. TEVFID bey, dr. VARGHA GYULA, ZEMPLÉNI ÁRPÁD.

FOLYÓIRAT- ÉS KÖNYVKIADÓ-SZAKOSZTÁLY:

dr. gróf Bánffy Miklós, dr. Benisch Artur, dr. Csánki Dezső, dr. Farkas Pál, dr. Gorka Sándor, dr. Heinrich Gusztáv, Herczeg Ferenc, dr. Paikert Alajos, dr. Pekár Gyula, dr. Prinz Gyula, dr. Réz Mihály, dr. Szily Kálmán, dr. gróf Teleki Pál, Vikár Béla és Zempléni Árpád.

KÉZIRATAINK:

Dr. M. Kovács Jenő: Gazdasági megfigyelések a Kaukázusban.
Dr. Márki Sándor: Rákóczi és a török diplomácia.
Dr. Horváth Béla: Klasszikus földön a XX. században.
Dr. Galgóczy János: A sumir nyelvrokonság ügyéhez.
Dr. Varga Zsigmond: Az ókor keleti népeinek művelődéstörténetéhez.
Toperczer Ákosné: Shambala (emlékezések K. Csoma Sándorra).
Zempléni Árpád: Nach Osten, Ungar! (műfordítás Bujdossy-tól).
Vámbéry Á.: A mohamedánok ébredése Ázsiában.
Vikár B.: Avar-magyar kapcsolatok stb.
Dr. Kúnos Ignác: Tatár népköltés.
Huszka József: Hún-magyar fülbevalók, mint a magyar ősvallás tárgyi bizonyítékai. — A papirus a magyar ornamentikában (mint a másvilági élet jelképe).
Dr. Heinrich Gusztáv: Das Goethe-Zimmer der Ung. Akademie der Wiss. (Képekkel.)
Dr. Sebestyén Gyula: A török-magyar ősírás. (Illusztrációkkal.) — Julián és Nagy-Magyarország.
Dr. Schiff Péter: A bolgár nemzet küzdelmei a berlini kongresszustól a királyság kialakulásáig.
Dr. Kerekes Zoltán: A turáni öntöző földművelés (képekkel).
Dr. K. M.: A török-arab kérdés, turáni szempontból.
Konsza Samu: Fordítások észtből.
Uotila M. (Helsingfors): Itämainen liitto.
Dr. Hans Stumme: Ungarische Dichtungen (műfordítások).
Németh József: Szerbia földrajzi viszonya a monarchiához.
Dr. Kmoskó Mihály: Syria és Egyptom elfoglalása a törökök által (a 400. évforduló alkalmából).

HIRDETÉSEINK: A félhasábos nonpareille sor 50 fill. Hirdetéseket fölvesz a kiadóhivatal: Hornyánszky Viktor, V., Akadémia palotája.

ANNONCEN: Die zweispaltige Nonp.-Zeile oder der entsprechende Raum kostet 50 H. Annoncen-Expedition beim Verleger Viktor Hornyánszky, Budapest, V., Palais der Akademie der Wissenschaften.

TURÁNI EGYSÉG.

Írta ZEMPLÉNI ÁRPÁD (Budapest).

Újabb időben, ez évtizedünk eleje óta, egy új szó kezd hazánkban szárnyra kapni. E szó a „turánizmus". Értelme bizonyos közeledési törekvést jelent az urali, altaji, finn- és mongolféle népek között. Védekezés az árják elnyomó és beolvasztó törekvései ellen, közművelődési, közgazdasági és politikai összefüggések megalapozásával.

A turánizmus művelésére Magyarországon nyelv- és néprajztudósokból 1910-ben Turáni Társaság alakult, Törökországban pedig politikai párt létesült, melynek „*Turán*" című napilapja elterjedt és népszerű. E gondolatkörbe sorozható a japánok jeligéje: „Ázsia az ázsiaiaké!". Turáni szellemű finn testvéreink újabbkori irodalma és művészete is.[1]

Az ősi, faji hagyományok tisztelete jellemzi e törekvéseket és szererettel való közeledésre indít mindama néptestvéreink felé, akik e hagyományok ősi részesei. Felekezeti célzata nincs és nem is lehet egyikünknél sem, mert hiszen keresztények, mohamedánok, buddhisták, zsidózó tatárok, konfúcisták, pogányok esetleg létrejöhető világszövetségében csakis a legteljesebb vallási türelem politikája állhat meg. Japán recipiálja Mohamed és Jézus vallását, mi recipiáltuk Mózes és Mohamed hitét, előreláthatólag Kína és Oroszország, valamint Törökország is így fog cselekedni. Az ősi vallás képei, alakjai és fogalmai, kulturális hagyományunk egyéb kincseivel együtt, az irodalom és művészetek táplálására fognak fölhasználtatni, mint ahogy használtatott régebben a görög-latin mitológia, újabban Wagner operáiban a germán, és a

[1] Nagylexikonjuk, a Wichmann Yrjö szerkesztette Tietosanakirja minden más külföldi lexikonnál bővebben és rokonszenvesebben tárgyalja gazdagon illusztrált köteteiben Magyarországot, Budapestet és általában minden magyar vonatkozást. A szerk.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

finnek irodalmában, festészetében és zenéjében a finn ősvallás. Mi magyarok a magunk ősi hagyományait a sokkal épebbekül fennmaradt szibériai vogul-osztyák (ugor) népek hagyományaival bővíthetjük, török testvéreink pedig a Krim és Szibéria töröktatár népeinek emlékeiben lelhetik föl nemzeti művészetük szükséges anyagát, hogy a régi perzsa-arab utánzásból kievezhessenek. Mi magyarok e hagyományokhoz is joggal nyúlhatunk.

Három régi kultúrcsoporttól származnak a mai nemzetek: turániak vagy sárgák, indogermánok vagy árják és semiták név alatt emlegetik őket leginkább. A semiták afrikai eredetűek. Ők találták föl a vasat, acélt, tőlük való Egyiptom kultúrája, ősi vallásukból szokás származtatni a mozaismust, a mohamedanizmust és a kereszténység ősi formáit. Az árják őshazájának Indiát tartják. Rendkívül gazdag régi irodalmuk, ragyogó mitológiájuk, iparuk, művészetük, nagy lélekszámuk ma is az emberiség elejére helyezi a hindúkat. Belőlük szakadtak a görögök, a germánok, a szlávok és a latinok. Talán a perzsák, némely kaukázusi népek és az örmények is. A turániak vagy sárgák nagy tömege, mint a japánok kedvtelve nevezik: „*az arany rassz*" ma is legnépesebb a három faj közül, legnagyobb területen is lakik. Ők adták az emberiségnek a bronzot, alkalmasint a finnek ősei: a csudok, az írás és csillagászat tudományát, melyet a sumírok (a törökség egyik őse vagy testvérága) találtak föl és terjesztettek el. Ősi fészkeik az Ural, az Altai, a mongol területek, Turkesztán vagy Turán és Babilon. Volt ősvallásuk, melyet ma samánizmus név alatt vizsgál a néprajztudomány. Ez volt magyar eleink ősi vallása is, ugyanolyan, mint a mongoloké, pogány tatároké, pogány voguloké ma is, ilyen volt a régi finneké, régi japánoké, alkalmasint sok kínai néptörzsé is valaha. Közös ősnyelvük szavaiból a magyar nyelv több százat megőrzött. Ha a szókincsbeli, a gondolatfűzésbeli rokonságokat, hitbeli hagyományokat, ipari és ruházkodásbeli ízlésük megfeleléseit egybehasonlítjuk, tíz-tizenötezer éves történeti távlatban terül ki előttünk Eurázia a Himalajától a Jeges-tengerig, a Kaukázustól a Keleti-tengerig, Európa közepétől a Csendes-óceánig. Turkesztán, Kína, Szibéria és Kelet-Európa egy-egy nagy birodalomnak tűnik fel, melyekben földet művelnek, állatot tenyésztenek, arany-, ezüst- és rézkovácsok, bronzöntők munkálkodnak, kereskedelem folyik, írás, rovás divik,

törvénykezés, iskolázás van, vallásos áldozatokkal tisztelik az eget, a földet, a vizet, a hősök és ősök félistenseregét. Bronzfegyvereik, rengeteg lovasságuk, népes gyalogságuk van, háborúskodnak, kibékülnek, egyesülnek, ha egy-egy Attila terem khánjaik között; apró államokká hasonlanak szét, ha nincs közös cél vagy szellemi erő, mely egybe kénytelenítse, összetartsa őket.

A törökségben különösen nagy szervezőtehetség rejlett mindenkor. Legrégibb államuk Turán lehetett, melyet ma Turkesztán (török föld) néven ösmerünk. Egy rombadőlt világ, sivataggá kopárult paradicsom, egykori gyarmatával, Babilonnal együtt. A törökség régi öntözőcsatornáit ellenség és idő elrongálta, népe kivándorolt, hogy éhen ne kelljen vesznie. Egyiptom régi öntözőrendszerű földmívelése is őrájok emlékeztet. Írásukat Asszíria és Egyiptom is eltanulta. Talán törvényeiket és vallásos kultuszuk egy részét is. Nagymérvű, több ezer évig tartott turáni hatást mutatnak ki Perzsián. Félreismerhetlen nyomaik vannak Kínában, mely írást és vallásbeli dolgokat kapott tőlük. Államma is törökfélék szervezték, mintegy hatezer évvel ezelőtt. Erre évszámításukból következtethetni. Tízezer évesnek mondja magát a „Mennyei Birodalom" (erősen turáni ízlésű elnevezés!), igen, de hattal számítanak: hatvan a száz és hatszáz náluk az ezer. Mivel pedig a hatvanas számítás a régi Babilonban is dívott, valami összefüggés vagy kölcsönzés el nem vitatható köztük. A négyszer hat = huszonnégyórás nap és hatvanperces óra babiloni mágusok útján jutott és terjedt el Európában.

Turán ősi kultúráját a Tigris és Eufrates közén ismerték föl először német, angol és francia tudósok. Ez az úgynevezett sumir v. sumer nyelv és műveltség, melynek ipari emlékeit, írásos agyagtábláit, szobrait és domborműképeit a később jött semita asszírokéitől meg tudják különböztetni. Valami tízezer évre becsülik e sumir emlékek korát. Finn, magyar, török és mongol nyelvekkel tartják rokonnak. Főkép a törökökével. Hiszen akkor a turániak a világ legrégibb kultúrnépeitől származnak. Azok a török földek, az óriási Babilon városa (sumir nevén: Ka-dingir-ra-ki = Isten-kapu-hely), Szamarkand (Sumir- vagy Szabir-vár?) tízezer évvel ezelőtt már a ragyogó keleti pompa sugárzó főhelyei voltak. Művészet, ipar, kereskedelem, csillagvizsgálat, irodalom, zene, fejlett építészeti stílus, fejlett vallásrendszer, tisztességes

bíráskodás, nyilvános oszlopokon olvasható törvények voltak bennük. Tehát a közönség tudott olvasni, írni, mert iskolázták. Egész eposzi művek, szótárak nyelvtanok maradtak fönn ilyen fedélcserépszerű agyaglapokon. A híres Bábel tornya hétemeletes, száz méter magas tömör téglapiramis az uralkodói városrészben állott és csillagvizsgálóul szolgált. A két millió lakósú várost széles, magas töltésszerű vertfalak kerítették négyszögben, melyek nyílásait hatalmas érckapuk zárták el. A rendezett utcákon emeletes téglaépületek sorakoztak, magas vízvezetékbe fölemelve csörgedezett köztük az Eufrates üdítő vize. Az Eufrates arról volt a régiek előtt nevezetes, hogy kisebb ott, ahol a tengerbe ömlik, mint ahol ered. Elöntözték útja közben. A kertészet fügét, olajbogyót, datolyát, szilvát, barackot, dinnyét, a földmívelés búzát és rizst termelt. Híresek voltak balzsamaik, illatos pomádé- vagy szappanféle kenőcseik, keramikájuk, ötvösművészetük. Bronzot alkalmasint a csudoktól kaptak, akik a déli Ural és Altai alkalmas helyein bányászkodtak, kovácskodtak és élénk cserekereskedést folytattak a nomád állattenyésztőkkel, valamint a földmívelő déliekkel és az északi prémvadászokkal. Ezüstöt szintén a csudoktól vásároltak. A „szabir ón" (szibériai ezüst) régi becses kincse Ázsiának, mert tiszta. Csinos kétkerekű hadiszekereiket ezüsttel, arannyal verték ki, valamint pajzsaikat is.

Ez Turán, olyan időkben, amikor Európa bennszülött lakossága félig állati sorban tengődött még, Európa őserdő volt, melybe ritkán tévedt egy-egy lovas szittya, jávorszarvast üzvén vagy bölényre íjjazván. Arról is azt hihette a bokorban bujkáló bennszülött, hogy a különös vadász *egy* állat lovával: ló-ember, kentauros.

Kína és Japán kultúrája eléggé ismeretes. Egyik francia sumirológus azt gyanítja, hogy a Kínában beszélt sokféle nyelv között a sumirokét is föl lehetne még esetleg találni. Hiszen van ottan törökség is. Pompás iparosok a kínaiak. A papirost meg a selymet alkalmasint nekik köszönheti az emberiség. Régóta ismerik a fametszést, könyvnyomtatást, lőport. Hivatalos lapjuk — nyomtatva! — körülbelül másfélezer éves. Porcellán, majolika, bronzöntés sok évezredes. A sárga fajnak általában ezer meg ezer éven át kizárólagos kultúrféme a bronz. Oly kemény ötvözeteket önt belőlük Kína és Japán kohásza, hogy tüzet lehet csíholni vele mint az acéllal. Japánban mindössze kétszáz esztendeje ismerik

és gyártják a vasat. Eladdig csak a bronz járta náluk. Mi magyarok is a *bronzot* neveztük valaha *vasnak*, a finnek pedig *rauta* (réz) szavukat ruházták át reá, mikor megismerték a vasat. Szibéria magyarféléi *kard*nak hívják; alkalmasint perzsa kereskedők útján prémért csereberéltek vaskardokat s a tárgy perzsa nevét átruházták annak anyagára.

A tatárság földmívelő és állattenyésztő. Az állattenyésztő típus lovon jár, künn nyaral a pusztán (nomadizál), sátorokban, cserényekben, szárnyékokban éjszakázik. Húsért, tejért, sajtért, bőrért hozzámegy a falusi földmívelő, a városlakó iparos és kalmár, vagy a nomád rándul be a vásárokra. A földmíves helyhez van kötve, az öntözhető területekhez. Faluját terméketlenebb dombokra építi, a száraz helyekre. A nomád sok földet bejár szekereivel, lóháton; ahol elfogyott a legelő, ott lelszedi a sátorfáját, kocsira rakja s megy a gulya után, ménes után országnyi távolságokra. Amilyen állatot legeltet, olyannak húsával él és bőrében jár. Csíkóbőr, borjúbőr, rénszarvasbőr, birkabőr-anyagú kucsma, ködmen, nadrág és csizma vagy topán, kétágú keztyű, írhabőr-, csalán- vagy kendervászonümög fő ruhadarabjai. Tarisznyájában szárított húst viszen (tokány-t), kulacsában tejsört vagy forralt vizet (teát). Íja, nyila, kopjája, kése és ostora van, néha csákánya vagy fejszeféle rézfokosa is. Kész lovaskatona. Sok falut, várost, vásárt bejár, könnyen mozog, föl-fölébred benne a rablóvágy, a hódítóösztön, hogy gazdag városok ellen sokadmagával szövetkezzék rablas, sarcolás, meghódoltatás céljából. Babilon városa vályogtöltést épit ellenök, Kína kőfalakat. Az se használ mindig, mert a földmíves terményeire, az iparos készítményeire a pásztor is rászorul és úgy szerzi meg, ahogy tudja. Ha bírja: rabolja; ha kénytelen vele: cseréli.

Ez a nomád tatár és török sok ezer év óta.

Törökország mai címere: félhold és csillag, babiloni eredetű. Mezopotámia egyik nagy helyének, *Ur* városának volt helyi istene *Szín* (holdkaréj) és *Istár* vagy Nana (Vénusz-csillag). Ezek emlékezete lobog a piros török zászlón. Egyebet is áthoztak Kis-Ázsiából török testvéreink. A sumir „*isten kapujá*"-nak hívta legnagyobb városát, Babilont, „*fényes kapu*"-nak hívja a török a magáét, ahol a padisah (Babilonban patiszi = papi fejedelem) a Yildiz (csillag) kioszkban lakik. A kínai császárság is őriz

babiloni emléket: Cenglikoto (ég fia) a kínai császár neve, Nabu-kudu (nap vagy ég fia) nevű cárja volt Babilonnak is. Valószínű, hogy az orosz uralkodók *cár* neve is egyenesen onnan került s nem a Caesar-ból rövidítették. A Caesar is Babilonból került cím lehet, mert azoknak van egy istennevök: *Ki-szár*, amely „hely ura" jelentésű. A sumirok isten neve: *Dingir*, mely a legrégibb írásban fennmaradt istennév, őse a hún-tatár *Tengir-ata* (Ég-atya) névnek, felismerhető a mongol *Ten Tien* és a magyar *Is-ten* (Ős-ég) szavakban, mai nap is.

A magyarság urali nép és talán eredetileg ez is vadász, halász, madarász volt. A vogul és osztyák terület, északnyugati Szibériában, ha nem is őshazánk talán, de sok évezredes országunk. Legnagyobb folyóvizük az Asz-ja (Apa-folyó, Ob folyam) neve után nevezték el a régiek Ázsiát. A legnagyobb világrész neve tehát magyar-vogul eredetű. A vogul teremtési monda az Ural-hegység teremtéséről szól. Hasonlít az altaji török mondához meg a japánokéhoz, így tehát bizonyos, hogy nem árja vándormese, hanem a közös turáni ősmondakör darabja. Rövíden összevetem itt a vogult és a japánt. Egyenesen megdöbbentő a hasonlóság köztük.

Az ég ura egy istenpárt bocsát alá az égből a földet elborító tengerre, akik egy úszó lápszigeten kis házban laknak. A házikó mögött a vogulok szerint egy kóró, a japánok szerint egy bambuszhajtás nő ki. Ebből lesz a kisisten, az ő fiuk, aki a szárazföldet a tenger fenekéről vasbúvárkacsa képében felhordja. A búvárbőrrel az öreg Égisten ajándékozza meg a vogul hőst, hogy annak segítségével munkájához láthasson. A japán mondában egy vasmadár száll le az égből, szárnyával, farkával szétveri a vizet, így szed fel földet a fenékről és egy cethal hátára rakja. Egy istenke tartja fékszárnál fogva a cethalat, hogy ne hánykolódjék. De egyszer az istenke elszundit, a cet mozgolódni kezd s a szárazföld majd hogy el nem süllyed. Azóta két istenke fogja a cethal zablája, hogy, míg az egyik alszik, azalatt a másik tartsa féken a bálnát. És azóta kevesebb a földrengés Japánban.

A mondának ez a végső íze mínálunk, európai magyaroknál is élhetett valaha. Egy régi jókedvű kortesnótában mondja a becsípett szavazó:

„Ej de mégis ing az asztal, lóg a pad . . .
Tán a cethal megfordult a föld alatt."

Az effélék nem véletlen találkozások, nem vándormesék kövecsei. Ezek egy ősi közös turáni mondakincs szerves darabjai. Lemminkäinen tetemrészei. Keressük össze őket!

Reguly Antal a mult század negyvenes éveiben beutazta a szibériai magyarok földét és följegyezte népköltési hagyományaikat. Ősmítoszok és hősénekek, nagyarányú epikai költészet tárult eléje. A hősi epika pedig mindenütt szervezkedni szerető és tudó, vállalkozókedvű törzsek vagy nemzetek eseményein épül. „Míg a finnek költészete inkább az egyének belső életét tolmácsolja, — írja Reguly, — addig az osztyák költészet, nem foglalkozva az egyének beléletével, csak társadalmak, városok és vidékek sorsát énekli meg, s mindenkor munkás, kifelé ható élet szemléletéből indulva, annak harcos mozgalmait, viharait és viszontagságait festi. Az egyén itten, képzelme bájoló képeitől izgatva, mely fényes tetteket és szerencsés merényeket kápráztat elébe, inkább világi uralomra törekszik népek és földek felett, bátor elszánás és a fegyverek ereje által."

Amit Reguly szibériai atyánkfiairól állít, a társulási ösztön, a vállalkozási kedv kisebb-nagyobb hadivállalatokra, a hősi élet és az epikai költészet kedvelése ugyanígy megvan a mongol és tatár törzseknél is. De ugyanilyenek voltak honfoglaló magyar eleink is. Gondoljunk csak vérszerződésükre.

Árpád, a kazár kágán veje, Attila ivadéka, tatár és magyar törzsek fejeivel szerződést köt, szövetkeznek egymással Etele veszendőbe ment országrészletének, a mai Magyarországnak visszafoglalására. Véreskütt tesznek a törzsfők és vezérükké emelik Árpádot, Álmos fiát, ükök unokáját, Etele király véréből. (Mivel a kazár birodalom a hún birodalom folytatója és jogutóda volt századokig, bizonyosnak látszik, hogy az ott lakó magyarok és tatárok tudták: ki volt világbíró Etele, az isten ostora. Nem kellett mai hazánkban a németektől megtanulniok.) Azt is tudhatták, hogy ki származékát emelik pajzsukra. (Attila kardját, a királyi kincsek közül, Salamon király édesanyja ajándékozta csak el, addig megőrizték „Turkia" királyai!) Árpád s tatár és magyar lovasai bejönnek, az örökséget visszaszerzik, azután igazságosan elosztják maguk között. Tiszta epikum, tárgya nagyságánál fogva különb az Iliászénál. Bizonyára énekelték is valaha e nagy vállalkozást regősök országszerte és mindenütt szívesen hallgatták,

továbbadták, ébrentartván vele egymásban a hazafiságot. Ez az érzésmód, politika a költészetben, kinyomozhatlanul régi idők óta jellemzi a magyar kobzosokat. Államfenntartó ereje van, azért szeretjük tán oly nagyon, s oly régóta költőink efféle hangjait.

Ha van vagy volt „Contrat sociale" valaha a világon, a Vérszerződés mindenesetre az. Ha van alkotmányos királyság, akkor ez a mienk ősi tisztaságában csakugyan az. Az országnak van királya és a király ellenőrzésére országgyűléstől választott nádorispánja. Az ötvenkét vármegye önkormányzatát ellenőrzi a király nevében ötvenkét várispán, de a közönség képviseletére mindenütt van választott alispán. Országgyűlés a Rákoson, megyegyűlés a megyei székhelyeken. Az Aranybullában külön retorziós záradék, ha a király és ispánjai ennyi ellenőrzés mellett is visszaélnének hatalmukkal. Aki ennél világosabb, becsületesebb államszervezetet vél ismerni a világon, mint amilyen az Árpádok Magyarországa volt, az nem tudja, mi a kultúra, mi a jog és szabadság.

Reguly Antal egy érdekes elbeszélést jegyzett föl ottjártában, mely Ugorország egykori állami berendezésének emlékezetét őrzi. Íme:

Egy gazdag ember nagy vagyont és két fiút hagy hátra. Az idősebb fiú, mint gondnoka, kisemmizi öccsét örökségéből és családjával együtt kiűzi az apai házból. A fiú egy városvégi viskóba vonul s ott nyomorog családostul. Koldulásból tengődik. Egyszer a folyó partján, a révben, egy messzevidéki kereskedő köt ki s megy tisztelkedni be a városba a khánhoz. Visszatéret megszólítja ezt a szegény embert és megfogadja egy városköznyi útra hajójára szakácsnak. A hajót vihar éri utól a folyón, de az ügyes szakács csendes révbe kormányozza éberségével és így megmenti a hajót, a rajta levő népet és vagyont. Ezért a kereskedő gazdagon megjutalmazza és megteszi hajóparancsnoknak. Útközben még drágaköveket is talál emberünk. A másik városba érve, tisztelkednek az ottani khánnál, akinek annyira megtetszik ez az ügyes ember, hogy ottfogja magánál helytartónak. Átviteti családját, úr lesz. A khán nagyon megbecsüli és később a szívtelen bátyán bosszút állni is segít emberének.

Különösen hat ez a mult század közepén lejegyzett szibériai vogul történet ma! Ott már akkor se voltak várak, városok, csak

faluk, nyolc-tíz házas vagy putris telepek. Pedig ez a mese városokat emleget, melyekben kultúrélet folyik, fejedelem van, gazdag emberek laknak, kereskedők járnak, akiket a khán is szívesen lát. A khán ítél, kormányoz, igazságot szolgáltat, helyettest is tart. A kereskedők a Dél terményeit, aranyát, vaseszközeit, fegyvereit, szöveteit hajókon szállítják lefelé az Obon a Jeges-tengerig és elcserélik drága prémekért. Arannyal fizetnek, házi bálványaikat bársonyba göngyölgetik a gazdag boldog mánysi (vogul) prémvadászok. Magyarok istene! Mikor volt ez? Mikor! Ma csak nyomor van ott és pusztulás évszázadok óta!

A vogulok elvesztek, de mi még élünk ezeréves hazánkban. Oh, védjük ezt az utolsó miénket erőnk fogytáig, szívünk szakadtáig! Keressük föl még élő keleti testvéreinket, szövetkezzünk velük, hogy semmi gazság vagy tomboló erőszak ne birhassa le ősi nemzetünket!

Union touranienne par *Arpad de Zemplény*. — Les rapports intimes de langue et de religion entre les peuples primitifs de l'Asie sont, de nos jours encore, faciles à reconnaître et à prouver. Occupé à l'étude comparée des traditions poétiques finno-ougriennes, turco-tatares et mongoles, j'ai pu établir quelques curieuses analogies susceptibles de justifier l'union supposée de ces peuples. Voilà par exemple le nom soumir de l'ancien dieu commun *Dingír*, qui, en mongol *Ten*, *Tien*, en hongrois *Is-ten*, en tatare *Tängír*, appartient au trésor des nations touraniennes depuis plus de dix mille années. Une autre analogie se présente dans les formes communes du service divin nommé *Samanisme*, avec ses sacrifices et ses magies qui s'accordent parfaitement avec les rites de l'ancien Babylone. La légende de la création du monde qui vit dans la région de l'Oural correspond, dans ses éléments, aux traditions primitives des Hongrois, des Japonais, des Turcs altaïques et même des Bulgares. Le Nord-Ouest de l'Asie était probablement l'État primitif des Hongrois (Magna Hungaria, Jugria). Le nom de l'Asie s'explique de la langue des Hongrois de Sibérie, où le fleuve *Ob* s'appelait *As-ja* (fleuve père). La civilisation touranienne ou *soumire* a dû se concentrer et se développer au Turkestan, d'où elle s'était répandue en Sibérie, en Asie Mineure, en Egypte et en Chine. Sur le territoire de l'Europe orientale, de la Mongolie, du Turkestan et de la Sibérie, il devait exister une alliance de petits États touraniens qui, sous le puissant régime d'un Attila ou d'un Dsingiskan, réunit parfois des forces et des territoires immenses. Dans leurs combats, la principale

arme était la cavalerie formée de nomades, cultivateurs de chevaux, et armée de lances et de flèches. Une alliance fortuite a dû être aussi celle des tribus turques et hongroises qui conquirent la Hongrie d'aujourd'hui. La constitution et l'organisation départementale des Hongrois, basées sur le traité de sang, semblent être d'origine touranienne. — Les *Tchoudes* touraniens avaient donné à l'humanité le cuivre, le bronze, l'argent et l'étain; la culture d'arrosage, l'écriture (cunéiforme) et l'Etat nous ont été légués par les *Soumires*; c'est eux qui ont créé le système arithmétique basé sur le nombre de soixante et c'est à eux que nous devons l'astronomie et le commerce, et tout cela à une époque où les peuples ariens de nos jours vivaient encore une vie demi-barbare dans les forêts et les marécages d'Eurasie.

A FEHÉRLÓÁLDOZAT.

Írta: Dr. SEBŐK IMRE.

— Második, befejező közlemény. —

A burjátok Dsingisz idejében harcias faj voltak; nemzeti hagyományaik beszélnek arról, hogy résztvettek a kalka-mongoloktól indított hódító hadjáratokban, a területi és nyelvbeli közelség magával hozta ezt. A tizenhetedik században a kalka-mongoloknak a kínai császárok által a sivatagra visszaszorított harcias törzsei először a kalmukoktól szenvedtek súlyos csapást; később Kína megszabadította őket a kalmukoktól és saját uralmát terjesztette ki reájuk, de meghagyta nekik nemzeti életüket saját törzsfőnökeik alatt. Ugyanekkor küzdött meg a hosszú uralkodású mandzsu császár, Kanghsi a terjeszkedő oroszokkal is és visszaszorította őket Kína északi határaitól. Ezek az események okozták, hogy a burjátok politikailag teljesen elszakadtak a mongoloktól és az orosz-kínai megegyezésben, a nercsinski békében az oroszok uralma alá kerültek. Az előretörő kozákok jó gyarmatosítóknak bizonyultak Szibériában, s mivel kultúrfokuk nem sokban különbözött a Bajkál körül elfoglalt területek lakosságáétól, összekeveredtek azzal és jelentékeny mértékben sedentárré tették azt.

A burjátok nagy része ma már sedentär és elég jól érzi magát az orosz uralom alatt. De egy tekintetben a bajkálontúli rész

összeköttetésben maradt a mongolokkal: a propagandacsináló lámák ugyanezen politikai átalakulás idejében, a tizenhetedik században meghódították Buddha tanainak a burjátok transbajkáliai részét és csak a tavon inneni rész maradt meg a régi természeti vallás maradványai s a samanizmus mellett. Ezzel a burját nép érzelmileg kétfelé szakadt, s a samanisták, akik a nemzeti jelleget és a nomadizáló életmódot inkább megtartották, kerültek kisebbségbe. Ez nehéz keserűségére szolgált annak az egynehány értelmes embernek, akik a burját népet, ha orosz uralom alatt is, de saját fajti etnosza szerint szeretnék továbbfejlődve látni. Ha az ember jobbmódú burját gazdával, kereskedővel beszél erről a tárgyról, hamar észreveszi, hogy az orosz uralommal annak elmult századai alatt már megbékült a nemzeti sajátságaira féltékeny burját is. Azt mondja, hogy ha a nagy mongol birodalom lehanyatlásával egyidejűleg nem jöttek volna az oroszok, akkor kinai uralom alá kerültek volna, az pedig egyértelmű a lamaizmussal. Már pedig a lamaizmus a legnagyobb bűn az igazi burját szemében, sokkal jobban megveti azt a társát, aki erre a hitre tér, mint aki ortodox-szá lesz. Előfordul, hogy szibirják telepesek burját leányt vesznek feleségül, és akkor az természetesen áttér a pravoszláv hitre. Ezt megbocsájtják fajrokonai, főleg ha jó házasság miatt történt; de a szelengamenti és a transbajkaliai lamaita burjátoktól mély úr választja el őket. Szemükre vetik azoknak, hogy árulók, hogy megtagadták nemzeti jellegüket, amely élénk és temperamentumos volt és hogy tunyákká és vénasszonyokká lettek a lámák vezetése alatt. Az tény, hogy a buddhizmus, mint vallás, különösen annak tibeti formájában, a lamaizmusban nagyon alkalmas arra, hogy testileg és szellemileg enerváljon egy fajt, mint az a mongolok jórészével meg is történt. A samanizmusnál távolról sincs meg ez a veszedelem; ha az utazó először Radlov világhirű műveiből, azután, amint szerencsém volt, az ősz tudóssal való személyes beszélgetésből, végül közvetlen tapasztalatból ismeri meg ezt a sokszor megtárgyalt és leirt, részben vallási, részben néprajzi tárgyat: az északés középázsiai népek samán kultuszát, akkor látja, hogy annak korántsincs az a lenyűgöző és néplelkeket elnivelláló hatása, mint a nagy ázsiai vallásoknak, a buddhizmusnak, az indiai brahminizmusnak és az iszlámnak. A samanizmus sokkal inkább lokális,

helyi kultusz, hogysem messzemenően belenyúlhatna híveinek világfelfogásába; a maga módja szerint megfelel azoknak a szükségleteknek, amelyek a primitív ember testi és lelki életében előfordulhatnak. Ott van a sámán a terhes anyánál, a gyermekszületésnél, különösen pedig a nagy bajoknál, a betegségnél és halálnál. Esetleg kisebb bajoknál is, ha az állatokba betegség ütött; a kerge birkából éppen úgy hajlandó a sámán a gonosz szellemet kiűzni, mint a beteg emberből. Mindezzel azonban

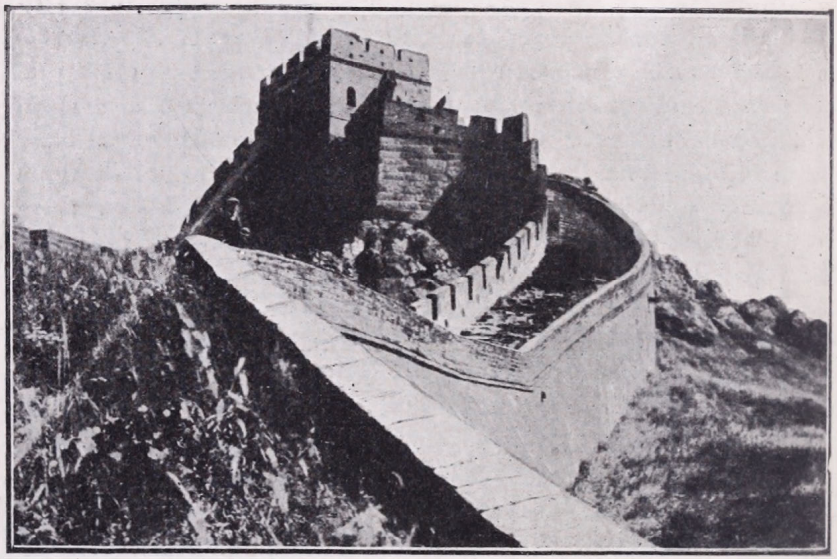

A kínai fal részlete.

nem emeli magát túlságosan a nép fölé; az bizonyos félelemmel és tisztelettel néz rá, mint ahogy általában a varázslókra szokás, de egyébként jól tudják róla, hogy szegény ördög, aki maga is többnyire valami mesterséggel kénytelen fönntartani magát. A kara-zargáji környékbeli sámán például csizmákat varrt az embereknek. A sámán nem alkot külön kasztot a primitív társadalomban, mint a láma; a sámánkodás képessége apáról fiúra, családról családra öröklődik és amellett hivatás kell hozzá. Ez a „hivatás" jelentékeny részben persze autoszuggesztió

és annak kifejlődéséhez erősen hozzájárul az illetőnek idegrendszere is. A behurcolt venereás betegségeknek hosszú időkön keresztül segítség nélkül odadobott primitív fajban nemzedékről nemzedékre öröklődhetik a baj, — a gyöngébb egyedek elpusztulnak benne, vagy legalább is ijesztően tönkremennek, úgy hogy bámulatosan csúnya, sebekkel borított vak embereket lehet egy-egy jurtasarokban nyöszörögve találni, — viszont vannak mások, akiken a beteg idegrendszer a hiszteriában nyilvánul meg és nem egyszer predesztinál a samánságra. Azt meg kell a samánnak hagyni, hogy amit tesz, azt a legtöbbje őszintén teszi; meg van győződve arról, hogy őneki különös ereje van a szellemek fölött és hogy ő közvetítő a földi és a szellemvilág közt. Azért minden egyes aktusnál, legyen az gyógyítás, vagy a jó vadászatért vagy halászatért való íma, az imádkozó samán először csendesen kezdi, azután egyre jobban belejön szerepébe, víziói lesznek és a végén a jurtában égő kísérteties fénytől, a saját dobjának csörgésétől, a reámeresztett szemektől és az imák üvöltve való éneklésétől meg a folytonos tánctól a trance állapotába esik és akkor jósol. Vad kiabálásban meríti ki meglévő erejét s eltorzult arccal, elfordult szemekkel és habzó szájjal kinyilatkoztatásokat mond arról, amiről kérdezték őt, élőkről, holtak szellemeiről, a természről, — végül érthetetlen mormogásba vesznek el szavai s ő maga, végleg kimerülve, összeesik. A hallgatóság tisztelettel veszi őt körül, fölélesztik, azután őt is meghivják az ünnepi lakomára.

Az északi népeknél, például a jakutoknál és a tunguzoknál nagyobb tekintélye van a samánnak, mint a burjátoknál; itt az orosz telepesekkel való sűrű érintkezés már megtette a maga hatását. A cisbajkaliai burját, ha megmaradt is őseinek vallása mellett, nem hisz többé azzal az intenzitással a varázslásban, mint régen. Az animisztikus természetkultusz, az ősnépek vallása megvan nála, sőt, mint a lóáldozat mutatja, fogalmai között megvan a monoteizmusnak egy halavány eszméje is, midőn az egész évnek legfontosabb közös aktusát: a természért való hálaadást nem közvetíti a samán által, hanem maga a nép végzi el az „istenség"-nek való áldozat bemutatását. Az animizmusban elterjedt hitnek külső megnyilvánulásai a burját lakások belsejében, a szögletekben felakasztott kis állatbőrök, furcsa fafaragványok. Ilyeneket lehet találni az istállók sarkában és az útmenti fákon is;

ezek mind arra valók, hogy a szellemeknek, az elhúnytak lelkeinek tiszteletteljes távoltartására szolgáljanak. Különösen tartanak a meghalt samánok „hazajáró lelké"-től, — attól félnek, hogy az mindenféle veszedelmeket hoz reájuk. Mindezen természet- és szellemkultusz megfér egyre sedentärebbé váló életmódjukkal és ami a fő, segít megőrizni faji sajátosságaikat. A cisbajkalai burjátok a maguk élesen észrevehető faji önállóságukkal még sokáig fenn fognak állani.

Egészen mások az állapotok a Szelenga völgyében és a Bajkálon túl. Ez az a terület, ahová a mongol lámaizmus befészkelte magát, úgy hogy már vannak tiszta burját nemzetiségű lámatelepek, *dacán*-ok. Irkuck és Tsita között a vasúti vonaltól nem messze több ilyen buddhista dacán van, amelyek közismeretesek a környéken. Rendesen búcsújáróhelyek is ezek, ahol évenkint többször *cam*-ot, azaz napokig tartó nagy szertartásokkal, tánccal, zenével járó ünnepségeket tartanak. Ezek az ünnepségek a kolostoroknak jelentékeny jövedelmi forrásai, mert az odatóduló nép ilyenkor szerzi be lakásai számára a kisebb nagyobb istenségszobrokat. Ezeket a lámák többnyire kínai kereskedőktől veszik tömegszámra olcsó áron, a népnek azután magas árakon eladják. Az irkucki és tsitai közigazgatási hivatalnokok jól tudják ezt, de nem avatkoznak bele a lámák keresetébe, mert a dacánok igen udvariasak és vendégszeretők a hivatalnokokkal szemben, akik azon a vidéken utaznak. Külön vendégszobát adnak nekik, jól befűtenek, külön, orosz módon elkészített bő vacsorát adnak, ha a hivatalnokok körútjukból estére visszatérnek; így azután természetes, hogy a nácselnikok és a lámák főnökei között szívélyes viszony van. A Chambo-Lamához, a kolostor főnökéhez elég egy ajánlólevél az irkucki főkormányzóság valamely hivatalnokától, hogy annak tulajdonosa szintén a legjobb fogadtatásban részesüljön.

Mivel összehasonlítás okáért az eredeti, természetimádó és samanista burjátokkal szemben meg akartuk ismerni azok ellentétét, a buddhizmusra áttért részt, Irkuckból vasúton a szelengaparti Verchne-Udinszkba mentünk, hogy onnan majd a folyón fölfelé folytassuk az utat. Irkuck és Verchne-Udinszk közé esik a szibériai nagy vasút legszebb része. Jelentékeny technikai alkotás ez az újonnan készült vonal, amelynek nehézségeivel az orosz

mérnökök, akik síkon való építéshez vannak szokva, sokáig nem tudtak megküzdeni. A vonal elkészültéig tudvalevőleg gőzkomp járt át a tavon; az orosz-japán háborúban sietve megépítették az első sínpárt és éppen ottjártunkkor készült a második. Ez termé-

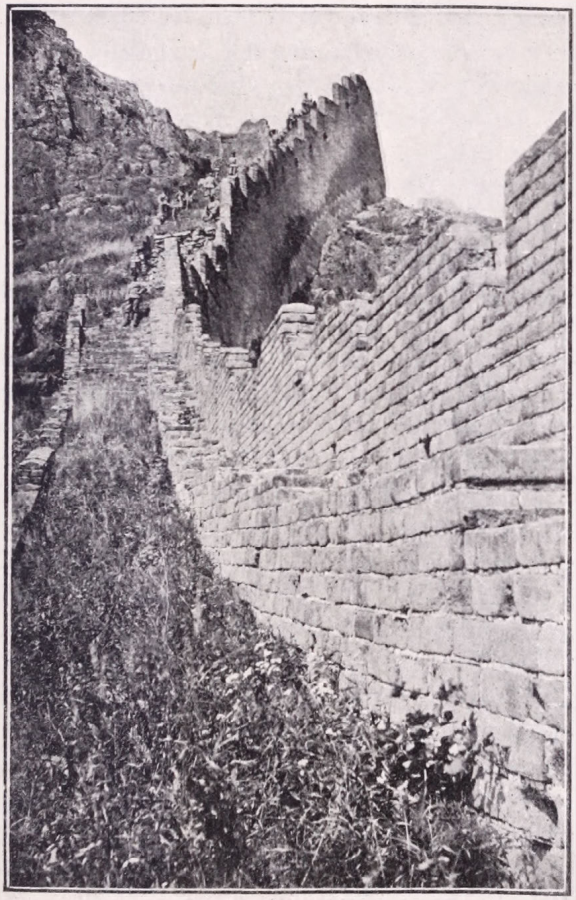

A kínai fal a tengerparton.

szetesen igen nagy munkával járt; úgyszólván az egész vonalat a kemény és meredek sziklafalból kellett kirobbantani, részben pedig a part feltöltésével a tóból foglalni számára helyet. Mindehhez sok munkás kellett, különösen kubikosok, és ezek meg is

jelentek a kínai kulik személyében. Híre ment a jó munkaalkalomnak, és átutazásunk alatt nagy tömeg kínait láttunk, részint munkában, részint a munkásbarakkok körül. Eszembe jutott Li-hung-csan mondása, amit az egyébként síma diplomata egyszer fenyegetőleg mondott a szentpétervári kormányférfiaknak: hogy a kulik husz év mulva Irkuckban lesznek, ötven év mulva pedig Szentpéterváron. A jóslás hamarább is beteljesedett, a Bajkál partja már tele volt velük. A nagy vízen egynehány kis vitorlás úszott; ezek halászbárkák voltak, a „vízi burjátok"-éi. Közel és távol hatalmas, erdőborította sziklafokok nyultak be a zöldeskék mély vízbe; ilyenkor, a szibériai nyáron, nagyon szép a Bajkál, de viharos időben borzalmas. Meglátszik rajta, hogy miért nevezik Szibériában előszeretettel tengernek; valóban oly óriási hullámokat ver vihar alkalmával, hogy legalább e tekintetben beltengernek lehet nevezni.

Ahol a vasúti vonal elhagyja a Bajkál keleti partját, nemsokára bejut az itt beömlő Szelenga völgyébe. A Szelenga-völgy ezen részén nagyon szép és termékeny a terület; Trans-Bajkália hegységei elfogják előle a Jegestengerről jövő szeleket és a széles folyóvölgyben nagyon szép vegetáció virul. Igazi típusa a jó szibériai földeknek és látszik is, hogy tele van telepítvénnyel; egymást érik a zöldkupolás kis fatemplomok s a falvak. Látszik, hogy a vasútvonal mentén a legkedvezőbb részeket az orosz település foglalta le magának, az őslakó burjátok följebb szorultak észak felé.

Verchne-Udinszk többnyire faházas városa széles, nagy, homokos utcáival a Szelenga és az Uda szögletében fekszik; itt ömlik bele az Uda-folyó a Szelengába. Ugyancsak itt van a Szelenga könyöke; a folyó messziről, Mongolia belsejéből, Karakorum romjai közeléből, a Changai-hegységből jön és felső folyásában délkeleti irányt követ, azután dél-északi irányba fordul és ezt megtartja Verchne-Udinszkig. Itt a parti hegyek nyugatra szorítják és így jut el a Bajkálhoz. A folyón felfelé haladva, az hajózható egészen az orosz-mongol határvárosig, Kjachtáig; annak a kikötője, Ust-Kjachta a hajók utolsó állomása.

Ezen az úton mentünk tehát tovább, ezentúl lefelé, délnek. Célunk a Gusinnoje Osaro, a Lúd-tó melletti nagy burját dacán volt és azt ezen az úton lehet a legkönnyebben elérni. A gőzös-

sel Novo-Szelenginskig juthat le az utas, ott azután kocsin, illetve tarantaszon folytatja az útját. Természetesen nem szabad nagy igényeket fűzni ehhez a folyami hajózáshoz: a Mississipi felső folyásán járhattak a Mark Twain által leírt primitív időkben ilyen lassú járású, lapos fenekű, fával fűtött gőzösök, mint most a Szelengán. Verchne-Udinsk, messziről nézve, nagyon szép látvány, pompázó zöldben a két ezüstszalag között; a város közepéből hatalmas nagy orthodox katedrális fehérlik ki, aranyozott zöld kupolával és a vásárterén megjelenik a Kelet kereskedelmi életének egyik ismertetőjele, az árkádos bazár. Miután a város beleesett a régi nagy karavánútba, valamikor nagy vásárokat láthatott. Megjegyezni való még, hogy ezidőszerint idáig terjeszkedik a régebben Mongolián keresztül, most pedig a vasúti vonal mentén terjeszkedő kínai kiskereskedés. A kínai szatócs, amely típus annyira el van terjedve otthon, Nyugat felé való útjában eddig jutott el, sőt már Irkuckban is ott vannak az előőrsei, teakereskedőcégek képében. Oroszok, szibirjákok, burjátok és kínaiak lakják az élénk forgalmú várost; a nyaktöréses fajárdákon végzett esti korzó után még egy primitív park és egy mozgószínház mulattatják a közönséget. A kikötő nincsen gondozva; csak nagy üggyel-bajjal lehet podgyásszal, kocsival lejutni a szakadékos, agyagos és homokos parton.

Másnap délután hosszú készülődés után megindul a hajó. A közönsége egész néprajzi kiállítás, a burjátokon kívül már sok kínai és mongol is van az utasok között. A mi kabintársunk egy állami szolgálatban álló geométer, litván ember. Az orosz kormány politikája, hogy a szolgálatában álló nem oroszokat, különösen a litvánokat és lengyeleket itt, Szibériában alkalmazza. A geométer földet ment kimérni egy kozák telepnek; ez is orosz terjeszkedés volt Mongolia felé. A folyó szabályozatlan; itt ömlik bele az Uda, mind a kettő erős folyású, sok homokot hoz magával és azt itt lerakja. Kezdetben zátonyok között megyünk, azután fölfelé haladva, összeszorul a Szelenga völgye és egyre sebesebb lesz az árja, órák hosszat megy szűk völgytorkokon keresztül, amelyeket nyugatról a Chrbet Sajanskijnek utolsó kiágazásai, keletről pedig egy, a folyóval párhuzamosan futó dombsor alkotnak. Egyre változik a folyó sodra; egyik partról éles szögben csap át a másikba és a kapitánynak messze benyuló kavics-záto-

nyok között kell megtalálnia a helyes utat. A hajó elején hosszú botokkal és a mérőónnal folytonosan mérnek, a hajó orra nehezen fúrja be magát a sebes vízbe, a nagy kerék hátul erősen paskolja a vizet és a fával fűtött gépből a leszálló estében hosszú tűzcsíkok törnek ki az egyetlen kürtőn. Éjjelre lítván utitársunkkal letelepszünk a kabinunkba, a közös étkezőszobában vcsí-t meg egynehány édességet lehet kapni és szibériai sört, amely nem jó. Egyáltalán az egész Szibéria vizei nem valók a sörgyártásra ; Omszk az utolsó hely, ahol Európából jövet még importált sört lehet kapni, azontúl meg kell elégedni olyannal, aminő van.

Reggelre a hajó beáll egy mellékágba, egy kisebb sziget és a part közé s ott fát vesz föl. A közeli erdőben vágott fa ölekbe rakva áll a parton ; onnan hordják be most a kínai fűtők a hajóra. Azalatt az utasok kiszállnak és sétálnak a partmenti réten, mely a szibériai mezei flóra legszebb példányait mutatja és tele van virágokkal. Egynehány erdőirtás látszik a hegyoldalakban ; a kitermelt fát tüzelőnek, az így nyert területet pedig legelőnek használják. Azután továbbindul a hajó és most látjuk utunkban az első falut: Zsij-t. A magas part mentén épült, burját halászok és pásztorok laknak benne ; szibériai telepítvényeket később fogunk látni. Szűkre összeszoruló, azután megint kitáguló folyóvölgyben, egy, a folyóba mélyen benyuló erodált sziklafoknak merész kanyarulattal való megkerülése után délután három óra tájban előttünk áll az egész völgynek legnagyobb telepítvénye, Novo-Szelenginszk. Ahogy a hely története elmondja, már száz évvel előbb kezdtek idejönni a telepesek és a folyó keleti partján telepedtek le, ahol most a régi község, Sztarij-Szelenginszk áll. Úgylátszik, a folyó volt a határ a települők és a túlsó parton élő nomád lakósság között; később azután, a jobb kikötő és a jó földek miatt elkezdődött a vándorlás a túlsó partra. Ennek az első településnek egy különös emléke áll most a Szelenga partján a vízbenyúló sziklacsúcs alatt: egy kis fehér kápolnaforma épület egy angol misszionáriusnő emlékezetére, akit egy századdal ezelőtt, mikor erre járt, az akkor még vad burjátok megöltek.

Novo-Szelenginszk nagyon szép nagyközség ; meglátszik rajta, hogy a település első tapasztalatainak felhasználásával épült. Érdekes dolog az orosz kormány tudatos telepítési politikája, erről beszélgettünk a lítván geométerrel is. Látnivaló, hogy a földek

kiosztásánál a szibirjákoknak adják az előnyt a közlekedő víziút mentén, a bennszülött lakósság hátrább szorult. Novo-Szelenginszket fontos helynek tartják és ez egy egész kerület közigazgatásának központja, egy csendőrezredes áll az élén. A hajóból való kiszállás még nagyon szibériai módon ment; egyszerűen odaáll a hajó a parthoz, ahol a víz a legmélyebb, azután kitolnak egy hosszú deszkát és azon kell az utasnak meg a podgyászának átegyensúlyoznia magát. Közben átrepül a postazsák is, azzal a hajó egyet fütyül és megy tovább. Az ottmaradt egy-két utas pedig nézi, hogy hogyan lehetne bejutni a községbe.

Nagysokára előkerült egy burját telega és ezen tartottuk bevonulásunkat Novo-Szelenginszkbe. Út nélkül való úton, a dombos parton való sok kapaszkodás után homokos sík területre értünk; ez volt a Szelenga egyik mellékfolyójának, egy nagy pataknak a völgye. Itt szélesen kettéválnak a hegyek és utat engednek a pataknak, ezen a lapályon fekszik a község. Igazán szép hely; nagy, széles utcái vannak, mint általában az orosz falvaknak és a házak is szépek, fából épültek meglehetős rendben. Nincsenek olyan rikítóan kifestve, mint az anyaországban sok helyen, hosszú fenyő-gerendákból vannak megépítve, zsindelyes tetővel. Látnivaló, hogy gondot fordítottak a falura és hogy a mostani állapota újabb keletű; az utcakon és az udvarokon szép szál magas, szőke legényeket lehet látni. Valószínű, hogy ez a falu is részben idetelepített családos kozákokból áll, akik földet kapnak az államtól és ennek fejében határszolgálatra kötelesek.

A két főutca keresztezésénél áll egy nagy, emeletes faház, ez a kerületi közigazgatás székhelye. Itt lakik a csendőrezredes, és az emeleten vannak az irodák. Egy marcona csendőrőrmester az irodaigazgató, a többi személyzet pedig, három vagy négy ember, nem orosz, hanem burját. Íme, az orosz iskolák működése a bennszülött fajnak az értelmiségre kiképezhető része között; ahogyan Irkuck körzetében burját néptanítókat képeztet ki, úgy ezeknek a fiatalembereknek az irodai szolgálatra való előkészülésre adott alkalmat. Tényleg szorgalmasan rójják a sűrű cirill betűket az előttük fekvő ívekbe. Kíváncsian néznek reánk és iparkodnak minél inkább hasonlítani európai kollégáikhoz. Ez azonban csak felületesen sikerül; senkin olyan rosszul nem áll az

európai szabású ruha, mint a sárgafajú emberen. Ahogyan még az intellígens japáni is félszegül és ügyetlenül mozog az európai szalonruhában, a saját nemzeti viseletében, a kimonóban vagy az egyenruhájában pedig egészen jól, azonképen a derék burjátok is groteszkül festettek a szürke irodai kabátban és a fehér pantallóban. Nagy, csontos arcuk, kiálló arccsontjaik, egész termetük élesen elütöttek az európai ruházattól; különben valószínűnek tartom, hogy ezt ők maguk is érzik, és odahaza sietnek eredeti bő ruházatukba átöltözni, úgy, mint a japáni is teszi. Közben elkészült az útlevélvizsgálat; már tudtak rólunk, hogy jövünk és nem volt semmi akadálya annak, hogy továbbmenjünk. Ezt mind az irkucki múzeum révén megismert derék goszpogyin Persinnek és hűséges társának Fedor Gennadiev Sirjaevnek — végelemzésben pedig Lóczy professzor úrnak, aki Szentpétervárra Radlovhoz az ajánlóleveleket adta — köszönhettük és őszintén hálásak vagyunk érte. Az útlevél nemcsak a hivatalos, azaz a soros gazda által kiállított fogatnak használatára, hanem a közbeeső állomásokon, ahol ilyen volt, a „zemszkij kvartyir", vagyis a nemesi szálláson való megszállásra jogosított bennünket. A fizetendő összeg nagyon csekély; a várakozás alatt a zemszkij kvartyir rendbentartásával megbízott öregasszony nagyon barátságosan fogadott bennünket és egynehány ezüstpénzért készségesen teremtett elő nagy köcsög tejet és pogácsákat, a fuvaros pedig személyenkint és versztenkint egy-egy kopejkát hajtott be rajtunk, ez a hivatalos tarifa. Ez a módja az utazásnak Szibériában voltaképen a településekre kivetett robot, amelyet hivatalosan igazolt személyeknek kötelesek teljesíteni, de tekintetbe kell venni, hogy ők idetelepülésükkor az államtól nagyon olcsó földet kaptak, esetleg még segélyt is annak megmunkálásához.

Mivel még napvilágnál akartuk utunk célját elérni, megbíztattuk a fuvarost, hogy megkétszerezzük a viteldíjat, ami huszonöt versztnyi útnál sem sok. A jemcsik összeállította a trojkát és három jó lóval vágtunk neki késő délután a lassan hegynek menő útnak. Utunk célja a Szelengától nyugatra eső Gusinnoje-Osero, azaz Lud-tó volt, így nevezve a vízimadarak sokaságáról. Nem a tavat mentünk megnézni, hanem az annak partján fekvő híres buddhista kolostort, a lámák dacánját, amelynek az volt az egyik érdekessége, hogy a lámák legnagyobb része burját volt. Az ajánlóírás a főnökükhöz, a Chambo-Lámához szólt, aki állítólag tudott

oroszul. A falun túl elkanyarodott a patak völgye és vele együtt az út is, nekünk egy dűlőút-féle kövecses csapás maradt, amelyen az előttünk lassan emelkedő fennsíkra vitt föl bennünket a trojka. Meglátszott, hogy ez már nem termékeny vidék, legfeljebb birkalegelőnek jó és csakugyan megint találkoztunk szétszórt nyájakkal, amelyek egy-egy pásztor és a komondorkutyája körül legelésztek a fűvön. Ebben az irányban vége volt az orosz telepítvénynek és burját területre léptünk.

Erős kapaszkodás után vagy másfél óra mulva fenn voltunk a fennsík tetején és ekkor egyszerre egészen új kép bontakozott ki előttünk. A köves fennsíkkal szemben, a másik oldalon, sűrű erdőkkel borított hegylánc, amelyben nagy esőzés volt az elmult napokban: még mindig nagy tömegekben ült a fehér pára a hegyeken. Déli irányban tisztább volt az ég és jól le lehetett látni a völgy mélyébe: nagy zöld rétek terültek el a völgy sík fenekén, rajtuk keresztül mint ezüstcsíkok húzódtak a sötét fenyvesekből kibúvó patakok és egy szélesebb folyó, azután valamennyi eltünt egyetlen nagy ezüstös tükörben, egy nagy vízfelületben. Ez volt a híres Lúd-tó, amely 25—30 verszt hosszaságban húzódik le délnek a Szelenga egyik mellékfolyója, a Temnik-folyó felé, de nem érintkezik azzal, mert magas hegy van köztük. Egymagában van itt, mint nagy vízgyűjtőmedence a tó és innen a fennsík széléről nagyon szép látványt nyujt a partjain elterülő élettel, fehér juhnyájakkal és a vízimadarak falkáival. A zöld réten és az ezüstös patakokon túl a felhőkön áttörő napsugár nagy fehér kőfalat és ragyogó kupolákat világít meg; amikor jobban szemügyre vesszük, látjuk, hogy ez az, ami felé törekszünk, egy nagy épületcsoport, a tómenti buddhista dacán. Köröskörül csend volt és nem hallatszott egy hang sem; az előttünk elterülő panorámával szemben úgy éreztük magunkat, mintha egy tibeti fennsíkon állnánk az ottani, nagy tavak mentén épült várszerű lámakolostorokkal szemben. És hogy ne legyünk kétségben afelől, hogy tényleg megérkeztünk a messzi északra előretörő buddhizmusnak egyik előőrséhez, — a fennsík legmagasabb részén, egy fölhányt kőrakáson, szembetünő helyen ott lobogott a buddhizmus közismert jelvénye, amely ellepi a Himalájától kezdve a Bajkálig az útmenti hegyek kiugró fokait: a libegő kis fehér zászló, rajta az egész Ázsián át zümmögő imádság: Om mani padme hum!

Igen, ott álltunk az indiai királyfi: a Buddha tanának egyik legszélsőbb előőrsénél; a libegő zászlócska azt jelentette, hogy itt elkezdődik és innen kezdve a nagy mongol sivatagon keresztül keletre Japánig, délre Indiáig, nyugatra Turkesztánig tart a Buddha birodalma a lelkekben. Amerre ez terjed, ott mindenhol az Om mani padme hum a legtöbb szép és jó dicséretének az imája, akár a buddhista művészet legtökéletesebb alkotásának, a japáni földön, a kamakurai árnyas ligetben méltóságteljesen emelkedő

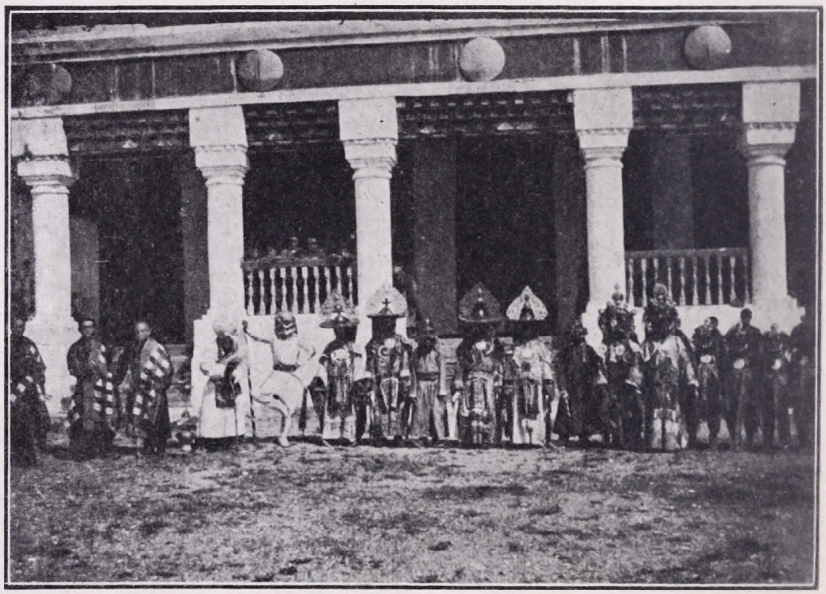

A cam.

világhírű Dai-butsu: az óriás Buddha-szobor előtt, akár süvítő szélben, magas hegyek ormán a forgó imamalom körül hangozzék az. Mind egy világnézetet képvisel, finoman vagy durván: a Nirvánáét. Ez az, ami a buddhista embert egy egész világgal választja el a kereszténységtől és a nyugati kultúrától. Mintha határt lép át az ember, úgy éreztem magam, mikor a kőrakásba szúrt bot végén libegő kis zászló előtt elhaladtam; makacsul csattogott, zörgött a már foszlányokká szakadt imajelvény az éles

esti szélben, de azért mintha utolsó sóhajával is azt hirdette volna: Oh gyöngy a lótusz-virágban, amen!

Lefelé gyorsan haladtunk a menedékes úton; a szél erejével a hegyről letördelt és legurított kövek közötti vágtatásban nagyokat ugrott a kocsi; negyedóránkint közelebb jött hozzánk a hegy alsó széle és azzal együtt a síkság. Sietnünk kellett, mert a Nap már megint leáldozott és a sötétségben elveszthettük az irányt, így is csak homályosan láttuk a tó szélén a nagy dacán fekete tömegének körvonalait. Amikor leértünk a síkra, riadó juhnyájak és mérgesen ugató kutyák között vágtattunk be a rétre; egy darabig töltésfélén mentünk, azután elfogyott az is, és a trojka három lova vad vágtatással ment neki a vízerekkel áthálózott nagy zöld térségnek. Szerencsére sekélyek az erek, a fű pedig olyan puha, mint az epsomi gyepen; egy-egy nagy paccsanással szabadultunk, ahol ilyen sekély vízen vágtattunk át és toronyirányban rohanva, egyre közelebb értünk a dacánhoz.

Egyszerre azután megakadtunk. Már egészen közel voltunk a kolostorhoz, jól lehetett látni a lámpáit, amikor egyszerre nagyot sülyedt a kocsi és a lovak hasig merültek a vízbe. A víz bejött a kocsi kasába és a podgyászt gyorsan feltettük az ülésre, magunk pedig a bakon kapaszkodva vártuk, hogy nem sülyed-e még mélyebbre a kocsi, akkor már usznának a lovak. Az történt, hogy az esőzések folytán az a széles vízér, ami a kolostor dombja előtt rendes időben sekélyen folydogálva, viszi le az erdők vizeit a tóba, most megdagadva, haragos zúgással öntött ki a rétre és azzal fenyegetett bennünket, hogy ha még mélyebbre megyünk, belesodor a tóba. Gázlót kellett keresnünk. Nem messze egy dombon világosság égett, egy burját pásztor tanyázott ott egy kis karámban, nagy csomó égő rőzse mellett. Kiáltozásunkra előjött és a kocsissal való hosszas alkudozás után egy rubelért vállalkozott, hogy előttünk lovagolva, átvezet bennünket a folyón. Eléggé izgalmas jelenet volt a sötétségben, amint az előttünk haladó lovas után haladva hallottuk a köves folyómeder kavicsainak a csikorgását; ha valahol egy hirtelen keletkezett gödörbe kerültünk volna, készen álltunk arra, hogy a bakról a lovakra átugrálva, elvágjuk az istrángokat és úszva iparkodjunk ki a túlsó partra. De a burját jól ismerte a gázlót; a nomádoknak az ilyenekben kitünő helyi memoriájuk van és a vízből kiálló fűzfa-

cserjék koronái után tájékozódva, vagy tíz percnyi gázolás után megint emelkedtünk, a kas is kijött a vízből és a cuppogó talaj mutatta, hogy már az elöntött földek fölött járunk. Rövidesen künn is voltunk a parton, közvetlenül a dombon emelkedő kolostor kapuja előtt. Mindezen a lámák könnyen segíthettek volna, ha csak egy kissé dolgosak; a vízbe vert cölöpökkel megjelölhették volna a gázló helyét, sőt egy kis fáradsággal úszóhidat építhettek volna az átkelőhelyen, de nem tették egyiket sem, sokkal lustábbak voltak hozzá. Amikor dörömbölésünkre kinyitották a kaput, a kapuőrséget egy régi pagodában találtuk a földre szórt szalmán fekve egy nagy üst csáj mellett és kis kínai pipájukat szíva; ez volt az oka, hogy nem törődtek semmivel, hanem élvezték az estét. Mi sem voltunk udvariasak, hanem a sáros csizmáinkkal odatelepedtünk közéjük, leszedettük a podgyászt, amit sikerült szárazon megtartani; a burját kalauzra bíztuk, hogy pihenés után visszavezesse a kocsit, mert annak éjszakára a gazdájánál kellett lenni, és ezzel jeleztük, hogy bizony itt maradunk éjszakára.

A belső kolostorudvarról a nagy zajra végre előkerült egy alsóbbrendű láma. Ez tudott olvasni valamit oroszul és mint mindenkinek, főleg a nagy sas imponált neki az útlevélen. Bement jelenteni a jövetelünket és egy negyedórán belül fényes jó dolgunk lett. Egymásután gyúltak ki a színes papiroslámpák a befelé vezető úton, majd a hivatalos személyeknek szánt vendégházban és egész küldöttség jött elénk, kérve, hogy jöjjünk beljebb. Látták, hogy az irkucki főkormányzóságtól jövünk, és ez nagy respektust keltett. Bocsánatot kértek, hogy a Chambo Láma helyettese most nem jöhet ki fogadásunkra, — azt hiszem, félig már aludt az ópiumtól, ezeknek is olyan szaguk volt — de hogy holnap reggel kilenc órakor ünnepies fogadtatás lesz a tiszteletünkre. Mi ugyan nem bántuk, lesz-e ünnepélyes fogadtatás vagy sem; örültünk, ha egy száraz szobához és egy csésze teához jutunk. Nagy meglepetésünkre azonban valósággal estélyt rendeztek még nekünk ezen az estén; úgy mint hogyha az ember japáni kis városban bennszülöttek szállodájában száll meg, késő este is az egész család kijön elébe és nagy hajbókolások között kísérik a vendéget végig a folyosón, sőt bemennek vele a szobába, ott mulattatják, beszélnek neki, ha nem ért is a beszédjükből egy

szót sem. Végtelen teázással meg cigarettázással húzzák ki az időt éjfélig, amikor azután nagy: O yashumi nashai! azaz: Jó éjszakát! kívánással végre kivonulnak.

Ilyenformán barátkoztunk össze ezen az estén a lámákkal is; egyre többen jöttek, úgy hogy tele lett velük a szoba. Egy fiatal burját, olyan laikus fráterféle volt a Chambo-Láma titkára, ez jól tudott oroszul és ő volt a tolmács. Valószínűleg ő is orosz iskolába járt és így alkalmas volt arra, hogy a közvetítést végezze a kolostor és az orosz hatóságok között. Bemutatta nekünk a többieket, akik többnyire már előkelőbb lámák voltak, mindegyik valamelyik pagodának a felügyelője volt és a tolmács útján meghívott bennünket, hogy másnap majd látogassuk meg az övét is. Bemutatták a kolostor hisztorikusát és hagiografusát is; ez sokáig volt tibeti kolostorban és most arra szánta az életét, hogy a buddhizmus kínai és mongol nyelven írott szent könyveit burjátra átírja, valamint hogy a dacán történetét írja. Tényleg másnap hatalmas tekercseket mutatott nekünk, mongol írással, mert a régi burját rovásírásféle jegyeket, amelyeket csak emlékeztetésre és a jószág számának megjegyzésére használnak, a buddhisták nem ismerik. Ha van valami létjogosultságuk a lámáknak, az az egy az, hogy a vándorlámák tényleg tanítják a gyermekeket a közönséges írás- és olvasásra és ennek fejében tanyáznak hosszú hónapokig a mongol jurtákban.

Nagy csend volt; a lámák abbahagyták a beszédet és szürcsölték a behozott édességeket, — a csendben jól hallatszott, amint az éjjeli őrök körüljártak a telepen és egy-egy sarkon megütötték az ott álló gongot, annak jeléül, hogy ébren vannak. Azután lassankint fölszedelőzködtek vendégeink és nagy hajlongások közt elmentek. Amikor egyedül maradtunk, kiszellőztettük a szobát és európai formájú ágyakban hallgattuk még egyideig a gongok ütéseit.

Másnap azután csakugyan megtartották tiszteletünkre a *cam*-ot. Ellentétben a samanista burjátok primitív és különösebb dísz nélkül való ünnepségével, ez a cam, amelyet a lámák szintén a szabadban, a kolostor udvarán tartottak, igen nagy pompájú aktusnak készült. Már kora reggel óta láttuk, hogy apró lámajelöltek, tíz-tizenkétéves gyermekek forgolódnak az udvaron, hogy rendbehozzák azt, padokat állítanak föl és gyékényeket

terítenek le a földre. Kilenc óra előtt nehány perccel pedig megjelent a Chambo-Láma helyettese és nagy kísérettel jött végig az udvaron, mi a vendégház ajtajában fogadtuk őt. Átadtuk neki az irkucki üdvözleteket, amelyeknek láthatólag örült; mivel valamit tudott oroszul, egyről-másról elbeszélgettünk. Azt sehogy sem tudtuk neki megmagyarázni, hogy hol van Magyarország; Kínán és Oroszországon kívül még Franciaországról volt valamelyes fogalma, mert valamikor jártak itt franciák, meg is találtuk a nevüket a vendégkönyvbe beírva. A látogatas szertartásos volt, rövid beszélgetés után a láma fölkelt és kíséretével együtt visszament a lakásába. Mi hamarosan visszaadtuk a látogatást egy különálló kis házban, ahol egyedül lakott egy gyékényekkel és faliszőnyegekkel berendezett szobában. Ebben a helyiségben nem voltak bútorok, a szoba egyik sarkában szőnyegen ült a házigazda. Egynehány percre bementünk hozzá, hogy visszaadjuk a látogatást; ez szokás szerint ismét csájozással járt, de nem maradtunk nála sokáig, mert láttuk, hogy öreg ember, aki nem igen bírja már a hosszabb beszédet.

Vagy egy óra hosszat tartott, amíg a mellénk adott vezetővel megtekinthettük az egész telepet. Igen kiterjedt nagy lámatelep a gusinnoje-oseroi, valóságos utcák vannak benne a lámák lakóházaiból. Csak a fölámának és helyettesének vannak külön házai, még egynéhány öreget kivéve, a többiek közösen laknak. A telep közepét a rituális épületek foglalják el, a buddhista templomok szokásos sémája szerint; a bejáratnál állt a kétemeletes bejáróház, azon túl pedig különböző főépületekhez ágaztak el az utak. Jobbra volt a pagoda és a dobolótorony, amelynek erkélyéről ünnepségekkor a nagydobot verik, balra pedig a kisebb fogadalmi épületek. A Japánból ismert kőlámpások is ott álltak a főtemplom előtt, — ehhez lépcsőkön kellett felmenni és tele volt aggatva mindenféle felírásokkal és áldozati ajándékokkal. Amíg a templomokat jártuk, vezetőnk és a többi lámák is sohasem mulasztották el az épületek sarkain elhelyezett imahengereken egyet lökni; a gép nagyot fordul és vele együtt a hengerben elhelyezett imaszalag. Ez érdemszerző cselekedet. Külön a templomoktól egy sarokban állott a róka temploma és valóban egy jól kifejlett szibériai róka volt benne a ketrecben. Maguk a lámák is élénk derültséggel mutogatták az istenségnek ezt a képviselőjét.

Ezalatt küldönc jött érettünk, hogy foglaljuk el helyünket a templomban, mert megkezdődik az ünnepi istentisztelet. Bevonult a főláma helyettese, megint a kíséretével, nekünk külön székeket tettek be, s a templom megtelt a lámákkal és az énekesekkel. A falakon kívüli faluból is jöttek burjátok arra a hírre, hogy az istentisztelet után cam lesz; az ilyesmire ezek a nagy gyerekek mindig kaphatók. Az istentisztelet felváltva ritmikus imazümmögésből és zajos dobolással kísért énekből állt; az imák

A kínai bölcs.

közt szerepelt az orosz cárért való ima és — udvariasságból — a mi királyunkért való ima is, kinek nevét előzetesen megkérdezték. Az istentisztelet végeztével lépcsőkön fölmentünk a kórusra; ez egy félig nyitott hely, amelyből ki lehet látni a szabadba, a tóra és le a templomba is. Az énekesek négyen vannak és felváltják a párokat, de amíg az istentisztelet tart, addig szakadatlanul kell innen hangzania az Om mani padme hum-nak.

A cam-ot a kolostor legnagyobb udvarán, a főtemplom előtti téren rendezték. Időbe került, amíg a főlámahelyettes és ki-

séretének díszes székeit felállították, a többi láma a földre kuporodott és hosszú sorban elhelyezkedtek. Külön volt az iskola és az énekkar a tanító vezetése alatt. Ami a cam természetét illeti, az tulajdonképen egy neme a vallásos drámának, a télnek és tavasznak, a jónak és a rossznak küzdelmét adja elő. Zajos felvonulással kezdődik; mikor az egész nézőközönség a helyén volt, előlépett a szertartásmester és botjának intésére kinyíltak a főtemplom kapui, onnan vonult ki a menet. Elől négy trombitás haladt, akik teljes tüdőből fujtak egy indulófélét hosszú, egyenes trombitákból. Azután más zenészek jöttek, dobokkal, réztányérokkal és csengős hangszerekkel. Ezek mind tibeti eredetü hangszerek; olyan jellegzetes dudaformájú hangszer, mint a samanista burjátoknál, itt nem volt. A zenészek után jött a szereplők hosszú sora, fantasztikus állatalakoknak öltözve: medve, ló, bika, tigris, fekete kutya, kigyó és ezekből kombinált alakok nagy, rikitóra festett álarcaiban. A sor végén jött az ördög zöldre festve, kitátott szájjal és vicsorgó fogakkal. Ennek a szerepét is egy fiatal láma játszotta.

Amikor a menet kiért a templomból, zeneszóval megkerülte a teret, azután elhallgatott a zene, a szereplők megálltak a főlámák előtt és mélyen meghajtották magukat. A Chambo-Láma helyettese megadta az előadás megkezdésére szóló jelet: csöngetett. Erre a szereplők szétoszlottak a téren szerepük szerint, az erény képviselői egy csoportban, a gonosz szellem és társai a tér másik sarkában. Egyideig menetekkel és ellenmenetekkel tüntettek egymás ellen, harcrakészen vonultak föl, azután ismét eloszlottak. Közben megjelent a kórus, az ördögfiak kara, akik táncolva, ugrálva, cigánykerekezve, csengős hangszereikkel nagy lármát csapva robogtak be a tér közepére. Gyermekbaletthez hasonlított a táncuk, — egyideig forgó- és körtáncokat mutattak be, később mint ördögfiókák tanuságot tettek ezen mivoltukról. Lassan húzva a lábait, egy jámbor öreg zarándok ment át a téren, ezt megtámadták, csúfolták, utoljára ledöntötték a földre és ráültek. Ez volt a rossznak ideiglenes győzelme a jó fölött. De ekkor megmozdultak az erény képviselői is; sokáig tanakodtak egymás között, végre az állatalakokhoz fordultak segítségért, ezek azután elkergették az ördögfiókokat, akik vörös ruháikban és szőke parókákkal — nem tudom honnan vették ezt a mintát — folytonos ritmikus táncban megint elvonultak a színről. Ezek a táncra be-

tanított 10—12 éves gyermekek voltak a legkellemesebb alakjai az egész előadásnak. Az utolsó felvonásban maga az ördög jelent meg társaival, s ide-oda futkozásával, lázításával iparkodott az embereket egymás ellen uszítani, de ezek összefogtak és a jó állatok segítségével, amelyek a jó szellemeket jelképezték, végre is elkergették a gonoszt. Ez volt a mintegy két óra hosszat tartó cam nak az erkölcsi tanusága: a jó győzelme a rossz fölött. Mikor ez megtörtént, a főlámahelyettes megint csöngetett, erre még egyszer előjöttek az összes alakok, sorakoztak, és a menet abban a sorrendben ment vissza a templomba, ahogyan onnan kijött. Ott levetették a jelképes ruháikat, ledörgölték arcukról a sokszínű agyagos festéket, azután elszéledtek. A falubeliek egy része még ott maradt, — egy kis áldozatot mutattak be az istenszobrok előtt, tejet vagy mezei virágokat, mások meg a lámákkal álltak alkuba és apró papirmasé — részben kinai, részben, azt hiszem, angol gyártmány — istenképeket vettek tőlük. Mi reánk is rákerült a sor, nem szabadultunk emlékvétel nélkül. Egy Buddhát és egy szerencseisten képét kellett megvennünk, hogy „jó szerencsével menjünk tovább". Utoljára még egyszer fölmentünk a pagoda tornyába; most, déli napvilágnál, jól láthattuk az egész környéket, a kolostor területét, a tavat és a távolabbi vidéket. Mozgó alakokat láttunk a földeken és megtudtuk, hogy azok is lámák; hogy télen valamennyien együtt vannak a kolostorban és akkor nyolcszázra megy föl a számuk. Nyáron a fiatalabbak egész nap künn élnek és dolgoznak a földeken, hogy megkeressék a kolostor szükségleteit gabonában. Az öregebbek már állandóan otthon maradnak és azzal foglalkoznak, hogy „tanulják a tant", vagyis a buddhizmust, amelyet nem lehet eléggé megtanulni. Nyilvánvaló, hogy ez a kontemplatív, szemlélődő életet jelenti, amely kifelé improduktív. Ez a boldogságról szóló buddhista tannak a lényege, a Nirvánára való előkészülés; nem csoda, hogy apatikussá teszi a népeket, mint az ezeken a burjátokon is meglátszik.

Azzal az utolsó gondolattal hagytuk el a dacánt, hogy megláttuk az életerős ősfaj gyászos ellentétét, a lámaita burjátok életének egy típusát.

Le sacrifice du cheval blanc II. par *Dr. Emeric Sebők.* — La propagande des lamas a réussi de convertir au Bouddhisme les Buriates transbaïkaliens et ce n'est que la partie habitant en deçà

du lac qui est restée fidèle à l'ancienne religion et au Samanisme. Et tandis que cette partie conservait les caractères de la race, le Lamaïsme transformait les Buriates au physique et au moral. En effet, les grandes religions asiatiques, le Bouddhisme, le Brahmanisme, l'Islam, ont toujours opprimé et nivellé les âmes et les corps de leurs fidèles. Aussi le Buriate cisbaïkalien considère-t-il la conversion au Lamaïsme comme le plus grand pêché: c'est trahir sa race et sa nation. Par contre, le culte des Samans est plutôt d'un caractère local, satisfaisant les besoins de l'homme primitif sans pénétrer dans les profondeurs des âmes. Le Saman ne forme pas un caste séparé comme le Lama. Le Buriate cisbaïkalien a perdu cette foi primitive en la magie. Ainsi que le prouve le sacrifice du cheval, tout en conservant le culte animiste de la nature, il a déjà une faible notion du monothéisme, faisant exécuter l'acte le plus important de l'année religieuse non pas par le prêtre, mais par le peuple lui-même. Le culte des Samans, conservateur des qualités de la race, contribuera à maintenir le peuple buriate dans son indépendance ethnique.

Au delà du Baïkal, dans la vallée de la rivière Selenga, le Lamaïsme a conquis les âmes. Il y a là des *dacans*, colonies de lamas buriates, connues et renommées dans le pays. Ces *dacans* sont des lieux de pélerinage où se célèbre chaque année la fête appelée *cam*, qui se compose de cérémonies de plusieurs jours, avec musique et danses. Pour connaître ce pays des Burjates bouddhistes, l'auteur est remonté la belle et fertile vallée de la Selenga bordée de villages et de fermes burjates, pour visiter le *Grand Dacan* buriate établie sur la rive du Gusinnoje Osaro (Lac des Oies). Le voyage sur la Selenga était des plus intéressants, les passagers du bateau formant une véritable exposition ethnographique. La station la plus importante était la grande commune de Novo-Seleginsk, type de ces colonies buriates en Sibérie où l'administration russe est arrivée à assimiler le Buriate, à lui faire changer le costume, l'écriture, la culture.

Le *Grand dacan* situé sur le Lac des Oies est renommé par le fait que la plupart des lamas sont des Buriates. A l'approche du cloître on aperçoit ce petit drapeau blanc qui, de l'Himalaya jusqu'au Baïkal, annonce la frontière du Bouddhisme et sépare cette grande religion asiatique du christianisme et de la culture de l'Occident.

Le *dacan* forme une vaste colonie avec de vraies rues et places entre les bâtiments, tours, pagodes etc. Après un service divin composé de prières murmurées alternant avec des chants accompagnés de roulement de tambours, l'auteur a eu la chance d'assister à la curieuse fête du *Cam*. C'est une espèce de drame religieux représentant la lutte entre l'hiver et le printemps, le bien et le mal. La fête débute par un cortège de figures fantastiques

portant des masques bizarres d'animaux: ours, chevaux, taureaux, tigres, chiens noirs, serpents. La tête du cortège est formée par des musiciens et à la fin apparaît le diable peint en vert, la gueule grande ouverte, grinçants des dents. Toutes ces figures sont jouées par des lamas. Après avoir fait le tour de la place des fêtes, le cortège se divise en deux partis: les bons et les méchants. La lutte s'engage et après de curieux épisodes elle se termine par la victoire des bons. La fête finie, quelques assistants restent encore pour offrir aux statues des dieux de petits sacrifices: du lait et des fleurs de champs. — L'auteur quitte le *dacan* avec l'impression d'avoir vu en le Buriate bouddhiste le type opposé au vigoureux Buriate cisbaïkalien.

A TURÁNI ÁLLAMOK JÖVENDŐ BÉKÉJÉNEK FÖLDRAJZA.

Írta: Dr. FODOR FERENC (Karánsebes).

II.

Erdély földrajzi hovátartozandóságát különösen az ellenséges tábor geográfusai vitatják; pedig az tulajdonkép rendkívül világos és csak két geográfiai tényezőn fordul meg. E két tényező az erdélyi medence lefolyásainak iránya, továbbá a Kárpátok politikai és földrajzi határalkotó ereje.

Erdély, mint többcsurgós medence, vizeinek egy részét Alföldünkre, másik, kisebb, részét az oláh síkságra önti. Míg azonban hazánk felé a Szamos, Maros, sőt részben a Sebes-Körös vezet ki a medencéből, Oláhország felé csak egy nagyobb folyóvölgy: az Olt csurgatja le Erdély csapadékát. E folyóvölgyek fontossága közlekedési jelentőségükben van. Míg a Szamos, Maros, de különösen a Sebes-Körös völgye ősi közlekedési utak az Alföldről Erdélybe, addig Oláhország és Erdély között hosszú századok folyamán sem alakulhatott ki egy nemzetközi jelentőségű közlekedési irány. Az Olt völgye ma is csak helyi jelentőségű közlekedési út, a brassói irány pedig mesterségesen lett főútvonallá. A Balkánra vivő nagy kontinentális út nem ott vezetett át, hanem a Bánságon át a krassószörényi Porta orientalis útja vitt keletnek.

Oláhország tehát századokon keresztül sem volt képes egyetlen jelentős közlekedési irányt létesíteni Erdélybe; míg hazánk testéből, az Alföldről ősi forgalmas utak vezettek oda még azon időkben is, mikor a két magyar haza politikailag különváltan élt. Ennek oka pedig nem lehet más, mint Erdély földrajzi helyzete, amely ugyan egységet ad Erdélynek, de oly egységet, mely a Kárpátok hatalmas félkörével oda ölelődik a magyar Dunamedence nagyobb egységéhez.

Az erdélyi Kárpátok földrajzi választóereje még az északkeleti határhegységnél is jelentősebb, amit részben ezen hegyvonulat magassági viszonyainak, részben szélességüknek, s különösen az oláh alföld felé való meredekségüknek köszönhetünk. A gerinc-vonulat magassága az egész déli szakaszon átlag 2000 m, a hegylánc szélessége pedig 70—80 km. Politikai határszerepük egy évezreden át kiállotta a próbát. Éppen fönnebb vázolt földrajzi hozzánktartozása miatt Erdélyt sohasem lehetett kelet felől tartósan meghódítani, hanem csak nyugat felől.

Márki Sándor dr. egy rövidke cikkben[1] kimutatja, hogy a perzsáktól kezdve Nagy Sándoron, a mongolokon keresztül minden hódító megpróbálkozott Erdély birtokbavételével, de tartós eredmény nélkül. Oláhország különben is Erdély annexiójával egyszerre elveszítené földrajzi és politikai létjogosultságát. Oláhország hivatása ugyanis a Duna torkolata mentén Oroszország és a Balkán között az egyensúly fönntartása. Mint torkolati államot erre predesztinálja fekvése; mint az oroszság és a délszláv népek közé beékelt állítólagos latin fajú törzs pedig megakadályozza a szláv áradatnak összecsapását. Oláhország teste minden viszonyában átmeneti jellegű, átmenet Kelet-Európa és a mediterrán között. Maga a Havasalföld minden geográfus egybehangzó véleménye szerint inkább Kelet-Európa: az orosz táblának bizonytalan folytatása. Ez a keleteurópai terület politikailag nem tolakodhatik föl az erdélyi szorosokon Közép-Európa szívébe. Igen hibás felfogás Oláhországot balkáni államnak tartani. Oláhország mint az orosz síkságnak egy darabja kívülesik a nagy eurázsiai hegyláncon, így kívül van annak egyik tagján: a Balkán-hegységen

[1] *Márki Sándor dr.*: Erdélyt keletről nem lehet meghódítani. (Az Est, 1916. szept. 14. 8. oldal.)

is. Oláhország ugyan szerette magát Közép-Európához számítani, ehhez azonban sem földrajzilag, sem kultúra tekintetében a legkisebb jogosultsága sincs. Nem Közép-Európa, nem is Balkán, de minden elfogultság nélküli megállapítás szerint Kelet-Európa.

A „balkáni államok" megkülönböztetés szerintem különben is semmitmondó. Van Közép-Európa, ennek déli határa az Erdélyi havasok és a Duna szerb és bosnyák mellékfolyóinak vízválasztóin van. Ami ettől délre esik, az mediterrán terület; a Kárpátoktól keletre, továbbá a Kárpátok és a Balkán lánca között már Kelet-Európa terül el.

A politikai alakulások nem tűrnek meg *egy* egységben oly heterogén területeket, mint Erdély és a Havasalföld. A Kárpátok déli lánca éppen ezért kiváló politikai határ, melynek tartósságában nincs okunk továbbra sem kételkedni. Sőt továbbmenve, Oláhországnak nem igazi érdeke Erdély okkupációja. Nemzetiségileg talán igen, de általános hivatottságának perspektivájában alighа. Egy oláh jogar alatt álló Erdély ugyanis már csak magasabb kultúrájánál fogva is fölszívta volna a havasalföldi királyság súlypontját, s így eltéritette volna Oláhországot eredeti hivatottságától és öt életre hivó jellegétől: torkolati állam voltától. A Balkán felé törekvő ország csakhamar felismerte volna az oláh királyság súlypontjának eltolódását, s keresztülgázolhatott volna annak eredeti területén, a Havasalföldön, melynek szuverénitása megszünvén, az oláh királyságnak előbbi területe felől egyedüli megvédelmezhető darabja Erdély maradt volna; az ide bezárt oláh királyság azonban viszont a magyar Alföld felől nem lett volna tartható.

Általánosságban áttekintvén a hazánk épsége ellen irányuló ellenséges törekvések földrajzi hátterеit, arra a végeredményre kell jutnunk, hogy egy életerős, fegyverben álló magyarsággal szemben, hazánk földrajzi és politikai egysége sem északkelet, sem Erdély felől tartósan meg nem bontható; a déli irányból ért támadások pedig éppen ellenkezőleg hazánk természetes kiegészítésére kell hogy vezessenek. Nem tudhatjuk, hogy mit hoz a béke, de semmi esetre sem lesz fölösleges az így Boszniával, Dalmáciával és bizonyos szerb területekkel *egy* politikai közösségben kiegészítendő Magyarország földrajzi jellegének kiemelése.

E terület földrajzi jogosultsága az egység, az így már soha

meg nem csorbítható egység; s az így elért egység mindenesetre van annyira jogosult, mint Anglia sokat hirdetett oceáni egysége. A területkiegészülés ára a kifolyt magyar vér tengere. Célja a tartós béke és a legvitálisabb kereskedelmi és gazdasági érdekek kielégülése, amelyek kizárólag e terület felé vonzanak bennünket. Az így remélt területek a magyar szt. korona országainak mostani 325 ezer km² kiterjedésével szemben körülbelül 418 ezer km²-t tennének ki. E terület határa a mai 4166 km határvonallal szemben nagyjából való számítással 4400 km hosszú vonalat alkotna, balkáni területünk határvonalát a Morova—Pristina—Djakova—Montenegró déli határán a tengerpartig s ott föl a dalmát partokon számítva. A számítás alapjául azon területeket vettem tehát, melyeket a Balkánon a mi csapataink tartanak megszállva. Rendkívül kedvező területi viszonyok volnának ezek. Ideális államalakulat az a terület, amelynek határvonala a lehető legrövidebb, vagyis közel áll a körhöz. Az új alakulás a régi állapottal szemben oly kedvező viszonyokat mutat, amelyek egész Európában egyedülállók volnának:

	Terület km²	Határvonal km	Körvonal esetén a határ	Körhatár viszonya a valóságoshoz
Régi . . .	325,000	4166	2020	2·05
Új	418,000	4400	2292	1·96

Az így teljes medenceállammá kiegészült Magyarország a lehető legjobb természetes határok birtokában a legkiválóbb katonai határokat is nyerné a medence peremhegységeinek gerincén. Az elméleti körterület sugara 365 km hosszú, s csodálatosan megközelítené e tekintetben is az ideális államterületet: hazánk eddigi természetes központja Mezőtúr környékén volt, most délfelé, Szegedre tolódnék el az elméleti központ, tehát Alföldünk igazi középpontjába. Az innen 365 km elméleti sugárral vont kör a valóságban is befoglalná az új Magyarországot.

Az új alakulás nemzetvédelmi tekintetben s katonai szempontból is rendkívül könnyű helyzetet teremtene: a velünk szövetséges másik turáni állam: Bulgária felé mintegy 400 km határterületet nyernénk (a mai okkupációs viszonyok szerint).

Hátra van még annak megvizsgálása, hogy az így kiegészülő magyar medence-állam minő geográfiai helyzetet foglalna

el a monarchiában. Szinte fölöslegesnek látszik annak bizonyítgatása, hogy Ausztria semmiképen sem földrajzi egység, s hogy egy hazánk nélküli Ausztria földrajzilag elképzelhetetlen kompozitum, és csupán hazánk medence-egysége képes összetartani a medence peremén fekvő osztrák tartományokat, amelyek egy része a történelem folyamán magyar előország is volt.

Sokat vitatják osztrák politikai körök, vajjon Magyarország mentette-e meg a világháborúban Ausztriát? Földrajzilag mindenesetre. Hazánk ezen földrajzi összetartó ereje a háború után csak még fokozottabb jelentőséget nyer. A monarchia természetes középpontja és súlypontja eddig hazánk volt, s így *Sieger* bécsi tanár ama megállapítása, hogy a bécsi Duna-medencében volna a monarchia földrajzi középpontja, teljesen egyoldalú.[2] A monarchia szélső pontjait: Tarnopolt Görccel és Prágát Brassóval összekötő egyenesek metszőpontja Budapest. Nem tudjuk, miként alakulhatnak a monarchia határai, de ha Ausztria északon keresne is bizonyos területi kiegészülést, a monarchia súlypontja és középpontja akkor se tolódna el nyugat felé.

Hazánk a turáni népek közt politikailag a legerősebb, a vezérállam, s így részletesen kellett bizonyítanunk, hogy földrajzi helyzete oly szilárd, oly kiváló természetes határokkal és védővonalakkal van beékelve Közép-Európa szívébe, hogy elmozdíthatatlannak és a megkötendő békében is megingathatatlannak kell tartanunk. E szilárd középeurópai földrajzi egységre kell a békének reáépíteni a másik két turáni államot.

A másik két turáni állam: Bulgária és Törökország földrajzi fekvése a turáni eszme szempontjából szintén igen kedvező. Hazánkkal való kapcsolatban szilárdan támasztják reá Közép-Európát a mediterrán medencére és az előázsiai területekre.

A Balkán-félsziget rendkívül apró egységekre szétesö, zavaros szerkezetében kissé nehéz kijelölni Bulgária földrajzi egységét. Pedig rendkívül fontos, és az ország jövendő békés fejlődésének feltételeit rejti magában, hogy jó földrajzi egységet kapjon. A mindössze 470 ezer km² kiterjedésű Balkán-félszigeten négy különböző természetű hegyrendszer tagjai helyezkedvén el, az egész

[2] Lásd bővebben *Vécsey Özséb dr.*: A magyar és osztrák monarchia földrajzi középpontja. (Budapesti Hirlap, 1916 aug. 8.)

felszín igen nyugtalan, a formák nagyon változatosak. A Dinaridák és a görög-albán hegyvidéket most tekinteten kívül hagyhatjuk, mint amelyek nem játszhatnak szerepet Bulgária határainak megállapításában, s csupán a Thrák-masszivumot és a fiatal Balkán-láncot vegyük vizsgálat alá. A Thrák-masszivum elaggott, lekopott ősi bérceinek legészakibb foka a Kalímegdánt viselő szikla, legdélibb az Olympos. Rendkívül nehéz ezen a vonalon Bulgária számára jó természetes határokat kijelölni. A lekopott sasbércek nem nyujtanak egységes, hosszú gerinceket a politikai határ számára. Igen valószínű tehát, hogy a bolgárok által okkupált terület északkeleti részén kénytelenek lesznek a Moravát elfogadni határul. Semmi esetre sem lesz jó politikai határ, de ha a folyótól nyugatra eső területek a mi birtokunkban maradnak, két barátságos állam között elég szilárd választóvonal maradhat. Bulgáriának a Moravától nyugatra nemzetiségi alapon sincs keresnivalója. Sokkal nehezebb feladat lesz a bolgár határnak a Morava vízválasztójától és a Rigómezőtől délre, a Balkán legveszedelmesebb tűzfészkében, Macedoniában való kijelölése. Itt a Dinaridák nyulványai, a Thrák-masszivum, sőt a görög-albán lánc érintkező pontján oly apró vidékekre tagolódik a terület, oly tarka a néprajz, hogy természetes választóvonalat nehéz lesz találni. Talán nem tévedünk, ha az albán folyók vízválasztói, tehát az egykori szerb-albán határon tételezzük fel a bolgár határ kijelölését. Ez az irány azonban erősen az Olympos felé mutat, s Görögországgal szemben csak mindkét fél jóakaratával s akkor is csak mesterséges határokat lehet kijelölni. A Szaloniki-kérdés megoldása mindenesetre nehéz feladatnak fog bizonyulni, egyrészt, mivel a kikötő kiváló geográfiai helyzete csaknem mindegyik hadviselő állam vágyát felköltötte, másrészt mivel Bulgária a monasztiri medence birtokában jóformán körülfogta Szalonikit, amelyet így csak mesterségesen lehet lekanyarítani testéből.

A macedóniai medencék legtermékenyebbjeinek a bolgár területekből való kiszakítása állandó Eris-almája maradna a békének. A geográfiailag legszerencsésebb megoldás tehát mindenesetre az volna, ha a monasztiri medencétől közvetlenül a tengerpartra, az Olympos lábaihoz vihetnék a görög-bolgár határt. Így a bolgár állam a következő kisebb egységekből volna összetéve: a Thrák-masszivum a Rhodope-hegységgel, a macedóniai medence,

a keletrumélíai medence, a Balkán-lánc és az attól északra elterülő kréta-tábla a Dunáig. Semmi esetre sem geográfiai egység e terület, de a Balkánon lehetetlen egy nagy egység-kijelölése, s rend és nyugalom csak úgy volna elképzelhető, ha ezen széthulló kisebb egységeket egy életerős, politikailag érett nép uralma alatt egyesíthetnék.

Oláhországgal szemben a bolgár határ csak a Dobrudsában változhatik. A Duna ugyan mint folyó elvben nem jó politikai határ, itt azonban a két part speciális viszonyai között oly éles ellentét van, hogy részben emiatt, részben a Duna szélessége, mocsarassága, erősen sziget-alkotó tulajdonsága miatt jobb határt nem lehet elképzelni. A Duna ugyanis nem a Havasalföld közepét szeli, hanem nagyrészt a balpartí mellékfolyók erősen hordalékos volta miatt teljesen leszorult a síkság szélére, úgy hogy a jobbpartí bolgár területek már nem az oláh alföld kiegészítő részei, hanem annak a hatalmas bolgár mésztáblának utolsó lejtői, amely lassú emelkedéssel a Balkán láncaivá magasodik fel. Ez a bolgár tábla eltart csaknem a Duna-deltáig, s így bolgár győzelem esetén valószínűleg a tábla szélén, a dobrudsai mocsarak határán fogják a bolgár-oláh határt megjelölni.

Bulgária testét két erősen különböző részre tagolja a Balkán-hegylánc. A Balkán-hegylánc azonban mégsem lehet politikai választóvonal. Ez a fiatal lánchegység ugyanis erősen asszimetrikus. Északi oldala rendkívül lassan lejt a Duna felé, míg déli fala szinte merőleges szakadék, s így a tulajdonképeni Bulgáriát nem elválasztja, hanem valósággal reáejti Kelet-Rumélíára. Kelet-Rumélia ennélfogva csak abban a politikai egységben maradhat nyugodtan, melybe a tőle északra fekvő bolgár terület is tartozik, mivel jóformán alatta fekszik annak.

Az így kialakuló bolgár állam fővárosa, Szófia, oly kiváló földrajzi helyzetben lesz, mint hazánkban Budapest. Eddig is a két országrész: Bulgária és Kelet-Rumélia összekötő kapcsa volt. Szinte pontosan ott fekszik, hol a Rhodope nyulványai helyt adnak a Balkán láncának. Míg a Sipka-hágón csak nehezen lehet a két országrész között közlekedni, addig a rumélíai síkságot szelő Marica-völgy kényelmesen fölvezet a nagy magasságban fekvő Szófiába, innen pedig a bolgár Duna felé igyekvő Iszker leszállít a bolgár táblára. Új perspektívát nyit Szófia fejlődésében, hogy

rajta vezet keresztül a magyarsággal összekötő hamburg—bagdadi vasút iránya is. Szófia fekvése az új bolgár területekhez viszonyítva szintén páratlanul kedvező. Egy Szófia középpontú 250 km sugarú kör mentén feküsznek Orsova, Prizrend, Monasztir, Szaloniki, Kavala, Drinápoly és Ruszcsuk.

A meghódított szerb területekkel, Dobrudsával és esetleg Macedóniával kiegészült Bulgária egy politikailag érett állam alakjának minden előnyét egyesítené. Nem volna szerteágazó alakja, nem volnának oly szomszédos területei, melyek után a természetes hozzátartozás alapján törekednie kellene. Az új Bulgária területe a mai 120 ezer km²-ről hozzávetőlegesen mintegy 170 ezer km²-re emelkednék. Tekintve azt, hogy a Balkán mindössze 470 ezer km² kiterjedésű, Bulgária több, mint $^1/_3$ részét foglalná el a félszigetnek, s így biztosítva lenne számára a balkáni hegemónia, a Balkán békéjének egyedüli föltétele.

Hazánk ezek szerint két vonalon kapna Bulgáriával szomszédságot. Az anyaország a Duna-vonalat a Morava-torkolattól Orsováig s a bármilyen formában velünk egybekapcsolt egykori szerb területen a Morava-vonalat. Így a Dunán kb. 125 km, a Moraván hozzávetőlegesen 300 km közös határunk volna Bulgáriával. Ez katonai, gazdasági és közlekedési szempontból is kiválóan előnyös helyzet lenne a két barátságos turáni államra. Bulgáriának csak Romániával szemben volna hosszabb közös határa; de ha feltételezzük is, hogy Oláhország a mai alakban marad meg, e hosszú Duna-határ a Duna ottani viszonyainál fogva sokkal kisebb jelentőségű lesz számára, mint a velünk közös határ. A magyar Alduna két végpontja: Báziás és Orsova lesz az a jelentős dunai kikötő, mely szorosan hozzánk kapcsolja az új Bulgáriát, különösen ha kiépül a báziási híd és Tímók-völgyi vasút. A Morava-határ közlekedési jelentősége csak akkor lesz nagyobb fontosságú, ha megvalósulhat *Suppan* hatalmas koncepciójú terve: a Hamburg—Basra víziút, amelynek egyik szakaszát tenné a Morava.

A harmadik turáni állam Törökország. Pár évvel ezelőtt befejeződött összeroppanásának oka: a nemzetiségi, kulturális, vallási, gazdasági és más tényezők mellett kiválóan a geográfiai viszonyokban is keresendők. A rendkívül heterogén Balkánt átfoghatta egy Nagy Sándor, át a keletrómai birodalom fénykora, át

a Szulejmánok hódító kardja; de mihelyest gyengült a mesterséges összetartó erő, mindegyik birodalom alkotóelemeire hullott szét. Törökország legutolsó összeomlása végre bebizonyította a törökség gondolkozó fői előtt is, hogy fajuk jövője és hivatása nem Európában van, ahol nem találhatott a maga számára megfelelő nagyságú földrajzi egységet, amelyben világbirodalmának bukása után is elmozdíthatatlanul elhelyezkedhessék. Törökország igazi politikai hivatását geográfiai helyzete és kulturális állapota alapján is eurázsiai jellege szabja meg, s ezen átmeneti jellegével, Európa és Ázsia közti hídalkotó fekvésével és szerepével fogja a turáni eszmének is a legjobb szolgálatokat tenni politikai, valamint gazdasági, kulturális és közlekedési tekintetben.

Mai földrajzi fekvése is teljesen ezt a jelleget domborítja ki, s európai határai a békében sem változhatnak. Arra a kis földdarabra, amelyet Európából ma bír, geográfiai szempontból is joga van, nem is szólva a néprajziakról: az a darabka föld tulajdonképen egy Európához ragadt Ázsia, amint azt többször idézett munkájában *Cholnoky* részletesen kifejti. E kis félszigetdarab megtartása Törökország számára létérdek, ez Konstantinápoly védőterülete a Balkán felől.

Konstantinápoly birtoklása a történelem és a jövő legnehezebb problémái közé tartozik. A kérdés csak politikailag oldható meg, a földrajz szempontjából azonban le kell szögezni a következőket. A Boszporusz mindkét partja csak *egy* politikai hatalom kezében maradhat meg tartósan, s lehet értékes. Továbbá Konstantinápoly birtoklása csak három földrajzi terület valamelyike birtokosának politikai közösségében lehetséges; e három terület a Balkán, a Fekete-tenger partjainak medencéi és Kis-Ázsia. A Balkánon a jelen háború eddigi eredményei szerint Bulgária vezető hatalommá lett, a Balkán felől tehát legföljebb tőle félthető Konstantinápoly. A másik két szövetséges turáni állam közé beékelődő s a többi határokon mindenütt ellenséggel körülvett Bulgária azonban a távoli jövőben is bizonyára óvakodni fog attól, hogy két szövetségesével a békét meg ne bontsa, annál is inkább, mivel be kell látnia, hogy a bolgárságnak Kis-Ázsiában nem lehet keresnivalója, ázsiai partok nélkül pedig nem lehet a Boszporuszt megtartani. A Fekete-tenger parti medencéinek egyesítésére fekvésénél fogva Oroszország volna hivatva; a jelen háború azonban bebi-

zonyította, hogy nemcsak képtelen a Duna-torkolati, keletrumélíai, besszarábiai medencék imperialisztikus egyesítésére, sőt ellenkezőleg, vehemens erővel támadván fel az ukrán-kérdés, veszélyben forognak számára Dnyepr és Don medencéi is. A harmadik terület, melynek birtoklása a Boszporuszt biztosíthatja, Kis-Ázsia. Ha Törökország, felismerne igazi hivatását, gazdasági súlypontjával ide helyezkedik át, Konstantinápoly birtoklását hosszú időre biztosíthatja.

Törökország európai határai tehát alig változhatnak mindaddig, míg Törökország Kis-Ázsiában meg nem törik, ezt pedig a felébredt ozmánság aligha fogja megérni.

Egyenkint áttekintve a három turáni állam várható földrajzi alakulásait, csupán egységes szempontból kell még figyelembe vennünk az így kialakult államkomplexumot. Ha a turánizmus eszméje a béke után nem is fog oly szilárd politikai közösséget teremteni, mint aminőnek a *Naumann*-féle „Közép-Európát" elképzelték, mégis nagy katonai, gazdasági és kulturális előnyöket rejt magában még azon esetben is, amit most még remélni is alig lehet, hogy t. i. a béke után nem kezdődik egy újabb általános fegyverkezés s a béke nem csupán hosszabb fegyverszünet lesz.

A turáni államkomplexum mint egy átlós irány szakítja el az orosz Kelet-Európát a Balkántól és mint egy híd vezet be Közép-Európa szívéből megszakítás nélkül a kihasználatlan Keletre. Közép- és Dél-Európában a súlypont a délszlávok helyett a turánizmus kezébe jutott. A turánizmus vonalának forgópontja Bulgária. Itt kell az eszmét leginkább megerősíteni, Bulgáriát mint sarokterületet leginkább megalapozni, hogy a reá támaszkodó másik két állam számára biztos alapot képezzen. Ez a megerősödés a vázolt földrajzi alakulások mellett teljesen kielégítené s külpolitikai harcok helyett gazdasági életének kiépítésére képesítené Bulgáriát.

Mivel a háború elsősorban az egyes államoknak a tengerhez való útjáért folyik, meg kell vizsgálnunk, hogy a turáni államkomplexum mily viszonyba hozná ezen államokat a tengerrel. Hazánk ma is belföldi jellegű állam, Bulgária a Balkánháborúk előtt szintén annak volt tekinthető. A három turáni állam azonban együtt oly kiváló földrajzi elhelyezkedésű, hogy

három tengerre: az Adriára a Fekete-tengerre és az Egei-tengerre támaszkodik.

Az új helyzet egyszerre megszüntetné a turáni népek, illetve e három turáni állam „tengernélküliségét" s állami életük fejlődését mindinkább az expanziv kereskedelem felé irányitaná. A három tengerre támaszkodó turáni államtömb számára többé az Adria sem volna olasz „mare nostro", hanem ügyes vasúti hálózattal kapcsolhatnák a másik két tengerhez, s igy Otrantó „olasz kapu" szerepe is sokat veszitene veszedelmességéből.

Közlekedési szempontból szintén rendkivül fontos a turáni államoknak a béke után is egyazon politikai, gazdasági és katonai szövetségben való megtartása. Hazánk régi politikai törekvése a szaloniki irány. Politikailag való elérése lehetetlen. A testvér Bulgárián keresztül azonban békés eszközökkel és biztos úton juthat el az árú az Egei-tenger partjaira; s ez még Dalmácia visszacsatolása mellett is jelentős lehet, minthogy az Adria az ellenséges olaszság által Otrantónál veszélyeztetve van. A nagy nemzetközi utak, a Hamburg—Bagdad vasút és a Hamburg—Basra vizivonal szintén mindvégig szövetséges területeken vezethető.

Minden tekintetben kidomborodik a turáni államok hídjellege. Híd Ázsiába. Ez a híd a Kelet felé igyekvő németség számára is mindvégig biztos út lesz, de mivel e három állam egymással alig jöhet érdekellentétbe, egyszersmind egységes kapu is Kelet felé, amelynek barátságos nyitvatartását a németség mint a turáni tömb nyugati védőbástyája részére biztositani kell.

A turáni államok összetartása minden politikai vonatkozás nélkül a geográfus előtt is szerencsés és fejlett alakulat. Nincsenek szerteágazó határvonalai, az egyes tagok egymással széles határokon érintkeznek és szilárdan egymásra támaszkodnak. A hatalmas euráziai hegylánc a bolgár plató kivételével mindenütt jól leválasztja Észak- és Kelet-Európa törzsétől s a mediterrán medencére utalja.

Ami végül katonai frigy esetén a három állam külpolitikai helyzetét illeti, az is erősen javulni fog, Ha Bulgáriával mintegy 470 km közös határt kapunk, és ez remélt határunknak 10·7%-át tenné ki, — nagy előny egy jövő háború esetén. Bulgária katonai, illetve külpolitikai fekvése egyenesen páratlanul kedvező ala-

kulást venne. Északi határát a Duna alkotván, keleti határát a tenger és a szövetséges török állam, nyugati határain az általunk remélt terület, csupán déli határait kellene egy esetleges görög-bolgár háború esetén védelmezni, Törökországnak a maga külpolitikai fekvéséről, illetve szárazföldi határainak védelméről mindaddig, míg a turáni frigy fennáll, nem kell gondoskodnia, s így minden erejét a Dardanellák, illetve tengeri hadereje kiépítésére fordíthatja.

Egyes szociológiai írók szerint minél nagyobbak és integráltabbak az államterületek, annál több az örök béke biztosítéka. A turáni állameszme, ha úgy tetszik, a pacifisták szempontjából sem ellentmondó, viszont a militaristák is szívesen fogadhatják.

*

Röviden igyekeztünk összefoglalni a lehető kedvező földrajzi alakulásokat, melyeket a turáni államok a jelen katonai helyzet alapján remélhetnek. Meg vagyunk ugyan győződve, hogy az új államhatárokat, politikai alakulásokat korántsem csupán a geográfiai belátás fogja eldönteni. Politikai, nemzetiségi és gazdasági tényezők sok oldalról befolyásolják majd a döntést; s nemcsak a tér uralkodik az államalakulásokon, hanem az államot alkotó népek is a téren. Célunk csupán annak demonstrálása volt, hogy a turáni eszme míly kedvező geográfiai teret találhat a maga részére. A turáni eszmének e kedvező geográfiai térben való megtestesülése lenne a turáni államok boldog békéjének legerősebb záloga.

La géographie de la paix future des Etats touraniens. II., par *Dr. François Fodor.* — Étant prédestinée à maintenir l'équilibre entre la Russie et les États balcaniques, la Roumanie perdrait par l'annexion de la Transsylvanie tout droit d'exister. Placée sous le régime roumain, la Transsylvanie, par la supériorité de sa civilisation, deviendrait bientôt le centre de gravité du pays des Roumains, dont la partie méridionale ne manquerait pas d'être écrasée par la Russie cherchant à se frayer le chemin vers les Balkans. — Tout bien considéré, nous pouvons dire que la patrie hongroise, soutenue par l'union et la force, ne pourra jamais être diminuée ni du côté de l'est, ni de celui du nord-est, et quant au sud, c'est justement par là qu'elle trouvera son agrandissement: avec la Bosnie, la Dalmatie et certaines parties de la Serbie, elle formera la Hongrie de l'avenir, ce grand bassin hon-

grois qui aura les meilleures frontières naturelles et qui, elle seule, garantira l'existence des pays autrichiens. — La situation de la Bulgarie et de la Turquie n'est pas moins favorable du point de vue de l'idée touranienne. C'est dans l'intérêt de la paix durable qu'il leur faut donner une forte union géographique et établir leurs frontières avec sagesse et avec prudence. On pourra dire alors que les trois Etats touraniens de l'Europe, la Hongrie, la Bulgarie et la Turquie, forment non seulement le diagonale entre la Russie et les Balcans, mais aussi le pont qui relie l'Europe avec l'Asie. Au centre et au sud de l'Europe, le Touranisme s'est mis à la place du Slavisme, et son pivot est la Bulgarie qu'il faut rendre aussi forte que possible pour jeter les fondements solides de notre future civilisation. Les Etats touraniens d'Europe auront la route libre sur trois mers: l'Adriatique, la mer Noire et la mer Égée, ce qui ouvre d'immenses perspectives économiques. Le chemin de fer Hambourg—Bagdade, la route maritime Hambourg—Bassora ne quittera pas le territoire des peuples alliés. L'union des trois Etats sera donc géographique, militaire, politique et économique.

TOROCZKAI WIGAND EDE KÖNYVEI.

Írta: MÁRKUS LÁSZLÓ (Budapest).

onszerző eleink hosszú úton jöttek Ázsia szentelt belső földeiről. A négykerekű szekerek nyomát befútta a pusztai homok, s a téli burán és betaposták nyugatnak eredt vándorrajok lovai és keresztben, hosszában millió más vonulások rótták ezen az úton évszázadok rejtelmes írását. Ha visszanézünk, Turán hunyó napját vörösen látjuk átderengeni legendák és évszázadok fátyolán: mintha még a népek felriasztott porfellegei ülnék a távolt, sötét az ég a keleti láthatáron. Ismeretlen idők pusztaságán át vezet a mi ideutunk és a régi táborozások pernyéjét is elhordta már a szél. Az ős Pamir akkori jege már régen a völgyekbe tolult és

a települések öntözőművei mély homok fenekén rejlenek láthatatlanul. A vizek mellékén új népek új szokásai ülepedtek az emlékek fölé és földmívesek ekéje egyengette bele a síkságba a

Égabroszunk csillagai.
Varvaka vezére
Varvaka hüvelye
Sello
Tündérek országa
Tündérek palotája
Tündérasszony palotája
Tündérek tánca
Tündérasszony
Tündérasszony lovai
Tündérasszony hintója
Tündérasszony lovasnyoma
Tündérasszony kertje
Tündérasszony kertje
Tündérasszony kertje

már itthon is felismerhetetlen ősi magyarságunk a mai élet idegen elemeivel vegyülten, és régi szavak, régi szokások, régi mesterségek, a természeti dolgok régi tisztelete és az a titkos ázsiai lélek, aki másként értette a világot, mint a többi mind, az első magyarok öröksége, mely védett zugokban, különös pengésű szavak zenéjében, faragott fák rajzában, maradék szokásokban pusztai emberek között, vének meséiben és az európai kergen átmelegítő régi erkölcsökben még elevenen munkál, az olyanok által ismerhető meg csupán, akik a tudományos kritika kémlőszerei mellett a fajiság divinációjával nyomozzák a látható dolgok keletkezését.

Nekünk meg kell tudnunk, hogy kik vagyunk és miért vagyunk itt Európa délkeletén, magános, elszakadt, társtalan turáni töredék. Nemcsak mi kérdezzük ezt: Európa többi népei csak olyat tűrnek meg maguk között, aki e zsúfolt földön minden talpalatnyihoz való jogát az egyetemes kultúra gazdagításával váltotta meg. És minden nép csak a maga egyéniségének tudatos kiélésével vehet részt egész Európa munkájában, és mi egyenlő jogon itt csak úgy lehetünk urai magunknak, ha magyar műveltségünk olyan vonzóerejű, hogy minden itt élő fajták önként rendelik magukat fölénye alá. A sokat emlegetett magyar szupremáció egyetlen biztosítéka ez a kulturális fölény, és magyar jellegű tömör nemzet csak olyan magyarság körül jegecedhetik ki, amelynek nemes egyénisége más fajták oldó esszenciáinak ellentáll.

A magyar lélek elemi erőit kell megismernünk abból, amit eddig alkotott, hogy így számontartva kincsünket, tervet készíthessünk a magyar jövő templomához. Az a programm, amely minden szláv, germán és latin fajiságot az egyes emberben is világos tudatra ébreszt, s amelynek magyar változata mindmáig oly végzetesen hiányzik, a fajták belső lirizmusának célszerű fejlesztéséből keletkezhetik csupán és a fajták liráját a nép művészete dalolja, azt kell tehát megismernünk, hogy multunkból a jövőbe vetíthessük a fejlődés vonalát.

* * *

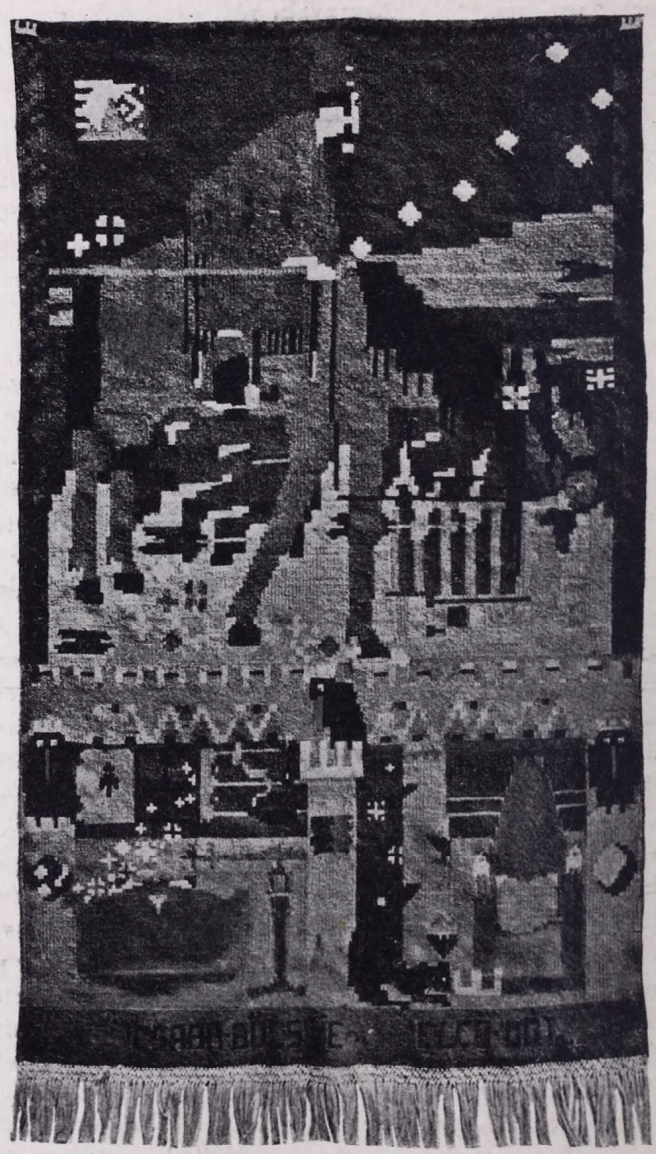

Csaba-szőnyeg.

A magyar programmnak pionírja Wigand Ede. Székelyföld elrejtőzött életét költögeti, s tanuságot kér a néma dolgoktól, s az ősök meséinek titkos értelmét megfejteni próbálja. Kitünő művész, kezdője nálunk a művészi iparnak, és egészben őt azok az alkotásai adják, amelyek a „Hímes udvar" című kötetéből csak igen vázlatosan ismerhetők meg. A népiességnek új és messzi perspektívákat nyitó értelmezése ez a stílus. Nem drágább anyagból utána faragni, utána írni és utána róni a nép naiv alkalmatosságait, hanem fölidézni azokat a motívumokat, amelyek a nép lelkében hatottak, midőn elmerült a régi mesterségek áhitatába és megkeresni magyar önmagunkban ezeket az ősi motívumokat és eleven hatóerőként működtetni a kultúrában

Terv a gödöllői szőnyegszövők házához.

szerzett képességek mellett. A Wigand népiességét azon a nyomon érthetjük meg, hogy elképzelünk magunknak egy parasztot, aki az Ázsiából hozott sajátos, tudattalan emlékek és a lélek mélyén parázsló képességek teljes birtokában egyúttal az európai műveltség minden tréningjét bírja, vagy másként, elképzelünk egy olyan európai intellektuellt, aki önmagában fölidézte az ősök ezer éve rejtezkedő tulajdonságait. Mikor házat épít a paraszti ácsmívesség módján, nem parasztházat épít faragott drága fából, hanem új arányokat és új szerkezeteket teremt ugyanabból a lírizmusból, amely a magyar paraszt lelkét fűtötte a természet csodáinak szemléletében, vagy forró szeretettel megérezte a kézbevaló holmik, a szerszámok és a családi fészkek intim vonatkozásait tulajdon életéhez és öröklött tudomány szerint díszítéssel szentelte meg azokat. A néplélek kollektív művészi tehetsége egy művelt egyénben egyénítve és öntudatosítva: ez a Wigand népiességének lényege, s itt válik el ő mindazoktól, akik előtte az úgynevezett magyar stílust szent akarattal, de hamis nyomon megteremteni próbálták. A Lechner nagyszerű kísérletei azért kallódnak most az epigonok reménytelen mézeskalács-házaiban, mert ő nem a speciálisan magyar élet formáiból indult ki és nem azt igyekezett megérteni, hogy a magyar lélek miképen találja meg a maga szükségleteinek művészi kifejezését, hanem éppen a lényeg, a szerkezet, az élettel közvetlenül kapcsolódó motívumok tekintetében nem kereste az ősiséget és elégedett meg más kultúrák kész formáival. Lechner csak a magyar ornamentikát tanulta meg, Wigand a magyar mesterségek logikáját nyomozta ki. Egyéni eredményekben nem akarjuk összevetni e két mesterünk értékét, hiszen Lechner a világ egyik leggeniálisabb építőművésze volt, míg Wigandnak ideje és módja sem volt ekkora dimenziókban építeni; ám pedagógiai értékben a Wigand megállapításainak kell adnunk az elsőséget, mert amit Lechner kezdett, az a meglevő magyar díszítés kutatása volt, Wigand pedig a jelen hamva alatt izzó turáni lélek örök szikráját fútta eleven lángolásra.

Különösen világos ez másik könyvéből, melynek címe: Hajdonába' régös-régön. Egészen bizonyos, hogy az Attila úr udvara nem ilyen volt, s ez a rekonstrukció a pragmatikus történettudomány szempontjai szerint nem áll meg. De az is bizonyos, hogy máig lappangva és régi kapubálványok és furcsán

Toronyszoba.

M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

rótt gerendák néma dokumentumaiban a hún lélek olyan erői elevenek, amelyek ezt a művészetet hozzák létre szükségképen, és Wigand nem a kort állítja vissza hiteles okmányok alapján, hanem felidézi azt, ami a korból még ma is eleven.

Csaba bölcsője.

Ugyancsak nem az etnográfia és a nyelvészet hideg kritikájával kell néznünk harmadik könyvét, amely szól a magyar csillagnevekről és „Öreg csillagok"-nak neveztetik. A tudósok dolga lesz rendszert teremteni és selejtezni ebben a kincses anyagban, míg Wigand, a művész tökéletesen befejezte művét azzal, hogy az ódon szavakat a mese, a hagyomány és az élő beszéd

nagy rétségén összeszedte, hogy szívével határozta meg a különös virágok nem európai eredetét és adott nekünk olyan képet a magyar égről, amelyen írva áll a régiek sok mélységes meghatottsága és a magyar intellektus története, amely intellektus méla pásztortűz melegénél bontogatta virágait és a magyar ég csillagképeibe örökítette a kozmoszról fölkelt gondolatait. Egy magyar mítosz nyomai vannak erre a magyar égre írva és a magyar

Népház.

írók külön megköszönhetik Wigandnak a komor szépségű ősi szavakat.

Könyvekbe és okmányokba írott dokumentumok leginkább a „Régi kert, s miesei" című könyvében használódtak föl, de itt is annak a titokzatos viszonynak megérzése és velünk közlése legértékesebb, amely a népi lélek és a környező természet között állandóan szövődik. A különböző kertfajták és a virágok féleségei nemcsak tárgyilagos tények, hanem adalékai egy mély lelkiségnek, s ennek a műnek sem a tárgyi, hanem a lírai hitelessége meggyőző.

Ötödik könyve, a „Cserényes Házak" kimerítő leírása a székelyek házépítő és otthoni szokásainak, s mint ilyen néprajzi forrásműveink között foglalhat helyet.

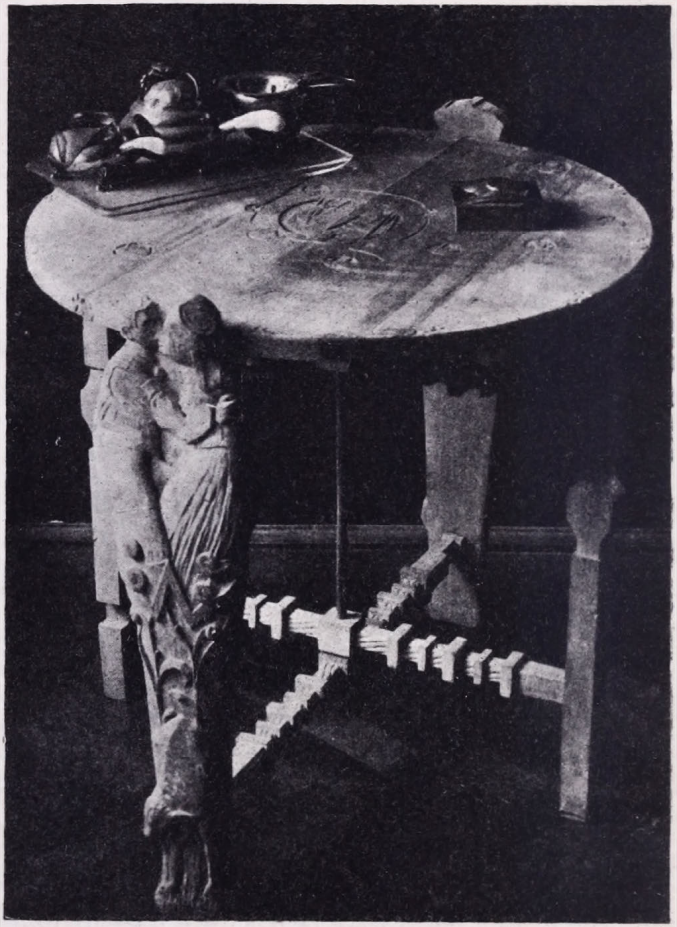

Meseasztal.

A Wigand előadásmódja kettős: sok nyelvbeli finomsággal megírja mondanivalóit, s ha néha fárasztó is a dialektus, vagy a megfogalmazott művészi elvekkel lehetne is vitába szállanunk, az a különös ősi magyarság, amely a Wigand művészetének leg-

lelkét teszi, mindig jelentős írásművé avatja írását. De lényegesebb az, amit rajzai mondanak. Ez az ő igazi beszéde, az a kontúr, amely élesen metszi ki a térből a formát és szabatosan jelöli meg a szerkezeteket, s amely, mint az írás, hajszállá finomodásával

Virághajtorja. (A csók.)

vagy a kéz egy önfeledt gesztusából lett puha dagadásával a szív rezzenéseiről is közöl adatokat. A rajzokból árad Wigandnak az a tiszta őszintesége, amely lírikus adatainak hitelét biztosítja, s a rajzok nyomán hisszük el neki, hogy az az ősi zamat, amely a

többi népies stiluspróbáktól az övét elkülönbözteti, nem előre megfontoltan lett, hanem csakugyan a turáni ősök lelkében megélemedett öröksége. Ez a turáni eredet, ez teszi nekünk az ő műveit olyan becsessé: nekünk most nemcsak bizonyítanunk kell kultúrára való képességünket és eddig tett tetteinket, hanem öntudatra kell hoznunk magunkban azt a rokoni érzést is, amelynek objektív okai talán már nem is bizonyíthatók tudományosan, s amelyet mégis érzünk, mint ezerévek messzeségéből áradó, műszerekkel lemérhetetlen meleget, s amely két másik társtalan néppel összefűzhet olyan egységbe itt Európa keletén, hogy szívünket, s nem országunkat meghódítani próbálják majd a nyugati nagy idegen nemzetek, mert erőt tudunk adni, s nem csupán jutalomért esdő jó szolgálatokat.

A Wigand öt könyvét a Táltos kiadóvállalat készítette ki igen szépen.

KISEBB KÖZLÉSEK

„Csuvasz — lófő". A „Turán" 1917. évi 8—9. kettős számának „Kisebb közlések" rovatában megjelent íly című cikknek az a következtetése, hogy a *csuvasz* ‚lófiú' a székely *lófő* névvel hozható kapcsolatba, tévedésen alapszik. Ez állításomat az alábbiakban bizonyítom be.

Tudva van, hogy a *prímipilus* név már a régi rómaiaknál megvolt, mint katonai rangjelző név.[1] E név a hivatalos latin nyelvvel jött hazánkba. A Királyhágón túl (Magyarországon) 1218-ban már előfordul;[2] ellenben az erdélyi székelyeknél csak 1407-ben fordul elő először; ekkor is egy tanuskodó királyi embert (homo regius) neveznek *prímipilus*-nak.[3] Tehát csaknem kétszáz évvel később fordul elő az erdélyi székelyeknél, mint Magyarországon.

A *lófő* név is, mint *dülő*-név, már 1276-ban előfordul Magyarországon, Somogyban;[4] de az erdélyi székelyeknél csak a XV. század vége felé, 1480-ban, Mátyás király alább ismertetett rendeletének kiadása után kerül elő először; mert az 1096-ról és az

[1] L. Dr. Pecz, Ókori Lex. II. 583.; [2] Karácsonyi J. Szék. ered., 58. l. [3] Sz. okl. I. 102.; [4] Karácsonyi i. m. 58. l.

1353-ról keltezett oklevelek, melyekben a *lófő* név előfordul, XVI. századbeli hamisítványok. Tehát több, mint 200 évvel később fordul elő e név a székelyeknél, mint Magyarországon.

E ténykörülmény feltűnt Karácsonyinak is, annyira, hogy ő ezzel is igazolni próbálta azt a téves állítását, hogy a székelyek Magyarországból betelepített magyarok.

Tudnunk kell azt is, hogy a *primipilus* név még 1496-ban is a székelyek főtisztviselőinek közös, hivatalos neveként szerepel. De a székelyek e primipilus nevet a saját székely-magyar nyelvükön nem mondják: *lófő*-nek, hanem *khe*-nek,[5] amelyet a XVIII. századi másolók, meg nem értvén, *ked*-re ferdítettek el. (Ez semmiképp meg nem okolt föltevés. Az idézett adat nyilván úgy helyes, amint a nép ajkán él ma is: *ked* a. m. *kend* ≺ *kèmed* ≺ *kelmed* ≺ *kegyelmed*. Vö. szintén a székelyektől: *ükeme*, azaz: *őkelme* ≻ *ükelme* ≻ *ükeme*. A szerk.) A *khe* pedig *adighe-kabard-hun-székely* név s jelentése: az ügyet végző, végzést tevő,[6] tehát bíró is. Ezt igazolja, megerősíti a székelyek 1559-iki szokásos törvényei jegyzékében levő egykorú magyarázat is, melyben világosan meg van mondva, hogy a *khe* (elferdítve: ked) a székelyeknél ugyanaz, mint a magyaroknál az *igaztevő bíró*; mindkettő (t. i. a székely *khe* és a magyar igaztevő bíró) latinul: *homo regius*, v. *vojvodalis*.[7] Különös, hogy a székelyek történetével foglalkozó írók ezt még eddig észre nem vették.

A lófő tehát nemcsak nem volt általános elnevezés a székelyek közt s ma sem az a népnél sem, hanem hosszú időn át ismeretlen vala.

Tudnunk kell továbbá, hogy a székelyek közt eredetileg csak két rend volt: a lovas és gyalogos rend (equites et pedites). Hunyadi Mátyás király 1473-ban kelt rendeletével megparancsolta az erdélyi vajdának, székelyek ispánjának, hogy székely hívei felett haladéktalanul hadiszemlét (generalis collustratio) tartván: a lovasokat (equites) foglaltassa külön táblázatba, akik jövőre is fennmaradandó megkülönböztetésül *primipilusok*-nak fognak hívatni; a gyalogokat (pedites) ismét más külön táblázatba, melyeket senki a főbbek (primores) közül megváltoztatni nem fog, különben örök gyalázattal (infamia) fog megbélyegeztetni.

Aztán az alsóbb hadrendi fokozatból csak az mehet a felsőbbe, aki három *nyíl* földet és vagyont (tres terrae sortes et facultates) bír. A király azt is megparancsolta a vajdának, hogy a táblázatokat hozzá is terjessze föl (Szék. okl. I. 220. l.).

Tehát Mátyás sem szól *lófőkről*, csak lovasokról, akik ezentúl primipilusoknak hivandók; és a lovasok birtokát sem nevezi

[5] Szék. okl. I. 286—7.; [6] Dr. Bálint G.: Honf. rev., 135—6. l.; [7] Szék. okl. II. 155.

lófőségnek, hanem csak *nyíl* földnek, mert a latin kifejezés ennek felel meg.

Mátyás király eme rendeletét udvarhelyi és marosszéki *lovas* és *gyalogos* székelyek ama panasza következtében adta ki, hogy őket „*nemzetük némely főbbjei* (*primores*) *megkísérlették pénzsarolásokkal terhelni*“ (u. o.).

Kik voltak hát ezek a főbbek? Régi időkben a hadnagyok, bírák, tisztek, a vajda és székely ispán közelébe jutván, befolyásuknál fogva s tiszti jövedelmükből megvagyonosodtak s a viszonyok fejlődésével elsőkké, főbbekké lettek, a hatalom a többiek fölé emelte, de még külön renddé nem alakultak; Mátyás rendeletében is csak két rendről van szó.

Mint fönnebb említém, a székely lovasok (lovagok) voltak eredetileg a *főemberek* a gyalogos *köznéppel* szemben, amivel hadrendi rangukat és társadalmi állásukat jelölték. Ezekből a lovas főemberekből lettek a tisztviselők is. Velük szemben nevezték a közülük kiemelkedett, meggazdagodott és elhatalmasodott kevésszámú székely urakat elsőknek, főbbeknek, főbb embereknek.

Azt is említettem már, hogy a *primipilus* név, Mátyás 1473-iki rendelete ellenére, még 1496-ban is a székely főtisztviselők közös latin neve. Azonban lassankint, Mátyás rendelete következtében, mégis a székely *lovas* főemberek kizárólagos latin neve lett; főleg azóta, hogy a XVI. században a főbbek rendje is kialakul, s így a székelyek három katonarendre oszlanak.

Ettől kezdve a főbbek, mint *első rend*: *főemberek*, latinul: *primores*; az addigi főemberek, mint második rend: *lovas főemberek*, latinul: *primipili*; a köznép, mint harmadik rend: *gyalogosok*, latinul: pedites, pedites pixidarii.

A lovas főembereknek neve aztán módosul, rövidül: *lovas főember*, *lófőember*,[8] végül röviden: *lófő*, latinul, Mátyás kir. említett rendelete értelmében és következtében: *primipilus*. A főtisztviselők pedig ezentúl többé nem hívatnak primipilusoknak.

Nincs tehát itten szó fiúról, pláne *lófiú*-ról, hiszen a székely a csikót nevezi — tréfásan — lófiúnak. A lófő névben a *ló* jelző lovas értelemben, hadrendi, a *fő* jelző pedig felsőbb társadalmi állást jelez vala kezdettől fogva mindig.

Kétségtelen tehát, hogy a *csuvasz* — lófiú és a székely *lófő* sem eredetre, sem jelentésre még a legtávolabbi vonatkozásban sem állanak.[9]

Szamosújvárt, 1917 nov. *Jósa János.*

[8] Még 1580-ban is előfordul így. Szék. okl. V. 124. Az 1603. évbeli összeírásban pedig ez a megjegyzés van: „primipilus vulgo lófő sive rectius főlovagos“. U. o. 247. l.

[9] A cikkíró fejtegetésének csupán az az egy hibája, hogy nem magyarázza meg a *lófő* elnevezést. A *lovas főember*-ből, mint ő véli, a *lófő* rövidülés

Finn, Finnland. A *finn* népnév valószínűleg a svéd nyelvből ered, minthogy a finnben *f* hang nincs. Hogy a szó voltaképp mit jelent, bajos eldönteni. Az általános vélemény az, hogy e név az ó-germ. *findon* igével függ össze s eredetileg kb. ‚kóborlót' jelent. Újabban mindinkább az a felfogás hódít tért, hogy e szó a *Finnland* országnévhez való viszonyában secundär származású, vagyis az utóbbiból való elvonásnak tekintik. A germán nyelvekben ugyanis gyakori jelenség, hogy az országnevek primär jellegűek, s az illető népnevet az országnévből vezették le vagy abstrahálták. Magának a Finnland országnévnek jelentése több mint bizonytalan; talán ‚dombvidék', v. ö. a *Finne* hegységnevet Thüringiában. Tüzetesebb tárgyalása H. Ojansuutól: Nimistä Suomi ja Suomalainen, finne ja Finland (Virittäjä 1899) és F. E. Karstentől: „Germ.-finnische Lehnwortstudien" 230. és köv. l. (Acta Soc. Scient. Fennicae XIV, 2. sz. 1915.)

Der Völkername *Finn* muss schwedischen Ursprungs sein, da es ja im Finnischen keinen *f*-Laut gibt. Was der Name eigentlich bedeutet, ist schwierig zu sagen. Im allgemeinen nimmt man an, dass derselbe mit altgerm. *findon* zusammenhängt und ursprünglich etwa ‚Streifer' bedeutet habe. Neuerdings wird man aber mehr und mehr geneigt, denselben als im Verhältnis zum Landesnamen *Finnland* sekundär, d. h. aus diesem abstrahiert anzusehen. Es kommt nämlich in den germ. Sprachen oft vor, dass die Landesnamen primär, und die betr. Völkernamen aus ihnen abgeleitet oder abstrahiert sind. Was der Name *Finnland* seinerseits bedeutet, ist mehr als unsicher; vielleicht ‚Hügelland', vgl. den Gebirgsnamen *Finne* in Thüringen. Näheres hierüber bei H. Ojansuu: Nimistä Suomi ja Suomalainen, finne ja Finland (Virittäjä 1899) und T. E. Karsten in „Germ.-finn. Lehnwortstudien", S. 230 ff. (Acta Soc. Scient. Fennicae XLV, No. 2, 1915.)

Upsala, 1917 XII/6. *K. B. Wiklund.*

nem keletkezhetett; ez nyelvi és logikai képtelenség. Hogy a történeti adatok későbbi korból valók, mitsem bizonyít azzal szemben, amit a szerző is helyesen idéz (Kriza is közli), hogy székelyül a csikót is lófőnek hívják. A kifejezésnek éppen ez a nép ajkán általános volta és éppen ez a jelentése támogatja azt a föltevésünket, mely szerint *csuvasz* és *lófő* igenis értelműknél fogva összetartoznak. A történeti adatok csupán arról győznek meg, hogy a foganatosított rendezés után a népnél talált és már akkor — mint látjuk — népetimologiával átalakított kifejezés a hivatalos nyelvbe is behatolt. Így a szó teljesen világos; amúgy teljesen homályban marad. Egyetlen példa, hogy *lovas főember* h. *lófő ember* is volt, többet mondana minden idézett adatnál. De ilyet a cikkíró nem fog felmutatni. Ellenben a *lófi* ∞ *lófő* cserére biztos analogia van, s így *csuvasz* és *lófő* mégis csak összetartozhatnak. A szerk.

ISMERTETÉSEK

Hugo Grothe: **Türkisch Asien und seine Wirtschaftswerte.** 1916. Ff. am Main, M. Hendschel. 90. 8°. Alapos szemügyrevétele a török-német gazdasági kapcsolatok- és lehetőségeknek. Első fejezetében a törökség legújabb nemzeti föllendülését s a török-német érdekközösséget ismerteti azzal a jóindulatú felfogással, amely a jeles kutatónak a törökök iránt rég ismeretes rokonszenvéből folyt. Igen megszívlelésre méltó ujjmutatásokkal szolgál honfitársainak; kérdés azonban, hogy a német üzleti szellem hozzáférhető-e hasonló intelmek számára, minőket a szerző ajánl. Ezután sorra veszi Elő-Ázsiát, azon földrajzi tényezők vizsgálatával, melyek e terület gazdasági helyzetét meghatározzák. Majd Törökországnak mint földmívelő államnak ismertetésére tér át, különösen ami gabonatermését s ennek fő termelési területét: Mezopotámiát illeti — e fejezet a becses könyvnek talán legérdekesebb és legtartalmasabb része. Külön fejezet tárgyalja Törökország nyerstermelési viszonyait, úgyszintén a lakosságra mint a gazdasági élet hordozójára vonatkozó kérdéseket. Végül Németország föladatait tárja föl török Elő-Ázsia gazdasági kincseinek kiaknázása és értékesítése, valamint e kultúrmunka útjai s módjai körül. A jövő nagy problémáival a Kelet szempontjából hivatottan foglalkozó tudósnak ez a műve is méltán sorakozik a törökség ismertetése terén oly gazdag munkásságának eddigi eredményeihez.

Örvendetes, hogy keleti gazdasági központunk sietett a magyar közönség részére a könyvet gondos fordításban, a szerző új átdolgozása alapján kiadványai közt megjelentetni. A magyar kiadás nemcsak az adatok és okfejtés tekintetében, hanem más szempontból is sok újat nyujt; sőt azzal is kiválik, amit a figyelmes szerző kihagyott belőle, t. i. a török-magyar nacionalizmus érintése közben reánk mért s az eredetiben sem helyenlévő szelíd megrovás mellőzésével. Ez csak becsesebbé teszi a könyvet, amelynek egyéb érdemei — többi közt helyes magyarsága — teljes elismerést érdemelnek. (r)

E. Oberhummer: **Die Türken und das osmanische Reich.** 1917. B. G. Teubner, Leipzig u. Berlin. 115 l. 8°. Gondos összefoglalása és itt-ott kiegészítése annak a cikksorozatnak, mely a törökség ismertetése körül sikerrel buzgólkodó bécsi professzor tollából a Geogr. Ztschr.-ben megjelent. Mint maga mondja előszavában, a Vámbéry jelölte úton halad. Teszi ezt a tőle már megszokott alapossággal és tömörséggel. Mindent elmond a törökségről és az ozmán birodalomról, amit művelt embernek tudni érdemes. Földrajztudósnál is ritka jó érzékét a nyelvi összefüggések megítélése és a történeti háttér helyes rajza iránt lépten-nyomon tapasztaljuk. De osztrák-német elfogultsága rikítón kiütközik, mikor a történelem sodrában Magyarország szerepét is méltatni kellene. Európa megmentését a török inváziótól egyedül Ausztriának és a habsburgi dinasztiának tudja be (63. l.). A Hunyadiakat stb. egy szóval sem említi. E szépséghiba ellenére, amely német könyvben már nem meglepő, a könyv hézagot pótol. Fejezetei: I. a törökség etnikai alapjai; II. Története és kultúrája (kissé szűkmarkú fejtegetések); III. Az ozmán birodalom. Ez különösen becses s a legújabb időkig vitt történeti hátterével igen érdekes. Egy függelék török őstörténeti és egyéb a tárgyhoz tartozó kérdésekkel (jakutok, hiungnuk, sumerek, Iran és Turán stb.) foglalkozik. Három tábla (térképek és típusok) emeli a könyv értékét. Ára: 3 M 30 Pf. (*rb*)

Stuhlmann, Franz, — **Der Kampf um Arabien zwischen der Türkei und England.** — A „Hamburgische Forschungen" első füzete. Westermann, 1916. — 277 l. + 72 Függelék, 3 térkép. — Igen érdekes, alapos és aktuális tanulmány Arábia multjáról és jelenéről, különös tekintettel az angol diplomácia azon törekvéseire, hogy ez országot Anglia hatalmába kerítse. — Fejezetei: Arabien, das Land und seine Bewohner. — Arabien im Altertum. — Das Auftreten des Islam. — Das Aufkommen der Türkei. — Die Frage der Grenze auf der Sinai-Halbinsel zwischen Ägypten und der Türkei. — Die Provinz Hedschas (Die Hedschas-Bahn. Die Transarabien-Bahn. Die Universität Medina). — Jemen und Assyr. — Scheich Said und die französische Ansprüche darauf. — Die englischen Besitzungen und Interessengebiete in Südarabien. — Masquat oder Oman. — Die Bahrain-Inseln und die türkische Provinz El-Ahsa. — Die Wahhabiten und ihre Nachfolger in Nedschd. — Der Iraq. (Die Frage von el Kuveit.) — Die Petroleumgegenden von Mohammera. — Die Schiffahrt auf dem Tigris und Euphrat. — Mesopotamien im Weltkriege. — Schlussbetrachtung. *P. A.*

Táltos. A háború, mely eleinte a könyv elleni támadó hadjáratnak is tetszett, hosszú folyamában fordulatot hozott ezen

a mezőn is. A könyv újra elfoglalta helyét a régi asztalokon, s új hódításokat tett. Csak a kiadók nem változtak. Az ízlés s a könyvnek kijáró gond nem lett nagyobb. Ellenkezőleg: a tömegtermelés nyomult előtérbe, s könyvpiacunk némely újdonságai már nem a régi csekély közönséggel, hanem százezernyi tömegekkel számolnak. S ez jól van így. Nemcsak a felső tízezret, hanem a széles rétegeket is hozzá kell juttatni a nekik való szellemi eledelhez. Az opera mellett a népdal sem kis dolog, sőt!

Egészen új szellő fujdogál felénk annak a vállalatnak kiadványaiból, amely Táltos néven a háborút közvetlenül megelőző évvel indult világgá. Egy lelkes magyar úr: Farkas László földbirtokos, régi művészet- és irodalomkedvelő magyarok egyenes utódja, léptette életbe nagy szeretettel s áldozattal. Minden könyvén az a megértő szeretet árad el, mely nem csupán az üzletet nézi, hanem mindenekfelett a kitűzött cél hű szolgálatát: jó és szép könyvek, a szó legnemesebb értelmében. S ámbár első lépéseit teszi előttünk levő kiadványaival: *Tömörkény* (Népek az ország használatában), *Móricz Zsigmond* (Vidéki hírek), *Mariay Ödön* (Az aranyszájú Zong), *Krúdy Gyula* (Szindbád utazása és szomorúsága I—II.), *Kárpáti Aurél* és *Vajda László* (Kőmives Kelemen): látnivaló máris, hogy a legjobb magyar hagyományokhoz tér vissza. Csupa magyar élet pezseg itt, hol napsugaras derűben, mint Tömörkénynél többnyire, hol fekete árnyékok közt, mint Kárpáti és Vajda székely drámájában. És mintha friss szénaillat lengene köröttük: a vidék, a falu ősereje, félségei s szertelenségei csapnak felénk. Olykor talán túlerősnek is érezzük egy-egy kép színeit. De ez csak annak jele, míly kevéssé közelítettük meg látásunkkal az igazi, az ismeretlen, a bárdolatlan, mondhatnók: azt a turáni Magyarországot, ahova ezek a könyvek hívnak. Az illusztratív rész a művészeket (Haranghy J., Kürthy György, Kós Károly), a technikai műgond a Világosság-nyomdát dicséri. Thoroczkai-Wigand Ede öt könyvéről e helyen csak annyit, hogy nagy öröme fog telni bennök mindenkinek, aki a szépben is mindenekelőtt a magyart szereti. Egy gazdag művészlélek nyilatkozásai ezek. Vajha iskolát csinálnának! (Th. W. E. könyveit jelen számunk más helyén tüzetesebben méltatjuk. A szerk.)

(*m*)

MŰLAKÁD KÖNYVTÁRA

SZEMLE

A m. kir. földtani intézet Balkánexpedíciója. Jelentettük már, hogy a nyári hónapokban a m. kir. földtani intézet több tisztviselője *dr. Lóczy Lajos* egyetemi tanár, igazgató és *dr. Szontagh Tamás* udvari tanácsos, aligazgató vezetése alatt a Balkán geológiai viszonyainak és gyakorlatilag hasznosítható ásványi kincseinek tanulmányozása végett bejárta a megszállott Szerbia, Montenegro és Albánia nagy részét. Ez a második expedíció hatheti út után augusztusban tért vissza Budapestre. Szeptember közepén *dr. Lóczy Lajos*, fia ifj. dr. Lóczy Lajos egyetemi tanársegéd kíséretében, újra Szerbiába utazott, hogy északnyugati Szerbia részletes geológiai térképét elkészítse. Az expedíció északnyugati Szerbia legelhagyatottabb részeit járta be öt héten át, a veszélyes terepre való tekintettel több ponton katonai kísérettel. Lóczy Lajos most dolgozza föl megfigyeléseinek eredményét. Remélhetőleg rövid időn belül meg fog jelenni a bejárt terület első megbízható geológiai térképe is, amely nemcsak tudományos, hanem gyakorlati szempontból is nagy érdeklődésre tarthat számot.

Dr. Sebők Imre †. A turáni gondolatnak s az emberföldrajzi kutatásnak hazánkban egyik leglelkesebb és legkiválóbb harcosát vesztettük el dr. Sebőkben (dec. 5.), akinek ragyogó tollal megírt szép tanulmányát éppen most közli folyóiratunk. A rettenthetetlen utazó mint táborí lelkész sem tagadta meg önmagát: a harcmező legveszélyesebb pontjain, semmi fáradságot és áldozatot nem kímélve, tett eleget kötelességének. Rongált egészséggel vonult vissza e magasztos hivatásától, hogy az esztergomi kath. tanítóképzőintézet élére álljon. Itt is hévvel küzdött a turánizmusért, buzgó terjesztője volt eszméinknek és pártfogója törekvéseinknek. „A sárga-kérdés" címén közzétett régibb tanulmánya és Turánbeli közlései szintén nagy tudásáról és írói készségéről tesznek tanuságot. Sajtó alatt levő kétkötetes nagy műve: „Turáni földön" ércnél maradandóbban fogja megörökíteni nevét.

TÁRCA

BESSER IST'S ZUHAUS!

(Ungarisches Volkslied.)

Was ist dort das Weisse an der Haide Rand?
Meiner Mutter Hütte ist's, mir wohlbekannt!
Ferne weilt' ich, lebte oft in Saus und Braus, —
Doch im Herzen dacht' ich: besser ist's zuhaus!

Mit dem Herbst die Schwalbe in die Ferne zieht,
Kommt zurück erst, wenn der Frühling wieder blüht.
Weit fliegt hin sie, über Land und Meer hinaus, —
Doch ihr Zwitschern sagt stets: besser ist's zuhaus!

Schmuck und keck zieht fort zum Kampfe der Husar,
R itet durch so manche Länder wunderbar,
Findet Freud' und Ehre in dem blut'gen Strauss, —
Doch im Herzen spricht er: besser ist's zuhaus!

Leipzig. Übersetzt von *Hans Stumme.*

DAS REICH TSCHINIMATSCHIN.[1]

Von ÁRPÁD ZEMPLÉNI.

Nach dem Reiche Tschinimatschin,
Nach dem schönen Märchenlande
Türk'scher Helden und tatar'scher —
Sehnet meine Seele sich.

In dem Reiche Tschinimatschin
Ist es eigen eingerichtet:
Nur ein einzigmal zu siegen
Bringt dem Sieger ewig Heil.

Hast den Drachen du getötet:
Lass getrost dein Rösslein frei ziehn,
Saiten spanne auf den Bogen,
Nie gewärtig neuen Feinds.

Tschinimatschins greiser König
Gibt dir hin den Thron der Ahnen,
Seine Tochter, seine Burgen,
Waffen, Gold und Edelstein.

Und die schöne Königstochter
Spielt auf deines Bogens Harfe,
Und die Seele ziehet träumend
Auf des Abends Wogen hin.

In dem Reiche Tschinimatschin,
An der Königstochter Seite
Märchenstunden huschen eilig
Und das Leben ist so kurz! . . .

Aus dem Ungarischen: *Max Bujdossy.*

[1] *Tschin-u-Matschin* der türkische Name des chinesischen Reiches. Bedeutet auch ein Märchenland.

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Elnöki tanács. Az 1917. évi október hó 12-én tartott ülésen elnöki tanácsunk a *rendes tagok* sorába meghívta: *Dr. Lambrecht Kálmán* ornitológus-etnográfust, s őt egyszersmind a néprajznyelvészeti szakosztályba kiküldötte, *nagysötétági Hoffmann Géza* cs. és kir konzult, *Wodianer Rudolf* meghatalmazott minisztert, *Galgóczy János* írót, sumirologust, *Wein Jakab* konzult és *Lilpola György* szobrászművészt. Pártoló tagjaink sorába felvétettek: *Hegedüs Aladár* földm. min. titkár, *Keményffy K. Dániel* szentszéki ülnök, könyvtáros (Esztergom), *Inkey Béla* földbirtokos (Taródháza), *Dedek Crescens Lajos* prelátus-kanonok (Esztergom), *Krenner József* egyetemi tanár, *Salkovszky Mária* és *Kába Flóra* úrhölgyek (Budapest).

A november 16-iki ülésen *alapító tagokul* fölvétettek: Magyar Jelzálog Hitelbank (500 K), *gróf Teleki Ferenc* (300 K). Rendes tagokul megválasztattak: *Bottlik István* földm. min. államtitkár, *Hóman Bálint* egyet. tanár, *Mezőssy Béla* földm. miniszter, *Ugron Gábor* belügyminiszter, *dr. Wekerle Sándor* miniszterelnök. *Pártoló tagokul jelentkeztek újabban: dr. Baross Gábor* min. titkár Budapest, *dr. Devics László* min. s.-fogalmazó Budapest, *Erkövy Kálmán* máv. főmérnök Budapest, *várkonyi Fodor István* vezérigazgató Budapest, *Hoitcska Imre* bányamérnök Budapest, *ifj. dr. Lóczy Lajos* egyet. tanársegéd Budapest. *Marzsó Ferenc* p. ü. s.-titkár Budapest, *Prokopiusz Béla* min. tanácsos Budapest, *Szabady Sarolta* úrhölgy Budapest, *dr. Takács László* tengerészhadbíró Póla, kiket az elnöki tanács a pártoló tagok sorába egyhangúlag fölvett.

Munkabizottságunk 1917. évi szeptember hó 29-én tartott ülésén az iroda munkásságát kettéosztotta s a nevelési ügyek vezetésével *dr. Benisch Artur* ügyv. igazgatót bízta meg, míg a társaság lapadminisztrációs és társadalmi ügyeit *Marzsó Lajos* titkárra bízta.

Felkérjük tehát tagtársainkat, hogy minden társasági és a lapra vonatkozó ügyben (reklamációk, tagillet nények, tagbejelentések stb.) a tá saság titkárához forduljanak, aki hivatalos óráit hétfő, szerda és péntek 5—7 tartja (M. K. Kultúrközpont [Turáni Társaság] Országház).

Előadásaink.

A legutóbb közöltek folytatásakép 1918 elején a következő előadások lesznek: január 8-án *dr. felvinci Takács Zoltán*: Hunnok és kínaiak I; január 15-én *dr. felvinci Takács Zoltán:* Hunnok és kínaiak II; január 22-én *dr. Márki Sándor:* A törökség története (az *A*) ciklus záróelőadása). Ezután a *B*) Balkán-ciklus előadásai kezdődnek; helyét, tárgysorozatát és sorrendjé következő számunkban közöljük.

A már eddig megtartott előadások anyagát a lehetőség szerint a „Turán"-ban fogjuk közzétenni.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

VICTOR HORNYÁNSZKY

IMPRIMERIE DE LA COUR IMPÉRIALE ET ROYALE

BUDAPEST, V., PALAIS DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES. FONDÉE EN 1863.

Se recommande spécialement pour publications illustrées et pour l'édition de ::: revues en langues étrangères. :::

Ausführung von Buchdruck-Arbeiten und illustrierten Werken, Zeitschriften etc. in ::: erstklassiger Ausstattung. :::

Elvállalja elsőrangú kivitelben illusztrált művek, idegennyelvű folyóiratok könyv- ::: nyomdai sokszorosítását. :::

VIKÁR BÉLA:

KULLERVO ÉNEKEI.

A Kisfaludy-Társaság által a Széher Árpád-díjjal jutalmazott műfordítás, finnből.
Gallén-Kallela Axel világhírű finn művész képeivel.

Bibliophil kiadás.

Ára 5 kor. Hornyánszky Viktor, Budapest.

KELETRE MAGYAR! TANULJUNK TÖRÖKÜL!

A török nyelvre szükségünk van. A török nyelv utat nyit nekünk a messze Keletre. A török nyelv lehetővé teszi a magyar kultúra, a magyar ipar, a magyar kereskedelem térfoglalását a Balkánon, Kis-Ázsiában, Perzsiában, Afrikában.

تورک دیلی

TÖRÖK NYELVKÖNYV

jelent meg végre magyar nyelven. Lehetővé vált tehát a könnyű és gyors nyelvtanulás. Dr. **Kunos Ignác**, a kiváló orientalista minden tudásának, évtizedes tapasztalatainak latbavetésével írta. Két kötetben teljes kiképzést nyújt a török nyelvben. Az első kötetben a török életet, erkölcsöket és szokásokat ismerteti, a második kötetben a török beszédet és a török írást, fogalmazást, levelezést stb. tanítja s a török kereskedelmet, ipart és üzleti életet ismerteti. Minthogy magyar tudós munkája, a magyar gondolkodás és nyelvhasználat szempontjából az elérhető legnagyobb könnyedséget nyujtja.

Magyarok! Turániak! Tanuljatok törökül, hogy megteremtsétek Magyarország szellemi és gazdasági kapcsolatát a testvér török néppel.

Az első kötet ára . . . . . 3.60 korona.
A második kötet ára . . . . . 4.— korona.

Az „ATHENAEUM" kiadásában jelent meg.

Megrendelhető: az „Athenaeum" Könyvkiadóhivatalában, Budapest, VII., Erzsébet-körut 7, és bármely Könyvkereskedésben.

A Vörös Félhold javára.

TÁBORTÜZEK

Vikár Béla műfordításai német költőkből.

Schiller, Hauff, Uhland, Schneckenburger, Detlev v. Liliencron, R. Dehmel, G. Hauptmann, Leonhard Adelt stb.

A német hazafias költészet gyöngyei.

A borítékrajz Grünwald Klára műve.

!! Amateur-kiadás !!

Grill-féle cs. és kir. udv. könyvkereskedés.

Ára 1 korona 50 fillér.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdája, Budapest.